

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА  
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ  
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE  
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY  
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)  
ISSN 2308-4863 (Online)

# **АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих  
вчених Дрогобицького державного педагогічного  
університету імені Івана Франка**

# **HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych  
Ivan Franko State Pedagogical University  
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 35. ТОМ 6  
ISSUE 35. VOLUME 6



Видавничий дім  
«Гельветика»  
2021

*Рекомендовано до друку Вченою радою  
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка  
(протокол № 6 від 22.04.2021 р.)*

**Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка** / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. – Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Вип. 35. Том 6. – 316 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, психології.

*Редакційна колегія:*

**Пантюк М.П.** – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), член-кореспондент (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гіжєсяк Ян** – доктор габлітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Гриченко Г.З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагула М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія інформатизації); **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту культури і мистецтв (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»)

**Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.**

**На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).**

**На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).**

*Свідोцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.*

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання  
[www.aphn-journal.in.ua](http://www.aphn-journal.in.ua)

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.  
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: [info@aphn-journal.in.ua](mailto:info@aphn-journal.in.ua)

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2021  
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомря І.М., 2021

*Recommended for publication*  
*by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council*  
*(protocol No 6 from 22.04.2021)*

**Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers** / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya]. – Drohobych: Publishing House „Helvetica”, 2021. – Issue 35. Volume 6. – 316 p.

The publication is intended for those who is interested in the High School Pedagogics and psychology, philology, art development.

*Editorial board:*

**M. Pantyuk** – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University), Corresponding Member (International Academy of Pedagogical Education); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Haliv** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor, Head of the (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhhorod National University); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of History, Associate Professor, Head of the Chair (Bogdan Khmelnytskyi State Pedagogical University); **I. Stashevskia** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Pedagogical Education); **A. Stashevskiy** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Informatization); **Y. Stetsyk** – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Ustymenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Culture and Arts (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University)

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

*Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.*

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition  
[www.aphn-journal.in.ua](http://www.aphn-journal.in.ua)

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,  
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,  
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,  
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: [info@aphn-journal.in.ua](mailto:info@aphn-journal.in.ua)

© Drohobych State Ivan Franko  
Pedagogical University, 2021  
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2021

**МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО**

УДК 745/749–027.561(477):316.347:316.32  
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-1>

**Зоя ЧЕГУСОВА,**  
*orcid.org/0000-0002-9016-6615*  
заслужений діяч мистецтв України,  
науковий співробітник відділу образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва  
Інституту мистецтвознавства, фольклористики, етнології імені М. Т. Рильського  
Національної академії наук України  
(Київ, Україна) [zoya.chegusova@gmail.com](mailto:zoya.chegusova@gmail.com)

**ПРОФЕСІЙНЕ ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК  
НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ  
В УМОВАХ СВІТОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ (1990–2010-і РР.)**

Статтю присвячено дослідженню актуальних проблем професійного декоративного мистецтва України періоду 1990-х – 2010-х рр. Мета розвідки – дослідити розвиток цієї царини пластичного мистецтва, що включає такі його основні ділянки, як професійна кераміка, гутне скло, художня обробка дерева, gobelen в аспекті їх співвіднесення з національно-культурною ідентичністю в умовах світової глобалізації.

Для досягнення визначеної мети дослідження здійснено на засадах міждисциплінарного підходу, що дало змогу поєднати різні галузі наукового знання: мистецтвознавство, філософію, культурологію, психологію тощо. Окрім мистецтвознавчого аналізу образно-пластичних і художньо-стильових трансформацій, які спостерігаються в провідних видах українського професійного декоративного мистецтва на зламі ХХ–ХХІ ст., у статті розглянуто феномен глобалізації та сучасні підходи науковців суміжних гуманітарних спеціальностей до інтерпретації поняття ідентичності, як-то: національної, культурної, української.

Автор наголошує, що обрана тема розвідки, порушена вперше в мистецтвознавчій науці, актуалізована викликами глобалізації, з одного боку, з іншого – реальним суспільно-політичним контекстом в Україні.

Проведене дослідження дало змогу визначити, якою мірою швидкий поступ глобалізованої цивілізації діє на цю царину мистецтва та яку роль вона відіграє в розвитку сучасної української культури, зокрема, як такий важливий чинник, як національно-культурна ідентичність. Розвідка дала переконання в тому, що професійне декоративне мистецтво України періоду 1990–2010-х рр., незважаючи на глобалізаційні виклики, утворює і транслює виключно національний наратив, що робить його важливим чинником у формуванні української культурної ідентичності. Важливим фактором у розвитку цієї мистецької царини останніх десятиліть є наявний прояв її творцями національного коріння, усвідомлення кожним своєї причетності до своєрідності вітчизняної культури. Разом із тим їхні твори цікаві намаганням по-новому як осмислити і творчо трансформувати національні традиції, так й осягнути світові мистецькі тенденції.

**Ключові слова:** професійне декоративне мистецтво, доба глобалізації, національно-культурна ідентичність, художня кераміка, гутне скло, художня обробка дерева, gobelen.

**Zoya CHEGUSOVA,**  
*orcid.org/0000-0002-9016-6615*  
Honoured Art Worker of Ukraine,  
Researcher at the Fine and Decorative-Applied Arts Department  
Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of National Academy of Sciences Ukraine  
(Kyiv, Ukraine) [zoya.chegusova@gmail.com](mailto:zoya.chegusova@gmail.com)

**PROFESSIONAL DECORATIVE ART AS AN IMPORTANT FACTOR  
OF NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY IN UKRAINE  
IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION (1990s TO 2010s)**

The article deals with exploring current problems of Ukrainian professional decorative art in the 1990s to 2010s. The study aims at investigating the development of this field of plastic art, which includes such its main areas such as professional ceramics, glass melting, artistic woodworking, ad tapestry in terms of their correlation with national and cultural identity in the context of globalization.

To achieve this goal, the study was carried out based on an interdisciplinary approach, which allowed combining various areas of scientific knowledge – art studies, philosophy, culture studies, psychology, etc. Apart from the art critical

*analysis of image-plastic and art-stylistic transformations observed in the leading kinds of Ukrainian professional decorative art at the turn of the XXth–XXIst centuries, the article considers the phenomenon of globalization, as well as modern approaches of scholars in related specialities of the humanities towards interpreting the concept of identity, for instance national, cultural, or the all-Ukrainian ones.*

*The authoress emphasizes that the chosen topic of study, broached in art criticism for the first time, is actualized by and relevant to challenges of globalization, on the one hand, and, on the other – to the real socio-political context in Ukraine.*

*The conducted study allowed determining the extent to which the rapid progress of the globalized civilization affects this realm of art, and which role the latter plays in the development of modern Ukrainian culture, particularly as such an important factor as national and cultural identity. This study has convinced that the Ukrainian professional decorative art in the period of the 1990s to 2010s, despite challenges of globalization, forms and conveys an exclusively national narrative. This case makes the art an important factor in forming the Ukrainian cultural identity. A significant factor in the development of decorative art in recent decades is the actual manifestation, by the art's creators, of their national roots, as well as each artist's perception of his/her involvement in the particularity of national culture. At the same time, their works are interesting by attempting both to rethink and creatively transform national traditions, and to comprehend global artistic trends.*

**Key words:** *professional decorative art, era of globalization, national and cultural identity, artistic ceramics, glass melting, artistic woodworking, tapestry.*

**Постановка проблеми.** Тема розвідки актуалізована викликами глобалізації, з одного боку, з іншого – реальним суспільно-політичним контекстом в Україні. Кінець ХХ – поч. ХХІ ст. характеризується як доба глобалізації, яка заторкнула всі країни світу й спричинила воістину революційні зміни в соціогуманітарних науках. Практично в усіх них з'явилися наукові напрями, пов'язані з дослідженням глобалізаційних процесів на різних рівнях і в різнобічних вимірах, що з часом навіть призвело до виникнення нової міждисциплінарної науки глобалістики, у межах якої зосереджені пошуки вчених – представників багатьох ланок наукового знання. Водночас треба визнати: мистецтвознавча наука поки що чітко не окреслила своє предметне поле в аналізі глобалізаційних процесів і явищ, хоча процес глобалізації варто зарахувати до найбільш значущих цивілізаційних тенденцій сучасності.

У чинних парадигмах нової реальності суспільства доби глобалізації розвивається й професійне декоративне мистецтво України: такі його види, як професійна кераміка, гутне скло, художня обробка дерева, мистецтво тканини, зокрема гобелен, які перебувають у цій царині на передньому краї. Унаслідок глобалізації, а разом із нею кардинальних суспільних подій на зламі ХХ–ХХІ ст. у зв'язку зі здобуттям Україною Незалежності вітчизняне професійне декоративне мистецтво теж зазнало значних образно-пластичних і художньо-стильових трансформацій. Тому завданням дослідження є визначення, якою мірою швидкий поступ глобалізованої цивілізації діє на цю царину мистецтва та яку роль вона відіграє в розвитку сучасної української культури, зокрема, як такий важливий чинник, як національно-культурна ідентичність.

Обрана тема статті вперше порушується в мистецтвознавчій науці, зокрема, в аспекті проблема-

тики професійного декоративного мистецтва й під кутом зору національно-культурної ідентифікації в умовах глобалізаційних процесів в Україні.

**Аналіз досліджень.** Відзначимо, що дослідження проблем, пов'язаних із поняттями «національна ідентичність», «культурна ідентичність», «українська ідентичність», традиційно вважалося прерогативою гуманітаристики: філософії, педагогіки, етнології, культурології, психології, соціології, але не мистецтвознавства. Проблематика української національно-культурної ідентичності є предметом дослідження численних вітчизняних учених-гуманітаріїв, з-поміж яких – В. Андрущенко, І. Бех, В. Воронкова, В. Горський, К. Журба, М. Козловець, С. Кримський, М. Михальченко, Р. Поліщук, М. Попович, М. Розумовський, Н. Скрицька, В. Табачковський, О. Титар, Д. Шевчук, В. Шейко та ін.

Більшість учених трактує поняття «національна ідентичність» як здатність нації сприймати себе єдиним цілим, а також як почуття належності людини до однієї держави або однієї нації з її традиціями, мовою, культурою. Під національною ідентичністю в найзагальнішому вигляді розуміють відчуття колективної належності до конкретної національної спільноти, її культури, уважає дослідник М. Козловець (Козловець, 2009: 57). Близьким є й поняття «українська ідентичність», тобто потреба навертання до свого українського коріння, зв'язок зі своїм народом і зі своїми українськими предками, укоріненість на своїй Батьківщині незалежно від громадянства.

Головну ідею українських науковців щодо проблем ідентичності в умовах глобалізації, незважаючи на різні інтерпретації й дослідницькі підходи в їхніх працях, найбільш чітко, на наш погляд, сформулював філософ Р. Поліщук: «Глобалізація сприяє трансформації світового суспільства, акту-

алізує процеси становлення нової ідентичності в Україні й у всьому світі, диктує необхідність пошуку нових підходів до аналізу ідентичності в умовах глобалізації, відкритості та проникності кордонів, культурного різноманіття. Це призводить до співіснування різних життєвих укладів, культурних кодів, ціннісних установок. Вибір ідентичності вже пов'язаний не тільки з множинними варіантами в рамках своєї культурної та національної традиції, а й інших, привнесених ззовні. Із цієї причини в числі найважливіших постає питання національної та культурної ідентичності» (Поліщук, 2017: 144).

Основними чинниками, які впливають на формування національної ідентичності, є, наполягає М. Козловець, історична територія, спільна мова й культура, єдиний економічний простір, релігія і спільні міфи та історична пам'ять, єдині закони й обов'язки для всіх членів (Козловець, 2009: 71). В українській культурі науковець бачить важливий гарант національного буття в глобалізованому світі, тому що, на його думку, національна культура – це символічний світ, створений етносом відповідно до його потреб, цінностей, ідеалів, устрою життя. Усе, що було важливим, значущим в історії спільноти, що сприяло єдності народу, усі його злети і падіння втілювалися в культурі нації – єднальній ланці між минулим і сучасністю (Козловець, 2009: 414).

Проблему культурної ідентичності з позицій теоретико-мистецьких аспектів української культури докладно розглядає філософ Д. Шевчук, який вважає, що саме культурна ідентичність становить фундамент, на якому постають усі інші ідентичності (Шевчук, 2008: 78). На думку цього дослідника, українська культурна ідентичність може бути визначена через пошук архетипів, що становлять підґрунтя культури. Певна центральна ідея, архетип тощо, які містять у своїй основі культура, дають можливості розвитку та визначають її самобутність, стверджує він (Шевчук, 2008: 78).

Схожої точки зору дотримується Р. Поліщук. Він доводить, що універсальними смислами української культури, які формують світогляд нашого народу, є її архетипи – праобрази культури, які несуть у собі ідеї, переживання, властиві людині чи персоніфікованому суспільству, котрі виникають уже на перших етапах формування етносу. Утілюються вони в культурному коді й передаються з покоління в покоління, при цьому проходячи процес модифікації (Поліщук, 2017: 172).

Найважливішим процесом культурного устрою кожної спільноти є культурна ідентичність, вважає й дослідниця Н. Скрицька (Скрицька,

2013: 348–352). Вона знаходить підхід до поняття ідентичності через сутність акту творіння, через творчо-художнє освоєння світу, що розкриває мистецтво.

Психологи, педагоги розглядають національно-культурну ідентичність як проблему державної ваги й національної безпеки з огляду на анексію Криму, інформаційну війну та військову агресію РФ щодо України, що викликає нагальну необхідність формування культурної ідентичності насамперед у молодій генерації нашої країни шляхом активізації уваги до національно-культурних цінностей українського народу, історичної пам'яті, збереження національної аутентичності й традицій (Бех, Журба, 2018: 3).

Філософ О. Титар диференціює поняття культурної та національної ідентичності. Вона уточнює, що культурна ідентичність виникає при ототожненні індивіда з певними культурними моделями й цінностями, усталеними в певній спільноті, а національна ідентичність пов'язана з формуванням національної культури в певному державному утворенні: національна ідентичність, на відміну від культурної, тією чи іншою мірою пов'язана з дискурсом влади, запевняє вона (Титар, 2016: 33).

Термін *globality* у 1983 р. вперше застосовував в назві однієї з наукових розвідок відомий британський соціолог Р. Робертсон, який вивчав проблеми соціальної теорії й культури насамперед у контексті глобалізації (Robertson, 1983), а в 1985 р. він також запропонував докладне тлумачення поняття *globalization* (Robertson, 1985).

Уже в середині 1990-х рр. процес глобалізації вченими трактується як одна з найважливіших умов сучасного світу, на чому наполягає американський соціолог М. Уотерс: «Подібно до того, як основним поняттям 80-х рр. був постмодернізм, ключовою ідеєю 90-х рр. може стати глобалізація, під якою ми розуміємо перехід людства до третього тисячоліття» (Иноземцев, 2008: 32), тобто нової доби розвитку людства, яка матиме характер планетарних змін.

Глобалізація (англ. *Globalization* – термін, запозичений з англійської мови, що походить від лат. *Globus* – куля, земна куля, глобус) – це процес не тільки всесвітньої політичної й економічної інтеграції, а й «дифузії» культури у світі, яка під впливом цих процесів трансформується, зазнає серйозного зовнішнього і внутрішнього тиску (хоча соціологи фіксують найбільший спротив глобалізації саме у сфері культури: порівняно з успішними процесами глобалізації, які розгортаються у сферах економіки, торгівлі й фінансів,

політики) (Черниш, 2014: 1). Серед наявних тверджень сучасних учених привертає увагу судження про культуру як соціальний феномен – сукупний духовний досвід людства, накопичений за час його існування. «Культура – це духовний зміст історичного розвитку людства в найрізноманітніших його проявах <...> як відбудування людської історії в її потенційності й вільному розкритті людських сутнісних сил» (Пахомов, 1998: 62)

**Метою статті** є дослідження особливостей розвитку професійного декоративного мистецтва України в період 1990–2010-х рр. та аналіз його ролі у формуванні національно-культурної ідентичності українського народу в умовах світових глобалізаційних процесів.

**Виклад основного матеріалу.** Нагадаємо, що особливих темпів глобалізація набрала в кінці ХХ ст. й на початку ХХІ ст., що пов'язано зі швидким розвитком інформаційних технологій, завдяки яким зросли можливості доступу до будь-якої інформації у світі, у результаті чого й відбувається активне зближення культур різних країн земної кулі (Смолій, 2004: 118). Уже в середині 2010-х рр. глобалізація сприймається як невідворотний процес, що пронизує майже всі сфери соціального життя сучасного громадянина України (економічну, політичну, культурну), завдяки чому він усе більше відчуває себе частиною світової спільноти.

Проте глобалізований світ повертається до українця не тільки такими позитивними гранями, як зростання міжнародних зв'язків, поширення нових технологій і єдиних стандартів життя, безвізовий режим із ЄС, ідеї солідарної демократії, а й негативними. Це переконливо довела ситуація з пандемією коронавірусу у 2020 р., коли народи майже всього світу залишилися однаково вразливими та незахищеними від цієї трагедії, перетворившись із суспільства в національно-державних кордонах на людство як світову систему. Україна, як і всі інші країни в цій ситуації, теж гостро відчула, що опинилася в глобалізованій планетарній структурі людства, пересвідчившись, як глобалізація вписує всі держави в іншу систему координат та умови існування у світі.

Уважаємо, що такі чинники, як Інтернет, функціонування інформаційних транснаціональних компаній, монополізація кінотовиробництва, неухильно формують нову якість сучасної людини – громадянина глобального суспільства, позбавленого багатьох рис національного менталітету. Й Україна не є винятком: вона має відповідати на потужні виклики глобалізації, яка, з одного боку, створює нові можливості для

матеріального й духовного розвитку, з іншого – здатна загрожувати нівелюванням, уніфікацією національних культур (Яковина, 2009: <https://iportal.rada.gov.ua>).

Змушені погодитися з думкою, що концепція відкритого глобалізованого суспільства у сфері національної ідеології та культури створює, на жаль, сприятливі умови для небезпечної експансії масової культури. Це загрожує й підривом традиційно-національних мов і культур, які впродовж тисячоліть забезпечували всім, у тому числі й українцям, національну ідентичність (Мовчан, 2009: <https://iportal.rada.gov.ua>).

Ця стадія так званого «інформаційного суспільства» вирізняється певними культурними суперечностями між західними формами масової культури і традиційними цінностями незахідних народів, наявними протиріччями між суспільством масового споживання й базовими соціокультурними ментально-ціннісними засадами слов'янських народів.

Жорстким, але об'єктивним видається таке твердження: «Культура, як відомо, пов'язана з культом пращурів, з традиціями й переказами, вона виповнена священною символікою. Кожна культура є культурою духу, у підґрунті якої – творча робота, у ній є жива доля нації, її історія. <...> З поразкою високої культури підноситься фактор її комерціалізації, що породжує всеохопний маскульт, покликаний знеособити кожен етнічну одиницю, розмити етноси, які були стійкими, завдяки кристалізації високих духовних змістів кожної національної культури» (Мовчан, 2009: <https://iportal.rada.gov.ua>).

Отже, іде глобальна боротьба за культурно-духовний та інформаційний простір. Тому національна визначеність культури в суспільстві й особливо мистецтва в таких умовах, на наш погляд, має вкрай вагоме значення.

Ця обставина ще більш актуалізує проблему національної ідентичності, яка «зумовлена необхідністю осягнення й засвоєння національно-культурних цінностей українського народу, історичної пам'яті, збереження національної аутентичності і традицій» (Журба, Бех та ін., 2019: 4) Національно-культурна ідентичність, що є здатністю особистості чи групи ототожнювати себе з великою національною спільнотою, її символами та цінностями, історією та культурою, з державними інституціями, національними інтересами (Яковина, 2009: <https://iportal.rada.gov.ua>), виділяє в такий спосіб нашу націю з-поміж інших. Саме вона є чи не найефективніший засіб протистояння негативним наслідкам глобалізації, можливість

уписати себе в мозаїку світової культури. І якщо духовна культура є зовнішнім проявом національної ідентичності, то мистецтво є тим стрижнем, яке може об'єднати й культуру, і національну ідею, і націю.

На зламі XX–XXI ст. пильну увагу в загальному мистецькому процесі привертають художники, що працюють у ділянці професійного декоративного мистецтва, передусім завдяки активізації їхніх пошуків нестандартних підходів до традиційних матеріалів: глину, скло, вовну, дерево, метал знали ще далекі пращури українців – трипільці, скіфи, стародавні слов'яни.

Європа і світ загалом виявляють досить активну зацікавленість авторськими роботами художників, що виконані з матеріалів, із якими людство працює тисячоліттями. А культура України, як доведено вченими, починає свій відлік від Мізинської стоянки – пам'ятки археології пізнього палеоліту, що датується близько 18 000 років до н. е., відкритої археологами в 1907 р. на річці Десні біля села Мезин Чернігівської області. Там були знайдені предмети дрібної пластики з бивня мамонта – гравійовані геометричним візерунком – і розфарбовані охрою фігурки птахів, браслети тощо, датовані приблизно 29200 ± 700 рр. до н. е. (Мізинська стоянка: <https://mezinkmr.wordpress.com>).

З давніх-давен специфіка декоративного мистецтва виявляється в тому, що воно найближче до людини: первісна його функція – бути важливою частиною архітектурно-просторового середовища, тому й на початку XXI ст. декоративне мистецтво України залишається однією з головних галузей пластичних мистецтв.

Важливим фактором є наявний прояв українськими професійними художниками декоративного мистецтва національного коріння, усвідомлення кожним своєї причетності до своєрідності вітчизняної культури. Разом із тим їхні твори цікаві намаганням як по-новому осмислити і творчо трансформувати національні традиції, так й досягнути світові тенденції.

Не можна обминути той факт, що сучасне професійне декоративне мистецтво хоча й іде своїм шляхом, відмінним від народного мистецтва, але опановує його історію і використовує його символіку. Уважне ставлення до народного мистецтва як до феноменального вияву національної духовної культури співіснує з відкритістю до європейських і світових мистецьких досягнень.

Здобутки сучасної професійної кераміки, гутного скла, художньої обробки дерева, гобелена, які в Україні успадкували багатовікові традиції і спираються на унікальну культурну спадщину, що

є основою національно-культурної ідентичності та самоусвідомлення, переконують у тому, що світ цікавий передовсім мистецькими й культурними набутками в їх різноманітті. І саме професійне декоративне мистецтво сприймається в царині сучасних візуальних мистецтв, умовно кажучи, «джерелом порятунку» в добу глобалізації: зберігаючи традиційну, хоча й із ознаками новітності образність, воно є ґрунтом для освячення й поширення ознак національно-культурної ідентичності.

Багатовекторну систему естетичних поглядів, де панує широкий спектр стильових імпровізацій та асоціативно-зображальних багатопланових за контекстом образів, віддзеркалює професійна кераміка України доби глобалізації. Пройшовши славний шлях у мистецькому просторі України XX ст., наприкінці його професійна кераміка вийшла далеко за межі утилітарності й перетворилася у своєрідний синтетичний різновид творчості, що об'єднує в собі засоби художньої виразності разом із технічними прийомами скульптури, живопису, графіки, ведучи перед у формотворчому експериментуванні серед інших видів декоративного мистецтва. Вона виразно виявляє багатоманітність образних, конструктивних, фактурних властивостей таких керамічних матеріалів, як глина, шамот, кам'яна маса, фаянс, порцеляна.

Між тим стає очевидним, що одним із найбільш перспективних шляхів розвитку сучасної української образотворчості залишається синтез стильових рис та образності професійного й народного мистецтва на тлі ясного усвідомлення відмінностей між ними. Звісно, у народному мистецтві визначальним є слідування традиціям і певним канонам, які формувалися впродовж віків, завдяки чому народ України в кожному новому поколінні ніби відроджує свою духовну культуру, психологію світосприйняття. Проте в професійному мистецтві передусім цінується новаторство, неповторна авторська індивідуальність митця, його неординарне ставлення до матеріалу, уміння віднайти в ньому нові естетичні якості.

У 1990-х – 2010-х рр. у царині професійної кераміки активно працюють такі видатні київські майстри старшого покоління, як О. Рапай, О. Грузинська, Г. Севрук, П. Печорний, Н. Ісупова, О. Міловзоров; уславлені львівські митці: Т. Левків, З. Береза, Р. Петрук, У. Ярошевич, Я. Мотика, О. Безпалків, Г. Ошуркевич; талановиті художники середньої генерації з Києва: Л. Богинський, А. Скорий, М. Галенко, Н. та С. Козаки, В. Томашевська, Л. Красюк, А. Ільїнський, Г. Семенко, Б. Данилов, Г. Міміношвілі, О. Бланк, М. Лампека, В. Онищенко; неординарні мистецькі особис-



тості зі Львова: І. та Л. Ковалевичи, С. Андрусів, Г.-О. Липа, Г. Лисик, Т. Береза, І. Береза, Г. Друль, Т. Павлишин-Святун, В. Боднарчук; провідні керамісти з Полтави – С. Пасічна, з Харкова – П. Мось, із Сум – В. Єрмоленко, Г. Протасов; із Черкас – М. Теліженко, І. Фізер, Л. Шилімова-Ганзенко; з Ужгорода – М. Росул, В. Вінковський, Я. Борецький, Н. Грабар-Борецька; з Одеси – Н. Федорова, О. Дмитрієв; з Вінниці – В. Оврах; із Луцька – В. Хижинський, із Донецька – Г. та І. Васильєви, Г. та В. Бєро. Уже на початку своєї творчої діяльності кожен із них тяжів до першооснов і джерел національної культури, народного мистецтва, яке, тим не менше, ніколи не було для них предметом імітації чи копіювання. Твори цих керамістів, у генетичній пам'яті яких закладені знаково-символічна система предків і традиції народного мистецтва минулого, скоріше нагадують невимушений «діалог» зі своїми мистецькими попередниками, демонструють належність до української національної художньої школи, відбираючи найсуттєвіше, що становить традицію.

Розуміння того, що живий розвиток мистецтва й будь-яке новаторство не можуть існувати без історичного коріння, у 1990-х рр. стає свідомим і програмним. Характерною тенденцією професійного декоративного мистецтва 1990-х рр. є звернення до національно-історичної тематики. Митців приваблює передати своє відчуття від дотику до минулого, до історичних епох і подій. Захоплення прамистецтвом часів палеоліту, зокрема печерним живописом, разом із бажанням декларувати власну належність до певної національної духовної традиції надихає майстрів кераміки на «пошук предків», «своїх архетипів», до заглиблення в національну «архепамять».

Відтворюючи в період 1990-х–2010-х рр. національні образи-архетипи, під якими розуміємо «наскрізні символічні структури, що були присутніми на всіх етапах розвитку тієї чи іншої нації від початку й до нашого часу» (Ціон, 2011), українські майстри професійної кераміки тлумачать їх у глибоко індивідуальній сучасній манері, проте з рисами максимального узагальнення від праслов'янської монументальної форми, як застосовуючи старовинну гончарну техніку, так і працюючи в техніці вільного ручного ліплення. До найдавніших і найпоширеніших серед українських митців слов'янських архетипів належать Богиня-Берегиня, Юрій Змієборець, Дерево Життя, птах Фенікс, птаха – Сірин і такі прадавні символи, як спіраль, знак безконечності (меандр), солярні знаки (хрест у тому числі), трикутники, ромби й квадрати, стрічки з кіл і кругів із крап-

ками. Черпаючи з давнини та образно вирішуючи їх, митці запозичують простоту форм, проте водночас значимість художності й наповненість змістом, спрямовуючи нас до витоків давньої культури України.

Лєвова частка досягнень у царині мистецтва художнього скла України на межі ХХ–ХХІ ст. належить переважно художникам-склярам самобутньої львівської школи декоративно-прикладного мистецтва, що формувалася на багатих традиціях народного мистецтва цього краю, усотуючи як надбання національної культури, так і досягнення європейських професійних митців. Цілковитим справедливим сприймається твердження, що «львівське художнє скло, на кшталт венеційського Мурано, і немає шкали, щоб визначити, яке з них якісно вище: і перше, і друге зближують крила традицій» (Федорук, 2008: 89).

Оволодіння давніми прийомами й техніками «старої» гуті, усвідомлення традицій вільного видування скла та поводження з ним для професійних художників постійно перетворювалися в мистецькі імпульси. Отже, у добу глобалізації поступово вибудовується панорама «нового» львівського гутництва, що складається з експериментальних пошуків і знахідок творчих індивідуальностей, які приділяють першочергову увагу втіленню новітніх образно- й формально-художніх задумів у виставкових об'ємно-просторових роботах, у яких автори більш воліють до пластики. На ґрунті традиційного гутного скла розпочинає свій розвиток новий напрям – авторська студійна склопластика, яка на тлі демонстрації львівськими митцями високої культури виконання розкриває оригінальність образно-пластичного мислення того чи іншого творця.

Сміливі експерименти лідерів львівського гурту склярів у 1980-х рр. – у кольоровому й прозорому склі А. Бокотєя, Ф. Черняка, у сульфідному та прозорому З. Масляк, згодом В. Гінзбурга – відкрили перед українськими склярами широкі горизонти. У 1990–2000-х рр. скло – «мистецтво вогню і світла» – утілюється в новітніх неординарних формах такими талановитими українськими митцями, як А. Бокотєй, Ф. Черняк, Р. Петрук, О. Звір, Б. Васильців, Р. Дмитрик, О. Принада, А. Петровський, А. Курило, О. Шевченко, І. Мацієвський, С. Кадочников, А. Гоголь: ними створюються численні раритети в матеріалах гутного скла й матованого кришталю, де поступово стираються межі між ужитковим предметом і склопластикою, скульптурою і вжитковим мистецтвом. І вже на початку ХХІ ст. гутництво, розвиваючись у контексті авторського студійного

скла, отримує світове визнання, яскраво доводячи, що українське художнє скло за спадковістю традицій, багатоманітністю образно-пластичних рішень і вишуканістю декорування є «виняткове явище, яке охоплює творчість плеяди видатних народних майстрів і професійних художників» (Черняк, 2006: 3).

На межі ХХ–ХХІ ст. у царині професійного декоративного мистецтва України одержує цілком своєрідний розвиток рельєфне різьблення у формах настінних панно, декоративної скульптури й об'ємно-просторової пластики, де відчувається органічне поєднання новаторського підходу до обробки дерева з глибинним розумінням національних традицій і використанням усіх естетичних можливостей цього матеріалу. Це спричинило появу витворів мистецтва новітнього образного звучання, сповнених витонченого естетизму, орієнтованих на виставкове, музейне середовище й активну взаємодію з архітектурним простором. Творчі зусилля, спрямовані на розвиток новаційної дерев'яної пластики, таких авторів, як І. Стеф'юк, І. Фізер, М. Малишко, Р. Петрук, В. Іванишин, В. Андрушко, В. Вороняк, В. Хомик, М. Вертузов, убачаються плідними й гідними уваги.

В останній третині ХХ ст. народне мистецтво виступало джерелом національної самоідентифікації в протистоянні офіційній ідеологічній програмі радянського мистецтва, даючи ґрунт для подальшої модернізації, еволюції формотворення, зрештою, перетворилася на благодатний вербальний матеріал для глибоко асоціативного символічного мистецтва. Для сучасного гобелена як жанру декоративного мистецтва народний текстиль залишається своєрідною матрицею з власною програмою ткацтва і як техніки, і як композиційної структури, що наділена своїми принципами організації ритму, кольору, орнаменту. Вітчизняний художній текстиль успадкував багату й добре розвинену ткацьку традицію, яка є свого роду естетичним каноном, що яскраво доводять твори таких високопрофесійних майстрів ткання з різних міст України, як Л. Жоголь, І. та М. Литовченки, В. Федько, Н. Борисенко, Н. Лапчик, М. Базак, Н. Дяченко-Забашта, О. Куца, Л. Майданець-Саєнко (Баргилевич) (Київ), Є. Фащенко, С. Шабатура, Н. Паук, О. Крип'якевич, І. Вінницька, О. Риботицька, О. Паруга-Вітрук, Т. Печенюк, В. Ганкевич, С. Бабков, Л. Гошовський, Г. Кусько, З. Шульга, М. Шеремета (Львів), М. Білас (Трускавець), О. Ковальчук (Вінниця). Цих митців із несхожою творчою вдачею об'єднує один виш: усі вони в різні роки – 1950–1990-і рр. – здобували освіту у Львівському державному інституті прикладного

і декоративного мистецтва (ЛДПДМ), безперечно, залишаються носіями традицій саме «львівської школи». Славетний Львівський інститут, а нині Львівська національна академія мистецтв (ЛНАМ) має свої особливості, пов'язані з історичним розвитком. Львівська професійна школа мистецтва в різних іпостасях завжди мала увиразнений вектор етнічної й національної ідентичності. Глибоке осмислення надбань вітчизняного і світового мистецтва, усотування всього найкращого з авангардних течій у поєднанні з національними традиціями сприяло створенню у Львові особливої ідейно-мистецької спільноти. Нерозривний зв'язок із народним мистецтвом простежується в колі тем і сюжетів гобеленів цих художників. Професійні художники-текстильники вдало знаходять рівновагу між засобами виразності сучасного фігуративного чи орнаментально-декоративного гобелена і традиційною мовою килима.

**Висновки.** Дослідження автором статті проблем професійного декоративного мистецтва впродовж трьох десятиліть переконало в тому, що глобалізація, як це не парадоксально, породжує й зворотній процес, а саме: підштовхує українське мистецтво до національно-культурної ідентифікації, спрямовує до пошуків архетипів своєї культури, повертає до національної культурної спадщини, стимулює збереження національної самобутності,

Твори митців, які працюють у різних ділянках українського професійного декоративного мистецтва, у період глобалізації (1990–2010-і рр.) мають величезне значення в поверненні українців до духовних цінностей, у їхньому естетичному вихованні, у формуванні духовних засад «глобалізованої людини», що яскраво ілюструє думку вже згаданого тут філософа: «Культура нації проходить довгу «стежку» становлення, беручи початок із праобразів української міфології й до сучасності. Світовідчуття наших предків органічно влилося в ментальність їхніх нащадків» (Поліщук, 2017: 165).

Історично утворене, але осучаснене професійне декоративне мистецтво нагадує українцям про їхнє коріння й орієнтує на справжню культуру, яка на теренах нашої країни формувалася в глибинах тисячоліть, хоча Україна й сприймається світом зовсім молодою державою. Тож українські художники виступають саме як нащадки й духовні спадкоємці своїх визначних попередників – безіменних майстрів: трипільців, скіфів, давніх слов'ян, художників епохи бароко, добре знаних у світі українських авангардистів 1910–1920-х рр. Олександра Архипенка, Казимира Малевича, Давида

Бурлюка, Олександрі Екстер, які свого часу суттєво вплинули на мистецьку ситуацію в Європі.

І що надзвичайно важливо, українське професійне декоративне мистецтво в усіх його різновидах, успадкувавши багатотисячолітні традиції, продовжує й у період глобалізації спиратися на унікальну національну культурну спадщину. Тому на поч. ХХІ ст. вона сприймається як потужна галузь у сфері культури з притаманними їй ознаками автентичної духовної генетики, як динамічна рівновага тисячолітніх традицій і сучасної образотворчості. Зберігаючи традиційну, хоча й з ознаками новітності образність, професійне декоративне мистецтво є, отже, ґрунтом та основою для освячення й поширення в суспільстві ознак національно-культурної ідентичності.

Дотримуючись загалом оптимістичних поглядів на сьгоднішні наслідки глобалізації для царини українського професійного декоративного мистецтва (хоча важко прогнозувати, як це буде відбуватися подалі в третьому тисячолітті), залишаємося на тій позиції, що найбільш адекватною відповіддю на глобалізаційні виклики в

культурі має бути звернення народу (народів) до своїх духовних джерел з акцентом на національні традиції. І професійне декоративне мистецтво в цьому відіграє незамінну роль.

Залишає місце для оптимізму й збіжність висновків автора статті з думкою відомого українського культуролога В. Шейка: «Помилково вважати, що культурна глобалізація є лише поширенням західної масової культури. Насправді відбувається взаємопроникнення та змагання культур. Накидання стандартів західної культури в тих національних державах, де особливо сильні історико-культурні традиції, приводять до етнокультурного піднесення, яке рано чи пізно виявляється в посиленні національних суспільних ідеологій. Аналізуючи цей аспект проблеми, варто зазначити, що ядро кожної культури має високий імунітет, опирається на проникненню та впливу інших культур» (Шейко, 2011: 199).

Потужні українські історико-культурні традиції дають надію на зміцнення в недалекому майбутньому національно-культурної ідеології та ідентичності в Україні.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І., Журба К. Концепція з формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. *Формування національно-культурної ідентичності особистості у викликах часу* : збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу (до 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка) / Міністерство освіти і науки України ; Національна академія педагогічних наук України ; Інститут проблем виховання НАПН України ; Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2018. С. 3–10.
2. Глобалізація : Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2004. Т. 2 : Г – Д. С. 118.
3. Иноземцев В. Л. Современная глобализация и ее восприятие в мире. *Век глобализации*. 2008. № 1. С. 31–44.
4. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
5. Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка : монографія / К. О. Журба, І. Д. Бех та інші ; Національна академія педагогічних наук України ; Інститут проблем виховання. Київ, 2019. 150 с.
6. Пахомов Ю. Н., Крымский С. Б., Павленко Ю. В. Пути и перепутья современной цивилизации / НАН Украины, Ин-т мировой экономики и международных отношений, Благотворит. фонд содействия развитию гуманитар. и экон. наук. Киев, 1998. С. 62.
7. Поліщук Р. М. Культурна ідентичність як субстанційний чинник формування світогляду українського народу в епоху глобалізації : дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.05 «Історія філософії» / Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2017. 215 с.
8. Скрицька Н. Культурна ідентичність у контексті самовизначення. *Наукові записки. Серія «Культурологія»*. 2013 С. 348–352.
9. Титар О. В. Українські національно-культурні ідентичності Слобожанщини у контексті глобалізації: філософсько-антропологічний вимір : дис. ... докт. філософ. наук. Харків, 2016. 493 с.
10. Цюн В. За межею щастя і нещастя: Монолог Сергія Борисовича Кримського. *Дзеркало тижня*. 2011. 24 червня.
11. Федорук О. Маєстро художнього скла Андрій Бокотей. Київ : Либідь, 2008. 320 с.
12. Черняк Ф. Львівське гутне скло другої половини ХХ століття. Нарис історії : навчальний посібник. Львів : ЛНАМ, 2006. 160 с.
13. Шевчук Д. М. Проблеми культурної ідентичності в Україні й культурний проект Європи. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2008. Вип. 14.
14. Шейко В. Культура України в глобалізаційно-цивілізаційному вимірі (історико-методологічні аспекти) : монографія / Інститут культурології НАМУ. Київ, 2011. 623 с.
15. Мизинська стоянка / Мезинський НПІ. URL: <https://mezinkmr.wordpress.com/мизинська-стоянка/>.
16. Мовчан П. М. Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізаційних викликів: проблеми та шляхи збереження / Парламентські слухання. 9 грудня 2009. URL: [https://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Parlamentski\\_slukhannya/26262.html](https://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Parlamentski_slukhannya/26262.html).

17. Черниш Н. Україна і глобалізація в соціолінгвістичному контексті. *Мова і суспільство*. 2014. Вип. 5. С. 1. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ls/article/view/1750>.
18. Яковина М. М. Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізаційних викликів: проблеми та шляхи збереження / Парламентські слухання. 9 грудня 2009. URL: <https://iportal.rada.gov.ua>.
19. Robertson R. *Interpreting Globality. World Realities and International Studies*. Glenside, PA : Pennsylvania Council on International Education, 1983.
20. Robertson R. *The Relativization of Societies: Modern Religion and Globalization. Cults, Culture and the Law: Perspectives on New Religious Movements* / Ed. By T. Robbins, W. Shepherd, J. McBride. Chico, CA : Scholars Press, 1985.

## REFERENCES

1. BEKH, Ivan, Kateryna ZHURBA. Kontsepsiya z formuvannya u pidlitkiv natsionalno-kulturnoyi identychnosti u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh [Conception of Forming National and Cultural Identity in Adolescents Studying at Comprehensive Schools]. In: Serhiy KOPYLOV and Ivan BEKH (editorial board's co-chairpersons). *Formation of National and Cultural Identity of an Individual among the Challenges of Time: Proceedings of the All-Ukrainian Round Table (On the Occasion of the Centenary of Establishing the Ivan Ohiyenko Kamyanets-Podilskyi National University)*. Ministry of Education and Science of Ukraine; National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; Institute of Education Problems of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; Ivan Ohiyenko Kamyanets-Podilskyi National University. Kamyanets-Podilskyi, 2018, pp. 3–10 [in Ukrainian].
2. ANON. Hlobalizatsiya [Globalization]. In: Valeriy SMOLIY, editorial board's chairperson, *The Encyclopedia of History of Ukraine: in Ten Volumes*. NAS of Ukraine's Institute of History of Ukraine. Kyiv: Scientific Thought, 2004, vol. 2: Г–Д, p. 118 [in Ukrainian].
3. INOZEMTSEV, Vladislav. Sovremennaya globalizatsia i yeyo vospriyatie v mire [Modern Globalization and Its Perception in the World]. In: Aleksandr CHUMAKOV (ed.-in-chief), Leonid GRININ (head-editor). *The Age of Globalization*. Moscow, 2008, no. 1, pp. 31–44 [in Russian].
4. KOZLOVETS, Mykola. *Fenomen natsionalnoyi identychnosti: vyklyky hlobalizatsiyi: monohrafiya* [Phenomenon of National Identity: Challenges of Globalization: A Monograph]. Taras Shevchenko Kyiv National University. Zhytomyr: Ivan Franko Zhytomyr State University, 2009, 558 pp. [in Ukrainian].
5. ZHURBA, Kateryna, Ivan BEKH, et al. *Natsionalno-kulturna identychnist u stanovlenni pidlitka: monohrafiya* [National and Cultural Identity in the Formation of Adolescents: A Monograph]. National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; Institute of Education Problems. Kyiv, 2019, 150 pp. [in Ukrainian].
6. PAKHOMOV, Yuriy. *Puti i pereputia sovremennoy tsivilizatsii* [Paths and Crossroads of Modern Civilization]. (Yuriy PAKHOMOV, Serhiy KRYMSKYI, Yuriy PAVLENKO) NAS of Ukraine, Research Institute of World Economy and International Relations, Charity Foundation for Developing the Humanities and Economic Sciences. Kyiv, 1998, p. 62 [in Russian].
7. POLISHCHUK, Rostyslav. *Kulturna identychnist yak substantsiynyi chynnyk formuvannya svitohliadu ukrayinskoho narodu v epokhu hlobalizatsiyi* [Cultural Identity as a Substantial Factor in Shaping the Worldview of the Ukrainian People in the Era of Globalization]. Ph.D. in Philosophy thesis: speciality 09.00.05 (History of Philosophy). Ivan Franko Lviv National University. Lviv, 2017, 215 pp. [in Ukrainian].
8. SKRYTSKA, Nataliya. *Kulturna identychnist u konteksti samovyznachennia* [Cultural Identity in the Context of Self-Determination]. In: Ihor PASICHNYK, ed.-in-chief, *Proceedings of the National University «Ostroh Academy». Series «Culture Studies»: Collected Scientific Papers*. Ostroh, 2013, iss. 12 (2), pp. 348–352 [in Ukrainian].
9. TYTAR, Olena. *Ukrayinski natsionalno-kulturni identychnosti Slobozhanshchyny u konteksti hlobalizatsiyi: filosofsko-antropolohichni vymiry* [Ukrainian National and Cultural Identities of Slobozhanshchyna in the Context of Globalization: A Philosophical and Anthropological Dimension]. A Doctor of Philosophy thesis: speciality 09.00.04 (Philosophical Anthropology, Philosophy of Culture). Vasyl Karazin Kharkiv National University. Kharkiv, 2016, 493 pp. [in Ukrainian].
10. TSION, Viktor. *Za mezheyu shchastia i neshchastia: Monoloh Serhiya Borysovycha Krymskoho* [Beyond Happiness and Unhappiness: A Monologue by Serhiy Borysovych Krymskyi]. In: *The Mirror Weekly*. 2011. June 24 [in Ukrainian].
11. FEDORUK, Oleksandr. *Maestro khudozhnioho skla Andriy Bokotey* [Maestro of Art Glass Andriy Bokotey]. Kyiv: Lybid, 2008, 320 pp. [in Ukrainian].
12. CHERNIAK, Franz. *Lvivske hutne sklo druhoyi polovyny XX stolittia. Narys istoriyi: navchalnyi posibnyk* [Lviv Blown Glass of the Mid- to Late XXth Century. An Essay on Its History: A Tutorial]. Lviv: Lviv National Academy of Arts, 2006, 160 pp. [in Ukrainian].
13. SHEVCHUK, Dmytro. *Problemy kulturnoyi identychnosti v Ukrayini y kulturnyi proekt Yevropy* [Problems of Cultural Identity in Ukraine and the Cultural Project of Europe]. In: Volodymyr VYTKALOV, ed.-in-chief, *Ukrainian Culture: Past, Modern, and Ways of Development: Collected Scientific Papers: Proceedings of the Rivne State University of the Humanities*. Rivne State University of the Humanities. Rivne, 2008, iss. 14, pp. 76–80 [in Ukrainian].
14. SHEYKO, Vasyly. *Kultura Ukrayiny v hlobalizatsiyno-tsyvilizatsiynomu vymiri (istoryko-metodolohichni aspekty): monohrafiya* [Culture of Ukraine in the Globalization-and-Civilization Dimension (Historical and Methodological Aspects): A Monograph]. National Academy of Arts of Ukraine's Institute for Cultural Research. Kyiv, 2011, 623 pp. [in Ukrainian].
15. *Mizynska stoyanka / Mezynskyi NPP* [A Site Close to the Village of Mizyn / Mezyn National Nature Park] [online]. Available from: <https://mezinkmr.wordpress.com/мізинська-стоянка/> [in Ukrainian].
16. MOVCHAN, Pavlo. *Natsionalna identychnist v Ukrayini v umovakh hlobalizatsiynnykh vyklykiv: problemy ta shliakhy zberezhenia* [National Identity in Ukraine under the Conditions of Globalization Challenges: Problems and Ways of Its

Preservation]. In: *Parliamentary Hearings*. December 9, 2009 [online]. Available from: [https://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Parlamentski\\_slukhannya/26262.html](https://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Parlamentski_slukhannya/26262.html) [in Ukrainian].

17. CHERNYSH, Nataliya. *Ukrayina i hlobalizatsiya v sotsiolingvistychnomu konteksti* [Ukraine and Globalization in Sociolinguistic Context]. In: Halyna MATSIUK, ed.-in-chief, *Language and Society*. Lviv: Ivan Franko Lviv National University, 2014, iss. 5, p. 1 [online]. Available from: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ls/article/view/1750> [in Ukrainian].

18. YAKOVYNA, Mykola. *Natsionalna identychnist v Ukrayini v umovakh hlobalizatsiynykh vyklykiv: problemy ta shliakhy zberezhennia* [National Identity in Ukraine under the Conditions of Globalization Challenges: Problems and Ways of Its Preservation]. In: *Parliamentary Hearings*. December 9, 2009 [online]. Available from: [https://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Parlamentski\\_slukhannya/26262.html](https://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Parlamentski_slukhannya/26262.html) [in Ukrainian].

19. ROBERTSON, Roland. *Interpreting Globality. World Realities and International Studies*. Glenside, PA: Pennsylvania Council on International Education, 1983, pp. 7–20 [in English].

20. ROBERTSON, Roland. The Relativization of Societies: Modern Religion and Globalization. In: Thomas ROBBINS, William C. SHEPHERD and James MCBRIDE (eds.). *Cults, Culture and the Law: Perspectives on New Religious Movements*. Chico, CA: Scholars Press, 1985, pp. 31–42 [in English].

УДК 37

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-2>**Чжан СЯО,***orcid.org/0000-0003-0185-8909*

аспірант кафедри педагогіки

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

(Суми, Україна) *potdr2019@gmail.com*

## НАРОДНИЙ ТАНЕЦЬ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ХОРЕОГРАФІВ

У статті розглянуто особливості народного танцю як основи формування професійної майстерності майбутніх хореографів. Також надається короткий історичний нарис історії та теорії українського народного танцю як тієї «психологічної» бази, на основі якої здійснюються всі методичні «побудови» системи формування професійної майстерності. У статті визначено, що український народний танець можна віднести до класики народної хореографії. Його розвиток тісно пов'язаний з усією історією українського народу. Також у даній роботі визначено такі поняття, як «танець», «хореографія» та «балет». Зазначено, що творчий процес створення та реалізації танцю відбувається невербальним шляхом, що доводить здатність людської свідомості поряд із вербальною мовою розпізнавати пластичну дію (невербальна форма), яка володіє морально-естетичною, інформаційно-комунікативною значущістю на рівні як прояву, так і перцепції. У статті визначено, що український народний танець має свої оригінальні, чіткі та стійкі ознаки, що історично склалися, а також глибоке національне коріння. Давня культура вражає уяву нашого сучасника високим рівнем естетичної свідомості, багатством і різноманітністю художніх форм, глибиною осягнення морально-естетичного ідеалу. Також у даній роботі зазначено, що цінність українського танцю в тому, що хореограф, коли аналізує його природу і витоки, отримує багатющий матеріал для створення танцювальних творів на його основі. У процесі нашого дослідження ми визначили основні стадії у формуванні українського танцю, розкрили творчий процес за допомогою вивчення його закономірностей. Наголосимо, що все це актуально для формування професійної майстерності майбутніх хореографів. Хореограф має унікальну можливість висловити в танці, у пластиці, у русі, у міміці та жесті, у теоретичних знаннях, як загальних, так і спеціальних, усе багатство світоглядних цінностей особистості, показати це мистецтво своїм глядачам.

**Ключові слова:** хореографія, хореограф, танець, народний танець, професійна майстерність, виконавські методики.

**Djan SYAO,***orcid.org/0000-0003-0185-8909*

Postgraduate Student at the Department of Pedagogy

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

(Sumy, Ukraine) *potdr2019@gmail.com*

## FOLK DANCE AS THE BASIS OF FORMATION OF PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE CHOREOGRAPHERS

This article considers the features of folk dance as a basis for the formation of professional skills of future choreographers. There is also a brief historical sketch of the history and theory of Ukrainian folk dance as the “psychological” basis on which all methodological “constructions” of the system of professional skill formation are carried out. The article defines that Ukrainian folk dance can be attributed to the classics of folk choreography. Its development is closely connected with the whole history of the Ukrainian people. Also in this work such concepts as “dance”, “choreography” and “ballet” are defined. It is noted that the creative process of creating and realizing dance takes place in a nonverbal way, which proves the ability of human consciousness along with verbal language to recognize plastic action (nonverbal form), which has moral aesthetic, informational and communicative significance, both at the level of manifestation and perception. This article defines that Ukrainian folk dance has its original, clear and stable features, which have historically developed, as well as their deep national roots. Ancient culture impresses the imagination of our contemporaries with a high level of aesthetic consciousness, richness and variety of art forms, depth of comprehension of the moral and aesthetic ideal. Also in this work it is noted that the value of Ukrainian dance is that the choreographer, analyzing its nature and origins, receives a wealth of material to create dance works based on it. In the course of our research, we identified the main stages in the formation of Ukrainian dance, revealed the creative process by studying its patterns. We emphasize that all this is very important for the formation of professional skills of future choreographers. The choreographer has a unique opportunity to express in dance, plastic art, movement, facial expressions and gestures, theoretical knowledge, both general and special, all the richness of worldview values of the individual and show this art to its audience.

**Key words:** choreography, choreographer, dance, folk dance, professional skills, performance techniques.

**Постановка проблеми.** Нині заклади вищої освіти нашої держави широко використовують сучасні технології навчання, до яких належать комп'ютерні технології, інтерактивні технології, дистанційне навчання, експериментальні методики й інші методи вдосконалення навчального процесу з підготовки кадрів. Перехід України до ринкових відносин, що супроводжується формуванням державного ринку праці, зумовив нові вимоги до освітніх та соціально-культурних послуг, до підготовки конкурентоспроможних, затребуваних фахівців-хореографів. Усе це передбачає глибокі якісні зміни всієї системи хореографічної освіти, удосконалення діяльності установ культури та мистецтв, їхньої стратегії, цілей, пріоритетних завдань і функцій. У зв'язку із цим підготовка висококваліфікованих кадрів у закладах вищої освіти і закладах культури та мистецтв України потребує нових підходів до організації навчального процесу з підготовки хореографів. Освітній процес із підготовки фахівців-хореографів у нашій державі нині активно розвивається і вдосконалюється.

Як показують багато наукових досліджень, розроблення і застосування системного підходу у процесі формування професійної майстерності хореографів у ЗВО й установах культури і мистецтв України є багатоетапним процесом, що містить всі складові елементи (підсистеми) навчально-творчого процесу. Компонентний і структурний аналіз системи формування у студентів професійної майстерності тісно пов'язаний із функціональним аналізом загальної підготовки хореографів, який має два аспекти: він передбачає розкриття механізмів внутрішнього і зовнішнього функціонування системи формування висококваліфікованих кадрів в області світового хореографічного мистецтва та національної хореографії в Україні.

**Аналіз досліджень.** Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що великий внесок у розроблення питань, пов'язаних із формуванням професійної майстерності хореографів та подальшим розвитком традиційної народної танцювальної культури, внесли такі вітчизняні та закордонні вчені, як: Н. Бачинська, О. Князева, А. Борзов, А. Руднева, В. Уральська, М. Годенко, Р. Захаров, І. Моїсєєв, Т. Ткаченко, М. Чернишов та інші.

У методіці хореографії вивчені і розкриті низка найважливіших аспектів формування школи класичного та народного танців, зокрема й українського, ці питання висвітлено у працях Н. Базарової, Г. Богданова, А. Ваганової, К. Голейзовського (Голейзовский, 1964), А. Клімова, В. Костровицької, А. Писарева, Н. Тарасова, Т. Ткаченко й інших.

У наукових дослідженнях учених М. Кагана, Н. Киященко, Д. Кабалевського, Б. Лихачова й інших розкриті аспекти естетичного виховання, а також загальні питання професійної майстерності хореографів.

Аналіз наукових праць дозволяє зробити висновок, що питання фахової підготовки хореографів розглядалися з різних позицій, але аспект формування професійної майстерності хореографів у процесі навчання спеціальних дисциплін залишається маловивченим, оскільки не був предметом спеціального дослідження.

**Мета статті** – розглянути особливості народного танцю як основи формування професійної майстерності майбутніх хореографів.

**Виклад основного матеріалу.** У процесі нашого дослідження ми розглядали процес формування професійної майстерності майбутніх хореографів під час навчання спеціальних дисциплін. Однією з таких дисциплін ми визначили дисципліну «Український народний танець». У зв'язку із цим обов'язковою умовою вважаємо подання короткого нарису історії та теорії українського народного танцю як тієї «психологічної» бази, на основі якої і здійснюються нами всі методичні «побудови» системи формування професійної майстерності.

Український народний танець можна віднести до класики народної хореографії. Його розвиток тісно пов'язаний з усією історією українського народу. Кожна нова епоха, нові політичні, економічні, адміністративні та релігійні умови відбилися у формах суспільної свідомості, у народній творчості також. Усе це несло відомі зміни в побуті української людини, що, у свою чергу, накладало відбиток і на танець, який на багатовіковому шляху свого розвитку не раз піддавався різним змінам. Відбувалася еволюція танцювальних форм, відмирили старі і зароджувалися нові види танцю, збагачувалася і видозмінювалася його лексика.

Перед розглядом основного питання вважаємо за необхідне визначитися з поняттям «танець».

За визначенням Р. Захарова, «танець – це вираження думки і почуття засобами умовних рухів (па) жестів і поз. Танець виконується під музику, з якої він черпає свій зміст». В енциклопедії «Балет» ми знаходимо більш широке визначення. Танець – вид мистецтва, засобом якого є руху і пози людського тіла, поетично осмислені й організовані в часі і просторі, що становлять якусь художню, єдину систему (Захаров, 1976: 23). Танець тісно пов'язаний із музикою, разом з нею утворює музично-танцювальний образ. У цьому союзі

кожен компонент залежить від іншого: музика диктує танцю власні закономірності, водночас на неї впливає танець. Деякі розглядають танець як прийнятну соціумом форму мислення, що синтезує художнє у пластичне (Захаров, 1976: 28).

На підставі вищенаведених висловлювань можна сказати, що творчий процес створення та реалізації танцю відбувається невербальним шляхом, що доводить здатність людської свідомості поряд із вербальною мовою розпізнавати пластичну дію (невербальна форма), яка володіє морально естетичною, інформаційно-комунікативною значущістю на рівні як прояву, так і перцепції. Танець в різні часи трактувався по-різному. Античне мистецтво назвало танцювальну дію хореографією. Хореографія (із грец. – «танцюю», «пишу») – запис танцю (первісне значення). Пізніше, у XIX ст., під цим словом розуміли мистецтво, твори танцю і балету. У XX ст. терміном «хореографія» іменували танцювальне мистецтво загалом. Хореографія – видовишне мистецтво, у ньому істотного значення набуває не тільки тимчасова, а й просторова композиція танцю, зримий образ тих, хто танцюють (Сердюк, 2014: 12).

Вища форма хореографії – балет (з лат. – «танцюю») – являє собою вид музично-театрального сценічного мистецтва, зміст якого виражається в хореографічних образах. Однією з головних мов балету є класичний танець. Л. Якобсон писав свого часу: «Танець – мистецтво емоційне, але не безладне <...> Танець цікавий сам собою, але якщо немає цілісності дії, значить, немає і єдності теми» (Якобсон, 1991).

Повернемося до питання українського народного танцю. Що ми маємо на увазі, коли говоримо про «український», як визначити критерії цього поняття? Звернемося до дослідницької роботи Т. Повалій, яка виділила «українські» елементи, що підкреслюють національну приналежність. У результаті експертизи картин українських художників XIX – початку XX ст. було відібрано п'ять узагальнених зображень, які асоціювалися в опитаних з українськими: прямокутник, півколо, хрест, паралельні лінії, крапля. На другому етапі експерименту до них додалися такі елементи, як змійка, спіраль, арка, коло. На третьому етапі найбільш часто траплялися такі визначення українського: нерівний, нерівномірний, заплутаний, мрійливий, ірраціональний, невизначений, ґрунтовний, широкий, плавний, рівний, ніжний, простий, добродушний. У роботі описані та систематизовані визначення «українського характеру», які виявилися багато в чому взаємовиключними, а елементи, виділені як «українські», ми можемо

спостерігати і в малюнках українського танцю (Повалій, 2015: 47).

Український народний танець висловлює та розкриває естетичні смаки й ідеали української людини. Барвисті хороводи, віртуальні танці солістів, парні танці говорять про багатство у великому різноманітті українського народного танцю. Талановиті народні майстри-виконавці помічали різноманітні штрихи характеру людей, своєрідні жести, рухи, цікаві колінця, збагачували старі та складали нові танці. «Як у побуті, так і в мистецтві мешканці півдня, півночі, заходу і сходу неосяжної української землі відрізнялися своєрідністю, зовнішніми формальними відмінностями. Ця особливість зберіглася до наших днів, і ми бачимо, наскільки така зовнішня різноманітність за єдиної духовної сутності збагачує все українське мистецтво, зокрема і хореографію» (Повалій, 2015: 53).

Про особливості українського мистецтва говорить у своїй праці К. Голейзовський: «В українському танці передусім присутня радість, веселощі. Таким чином, у танці кожна українська людина бажає бути краще, розвиненіше, висловлює свої думки про красу людську, як внутрішню, так і зовнішню. Українська людина танцює для себе, для власного задоволення» (Голейзовський, 1964: 152).

Український народний танець має свої оригінальні, чіткі та стійкі ознаки, що історично склалися, а також своє глибоке національне коріння. Давня культура вражає уяву нашого сучасника високим рівнем естетичної свідомості, багатством і різноманітністю художніх форм, глибиною осягнення морально-естетичного ідеалу. Коріння древньої естетичної думки йдуть у слов'янську міфологію та багатий фольклор слов'янських племен. В Україні кожне народне свято супроводжувалося обрядами, звичаями, співом. Що стосується українського народного танцю, то він мав релігійно-магнетичний сенс і виконувався з певною метою за релігійними святами. Найпоширенішими вважалися такі свята, як: Святки, Великдень, Трійця й інші (Сердюк, 2014: 104).

Однак зауважимо, що із часом, відокремившись від обрядів, український народний танець втратив ритуальний сенс і перетворився на побутовий танець, що виражає радісний настрій. Наприклад, такі форми танцю, як танок, сольна (одиначна), парна, ніколи не були пов'язаними з будь-якими обрядом. Подібне можна спостерігати й у весільному святкуванні, яке розтягувалося на два чи три дні, а могло розтягнутися на тиждень. Його учасники виконували пісні, хороводи, танці,



що не стосуються безпосередньо весільного обряду. Виконання обрядів зливалося із грою, вони перетворювалися на розважально-ігрове побутове дійство. У таких умовах змінювалася і роль танцю, початкові функції поступово втрачалися, на перше місце виходила естетична сторона.

В епоху Київської Русі мистецтво танцю втілюється у творчості скоморохів – бродячих акторів, в інтермедіях народної драми, представлених ляльковим театром. З усією культурою, вивезеною з Візантії, Русь отримала скоморохів, так стали називатися в нас міми. Уперше слово «скоморох» з'являється в літописі «Повість временних літ» (1068 р.). До наших днів дійшла фреска, яка прикрашає південну вежу київського Софійського собору, вона відтворює сцени вистави скоморохів, із яких ми дізнаємося про характерні для України танці, музичні інструменти (ріжки, дудки, гудки). Ці зображення датуються XI ст., коли скоморохи на Русі вже набули поширення.

Однак мистецтво скоморохів мали суперечливий характер: з одного боку, ми знаходимо життєстверджувальну і радісну творчість скоморохів, «веселих людей», як називають їх билини, з іншого боку, їхнє мистецтво було вороже церковній ідеології, яка стверджувала початкову гріховність людини, була покликана виховувати народ «у страху Божому», у дусі суворого аскетизму, рабської покори перед церквою і владою. Скоморохи відіграли велику роль у розвитку, удосконаленні та популяризації українського народного танцю, вони не тільки підтримували традиції у виконанні танцю, а й ускладнювали його малюнок, лексику, були хорошими вигадниками, імпровізаторами, вносили яскраві ігрові елементи у виконання. Отже, скоморохи по праву вважаються першими професійними виконавцями танцю (Сердюк, 2014: 112).

Основними виконавськими методами були: індивідуальність, виразність виконання, імпровізація, висока техніка, змістовність, реалістичність форм. Згодом на цих засадах будувалася і розвивалася українська національна культура.

Наведемо деякі висловлювання про сутність танцю балетмейстерів початку нашого століття. Великий балетмейстер М. Фокін поділяв танець на три категорії: танці природні, художні, протиприродні. Оцінюючи зазначені категорії, він вважав танець природних рухів заняттям нешкідливим. «Якщо кому приносить задоволення безконтрольно рухатися під приємну музику, нехай займається цією справою, шкоди не буде. Танець художній є засобом фізичного та духовного самовдосконалення людини. Це одна з найбільших

радостей, відчуття гармонії, краси у своєму власному тілі і найпрекрасніше засіб спілкування між людьми. Танець протиприродний – жахає небезпекою спотворення людини, засвоєння нею хворобливих навичок, втрати почуття правди. Брехня жестів так само злочинна, як брехливість слова <...> Танець належить до життєвого жесту так само, як поезія до прози. Це є піднесена ритмічна мова, у якій душа говорить душі рухом тіла. Танець не повинен являти собою суто привід для демонстрації будь-яких вигадливих стрибків. Він покликаний висловити внутрішню суть дії» (Фокин, 1981: 325).

К. Голейзовський у своїй праці «Образи народної хореографії» викладає свою позицію щодо чистоти методики в народному танці. «Якщо майстер, що опанував грамоту народної хореографії, стане мислити логічно, то твір його буде переспівом того ж; він буде сприйматися легко та виглядати красиво <...> Щоб створювати корисні і розумні твори, треба знати кожен штрих і частку <...>» (Голейзовский, 1964: 115).

Яких рис набув народний танець від співдружності з піснею, музикою, поезією? Мелодійної співучості, внутрішньої музичної організованості й особливої образності. Ці якості, ставши органічною частиною самого танцю, згодом розвинулися в усіх видах українського побутового і сценічного мистецтва хореографії. Така «співдружність» подарувала народному танцю драматургічний лад, театральність і поетичність.

Традиційний фольклор – це справжній етнографічний матеріал, підґрунтями якого служать споконвічні, народні традиції. Виконавцями традиційного фольклору є етнографічні групи, творці самого фольклору або фольклорні колективи, що беруть матеріал із перших рук, у фольклористів. Для сучасного фольклору характерне не механічне твердження старих традицій, а розвиток нових, які виступають завжди поруч з імпровізацією, що і визначає життєздатність народної творчості. Сучасні танцювальні колективи використовують стилізований фольклор, їхній репертуар складається з різного роду обробок народних танців; авторських балетмейстерських робіт на основі стильових особливостей народного танцю.

Розглянемо деякі основні методи вивчення фольклорного танцю. Одним з основних методів, поширених у танцювальному мистецтві, є метод реставрації. Він вимагає послідовної дослідницької роботи балетмейстера з вивчення геоетнічних умов, історії, культури, трудових процесів, образу занять, звичаїв, обрядів, народних ігор, особливостей пісенного фольклору, костюма, характеру

музики, музичних інструментів, стильових особливостей та ще безлічі матеріалів, різних елементів і деталей.

Сучасні хореографи поряд із методом вивчення сучасного стану і розвитку народного танцювальної творчості, виявлення кращих зразків народного танцю, вдаються до методу психологічного дослідження художньої творчості, вивчення матеріалів творчої роботи під час зіставлення результатів цього вивчення із самоспостереженням художника і враженнями осіб, які спостерігали за його роботою (Повалій, 2015: 59).

Хореографи, подібно до психологів, повинні знати і розуміти творчі закони, закони управління творчими процесами, закони впливу на внутрішній світ, на образно-духовний світ людини, бо психологія – це обробка однієї внутрішньої системи іншими внутрішніми системами, їхньої взаємодії, проникнення одна в одну, їхнього життя в єдиному просторі, у єдиному часі. Образна мова внутрішніх енергій людини – психологічна мова

передачі думок як у зримих предметах, діях, так і невербально, це саме та мова, яку повинен опанувати хореограф, щоб найбільш повно і глибоко висловлювати невербальну мову танцю, знаючи, що танець – це енергія думки.

**Висновки.** У підсумку можна зробити висновки про те, що цінність українського танцю в тому, що хореограф, коли аналізує його природу і витоки, отримує багатий матеріал для створення танцювальних творів на його основі. У процесі нашого дослідження ми визначили основні стадії у формуванні українського танцю, розкрили творчий процес за допомогою вивчення його закономірностей. Наголосимо, що все це актуально для формування професійної майстерності майбутніх хореографів. Хореограф має унікальну можливість висловити в танці, у пластиці, у русі, у міміці та жесті, у теоретичних знаннях, як загальних, так і спеціальних, усе багатство світоглядних цінностей особистості, показати це мистецтво своїм глядачам.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голейзовский К. Образы народной хореографии. Москва : Просвещение, 1964. 435 с.
2. Захаров Р. Записки балетмейстера. Москва : Искусство, 1976. 350 с.
3. Повалій Т. Теорія та методика викладання українського народного танцю: навчальний посібник. Суми, 2015. 250 с.
4. Сердюк Т. Теорія та методика історико-побутового танцю. Бердянськ, 2014. 192 с.
5. Фокин М. Против течения. Воспоминания балетмейстера / под ред. Г. Добровольской. Ленинград : Искусство, 1981. 510 с.
6. Якобсон Л. Моя работа над балетом «Шурале». Москва : Советская музыка, 1991. № 11. С. 15–20.

#### REFERENCES

1. Goleizovskii K. (1964). *Obrazi narodnoi khoreografii* [Images of folk choreography]. Moskva: Prosveshenie. 435 s. [in Russian].
2. Zakharov R. (1976). *Zapiski baletmeistera* [Ballet master's notes]. Moskva: Iskusstvo. 350 s. [in Russian].
3. Povaliy T. (2015). *Teoriya ta metodika vikladannya ukrainskogo narodnogo tantsu: navchalnyi posibnik* [Theory and methodology of the wikkladannya of Ukrainian folk dance: the head master]. Sumy: SPDFO Povaliy K.V. 250 s. [in Ukrainian].
4. Serduk T. (2014). *Teoriya ta metodika istoriko-pobutovogo tantsu* [Theory and methods of historical and everyday dance]. Berdyansk: Vidavets Tkachuk O. R. 192 s. [in Russian].
5. Fokin M. (1981). *Protiv techeniya. Vospominaniya baletmeistera* [Against the current. Memoirs of a choreographer] / [Pod red. G. N. Dobrovolskoi]. Leningrad: Iskusstvo. 510 s. [in Russian].
6. Yakobson L. (1991). *Moya rabota nad baletom "Shurale"* [My work on the ballet "Shurale"]. Moskva: Sovetskaya muzika. № 11. Pp. 15–20 [in Russian].

**Чжао ЧЖЕНГУАН,**  
orcid.org/0000-0002-4018-7397  
аспірант кафедри історії та теорії мистецтв  
Львівської національної академії мистецтв  
(Львів, Україна) [light.monet@qq.com](mailto:light.monet@qq.com)

## НЯНЬХУА КИТАЮ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.: ТИПОЛОГІЯ ТА ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРІВ

Стаття присвячена дослідженню няньхуа першої половини ХХ ст., коли китайська народна картина стає одним з найпопулярніших видів образотворчого мистецтва Китаю. Виявлено, що протягом минулого століття традиційна жанрова і художня система няньхуа зазнає кардинальних змін. З ХІІ ст. в Китаї існував звичай напередодні Нового року прикрашати житлові приміщення барвистими друкованими картинами, які у ХІХ ст. отримали назву «няньхуа», що означає «новорічна картина». Новорічні картини були пов'язані з культовою та обрядовою складовою частиною свята, на них зображували святих буддистського, даоського і народного пантеону. Значну частину новорічних картин становили доброзичливі сюжети, що містять символічні знаки побажання сімейного щастя, багатства, вдалої торгівлі, гарного врожаю. З'ясовано, що окрему групу складають сюжети розважального характеру, які знайомлять з літературою і театральними виставами. Для виготовлення новорічних картин у майстернях використовували техніку ксилографії. Розташовані по всій території Китаю майстерні няньхуа протягом усього року масовим накладом насичували ринок друкованою продукцією. У другій половині ХІХ ст. художня творчість няньхуа набула масового поширення і сформувалася в самостійний вид образотворчого мистецтва, яке було розраховане на задоволення естетичних смаків широких верств населення.

У середині ХХ ст. нова соціально-політична ситуація в суспільстві, прагматичний погляд китайського керівництва на природу і завдання мистецтва, з одного боку, сприяють широкому поширенню народної картини, а з іншого боку, забезпечують її функціонування в рамках догматичної культури. Утилітарний підхід до мистецтва зумовив жанрову обмеженість няньхуа. З усього розмаїття традиційних жанрів на перше місце висуваються реалістичні жанри, покликані відображати дійсність у її революційному розвитку. Провідну роль у мистецтві няньхуа відіграють суспільно-політична, побутова тематика, портретний жанр, які надзвичайно яскраво й повно ілюструють соціально-політичні процеси в суспільстві. З огляду на це важливо представити основні етапи формування цього унікального явища художньої культури Китаю першої половини ХХ ст.

**Ключові слова:** жанри, мистецтво Китаю, народна картина, новорічні картини, няньхуа, типологія.

**Zhao ZHEHGGUAN,**  
orcid.org/0000-0002-4018-7397  
Postgraduate Student at the Department of History and Theory of Arts  
Lviv National Academy of Arts  
(Lviv, Ukraine) [light.monet@qq.com](mailto:light.monet@qq.com)

## CHINESE NIANHUA IN THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY: TYPOLOGY AND STYLE FEATURES OF WORKS

An article devoted to the study of the history of the origin and development of a special kind of Chinese folk woodcut Nianhua, built in Suzhou (China) in the XVIII century.

This was a period of active contacts of the Western world with Chinese cultural culture, which led to the uniqueness of Suzhou nannies of the second half of XVIII – XIX centuries, which was important in the formation of early landscape paintings of uki and megane in Japanese woodcuts ukio-e XVIII century got the name Nyanhua, which means New Year's picture. New Year's paintings were associated with the cult and ritual component of the holiday; they depicted the saints of the Buddhist, Taoist and folk pantheon.

A significant part of New Year's paintings were friendly plots that contain symbolic signs of wishes for family happiness, wealth, successful trade, a good harvest. It was found that a separate group consists of entertaining plots that introduce literature and theatrical performances.

Woodworking techniques were used in the workshops to make Christmas paintings. Nanhua workshops located throughout China have been saturating the market with printed materials throughout the year. In the second half of the XIX century, the artistic work of Nyanhua became widespread and formed into an independent form of fine art, which was designed to satisfy the aesthetic tastes of the general population.

In the middle of XX century the new socio-political situation in society, the pragmatic view of the Chinese leadership on nature and the tasks of art, on the one hand, contribute to the widespread dissemination of the folk picture, on the

*other ensure its functioning within a dogmatic culture. The utilitarian approach to art led to the genre limitations of nannies. Of all the variety of traditional genres, realistic genres come to the fore, designed to reflect reality in its revolutionary development.*

*The leading role in the art of nannies is played by the socio-political, domestic, portrait genre, which extremely vividly and fully illustrate the socio-political processes in society. In this regard, it is important to present the main stages of formation of this unique phenomenon of artistic culture of China of the first half XX century.*

**Key words:** genres, Chinese art, folk painting, New Year paintings, nyanhua, typology.

**Постановка проблеми.** Дослідження народних картин Китаю донедавна мали лише описовий характер і обмежувалися спостереженням за розвитком способів виготовлення, композиційними і стилістичними змінами, залишаючи поза увагою взаємозв'язок виду й локальних субкультур, а також вплив на няньхуа китайської культури загалом. Наявність значної кількості монографій, присвячених стилю, композиції і тематиці народних картин, за майже повної відсутності вагомих праць про вплив культурної і соціальної сфер на формування й розвиток цього виду мистецтва визначила проблематику нашого дослідження, а саме як особливості місцевої культури могли вплинути на формування окремих напрямів, стилів і жанрів у рамках одного виду мистецтва.

Новий рік – найбільше національне свято в Китаї, яке припадає на кінець дванадцятого місяця за місячним календарем. У новорічних обрядах початку ХХ ст. залишили свій слід обряди та звичаї феодального Китаю, і велике значення мають картини – няньхуа. За кілька днів до свята в кожному будинку в певному визначеному порядку розвішували барвисті картинки: на вхідних дверях і воротах наклеювали зображення духів-хранителів дверей Мень-шеней; стіни житлових кімнат прикрашали різними зображеннями бога Шоу-сина. У кімнаті батьків знаходимо зображення із символами довголіття, а у спальні були популярні зображення немовлят і символи сімейного щастя. Ці та інші картинки доброзичливого та розважального змісту господарі розвішували на найвидніших місцях у будинку. За традицією 23 числа дванадцятого місяця проводжали на Небо бога вогнища – Цзао Вана. Він вирушав до Небесного імператора з доповіддю про те, що хорошого або поганого вчинили члени родини за рік. Перед іконою бога вогнища ставили курильні палички й жертвовні продукти, а потім ікону виносили на подвір'я й спалювали. У Новорічну ніч чекали повернення Цзао Вана, під гуркіт хлопавок поміщали нове зображення бога вогнища. У Новорічну ніч також слід провести обряд подяки всім божествам Неба і Землі за заступництво в минулому році. Для цього перед іконами цих божеств виконували ритуал, а потім усі ікони спалювали. Релігійні картини-

ікони й декоративні картини, присвячені святкуванню Нового року, мали велике значення у святкових урочистостях і традиційних ритуальних обрядах. Вони відрізнялися надзвичайною мальовничістю, створювали святкову атмосферу в домі. Поширеність няньхуа на початку ХХ ст. і відсутність досліджень щодо їхньої типології та художньо-стильових особливостей окреслили вибір теми нашої наукової розвідки.

**Аналіз досліджень.** Наукове розроблення мистецтва народної картини почалося після утворення КНР у 1949 році. Цій темі присвячені праці таких відомих учених, як А Ін (Ін, 1954), Ван Шуцунь (Шуцунь, 1959; Шуцунь 1988), Го Вейцю (Вейцю, 1962), Чжоу Ібай (Ібай, 1960). Поза межами Китаю дослідження мистецтва няньхуа було започатковано у Росії. Академік В. Алексеев першим робить спробу наукового осмислення цієї своєрідної ланки народного мистецтва, що володіє столітніми традиціями (Алексеев, 1966).

Згодом дослідження на матеріалах колекції В. Алексеева продовжила М. Рудова (Рудова, 2003). Величезний внесок у вивчення художньої спадщини няньхуа зробив Б. Ріфтин, який досліджував походження окремих колекцій та історію їхнього створення (Ріфтин, Шуцунь, 1991). Вивченням китайської народної картини займалась І. Муріан (Муріан, 1960). Вона опублікувала працю про китайський лубок, де розглянуто й проаналізовано основні етапи історії розвитку й формування няньхуа як самостійного виду образотворчого мистецтва. До розроблення цієї теми також долучилася Н. Червова (Червова, 1960).

Під час дослідження ми спирались на такі джерела: ксилографічні няньхуа, що знаходяться в музейних збірках Санкт-Петербурга; унікальна колекція академіка В. Алексеева, що зберігається в Державному Ермітажі (Росія) (понад 2 000 зразків); наукові каталоги музеїв, каталоги виставок у Китаї та Японії; наукові каталоги експозицій і виставок творів японської гравюри; матеріали довідково-енциклопедичного характеру російською та китайською, які допомагають атрибутувати деякі сюжети няньхуа, а також теоретичний матеріал щодо мистецтва Китаю.

**Мета статті** полягає у виявленні особливостей побутування няньхуа першої половини ХХ ст. у

Китаї, здійсненні їхньої типології та виявленні художньо-стильових особливостей творів.

Здійснена спроба скласти типологію китайської няньхуа кінця XIX – середини XX ст., а також розглянути її еволюцію в рамках кожного типу з огляду на методологічні розробки В. Алексєєва, основним положенням яких є теза про те, що народна картина становить «малу» культуру, в якій у специфічному переломленні відображається «велика» культура Китаю.

**Виклад основного матеріалу.** Картина няньхуа пройшла довгий шлях розвитку: від дешевих друкованих ікон, що виготовлялися в буддистських і даоських монастирях у V – VI ст., до народного мистецтва, яке сформувалося в першій половині XIX ст. Техніка виготовлення була проста: ксилографія з розфарбуванням від руки або кольоровий друк. Назва «няньхуа» («новорічна») походить від святкування Нового року (за місячним календарем). У Китаї на межі XIX – XX ст. няньхуа називали «цухуа» («грубий живопис»). Напередодні святкування Нового року використані аркуші знищували й заміняли на нові.

Новорічні картини виготовляли в техніці ксилографії, що передбачала відтиск із дерев'яних дощок, де малюнок спочатку вирізали, а потім друкували на папері. Саме така технологія давала змогу виготовляти їх великими накладами. Існували такі чотири методи виготовлення няньхуа: чорно-біла гравюра, кольорова ксилографія, чорно-біла гравюра з підфарбовуванням і кольорова гравюра з підфарбовуванням від руки. У різних майстернях були свої прийоми. Наприклад, у майстернях Янлюціна (Тяньцзін) і Мяньючу (Сичуань) друкували тільки контур, а розфарбовували від руки, що забезпечувало високу художню якість продукції, однак збільшувало її вартість. У центрах Шаньдуна, Сучжоу і Хебей зображення повністю віддруковували накладанням декількох кліше з певними фарбами, які поєднувалися на одному аркуші.

Яскравого колориту няньхуа набували за рахунок застосування натуральних мінеральних та органічних барвників. Фарби поділялися на «жорсткі» (ін) (яскраво-червона, темно-зелена, темно-синя, чорна й фіолетова) і «м'які» (жуань) (світло-зелена, жовта, блакитна, рожева). У кожній майстерні існували свої правила та методи поєднання «жорстких» і «м'яких» кольорів.

Перед тим як розглянути особливості побутування няньхуа на початку XX ст., звернемося до короткої історичної довідки. Зародження няньхуа як виду китайського образотворчого мистецтва зумовлено передусім поширенням техніки

ксилографії та кольорового друку. Вважається, що саме китайська народна картина є найбільш раннім друкованим проявом китайської ксилографії. Паперові буддійські ікони VIII ст., що зображували Будду і текст молитви, були знайдені в колекції Стейна. Припускають, що ці буддійські картини-ікони були давньою формою няньхуа.

В епоху Сун (X – XIII ст.) одночасно з розвитком книжкової ксилографії відбувається подальше поширення друкованих картин, що мають культовий характер. Зокрема, І. Муріан зазначає, що новорічні картини в період Сун згадані у трактаті Чжоу Мі «Цань у лин цзюші» (IX ст.). У цій праці зустрічається запис про існування торгових рядів на міських ринках, де продавали святкові новорічні картинки. Це були зображення духів дверей Мень-шеней, божества повелителя – демонів Чжун-куючи, дощечки з персикового дерева, що відганяють злих духів. Масовий і повсюдний розвиток релігійної гравюри із зображенням Мень-шеней та інших богів, які присутні зазвичай у народних звичаях, привів до розквіту мистецтва народної картини – няньхуа.

Наприкінці епохи Тан і протягом доби Сун (X – XIII ст.) формуються всі необхідні умови для широкого розвитку мистецтва народної картини. Зростання міст, розширення ринків, піднесення культурного життя – все це впливає на розквіт різних видів мистецтва, зокрема няньхуа. Ускладнюються художні прийоми, збагачуються сюжети. Народна картина набуває не тільки релігійних, але й світських новорічних мотивів, надзвичайно близьких за темами й стилем до живопису епохи Тан і Сун.

Подальший розвиток ксилографічної картини няньхуа відбувається в епоху Мін (1368–1644 роки). На народній картині, крім зображень божеств, коло яких помітно розширюється, наявні легендарні герої і красуні, прославлені своїми подвигами та чеснотами. У цей період майстерні няньхуа починають освоювати техніку кольорового друку. В епоху Мін формуються основні риси няньхуа, що характеризують це явище як самостійний вид мистецтва, а саме локальні кольори й доброзичлива символіка.

Наприкінці епохи Мін гравюрні майстерні, які займалися масовим виготовленням новорічних картин, зосереджуються в певних центрах та утворюють самостійні художні промисли. Так, до кінця правління династії Мін (початок XVII ст.) належить згадка про перші майстерні няньхуа в околицях Сучжоу (провінція Цзянсу), а саме в містечках Таохуау і Гусубань. Інший центр виготовлення й поширення няньхуа, відомий з кінця

династії Мін, знаходився неподалік від Пекіна, в селі Янлюціні під Тяньцзінем. Сучжоуські та янлюцінські майстерні сформували дві провідні школи няньхуа, а саме південну й північну, які відіграли неабияку роль у розвитку няньхуа ХІХ – ХХ ст.

Розглянемо типологію няньхуа першої половини ХХ ст. Тематичне багатство й розмаїття китайської народної картини роблять завдання її класифікації вкрай важким. У релігійних, літературно-театральних сюжетах використовуються одні й ті ж самі образотворчі мотиви та образи. Зображення прославлених діячів національної історії та літературних героїв можуть бути присутніми і в картинах, що відтворюють театральні постановки, і в сюжетах, що мають морально-повчальний зміст, в дусі конфуціанських регламентацій.

Наявні в науковій літературі варіанти жанрово-тематичної типології няньхуа досить умовні. Академік В. Алексєєв намітив основу систематизації няньхуа, виділивши основні сюжетні групи (Алексєєв, 1966). Китайський дослідник Ван Шуцунь систематизував няньхуа також на підставі їхніх сюжетів, а М. Рудова в праці «Народна картина няньхуа як джерело вивчення духовної культури Китаю» запропонувала такі два принципи класифікації: художньо-стилістичний, де за основу береться стиль, що склався за тривалий період розвитку няньхуа, і функціональний, що враховує призначення й роль тієї чи іншої групи няньхуа, а саме відправлення культу, доброзичливі побажання (Рудова, 2003).

У нашому дослідженні класифікація китайської народної картини першої половини ХХ ст. проводиться за тематичним принципом. Залежно від тематичного змісту няньхуа цього періоду можна поділити на шість самостійних жанрово-тематичних груп, кожна з яких має власну художньо-образну стилістику й деякі відмінності функціонального призначення. До першої групи належать картини на сюжети легенд, міфів та літературних творів. Серед глядацької аудиторії це найпопулярніша група картин. Також до цієї групи належать театральні картини няньхуа, створені на основі драматургічних творів, що становлять своєрідні ілюстрації до театральних вистав. Театральні вистави в Китаї користувалися особливою популярністю серед усіх верств населення. Як зазначав академік В. Алексєєв, Китай можна назвати країною театру, де любов до театального дії органічно пронизує все життя народу (Алексєєв, 1966). Китайський національний театр має свої специфічні особливості. Це синтетичне поєд-

нання танцювальних рухів з акробатичними елементами, бойовими прийомами та фехтувальним мистецтвом. Актори виконують чоловічі й жіночі ролі, майстерно поєднують акробатичні прийоми, фальцетний спів і речитатив. Велике значення в постановках мають яскраві, барвисті костюми, а також особливий грим, що перетворює обличчя на маску. Для європейського глядача також дивною може здатися сцена без куліс і завіси, а також відсутність декорацій. Ці характерні риси китайського традиційного театру зумовили своєрідну стилістику театральних няньхуа, що відрізняє їх від картин інших жанрів. Основний зміст театральних картин складають п'єси на історичні теми, інсценування класичної оповідної літератури, народних переказів, легенд. Необхідно зазначити, що театральні картини початку ХХ ст. характеризуються більшою розмаїтістю тем, сюжетів, персонажів, загалом їх можна розділити на три такі основні сюжетні групи: історичні, побутові та любовні, картини на сюжети фантастичних п'єс.

До другої групи відносимо картини із символіко-релігійними сюжетами. Тут об'єднані картини із символічними побажаннями, а також ікони, призначені для відправлення культу й ритуального спалювання. До третьої групи відносимо картини побутового характеру, що включають зразки пізнавально-повчального характеру, пропагують основні положення ортодоксальної конфуціанської ідеології. Четверту групу складають картини, що ілюструють широкий діапазон традиційних свят Китаю, передусім Новий рік. До п'ятої групи відносимо видові й декоративні картини. Ця група є найменшою за чисельністю й об'єднує пейзажі та репродукції гохуа. Шоста група – це картини на політичні теми, а саме сюжети, що відображають суспільно-політичні події ХХ ст.; календарні картини із зображенням 12 циклічних знаків тварин і сільськогосподарські календарі; рекламні календарі й картини, що пропонують споживачеві різноманітну фірмову продукцію.

Початок ХХ ст. – період значного поширення няньхуа, що супроводжувався розквітом і популяризацією всіх жанрів, появою сучасних технічних засобів друку. На початку ХХ ст. разом із ксилографією широко використовувались літографія, фотомеханічний спосіб друку, які давали змогу досягти тонких колірних поєднань, припускали передачу об'ємності й світлотіні на картині. Сучасні способи друку допомагали створювати оновлене трактування звичних тем та образів, що загалом заклало основи для формування нової

живописної мови. Одним з важливих аспектів застосування сучасної техніки друку того часу було здешевлення процесу виробництва няньхуа, що сприяло масовому поширенню новорічних картин. Водночас застосування нової техніки друку призводило до втрати художніх традицій ксилографічних картин і руйнування традиційних художніх ремесел.

У середині ХІХ – на початку ХХ ст. сфера використання няньхуа розширилася за рахунок маскульту, адже з'явилися театральні афіші, видрукувані цим способом. Список сюжетів поповнився зображеннями політичного змісту. Таким доступним неписьменному народу способом уряд намагався донести важливу інформацію в період повстання тайпінів (селянська війна 1850–1864 років в Китаї проти маньчжурської династії Цин) і боротьби з іноземною інтервенцією.

Спочатку няньхуа створювалися в техніці естампу. Дерев'яні кліше по черзі накладали на один і той самий аркуш, перше давало контур малюнка, а друге – колір. В епоху Мін няньхуа збагатилися різноманітними елементами класичного живопису й професійної гравюри. Зростання популярності народних картин серед сільського населення в епоху Цин привело до спрощення технології, оскільки виробництвом стали займатися ремісники: витонченість старих майстрів звелася до простого малюнка з примітивним розфарбовуванням від руки. Навіть якість паперу спростилася: спочатку ремісники використовували фабричний жовтуватий японський папір, а пізніше китайський низькосортний дешевий папір із шорсткою поверхнею. Подібна тенденція зачепила й фарби: поширеним явищем стало використання привізних європейських фарб, до яких підмішували галун.

З другої половини ХІХ ст. няньхуа набули неабиякого поширення і визначилися як самостійний вид образотворчого мистецтва, популярний серед населення країни. По всій території Китаю розташовані майстерні з їх виготовлення.

Уже на початку ХХ ст. конкурентами няньхуа стали картини, створені в техніці літографії, і гравюри на міді. У 30–40-х роках з'явилися агітаційні няньхуа, що сприяло черговому розквіту народної картини, проте ксилографічний спосіб виконання змінився друкарським.

На початку ХХ ст. няньхуа стає найпопулярнішим і демократичним видом мистецтва. Воно не тільки орієнтується на середні й нижчі верстви населення, а саме селян і представників міського середовища, але й стає популярним серед

представників знаті. У великих містах – Пекіні, Тяньцзіні, Шанхаї – стають все поширенішими картини із сюжетами, що ілюструють побут процвітаючих верств городян. Такі побутові композиції стають прикрасою інтер'єру багатих будинків.

Основні зміни в мистецтві китайської народної картини відбуваються наприкінці 30–40-х років. У період антияпонської війни на тлі тимчасового спаду в розвитку традиційних жанрів няньхуа, зумовленого військовою і політичною ситуацією, зароджується новий вид народної новорічної картини – сіньяньхуа, що видається з ініціативи комуністичної партії для випуску агітаційних матеріалів, спрямованих на мобілізацію населення в боротьбі з японською інтервенцією. Картини поширювалися в районах бойових дій та звільнених від японських інтервентів містах і селах, де створювалися творчі центри з їхнього виробництва. У пропагандистську та організаційну роботу, проведену комуністичною партією, були залучені відомі художники-графіки й молоді вихованці Академії мистецтв імені Лу Сіня – Ма Так, У Чжа, Лі Цюнь, Ван Ши-го, Гу Юань, які під впливом європейської манери гравірування освоювали реалістичні методи.

Тематика нових новорічних картин була орієнтована на ідеї патріотичного об'єднання народу в антияпонській війні, революційні ідеї соціальної рівності, ідеї протесту щодо реакційної політики влади. Типовими прикладами сіньяньхуа є картини «Покращимо селянське життя» (1941 рік) художника Ло Гунлю, «Вітання з Новим роком і новими перемогами» (1939 рік) Сунь Юйші, «Організуємо загін народної армії» (1944 рік) Гу Юаня, «Достаток» (1944 рік) Лі Цюня, «Проводи в армію» Ма Цзи, «Чоловіки орють, жінки прядуть – всі щасливі» (1947–1948 роки) Ма Цзи, «Отримання сертифікату на землю» (1940-і роки) Цзінь Лана.

Стиль новорічних картин цього періоду відповідав характеру плакатного жанру: лаконізм художньо-виразних засобів, схематичні, узагальнені, монументальні образи, повні героїчного пафосу, що володіють великою силою емоційного впливу. Характерними в цьому аспекті є напрацювання Сюй Тешена «Піднімайся на охорону нашого поля!» (1938 рік), Чен Сеча «Вона теж не бажає бути під владою ворога» (1938 рік), Ша Цинюань «Цих не подолати японським бандитам» (1939 рік).

Художники вперше звернулися до нової тематики і нових образів: основними героями на картині стали реальні люди, зображувані в повсякденному житті, праці. З формальної точки зору

нові картини поєднували в собі стару художню форму доброзичливості, календарних, парних наддверних картин няньхуа з новим ідеологічним змістом. Естетичний аспект нових новорічних картин зводився до мінімуму, оскільки основним критерієм вважалась ідеологічна й політична значущість. Саме в ці роки в мистецтві няньхуа складаються й формуються ті риси та основні художні принципи, які стають провідними після 1949 року.

З перемогою в національно-визвольній боротьбі і проголошенням Китайської Народної Республіки у 1949 році почався новий етап у мистецтві няньхуа. Цей період (1949–1956 роки) характеризується підйомом у художній творчості новорічної картини, яка стає агітаційно-масовим видом китайського образотворчого мистецтва. Нові картини няньхуа перетворюються на засіб популяризації ідеологічних установок і політичних гасел уряду. Виробництво й збут художньої продукції набувають особливого розмаху: тільки у 1950 році було видано 400 нових няньхуа накладом приблизно 7 млн. екземплярів. Виробництво і збут картин переходять у компетенцію держави.

З точки зору жанрово-тематичної типології найбільшого розвитку набули картини суспільно-політичної тематики (складають дві третини всіх картин) та календарі. Активно розвивається побутовий жанр, який тісно пов'язаний із суспільно-політичною тематикою. Художники за допомогою жанрових композицій пояснювали важливі суспільні події. Без уваги митців залишаються театральні, літературні, пейзажні картини.

Становлення різних напрямів в іконографії няньхуа, композиційні особливості й технічне виконання значною мірою пов'язані з географічним розташуванням і геополітичним тлом різних центрів виробництва. Народне мистецтво початку – середини ХХ ст., незважаючи на рясне запозичення художніх прийомів і методів з європейської художньої традиції, істотно не змінилося. З кінця ХІХ ст. вид няньхуа розвивався не поступово, а стрибкоподібно, причому кожен зі

«стрибків» був викликаний зовнішньополітичною або економічною ситуацією в країні. Іконографія і сюжетне наповнення народних картин няньхуа безпосередньо й дуже тісно пов'язані з історичними, географічними, політичними та економічними чинниками в той чи інший період історії Китаю.

**Висновки.** Отже, жанрова типологія китайської народної картини няньхуа першої половини ХХ ст. має виняткову тематичну розмаїтість та варіативність сюжетів. Проте багатство тем, сюжетів, стилів і образів новорічної картини у цей час не завжди однаково могло отримати повноцінний розвиток. У першій половині ХХ ст. в мистецтві няньхуа спостерігаються розквіт і популяризація усіх традиційних жанрів (картини на сюжети класичних літературних творів, театральних п'єс, легенд, міфів; картини з релігійними та символічними сюжетами; картини побутового змісту; видові картини; картини суспільно-політичної тематики; календарні й рекламні картини).

З кінця 40-х років ХХ ст. внаслідок формування нових тенденцій художньої культури китайського суспільства, що відповідає концепції «єдності політики і мистецтва», традиційна жанрова типологія няньхуа переживає нове осмислення, що спричинило редукування її жанрової системи. У художній творчості няньхуа заперечуються ті жанри, які не можуть безпосередньо відображати реальне життя, реальних людей і не можуть виконувати завдання політичної пропаганди.

Сучасна китайська картина няньхуа є багатоаспектною художньою системою, де поєднані декоративний жанр, графіка, прийоми європейського та національного станкового живопису. Сучасна картина няньхуа, незважаючи на її формальні оновлення, зберігає традиційні основи, декоративний характер та умовну символіко-метафоричну мову.

Результати нашої розвідки можуть слугувати основою для подальших досліджень художньої історії Китаю.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев В. Китайская народная картина. Духовная жизнь старого Китая в народных изображениях. Москва : Наука, 1966. 260 с.
2. Муриан И. Китайский народный лубок. Москва : Искусство, 1960. 122 с.
3. Рифтин Б., Шудунь Ван. Редкие китайские народные картины из советских собраний. Ленинград : Аврора, 1991. 211 с.
4. Рудова М. Китайская народная картинка. Санкт-Петербург : Аврора, 2003. 65 с.
5. Флуг К. История китайской печатной книги сунской эпохи, X – XIII вв. Москва ; Ленинград : Издательство Академии наук СССР, 1959. 400 с.
6. Червова Н. Современная китайская гравюра 1931–1958. Москва : Восточная литература, 1960. 171 с.
7. 阿英 《中国年画发展史略》，北京，1954年
8. 王树村 《京剧版画》，北京，1959年
9. 王树村 《中国民间年画百图》，北京，1988年



10. 郭味蕓 《中国版画史略》，北京，1962年
11. 靳之林 《中国民间艺术》，北京：五洲传播出版社，2004年，139页
12. 周贻白 《南宋杂剧的舞台人物形象》，北京，1960年
13. Chia L. Printing for profit. The commercial publishers of Jianyang, Fujian (11<sup>th</sup>–17<sup>th</sup> centuries). Cambridge (MA); London, 2002.

#### REFERENCES

1. Alekseev V. Kitayskaya narodnaya kartina. Duhovnaya zhizn starogo Kitaya v narodnyih izobrazheniyah. [Chinese folk painting. The spiritual life of old China in folk images]. Moscow, 1966. 260 p. [in Russian].
2. Murian I. Kitayskiy narodnyiy lubok. [Chinese folk splint]. Moscow, 1960. 122 p. [in Russian].
3. Rifting B., Shutsun Van. Redkie kitayskie narodnye kartiny iz sovetskikh sobraniy. [Rare Chinese folk paintings from Soviet collections]. Leningrad, 1991. 211 p. [in Russian].
4. Rudova M. Kitayskaya narodnaya kartinka. [Chinese folk picture]. Sankt-Peterburg, 2003. 65 p. [in Russian].
5. Flug K. Istoriya kitayskoy pechatnoy knigi sunskoy epohi, X – XIII vv. [History of the Chinese printed book of the Song era, X – XIII centuries]. Moscow; Leningrad, 1959. 400 p. [in Russian].
6. Chervova N. Sovremennaya kitayskaya gravyura 1931–1958. [Contemporary Chinese engraving 1931–1958]. Moscow, 1960. 171 p. [in Russian].
7. 阿英 《中国年画发展史略》，北京，1954年 [A Brief History of the Development of Chinese New Year Pictures], Beijing, 1954. [in Chinese].
8. 王树村 《京剧版画》，北京，1959年 [Printmaking of the Peking Opera], Beijing, 1959. [in Chinese].
9. 王树村 《中国民间年画百图》，北京，1988年 [One Hundred of the Chinese Folk New Year Pictures], Beijing, 1988. [in Chinese].
10. 郭味蕓 《中国版画史略》，北京，1962年 [A Brief History of Chinese Printmaking], Beijing, 1962. [in Chinese].
11. 靳之林 《中国民间艺术》，北京：五洲传播出版社，2004年，139页 [Chinese Folk Art], Beijing : Wuzhou Communication Publishing House, 2004, P139. [in Chinese].
12. 周贻白 《南宋杂剧的舞台人物形象》，北京，1960年 [Images of Stage Characters in Zaju of the Southern Song Dynasty], Beijing, 1960. [in Chinese].
13. Chia L. Printing for profit. The commercial publishers of Jianyang, Fujian (11<sup>th</sup>–17<sup>th</sup> centuries). Cambridge (MA); London, 2002. [in English].

УДК 7.071.2:792.82(477):343.26  
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-4>

**Тетяна ЧУРПИТА,**  
 orcid.org/0000-0001-5412-404X  
 кандидат педагогічних наук, доцент,  
 доцент кафедри хореографічного мистецтва  
 Київського національного університету культури і мистецтв  
 (Київ, Україна) [nikolaschurpita@gmail.com](mailto:nikolaschurpita@gmail.com)

## ТАБІРНИЙ «ДЖАЗ» МИКОЛИ ТРЕГУБОВА: МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ ХОРЕОГРАФА

*Метою статті є висвітлення маловідомих сторінок життя і творчості заслуженого діяча мистецтв України Миколи Трегубова у виправно-трудоному таборі системи ГУЛАГ. Основну увагу приділено балетмейстерському та виконавському доробку М. Трегубова в табірному театрі «Джаз», формуванню та діяльності колективу, а також умовам праці артистів в ув'язненні.*

*Визначено, що за роботу в окупованому німцями Львові артиста балету та хореографа М. Трегубова було засуджено до п'яти років ув'язнення. Опинившись у Волзькому виправно-трудоному таборі, балетмейстер потрапив до театру «Джаз», яким керував відомий режисер Сергій Радлов. Колектив складався з артистів, яких звинувачували у співпраці з німецькими окупантами, і налічував у різні часи понад 60 осіб. Його репертуар характеризувався значним жанровим різноманіттям та оригінальними режисерськими знахідками.*

*Виявлено, що в ансамблі М. Трегубов був танцівником, балетмейстером, завідуючим постановочною частиною, допомагав режисерові з монтуванням, а також виступав як драматичний артист. За участю М. Трегубова були поставлені балетні вистави «Червоний мак», «Лебедине озеро», скорочений «Бахчисарайський фонтан», танці у спектаклі «Без вини винні», яскраві балетні сцени у концертних програмах. На репетиціях балетмейстер говорив про енергію, емоційність, надихаючи артистів на творчу роботу. Виконавці готувалися до виступів самотужки: шили костюми, виробляли реквізит, вимінювали необхідні для вистави речі у кримінальників.*

*Зазначено, що театр виступав практично в усіх табірних пунктах Волголагу, а також в Узличі, Рибінську, Пошехонні. Іноді такі гастролі тривали від трьох тижнів до півтора місяця. Під час виступів життя артистів постійно піддавалося різноманітним небезпекам: від важких фізичних, психологічних навантажень до постійної загрози з боку окремих представників кримінального світу.*

*Підкреслено, що після звільнення наприкінці 1949 р. М. Трегубов не забував про своїх табірних колег. За його активної участю керівництво Львівської опери запросило на роботу талановитого молдавського тенора Л. Боксана.*

**Ключові слова:** Микола Трегубов, Сергій Радлов, театр «Джаз», ГУЛАГ, балетмейстер, творча діяльність.

**Tetiana CHURPITA,**  
 orcid.org/0000-0001-5412-404X  
 Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,  
 Associate Professor at the Choreographic Art Department  
 Kyiv National University of Culture and Arts  
 (Kyiv, Ukraine) [nikolaschurpita@gmail.com](mailto:nikolaschurpita@gmail.com)

## CAMP JAZZ OF MYKOLA TREHUBOV: LITTLE-KNOWN PAGES OF THE CHOREOGRAPHER'S CREATIVE BIOGRAPHY

*The purpose of the article is to cover the little-known pages of the life and work of Honoured Artist of Ukraine Mykola Trehubov in the corrective labour camp of the Gulag system. The main attention is paid to M. Trehubov's choreography and performance at the Jazz Camp Theatre, the formation and activity of the ensemble, as well as the working conditions of the artists in prison.*

*It has been determined that ballet dancer and choreographer M. Trehubov was sentenced to five years in prison for his work in German-occupied Lviv. Once in the Volga labour camp, the choreographer got to the Jazz Theatre, which was headed by the famous director Sergei Radlov. The group consisted of artists who were accused of collaborating with the German occupiers and numbered at different times more than 60 people. Its repertoire was characterized by significant genre diversity and original directorial findings.*

*It was revealed that in the ensemble M. Trehubov was a dancer, choreographer, chief of the production department, helped the director with editing, and also acted as a dramatic artist. With the participation of M. Trehubov, the theatre staged ballet performances The Red Poppy, Swan Lake, abbreviated The Fountain of Bakhchisaray, dances in the play*

*Guilty without Guilt, bright ballet scenes in concert programs. During rehearsals, the choreographer spoke about energy, emotionality, inspiring artists to work creatively. Actors prepared for spectacles on their own: sewed costumes, made props, exchanged the necessary things for the performance from criminals.*

*It is noted that the theatre performed in almost all camps of Volgograd, as well as in Uglich, Rybinsk, Poshekhonye. Sometimes such tours lasted from three weeks to a month and a half. During the performances, the life of the artists was constantly exposed to various dangers: from heavy physical and psychological stress to the constant threat from individual representatives of the criminal world.*

*It is emphasized that after his release at the end of 1949, M. Trehubov did not forget about his camp colleagues. With his active participation, the management of the Lviv Opera invited the talented Moldovan tenor Leonid Boksan to work.*

**Key words:** Mykola Trehubov, Sergei Radlov, Jazz Theatre, Gulag, choreographer, creative activity.

**Постановка проблеми.** Процес формування та розвитку української виконавської, балетмейстерської, педагогічної школи тісно пов'язаний з ім'ям заслуженого діяча мистецтв України Миколи Івановича Трегубова (1912–1997 рр.). Протягом своєї кар'єри він працював солістом балету, головним балетмейстером, драматичним актором у театрах опери і балету у багатьох містах тодішнього Радянського Союзу (Ленінград, Київ, Львів, Донецьк, Одеса, П'ятигорськ, Челябінськ), за кордоном (Польща, НДР), але більшість свого творчого життя провів в Україні.

На жаль, практично непоміченими залишаються питання, пов'язані з особливостями перебування майстра в таборі системи ГУЛАГ (1945–1949 рр.), а саме його балетмейстерський та виконавський доробок у театральному ансамблі «Джаз» під керівництвом С. Радлова. Уточненою та доповненою має бути інформація про створення та формування згаданого колективу, особливої уваги потребують його репертуарна та гастрольна діяльність, умови праці артистів в ув'язненні.

**Аналіз досліджень.** Факти про перебування М. Трегубова у виправно-трудовому таборі були викреслені з творчої біографії майстра на довгі роки. З огляду на це будь-які матеріали, що проливають світло на зазначений період у житті М. Трегубова, є вкрай важливими. У 1990 р. вийшла стаття С. Радлова ««Джаз»: театр врагов народа» (««Джаз»: театр ворогів народу»), що не тільки розповідала про зародження та функціонування відомого табірної колективу, але й мала коштовні спогади самого М. Трегубова та інших артистів про будні в ГУЛАГу. Варто зазначити, що у цій публікації з невідомих нам причин прізвище Миколи Івановича було не Трегубов, а Трегуб. Можемо припустити, що навіть на початку 1990-х рр. екс-в'язень радянських таборів усе ще побоювався відкрито говорити про своє важке минуле.

На тлі невеликої кількості публікацій, що стосуються репресованих артистів балету та хореографів, вирізняється книга доктора мистецтвознавства В. Гайдабури «ГУЛАГ і світло

театру: Листи із зони Сергія та Анни Радлових (1946–1953)» (2009 р.). У ній вміщено важливі відомості про умови життя й творчість артистів за колючим дротом. Джерела, опубліковані в праці В. Гайдабури, дають змогу підтвердити, що у попередньо згаданій статті С. Радлова йдеться саме про М. Трегубова.

Загальну картину функціонування колективу під керівництвом С. Радлова доповнюють праці Б. Равдіна (2012 р.) та С. Пилипецького (2016 р.). Плідна робота, пов'язана зі збиранням інформації про ув'язнених артистів, проводиться співробітниками Музею гідроенергетики Росії, що розташовується в м. Углич Ярославської області (Хорошо известные, 2020).

**Мета статті** – висвітлити маловідомі сторінки життя й творчості заслуженого діяча мистецтв України Миколи Івановича Трегубова у виправно-трудовому таборі системи ГУЛАГ

**Виклад основного матеріалу.** Лихоліття Другої світової війни не закінчилися для Миколи Трегубова перемогою антигітлерівської коаліції. Рік і три місяці роботи майстра в Ансамблі Першого Українського фронту не стали карт-бланшем, який би повернув відомого балетмейстера до звичного життя. Тоталітарна система добре пам'ятала про творчість М. Трегубова в окупованому німцями Львові (1942–1944 рр.). Попри відсутність пієтету до німецького агресора та аполітичності творчості митця, хореографічний доробок М. Трегубова був розцінений як робота на ворога. Отже, 1 грудня 1945 р. артиста заарештували та присудили п'ять років таборів (Трегубов Николай, 2016).

Балетмейстера направили у Волзький виправно-трудовий табір (ВТТ) МВС (раніше – Волголаг, Волгобуд), що входив до структури Головного управління виправно-трудових таборів Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР (ГУЛАГ НКВС). При таборі функціонував культурно-виховний відділ (КВВ), якому підпорядковувався Центральний театральний ансамбль із назвою «Джаз». До цього колективу потрапив М. Трегубов. Це, зрештою, врятувало життя балетмейстера, адже порівняно з більшістю

в'язнів Волголагу він не займався лісозаготівлею, видобутком каменю та не був залучений до будівництва, що було схоже на 12-годинну каторгу (Кривенко, 1998). Водночас табірна творчість мала свої виклики та загрози, про які поговоримо далі.

Керував «Джазом» відомий режисер, орденоносець Сергій Ернестович Радлов (1892–1958 рр.). Історія арешту Сергія Радлова і його дружини Анни пронизана підлістю і підступністю радянської влади. У 1942 р. режисер разом зі своїм колективом потрапляє в німецький полон. Поневіряння закінчилися у Франції, де артисти виступали перед репатріантами й лікувалися. На початку 1945 р. радянська місія в Парижі люб'язно запропонувала митцями повернутися до рідної країни, на що подружжя охоче погодилося. Після приїзду до Москви артисти одразу потрапили до рук КДБ, отримавши десять років ув'язнення за зраду Батьківщини (Равдин, 2012).

У таборі керівництво доручило митцю створити театральну труп, яка могла б давати гастролі в прилеглому Рибінську. Радлову дозволили набирати відповідних акторів, і він використовував цю можливість, щоб знайти музикантів, оперних співаків і танцівників балету для свого театру. Начальство хотіло, аби в репертуарі були музика, опера й танці.

Походження назви колективу викликає особливий інтерес. Назва «Джаз» була вигадана одним з високих чиновників НКВС, який приїхав інспектувати табір у Переборах. Виявивши групу «артистів-дармоїдів», він надав розпорядження негайно закрити театр, а учасникам колективу наказав жити і працювати разом з іншими в'язнями. Табірне керівництво проінформувало: театр не тільки проводить значну культурну роботу, виступаючи з концертами практично по всій території Вологолагу, але й заробляє немалі гроші, коли дає концерти перед населенням у Рибінську та Угличі (Радлов, 1990).

Дізнавшись таку інформацію, чиновник скасував своє розпорядження та навіть вирішив вигадати назву для театру – «Джаз». Жоден з артистів не знав, чому саме таке дивне слово було вибрано чиновником. Можливо, табірний чин захотів «козирнути» вседозволеністю, адже на волі особлива любов до джазу вважалася маркером неблагонадійності, а можливо, це була аббревіатура для посвячених (для артистів її ніяк не розшифровували). Колектив носив ім'я «Джаз» близько двох років.

На жаль, прізвища інспектора-благодійника артисти театру не запам'ятали, але коли одного

разу про нього запитали Миколу Трегубова, то він, дещо злякавшись, відповів, що це був «начальник усіх таборів». Саме ця таємнича персона зробила одну з небагатьох добрих справ у своєму житті, дозволивши театру існувати, адже завдяки колективу багато артистів змогли дожити до кінця терміну ув'язнення (Радлов, 1990).

Театр «Джаз» нагадував потужну «збірну команду», яка складалася загалом з «ворогів народу» – людей, звинувачених у співпраці з німецькими окупантами. Об'єднувало різні долі одне – більшість засуджених намагалася вижити за допомогою своєї професії під час Другої світової війни. Артисти мали можливість емігрувати, але залишилися на рідній землі (або повернулися на Батьківщину) і були позбавлені волі на довгі роки.

У різні часи колектив налічував понад 60 людей. Його кістяк становили актори Калінінського театру – приблизно 13 служителів Мельпомени з Твері сиділи у чоловічих та жіночих таборах (Хорошо известные, 2020). Склад ансамблю відзначався значною строкатістю. До нього належали здібні драматичні артисти, комедійний дует, вокалісти-виконавці народних і класичних творів, баяністи, режисери та скрипалі. Чудовий оркестр, до якого в різні періоди входило 23 особи, очолював диригент В. Соловійов, найстарша людина в театрі. Серед «ворогів народу» в театральному колективі було кілька обдарованих «блатних», які виконували пісні та грали на музичних інструментах.

Окрім талановитих драматичних акторів та актрис, колектив мав сильну танцювальну групу, яку очолював Микола Трегубов. До неї належав відомий танцівник, партнер Галини Уланової Михайло Дудко. Обидва артисти закінчували Ленінградське хореографічне училище і починали свою виконавську кар'єру в Ленінградському театрі опери та балету ім. С. Кірова. Соліст Маріїнського театру М. Дудко «завинив» перед державою тим, що у 1941 р. в окупації виступав у концертній бригаді разом із М. Печковським (за це був засуджений до 8 років ВТТ) (Чурпіта, 2017: 157–159).

У таборі з Дудком танцювала блискуча танцівниця Марина Градовська, яка отримала 10 років ВТТ за виступи в окупованому німцями Сімферополі. Головне звинувачення незмінної партнерки Миколи Трегубова по табірним виступам, балерини Большого театру Лілії Сфаело (зберіглася світлина, де вони танцюють разом на тлі барака у Переборах) було також абсурдним. Маючи чоловіка-співробітника американського посольства, вона додала до свого грецького прізвища американське і звалася Лілія Сфаелло-Еванс. Цього було

достатньо, аби зацікавити компетентні органи (Хорошо известные, 2020).

Необхідно додати, що в структурі театрального ансамблю, крім названих осіб, були інші артисти балету з непростю долею, зокрема Тося Анджан, Микола Дементьєв, Андрій Клименко, Марина Марченко, Рустамбек Агабеков. Їхня творчість у табірному театрі та справи звинувачення варті майбутніх досліджень.

Зібрана театральна команда надавала керівникові значні можливості для експериментів у цих умовах, хоча й скромних. Репертуар ансамблю характеризувався вітально-мажорним настроєм. Понад 20 драматургічних творів і декілька масштабних концертів впливали на глядацьку свідомість через слово, музику, танцювальне й вокальне мистецтво. Жанрове розмаїття об'єднувало класичні та сучасні п'єси. Театр був синтетичний: вистави Шекспіра йшли під живу музику, у балетні постановки вставлялися драматичні епізоди, використовувався живий джаз.

В ансамблі М. Трегубов займав кілька посад: був танцівником, балетмейстером, завідуючим постановочною частиною, допомагав режисерові з монтуванням, а також виступав як драматичний артист. Балетмейстерський доробок Миколи Трегубова був достатньо потужним. Практично повністю були поставлені «Червоний мак», «Лебедине озеро» і скорочений «Бахчисарайський фонтан», що входив до другої частини міні-концерту-вистави, приуроченого до 23 лютого. Варто зауважити, що роль Гірея виконав М. Дудко – танцівник, якому вже довелося втілювати згаданий образ на прем'єрному показі цієї вистави під проводом С. Радлова в Ленінградському театрі опери і балету (1934 р.). Роль Зареми в адаптованій композиції балету виконала М. Градовська (Гайдабура, 2009: 84, 220–221).

Кількість учасників колективу давала змогу створити навіть повноцінний кордебалет. У масових сценах тих, хто слабше, ставили назад, ближче до заднику, більш здібних висували вперед. Як зазначав М. Трегубов в інтерв'ю, халтури в ансамблі не було, усі намагалися досягти максимальних результатів. На репетиціях балетмейстер говорив учасникам вистав про енергію, емоційність, про те, що творче нутро кожного артиста повинно продуктивно працювати, незважаючи на гнітючу реальність виправного табору (Радлов, 1990).

Хореограф ставив танці у виставі «Без вини винні», а також займався постановкою окремих балетних сцен у концертних програмах. Наприклад, у «Борисі Годунові» (частина пушкінського

концерту, що здобула найбільший успіх) М. Трегубов ставив танці в сцені балу в замку Мнішека з полонезом, де танцювали і розмовляли чотири пари (у тому числі Дмитро й Марина), тривав діалог старого Мнішека з Вишневецьким. А. Радлова згадувала, що політвідділ табору беззастережно прийняв усі номери і відзначив цю роботу надзвичайно високою оцінкою. Попри серйозну програму, публіка поставилася до цього концерту вкрай прихильно й «слухала так напружено й уважно, як це рідко вдається побачити в театрі» (Гайдабура, 2009: 194–195).

До концерту, який було присвячено святу 1 травня, С. Радлов додав «чарівний балет», який танцювали М. Трегубов, М. Дудко та одна молода московська артистка. З огляду на репертуар ансамблю, ймовірно, йдеться про одноактний комічний балет «Арлекін-рознощик» на музику вальсів, польок, маршів Й. Штрауса. Також до концертної програми увійшли циганський номер, що був насичений табірними піснями, танцями й пантомімою, деякі танцювальні, співочі, розмовні номери й одна одноактна п'єса (Чурпіта, 2017: 160–161). Виконуючи обов'язки балетмейстера, М. Трегубов міг бути постановником хореографічної частини концерту.

З огляду на ротачію «кадрів», зокрема виїзд деяких артистів на вільну висилку, подружжю Радлових доволі часто доводилося перетворювати танцівників або співачок на драматичних артистів. Не став винятком М. Трегубов. Він брав участь у спектаклі «Фатальний спадок» О. Штейна, а також виконував роль Миловзорова (першого коханця провінційної актриси Карінкіної) у виставі «Без вини винні» О. Островського. Попри те, що назва останньої вистави в репертуарі «театру ворогів народу» лунала відверто моторошно, табірне начальство не шукало в спектаклі алюзій. Артисти також намагалися усіяко абстрагуватися від оточуючої реальності. Оцінюючи творчі будні колективу, Микола Іванович виразно казав: «Ми намагалися піти від табірної життя» (Радлов, 1990).

Незважаючи на особливості функціонування радлівського ансамблю, йому були властиві певні елементи театральної інфраструктури. В'язень Волголагу Еріх Франц Зоммер пригадував, як Радлов показав йому «базу колективу», у стінах якої відбувалися репетиції та концерти. «Він повів мене в будівлю клубу, у якому у нього були кабінет і спальня. Не без гордості він показав мені сцену і глядацьку залу, лавки якої були розраховані на 200 і більше персон... Після першої екскурсії ми повернулися в кабінку Радлова, дерев'яну комір-

чину з ліжком і столиком, деякий затишок якому надавали заставлені книгами полиці і розмальований місцевими художниками настінний килим з улюбленим табірним сюжетом – трьома багатирями Васнецова» (Хорошо известные, 2020). До інфраструктури колективу належали класи та костюмерні, в яких було напрочуд холодно.

М. Трегубов як завідувач постановочною частиною згадував про непростий процес підготовки спектаклю. Жодних цехів не було, артисти обслуговували себе самі. Наприклад, у виставі «Гамлет» для сцени зустрічі Гамлета й Офелії робили з картону канделябри, фарбували їх, а потім вставляли лампочки. Герої п'єси тримали їх в руках, що вражало глядацьку аудиторію. Композиція тривала півтори години під живу музику Моцарта. Микола Іванович пригадував, як робили яблуневий сад для «Сну літньої ночі», як рубали сухі дерева й до гілочок клеїли яблука, що їх артисти робили з вати, обклеювали марлею і фарбували. Учасники ансамблю самотужки шили собі костюми, іноді обмінюючи необхідні речі у кримінальників (Радлов, 1990). Для артистів було справжнім щастям змінити табірний бушлат і ватні штани, одягнувши для виступу або репетиції концертні сукні, піджаки, білі сорочки та краватки.

Вистави й концертні програми не залишали байдужими нікого й користувалися незмінним успіхом. На прем'єрні покази приїжджав генералітет НКВС. Усі твори інспектувалися не тільки політвідділом табору, інколи до переглядів долучалася комісія з Москви. А. Радлова писала у своїх листах, що столичний чиновник «бачив багато театральних ансамблів за свою поїздку», але жоден з них не зміг зрівнятися за якістю з колективом Сергія Ернестовича (Гайдабура, 2009: 174).

Артисти театру багато гастролювали, виступаючи практично в усіх табірних пунктах Волголагу, подорожували до інших таборів. Члени ансамблю роз'їжджали з конвоєм і собаками. Іноді такі гастролі тривали від трьох тижнів до півтора місяця. Навантаження були вкрай важкими, іноді колектив мав виступати 3–4 рази на день, обслуговуючи робітників денної та нічної зміни, хворих у стаціонарах та оздоровчих пунктах. Конвоїри теж брали участь у концертах. На гастролях вони перевдягалися в цивільний одяг і працювали білетерами або статистами на сцені (Хорошо известные, 2020).

На ансамбль особливо чекали в Угличі, Рибінську, Пошехонні. Варто сказати, що у Рибінську (Щербаківі) тоді не було власної трупи, тому під час виступу нехай анонімних, але талановитих виконавців міський театр заповнювався вщерть.

На афішах і в програмах не називалося жодного імені, ані режисера, ані виконавців ролей (маємо лише одну програмку вистави «Без вини винні» з іменами артистів), проте це не заважало театру робити значні грошові збори (Хорошо известные, 2020). Щодо артистів, то можливість займатися творчістю викликала бодай ілюзію свободи та робила їх щасливішими навіть в умовах табору.

Як згадував у газетній замітці директор ансамблю Б. Левіт, теплі зустрічі глядачів були результатом значної творчої праці, прагнення майстерно виконати кожний номер у виставі. В одній із подібних гастрольних поїздок створили правдиві образи та заслужили найбільшого успіху В. Яковлев, В. Стальський, В. Кобяк, М. Трегубов та М. Градовська (Гайдабура, 2009: 44).

Вистави дивилися не тільки вільнонаймані співробітники та радянські громадяни. У численних таборах поряд з Угличем глядачами були насильники, садисти, вбивці, які становили безпосередню загрозу для учасників колективу.

Валентина Михайлівна Григор'єва описувала, як у день, коли трупа приїхала до табору Камєняки, почула від одного із зеків: «Сьогодні ми всіх артисток...» (Радлов, 1990). Виконавців чекала неспокійна ніч у бараці, а вже на наступний день вони мали виступати. Артисти дуже боялися, адже у виправному закладі перебували кримінальники зі значними термінами. Попри це, учасників трупи Радлова не чіпали, адже їх охороняв полонений німець. Він скрізь їздив із колективом, до того ж був музикантом і чудово грав на губній гармошці. Саме він врятував М. Трегубова від вірної смерті, коли відомого танцівника програли в карти. Аутсайдер жахливої партії мав зарізати «балетмейстера» вночі (Радлов, 1990).

Майбутнього вбивцю звали «Рябой». Представник кримінального світу мав особисту образу на Миколу Івановича. Злочинець хвацько бив чечітку й намагався вступити до театру. Відбулася напрочуд представницька художня рада. На перегляд «Рябого» прийшов керівник театру С. Радлов, а також лідери балетної групи М. Трегубов і М. Дудко. Трегубов наполог на тому, що брати чоловіка не можна, наголошуючи переважно на його огидних особистих якостях. Німець, ім'я якого залишилося невідомим, зловив «Рябого», коли той діловито виймав скло з вікна, готуючись вночі розрахуватися з картковим боргом, побив його і здав адміністрації табору (Хорошо известные, 2020).

На цьому спілкування з в'язнями не закінчувалося. У таборі була група привілейованих кримінальників. Артистів вони любили, як і личило

«блатним», хоча й обкрадали. В. Григор'єва розповідала, як вона вперше зайшла до них у барак, у якому були подушки, ковдри, молоко та білий хліб. Артистка завітала до кримінальників, аби поміняти коричневий пісок-сурогат на щось, потрібне для костюмів до «Без вини винних». В'язні допомогли їй із торицею.

Театр цінували й охоронці. Тільки одного разу кілька людей з рушницями увірвалися на репетицію С. Радлова в табірному клубі. Охорона побачила, що вночі горить світло, і вирішила поцікавитись, у чому справа. Після короткого діалогу перевіряючи дізналися, що артисти займаються постановкою п'єси «Кам'яний гість» Пушкіна, і пішли. Саму репетицію було продовжено (Радлов, 1990).

У процесі дослідження доводиться переконатися, що праця артистів свідомо була організована начальством для виснаження нервів і фізичних сил (не додавав здоров'я і суворий клімат краю), тому не дивно, що цей різновид діяльності порівнювався з лісопозалом. Про важкі психологічні та фізичні умови існування колективу свідчить доля спектаклю за мотивами п'єси Пушкіна, що так і не побачив світла табірної рампи. Один за одним пішли з життя виконавці ролей у вищезгаданому «Кам'яному гості». Спочатку Л. Василенко (Донна Анна), потім В. Соловійов, який репетував роль Лепорелло. Від серцевого нападу під час репетиції помер М. Островський-Дон Гуан (Радлов, 1990).

Однією з перепон для здійснення спектаклів став поступовий процес звільнення артистів. Наприклад, через тиждень після початку репетицій постановки «Отелло» на свободу вийшов виконавець головної ролі – артист Яковлев, а потім і виконавець ролі Яго – артист Дворников. Через ці події спектакль так і не був випущений.

1 січня 1950 р. С. Радлов у своєму листі пише про схожу ситуацію з М. Трегубовим, який був важливою творчою одиницею колективу. «Справа в тому, що ми дуже незадовго до нового року повернулися на місце після гастрольної поїздки, і почалася природна метушня з монтуванням, пошиттям костюмів тощо. А тут ще звільнився мій незвичайно енергійний завідувач постановочною частиною (одночасно гарний танцівник і балетмейстер), і всі клопоти з монтування звалилися на мене» (Гайдабура, 2009: 102). Так, наприкінці 1949 р., після чотирьох років важких умов примусової праці М. Трегубова було звільнено.

Навіть після повернення до звичного життя М. Трегубов не забував про своїх табірних побратимів і всіляко намагався допомогти їм. Так, наприклад, він опікувався долею талановитого молдавського тенора Леоніда Григоровича Боксана, який теж свого часу виступав у «Джазі». Коли балетмейстер звільнився і вже працював в Україні, клопотався, щоб Л. Боксана запросили до Львівської опери. На сцені цього красивого європейського театру співак створив яскраві образи в класичних та національних українських операх, здобувши значний успіх серед публіки (Пилипецький, 2016: 148).

**Висновки.** За роботу в окупованому німцями Львові артиста балету та хореографа М. Трегубова було засуджено до п'яти років таборів. Опинившись у Волзькому ВТТ МВС, балетмейстер потрапив до табірному театру «Джаз», яким керував відомий режисер С. Радлов.

Колектив складався з «ворогів народу», яких звинувачували у співпраці з німецькими окупантами, і налічував у різні часи понад 60 осіб. Його репертуар характеризувався значним жанровим різноманіттям та оригінальними режисерськими знахідками. В ансамблі М. Трегубов був танцівником, балетмейстером, завідуючим постановочною частиною, допомагав режисерові із монтуванням, а також виступав як драматичний артист. За участю М. Трегубова були поставлені балетні вистави «Червоний мак», «Лебедине озеро», скорочений «Бахчисарайський фонтан», танці у спектаклі «Без вини винні», яскраві балетні сцени у концертних програмах. На репетиціях балетмейстер говорив про енергію, емоційність, надихаючи артистів на творчу роботу. Виконавці готувалися до виступів самотужки: шили костюми, виробляли реквізит, вимінювали необхідні для вистави речі у кримінальників.

Театр багато гастролював та заробляв немалі гроші. Виступав практично в усіх табірних пунктах Волголагу, а також в Угличі, Рибінську, Пошехонні. Іноді такі гастролі тривали від трьох тижнів до півтора місяця. У таборі життя артистів постійно піддавалося різноманітним небезпекам: від важких фізичних, психологічних навантажень до постійної загрози з боку окремих представників кримінального світу.

Після звільнення наприкінці 1949 р. М. Трегубов не забував про своїх табірних колег. За його активної участю керівництво Львівської опери запросило на роботу талановитого молдавського тенора Л. Боксана.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гайдабура В. ГУЛАГ і світло театру : Листи із зони Сергія та Анни Радлових (1946–1953). Київ : Факт, 2009. 240 с.
2. Кривенко С. Волжский ИТЛ МВД (Волголаг, Волгострой). *Система исправительно-трудовых лагерей в СССР* / под ред. М. Смирнова. Москва : Звенья, 1998. 600 с. URL: <http://old.memo.ru/history/nkvd/gulag/r3/r3-63.htm>.
3. Пилипецкий С. К 100-летию Л.Г. Боксана: страницы из жизни. *Studiul artelor și culturologie : istorie, teorie, practică*. 2016. № 1 (28). С. 145–150.
4. Равдин Б. Сергей Радлов – к постановке рижской биографии. *Рижский альманах*. 2012. Кн. 3. С. 180–202.
5. Радлов С. «Джаз»: театр врагов народа. *Советская культура*. 1990. № 40 (6764). С. 15.
6. Трегубов Николай Иванович. *Списки жертв. Мемориал*. 2016. URL: <http://lists.memo.ru/index19.htm>.
7. Хорошо известные и малоизвестные актеры Центрального ансамбля Волгостроя послевоенного периода. *Музей Гидроэнергетики*. 2020. URL: <https://bit.ly/3iR35QX>.
8. Чурпита Т. Хореографічна діяльність Михайла Дудка в 1920–1950-х роках. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство*. 2017. № 1 (36). С. 153–164.

## REFERENCES

1. Haidabura V. HULAG i svitlo teatru : Lysty iz zony Serhii ta Anny Radlovykh (1946–1953) [The Gulag and the light of the theatre : letters from the zone of Serhiy and Anna Radlov (1946–1953)]. Kyiv : Fakt, 2009. 240 s. [in Ukrainian].
2. Krivenko S. Volzhskiy ITL MVD (Volgolag, Volgostroy) [Volga CLC of the MIA (Volgolag, Volgostroy)]. In: M. Smirnov (Eds.). *The system of forced labour camps in the USSR*. Moscow : Zvenya, 1988. URL: <http://old.memo.ru/history/nkvd/gulag/r3/r3-63.htm> [in Russian].
3. Pilipetskiy S. K 100-letiyu L.G. Boksana: stranitsyi iz zhizni [To the 100th anniversary of L.G. Boksan: pages from life]. *Studiul artelor și culturologie : istorie, teorie, practică*. 2016. № 1 (28). S. 145–150 [in Russian].
4. Ravdin B. Sergey Radlov – k postanovke rizhskoy biografii [Sergei Radlov – formulation of Riga biography]. *Riga Almanac*. 2012. Book 3. S. 180–202 [in Russian].
5. Radlov S. “Dzhaz”: teatr vragov naroda [“Jazz”: theatre of the enemies of the people]. *Soviet culture*. 1990. № 40 (6764). S. 15 [in Russian].
6. Tregubov Nikolay Ivanovich. *Victim lists. Memorial*. 2016. URL: <http://lists.memo.ru/index19.htm> [in Russian].
7. Horosho izvestnyie i maloizvestnyie akteryi Tsentralnogo ansamblya Volgostroya poslevoennogo perioda [Well-known and little-known actors of the Central Ensemble of Volgostroy of the post-war period]. *Museum of Hydropower*. 2020. URL: <https://bit.ly/3iR35QX> [in Russian].
8. Churpita T. Khoreografichna diialnist Mykhaila Dudka v 1920–1950-kh rokakh [Choreographic activity of Mykhailo Dudko in 1920–1950 years]. *The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Specialisation: Art Studies*. 2017. № 1 (36). S. 153–164 [in Ukrainian].



**Лідія ШЕГДА,**

*orcid.org/0000-0002-8203-8752*

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри методики музичного виховання та диригування

Навчально-наукового інституту мистецтв

Прикарпатського національного університету Імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *shegdalida@gmail.com*

## **ФОЛЬКЛОРНІ ТРАДИЦІЇ У ХОРОВІЙ МУЗИЦІ МИРОСЛАВА ВОЛИНСЬКОГО (НА ПРИКЛАДІ КОЛЯДОК «ОЙ В ЛІСКУ, ЛІСКУ» ТА «СПИ, ІСУСЕ»)**

*У статті розглядаються характерні особливості народного співу західного регіону, їх специфічна виразність, інтонаційна й ладова палітра. Використання композитором західноукраїнських наспівів, у яких вербальний текст виявляє стародавні джерела, відбулося шляхом накладання християнської тематики та введення у більш давній синкретичний зміст колядки на Різдво світу.*

*Хорові обробки церковних колядок належать до паралітургійної композиторської творчості. На особливу увагу заслуговує хорова творчість Мирослава Волинського в цій царині, оскільки хорові обробки пісень зимового календарного циклу (колядок) відзначаються високою композиторською майстерністю та художнім смаком. Звернення композитора до колядок свідчить про те, що автор дотримується традицій, вироблених композиторською практикою попередніх поколінь, і використовує засоби музичної виразності для індивідуалізації образного змісту кожної колядки. Обрядовий фольклор, зокрема колядки, які адресовані хоровому складу виконавців і можуть бути призначені для церковного або світського музичування, являє собою жанр професійної музичної культури.*

*У хоровій практиці колядки найчастіше характерні для творів асappella. Привнесення і поступове поглиблення ліричної сфери та усвідомлення індивідуального начала в творчому процесі, а також ще більше тяжіння до посилення ролі та значення світського елемента в духовній музиці приводять композиторів до жанру духовної музики, в якому концентрується сфера образів та почуттів.*

*Хорова музика М. Волинського не обмежується фольклором. Духовна тематика визначає важливі смислові характеристики багатьох його творів у різних жанрах. На підставі аналізу хорових творів у статті зазначено, що його твори мають яскраві національні ознаки, які спираються на фольклорні ритми та інтонації, що створюють відмінність української музичної культури від інших національних культур.*

**Ключові слова:** Мирослав Волинський, колядка, український фольклор, образність.

**Lidiia SHEHDA,**

*orcid.org/0000-0002-8203-8752*

Candidate of Art Studies, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Methodology of Musical Education and Conducting  
Educational and Scientific Institute of Arts of Vasyl Stefanyk Prekarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *shegdalida@gmail.com*

## **FOLK TRADITIONS IN THE CORAL MUSIC OF MYROSLAV VOLYNSKY (ON THE EXAMPLE OF CORALS “OH, IN THE WOODS-FORES” AND “SLEEP, JESUS”)**

*The articles consider the characteristic features of folk singing of the western region, their special expression, intonation and harmony palette. The composer's use of Western Ukrainian melodies, in which verbal text detects ancient sources, was due to the compilation of Christian themes and the leading in more ancient syncretic meanings of carols for Christmas.*

*Choral arrangements of church carols belong to the paraliturgical compositional Myroslav Volynsky's choral work in this area deserves special attention, as the coral arrangements of the songs of the winter calendar cycle (carols) are marked by high compositional skill and artistic taste. The composer's appeal to carols demonstrates the observance of the traditions developed by the composer's practice of previous generations, and user the means of musical expression to individualize the figurative content of each carol.*

*Ritual folklore is a genre of professional musical culture (carols, in particular, are addressed to the choir and can be intended for church or secular music). In choral practice, carols are most often characteristic of a cappella works. The introduction and gradual deepening of the lyrical sphere and awareness of the individual principle in the creative process, and also an even greater tendency to strengthen the role and importance of the secular element in sacred to*

*the genre of sacred music, which concentrates the sphere of images and feelings. M. Volynsky's appeals to national and spiritual sources are not limited to folklore. Spiritual themes determine the important semantic characteristics of many his works in various genres. Based on the analysis of choral works, the article states that his works have bright national characteristics, which are based on folk rhythms and intonations that distinguish Ukrainian musical culture from other national cultures.*

**Key words:** Myroslav Volynsky, carol, Ukrainian, folklore, visualization.

**Постановка проблеми.** З утвердженням незалежності України спостерігається значний підйом національної культури. В українському мовно-стильовому просторі активно адаптуються європейські інструментальні та сценічні жанри, багаті багатолітнім досвідом. Злет вокально-хорової творчості, що має прадавні джерела, у своїх кращих зразках сягає світового рівня. Одне з чільних місць посідають композиції літургійної музики і паралітургіки, у яких виразно виявляються національні українські стильові засади (Костюк, 2004).

**Аналіз досліджень.** Осмислення оригінальних авторських знахідок у сфері хорової музики зумовило звернення до наукових досліджень, у яких аналізуються різнорівневі проблеми сучасної композиторської та виконавської практик (М. Гордійчук, Н. Горюхіна, Л. Кияновська, О. Козаренко, Г. Конькова, Л. Пархоменко, Л. Сержанюк, Б. Фільц).

**Мета статті** полягає у визначенні жанрово-стильових особливостей жанру обробки на прикладі обрядового фольклору зимового циклу (колядок) Мирослава Волинського, які вирізняються індивідуальною манерою письма. Автор експериментує в жанрі хорової музики, дотримуючись синтезу традиційних стильових норм і принципу композиторських технік ХХ ст. Його музика акумулює кращі здобутки львівської композиторської школи другої половини ХХ ст. і дотична до сучасних тенденцій у розвитку цього жанру (Шегда, 2019: 44).

**Виклад основного матеріалу.** Композиторська творчість Мирослава Волинського надзвичайно різноманітна. Він тяжіє до монументальних жанрів, які представлені операми «Лісова пісня» (слова Лесі Українки), «Одержима» (слова Лесі Українки), «Данило Галицький» (слова Романа Горака та Анни Волинської), «Івасик-Телесик» (опера для дітей, слова Олександра Олеся та Анни Волинської), «Пророк» (слова Володимира Винниченка); ораторіями «Мойсей» (слова Івана Франка), «Totus Tuus» (слова Івана Павла II), «Я тебе кличу» (слова Андрія Шептицького та Анни Волинської); симфонічними творами, такими як симфонічна поема «По дорозі в Казку» за драмою Олександра Олеся, «Концерт» для віолончелі з оркестром, «Поема» для скрипки з оркестром, «Концерт» для гобою з оркестром; кантатами для хору «Райдуга» (слова

А. Цвейга, переклад Анни Волинської), «Нам ще жити» (слова Анни Волинської), «Стоїть в селі Суботіві» (слова Тараса Шевченка), «Подражання Осії» (слова Тараса Шевченка), «Русланові псалми» (слова Маркіяна Шашкевича), «Акафіст (малий) до Теребовлянської ікони Божої Матері» (слова Пресвітера Назарія), «Чернець» (слова Тараса Шевченка).

В його доробку є камерно-інструментальні твори, твори для фортепіано, арфи, кларнету, флейти, скрипки з фортепіано, органу та вокальні цикли й вокальні твори, за основу яких взято поезію Олександра Олеся, Генріха Гейне, Степана Пушика, Ярослава Боднара, Лесі Українки, Юрія Федьковича, Анни Волинської, Ірини та Ігоря Калинець.

Особливе місце в творчості Мирослава Волинського посідає хорова музика. Окрім вищезазначених творів, є оригінальні хорові композиції для мішаного хору *a cappella*, хори в супроводі оркестру, фортепіано та обробки народних пісень. Автор дуже часто звертається до обрядового фольклору. Як зазначає мистецтвознавець А. Іваницький, композиторам львівської школи завжди було притаманне звернення до карпатського фольклору з використанням методу переінтонування, яке стає прикметою авторських стилів композиторів М. Колесси, Р. Сімовича, А. Кос-Анатольського, Є. Козака, М. Скорика, В. Камінського, завдяки чому досягається суттєва трансформація фольклорних джерел, що надає музиці ознак глибокої народності й близькості до фольклору без його безпосереднього цитування (Іваницький, 1990: 294).

Мирослав Волинський здійснює інтерпретацію зразків поетичного фольклорного матеріалу на основі поширених і рідкісних мелодій. Це найбільше простежується в обробках народних пісень обрядового фольклору.

Значну частину серед них складають колядки, причому композитор переважно використовує західноукраїнські наспіви. Свідченням цього є вказівки у назвах: лемківська колядка («Пасли пастирі воли»), гуцульські («Ой торгом-містом», «Ой в ліску-ліску»), поліські («В новім граді Вифлеємі», «Воспоїм пісню днесь нову»), бойківські («Весела подія», «Ци ви дома, господарю»). Характерна інтонаційна й ладова палітра, їх

специфічна виразність зумовлюють збереження передусім особливих мовних зворотів та діалектного звучання.

Втіленням характерних особливостей народного співу карпатського регіону, що вирізняється специфічним колоритом, є гуцульська колядка «Ой в ліску, ліску». Її вербальний текст виявляє стародавнє джерело: накладання християнської тематики явно відбулося шляхом введення у більш давній синкретичний зміст колядки на Різдво світу і безпосередньо групи пісень про прадерево. Підтвердженням цього припущення є такі образи й мотиви, як ріст дерева на жовтім пісочку (перший і другий куплети), три листки на дереві (третій куплет), а також характерний приспів («Славен ес! Славен ес Боже, по всему світу!»).

Типовим для українського поетичного мислення є ототожнення тих чи інших свят, що відбуваються у строгій черговості, з частинами цілого (четвертий куплет: «Як впаде – світ прийде»). Накладання християнської тематики на цей природний порядок є органічним: перший листок – «родивсь Христос», другий – «Василе світ» з порою «Меланочки», «третє листє – то Водохресте».

Максимальне наближення до звукового колориту забезпечує відчуття органічної причетності до живої традиції українського обрядового співу, оскільки в ній автор дотримується типових підходів до цього жанру, таких як збереження структури, акапельність, обережне ставлення до втілення рис, притаманних національному пісенному фольклору.

На специфічну регіональну ознаку вказує вже заспів, який виконує тенор, як і початкова фраза приспіву («Славен ес!») у чоловічого двоголосся. На теренах Західної України досі поширений чоловічий гуртовий спів. Надалі ж Мирослав Волинський модифікує початковий принцип заспіву в аспекті виконавського складу: його одноголосно виконують тільки в першому й другому куплетах (соло тенора), у шостому – жіночі, сьомому – чоловічі партії. Така тембральна однорідність дає змогу й зберегти традицію, й помірно віддалитися від неї. Перенесення показового для інтонаційності гуцульського фольклору прийому (змінність підвищеного й натурального IV щаблю) на інший музичний матеріал надає твору ефектності. Отже, незвичність колориту з апелюванням до архаїчних закономірностей забезпечено передусім ладвою нестабільністю (високого й натурального VI щаблю), а їх почергове введення вносить риси специфічного сповзання, характерного фольклорному інтонуванню. Постійне оновлення колориту

композитор здійснює із застосуванням тональної перемінності, а саме чергуванням *es-moll* і *b-moll* в обох випадках з підвищеними IV і VI щаблями, що формує подвійність звуковисотних (тональних) опор у характерному для архаїчних зразків ладовому мисленні з нестабільністю цих показників. Привнесення важливих для фольклорної пісенності характерних нюансів у різних голосах висхідних та низхідних форшлагів (9, 10 куплети) іноді підкреслює нетемперованість фольклорного інтонування.

Ця ж основа виявилась важливою в інших стилістичних аспектах. На моторну основу вказує тип інтонаційного матеріалу (розмір  $\frac{3}{4}$  не змінюється упродовж всього твору), до того ж формотворення базується на принципі повторних комплексів. У сфері формотворення композитор ефектно використовує властиві фольклорному мисленню наявні в мелодії колядки елементи серіації, а саме варіаційного повторення мотивів в умовах реального виконання. Початкова фраза (щеплення двох мотивів) утворює його основу, проведення якої тотожне в межах деяких двох послідовних куплетів або відбувається з варіаційними змінами. Загальна будова куплету базується на бінарності словесних і музичних структур. Вербальний текст виявляє явну приспівковість із зіставленням нетотожних складових частин (сюжетно розвинутий заспів і стабільний приспів «Славен ес! Славен ес Боже, по всему світу!»), тоді як музичний базується на мотивно-фразовій повторності.

Оригінальним і цікавим є підхід автора до розроблення мелодії хоровими засобами. Мотивно-повторна структура не залишається привілеєм одного з голосів, композитор застосовує проведення основної мелодичної фрази чи початкового мотиву в різних голосах. Отже, забезпечується своєрідна розосереджена повторність. Тенор виконує типову закличну висхідну формулу (послідовність великої секунди й чистої кварта), а за приєднання басової партії у першій структурі приспіву саме вона проводить дещо змінену початкову поспівку. Внаслідок цього увага зосереджується саме на цьому мотиві, створюючи ілюзію оновлення матеріалу, хоча насправді відбувається його варіаційний розвиток. Туттійне виконання повної мелодичної репризи (друга фраза приспіву) своєю повнозвучністю створює контраст із початковим матеріалом і, відповідно, основний смисловий акцент у його розвитку. Цікаво, що за всієї прозорості й академічності вертикалі митець досягає ефекту вільного розгортання партій. Ознаками цього є введення синкоп у середніх голосах і протилежний до основної мелодичної лінії мелодизо-

ваний рух басової партії. Це сприяє виникненню ілюзії репризності ( $a+v+a_1$ ) у цьому блоці твору, хоча так М. Волинський майстерно приховує однотемність у формотворенні ( $a+a_1+a_2$ ).

У подальшому розробленні куплетно-приспівкової основи фольклорного матеріалу мистець використовує принцип мінливості вже на рівні групування куплетів, в одному випадку об'єднуючи послідовні (перший і другий, четвертий і п'ятий), а в другому оновлюючи фактурний виклад наступного (третього, шостого, сьомого, восьмого і останнього). У цьому ланцюгу несподіваним виявляється повторення восьмого, передостаннього, куплету: неначе композитор відчув потребу створення зони стабілізації в такому наскрізному плинні динамічного оновлення. Прийоми цього оновлення різноманітні і яскраві. Автор використовує в третьому куплеті канонічну імітацію початкової мелодичної фрази з подальшим вільним розгортанням партій, внаслідок чого стирається розмежування музичного матеріалу між заспівом і приспівом, а на його початку навіть епізодично формується терцієве вторення між чоловічими партіями. У наступних двох куплетах провідне мелодичне значення надано басовій партії. Застосований при цьому туттійний виклад ґрунтується на мелодизації вторинних голосів, внаслідок чого мелодичні обриси сопрано наближуються до самостійної партії. Це враження посилюється тим, що партія іншого високого голосу – тенора – розгортається як її підголосок майже упродовж усього куплету, за винятком початкової фрази приспіву. В цьому епізоді виконувана заклична поспівка істотно змінюється: метрично розширюється у послідовності кількох тривалостей. Ритмічна опора здійснюється на останньому звуці за рахунок розширення: стрибок секунди у збільшену пріму  $as-a$ , перевтілення кварта у зменшену квінту.

У шостому і сьомому куплетах простежується оперування тембрами, а саме їх почергового чи одночасного звучання. Такий творчий підхід до застосування імпровізаційних перегуків між групами виконавців притаманний фольклорному гуртовому співу. Вертикальні ж співвідношення також значною мірою ґрунтуються на властивому українському фольклорному виконанню вторуванні секстами; найбільш очевидно ця опора простежується у низхідній терцієвій послідовності басів дівізі, що поширюється на наступний мотив у варіанті вторування між тенорами й басами в шостому, сопрано й альтами у сьомому куплетах.

Ідеї загального славління підпорядковані заключній частини твору. В них не застосовується така яскрава гра тембрами і хоровими групами, як

у попередніх частинах, натомість тут панує майже цілковита вертикально-ритмічна уніфікація. Від неї тільки подекуди у надто короткочасних «відхиленнях» відокремлюються ті чи інші партії, які дають змогу зберегти враження елементів імпровізаційності.

Отже, такий виклад дав змогу композитору сформуванню ефектне підкреслення заключного етапу розгортання тематичного матеріалу і за всієї своєрідності матеріалу яскраво продовжити в ній лінію концертної інтерпретації принципів фольклорної пісенності, притаманну українській музиці від періоду Романтизму.

Інтерпретацію колядки «Спи, Ісусе» Мирослав Волинський здійснює у цьому ж стилістичному напрямі. Він поєднує почуття високої ліричної ніжності й драматичні сповіщення, що зумовлюють специфічність її образного змісту і накладають відбиток на його драматургію, тому майже медитативне заглиблення у початковий настрій любовного заколисування Ісуса в іпостасі дитини змінюється у плинні нашарувань незвичних для різдвяної тематики персоніфікацій («Убогий-Серденько», «Терпине»). Інше трактування має навіть образ Йосипа: текстовий зворот «Йосипа ще не видати» вказує на святого, який випросив тіло Господа для погребіння. Нетиповою є згадка в тексті про ті події, коли «хрест зготовлять люди», тому замість радісного хваління і захоплення ця колядка фактично виявляє інший вимір різдвяних подій, а саме поклоніння у глибинному, смиренному співчутті перед народженням майбутньої Жертви за людські гріхи.

Закономірно образність зумовлює іншу налаштованість у музичному матеріалі: витончена лірико-психологічна елегантність поєднується з колісковістю. Такий підхід, що сягає знаменитої «Коліскової» («Ой ходить сон коло вікон») В. Барвінського (О. Кошиця), зумовлює виняткову поетизацію зразка на підґрунті синтезу фольклорних традицій і здобутків професійної творчості. Композитор не відходить від куплетної основи (його структура – заспів і два приспиви), як у вищезазначеному творі, проте збагачує й масштабно розширює форму введенням хорового вступу (*Andante moderato*), повторенням приспівів і використанням підсумкового розділу за типом коду-доповнення. Значну стабільність емоційного плинну забезпечують поступове оновлення хорового фону й загальна повторність за домінування у кількох куплетах сольної сопранової партії.

У невеликому чотиритактовому вступі формується зосереджено-стриманий настрій. На тлі

октавної педалі сопрано й баритонів усі інші голоси двічі інтонують неквапливо-розмірену оспівувальну поспівку «Спи, Ісусе», причому їх рух утворює, за винятком додаткового оспівування у сопрано на першій і другій долях другого такту, паралелізм тризвуків. Так, з одного боку, формується характерна для жанру колискової заспокійлива монотонність, з іншого боку, паралелізмом створюється інтонаційний колорит, притаманний фольклорному багатоголосю.

Поєднання репетиційних і м'яких низхідних зворотів, пощаблово-колобїжних поспівок з досить широкими квінтовими стрибками в перших двох мотивах у вступі солюючого сопрано з ліричною кантиленною мелодією поглиблює вишукану виразність вступного матеріалу ще більшою делікатністю.

Збереження у хорівій фактурі початкового типу викладу відповідає характерним для колискових рисам виконання, а саме врівноваженості та темпо-динамічній стабільності. Для посилення колориту автор застосовує короткочасне відхилення в тональності четвертого щаблю – *c-moll*, тому закладена у вступі м'яка плинність секундово-терцевих зворотів зберігається й збагачує початкові мелозвороти.

В хорівій фактурі на межі першого й другого куплетів композитор застосовує ритмічне пожвавлення: на основі заколисуючого руху четвертними виникають іще більш плинні послідовності восьмими тривалостями.

Підкреслюючи атмосферу лагідного колисання, партії альтів і тенорів у середньому регістрі забезпечують ефект помірної активізації темпоритму за збереження початкових показників своїм м'яким звучанням, тому увиразнення основної незмінної мелодії такого хорového фону у другому куплеті «Спи, лелійко, спи», виконуваного вже сопрано й альтами прийомом *mormurando*, до того ж на тлі спочатку бурдонів, а згодом достатньо усамостійнених підголосків чоловічих голосів, є важливим втіленням такої характерної для жанру риси, як внутріскладовий розспів. Так, у хорівому повторенні приспіву вже відчувається певна зміна у початковій налаштованості, оскільки у цей монотонний плин впроваджуються більш активні інтонації і поспівки, а також зростає частка хроматизації до цього часу майже діатонічного звукопису. Без участі солюючого голосу виконуються третій і четвертий куплети. Істотно впливає на створення й нарощення прихованого відчуття напруги відсутність повторення приспіву, на відміну від двох початкових куплетів. Такий підхід цілком логічний,

оскільки у змісті, як уже зазначалося, виникають драматичні нюанси. Особливо це стосується четвертого куплету «Спи, Терпінє, спи»: «Не питай, що далі буде, / що зготовлять Тя хрест люди». Вже від початку третього куплету композитор, поступово готуючи появу цих рядків, застосовує значні зміни. Основна мелодія проводиться в теноровій партії без змін. Плин інших голосів істотно інтенсифікується: кожен з них неначе веде самостійну лінію, тому підголосковість і вторування перероджуються у досить складне контрапунктичне мереживо. Внаслідок введення висхідного імітаційного нарощення фактурної маси (послідовно потактовий вступ партій басів, тенорів, альтів, сопрано) істотно зростає напруження на початку четвертого куплету. Ця важлива імітація приводить до відмови від повного проведення мелодії заспіву, отже, фактичної руйнації закладеного в ній початкового лагідно-заспокійливого настрою. До рівня форте вперше відбувається значне динамічне наростання. Композитор створює асоціацію з плачами за рахунок введення низхідних хроматичних послідовностей у кульмінаційному епізоді («Не питай, що далі буде») у партії тенорів, використовуючи динамічне наростання. Очевидно, композитор створює асоціацію з плачами за рахунок введення низхідних хроматичних послідовностей у кульмінаційному епізоді («Не питай, що далі буде») у партії тенорів, що звучать у високому регістрі, підкреслюючи деформування первинних жанрових ознак внаслідок потреби загостреного втілення поетичного тексту. Тільки останні чотири такти обох куплетів, де композитор застосовує виклад за застосованою на межі другого й третього куплетів моделлю, відновлюють колисковість. Змінюючи плин стандартних регулярних мелодико-ритмічних структур, ці стилістичні засоби дають змогу композитору відтворити притаманну колисковим, що належать до групи колискових-оповідей материнських хвилювань, певну імпровізаційність.

Ефект репризи створює останній, п'ятий, куплет «Спи Ісусе, спи, а серце втвори». Хорівий фон у майже незмінному викладі повертає початковий матеріал, а під час повторення приспіву використовує соло сопрано. У цьому ж напрямі викладена адинамічна кода твору, звучання якої знову занурює у поетичну тишу споглядання. Втім, після напруги попередніх куплетів такий виклад, хоча й заснований на навіюванні спокою у заколисуючій поспівці «Спи, Ісусе», свідчить про переродження у сприйнятті священної таїни Господнього втілення. Передчуття трагедії зму-

шує вслухатися у цю тишу значно напруженіше, відшуковуючи опору вже не в прославленні, а в молінні «втворення серця»: «хай на ньому спочиваю / тут, на землі, і там, в раю».

Таким чином, композитор, змушуючи слухача роздумувати над власною співучастю у священних подіях, у цій обробці не тільки демонструє вишукано-поетичний підхід до фольклорного джерела, але й на його основі досягає рівня глибоко-психологічної мініатюри-роздуму.

**Висновки.** Отже, хорова творчість Мирослава Волинського є важливою частиною сучасного культурно-мистецького процесу. Структурні й формотворчі особливості творів засновані на закономірностях буквальної чи варіантної повторності, які продиктовані логікою образної драматургії чи сюжетним розвитком. У такий спосіб композитор виявляє свою причетність до архетипної колективної творчості та її розвитку в індивідуальній стилістиці на сучасному етапі (Шегда, 2019: 47).

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бенч-Шокало О. Український хоровий спів: актуалізація звичаєвої традиції : навчальний посібник. Київ : Український світ, 2002. 440 с.
2. Волинський Мирослав Михайлович. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 24.01.2021).
3. Горячева І. Жанрова класифікація української традиційної. *Народна творчість та етнографія*. 1985. № 3. С. 6–7.
4. Іваницький А. Українська народна музична творчість. Київ : Музична Україна, 1990. 334 с.
5. Костюк Н. Культурно-стильовий контекст Лисенкової духовно-культової творчості (надбання перших десятиліть ХХ ст.). *Микола Лисенко та його композиторська школа* : збірник наукових праць. Київ, 2004. С. 204–216.
6. Назар-Шевчук Л. Мойсей – oro pro nobis. URL: [http://mwolynskij.at.ua/publ/mojsejoro\\_pro\\_nobis/1-1-03](http://mwolynskij.at.ua/publ/mojsejoro_pro_nobis/1-1-03) (дата звернення: 24.01.2021).
7. Шегда Л. Обрядовий фольклор у творчості Мирослава Волинського (на прикладі веснянки «Шум»). *Хорове мистецтво у вищій школі: проблеми і перспективи професійної підготовки* : збірник наукових статей. Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2019. Ч. V. С. 43–48.

#### REFERENCES

1. Bench-Shokalo O. Ukrainykyi khorovyi spiv: aktualizatsiia zvychaiyvoi tradytsii: navch. posib. [Ukrainian choral singing: actualization of customary tradition]. Kyiv: Ukrainykyi svit, 2002. 440 p. [in Ukrainian].
2. Volynskyi Myroslav Mykhailovych. *Wikipedia*. [Wikipedia. Volynskyi Myroslav Mykhailovych]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (data zvernennia: 24.01.2021) [in Ukrainian].
3. Horiacheva I. Zhanrova klasyfikatsiia ukrainskoi tradytsiinoi. [Genre classification of Ukrainian traditional]. *Narodna tvorchist ta etnografia*. 1985. № 3. Pp. 6–7 [in Ukrainian].
4. Ivanytskyi A. Ukrainiska narodna muzychna tvorchist. [Ukrainian folk music]. Kyiv: Muzychna Ukraina, 1990. 334 p. [in Ukrainian].
5. Kostyuk N. Kulturno-stylovyi kontekst Lysenkovoï dukhovno-kultovoï tvorchosti (nadbannia pershykh desiatylyt XX st.). [Cultural and stylistic context of Lysenko's spiritual and cult creativity (heritage of the first decades of the XX century)]. *Mykola Lysenko ta yoho kompozytorska shkola: zbirnyk nauk. prats*. Kyiv: 2004. Pp. 204–216 [in Ukrainian].
6. Nazar-Shevchuk L. Moisei – oro pro nobis. [Moses – oro pro nobis]. Retrieved from: [http://mwolynskij.at.ua/publ/mojsejoro\\_pro\\_nobis/1-1-03](http://mwolynskij.at.ua/publ/mojsejoro_pro_nobis/1-1-03) (data zvernennia: 24.01.2021) [in Ukrainian].
7. Shehda L. Obriadovyi folklor u tvorchosti Myroslava Volynskoho (na prykladi vesnianky “Shum”). [Ritual folklore in the works of Myroslav Volynsky (on the example of the spring song “Noise”)]. *Khorove mystetstvo u vyshchii shkoli: problemy i perspektivy profesiinoi pidhotovky: zbirnyk nauk. statei*. Ivano-Frankivsk: Lileia – NV, 2019. Ch. V. Pp. 43–48 [in Ukrainian].

**Юлія ШЕМЕНЬОВА,**  
*orcid.org/0000-0003-0570-3613*  
аспірантка кафедри образотворчого мистецтва  
Інституту мистецтв  
Київського університету імені Бориса Грінченка  
(Київ, Україна) *y.shemenova@kubg.edu.ua*

**Ольга ОВЧАРЕНКО,**  
*orcid.org/0000-0001-9302-5159*  
викладач  
Фахового коледжу «Універсум»  
Київського університету імені Бориса Грінченка  
(Київ, Україна) *o.ovcharenko@kubg.edu.ua*

## МИСТЕЦТВО МИХАЙЛА БОЙЧУКА У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

*У статті розглянуто творчість Михайла Бойчука, його учнів і послідовників крізь процес формування національної свідомості українців на початку ХХ століття, зокрема крізь процес партійного «інакодумства» та впливу народного мистецтва на формування тенденцій розвитку тогочасного монументального живопису.*

*Наведено огляд публікацій, які висвітлюють процес становлення, особливості розвитку творчих концепцій мистецької школи М. Бойчука (Н. Столярчук, В. Шевчук, Є. Бачинський). Означено теорії щодо появи революційного руху мистецької непокори бойчукізму як передумови до поширення національного «нонконформізму» в працях вітчизняних учених (Л. Смирна, О. Рогозченко).*

*Висвітлено тематику мистецьких творів учнів і колег М. Бойчука в Україні та за її межами (паризький та київський періоди). Зокрема, в сенсі київського періоду окреслено передумови становлення Української Академії Мистецтв. Виокремлено зразки монументальних творів, виконаних на основі народних мотивів митцями-бойчукістами, котрі працювали в майстернях означеного закладу та створювали стінописи в Одесі та Києві.*

*Проведено порівняльний аналіз художньо-революційних концепцій М. Бойчука та Д. Рівери як таких, що були об'єднані спільною ідеологією, а саме відповідністю тогочасного мистецтва запиту широких народних мас.*

*Означено головну тематику, висвітлену митцями-бойчукістами у монументальних творах початку ХХ століття, а саме виокремлення національної ідентичності народу через оригінальний зв'язок краєвих світових традицій монументального живопису та української народної творчості, пронизаної глибоким символізмом. Зокрема, окреслено теми українського села перших років колективізації та побут робітничого населення тогочасної України.*

*Висвітлено трагічний шлях М. Бойчука та його послідовників, непоправні наслідки знищення їх мистецької спадщини, що стало поштовхом до довгого, але свідомого шляху національної ідентифікації українського народу.*

**Ключові слова:** бойчукізм, монументалізм, неовізантизм, нонконформізм, УНР.

**Yuliia SHEMENOVA,**  
*orcid.org/0000-0003-0570-3613*  
Postgraduate Student at the Department of Fine Arts  
Institute of Arts of Borys Grinchenko Kyiv University  
(Kyiv, Ukraine) *y.shemenova@kubg.edu.ua*

**Olha OVCHARENKO,**  
*orcid.org/0000-0001-9302-5159*  
Lecturer  
“Applied College “Universum” of Borys Grinchenko Kyiv University”  
(Kyiv, Ukraine) *o.ovcharenko@kubg.edu.ua*

## THE ART OF MYKHAYL BOYCHUK IN THE PROCESS OF FORMING THE NATIONAL CONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

*This article examines the work of Mykhailo Boichuk, his students and followers through the process of forming the national consciousness of Ukrainians in the early twentieth century. In particular, the party “dissent” and the influence of folk art on the formation of trends in the development of contemporary monumental painting.*

*An overview of publications covering the process of formation of M. Boychuk's art school is given (N. Stolyarchuk, V. Shevchuk, E. Bachynsky). Theories of the origin of the artistic movement "Boychukism" as prerequisites for the spread of national "nonconformism" in the works of domestic scientists are shown (L. Smyrna, O. Rogotchenko).*

*The subject of works of representatives of Boychukism in Ukraine and abroad (Paris and Kiev periods) is shown. In particular, in the sense of the Kyiv period, the preconditions for the formation of the Ukrainian Academy of Arts were outlined. Samples of monumental works made on the basis of folk motifs by Boychuk artists who worked in the workshops of this institution and created murals in Odessa and Kyiv are singled out.*

*A comparative analysis of the artistic and revolutionary concepts of M. Boychuk and D. Rivera, as united by a common ideology – the conformity of modern art to the requirements of the masses, was made.*

*It is noted that the main themes covered by Boychuk artists in the monumental works of the early twentieth century are the separation of the national identity of the people through the original connection of the best world traditions of monumental painting and Ukrainian folk art, imbued with deep symbolism.*

*In particular, the themes of the Ukrainian village of the first years of collectivization and the life of the working population of the then Ukraine are outlined.*

*Was show the tragic path of M. Boychuk and his followers, the irreparable consequences of the destruction of their artistic heritage, which was the impetus for a long but conscious path of national identification of the Ukrainian people.*

**Key words:** boychukism, monumentalism, neo-Byzantineism, recusancy, Ukrainian People's Republic.

**Постановка проблеми.** Протягом 1990-х років, у період розпаду Радянського Союзу та проголошення Незалежної України, значно поширився національний інтерес до мистецтва першого післявоєнного періоду на теренах української РСР, зокрема художньої школи Михайла Бойчука.

Активізація мистецького життя, поява ерудованого та професійно підготовленого покоління художників на межі XIX – XX століть сприяли становленню Української Державної Академії Мистецтв (УДАМ) (1922 рік – Київський інститут пластичних мистецтв; 1924 рік – Київський художній інститут; 1998 рік – Академія образотворчого мистецтва і архітектури).

У цьому сенсі великого значення набула малярська школа монументального живопису М. Бойчука та Г. Нарбута, що працювала при УДАМ. Мистецьке життя тогочасної України представляли художники Ф. Кричевський, Г. Нарбут, М. Бойчук, Д. Бурлюк, О. Екстер. Зокрема, їх творчий доробок експонували на Венеційському бієнале протягом 1928–1930 років.

Нині постать М. Бойчука вважають культовою фігурою у процесі культуротворення України. Насамперед його ім'я асоціюють із першою хвилею мистецтва супротиву, що отримало назву «нонконформізм», рухом за самовизначення українського народу, кульмінацією якого був 1918 рік, а саме проголошення незалежності УНР (IV Універсал УЦР від 22 січня 1918 року). Ця подія стала однією з ключових причин появи на теренах Української Народної Республіки післяреволюційного культурного руху 1920-х років.

**Аналіз досліджень.** Сьогодні загальноvizнаним фактом є те, що важливу роль у розвитку монументального живопису України та Східної Європи відіграла творчість представників мистецької школи М. Бойчука.

Ключові документальні матеріали про становлення постаті великого майстра зберіг його друг Євген Бачинський в архівах Бібліотеки Карлтонського університету (Оттава, Канада – Carleton University Archives and Research Collections – CUARC) (Білокінь, 2017).

Тематику образотворчості митця та її революційний напрям розкривають у своїх працях кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та менеджменту соціокультурної діяльності інституту соціальних наук Волинського національного університету імені Л. Українки Н. Столярчук; кандидат філософських наук, доцент Кримського інженерно-педагогічного університету, заслужений художник АР Крим В. Шевчук; доктор мистецтвознавства, Заслужений діяч мистецтв України О. Роготченко.

Так, у статті ««Неовізантизм» Михайла Бойчука: історико-культурні та художньо-естетичні засади» (2012 рік) Н. Столярчук наголошує на агітаційно-революційній спрямованості монументальних творів бойчукістів як певного способу виявлення мистецьких зорових маніфестів (Столярчук, 2012).

З огляду на те, що малярська школа М. Бойчука мала значний вплив на розвиток революційного монументального живопису України початку XX століття, який базувався на засадах візантійського іконопису, італійського Ренесансу та кано-нах вітчизняного народного мистецтва, цей пласт стінописів для новітньої української образотворчості має особливе значення.

У її основу було покладено ідею створення синтетичного національного монументалізму. У власних стінописах і станкових творах бойчукісти поєднували українську народну творчість та візантійське мистецтво з європейським авангардом і модернізмом 30-х років XX століття. М. Бойчук вбачав у такому симбіозі найкраще вираження



унікальної культури українського народу, зокрема злиття східних і західних впливів, що були зумовлені географічними кордонами країни на межі Європи й Азії (Загаєцька, 2010).

Зазначену проблематику висвітлює у праці «Неовізантизм Михайла Бойчука» (2011 рік) В. Шевчук. Він наголошує на особливостях творчого методу М. Бойчука та розкриває теоретичні положення його творчої концепції, зокрема їх виявлення в художньо-образній системі майстра (Шевчук, 2011).

Відповідно, спадкоємність і мистецькі зв'язки, котрі шукав М. Бойчук, насамперед полягали у вивченні літописної української історії. Зокрема, він спирався на праці з історіографії першого президента Української Народної Республіки, історика М. Грушевського.

У такий спосіб митець намагався створити образи, котрі могли б стати основною ідейно-рушійною силою всіх верств населення. Як заклик до розуміння власної національної приналежності, піднесення українського духу майстер створював монументальні фрески, в яких сполучав виразні символічні форми із зображенням князівського минулого України. При цьому художник поєднував образи селянства з архетипами милосердя, відданості та працьовитості (Загаєцька, 2010).

У цьому сенсі варто звернутися до праці О. Роготченко «Нонконформізм першої фази в образотворчому мистецтві України, 1930–1950-ті роки (на прикладі школи М. Бойчука)» (2015 рік). Тут автор наголошує на особливому значенні творчого доробку бойчукістів як представників першої фази мистецької непокори на теренах Української РСР, що були фізично знищені за супротив політичному устрою «російської державності» (Роготченко, 2015).

**Мета статті** – крізь аналіз творчості представників школи Михайла Бойчука визначити головні тенденції українського монументального мистецтва початку ХХ століття, що стали поштовхом до розвитку революційного руху за визначення національної ідентичності.

**Виклад основного матеріалу.** Протягом 1907–1911 років М. Бойчук і його учні розпочали свій мистецький шлях тріумфом у «Салоні незалежних» (Париж, Франція). Вони представили колективну виставку під назвою «Відродження візантійського мистецтва», у якій експонувалося понад вісімнадцять творів М. Бойчука, М. Касперовича та С. Сегно. Концептуальним продовженням таких проектів у творчості художника та його послідовників став київський період творчості майстра (1918–1936 роки).

Для прояснення цієї ситуації звернемося до передумов заснування у 1917 році Української Академії мистецтв професорами-фундаторами М. Бойчуком, О. Мурашко, Г. Нарбутом, М. Бурачком, Ф. Кричевським, В. Кричевським, М. Жуком. Модель існування означеної установи спиралась на форму навчання за принципом індивідуальних майстерень задля уникнення втручання сталінського уряду у внутрішні процеси закладу. У результаті цього 11 жовтня 1917 року в газеті «Нова рада» (Чернігів) з'явилась така оповістка. «У Києві одкривається Українська Академія мистецтва. Професорами запрошено: Бойчук – фреска, мозаїка, Бурачек – пейзаж, Жук – портрет, декоративне мистецтво, В. Кричевський – народне мистецтво, український орнамент, архітектура, Ф. Кричевський – історичний і побутовий жанр, форма і скульптура, Маневич – пейзаж, Мурашко – портрет, Нарбут – графіка. Запис до Академії приймається щодня від 1 до 3 год. в помешканні Педагогічного музею, Велика Володимирська, 57. Генеральний секретар І. Стешенко» (Нова рада, 1917: 2).

Майстерня, котру очолив М. Бойчук, на ті часи являла собою чисту новацію. Митці, які прийшли навчатися під егідою художника, склали його київську мистецьку школу. Так, протягом 1918–1936 років створювали фрески національного характеру більше шістдесят відомих монументалістів Радянської України. Зокрема, варто згадати таких малярів, як Т. Бойчук, О. Екстер, О. Богомазов, В. Меллер, Ф. Кричевський, І. Падалка, В. Седляр, М. Холодна, Н. Ріхерт (Загаєцька, 2010).

У власних творах митець і його послідовники завжди наголошували на невід'ємному зв'язку монументалізму з життям сільського населення. Естетика М. Бойчука була сповнена гармонії, синтезу та урівноваженості, чим часом нагадувала стінописи італійського Відродження в поєднанні з особливостями мистецтва візантійського іконопису, де історія звичайного селянина була винесена на перший план.

До переліку творів надпартійного українського мистецтва увійшли виконані на замовлення наркомвоєна України М. Подвойського розписи Луцьких казарм (сто шістдесят п'ятого піхотного Луцького полку, сорок другої піхотної дивізії), збудованих протягом 1880–1890 років, що містились за Лук'янівською в'язницею на вул. Дегтярівська у м. Києві. У цьому сенсі доречно буде згадати твори молодшого брата майстра Т. Бойчука, виконані під час розпису Луцьких

казарм 1919–1920 років, де він на основі філософії М. Бойчука створив символічний образ України, пронизаний чистотою та гармонією («Жінки біля яблуні», «Селянська біда», «На пасовиську») (рис. 1, 2) (Загаєцька, 2010).

Так, у фресках «Гуляй, душа, без кунтуша», «Застілля», «З оранки», «Різка хліба» тощо митці транслювали простодушну наївність, що є характерною для творів народного мистецтва й полягала у суто народному сприйманні та відчутті селянського життя, характеру та побуту, що стали провідними темами у творах бойчукістів (Білокін, 2017).



Рис. 1. Т. Бойчук. Жінки біля яблуні. Розпис у Луцьких казармах (1919–1920 роки)



Рис. 2. Т. Бойчук. Селянська біда. Розпис у Луцьких казармах (1919–1920 роки)

Однак у часи великої індустріалізації на всій території СРСР протягом 1920–1930 років, де панувала значна прерогатива міста над селом і російської культури над українською, це розуміння мистецтва не отримало підтримки владних структур.

Особливо негативним чином сприймалось наслідування митцем релігійних канонів у зображеннях людини, адже на той час уся релігійно-християнська догматика проголошувалась як інакодумство. Крім того, тоталітарна система Радянського Союзу була побудована на релігійному нігілізмі та атеїзмі. Відповідно, це стало причиною знищення церков і всіх мистецьких творів релігійного характеру, зокрема ікон та фресок.

Масштабним проєктом, одним із заключних у творчості майстра та його учнів, була робота над розписами Селянського санаторію ім. ВУЦВК в Одесі, що виступав тоді єдиним цілісним художнім ансамблем Європи (рис. 3).

Подібними до нього були лише твори у місті Мехіко, виконані мексиканськими художниками-муралістами. Зауважимо, що генезис мистецьких шкіл М. Бойчука та «мексиканського муралізму» Д. Рівери, котрі будували свою історію на основі висвітлення національної ідентичності, спонукає до думки про близькість ідеологічних постулатів їх лідерів. Зокрема, обидва митці використовували досягнення раннього італійського Відродження та вживали прийоми манерного живопису Джотто ді Бондоне, що кардинально відрізнялися від мистецтва російської реалістичної школи тих часів (Роготченко, 2015).

Український і мексиканський майстри монументального малярства доносили до народу агітаційно-масове та революційне мистецтво у наочних публіцистичних формах. Відповідно, Д. Рівера робив це у розписах Національного секретаріату освіти в Мехіко (1923–1929 роки)

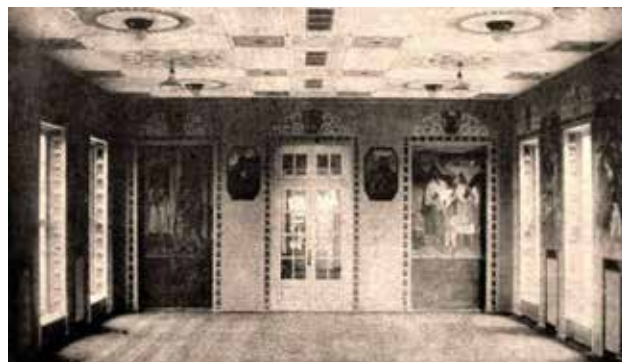


Рис. 3. М. Бойчук. Розписи Селянського санаторію ім. ВУЦВК, Хаджибейський лиман, Одеса (1928 рік)

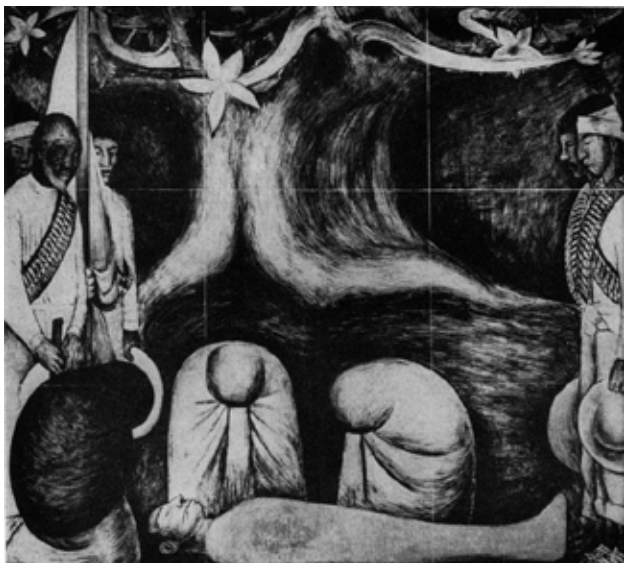


Рис. 4. Д. Рівера. Розписи Національного секретаріату освіти в Мехіко, Мексика (1923–1929 роки)



Рис. 5. Д. Рівера. Розписи Національної сільськогосподарської школи в Чапінго, Мексика (1926–1927 роки)

та Національної сільськогосподарської школи в Чапінго (1926–1927 роки), а М. Бойчук – у фресках Селянського санаторію ім. ВУЦВК (Хаджибейський лиман, Одеса) (рис. 4, 5) (Загаєцька, 2010).

Однак 1930 року поєднання М. Бойчуком сучасних тоді культурних форм і середньовічного минулого крізь джерела візантійського живопису та народної примітивної творчості було проголошено радянською владою виразом націоналізму. Таким чином, художник вийшов за межі загальноприйнятої ідеології, що полягала у навіюванні українському народу схеми мислення «російського культуротворення України». Такі дії М. Бойчука відображали його інакомислення, незгоду з усталеною ідеологічною чи моральною доктриною держави, що стали першими проявами національного культурно-мистецького руху нонконформізму, котрий активно поширювався територією України протягом 1940–1980-х рр. Це стало причиною знищення школи та масового переслідування бойчукістів з арештами та ліквідацією всіх мистецьких творів, зокрема розписів у Луцьких казармах.

У 1937 році М. Бойчук, І. Падалка, В. Седляр були репресовані й розстріляні органами Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР (НКВС) (Соколюк, 2014).

Відповідно, після знищення радянською владою практично всіх проявів «інакодумства» у сфері культури та мистецтва 7 вересня 1939 року було запроваджено Спілку українських радянських художників. Це угруповання митців було створене задля висвітлення лише побажань правлячої верхівки СРСР і виконання творів у дусі партійного радянського монументалізму.

Однак знаходились ті, хто відходив від догматів тодішньої системи та намагався українізувати образотворче мистецтво, зокрема В. Седляр, Я. Музика, О. Кравченко, М. Малишко.

**Висновки.** Таким чином, мистецька школа М. Бойчука стояла на початкових етапах самоусвідомлення українцями своєї національної приналежності та зумовила поширення так званого інакодумства між різними верствами населення держави. Названа плеяда митців, які фізично та психологічно були знищені радянським режимом, створила унікальні монументальні твори національного характеру, що містили велич візантизму, ранньоренесансні сентенції Заходу та українське народне мистецтво. Відповідно, дослідження явища бойчукізму являє собою непросте завдання, адже більшість архівних джерел тих часів було знищено, а документів зберіглося зовсім небагато, тому нині воно вимагає подальшого вивчення.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович Д. Тимко Бойчук (1896–1922). Прага : Видавництво української молоді, 1929. 15 с.
2. Білокінь С. Бойчук та його школа. Київ : Мистецтво, 2017. 256 с.
3. Загаєцька О. Михайло Бойчук та його школа монументального мистецтва : альбом. Хмельницький : Галерея, 2010. 282 с.

4. Нова рада. Київ, 1917. 11 жовтня. № 159. С. 2.
5. Роготченко О. Нонконформізм першої фази в образотворчому мистецтві України, 1930–1950-ті рр. (на прикладі школи М. Бойчука). *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2015. Вип. 4. С. 105–110.
6. Соколюк Л. Михайло Бойчук та його школа. Харків : Видавець Савчук О., 2014. 386 с.
7. Смирна Л. Світові тенденції мистецького нонконформізму. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки*. 2016. Вип. 8–9. С. 103–116.
8. Смирна Л. Конформізм, нонконформізм і візуальна недостовірність постнонконформізму: до історії поняття «нонконформізм». *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2020. Вип. 16. С. 39–43.
9. Столярчук Н. «Неовізантизм» Михайла Бойчука: історико-культурні та художньо-естетичні засади. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки*. 2012. Вип. 15. С. 180–185.
10. Шевчук В. Неовізантизм Михайла Бойчука. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2011. Вип. 1. С. 137–140.

## REFERENCES

1. Antonovych D. Tymko Boichuk (1896–1922). [Timko Boychuk (1896–1922)]. Praha. Ukrainian youth publishing house, 1929, 15 p. [in Ukrainian].
2. Bilokin S. Boichuk ta yoho shkola [Boychuk and his school]. Kyiv. Art, 2017, 256 p. [in Ukrainian].
3. Zahaietska O. Mykhailo Boichuk ta yoho shkola monumentalnoho mystetstva: albom. [Mykhailo Boychuk and his school of monumental art: album]. Khmelnyskyi. Gallery, 2010, 282 p. [in Ukrainian].
4. Nova rada. [New advice] Kyiv. 11 zhovtnia. Nr 159, 1917, p. 2 [in Ukrainian].
5. Rohotchenko O. Nonkonformizm pershoi fazy v obrazotvorchomu mystetstvi Ukrainy 1930–1950-ti rr. (na prykladi shkoly M. Boichuka). [Nonconformism of the first phase in the fine arts of Ukraine in the 1930s and 1950s (on the example of M. Boychuk's school)]. Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts, 2015, Nr 4, pp. 105–110 [in Ukrainian].
6. Sokoliuk L. Mykhailo Boichuk ta yoho shkola. [Mykhailo Boychuk and his school]. Kharkiv. Publisher Savchuk O., 2014, 386 p. [in Ukrainian].
7. Smyrna L. Svitovi tendentsii mystetskoho nonkonformizmu [World tendencies of artistic nonconformism]. Actual problems of art practice and art history, 2016, Nr 8–9, pp. 103–116 [in Ukrainian].
8. Smyrna L. Konformizm, nonkonformizm i vizualna nedostovirnist postnonkonformizmu: do istorii poniattia "nonkonformizm". [Conformism, nonconformism and visual unreliability of postnonconformism: to the history of the concept of "nonconformism"]. Art culture. Actual problems, 2020, Nr 16 (1), pp. 39–43 [in Ukrainian].
9. Stoliarchuk N. "Neovizantyzm" Mykhaila Boichuka: istoryko-kulturni ta khudozhno-estetychni zasady. [Mykhailo Boichuk's "Neo-Byzantineism": Historical-Cultural and Artistic-Aesthetic Principles]. Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University, 2012, Nr 15, pp. 180–185 [in Ukrainian].
10. Shevchuk V. Neovizantyzm Mykhaila Boichuka. [Mykhailo Boichuk's neo-Byzantineism]. Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts, 2011, Nr 1, pp. 137–140 [in Ukrainian].



**Євгеній ШИШЛЮК,**  
*orcid.org/0000-0002-7358-7864*  
аспірант кафедри мистецтвознавчої експертизи  
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва  
(Київ, Україна) *E.Shyshliuk@gmail.com*

## ДИСКРИМІНАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ЖИВОПИСІ. ГОНІННЯ Й ПРИНИЖЕННЯ ЦИГАНСЬКОГО НАРОДУ

*Не асимілювавшись на індійських теренах, які є батьківщиною для ромів, вони століттями були гонимі державами Європи, котрі часто пропонували їм лише кайданки й свист пролітаючого над головою батога на галері, а не мирне існування на своїх територіях. Насильницькими методами примушені до осілого способу життя, роми поступово втрачали вільне життя та зазнали обмежень у кочівництві, що продовжується і нині.*

*Європа, яка прийняла ромів протягом XIV–XV ст., є організмом, що переживає колосальні перетворення, який структурований відповідно до нових політичних та соціально-економічних домовленостей. Якщо політично найважливішим фактом є утворення великих національних держав, які прагнуть «виключити зі своїх лав всіх, хто здається інішим», то на економічному рівні відбувається переоцінка праці та засудження тих, хто не вступає в капіталістичний ринок праці, а на соціальному – поняття марності тих осіб чи груп, які відмовляються визнати себе у своїх соціальних ролях.*

*У цьому контексті відображене те, що Томас Актон називає першим циганським голокостом, який не міг не бути здійснений, що, як застерігає сам автор, не варто розглядати «як особисту трагедію ромів, спричинену поведінкою їхньої громади, а як частину економічної та політичної історії, більш загальної для періоду, який став початком аграрного капіталізму та заснуванням європейської державності».*

*З кінця XV ст. до середини XVIII ст. репресії проти циган стали методом управління майже в усіх європейських державах. В Іспанії виганяли циган із королівства разом із маврами та євреями. У Португалії за указом короля Івана III їх б'ють мотузками з шипами. У Міланському герцогстві чоловіків карають розтягуванням кінцівок, жінок та дітей – серією ударів батогом. У Моравії та Австрії жінок та дітей засуджують до відрізання вух, у Франції – таврування на щоці або гоління голови. У Нідерландах ромів катували й пробивали отвори в носі як розпізнавальний знак для місцевого населення.*

*З початком освоєння ромами Європи вони майже автоматично оголошуються як раса «поза законом», що звинувачується в тому, що увесь ромський люд є зрадницьким гостем Європи і розвідником турків, через що вони завжди були небажаними сусідами, котрих європейська влада мордувала, а інколи й приставляла до меча без жодних на те причин.*

**Ключові слова:** *роми, цигани, національні меншини, вільний кочівний народ, мистецтво, традиції ромів.*

**Yevhenii SHYSHLIUK,**  
*orcid.org/0000-0002-7358-7864*  
Postgraduate at the Department of Art History  
National Academy of Culture and Arts Management  
(Kyiv, Ukraine) *E. Shyshliuk@gmail.com*

## DISCRIMINATION OF NATIONAL MINORITIES IN EUROPEAN PAINTING. PERSECUTION AND HUMILIATION OF THE GYPSY PEOPLE

*Without assimilating into their Indian homeland, the Roma have been persecuted for centuries by European states, which often offered only handcuffs and the whistling of a whip flying overhead in a galley, rather than a peaceful existence on their territory. Forcibly forced to settle, the Roma gradually lost their free life with restrictions in nomadism, which continues to this day.*

*Europe which had been hosting the Roma during XIV and XV centuries, was an organism that had been undergoing colossal transformations, structured in accordance with new political and socio-economic arrangements. If the most politically important fact was the formation of large nation-states that seek to “exclude from their ranks all those who seem different”, then at the economic level there was a reassessment of labour and condemnation of those who did not enter the capitalist labour market and at the social level condemnation of individuals or groups who were refusing to recognize themselves in their social roles.*

*This context reflects what Thomas Acton calls the first Gypsy Holocaust that could not be avoided, which, as the author himself warns, should not be seen "as a personal tragedy of the Roma caused by the behaviour of their community, but as part of economic and political history, common to the period that became the beginning of agrarian capitalism and the foundation of European statehood".*

*From the end of the XV century to the middle of the XVIII century repression against gypsies became a method of governance in almost all European countries. In Spain, Gypsies were being expelled from the kingdom along with Moors and Jews. In Portugal, by order of King John III, they were being beaten by spiked ropes. In the Duchy of Milan, men were being punished by stretching their limbs, women and children with a series of whips. In Moravia and Austria, women and children were being sentenced to have their ears cut off, and in France they were branded on the cheek or shaved. In the Netherlands, Roma were tortured and punctured the nostrils as a sign for recognition for the local population.*

*With the beginning of Roma's familiarization of Europe, they were almost automatically outlawed, accused of being a treacherous visitor to Europe and of a spying for the Turks, and had always been unwanted neighbours, tortured by the European authorities and sometimes put to the sword for no reason.*

**Key words:** Roma, Gypsies, national minorities, free nomadic people, art, Roma traditions.

**Постановка проблеми.** Життя ромів, ймовірно, завжди йшло пліч-о-пліч із репресіями й цькуванням, погрозами й офіційними указами європейських правителів починаючи з епохи Відродження. Унеможливлення законодавчими актами вільно пересуватися, боротьба влади з розмноженням і приростом ромської популяції, загроза примусового виселення або повішання не обходили жодну кибитку за шість століть, разом із публічними покараннями, в'язницею, тавруванням й ампутацією частин тіла.

**Аналіз досліджень.** У процесі аналізу європейських мистецьких й літературних джерел, в яких відображені численні відомості ромської етнографії та культури, була визначена роль творів мистецтва у формуванні сприйняття національних меншин та оцінене значення надбання мистецьких досягнень, відображених у ромській культурі.

**Мета статті.** Основна мета дослідження полягає в об'єктивному й всебічному аналізі процесу динамічної багаторівневої взаємодії ромської культури з європейським мистецтвом і відображення її в живописі.

**Виклад основного матеріалу.** Ізабелла I Кастильська разом зі своїм чоловіком Фердинандом II Арагонським заклали перший камінь не тільки в об'єднання Іспанії в єдину державу, а ще й в антициганську політику, підписавши в 1499 р. в Медина-дель-Кампо прагматичну санкцію, яка веліла виїхати усім циганським групам із країни протягом шестидесяти днів. Наслідками для ромів, що залишилися, стали тортури й примусове виселення з довічною забороною повернення до Іспанії (Buckland, 1998: 43).

Близько 250 антициганських законів у період з 1499 р. по 1783 р. видали правлячі іспанські монархи, метою яких було виселення ромів із королівства або, в іншому випадку, асимілювання їх за умов відмови циганських груп від своїх звичаїв та мови, покладення краю кочівництву та

традиційним заняттям, пов'язаних із торгівлею або ворожінням. Англійський художник Едвін Лонгсден Лонг в 1872 р. демонструє широкому загалу картину «Прохачі. Вигнання циган з Іспанії». На картині зображено Іспанський монастир 1566 р., на сходах якого кардинал із королем Філіпом II ведуть активну розмову, перед якими завмернатовп ромів із жебрацькими жестами, й велична процесія через монастир Санта Аннунсіята дружини іспанського короля, її величності королеви Маргарити, котра через монастирські склепіння помічає цю драматичну ситуацію. Едвін Лонг довго вивчав факти, пов'язані з тією подією у Вальядоліді з праць Печеро, секретаря інквізиції, та намагається наблизити головних дійових осіб твору до їх портретів у Прадо. Художник наймовірно точно зображує баланс між різними видами влади: забаванки кардинала, судження короля, благання нужденних й втручання дружини в це дійство, після чого циганська дівчинка, зображена на передньому плані, знову підніме догори свій бубон у циганському танці.

За іспанським прикладом прагматичних санкцій про виселення ромів, антициганська політика ширилася Європою.

Затриманих чоловіків ромської національності, які чекали відправлення до в'язниць, жінки з дітьми відвідували в арсеналах для попередньо засуджених, щоб попрощатися. Гравюра XVII ст. «Циганські чоловіки зі своїми жінками» Корнела де Ваела свідчить про тогочасні події в Марселі, де збиралися численні ромські жінки, чоловіки яких засуджені по всій території Франції. Саме в Марселі в середині XVII ст. відбувся суд за участі Гаспара де Сіміана, лорда Ла-Коста, на користь дружин ромських засуджених із подальшим спорудженням благочестивого «Будинку єгипетських жінок», якому Ла-Коста заповів всі свої статки (Foletier, 1978: 125).

Велінням монаршої знаті цілі сім'ї європейських ромів були розігнані хто куди. Найчастіше

ув'язнені чоловіки так й не поверталися до зруйнованих ромських общин, а жінок таврували і теж відправляли до «тонучих в'язниць», принагідно забравши дітей у спеціалізовані установи.

У XVIII ст. «оригінальним» фактором, який стримував ромів від проникнення на деякі території Австрії, Німеччини, Чехії та Нідерландів, було розміщення на кордонах попереджувальні знаки, що ілюструють фізичні покарання, з якими можуть зіткнутися й ті, хто має намір перетнути межу: шибениця для чоловіків, побиття для жінок та дітей. Загалом це були великі художньо оформлені дерев'яні панелі з коротким написом, наприклад, «Zigeuner Straffe» або «Покарання циган», що називається Taternpfähle або Heidenstöcke.

Видається, ця ідея виникла в 1702 р. в Пруссії, коли було визнано корисним інтегрувати едикт про вигнання циган, який виголошували на громадських площах, із встановленням візуальних попереджувальних знаків для населення, яке вважається неписьменним. Відтоді головні дороги імперії були всіяні сотнями цих «знаків» небезпеки. Лише в районі Вюртембергу на південному заході Німеччини встановлено 124 попереджувальні таблички. Проте лише кілька з них вціліли і знаходяться в колекціях регіональних музеїв. Однією з найбільш складних попереджувальних табличок є знак першої половини XVIII ст., що зберігається в музеї Йоаннема в Граці, Австрія (Steiner, 2019: 140–142).

На передньому плані група чоловіків, жінок та дітей, здається, спокійно просувається дорогою. Зупиняє їх солдат з алебардою в руці, вказуючи пальцем на сцену, на якій видно двох ромів із зав'язаними руками та оголеними спинами, яких мордують кати. Праворуч зображено молоду жінку, що стоїть із зав'язаними руками, груди якої стискають розпеченими щипцями. Через річку, яка, ймовірно, вказує на непрохідну межу, сидить на стільці чоловік, чекаючи обезголовлення перед двома священиками. На задньому плані зображені інші жахливі сцени й тіла на шибениці. На картині є сувій із написом: «Слухай, цигане, не залишайся тут, виїжджай за межі країни, інакше ти будеш покараний».

Ще один подібний знак, збережений у замку Нові Гради в чеських Будейовицях, близько 1710 р., показує покарання, накладені на циган, що в'їжджають до Богемії. Один мучитель б'є цигана по голих плечах, інший ріже жінці ніс, тоді як тіло чоловіка звисає на шибениці. Зліва, здається, видно пожежу будинку, приписувану циганам, в яких була репутація підпальвачів ще з часів празької пожежі 1541 р.

Два попереджувальні знаки, вивішені біля воріт міста Гарбург, Баварія, близько 1715 р., збережені в Державному музеї в Ньордлінгені, представляють не менш жахливі візуальні зображення. На дерев'яній панелі зображений циган, що звисає на шибениці, а іншого із пов'язаними за спиною руками лупцюють і перевозять до в'язниці з написом: «Jauner und Zigeiner Straffe», що означає «покарання жебраків і циган». На іншій табличці зображено шибеницю з повішеним чоловіком, а на передньому плані – двох катів, які б'ють чоловіка з жінкою батогами, а під ними напис: «Покарання циганам, що в'їжджають в країну». Знизу ілюстрації зображено жандарма, що знущується над щойно затриманим циганом, а також за річкою, ймовірно Іц, яка перетинає місто, зображено двох чоловіків, засуджених до тортур, та озброєного чоловіка, що стріляє в цигана-утікача. Нижче напис: «Тілесне та смертельне покарання циган, негідників та волоцюг, які здивуються в Кобургському князівстві». Надзвичайним прикладом попереджувальної таблички є добре збережений дерев'яний знак, який був прикріплений до воріт Рурмонду (Нідерланди) приблизно з 1710 р., де можна побачити зображення цигана, прив'язаного руками до стовпа, замордованого катями та таврованого розпеченим залізом із написом: «Straff der Heydens», що означає «Покарання язичників».

У XVIII ст. також європейська влада схилилася до прямої та загальної ліквідації ромів у межах власних територій. В Австрії, Німеччині та Нідерландах було організоване полювання на язичників, справжнє полювання на циган, в яких брали участь не лише правоохоронні органи державної влади, а й звичайні громадяни, які захоплювались полюванням та мали жагу до вбивств. На початку XVIII ст. в Німеччині відбулося полювання, в якому аристократи, які зазвичай були вправними стрільцями, як у «дикого звіра в пастці, цілили в циганку та її дитину, яку вона годувала під деревом» (Predari, 1841: 177). У квітні 1726 р. граф де Ла Лайен наказав підлеглим полювати в графських лісах, особливо у Велфердінгу в Лотарингії, на «розгульного бродягу» (Hiegel, 1960: 144). У 1737 р. було організовано «загальне полювання» в лісах Гелдерланда, регіону центрально-східної частини Нідерландів, де отаборювалися численні ромські групи. У Наваррі відбулося безжалісне полювання за встановленою ціною за кожного окремого рома. У країні Басків (територія сучасної Іспанії) старий афоризм звучить так: «Вбивство цигана гарним пострілом із гвинтівки є настільки ж правомірним, як вбивство вовка або лисиці». У деяких країнах, таких як Альюд

і Бейгоррі (території сучасної Франції), при появі цигана на нього полювали як на тварину і не вагаючись розстрілювали (Francisque, 1857: 128).

Гравюра із зображенням полонених ромів німецьким живописцем Дюссельдорфської школи Едуардом Шульц-Бризенном реалістично представляє вищевказане люте варварство. Циганську общину, захоплену під час полювання в навколишній сільській місцевості, проводять всередину міських стін озброєні вилами і палицями люди. З розбійницьким видом чоловік, із пір'ям у капелюсі й мечем на поясі веде босоногу дівчину з довгим темним волоссям, яка однією рукою ховає своє обличчя, а іншою закриває своє повністю оголене дитя. Їх випереджає жінка з дитиною на руках і кількома польовими знаряддями праці на плечах. Старий із довгою білою бородою грізно трясє кулаком в їх бік, м'ясник біля своєї крамниці, біля дверей якої висить свіжа теляча тушка, дивиться із задоволенням на процесію, жінка з жахом в очах піднімає до гори руки, група дітей з острахом тулиться до дівчини, що тримає на руках маленьку дівчинку, а знатна пані з парасолькою надягає окуляри, щоб краще бачити жахіття, спровоковані людською зневагою, і навіть хлопчик нацьковує свого пса проти циганської собаки. На додаток до засудження насильства тогочасного міського суспільства, яке почувається в безпеці в своїх стінах і твердо переконане у своїх ідеалах, знущаючись із беззахисної та пригнобленої ромської раси, вражає гордість схопленого циганського лідера, який із відкритою сорочкою на грудях просувається з гідністю, кидаючи виклик приниженням, погрозам і, можливо, навіть смерті.

Картина «Цигани в лісі» німецького живописця Людвіга Кнауца 1855 р. є емблематичним свідченням цих конфліктів між кочовими ромами та місцевим населенням, які інколи вирішуються й фатально, але тут протистояння з гарним закінченням. Село Стехейн у Шварцвальді, Німеччина, стривожене приїздом ромів, які ще нещодавно таборувалися в сусідньому лісі. Мешканці озброюються вилами, палицями та граблями й вирушають у бік свого лісу, з рішучістю й бажанням прогнати бродячих непроханих гостей. Баварський вартовий твердим і урочистим кроком просувається в ліс, щоб на належній відстані звернутися до ромів, за ним йде лише його собака. Він підходить до лідера табору, високого, неохайно вдягненого чоловіка, який показує йому документи. Вартовий в окулярах спостерігає за ними, тоді як біля нього стара жінка вказує на щось пальцем, молодий ромський парубок лежить на землі, а мати

годує груддю свою дитину, дівчина з'являється з-за дерева, стягуючи своє довге чорне волосся у хвіст та деякі діти котяться в забаві по траві. Для місцевих жителів немає нічого небезпечного та тривожного (Le Magasin Pittoresque, 1856: 57–58).

У XIX ст. європейські держави вже не вдаються до різких і нелюдських рішень попередніх століть, таких як повішання або катування і праця на галерах, а використовують юридичні норми, що стосуються жебрацтва та поневірянь ромів, щоб посилити поліцейську репресивну політику. Завдяки цій політиці державне втручання в циганську общину піддавало ромів постійному вигнанню, депортаціям, до частих відмов пропускати табори на кордонах, утисків та дискримінації (Francisque, 1978: 96).

Численні твори мистецтва та популярні ілюстрації, такі як листівки, демонструють реалістичне свідчення гнітючої політики щодо ромських таборів та їх караванів, що мігрують Центральною Європою між другою половиною XIX ст. та першими десятиліттями XX ст. Гравюра «Порядок вислання» швейцарського аквареліста та ілюстратора Густава Ру 1874 р. відображає вигнання циганського табору. Двоє чоловіків із бубонами і хлопчик із палицею поруч із двома ведмедями, що покійно лежать, опустивши очі, слухають жандарма, який розглядає їхні документи. За ними ромська жінка, закутана у велику хустку, ніби заспокоює коня, на якому сидить дитя й наминає щось смачненьке. Внизу гравюри зображена ще одна жінка з дитиною, лежачи на землі, дивляться на жандарма з подивом і побоюванням. Деякі місцеві сільські діти та дві жінки, що виглядають через двері будинку, стають свідками цієї сцени, виявляючи цікавість, але, можливо, також розуміють, настільки суворо до цих бідних людей-акробатів ставиться держава з її антициганськими настроями, до людей, які блукають, заробляючи собі та дітям на життя.

Подібну сцену ми можемо спостерігати на гравюрі «Перерване шоу» німецького художника Генріха Шаумана, 1873 р. На сільській площі біля колодязя загального користування, жандарм нахабним чином із неповагою перериває виступ ромів-дресирувальників. Циганка марно показує документ, що дозволяє перебувати на цій території, тоді як її чоловік безтурботно стоїть, тримаючи у руках бубон та двох медведів на ланцюгах. Дві дресировані мавпи, одягнені за тогочасною модою, навіть із капелюшками на головах, нишпорять у кошику з фруктами під здивовані погляди жителів села та дітей, які прийшли подивитися на виставу.



На гравюрі «Вигнання циган» (1884) німецького ілюстратора Еміля Ліммера циганський караван намагається перейти через прусський кордон. Бідний чотириколісний візок з арочним склепінням – кибитка, запряжена двома ромськими чоловіками, перетинає невеликий міст під наглядом суворих прусських прикордонників. Спереду стара жінка з люлькою в роті тримає за руку внучку, за нею – дві молоді жінки в традиційному циганському одязі з довгими спідницями та класичними хустками, в яких вони несуть немовлят, а ззаду молодий чоловік із гітарою під пахвою й руками в кишнях, здається, висміюють цю прилизливу постановку, до якої вони вже звикли.

На листівці 1893 р. демонструється картина «Керування циганським караваном» невідомого французького художника, що показує довгу чергу з кибиток на сільській дорозі, зупинених французьким жандармом для неминучого зверхнього бюрократичного дійства. Чоловік, ймовірно, ватажок циганського каравану, показує документ суворому і непереконаному в його дійсності й справжності жандарму, поки табір очікує свого, так би мовити, вироку. На картині зображується жінка, яка з нетерпінням виглядає з кибитки й коні, які, гарцюючи, витоптують землю, немов завуальовано протестують проти тих людських істот, що підтримують й заохочують сортування національних меншин.

Про численні епізоди висилки ромів і небажання європейських країн впускати їх на свою територію повідомляється в газетах і журналах початку ХХ ст., що спричинило серйозні дипломатичні інциденти на прикордонних постах між Францією, Німеччиною та Швейцарією. Стаття «Цигани на франко-німецькому кордоні» французького щотижневика «Le Petit Journal illustré» від 8 вересня 1912 р. повідомляє новину про те, що три циганські каравани, з 27 ромами, які були незаконно отаборені в Нансі, Лотарингія, супроводжувалися французькою поліцією до німецького кордону, на якому вони зазнали гнітючої політики німецьких жандармів, котрі заборонили їм прохід на німецькі землі. На ілюстрації зображено циганський караван на франко-німецькому кордоні. Чоловік із палицею в руці, разом із жінками та дітьми намагається протистояти німецьким жандармам, які відбивають штурм, поки французькі солдати спостерігають за цим дійством. Роми деякий час отаборилися на кордоні двох держав, під прицілом двох відділень жандармів. Врешті-решт, французькі охоронці порядку за наказом міністерства передали чоловіків і жінок до в'язниці Нансі, а дітей, яким не виповнився 21 рік, передали на

піклування до спеціалізованої установи (Le Petit Journal illustré, 8 settembre 1912: 12).

Ситуація повторилася на швейцарському кордоні в 1913 р. Великий караван циган французька жандармерія супроводжувала до швейцарського кордону, але швейцарські гвардійці завадили його перетину. Вислані з Франції та непотрібні Швейцарії, роми таборували на прикордонній лінії, не маючи можливості просунути вперед або повернутися назад. Через місяць влада Швейцарії та Франції за взаємною згодою вирішила перевезти їх через кордон Ельзасу, де цигани знову були відкинуті німецькими жандармами і були змушені розміститися табором у прикордонній зоні між Німеччиною, Францією та Бельгією, поки не було вирішено спалити їхні володіння та розігнати табір.

Циганські емігранти були ідеальними емблемами абсурдних ситуацій: циганам, висланим із країни, не дозволялося переходити кордон сусідньої держави. Для них не було законного місця проживання. Постійно повторювалася багатовікова драма пригнобленого і вигнаного народу, єдиною можливістю якого було «прокрастись на землі», як сказав один циган у 1727 р. німецьким можновладцям Шлезвіг-Гольштейну. Бачення цього бідкання, яке зарезервовано для них на століття вперед, сатирично проілюстроване в рекламній картці, виданій у Парижі в 1900 р. для «Шоколад-Луї». У верхній частині зображена група циган, що йдуть із запряженими кінями караванами. У нижньому фрагменті самі цигани, пішки, переслідуються жандармами під прицілним поглядом жінки, очевидно, задоволеної їх вигнанням.

Якщо в попередніх століттях роми бачили в державному устрої головного ворога і гнівались на безпосередніх винуватців своїх драм, таких як судді та чиновники, саме з ХІХ ст. починається формування недовіри ромів, страху і ненависті до охоронців, жандармів та поліції загалом, з якими їм доводиться щоденно мати справу в сутичках і яким вони приписують відповідальність за все своє лихо.

Зазвичай в Англії населення з поблажливою терпимістю сприймало циган, які отаборювалися вздовж узбіч доріг, у лісах та на пасовищах. Однак на початку ХХ ст. таке поблажливе ставлення до них змінилося. Поступове скорочення вільних територій після хвилі огорожень, привласнень загальних земель та відкритих полів, відведених законами на користь великих землевласників, та обробка до цього необроблених земель стала джерелом конфлікту між циганами та місцевими

жителами. У 1909 р. в місті Суррей, південно-східна Англія, власники земель на чолі з графом Онслоу створили громадську спілку, від імені якої звернулися до поліції з вимогою вигнати циган із графства, мотивуючи це крадіжками ромів та їх поневіряннями.

Британський тижневик «The Graphic» присвячує статтю «Кампанії проти циган» від 24 квітня 1909 р. з ілюстрацією, на якій зображено циганський табір на огороженій ділянці землі. Молодий циган намагається гордовито протистояти графу Онслоу, який знаходиться в компанії інших землевласників, які прибули верхи на конях, щоб виселити ромів. На передньому плані перед кибиткою зображена циганська сім'я з жінками та маленькими дітьми, зібрана навколо тринogi, до якої підвішується казан, в якому на вогнищі роми готують вечерю.

Жителі міста Саффолк та сіл в окрузі на сході Англії почали гнівну розправу стосовно ромів, що оселилися на вільних землях для браконьєрства та знищення урожаю, випасаючи вночі своїх коней та худобу вже на чужих угіддях. Хресна хода селян, якій передували трубач та гармоніст, рушила до табору, не знайшовши опору. Цигани, почувши перші голоси кричущої юрби, потягли коней та ослів до возів, щоб організований караван вирушив на інше місце. Їх супроводжували музикою й танцями до головної дороги, де на ромів вже чекала поліція для з'ясування обставин й подальшої участі в циганській міграції.

Після Другої світової війни нормативно-правові акти Італії не дозволяли циганам перебувати в одному місці більше 24 або 48 годин. Законодавчі органи та їх постанови постійно переводили їх від одного муніципалітету до іншого. У багатьох муніципалітетах їм було заборонено отаборюватись на площах та в громадських місцях із великими вивісками, на яких написано: «Не дозволяється стоянка для циган», «Не дозволяється стоянка караванів», «Немає стоянки для кочівників». Циркуляром Міністерства внутрішніх справ від 11 жовтня 1973 р. ці вивіски були визнані неконституційними та мали бути прибрані.

У Франції з 1912 р., коли був представлений сумнозв'язний антропометричний буклет, що містив особисті дані, відбитки пальців, фото та антропометричні дані кожного. З того часу встановився жорсткий контроль над пересуваннями та зупинкою кочівників, що циркулювали на національній території Франції. Лише в 1969 р. цей поліцейський режим контролю та заборони був подоланий законом, який скасовував антропометричний буклет і санкціонував право кочівників вільно подорожувати по всій території.

Картина «Мандрівники» художника Альберта Мореля, друга половина ХХ ст., зображує сім'ю французьких ромів, що отаборилися своїми караванами в районі, засипаному снігом на околиці села. Чоловіки, жінки та діти збираються рановранці навколо великого багаття посеред поля, щоб зігрітися та випити гарячої кави, тоді як чоловік, за яким йде собака, несе на плечах оберемок хмизу. У наївному стилі художник створює сильний контраст між тьманими і м'якими фарбами зимового пейзажу, що характеризують село осілих французів з їхніми будинками та церквою, та яскравими фарбами кочового життя, караванів, одяг циган і золоте сонце, дружніх мандрівників. Ліворуч, наполовину засипана снігом стоїть табличка з написом «Стоянка заборонена для ярмарків та кочівників», яку цигани, здається, ігнорують та глузують, оскільки вони, як відомо, неписьменні (Hall, 1915: 104).

У пам'яті ромів все ще живе спогад принизливої процедури, проведеної ще не так давно поліцейськими, яка часто повторювалася, коли, проїхавши цілий день караваном, роми отаборювалися в одному із заборонених місць, щоб провести вечір у спокої. Поки чоловіки поїли та годували коней, жінки готували для всього табору вечерю. Місцева патрульна бригада незмінно приїжджала і наказувала циганському табору згорнутися та покинути територію. Зіткнувшись із проханням дати ромам хоча б час для вечері, черговий охоронник закону й місцевого правопорядку, не роздумуючи, агресивно і в запалі перевертав ногою казан з їжею, який стояв на вогнищі, в якому кипів суп для вечірньої трапези. Ця необхідна дія стала сумнозв'язним символом утисків і принижень ромів, що знищила їх у глибині душі і зробила нездатними вже хоч якось реагувати на провокації й знущання.

Великий казан, або какаві, в яких роми готували їжу для великої кількості людей, був тотемним об'єктом їхнього домашнього та сімейного життя. Як і шатер та тринoga, це було частиною необхідного обладнання для їхнього кочового життя.

На гобеленах Турна XVI ст. та на гравюрах і картинах художників XVII ст., таких як Ж. Калло та Ж. Тасселя, великі казани підвішували на сідлах коней або носили на плечах чоловіки чи навіть діти. У ромських образах какаві навантажений символікою предків – від сімейних цінностей до економічного процвітання та репродуктивної функції.

Грецький вчений О. Паспаті у своїй праці, опублікованій у 1870 р., згадує про особливий фес-

тиваль, який називається «kakavá» або «свято казанів», яке відзначали мусульманські роми з Фракії та Румелії. 23 квітня, в день, присвячений святому Георгію, роми покидали зимові домівки і зустрічалися на великій трав'янистій галявині, влаштуваючи масове гуляння, яке тривало три дні (Paspati, 1870: 27).

**Висновки.** Визначаючи роль творів мистецтва у формуванні сприйняття національних меншин,

поширенні антициганської політики століттями, завдяки матеріалу, який характеризує створення образу ромів в образотворчому мистецтві, можемо констатувати, що роми підпадають під дискримінацію людей за національною ознакою. Вирішення широкого спектра питань, пов'язаних із національним питанням, знаходиться в стані занепаду, що робить боротьбу з дискримінацією особливо складною і затяжною.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Borrow Gorge, Romano Lavo Lil, London 1874.
2. Buckland, Raymond., Gypsy dream dictionary, 1998.
3. De Vaux de Foletier François, Les tsignanes in ancienne France, 1961.
4. De Vaux de Foletier François, A Thousand Years of Gypsy History, 1978.
5. Francisque Michel, Le pays basque. Sa population, sa langue, ses mœurs, sa littérature et sa musique, Paris 1857.
6. Hall George, The Gypsy's Parson. His experiences and adventures of him, London, 1915.
7. Le Magasin Pittoresque, Paris, 1856.
8. Paspati Alexander, Etudes sur les Tchinghamianés ou les Bohémiens de l'Empire ottoman, Constantinople, 1870.
9. Predari Francesco, Origin and vicissitudes of the gypsies, Milan, 1841.
10. Steiner Stephan, The Enemy Within: 'Gypsies' as EX / INternal Threat in the Habsburg Monarchy and in the Holy Roman Empire, 15th–18th Century, in Eberhard Craillsheim-María Dolores Elizalde (edited by), The Representation of External Threats From the Middle Ages to the Modern World, 2019.
11. Hiegel Henri, Les Tsiganes mosellans, In Le Pays Lorrain, 1960.
12. Le Petit Journal illustré, 8 settembre 1912.

#### REFERENCES

1. Borrow Gorge, Romano Lavo Lil, London 1874.
2. Buckland, Raymond., Gypsy dream dictionary, 1998.
3. De Vaux de Foletier François, Les tsignanes in ancienne France, 1961.
4. De Vaux de Foletier François, A Thousand Years of Gypsy History, 1978.
5. Francisque Michel, Le pays basque. Sa population, sa langue, ses mœurs, sa littérature et sa musique, Paris 1857.
6. Hall George, The Gypsy's Parson. His experiences and adventures of him, London, 1915.
7. Le Magasin Pittoresque, Paris, 1856.
8. Paspati Alexander, Etudes sur les Tchinghamianés ou les Bohémiens de l'Empire ottoman, Constantinople, 1870.
9. Predari Francesco, Origin and vicissitudes of the gypsies, Milan, 1841.
10. Steiner Stephan, The Enemy Within: 'Gypsies' as EX / INternal Threat in the Habsburg Monarchy and in the Holy Roman Empire, 15th-18th Century, in Eberhard Craillsheim-María Dolores Elizalde (edited by), The Representation of External Threats From the Middle Ages to the Modern World, 2019.
11. Hiegel Henri, Les Tsiganes mosellans, In Le Pays Lorrain, 1960.
12. Le Petit Journal illustré, 8 settembre 1912.

УДК 378.011.3:78(091)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-8>**Оксана ЮРЧУК,***orcid.org/0000-0002-2790-7767**викладач музично-теоретичних дисциплін  
КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради  
(Луцьк, Україна) [ksjunana@gmail.com](mailto:ksjunana@gmail.com)***Валентина ГРИШИНА,***orcid.org/0000-0002-2653-2465**викладач музично-теоретичних дисциплін  
КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради  
(Луцьк, Україна) [vvgrish@ukr.net](mailto:vvgrish@ukr.net)*

## ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНО-ІСТОРИЧНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ

У пропонованій статті розглянуто провідні аспекти формування музично-історичних компетенцій майбутнього педагога-музиканта в педагогічному коледжі. Проблемні питання фахової підготовки сучасного вчителя музики / музичного мистецтва розглядаються в контексті інноваційних освітніх вимог. Проведено аналіз останніх публікацій вітчизняних та зарубіжних науковців, в яких досліджуються різні аспекти формування музикознавчої компетентності в студентів вищих навчальних закладів педагогічного спрямування. Визначено, які особистісні та фахові якості відповідають сучасному педагогу-музиканту нового типу. На підставі останніх наукових праць із проблематики національної музично-педагогічної освіти обґрунтовано значення музично-історичних компетенцій як інтегративної складової частини фахової підготовки вчителя музики. Висвітлено окремі методичні аспекти формування музично-історичних компетенцій у майбутніх педагогів-музикантів. З'ясовано специфіку використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій як засобу оптимізації навчання. Обґрунтовано доцільність використання різних форм самостійної роботи в процесі формування музично-історичних компетенцій студентів спеціальності «Музичне мистецтво». Визначено види навчальної діяльності, що сприяють розвитку в них наукового мислення. Окреслено коло актуальних принципових питань, від яких залежить якість музично-історичної компетентності майбутніх педагогів-музикантів. Зазначено, що формування в процесі фахової підготовки музично-історичних компетенцій сприятиме успішній професійній самореалізації майбутніх вчителів музики / музичного мистецтва в сучасному соціумі.

**Ключові слова:** сучасний вчитель музики / музичного мистецтва, інноваційні освітні вимоги, фахова підготовка педагога-музиканта, музично-історичні компетенції, музично-історичні дисципліни.

**Oksana YURCHUK,***orcid.org/0000-0002-2790-7767**Teacher of the Musical-Theoretical Disciplines  
Municipal Higher Educational Institution "Lutsk Pedagogical College"  
of the Volyn Regional Council  
(Lutsk, Ukraine) [ksjunana@gmail.com](mailto:ksjunana@gmail.com)***Valentyna HRYSHYNA,***orcid.org/0000-0002-2653-2465**Teacher of the Musical-Theoretical Disciplines  
Municipal Higher Educational Institution "Lutsk Pedagogical College"  
of the Volyn Regional Council  
(Lutsk, Ukraine) [vvgrish@ukr.net](mailto:vvgrish@ukr.net)*

## ON THE FORMATION OF MUSICAL AND HISTORICAL COMPETENCE OF A MODERN MUSIC TEACHER

The article considers the key aspects of the formation of musical and historical competence of a future music teacher in a pedagogical college. Challenging issues of the professional training of a modern teacher of music / musical art are considered in the context of innovative educational requirements. Analysis of the recent publications of the domestic and foreign scholars that investigate various aspects of the formation of musicological competence among the students

*of higher educational pedagogical institutions has been carried out. It has been found out what kind of personal and professional qualities should a modern music teacher of a new type possess. On the basis of the latest scientific works dealing with the problems of national musical and pedagogical education, the importance of musical and historical competence as an integrative component of the professional training of a music teacher has been substantiated. A number of methodological aspects of the formation of musical and historical competence in future music teachers have been highlighted. The specific character of the use of modern information and communication technologies for optimizing the training process has been clarified. The expediency of applying various forms of individual work in the process of forming musical and historical competence of students of the specialty "Musical art" has been reasoned. The types of educational activities that contribute to the development of their scientific thinking have been determined. The range of topical fundamental issues on which the quality of musical and historical competence of future music teachers depends has been outlined. It has been pointed out that the formation of musical and historical competence in the process of the professional training will contribute to the successful professional self-realization of future music / musical art teachers in the modern society.*

**Key words:** *modern music / musical art teacher, innovative educational requirements, professional training of a music teacher, musical and historical competence, musical and historical disciplines.*

**Постановка проблеми.** Реалії сьогодення українського соціуму демонструють множинні якісні зміни на різних рівнях суспільного життя. Зокрема, триває процес модернізації змісту, методології та технології національної системи освіти, спрямований на формування поліфункційних компетенцій в учнівській та студентській молоді. Створення на основі суттєвих змін інноваційної моделі української школи зумовило появу нових вимог до фахової підготовки студентів педагогічних навчальних закладів, зокрема майбутніх вчителів музики.

Сучасна концепція креативності освіти вимагає від педагога-музиканта творчого підходу до професійної діяльності, а оновлені стандарти освітніх послуг – множинних компетенцій та технологічних знань різного змісту. Важливим чинником якісної фахової діяльності вчителя музичного мистецтва має бути сформована педагогічна свідомість, що передбачає системний аналіз та оцінку власної роботи, її ефективності, успіхів та недоліків.

Розробка базового компоненту змісту уроків музики / музичного мистецтва, проведена за останні два десятиріччя науковцями та вчителями-практиками, показала, що для ефективної професійної самореалізації сучасний вчитель музики має бути озброєний інтегративним комплексом знань, вмінь та навичок. Важливою складовою частиною фахової підготовки педагога-музиканта є надання студентам ґрунтовних музично-теоретичних знань, формування в них музикознавчих компетенцій різного типу, зокрема музично-історичних.

**Аналіз досліджень.** Протягом останніх років відомі українські науковці провели різноаспектні дослідження в галузі музичної педагогіки, в яких з'ясовано специфіку та проблематику фахової діяльності вчителя музики / музичного мистецтва. Пошуки оптимальної моделі підготовки

такого фахівця спричинили визначення чинників, що впливають на ефективність його професійно-педагогічної діяльності в умовах сучасних освітніх тенденцій та вимог.

Провідні завдання та проблемні питання фахової підготовки вчителя музики досліджували такі вітчизняні науковці, як О. Дем'янчук, Л. Коваль, Л. Масол, О. Олексюк, Г. Падалка, А. Растрігіна, О. Ростовський, О. Рудницька, О. Щолокова.

Теоретичні засади компетентнісного підходу до педагогічної освіти висвітлюють у своїх наукових працях Е. Абдулін, Н. Згурська, Е. Карпова, В. Крицький. Специфіка компетентнісної моделі випускника ВНЗ педагогічного спрямування розглядається в дослідженнях В. Болотова та В. Серікова. Шляхи становлення фахової компетентності майбутнього вчителя музики окреслює в наукових роботах Є. Гребенюк.

Важливим питанням музикознавчої підготовки майбутнього педагога-музиканта присвячені наукові праці К. Васильковської, Н. Кобрин, М. Саленко. Дидактичні моделі музично-історичної освіти студентів репрезентують В. Кряжевських, Г. Побережна, Н. Провозіна. Специфіку використання ІКТ, множинних Інтернет-ресурсів у процесі формування музично-історичних компетенцій студентів розглянуто в роботах Л. Гаврілової, А. Манжули, Л. Халецької.

Аналіз досліджень, присвячених стратегії формування професійної компетентності сучасного конкурентоспроможного вчителя музичного мистецтва, дає змогу актуалізувати необхідність вивчення питання про особливості його фахової підготовки в педагогічному коледжі. Зокрема, маловивченою залишається проблема формування музично-історичних компетенцій як складника інтегративної музикознавчої компетентності педагога-музиканта.

**Мета статті** – визначити провідні аспекти формування музично-історичних компетенцій май-

бутнього вчителя музики / музичного мистецтва в педагогічному коледжі, з'ясувати специфіку викладання музично-історичних дисциплін у контексті інноваційних освітніх тенденцій та вимог, обґрунтувати значення музично-історичних компетенцій як важливої складової частини інтегративної фахової підготовки педагога-музиканта.

**Виклад основного матеріалу.** На сучасному етапі розвитку українського соціуму перед національною освітою постала проблема забезпечення суспільства компетентними кадрами нового типу, що відповідатимуть європейським стандартам і нормам, креативними фахівцями із ґрунтовними знаннями, здатними ефективно реалізувати свої професійні функції.

У цій площині стратегічного значення набуває питання якості педагогічної освіти. Сучасний педагог має бути обізнаний з основними світоглядними теоріями, концепціями в галузі гуманітарних наук, вміти аналізувати суспільні процеси та соціальні проблеми, знати правові й морально-етичні норми побудови людських відносин. Він повинен мати необхідний для ефективної професійної діяльності комплекс знань, умінь, навичок, вміти застосовувати досягнення інноваційних педагогічних та інформаційних технологій, демонструвати креативність і нестандартність мислення, здатність адекватно оцінювати проблемні педагогічні ситуації та приймати відповідальні рішення (Кобрин, 2017а: 51–55).

Зазначені вимоги до сучасного педагога безпосередньо стосуються й фахівців художньо-естетичного спрямування, зокрема вчителів музики / музичного мистецтва. Пошуки оптимальної моделі сучасного педагога-музиканта зумовили визначення чинників, які суттєво вплинули на збільшення вимог щодо якості його фахової підготовки. Зокрема, одним із таких чинників є введення в атестаційну (кваліфікаційну) характеристику вчителя параметрів науково-методичної роботи (розробка авторських програм, підручників, методичних посібників та матеріалів), вимог щодо інтерактивного використання інноваційних методик і технологій. У зв'язку з цим необхідне поглиблення теоретичної підготовки вчителя музики на основних структурних рівнях його професійного становлення – «педагогічний коледж – інститут/університет».

Як відомо, специфіка професії «вчитель музики» полягає в її синкретизмі, адже вона поєднує діяльність педагога та музиканта – методиста й музикознавця, вокаліста та диригента, виконавця-інструменталіста й концертмейстера. Якість професійної підготовки такого фахівця залежить від

багаторівневої музично-педагогічної освіти, що розглядається як єдиний процес формування інтегративного комплексу компетенцій різного типу: базових (загальнокультурних, інтелектуальних, соціально-комунікативних), загальнопрофесійних (психолого-педагогічних, соціально-педагогічних), спеціально професійних/профільних (методичних, музично-теоретичних, вокально-хорових, інструментально-виконавських).

Важливим чинником креативної педагогічної діяльності вчителя музики є музикознавча компетентність, зокрема така її складова частина, як музично-історичні компетенції, що формуються у студентів у процесі вивчення музично-історичних навчальних дисциплін. Зазначимо, що історичне музикознавство здійснює значну методологічну та практичну функцію в підготовці професійного музиканта. У педагогічній освітній системі, зокрема в педагогічному коледжі, цю галузь науки презентують навчальні дисципліни «Історія української музики», «Історія зарубіжної музики» та, частково, «Музична література», що їм передують. Вони надають майбутнім педагогам знання про найвидатніші явища й здобутки національного та світового музичного мистецтва впродовж його історичного розвитку. «Усвідомлення розмаїття музичної творчості в часі (на різних етапах еволюції) та у просторі (у різних національних традиціях) – необхідна якість професійного мистецького й загальносвітоглядного формування особистості музиканта» (Кобрин, 2017б: 16).

Початковим етапом формування музично-історичних компетенцій у майбутніх педагогів є вивчення поліфункційних за змістом навчальних дисциплін «Українська музична література» та «Світова музична література». Побудовані за монографічним принципом, вони ознайомлюють студентів з особливостями індивідуальних стилів видатних вітчизняних і зарубіжних композиторів, надають знання про основні музичні жанри та форми, формують навички самостійного сприйняття творів, аналізу їх образного змісту, елементів музичної мови. У процесі вивчення цих дисциплін у студентів формується слуховий досвід, вони набувають необхідних для педагога-музиканта навичок вербальної характеристики різних явищ музичного мистецтва (Упоряд. Самохвалов, 1983).

На відміну від музичної літератури, навчальна дисципліна «Історія музики» побудована за жанрово-стилістичним принципом. У процесі її вивчення студенти здобувають знання про історичні закономірності розвитку музичного мистецтва, ідейно-художні напрями та стилі різних

епох, особливості національних культур, творчі портрети видатних композиторів. Студенти набувають навички сприймання, визначення й аналізу музичних творів різних стилів, жанрів і форм. Вони опановують професійну лексику, методику самостійного опрацювання музикознавчої, нотної літератури, Інтернет-ресурсів, технологію науково-дослідницької роботи в цій галузі.

Спільність змісту музичної літератури та історії музики зумовлена принципом історизму, на якому базується вивчення цих дисциплін. Музична література є початковим етапом засвоєння основ історичного музикознавства, зазвичай вона передує вивченню історії музики у ВНЗ. Відповідно, послідовне комплексне вивчення цих дисциплін в умовах дворівневої системи фахової підготовки вчителя музики в педагогічному коледжі є чинником якісного формування музикознавчих компетенцій педагога-музиканта.

У процесі фахової музично-історичної підготовки вчителя музики видається доцільним поєднання жанрово-стильового і монографічного принципу компонування тем навчального курсу, спрямованого на усвідомлення студентами поступальної цілісності історичного процесу розвитку світової та національної музичної культури. Необхідно навчити студентів сприймати музичний твір в єдності змісту й форми, усвідомлювати його як цілісне художньо-естетичне явище і розглядати в динаміці історичного процесу. Адже «музичний твір є тим рефлексором, виразником неймовірно широкої амплітуди життєвих явищ довкілля, який, несучи в собі специфічно закодовану інформацію знань про світ, наділений велетенською комунікативною спроможністю, вносячи засобами музичної мови – єдиної універсальної мови на землі – взаєморозуміння та взаємоповагу між людьми і народами» (Назар, 2017: 3).

Варто зазначити, що музично-історичні курси є інтегрованими, адже вони не тільки узагальнюють знання з музично-теоретичних дисциплін (елементарна теорія музики, гармонія, поліфонія, аналіз музичних творів), але й апелюють до гуманітарних наук (історія, філософія, релігієзнавство, культурологія, народознавство, література). Студенти навчаються знаходити взаємозв'язки між історичними подіями, філософськими концепціями, художніми стилями та явищами музичної культури, простежувати взаємовпливи суміжних видів мистецтва. Накопичуючи комплексні уявлення про цілісний і послідовний розвиток музичного мистецтва в його зв'язках із загальноісторичним та художнім процесами, студенти набувають навички креативного оперування необхідною

понятійною, науковою та музично-естетичною інформацією (Васильковська, 2006).

Ефективним сучасним засобом формування музично-історичних компетенцій є використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), зокрема мережі Інтернет, яка відкриває викладачам та студентам доступ до необмеженого джерела інформації різного змісту та призначення. Особливої актуальності набувають освітні Інтернет-ресурси в сільській місцевості, адже вони дають змогу «опрацювати і систематизувати величезні обсяги інформації, що в умовах дефіциту друкованих видань у сільській школі є, можливо, головним джерелом інформації для учнів і вчителів» (Халецька, 2010: 43).

Впровадження електронного освітнього ресурсу в процес вивчення музично-історичних дисциплін передбачає розробку викладачами електронних навчально-методичних комплексів, підручників, посібників-хрестоматій, засобів діагностики знань. Інтернет-мережа надає студентам об'ємну музикознавчу інформацію, змогу її креативно використовувати під час навчання та педагогічної практики. Водночас є проблеми, пов'язані з довготривалим пошуком необхідних матеріалів, відсутністю вільного доступу до наукових праць, захищених авторським правом.

Для набуття інтегративних музично-історичних знань студенти мають опанувати технологію роботи з Інтернет-ресурсами. Йдеться про пошук і відбір якісних джерел, спеціалізованих сайтів, дидактичних матеріалів різного типу, вміння їх класифікувати, структурувати, зберігати та використовувати не тільки безпосередньо в процесі навчання, але й у майбутній музично-педагогічній діяльності. Важливим чинником формування фахової компетентності сучасного вчителя музики є розвиток у студентів креативних вмінь створювати власні блоги та сайти в мережі Інтернет із метою професійного спілкування, а в майбутньому – для обміну досвідом із колегами, впровадження у практику методичних розробок та наукових досягнень (Гаврілова, 2015).

Вивчення музично-історичних дисциплін у педагогічному коледжі передбачає обов'язкове виконання студентами самостійної роботи, що містить прослуховування творів, перегляд відеоматеріалів, опрацювання музикознавчої, довідкової та нотної літератури, ознайомлення з Інтернет-джерелами, підготовку тематичних мультимедійних презентацій, анотацій до творів зі слухання музики на уроках музичного мистецтва в ЗЗСО тощо.

Актуальним завданням сучасної вищої освіти є підготовка компетентних фахівців, схильних до науково-пошукової діяльності, здатних сприймати, аналізувати та синтезувати інформацію, спроможних впроваджувати результати власних досліджень у музично-педагогічну практику. У зв'язку з цим, згідно з навчальним планом, студенти-випускники педагогічного коледжу пишуть курсову роботу з музичної літератури/історії зарубіжної музики, що передбачає наявність у них знань про основи наукового дослідження. У процесі виконання курсової роботи майбутні педагоги-музиканти навчаються аналізувати наукову літературу в межах визначених завдань, здійснювати креативний пошук методів проведення експериментального дослідження та оцінювати його результати.

**Висновки.** У сучасних умовах модернізації національної вищої музично-педагогічної освіти переосмислюються концептуальні засади фахової підготовки педагога-музиканта. Проголошення нових освітніх концепцій спричинило орієнтацію навчального процесу на підготовку фахівця, спроможного ефективно вирішувати професійні та соціальні завдання. Йдеться про висококваліфікованого вчителя музики, фахова компетентність якого (як соціально-професійна характеристика) є адекватною сучасним вимогам суспільства. Засобом досягнення цієї мети має бути цілісна й логічна концепція багаторівневої освіти педагога-музиканта, зокрема й освіти музично-історичної.

Набуті в процесі вивчення музикознавчих дисциплін компетенції є базовими для ефективної фахової діяльності вчителя музики / музичного мистецтва в загальноосвітніх навчальних

зкладах. Формування музично-історичних компетенцій є важливим чинником становлення естетичного світогляду майбутнього педагога-музиканта, розуміння ним глобальних художньо-стилістичних процесів, специфіки функціонування музичного мистецтва на різних історичних етапах розвитку духовної культури людства. Системна інтегрована музично-історична освіта вчителів музики має відповідати завданням формування цілісного поліфункційного комплексу теоретичних знань, практичних вмінь та навичок, необхідних для майбутньої креативної фахової діяльності.

Перспективними напрямками інтегративної фахової підготовки сучасного вчителя музики у ВНЗ педагогічного спрямування є: 1) розвиток у студентів наукового мислення як здатності проводити педагогічні дослідження, розробляти авторські програми, електронні сайти, навчальні посібники і методичні матеріали; 2) використання потужного навчального та розвивального потенціалу ІКТ, набуття навичок орієнтації в численних Інтернет-джерелах різного змісту, аналізу й оцінки їх якості; 3) створення технологічних умов для формування фахових, зокрема музично-історичних, компетенцій в умовах дистанційного навчання.

Отже, актуальність досліджуваної проблеми зумовлена потребою сучасної музично-педагогічної практики у фахівцях нового типу, компетентнісний рівень яких відповідає новій парадигмі національної освіти. Йдеться про формування в майбутнього педагога-музиканта цілісного та системного бачення власної професійної діяльності, вміння визначати і вирішувати завдання й проблеми, що виникають в її процесі.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильковська К. М. Формування художнього світогляду майбутнього вчителя музики в процесі вивчення музично-історичних дисциплін : автореф. дис. ... канд. педаг. наук / НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2006. 20 с.
2. Гаврілова Л. Г. Система формування професійної компетентності майбутніх учителів музики засобами мультимедійних технологій : дис. ... докт. пед. наук / НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 656 с. URL: [https://npu.edu.ua/images/file/vidil\\_aspirant/dicer/D\\_26.053.01/dis\\_Gavrilova.pdf](https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.01/dis_Gavrilova.pdf)
3. Кобрин Н. В. Впровадження й обґрунтування новітніх методичних засад у сучасній спеціалізованій музичній освіті України. *Гуманітарні студії НАКККіМ – 2017* : матеріали Міжнародної наук.-теорет. конф., м. Київ, 23 лист. 2017 р. / НАКККіМ. Київ, 2017. С. 51–55.
4. Кобрин Н. Традиції музично-історичної освіти Галичини. *Молодь і ринок*. 2017. № 3 (146). С. 15–20.
5. Методика викладання музично-теоретичних і музично-історичних предметів (музична школа – училище – консерваторія) : збірник статей / Упоряд. В. Самохвалов. Київ : Муз. Україна, 1983. 95 с.
6. Назар Л. Й. Інтегративні елементи та інтерактивні технології на уроках музичної літератури у професійній музичній освіті на прикладі вивчення творчості Георга Фрідріха Генделя (частина I. Життєпис) : Методична розробка / ЛССМШ ім. С. Крушельницької. Львів, 2017. 27 с. URL: <http://osvita.ua/doc/files/news/621/62134/rozrobka.pdf> (дата звернення: 15.01.2021).
7. Халецька Л. Л. Ресурси Інтернету для предметів освітньої галузі «Естетична культура». *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2010. № 1. С. 43–46.



#### REFERENCES

1. Vasytkovska K. M. Formuvannia khudozhnogo svitohliadu maibutnoho vchytelia muzyky v protsesi vyvchennia muzychno-istorychnykh dystsyplin: avtoref. dys. ...kand. pedah. nauk / [Formation of the artistic worldview of the future teacher of music in the process of studying musical and historical disciplines: PhD in Pedagogical Sciences thesis abstract]. NPU im. M. P. Drahomanova. Kyiv, 2006. 20 p. [In Ukrainian].
2. Havrilova L. H. Systema formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv muzyky zasobamy multymediinykh tekhnolohii: dys. ... dokt. ped. nauk [System of forming professional competence in the future music teachers through multimedia technologies: PhD in Pedagogical Sciences thesis]. NPU im. M. P. Drahomanova. K., 2015. 656 p. URL: [https://npu.edu.ua/images/file/vidil\\_aspirant/dicer/D\\_26.053.01/dis\\_Gavrilova.pdf](https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.01/dis_Gavrilova.pdf) [In Ukrainian].
3. Kobryn N. V. Vprovadzhennia y obgruntuvannia novitnykh metodychnykh zasad u suchasni spetsializovani muzychnii osviti Ukrainy. Humanitarni studii NAKKKiM – 2017 [Implementation and substantiation of the latest methodological bases in the up-to-date specialized music education in Ukraine]. Humanities studios NAKKKiM – 2017: materials of the International scientific conference in Kyiv, November, 23, 2017 / NAKKKiM. Kyiv, 2017. Pp. 51-55. [In Ukrainian].
4. Kobryn N. Tradytsii muzychno-istorychnoi osvity Halychyny. Molod i rynok. [Traditions of musical and historical education in Galicia]. Youth and the market. 2017. № 3 (146). Pp. 15–20. [In Ukrainian].
5. Metodyka vykladannia muzychno-teoretychnykh i muzychno-istorychnykh predmetiv (muzychna shkola – uchylyshche – konservatoriia): zbirnyk statei [Methods of teaching musical-theoretical and musical-historical subjects (musical school – college – conservatoire): collection of articles. Uporiad. V. Samokhvalov. Kyiv: Muz. Ukraina, 1983. 95 p. [In Ukrainian].
6. Nazar L. Y.: Intehrativni elementy ta interaktyvni tekhnolohii na urokakh muzychnoi literatury u profesiinii muzychnii osviti na prykladi vyvchennia tvorchosti Heorha Fridrikha Hendelia (chastyna I. Zhyttiepys). [Integrative elements and interactive techniques at the lessons of music literature in the professional musical education on the example of studying the creative work of George Friedrich Handel (part I. Life Story)]: Guidance paper / Metodychna rozrobka / LSSMShl im. S. Krushelnytskoi. Lviv, 2017. 27 p. URL: <http://osvita.ua/doc/files/news/621/62134/rozrobka.pdf> (data zvernennia: 15.01.2021) [In Ukrainian].
7. Khaletska L. L. Resursy Internetu dlia predmetiv osvitnoi haluzi «Estetychna kultura». Kompiuter u shkoli ta simi. [Internet resources for the educational subjects «Aesthetic culture». Computer at school and in the family]. 2010. № 1. Pp. 43–46. [In Ukrainian].

UDC 792.071.1:7.036(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-9>**Sofia YANKEVYCH,**

orcid.org/0000-0002-4460-5103

Postgraduate Student at Department of Theory and History of Arts

Kharkiv State Academy of Design and Arts

(Kharkiv, Ukraine) sayankevich@gmail.com

**GENESIS OF THE AVANT-GARDE ART OF THEATER ARTIST M. KYPRIIAN**

The article considers the origins of the art of the unrecognized creator of Ukrainian avant-garde scenography Myron Kypriian. The artist worked at the National Drama Theater named after M. Zankovetska for more than half a century, from the entrance to the Lviv Academy of Arts in 1954 (Institute of Applied and Decorative Arts), and to the end of his life (2020). M. Kypriian's works are presented in the author's albums of the artist and scientific works of art critic O. Shpakovych, theatrical publications and reviews of performances. The study of M. Kypriian's artistic practice is still inexhaustible and has prospects not only in the field of theatre studies, but also in the field of art history. The purpose of the article is to determine the origins of M. Kypriian's avant-garde art. The main material of the article is divided into two parts. In the part "Life through the prism of tragedy" the process of formation of M. Kypriian as an artist from the first years of life is investigated. The influence of external factors on the formation of M. Kypriian's artistic thinking and the specifics of his authorial style are conditioned. The basic biographical facts and life moments that influenced the formation of synthetic thinking necessary for a theatrical artist are identified. In the part "Time of the post-war avant-garde" the connection of M. Kypriian's stage projects with avant-garde directions in the Ukrainian fine arts is defined. Beginning in the 1960s, the theatrical work of the artist was significantly influenced by Ukrainian scenographers (O. Exter, A. Petritsky, V. Meller, B. Kosarev). Parallels are drawn between painting and theatrical design of the artist. The basic principles of creating decorative sketches by M. Kypriian are named: avant-garde solution of decorative projects, compositional structure, use of color and light-shadow accents. The place of M. Kypriian's scenography in the system of theatrical and decorative practice of Ukraine of the XX century is established. The article examines the genesis of the artist's creative search, the influence of wartime on the individual style of his artistic decisions.

**Key words:** Ukrainian art, scenography, theatrical artist, Ukrainian avant-garde, post-war avant-garde.

**Софія ЯНКЕВИЧ,**

orcid.org/0000-0002-4460-5103

аспірантка кафедри теорії та історії мистецтва

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

(Харків, Україна) sayankevich@gmail.com

**ГЕНЕЗА АВАНГАРДНОГО МИСТЕЦТВА  
ТЕАТРАЛЬНОГО ХУДОЖНИКА М. КИПРІЯНА**

У статті розглянуто витоки мистецтва незнаного творця українського авангардного мистецтва сценографії Мирона Кипріяна. Художник працював у Національному драматичному театрі ім. М. Заньковецької більше півстоліття, починаючи від вступу до Львівської академії мистецтв у 1954 р. (Інститут прикладного та декоративного мистецтва), і до кінця свого життя (2020). Творчість М. Кипріяна представлена в авторських альбомах художника та наукових працях мистецтвознавця О. Шпакович, театрознавчих виданнях та рецензіях на вистави. Дослідження мистецької практики М. Кипріяна досі не висвітлене та має перспективи не лише в галузі театрознавства, а й на ниві мистецтвознавства. Мета статті – визначити витоки авангардного мистецтва М. Кипріяна. Виклад основного матеріалу статті розділено на два параграфи. У параграфі «Життя крізь призму трагедії» досліджено процес формування М. Кипріяна як митця з перших років життя. Зумовлено вплив зовнішніх чинників на формування художнього мислення М. Кипріяна і специфіку його авторського стилю. Зазначені основні біографічні факти і життєві моменти, що вплинули на утворення синтетичного мислення, необхідного для театрального художника. У параграфі «Час післявоєнного авангарду» визначено зв'язок сценічних проєктів М. Кипріяна з авангардними напрямками в українському образотворчому мистецтві. Починаючи від 1960-х років театральна творчість художника знаходилася під помітним впливом українських сценографів (О. Екстер, А. Петрицький, В. Меллер, Б. Косарев). Проведено паралелі між живописом та театральним дизайном художника. Названі базові принципи створення декоративних ескізів М. Кипріяна: авангардне вирішення декоративних проєктів, композиційна будова, використання кольору та світло-тіньових акцентів. Встановлено місце сценографії М. Кипріяна в системі театально-декоративної практики України XX століття. У статті досліджено генезис творчих пошуків митця, вплив воєнного часу на індивідуальний стиль його образотворчих рішень, тандем художника з режисером-постановником.

**Ключові слова:** українське мистецтво, сценографія, театральний художник, український авангард, післявоєнний авангард.

**Formulation of the problem.** Not every artist draws attention to his work. Myron Kypriian, a Ukrainian painter and theatrical decorator from the western lands of Ukraine, became an iconic figure in the Ukrainian art of the 20th century. In 2019, at the age of 89, the artist passed away, leaving behind a significant artistic legacy and a train of memories of his contemporaries about joint creative achievements. M. Kypriian should be considered a true man of the theatre, an unrecognized creator of Ukrainian avant-garde scenography, which is important for the approval of the actualization of our study. The end of the life and creative path of an outstanding individual, as well as the end of any era, is accompanied by the logic of the need to summarize. We have the task to establish the name of M. Kypriian as the original scenographer of the 20th century with a solid foundation for the avant-garde art he created.

**Research analysis.** The artist made a lot of efforts for the population of his own creative work: he organized a theater museum; published memoirs and albums about his achievements and the history of the family (Kypriian, 2007, 2011, 2015); provided original sketches to the collections of Ukrainian museums. Despite his significant contribution to Ukrainian art, M. Kypriian's work has not been studied much.

Currently, a young Lviv scientist O. Shpakovych is conducting a comprehensive research within the dissertation of art history work on the work of M. Kypriian. Today, her texts have been tested in several Ukrainian magazines and conferences ("Theatrical costume in the works of Myron Kypriian", 2018; "What did Myron Kypriian leave us?", 2019; "Myron Kypriian's first performances at the Maria Zankovetska Theater in the late 50's – early 60's of the 20th century", 2020; "The stage design by Myron Kypriian in 60's of the 20th century", 2020). The art critic provides historical information about the life and formation of M. Kypriian as an artist; tells about the specifics of his creation of theatrical scenery, as well as theatrical costume; quotes from Lviv journalism, archival documents, private interviews with the artist and his professional environment; popularizes museum and private photographs and sketches to M. Kypriian's art projects. O. Shpakovych appeals to the terms "synthetic art", "dynamic image", "effective scenography", "costume design", affirming the name of M. Kypriian in the annals of modern art science. Some interest of researchers in the work of the artist comes from theater historians and practitioners. M. Kypriian's stage works are inscribed in the context of the theatrical heritage of Ukraine as a part of the monograph (Sidorenko, 2006), scientific collection, theatrical review (Shchukina, 2020), articles (Har-

buziuk, 1994: 28–32), comparative element in the dissertation (Klimko, 2014: 189–201).

**The purpose of the article** – investigate the origins of M. Kypriian's avant-garde art and artistic connections with artists of Ukrainian post-war avant-garde art.

**Presenting main material. Part 1. Life through the prism of tragedy.** Avant-garde artistic solutions appeared in the works of M. Kypriian from the 1960s and continued their progression and reflection until the last years of his life. And this leads to the fairness of the idea that every production, every artistic decision has its time. That the conditions in which the creative process takes place dictate the artist's motivation, explain his final work. It is appropriate to talk about the uniqueness of art, if it is not a copy of everyday life, devoid of creative desire. According to the dictionary, art is "one of the forms of social consciousness that reflects the real reality in images and participates in its historical development" (Sotskaya: 11). The obvious motivation of M. Kypriian's art is his own unpleasant experience, which directly affected the artist's artistic handwriting.

M. Kypriian's childhood was nurtured by art. The artist spent the first years of his life in the town of Vynnyky, Lviv region. He lost his father at the age of four. Volodymyr Kypriian was a legionnaire of the Ukrainian Sich Riflemen, the founder of the philatelic movement in Galicia. His death in 1934 laid the foundation for the tragic worldview of the future artist. The son did not know the father's love at a conscious age, did not receive a male upbringing. However, the immense war for the little boy hardened his forehead. World War II fell on the childhood of M. Kypriian, forming a true idea of the artist about what is a tragedy. During war there is always a destruction of human consciousness. It has the greatest impact on the common sense of the younger generation, which very quickly absorbs the harshness of life. War is always a conversation about power and obedience, collective consciousness and the suppression of individuality. World discord is a familiar plot in the cyclical history of human existence. At least once a century, the beastly beginning, as scheduled, embraces humanity; and in the brutality of war something bright and cheerful is born: faith in the best, faith in art. However, this art, although beautiful, has a bitter taste. M. Kypriian described his childhood memories and adventures in his memoirs, as well as in interviews: "During the war, as children, we staged performances in the yard, made decorations, changed clothes" (Maksimenko, 2013: 12). For the artist, the art of theater became the axis that gave hope and happiness: "It was like a break between life and death.

Because you never knew if you would be gone in five minutes. It is a nirvana between life and death, which kept us all alive, with desire, with those high human values that must be carried to the end of our age” (Maksimenko, 2013: 13). M. Kypriian and his childhood friend performed plays on the streets of Vynnyky right under the noise of explosions and in constant readiness for death. Memorable moments from the childhood of M. Kypriian, which the artist mentions in his memoirs, formed the basis of his decorative decisions for the performances: “Ladies and Hussars” by O. Fredro, “People’s Malachi” by M. Kulish, “The Last Stop” by Je. Remarque.

History knows many talented people who grew and developed in the artistic circle. Strong artistic ties formed M. Kypriian as a multifaceted personality. Throughout his life, the set designer actively researched the family tree, describing the intricacies of the ties of famous relatives and acquaintances in his own memoirs. The artist especially emphasizes the involvement of a kind in various fields of art. His mother studied at the Academy of Arts in Krakow, but did not complete her education due to the 1914 war. Her favorite paintings were the most famous paintings of Renaissance artists Leonardo da Vinci’s “Mona Lisa” and Raphael Santi’s “Madonna in a Chair”, reproductions of which hung in the house like life-saving icons. The upbringing of his mother and grandmother prompted M. Kypriian to develop a fine aesthetic taste, even in difficult times. “The world of theater, its “meaning” and its appeal have been known to me since childhood because my mother’s friends were actors of various theatrical traveling troupes at the time: Olena Benzal-Karpyak, Yosyf Hirnyak, Volodymyr Blavatsky, Ida Kaminska, Lesya Kryvytska, Yosyf Stadnyk, Stefa Stadnykivna” (Kypriian, 2007: 88), – the artist recalled. M Kypriian also became acquainted with drama as a basis for stage action at an early age. After all, during the war, traveling troupes, passing through Vynnyky, left the artist’s family their plays and directorial texts.

After the war, the artist did not intend to link his professional activities with theatrical work, but fate guided his intentions. The artist’s artistic path was through learning music: singing, playing the piano; choreography; painting. Namely, the theater became a springboard for the realization of synthetic artistic thinking of M. Kypriian. In 1947, M. Kypriian entered the Lviv Academy of Arts, the official opening of which took place in 1946. Vitold Monastyrsky, a teacher of the Department of Drawing (son of the artist Anton Monastyrsky, studied at the Warsaw Academy of Arts), became a teacher of the artistic language of painting for M. Kypri-

ian. V. Monastyrsky was a master of domestic painting, portrait, landscape, still life. In the introductory article to the album of works of the artist in 1977 it is noted that his work “glorifies the beauty of the native renewed Carpathians” and “images of contemporaries” (Monastyrsky, 1977). M. Kypriian’s art was significantly influenced by V. Monastyrsky’s art school. Starting from the genres of painting (portrait, landscape, still life), in which the theatrical artist worked all his life, ending with borrowing the style of writing of the Post-Impressionists (which V. Monastyrsky himself learned while in Krakow). Quite quickly M. Kypriian moved from the field of painting to theatrical practice. In 1949, while still a student at the academy, the young artist began painting scenery at the Lviv Opera House. It would seem that he is a young man with little experience, or even still studying painting, and he has already been invited to lead the studio of fine arts at the Teacher’s House, and in 1954 – as a decorator for the puppet theatre.

In 1957, M. Kypriian was offered the position of production designer, and in 1963 – the main artist in the Theatre named after M. Zankovetska. Thus, the painter, without special theatrical training, but with a powerful school of life, connected his professional activity with the stage.

Today M. Kypriian can be considered a unique professional theatre artist of Ukraine without a scenographic school. “He is his own school. His talent, intelligence, ability to work were enough to be a KYPRIIAN” (Khudytsky, 2010), – so aptly said the director V. Sikorsky, with whom the artist has repeatedly collaborated. Understanding of theatrical specifics came to the artist in an intuitive way: through his curiosity, openness to art, company temperament. M. Kypriian created plays with a large number of directors, many of whom created relevant, intelligent Ukrainian theater: B. Tiahno, O. Barsegyan, M. Gilyarovsky, S. Danchenko, F. Stryhun. In his first work in the theater, the artist performed written scenery on the projects of famous set designers Fedor Nirod and Alexander Salman. And in the drama Theater named after M. Zankovetska observed the work of artist Yuri Stefanchuk.

The specificity of F. Nirod’s scenography was the creation of projects for opera and ballet productions. It is his version of the stage design of the ballet “Romeo and Juliet” (premiere in 1971) preserved in the repertoire of the National Opera of Ukraine in Kiev (by UNESCO, the play was recognized as the best interpretation of this work by Shakespeare). Perhaps the understanding of the importance of scale and monumentality in theatrical art originated

in M. Kypriian at the stage of cooperation with the experienced master F. Nirod.

M. Kypriian took part in the preparation of the first Western Ukrainian “Hamlet” in the drama theatre (1957, directed by B. Tiahno), developing costumes that continued the aesthetics of the decorative design of the previous set designer of the theatre (Yu. Stefanchuk). Both the director and the set designer came from the theatre workshop of the Berezil Art Association, so they possessed the ideological heritage of L. Kurbas and could push M. Kypriian to search for his own plastic metaphor.

When M. Kypriian was asked if he imitated someone in his art, the artist replied: “Did Mozart or Wagner imitate someone? Each person, if he is an individual, does not imitate anyone” (Khudytsky, 2010). The set designer always looked for his own way in art, had a desire to do a good deed and always be only himself. In an interview with theatrical critic M. Harbuziuk, M. Kypriian spoke openly about the state of modern scenography: “And when today we see a sharp decline in professional skills, when the scenography is replaced by secondary quality with Broadway-type design, it becomes painfully sad” (Гарбузюк, 1994: 28). Since the year of the interview (1994), almost nothing has changed in the Ukrainian art of stage design. Even the theatrical idols of the past: “After all, blind epigony is no better, “like” a fascination with Kurbas. It is clear that if Kurbas lived today, he would work in a different way. In what exactly – no one knows. Everyone still has to go their own way. This is the only way” (Harbuziuk, 1994: 28).

## Part 2. The time of the postwar avant-garde.

Ukrainian art of the second half of the 20th century developed in parallel with European and American, renewing and enriching the traditions of the historical avant-garde of the early twentieth century. Peculiarities of the formation of the Ukrainian post-war avant-garde are inextricably linked with the scenographic activity of M. Kypriian.

The Ukrainian art of the “sixties”, to which M. Kypriian belonged, “broke” all patterns of socialist-realist reality. Creators of a worldview renewed by the war, as well as artists whose young temperament did not accept continuous prohibitions not only social, ethical, but also aesthetic, appeared on the artistic horizon. The avant-garde work of painters, graphic artists, and sculptors at the official level was almost completely suppressed and belonged to the category of underground art, a kind of secret elite society of like-minded people from all over modern Ukraine.

Artists close to M. Kypriian were G. Gavrilenko, V. Lamakh, V. Barsky, F. Yuriev, O. Dubovyk, mem-

bers of the Club of Creative Youth “Contemporary” (1959–1964): Alla Gorskaya, Galina Sevruk, L. Panchenko. In the west of Ukraine there was an ethnographic direction of fine arts. The Transcarpathian and Lviv (M. Kypriian belonged to it) schools of painting became artistic centers. Emphasis on nationality, ethnicity, life became the basis of the works of F. Minayl, A. Kotska, R. Selsky, K. Zvirynsky. For M. Kypriian’s art, love for the native land was a characteristic, even integral component. The artist was personally acquainted with S. Parajanov, who glorified the beauty of Ukrainian Transcarpathian nature, life and customs at the level of cinematography (“Shadows of Forgotten Ancestors”, 1964). M. Kypriian used his abilities in depicting the Ukrainian color in the design of productions based on national classics (“Haidamaki”, T. Shevchenko, 1963; “Vanity”, I. Karpenko-Kary, 1967; “Oh, don’t go, Hrytsia, and party”, M. Starytsky, 1986). “Ukrainian classics, on which a huge layer of clutches and “authoritative recommendations” lies, which at various stages made it “peasant”, “domestic”. “Troubled”, in the works of M. Kypriian acquires the features of intelligence and poeticism inherent in Ukrainian poetry” (Harbuziuk, 1994: 30), – says actress L. Borovska.

It can be noted that M. Kypriian was “lucky” with the chosen profession of theatrical artist, because the performing arts in the thaw could afford more expression of will than the fine arts. “The Ukrainian scene became a realm where the harsh socialist-realist doctrine often receded under the influence of drama, directing and artistic vision” (Sklyarenko, 2016: 8), – says researcher G. Sklyarenko. In the 1960s, artists of the Ukrainian classical avant-garde continued to work: A. Petritsky, V. Yermilov. And although their avant-garde shifts at the beginning of the century were strongly suppressed, the artists did not lose their creative inspiration and were a living proof of the existence of Ukrainian avant-garde art before the war and revolutions.

The genesis of M. Kypriian’s art is obvious – the discovery of the plastic avant-garde of the 1910s and especially of the 1920s with their aesthetic dominant – the constructivist trend. The artist was noticeably influenced by Ukrainian scenographers, who determined the formation of the school by their art – O. Exter, A. Petritsky, V. Meller. In analyzing the theatrical works of M. Kypriian, researchers have repeatedly drawn attention to the constructivist direction of the visual expression of ideas in the sketches of the artist. For the most part, we consider several performances that once gained the most notoriety, such as “Faust and Death” in 1960 by O. Levada (Shpakovych, 2020: 237) and “Haidamaki” in 1963

after T. Shevchenko (Harbuziuk, 1994: 28; Sklyarenko, 2006). In the work on the play “Faust and Death” was a cosmic fantasy of the artist, ahead of time. M. Kypriian’s art, as it was with fiction and cinema (for example, the appearance of modern gadgets – a clamshell phone, tablet, Bluetooth headset, video calls – in the series of the 1960s “Star Trek”), revealed the secrets of the future, answering the question: how a person travels in outer space – before society learned about it. Of course, such a phenomenon could not escape the attention of researchers and became a “magical” component in the creative biography of M. Kypriian. The cosmic theme allowed the artist to justifiably move from the category of realistic to abstract dimension. Thus, various geometric planes appeared in the sketches of the play, arranged in the air space of the sheet in a spiral pattern. The stage substantiation of the abstraction created by the artist is achieved by the presence in the picture of the figure of the character from the play, which immediately outlines the scheme of the *mise-en-scène* of the production. In this work, the artist's flair was shown not only for the constructivist stage organization, but also for the creation of a full-fledged, picturesquely finished sketch, which can be perceived as an independent work of art.

The conditional solution of M. Kypriian’s stage space, in addition to constructivism, appeals to such directions of fine arts as cubism and suprematism. Sketches of the artist of the 1960s for performances of plays by Russian playwrights (“Meetings”, unrealized production; “Everything remains for people”, S. Alyoshin; “How are you, boy?”, V. Panova; “So we will win”, M. Shatrov) can be attributed to one cycle with common stylistic devices: the use of screens and prisms (on the principle of “tragic geometry” by G. Craig).

Researchers have determined that the vast majority of M. Kypriian’s sketches are made of gouache on paper or cardboard (Shpakovych, 2018). Drawings made of gouache paints are traditionally referred to as a graphic art form. However, M. Kypriian’s stage projects are full of picturesque forms of representation of objects: pasty brushstroke, play with tonal gradation of color, selected color scheme and composition. Most of the artist's decorative sketches are similar to the avant-garde works of an easel painter, while the sketches of the costumes are characterized by frank graphic incompleteness, the use of an accented line, inattention to the human figure (the main thing in the sketch is the costume itself). For M. Kypriian, the final version of the sketch project is important, because it is an indicator of the work of a theatrical artist, his personal contribution to the

collective work, which completes a certain stage of the release of a new play. M. Kypriian was actively engaged in easel painting: he painted portraits of family members, acquaintances, cultural figures; created still lifes and landscapes. They are characterized by a combination of impressionism of the art form with the naturalism of the image. The background of painting, especially portrait, is full of impression and sometimes even expression of strokes. M. Kypriian’s conceptual, avant-garde works are mostly connected with the theater. However, among the artist's creative albums published there are several easel avant-garde works, which can be divided into categories: still life, abstraction, portrait. Still lifes with flowers are made in the form of a geometrized plant composition with a tangible influence of the art of Cubism. The geometric abstraction “Se La Vi” is made in cold colors with tonal gradation of their shades: objects of irregular geometric shape are superimposed on each other in the form of a bizarre composition, where, if desired, you can see the profile of a person. The portrait of an unknown girl called “Red Poppy” (1958) is characterized by the full expression of strokes and colors: pink and black. But the graphic portrait of the composer, conductor Yaroslav Barnych, full of avant-garde representation and immediacy of children’s drawing, has a connection with the theatrical practice of M. Kypriian.

Ya. Barnych is considered to be the founder of modern Ukrainian operetta, who wrote four outstanding works for Ukrainian culture. Two of them, “Sharika” and “Hutselka Ksenia” were staged at the Lviv Theatre named after M. Zankovetska in 1995 and 1997 by the joint work of director F. Stryhun and artist M. Kypriian. The play “Sharika” is in the current repertoire of theatre, and photos to it can be seen on the official website of the theatre. The stage space is romanticized by an antique colonnade and flowers hanging in the air. The symbolic element of the design is a huge window inscribed in an ellipse – a hyperbolized by the artist hole to the romantic world of the heroes. The shape of the window resembles a mirror, which is also a symbol of reflection of the feelings and emotions of the audience in the theatre. The “eloquent” frame of the window sparkles with gilding and delicate curves of floral ornament. An optimistic fairy tale created by M. Kypriian emerges from the darkness of the stage. The sketch of the artist’s scenery has a clear geometric design. The stage is depicted in fiery colours using the artist's typical theatrical colour stretching. The backdrop of the stage is emphatically romantic, on it gloomy colours from grey to black, made by casual wide strokes, depict waves.

The sketch for the play “Hutsulka Ksenia” is distinguished by a combination of geometric and anti-figurative abstraction. The artist paints a gloomy and mystical background, the form of which borders on surrealism and expression. While the construction of the scene is depicted as a clear geometric composition of concentrated circles and associated geometrically irregular elements. In her online review of performances, Kharkiv theatre critic Yu. Shchukina compared M. Kypriian’s artistic decision with the avant-garde scenography of the 1920s: “Minimalism and coloristic laconicism prevailed here. Above the whole “universe” the performances starred abstractly marked, illuminated, the Sun and the Moon, and the vertical dynamics of mise-en-scène was given by spectacular combinations of “waves” of stairs (Shchukina, 2020). In the artist’s sketch, the stage space looks looped. The perspective of the drawing is seen through the stairs and the human figure drawn by the artist. Stairs are created by combining oblique geometrized planes with horizontal colored patches that move from the background to the foreground. M. Kypriian again introduces the image of the actor-character into the sketch to outline the mise-en-scène drawing of the play: in the centre of the composition, in the background of the drawing there is a small red spot, which sharply contrasts with the dim blue background.

The artist tends to write sketches of theatrical scenery on a dark background. The slate background of M. Kypriian’s sketches imitates the dark space of the stage. Thus, in the design of performances, the set designer proposes the use of the principle of “black cabinet”, where all the elements of his scenery are emphasized and actively “act”. This feature was noted by art critic O. Shpakovych: “He showed his innovative approach primarily in the organization of the portal of the scene, leaving a black background and backstage, thus adding space or, as he explains, adding air to make the environment “alive”, “breathable” (Shpakovych, 2020: 91). Black is the dominant colour in the sketches of M. Kypriian. It emphasizes each element of the scenery, as well as makes “glow” other colors in the sketches. This artistic technique

allowed M. Kypriian to create light mise-en-scène in his drawings. The artist was a supporter of the use of effective lighting, which brings him to the ranks of progressive theatre artists in Ukraine.

The post-war avant-garde in M. Kypriian’s work was not limited to a specific period of time. All the theatrical art of the artist, beginning in the 1960s and until his death, was imbued with avant-garde searches and tragic monumentality.

Thus, the name of M. Kypriian should definitely be put on a par with the famous creators of Ukrainian scenography of the twentieth century: F. Nirod, D. Borovsky, D. Leader, M. Frenkel, O. Burlin.

**Conclusions.** The genesis of the creative search of the artist M. Kypriian is investigated. It is determined that social factors significantly influenced the artistic activity of M. Kypriian, hardening his psycho-emotional experience to study global topics. It was the harsh military events that shaped the scenographer’s desire for art in general and led to tolerance for each art form separately (theatrical syntheticity). Hence the use in the studied performances of visual means of expression, technical capabilities of the theatre, the conditional language of art, the psychological levers of pressure on the audience.

It is determined that the art of M. Kypriian is connected with the achievements of the plastic avant-garde of the 1910s and 1920s with their aesthetic dominant – the constructivist trend. It is established that the artist was in a creative tandem with many directors (M. Gilyarovsky, S. Danchenko, A. Babenko, F. Stryhun), and also acted within the Ukrainian post-war avant-garde art. Nevertheless, his artistic language was not influenced by others and took place as an independent and fundamentally original.

The absence of a scenographic school in M. Kypriian is substantiated (the artist belonged to the Lviv school of painting, which was reflected in his author’s style). Parallels are drawn between the artists of the postwar avant-garde and M. Kypriian. The connection of the artist’s scenographic practice with folk art and Ukrainian traditions, which are illuminated by M. Kypriian through the prism of avant-garde vision, is established.

#### BIBLIOGRAPHY

1. Гарбузюк М., Боровська Л. Мирон Кипріян. *Український театр*. 1994. № 2. С. 28–32.
2. Кипріян М. В. Все в минулому. Львів : Панорама, 2007. 300 с.
3. Кипріян М. В. Спогади. Живопис. Сценографія. Львів : ЗУКЦ, 2011. 328 с.
4. Кипріян М. В. Костюм до театральних вистав. Львів : ВД Панорама, 2015. 148 с.
5. Клишко З. В. Виявлення тенденцій і особливих відмінностей в творчій біографії Є. М. Лисика в порівнянні із досягненнями інших майстрів сценографії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Архітектура. 2014. № 793. С. 189–201.
6. Максименко С. Мирон Кипріян: «Театр – нірвана між життям і смертю...». *Кіно-Театр*. 2013. № 3. С. 12–13.
7. Монастирський В. *Альбом. Художники в Україні*. Київ : Мистецтво, 1977. 87 с.

8. Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття / В. Сидоренко (голова) та ін.; Акад. мистецтв України, Ін-т пробл. сучас. мистецтва. Київ : Інтертехнологія, 2006. 1064 с.
9. Скляренко Г. Мистецтво Києва: од відлиги до перебудови. Каталог виставки. Київ : Аукціонний дім «Дукат», 2016. 178 с.
10. Сотська Г., Шмельова Т. Словник мистецьких термінів. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Херсон : Видавничий дім «Стар», 2016. 52 с.
11. Худрицький В. «Художник Мирон Кипріян: останній володар старовинного замку». *ZN.UA*. 2010. № 28, 6–13 серпня. URL: [https://zn.ua/ukr/SOCIUM/hudozhnik\\_miron\\_kipriyan\\_ostanniy\\_volodar\\_starodavnogo\\_zamku.html](https://zn.ua/ukr/SOCIUM/hudozhnik_miron_kipriyan_ostanniy_volodar_starodavnogo_zamku.html) (дата звернення 22 лютого 2021 р.)
12. Шпакович О. О. Перші вистави Мирона Кипріяна в театрі імені Марії Заньковецької кінця 50-х – початку 60-х років ХХ століття. *Традиції та новації*. 2020. № 1. С. 88–95.
13. Шпакович О. О. Сценографічна діяльність М. Кипріяна в 60-х роках ХХ ст., *Народознавчі зошити*. 2020. № 1 (151). С. 233–244.
14. Шпакович О. О. Що нам залишив Мирон Кипріян? *Образотворче мистецтво*. 2019. № 4. С. 120.
15. Шпакович О. Театральний костюм у творчості Мирона Кипріяна. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2018. № 38. С. 208–225.
16. Щукіна Ю. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100001036983813> (дата звернення 22 лютого 2021 року).

## REFERENCES

1. Harbuziuk M., Borovska L. Myron Kypriian [Myron Kypriian]. *Ukrainskyi teatr*. 1994. № 2. S. 28–32 [in Ukrainian].
2. Kypriian M. V. Vse v mynulomu [All in the past]. Lviv : Panorama, 2007. 300 s. [in Ukrainian].
3. Kypriian M. V. Spohady. Zhyvopys. Stsenohrafiia [Memories. Painting. Scenography]. L. : ZUKTs, 2011. 328 s. [in Ukrainian].
4. Kypriian M. V. Kostium do teatralnykh vystav [Costume for Theatrical Performances]. Lviv : VD Panorama, 2015. 148 s. [in Ukrainian].
5. Klymko Z. V. Vyivlennia tendentsii i osoblyvykh vidminnostei v tvorchii biohrafii Ye. M. Lysyka v porivnianni iz dosiahnenniamy inshykh maistriv stsenohrafiï [Identification of tendencies and special differences in the creative biography of EM Lysyk in comparison with the achievements of other masters of scenography]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. Arkhitektura. 2014. № 793. S. 189–201 [in Ukrainian].
6. Maksymenko S. Myron Kypriian: «Teatr – nirvana mizh zhyttiam i smertiu...» [Theatre – Nirvana between Life and Death]. *Kino-Teatr*. 2013. № 3. S. 12–13 [in Ukrainian].
7. Monastyrskiy V. Albom. Khudozhnyky v Ukraini [Artists in Ukraine], Kyiv: Mystetstvo, 1977. 87 s. [in Ukrainian].
8. Narysy z istorii teatralnoho mystetstva Ukrainy XX stolittia [Essays on the history of theatrical art of Ukraine of the twentieth century] / V. Sydorenko (holova) ta in.; Akad. mystetstv Ukrainy, In-t probl. suchas. mystetstva. Kyiv : Intertekhnolohiia, 2006. 1064 s. [in Ukrainian].
9. Skliarenko H. Mystetstvo Kyieva: od vidlyhy do perebudovy [Kyiv's art from thaw to perestroika]. Katalog vystavky. Kyiv: Auktsionnyi dim «Dukat», 2016. 178 s. [in Ukrainian].
10. Sotska H., Shmelova T. Slovyk mystetskykh terminiv [Dictionary of artistic terms]. Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy. Kherson: Vydavnychiy dim «Star», 2016. 52 s. [in Ukrainian].
11. Khudrytskyi V. Khudozhnyk Myron Kypriian: ostannii volodar starovynnoho zamku [Artist Myron Kypriian: the last owner of the ancient castle]. *ZN.UA*. № 28, 6–13 serpnia, 2010. URL: [https://zn.ua/ukr/SOCIUM/hudozhnik\\_miron\\_kipriyan\\_ostanniy\\_volodar\\_starodavnogo\\_zamku.html](https://zn.ua/ukr/SOCIUM/hudozhnik_miron_kipriyan_ostanniy_volodar_starodavnogo_zamku.html) [dostup 22 liutoho 2021]
12. Shpakovykh O. O. Pershi vystavy Myrona Kypriiana v teatri imeni Marii Zankovetskoï kintsia 50-kh – pochatku 60-kh rokiv KhKh stolittia [Myron Kypriian's first performances at the Maria Zankovetska Theater in the late 1950s and early 1960s]. *Tradysii ta novatsii*, № 1, 2020, 88–95. [in Ukrainian].
13. Shpakovykh O. O. Stsenohrafichna diialnist M. Kypriiana v 60-kh rokakh KhKh st. [The stage design by Myron Kypriian in 60s of the 20th century], *Narodoznavchi zoshyty*, № 1 (151), 2020. 233–244. [in Ukrainian].
14. Shpakovykh O. O. Shcho nam zalyshyv Myron Kypriian? [What did Myron Kypriian leave us?]. *Obrazotvorche mystetstvo*. 2019. № 4. S. 120. [in Ukrainian].
15. Shpakovykh O. Teatralnyi kostium u tvorchosti Myrona Kypriiana [Theatrical costume by Myron Kypriian]. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*. 2018. № 38. S. 208–225. [in Ukrainian].
16. Shchukina Yu. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100001036983813> [dostup 22 liutoho 2021] [in Ukrainian].



**Марія ЯРКО,**

*orcid.org/0000-0003-4514-3550,*

*кандидат мистецтвознавства,*

*доцент кафедри музикознавства та фортепіано*

*Навчально-наукового інституту музичного мистецтва*

*Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

*(Дрогобич, Львівська область, Україна) yarko\_mariya@ukr.net*

**Марія КАРАЛЮС,**

*orcid.org/0000-0002-6339-2094*

*магістр педагогічної освіти,*

*заступник директора,*

*старший викладач кафедри музикознавства та фортепіано*

*Навчально-наукового інституту музичного мистецтва*

*Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

*(Дрогобич, Львівська область, Україна) karalus.marika@gmail.com*

## ДРАМАТУРГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦИКЛІЧНИХ КОМПОЗИЦІЙНИХ СТРУКТУР В АКАДЕМІЧНІЙ МУЗИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ: ПРОБЛЕМОЛОГІЯ ГЕРМЕНЕВТИЧНОЇ РЕЦЕПЦІЇ ПИТАННЯ

Циклічні композиційні структури – унікальний алгоритм творення концептуальної моделі творчих задумів, які найбільшою мірою придатні до забезпечення композиційно-драматургічної логіки складних жанрових форм у різних родових групах жанрових сфер академічної музичної творчості. Проблема, однак, полягає в тому, що зазвичай циклічні структури розглядаються у формально-логічний спосіб – констатації кількості частин й аморфного визначення «єдності ідейного задуму», хоча холистичний підхід у дусі «філософії цілості» передбачає вияв суто внутрішніх зумовленостей щодо організації цілого. Саме тому в полі зору – драматургічні особливості циклічних композиційних структур, розмаїття яких визначене класичною практикою компонування музичної матерії. Звісна річ, передусім маються на увазі умови структурування циклічних композиційних форм згідно із суто драматургічними видами співвідношення сегментів концепції: конфліктно-драматичним (діалектичним); параболічним (із різкими зсувами та зміщеннями у значеннях образності); лінійним (сюжетним); тотожністю. Так, історично попереднім був досвід напрацювання параболічного типу драматургічних співвідношень сегментів концепції, який набув чинності у зіставленні «прелюдії» (а також «токати») та «фуги» в добу бароко: різкість зміщення у значеннях образності визначав «зсув» у почерговості модальностей «прелюдювання» та «фуги» як співвідношення певного «початку» та по-філософськи організованого «обговорення» теми. В історично подальшому часі такі протиставність переросла рамки «риторичної диспозиції» і сформувала конфліктно-драматичну диспозицію діалектичного зразка: діалектична тріада «теза→антитеза→синтез» у драматургічний спосіб об'єднала інтонаційні значення тематизму сонатного типу і визначила семантичний інваріант класичного сонатно-симфонічного циклу. Услід за тим романтична модальність як по-своєму опанувала параболічний, так і запропонувала вже «сюжетний» / «лінійний» тип драматургічного співвідношення сегментів концепції циклічної структури: яскравим свідченням тому є камерно-вокальні та камерно-інструментальні цикли композиторів-романтиків. І вже окремий дискурс осмислення циклічних композиційних структур – це їх затребуваність у вокально-інструментальній та хоровій творчості, де перелічені типи драматургічного співвідношення сегментів концепції лише в авторській версії задуму мають затребуваність щодо прийомів творення циклічної структури, причому згідно з узгодженням зі структурою поетичного першоджерела.

**Ключові слова:** творчість, циклічні композиційні структури, типи драматургічних співвідношень.

**Maria YARKO,**

*orcid.org/0000-0003-4514-3550*

*Candidate of Art History,*

*Associate Professor at the Department of Musicology and Piano*

*Institute of Music Art*

*of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*

*(Drohobych, Lviv region, Ukraine) yarko\_mariya@ukr.net*

**Maria KARALYUS,**

*orcid.org/0000-0002-6339-2094*

*Master of Pedagogical Education,*

*Deputy Director,*

*Senior Lecturer at the Department of Musicology and Piano*

*Institute of Music Art*

*of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*

*(Drohobych, Lviv region, Ukraine) karalus.marika@gmail.com*

## DRAMATURGICAL FEATURES OF CYCLIC COMPOSITIONAL STRUCTURES IN ACADEMIC MUSICAL WORKS: PROBLEMS OF HERMENEUTIC RECEPTION

*Cyclic compositional structures are a unique algorithm for creating a conceptual model of creative ideas, which are best suited to provide compositional and dramatic logic of complex genre forms in various generic groups of music genre areas. The problem, however, is that cyclic structures are usually treated on the basis of formal logical specialization of knowledge about the world of music, i.e. by defining the number of parts and, rather amorphously, the "unity of idea". Instead, a holistic approach in the spirit of the "philosophy of integrity" involves the manifestation of the deepest levels of the musical "text" structure, its purely internal dependences for the organization of the whole. That is why we consider the dramaturgical features of cyclic compositional structures of academic music, the diversity of which is determined by the classical practice of composing music. Undoubtedly, first of all we mean the stylistic conditions of structuring cyclic compositional forms according to purely dramaturgic types of the relation between the concept segments: for example, dramatic conflict (dialectical); parabolic (with sharp shifts of the imagery); linear (plot); identity. The given dramaturgical types of relations manifest themselves in different ways in different kinds of cyclic structures. Thus, historically earlier was the experience of developing a parabolic type of dramaturgic relations of concept segments, which came into force in the comparison of "prelude" (as well as "toccata") and "fugue" in the Baroque era: the sharpness of the shift in imagery determined the prelude and fugue as an interdependence of a certain "beginning" (the actual prelude) and a philosophically organized "discussion" of the topic. In later times, this kind of opposition outgrew the framework of the "rhetorical disposition" and formed a dramatic conflict disposition of dialectical pattern: the dialectical triad "thesis → antithesis → synthesis" in a dramaturgical way combined the intonation meanings of sonata-type themes and defined the semantic invariant of the classical sonata-symphonic cycle. Subsequently, the romantic modality in its turn involved both parabolic and a "plot" (linear) type of dramatic relationship of the cyclic structure segments: a clear evidence of this are chamber vocal and instrumental cycles of romantic composers. And another separate discourse of understanding cyclic compositional structures is that they are very much in demand in vocal instrumental and choral works, where the listed types of relations of dramaturgic concept segments already in the author's idea demand a cyclic structure, in agreement with the structure of the primary source.*

**Key words:** *creativity, cyclic compositional structures, types of dramaturgic relationships.*

**Постановка проблеми.** Поширене нині «стереотипне» визначення циклічної композиційної форми спирається на такі її прикмети, як: кількох-частинний склад, окремішність композиційної організації кожної зі складових частин та їхнього характеру. Водночас акцентовано на їх зв'язку між собою стосовно «єдності у втіленні ідейно-художнього задуму», хоча при цьому на перше місце висувається ознака «сумарного» охоплення певних образів, які вважаються суто «музичними» щодо різниці в темпових позначеннях, жанрових різновидів тощо (Мазель, 1979: 447). Поза тим у нинішній музикознавчій практиці питання визначення циклічної композиційної форми, а також теоретичних аспектів тлумачення власне циклічних структур мало б відштовхуватися від етимології поняття «цикл» (від *gr.* – «круг», «коло», «круговерть») як певної процесуальної тягlosti здійснення чогось (напр., цикл природної зміни пір року, виробничий цикл тощо), яка становить собою закінчене коло розвитку, отже,

охоплювати собою уявлення про такий тип композиційно-драматургічної організації, коли, з одного боку, внутрішні складники виявляють одноосібну самостійність, а з іншого – саме вкупі становлять довершену цілісність. У цій особливості й виявляється неординарний тип зв'язку – взаємопов'язана сукупність образів, перебіг яких оцінюється як завершений процес. Отже, спеціалізований інтерес до проблеми драматургічних особливостей циклічних композиційних структур в академічній музичній творчості, довкола якої нині загалом актуалізувалися аспекти герменевтичної рецепції категорії драматургії (Шульга, 2000: 100–118) та типології структуротворчої ідеї (Горюхіна, 2000: 16–30).

**Аналіз досліджень.** Доволі парадоксально, але факт: у популярних навчальних виданнях із будови музичних творів стосовно циклічних композиційних структур передусім згадується про практику окремішнього виконання частин циклу, потім (задля аналогії щодо їх образно-характер-

ної самодостатності) – про структуру варіаційного циклу, і тоді виводиться констатація: «В інструментальній музиці склалися два основні види циклічних форм: сюїта і сонатно-симфонічний цикл» (Мазель, 1979: 448). Отже, жодного слова, наприклад, про трансформацію циклічного роду структур у сфері вокальної музики, де визначальним моментом є музично-поетичні співвідношення в їх інтонаційно-драматургічних зв'язках поміж такими системами, як «композитор – поет». Простіше кажучи, рушіями мали б бути питання на кшталт: «чому» й «з чого» відбувається, власне, це сумарне складання в цикл? До речі, шеститомне видання «Музичної енциклопедії» (1982) взагалі не містить спеціального визначення поняття «циклічна форма», натомість відсилає читача до розділів «Соната», «Сонатно-циклічна форма», «Симфонія» та «Сюїта». Одразу ж, проте, зазначимо: перелічені зразки композиційних структур – це «продукти» певного історичного часу в лише собі властивих ментальних (світоглядно-психологічних) особливостях та світовідчуттєвих характеристиках, які єдино спроможні бути причетними до зрозуміння циклічно організованої структури в її драматургічних якостях.

Тому питання герменевтичної рецепції поняття «циклічні структури» має нині відкрите поле його проблемології; наприклад, з огляду на: взаємодію композиційних структур (Стоянов, 1985); ментальну природу стильових систем музичного мислення (Бобровський, 1989); авторський вибір або каузального, або фабульного принципу організації образу світу (Чекан, 1991); методологічні основи тлумачення феноменології музичного «тексту» як тексту культури засобом алгоритмів семіотичного аналізу (Пясковський, 2002); концептуально оновленого розуміння проблем формотворення (Гнатишин, 2008) тощо.

**Мета статті** – розкрити понятійне поле феномена «циклічні структури» в академічній музичній творчості, вирізняючи при цьому його іманентні характеристики під виглядом диференційованих драматургічних співвідношень концепції задуму.

**Виклад основного матеріалу.** Історично попереднім (фольклорного походження) зразком циклічних композиційних структур в академічній музичній творчості прийнято вважати «варіаційну» композиційну форму, що завжди мала дотичне відношення до принципу циклічності – як процесу змін, що об'єднується в «коло» чи «круговерть» опрацювання заголовної теми. Варіаційний процес – це тип стану «тотожності» ( $A+A_1+A_2+A_3+A_4$  тощо), тому зарахування

власне варіаційної форми до розряду циклічних є вельми відносним.

Услід за тим це була танцювальна сюїта, що була успішно апробована у світській музиці барокового часу. Як історичну попередницю сонатного та сонатно-симфонічного циклу *сюїту* (з французької *suite*; букв. – ряд, послідовність) у сенсі типу циклічної структури варто розглядати як «низку» (букв. – нанизування) обов'язково характерних та внутрішньо завершених образів, контрастуюче зіставлення яких налаштоване на тип «лінійного» співвідношення (на відміну від діалектичної логіки становлення та зростання у класичному сонатно-симфонічному циклі). Тому цей тип зв'язку характеризується як «сюжетний» і поширюється на обидва типи сюїт: «старовинної» як «танцювальної» і «нової» як «програмної».

Проте в наступну епоху (Класицизм) власне сюїта фактично була витіснена іншою жанровою доміантою – «світською месою» XIX століття (вислів М. Арановського) або ж «симфонією», що була покладена на діалектичну модель світовідношення та світорозуміння (Арановський, 1979: 14–39). Зазначимо, зокрема, як закономірну особливість усталений у класичному сонатно-симфонічному циклі тип *діалектичного* співвідношення сегментів концепції Людини. Це співвідношення ґрунтується на діалектичній тріаді (теза→антитеза→синтез) та діалектичних законах («єдність і боротьба протилежностей», «перехід кількості в якість», «заперечення заперечування»), що поширюються на окремі його частини, й встановлює драматургічні функції складових частин: I – драма (сонатна форма), II – ліричний центр, III – об'єктивна сфера, IV – фінал. Подібний (власне діалектичний) тип співвідношення є також характерним для «сонатного» (тричастинного) циклу, який «випускає» з поля зору компонент «гри» як «об'єктивної сфери» (Ярко, 2009).

У подальшому історичному часі семантична (в сенсі «типу змісту») парадигма та граматична основа симфонії як класичний сонатно-симфонічний цикл набула найнеймовірніших трансформацій. Так, через «скорочений» до двох частин цикл Восьму симфонію Ф. Шуберта нарекли «незакінченою», хоча усі необхідні для реалізації семантики жанрової форми симфонії як концепції життєдіяльності Людини драматургічні чинники в ній відбулися: це – «історія» людини історичної (романтика) із свідомим переміщенням із сегмента драми у внутрішній світ, що спричинило не просто розосередженню сегмента «ліричного споглядання», а і його синтезу із власне «драмою»; відповідно, інші парадигмально складені сегменти жанрової

форми симфонії (сегменти «гри» та «комунікативної» природи фіналу) виявилися непридатними для авторської концепції, в якій остання частина циклу є своєрідним «чужорідним тілом» зразка «жиги» чи «галопу» з танцювальної сюїти. Тобто квінтесенція задуму Шуберта фактично відбулася вже в межах Першої частини цієї симфонії, включаючи усі її драматургічні фази та відповідні щодо них модальності тематизму. Своєю чергою варто також згадати про не менш неймовірні трансформації принципу циклізації як типу структуротворчої ідеї в добу модернізму, наприклад, у композиційно неподільних симфоніях Є. Станковича (камерна симфонія № 3; «Sinfonia Larga» та інші) та В. Сильвестрова («Post-симфонія»): у першому випадку ідею циклічності забезпечено фазовим типом драматургії, в іншому – метафізикою «проростання» самої ідеї симфонії як типу змісту в моделі «опісля-Симфонії» в «дихаючій» низці кадансових зворотів.

Повернемося, однак, до ретроспективного історичного дискурсу поширення в академічній музичній творчості структуротворчого принципу циклічності. Так, із перенесенням акценту усталеного опісля теологічної концепції світобудови (бароко) раціонально-вольового начала (класицизм) на емоційно-іраціональні корені психічного життя людини (романтизм) у пригоді знову стала *сюїта*, яка оформилася у *програмну композицію*. Наприклад, дослідження драматургічного типу циклізації одного із знакових творів доби романтизму «Карнавалу» Роберта Шумана дає змогу конкретизувати стильовий зріз становлення романтичного камерно-інструментального циклу в намірі вияву семантичного поля циклічних структур, які в полі систематики композиційних форм логічно пов'язані з уявленнями про так звану граматичну основу «складного» розряду жанрових форм. Проте в процесі розгляду смислових ракурсів циклізації цього твору (загалом 20 номерів-сцен) видається неправомірним посилення на виключно формально-логічні чинники. Так, В. Галацька наголошує передусім на інтонаційно-тематичній спорідненості «Преамбули» та фінальної сцени – «Маршу давидсбюндлерів»: на її думку, крайні номери-сцени циклу створюють конструктивну арку з опорних точок, засобом яких поєднано увесь цикл (начебто вони забезпечують його структурно-сміслову симетричність та логічну завершеність); крім того, вказується також на таку закономірність, як масштабно-часова розміреність слідування номерів-сцен – вони виявляють сувору й точну пропорційність тривалості в часі звучання і за схематичним пла-

ном не виходять за рамки простої композиційної форми (здебільшого це проста тричастинна або складний період); зокрема, до числа конструктивно цементуючих чинників циклу В. Галацька зараховує також логіку ладо-тонального плану, оскільки тональний рух проходить у полі бемольних мажорних тональностей (As, Es, B, Des) і містить відхилення та модуляції в також бемольні близькі до них мінорні тональності: «К'яріна» – c-moll, «Флорестан» – g-moll, «Естрелла» – f-moll (Галацька, 1970: 361–446). Варто, проте, визнати: як спостереження за тональним розвитком, так і присутність звукової серії не надто привертають увагу через калейдоскопічність зміни музичних образів; натомість саме контраст поміж ними є головуючим чинником динамічного розвитку цілого, і саме в ефекті контрастності закладено один із генеральних чинників стрімкого композиційно-драматургічного розвитку циклу – коли з інтересом очікується поява щоразу нової сцени-епізоду. Здавалося б, «Карнавал» Р. Шумана представляє собою *лінійний* тип драматургічного співвідношення номерів циклу, що як сегменти концепції конкретизують карнавал-діяство під виглядом низки сюжетних ситуацій із персоніфікацією учасників загальної сюжетної лінії. У цьому плані є підстави мислити про наявність сюжетної лінії з ефектом нанизування сюжетних ситуацій, що загалом споріднює номерну структуру циклу із сюїтним способом циклізації. Проте власне панорамний ракурс охоплення самого діяства містить чи не найважливіший (також розіграний у сюжетний спосіб) драматургічний прийом – різкий зсув-зміщення смислових та характерологічних значень образу, що ним визначається драматургічна природа суцільно-циклічної (попередня історична назва – контрастно-складової) форми. У цьому сенсі нагадаємо про важливість віднайденого Шуманом-публіцистом прийому диференційованого розрізнення дуалістичних значень – своєрідної взаємосуперечливої двоякості та нероздільності водночас. Цю особливість творчого задуму можна визначити у зв'язку з чинністю ще одного – *параболічного* – типу драматургічного співвідношення сегментів концепції, що виступає визначальним смисловим прийомом циклічного структурування.

До речі, апробований (як і у разі танцювальної сюїти) в бароковому контексті, принцип суцільно-циклічної / контрастно-складової структуризації становив вагому підставу для його чинності я найважливішого для жанру камерно-інструментального циклу прийому циклізації. Саме у зв'язку з цим твердженням й опротестовується описана

вище тенденція опису циклічних структур у зв'язку з начебто образно-сисловою самодостатністю складових частин (номерів) циклу: неможливо, наприклад, навіть уявити собі, що «Евсєбій» буде достеменно зрозумілий без «Флорєстана»; так і проблема невизнання феномена Паганіні в бюргєрському суспільстві (як і його вигнання) неможлива для зрозуміння поза ситуативним контекстом – п'єси без номерного позначення в структурі «Німецького вальсу». Отже, перелік смислових ракурсів можна продовжувати – аж до повторного переказу усіх ситуативних контекстів, в яких композитор подає портретні характеристики. Тому підкреслимо: портретна характеристика, психологічна розробка образу-маски і персонажу, настроєвий та ситуативний контекст жанрового епізоду – все це залежить від структурного комбінування номерів циклу, із зіставлення яких народжується властивий смисл та значущість конкретного персонажу дійства чи сюжетної ситуації. Усе це й надає підстави для судження про чинність у «Карнавалі» Робєрта Шумана як лінійно-сюжетного, так і параболічного (із зсувами-зміщеннями значень образу) типів драматургічного співвідношення сегментів концепції.

Отже, власне лінійний тип драматургічного співвідношення сегментів задуму є семантичним відповідником до сюжетного типу драматургії: цей драматургічний тип став особливо характерним для романтичної естетики, а його передумовою було орієнтування на літературний тип програмності. Однак у випадку «Карнавалу» Р. Шумана – це самостійно складена програма, що, з одного боку, в сюжетний (власне лінійний) спосіб являє перебіг подій та їхніх учасників-персонажів, а з іншого – власне сюжетна манєра його представлення виникає на підставі певного ракурсу бачення суспільно-культурної значущості образу-маски чи персонажу. Цікаво, що композитор здійснює опис та вираження самої події чи дійства карнавалу в літературно-публіцистичний спосіб – в регламенті суспільно-культурної ситуації, тобто в контексті певної загальної історично зумовленої проблеми.

Тому в числі найбільш загальних висновків щодо аналізованого твору вважаємо необхідним засвідчити здобуті переконання у тому, що:

1) романтичний камерно-інструментальний цикл є стильовою трансформацією структурної ідеї сюїти (нагадаємо: це – низка, ряд, послідовність) та її художньо-родовим переломленням у зв'язку з чинністю характерологічного вираження образної програми на її зв'язках із літературним та театральним типом вираження, які

виступають у ролі образно-сислових передумов самої циклізації;

2) циклічну форму як таку не варто мислити виключно з боку кількісного числа складових частин, оскільки власне циклічність – це не стільки їхня формальна сукупність, скільки щільне смислове згромадження, яке функціонує за природою конгломерату – такого виду поєднання, коли складові одиниці мають змогу виявляти власні риси та властивості, отже, їхня сукупність передбачає осмислювання у зв'язку з певною загальною ідеєю. А це значить, що питання закономірностей циклізації – це питання семантики циклічних структур, їхньої образно-сислової природи та концептуальної типології;

3) здобутий порівняльний аналіз образно-сислових передумов циклізації танцювальної сюїти та суцільно-циклічної/контрастно-складової форм барокового зразка дає змогу вбачати у витвореному Р. Шуманом програмному камерно-вокальному циклі їх віддалений формально-логічний еквівалент;

4) оригінальність авторського задуму «Карнавалу» Робєрта Шумана як програмного камерно-інструментального циклу вбачається у зв'язку із започаткованою в публіцистичній діяльності композитора ідеєю характеристичної персоніфікації певних смислів соціокультурного значення;

5) аналіз драматургічних засад циклізації в «Карнавалі» Р. Шумана надає підставу для формулювання суджень щодо особливостей циклізації композиційної форми винятково в семантичній площині. Такою індивідуальною особливістю виявився своєрідний симбіоз або ж неоднозначне поєднання лінійного та параболічного типів драматургічного співвідношення сегментів концепції, що виникає на підставі віднайденної композитором можливості поєднання структурних закономірностей циклічної форми сюїтного типу (номерна наскрізність) із принципами картинно-театральної інсценізації (режисура ситуації, сюжетного повороту, візуальна та характерологічна наочність портрету персонажу тощо).

Щоправда, до розряду циклічних композиційних структур варто також додати тип *суцільно-циклічної* (історично передня назва – контрастно-складова) форми, яка за розрядом драматургічних співвідношень сегментів концепції налажить до *параболічного* роду – заснованого на механізмах різкого «зсуву / зміщення» смислового значення вихідного образу (від гр. «парабола» – зіставлення, порівняння, наближення; алегорична розповідь повчально-моралізаторського змісту зразка «притча», «байка»). У переліку подібних зразків

циклізації передусім варто назвати його бароковий тип – у версіях «прелюдія і fuga», «токата і fuga» тощо. Дієвим механізмом зіставлення цілком протилежних модальностей у цьому випадку були семантичні значення складників циклу – на зразок зіставлення «початку» (прелюдіювання чи віртуозного музикування в манері «дотику») і, скажімо, «конкретики розмови» на «тему» фуґи (синонім парламентських дебатів).

Інакше кажучи, в історичному полі кристалізації циклічних структур вбачається накопичення специфічних рис самої циклічної форми – об'ємної за смыслом, здатної до відтворення складних проблемних аспектів життя людини, а також із цілеспрямовано врозумливою драматургічною спеціалізацією складових частин, у послідовності яких варто вбачати певний мислительний процес, що його варто досягти з боку семантики самої циклічної форми, зокрема, на основі аналізу драматургічного співвідношення сегментів концепції, де поняттям «сегмент» (від лат. *segmentum*, букв. – відрізок, смуга) охоплюється така частка цілого, що несе в собі інформацію про це ціле. Відповідно, опорні положення щодо циклічних структур в академічній музичній творчості виявляють не що інше, як проблемні вузли щодо драматургічних співвідношень саме сегментів концепції, а саме в сенсі семантичної інтерпретації драматургічних принципів циклізації композиційної форми. Так, сучасною мистецтвознавчою думкою стверджено, що принципи циклізації є фундаментальною основою художнього мислення, яке незалежно від виду мистецтва передбачає розгляд власне циклу як певної низки гіперкомунікативних подій та полілогу поміж складовими частинами і цілим. Зокрема, загальні закономірності циклоутворення як універсальної властивості будь-яких процесів, у тому числі й у музиці, базуються на таких принципах:

- 1) певна міра завершеності (відмежованості) і складників, і циклу взагалі;
- 2) повторюваність чи можливість повторюваності подій;
- 3) принцип руху по колу чи спіралі від первісної ідеї до часткового або повного її розкриття в циклі.

Крім того, в історичному полі кристалізації циклічних структур вбачається накопичення специфічних особливостей самої циклічної форми:

- 1) об'ємної за смыслом;
- 2) здатної до відтворення складних проблемних аспектів життя людини;
- 3) із цілеспрямовано врозумливою драматургічною спеціалізацією складових частин, у

послідовності яких варто вбачати певний мислительний процес, який варто осмислювати з боку семантики самої циклічної форми.

Отже, питання драматургічних принципів циклізації – це питання семантики циклічних структур, їхньої образно-сислової природи та концептуальної типології. А це означає, що так само, як при відокремленому виконанні, наприклад, арії з оперної вистави, її зміст та образ несе в собі інформацію про лібрето та театральне дійство, так і окремо взята одиниця циклічної форми несе в собі логічно-сислово її прив'язаність до циклічної структури загалом. Звісна річ, найбільш довершеним вираженням ідеї циклічності в академічній музичній творчості є класичний сонатно-симфонічний цикл, який, за ствердженням М. Арановського, є ідеальною граматичною основою класичної симфонії: внутрішня організація такого типу циклічної структури заснована на засадах цілісної концепції життєдіяльності Людини – *Homo agens* (Людина діяльна), *Homo sapiens* (Людина мисляча), *Homo ludens* (Людина в «грі»), *Homo communis* (Людина суспільна); і саме тому між зазначеними компонентами і є тісний ідейно-сисловий зв'язок, що вирішується кожного разу згідно з творчим задумом, який акцентує образно-сислові співвідношення складових частин та є тією необхідною умовою, що забезпечує його типовість (Арановський, 1979: 14–39).

І вже окремішній аспект – це розпізнавання й аргументація принципу циклічності у сфері жанрів вокальної академічної творчості, що як родова група має характеристикою іманентність музично-поетичних співвідношень на рівнях мовно-лексичного та концептуального компонентів. Так, з одного боку, специфіка жанрів вокальної творчості передусім залежить від творення архітектоніки вокальної мелодики у зв'язку з декламаційною перспективою словесного тексту, з іншого – від взаємодії вибраного способу вокалізації словесного тексту з типом інтонаційно-драматургічної участі інструментальної тканини. Та, попри це, це також «програмування» композиційної специфіки вокального твору і надання йому певних рис композиційної структури. Наприклад, у простих жанрових формах вокальної творчості – це або куплетно-строфічний, або суто строфічний принцип композиційної логіки, які є достатніми для забезпечення концепції «пісні», «пісні-романсу», «романсу», «монодраматичного солоспіву» як «монологу», щодо яких фактично ніколи не застосовується принцип циклізації. Натомість у складних жанрових формах вокаль-

ної музики (хоровий концерт, кантата, ораторія, камерно-вокальний цикл), власне, й розкривається простір для затребуваності принципів циклізації як такого структуротворчого прийому, який покликаний забезпечувати «високість» смислової організації композиційної форми – як, наприклад, у кантаті «Сонячне коло» Л. Дичко, де безпосередньо циклічна структура має фактично «подвійну» структурування в ефекті «цикл у циклі».

Щоправда, з огляду на іманентність сфери вокальної музики – первинність Слова та його «омузичення», фактично вторинна пріоритетність музичного чинника спонукає до розуміння різниці у специфіці суто «чистого» інструментального викладу музичних думок, які з огляду на свою максимально абстрактну природу здатні до чіткого накреслення смислу (геніальним прикладом тому є бетховенський тематизм). А тому реалізація музичного задуму у сфері складних жанрових форм вокальної музики безпосередньо знаходиться у прямій залежності від його понятійної конкретизації засобом Слова, отже, накреслення «зон» прологу, зав'язки дії, самої дії/драми, ліричного розосередження, фіналу та епілогу. Тобто відпрацьовані у сфері тематично-драматургічні прийоми стосовно циклічного структурування здобули собі властиві (іманентні – лише для них властиві, природні) композиційно-драматургічні перетворення згідно зі специфікою музично-поетичних співвідношень – як стосовно принципів «омузичення» словесного тексту, так і стосовно концептуального зрізу авторського задуму. Наприклад, у камерних кантатах українських композиторів постмодерного часу (70-х – 80-х рр. ХХ ст.) найбільш затребуваним виявився драматургічний принцип параболічного співвідношення сегментів концепції: маються на увазі Камерна кантата № 3 О. Киви на вірші М. Рильського, камерні кантати

І. Кириліної на вірші жінок-поетес – Г. Ахматової, М. Цветаєвої та ін., «Сумна кантата» В. Бібіка на вірші Т. Шевченка, камерні кантати О. Козаренка «П'єро мертвопетлює» на вірші М. Семенка та «П'ять весільних ладкань» тощо. В усіх цих творіннях відтворено саме параболічний тип співвідношення сегментів концепції, який в унікальний на те спосіб сприяє смисловій напрузі задуму – виведенню кінцевого умовиводу.

**Висновки.** Циклічну композиційну структуру не варто мислити виключно з огляду на кількісне число складових частин: це не стільки їхня формальна сукупність, скільки щільне смислове накопичення, яке функціонує за природою конгломерату – такого виду поєднання, коли складові одиниці мають змогу виявляти власні риси та властивості; отже, їхня сукупність передбачає осмислення у зв'язку з певною загальною ідеєю. Тому в полі зору виключно мають бути уповні конкретні типи драматургічних співвідношень сегментів концепції:

1) *діалектичний* тип. Він є визначальним у структурі класичного сонатно-симфонічного циклу й може поширюватися на інші типи композиційних структур під виглядом конфліктного протистояння;

2) *лінійний* тип. Цей тип співвідношення поширюється на драматургію так званої програмної («нової») сюїти – особливо тоді, коли актуалізується сюжетний тип програми; або на циклічні форми монтажного типу драматургії;

3) *параболічний* тип. Цей тип співвідношення є характерним для суцільно-циклічних структур (тип контрастно-складової форми), де діє прийом різкого зсуву та зміщення у значеннях образу;

4) *тотожність*. Цей тип співвідношення стосується варіаційного циклу загалом, у тому числі, куплетної строфіки.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арановский М. Симфонические искания: исследовательские очерки : монография. Ленинград : Советский композитор, 1979. 286 с.
2. Бобровский В. Тематизм как фактор музыкального мышления : очерки. В 2-х вып. Москва : Музыка, 1989. Вып. 1. 268 с.
3. Галацкая В. Роберт Шуман. *Галацкая В. Музыкальная литература зарубежных стран* : учебник / [под редакцией Е. Царёвой]. Москва : Музыка, 1970. Вып. 3. Издание 4-е, перераб и доп. С. 361–446.
4. Гнатишин О. До проблеми музичної форми як важливої концепції в українському музикознавстві ХХ ст. *МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія: зб. наук. праць з мистецтвознавства і культурології*. 2008. Вип. 4–5. С. 46–58.
5. Горюхіна Н. Композиція музичного твору. *Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П. Чайковського*. 2000. Вип. 7: Музикознавство з ХХ у ХХІ століття. С. 16–30.
6. Мазель Л. Строение музыкальных произведений : учебное пособие. 2-е изд., доп. и перераб. Москва : Музыка, 1979. 536 с.
7. Музыкальная энциклопедия / [гл. ред. Ю. В. Келдыш]. Т. 6. Москва : Советская энциклопедия, 1982. 1008 с.
8. Пясковський І. До проблеми семіотичного аналізу музичного тексту. *Київське музикознавство*. 2002. Вип. 7: Текст музичного твору: практика і теорія. С. 37–41.

9. Пясковський І. Феноменологія музичного мислення. *Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П. Чайковського*. 2000. Вип. 7: Музикознавство з ХХ у ХХІ століття. С. 46–56.
10. Стоянов П. Взаимодействие музыкальных форм : монографія / [пер. с болг. К. Н. Иванова]. Москва : Музыка, 1985. 270 с.
11. Чекан Ю. Про два принципи організації образу світу (на прикладах української музики 1970 – 1980-х років). *Українське музикознавство*. 1991. Вип. 26. С. 94–102.
12. Шульга Л. Деякі аспекти категорії драматургії в сучасному музикознавстві. *Syntagmation* (на пошану доктора мистецтвознавства Стефанії Павлишин). Львів, 2000. С. 100–118.
13. Ярмо М. Українська камерна кантата: інваріант жанрової форми : монографія. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2009. 166 с.
14. Ярмо М. Українська фортепіанна соната : науково-популярне видання. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2009. 90 с.

#### REFERENCES

1. Aranovskiy M. (1979). *Simfonicheskiye iskaniya: issledovatel'skiye ocherki* [Symphonic searches: research essays]: monograph. Leningrad: Sovetskiy kompozitor. 286 s. [in Russian].
2. Bobrovskiy V. (1989). *Tematizm kak faktor muzykal'nogo myshleniya* [Thematism as a factor in musical thinking]: v 2-*kh* vyp. Moskva: Muzyka. 1989. Vyp. 1. 268 s. [in Russian].
3. Galatskaya V. (1970). Robert Schumann. *Galatskaya V. Muzykal'naya literatura zarubezhnykh stran: uchebnik* / [pod redaktsiyey E. Tsarevoy]. Moskva: Muzyka. 1970. Vyp. 3. Izdaniye 4-e. pererab i dop. Pp. 361–446. [in Russian].
4. Hnatyshyn O. (2008). *Do problemy muzychnoyi formy yak vazhlyvoyi kontseptsiyi v ukrayinskomu muzykoznavstvi XX st.* [On the problem of musical form as an important concept in Ukrainian musicology of the twentieth century]. *MIST: Mystetstvo, istoriia, suchasnist, teoriia: zb. nauk. prats z mystetstvoznnavstva i kulturolohii*. Kyiv: Muzychna Ukrayina. Vyp. 4–5. Pp. 46–58. [in Ukrainian]
5. Horyukhina N. (2000). *Kompozytsiya muzychnoho tvoruv* [Composition of a musical work]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy im. P. Chaikovskoho*. \2000. Vyp. 7: *Muzykoznavstvo z XX u XXI stolittia*. Pp. 16–30. [in Ukrainian].
6. Mazel L. (1979). *Stroyeniye muzykalnykh proizvedeniy* [The structure of musical pieces]: *uchebnoye posobiye. 2-e izd. dop. i pererab*. Moskva: Muzyka. 536 s. [in Russian].
7. *Muzykal'naya entsiklopediya* (1982) [Musical encyclopedia] / [gl. red. Yu. V. Keldysh]. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya. T. 6. 1008 p. [in Russian].
8. Pyaskovsky I. (2002). *Do problemy semiotychnoho analizu muzychnoho tekstu*. [On the problem of semiotic analysis of a musical text]. *Kyivske muzykoznavstvo*. Vyp. 7: *Tekst muzychnoho tvoruv: praktyka i teoriia*. Pp. 37–41. [in Ukrainian].
9. Pyaskovsky I. (2000). *Fenomenolohiya muzychnoho myslennya* [Phenomenology of musical thinking.]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy im. P. Chaikovskoho*. Vyp. 7: *Muzykoznavstvo z XX u XXI stolittia*. Pp. 46–56. [in Ukrainian].
10. Stoyanov P. (1985). *Vzaimodeystviye muzykalnykh form* [Interaction of musical forms]: monograph / [per. s bolg. K. N. Ivanova]. Moskva: Muzyka. 270 s. [in Russian].
11. Chekan Y. (1991). *Pro dva pryntsypy orhanizatsiyi obrazu svitu (na prykladakh ukrayinskoyi muzyky 1970–80-*kh* rokiv)* [On two principles of organization of the world image (on the examples of the 1970–1980s Ukrainian music)]. *Ukrayinske muzykoznavstvo*. 1991. Vyp. 26. Pp. 94–102. [in Ukrainian].
12. Shulha L. (2000). *Deyaki aspekty katehoriyi dramaturhiyi v suchasnomu muzykoznavstvi* [Some aspects of the category of drama in the modern musicology]. *Syntagmation* (na poshanu doktora mystetstvoznnavstva Stefaniyi Pavlyshyn). Lviv. Pp. 100–118. [in Ukrainian].
13. Yarko M. (2009). *Ukrainska kamerna kantata: invariant zhanrovoyi formy* [Ukrainian chamber cantata: invariant of genre form:]: *monohrafiia*. Drohobych: RVV DDPU im. I. Franka. 90 s. [in Ukrainian].
14. Yarko M. (2009). *Ukrainska fortepianna sonata* [Ukrainian piano sonata]: *naukovo-populiarne vydannia*. Drohobych: RVV DDPU im. I. Franka. 90 s. [in Ukrainian].



**Тарас ЯРОПУД,**  
*orcid.org/0000-0001-5398-1111*  
доцент кафедри скрипки  
Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського  
(Київ, Україна) yaropudtaras@gmail.com

## НОВАТОРСТВО НІКОЛО ПАГАНІНІ – КОМПОЗИТОРА-СКРИПАЛЯ – ТА ВИКОНАВСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЙОГО ІНСТРУМЕНТАЛЬНИХ ТВОРІВ

У статті розглядаються постать композитора-новатора Ніколо Паганіні та особливості виконавської інтерпретації його творів відомими майстрами скрипкового мистецтва, наголошується, що він – одна з найяскравіших та найзагадковіших постатей в історії музичного мистецтва. Жоден із великих музикантів минулого не мав такої легендарної слави, як Паганіні. Сучасники вважали Ніколо Паганіні недосяжним і неперевершеним генієм, зі славою якого не міг порівнятися жоден митець. Його неможливо було скопіювати, він був королем усіх художників; життя і сила композитора-скрипаля сяли яскравим сонячним сяйвом. Автор у статті акцентує на тому, що, попри фізичні страждання та біль самоти в дитинстві, тендітний і хворобливий Паганіні нікому не дозволяв заглянути у глибину своєї душі. Лише у звуках його скрипки перед слухачем розкривався дивовижний світ поетичних образів, багата гама почуттів і настроїв – від героїчного пафосу до найніжніших ліричних переживань. Автор не обходить своєю увагою також виступи Паганіні перед публікою в повному блиску його незрівнянного таланту, коли світ завмирав, переносився за межі реальності. Ніколо Паганіні об'їздив усю Європу, маючи скрізь визнання і славу через новаторство в композиції та виконавстві, що досі змушує скрипалів ламати голови в намаганні зрозуміти таємницю митця.

Питання інтерпретації романтичної музики Паганіні автор розглядає на прикладах виконання його творів видатними музикантами Ієгуді Менухіном та Віктором Кузнецовим і наголошує, що ця музика насамперед потребує глибокого відчуття й осмислення солістом стилістичних особливостей твору, романтичної індивідуальності й палкого темпераменту виконавця. Серед конструктивних відмінностей ми помічаємо у першого прагнення до округлості та співучості звучання, у другого – до створення віртуозного, іноді з драматичними рисами характеру музики. Автор доходить висновку, що однією з особливостей композиторського стилю Паганіні є прагнення до оригінальності, нетрадиційності думки і технічного новаторства.

**Ключові слова:** композитор-новатор, Кампанелла, 24 каприси, концерт, інтерпретація.

**Taras YAROPUD,**  
*orcid.org/0000-0001-5398-1111*  
Associate Professor at the Violin Department  
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music  
(Kyiv, Ukraine) yaropudtaras@gmail.com

## INNOVATION OF NICCOLO PAGANINI AS COMPOSER-VIOLINIST AND PERFORMANCE INTERPRETATION OF HIS INSTRUMENTAL WORKS

The article deals with the figure of the composer-innovator Niccolò Paganini and the peculiarities of the performing interpretation of his works by famous masters of violin art, besides it is emphasized here that he is one of the brightest and most mysterious figures in the history of music. None of the great musicians of the past had such a legendary fame as Paganini. The contemporaries considered Niccolò Paganini an unattainable and unsurpassed genius, whose fame could not be compared to any artist. It was impossible to imitate him, he was the king of all artists; the life and strength of the composer-violinist shone with bright sunshine. The author emphasizes in the article that, despite the physical suffering and pain of loneliness in the childhood, sensitive and sickly Paganini did not allow anyone to look into the depths of his soul. Only in the sounds of his violin, the listener discovers the wonderful world of poetic images, a rich range of emotions and moods – from heroic pathos to the most tender lyrical feelings. The author also pays attention to Paganini's public performances with the full splendor of his incomparable talent, when the world froze, moving beyond reality. Niccolò Paganini has traveled around Europe, gaining recognition and fame everywhere for his innovation in composition and performance, which still makes violinists wonder what the artist's secret is.

The author considers the interpretation of Paganini's romantic music on the examples of performances of his works by prominent musicians Iehudi Menuhin and Viktor Kuznetsov and emphasizes that this music first of all requires from the soloist a deep perception and comprehension of stylistic features of the work, as well as romantic identity and passionate temper. Among the structural differences we notice in the first the desire for roundness and melodiousness of sound, in the second – to create a virtuoso, sometimes with dramatic features of the character of the music. The author concludes that one of the features of Paganini's compositional style is the desire for originality, unconventional thought and technical innovation.

**Key words:** composer-innovator, Campanella, 24 caprices, concert, interpretation.

**Постановка проблеми.** Ніколо Паганіні – одна з найяскравіших та найзагадковіших постацій фігур в історії музичного мистецтва. Жодному з великих музикантів минулого не вдавалося користуватись такою легендарною славою, як він. Ф. Ліст так писав про великого Паганіні: «Висота цього недосяжного і ніким неперевершеного генія виключає можливість копіювати його. Ніколи нічий сліди не збігатимуться з його гігантськими слідами. Нічий славі не порівняється з його славою, як і не порівняється будь-якому імені з його ім'ям. Чи знайдеться ще хоча б один такий художник, життя і сила якого сяяли б таким яскравим сонячним сяйвом, художник, якого весь світ визнав би королем усіх художників, створивши цим визнанням безодню між ним та іншими художниками, які прагнули такої ж слави?» (Ямпольський, 1961: 147).

Такою ж надзвичайною була й доля артиста. Тендітний, хворобливий Паганіні рано пізнав муки фізичних страждань і біль самоти. Він нікому не дозволяв заглянути у глибину своєї душі. Лише у звуках його скрипки перед слухачем розкривався дивовижний світ поетичних образів, багата гама почуттів і настроїв – від героїчного пафосу до найніжніших ліричних переживань.

Новаторство в композиції та виконавстві змушували і надалі змушують скрипалів ламати голови в намаганні зрозуміти таємницю митця. Аналіз стилістичних особливостей творів Паганіні на прикладах виконання їх видатними скрипачами Ієгуді Менухінім і Віктором Кузнецовим, а також власний досвід автора робить це дослідження одним із внесків у наукову паганініану.

**Аналіз досліджень.** Музикознавців досі цікавить феномен Ніколо Паганіні. Твори митця відзначаються поліваріантністю текстів, відкритих для численних виконавських модифікацій. Текстовий підхід до вивчення творів з інтертекстуальними моделями використовують О. Верішко та В. Рожнікова. Роботи з віртуозно-виконавського мистецтва Б. Бородіна, Н. Проніної (дослідження Т. Берфорд, Дж. Сагдена, І. Ямпольського (Ямпольский, 1961) та ін.), а також вивчення ролі каприсів в історії скрипкового виконавства (Ф. Борер, А. Булатов, Дж. Перрі, І. Ямпольський (Ямпольский, 1961)), відомості про використання специфічних прийомів виконання віртуоза та його скрипкового стилю (Т. Берфорд, Б. Гутніков, Н. Єфременко, К. Мострас, В. Рабей, А. Синайська) посприяли зацікавленості у вивченні механізмів перевтілення інструментального тексту.

**Мета статті** полягає в характеристиці нових напрямів в інструментальній музиці Ніколо

Паганіні та порівняльному аналізу особливостей виконавської інтерпретації його творів відомими скрипачами.

**Виклад основного матеріалу.** Паганіні-композитор своїми творами відкрив нову сторінку в історії віртуозної інструментальної музики, а також вплинув на кристалізацію нового оркестрового письма. Взірцем є фортепіанна транскрипція Ф. Лістом «Кампанелли». Він писав: «У створеній мною бравурній фантазії на «Кампанеллу» Паганіні зростання у другій варіації є вісником багатьох місць у симфонічних поемах» (Мільштейн, 1967: 104–105).

Особливе місце у творчій спадщині великого італійського музиканта займають «24 каприси» для скрипки соло, Ор. 1. Цей твір, створений на початку нового XIX століття (1801–1806) дев'ятнадцятирічним композитором, ознаменував романтичний напрям в інструментальній музиці. Як і все новаторське, «Каприси» не сприйняли консервативні академічні кола. У цих творах розкриваються нові художні засоби: бурхливі пасажі, сміливі стрибки, складні акорди, надзвичайна витонченість штрихів. Відомо, що «24 каприси» були створені Паганіні під впливом творів аналогічної форми Лакателлі, але Паганіні набагато сміливіше і ширше використовує технічні засоби і створює музично закінчене висвітлення теми, що для Лакателлі було лише технічними формулами. У скрипковій літературі «24 каприси» Паганіні за своєю вагою рівнозначні лише сонатам та партитам для скрипки соло І. С. Баха. Різноманітність – ось основна риса «Каприсів» Паганіні. Кожна сторінка вражає багатством творчої фантазії, технічної вигадки. Новизна мелодики з її сміливими ходами, неочікувані модуляції, велика кількість хроматизмів, гострих гармонічних поєднань, імпульсивність та характерність ритміки, темпів – усе це є елементами нової музичної мови. Каприс № 24 став класичним взірцем варіаційної форми. До нього звернувся Брамс, написавши відомі фортепіанні варіації на тему Паганіні, а за ним і Рахманінов, який створив на його основі «Рапсодію на тему Паганіні» для фортепіано з оркестром. Варіаційність була для Паганіні важливим засобом розкриття нового романтичного змісту. Для одних варіацій темою служать оперні мелодії, які Паганіні часто бере в Росії, а для інших – народнопісенні й танцювальні мотиви. Варіаційність Паганіні побудована на прийомах італійського імпровізаційного мистецтва. Так, наприклад, варіації «Венеціанський карнавал», в яких композитор втілює фантастичні й

комічні образи, нагадують комедії-казки Карла Гоцці або маскаради того часу. До цього яскравого жанру належать також і такі відомі твори Паганіні, як «Le Streghe» («Танець відьом»). Інтродукція і варіації на тему з балету «Весілля Беневенто» Ф. Зюсмайера для скрипки з оркестром), «La Palpitante» («Тремтіння серця». Варіації на тему з опери Россіні «Танкред» для скрипки з оркестром), «Nel cor piu non mi sento» («Прекрасна млинарка». Інтродукція та варіації на тему з опери Джованні Паїзієлло для скрипки соло), «Мойсей» (варіації на струні «соль» на тему з опери Россіні «Мойсей» для скрипки з оркестром), «Carmagnola» («Карманьйола». Варіації на тему французької революційної пісні для скрипки з оркестром), «God, save the Queen» («Боже, бережи королеву». Інтродукція і варіації на тему англійського національного гімну).

Водночас творами, написаними в розгорнутій варіаційній формі, Паганіні вводить до репертуару скрипалів характерні жанрові твори, наприклад, «Perpetuum mobile» для скрипки з оркестром, «Кантабіле» для скрипки і гітари та «Кантабіле і вальс» для скрипки з фортепіано, які започаткували розвиток жанру характерної віртуозної й ліричної п'єси в скрипковій музиці. Самі назви п'єс – «Perpetuum mobile» («Вічний рух») і «Кантабіле» («Співаючи») ніби підкреслюють дві взаємопов'язані сторони романтичного виконавського мистецтва – динамічність та експресивність. Жанр «Перпетуум мобіле» набув поширення серед романтиків. Аналогічні твори зустрічаємо у Вебера і Мендельсона. Відмінна риса «Perpetuum mobile» – нескінчений довготривалий рівномірний рух звуків однієї довжини, зазвичай шістнадцятими. Однак романтики розглядали «Perpetuum mobile» не як віртуозну п'єсу, а як музичну форму, яка базується на поступовому динамічному розгортанні й нагнітанні ритмічного руху, що захоплює «безперервністю» розвитку. Завершеним взірцем інструментальної лірики є «Кантабіле». Характерне довготривале розгортання мелодичної лінії, не обмежене рамками класичного квадратного періоду, типові декламаційні інтонації, бурхлива зміна кульмінацій та спадів, подолання «цілісності» регістра вказують на шляхи йшов розвитку романтизму у музиці.

Новаторські риси яскраво втілені й у скрипкових концертах Паганіні, що стали важливою ланкою в розвитку цього жанру. Ще й досі точно не відомо, скільки концертів написав Паганіні. Зазвичай вважається, що він створив п'ять концертів, рукописи яких зберігаються у його сподвижників.

З них у 1851 році опубліковані концерти ре-мажор та сі-мінор, а в 1854 році – концерт ре-мінор. Однак у листі до Джермі від лютого 1830 року Паганіні пише про шостий концерт фа-мінор, а в автобіографії згадує ще про два концерти, які були написані ним у 1796 році у Пармі. А один із біографів Паганіні Конестабіле згадує інші два концерти – сі-дієз мінор і мі-дієз мажор. Отже, можна припустити, що Паганіні написав не п'ять, а десять концертів для скрипки. Водночас син Паганіні Ахілл, передаючи Конестабіле список творів батька, записав у ньому вісім концертів (Ямпольський, 1961: 255).

Паганіні розпочав новий жанр романтичного скрипкового концерту, так званий «Grand» концерт. Цей жанр набув свого подальшого розвитку у творчості Ернста, В'єтана, Венявського. Підвищений інтерес до сольного інструментального концерту в епоху романтизму був віддзеркаленням демократичних тенденцій, що беруть свій початок від естетичних ідей, народжених Французькою буржуазною революцією. Саме тоді говорили, що концерт – це найширша арена для скрипаля-артиста, де він «використовує найбільш сильні засоби виразності для зацікавлення слухачів» (Ямпольський, 1961: 255). Концерти Паганіні перевершили все, що було створено до того часу скрипалями в цьому жанрі. Грандіозність форми, мелодичне багатство, колоритність інструментовки – такими є їх відмінні риси. Вони відтворюють прагнення композитора до драматичних контрастів, оперної патетики, різноманітних колористичних ефектів.

Найпопулярнішими і найчастіше виконуваними є два перші концерти – Концерт № 1 D-dur і Концерт № 2 h-moll. У світовій скарбниці скрипкової літератури вони займають найпочесніше місце. Берліоз про другий концерт Паганіні сказав: «Довелося б написати цілу книгу, якби я захотів розповісти про всі ті нові ефекти, несподівані засоби, благородну та величну структуру та про оркестрові комбінації, про які ще навіть не підозрювали до Паганіні» (Ямпольський, 1961: 255). В устах такого геніального майстра оркестру, яким був сам Берліоз, ці слова набувають особливого значення. Магнетична сила концертів Паганіні міститься у властивій їм «видовищності» та рельєфності тем. Вони є театралізованим дійством, в якому яскраво підкреслене «змагання» оркестру з солістом, що виходить на перший план у віртуозному польоті соло скрипки. Це для Паганіні є тим, що й провідна драматична роль для актора. На відміну від скрипалів-композиторів французької школи Віотті, Роде, Крейцера в Пага-

ніні ідея концертності тісно пов'язана з принципом імпровізаційності. Звідси бачимо безліч ліричних відступів у перших частинах його концертів, драматичних епізодів та широко розгорнутих фантазій-монологів соліста, що віддзеркалюють романтичний зміст. Монологи поєднуються з різноманітно розробленими діалогами соліста й оркестру. У концертах Паганіні вражає відчуття «скрипкового тембру», фарб, світлотіні, які він передає за допомогою безкінечних можливостей скрипки. Порівнюючи скрипковий стиль Віотті, Роде та Крейцера зі стилем Паганіні бачимо, що увагу цих композиторів привертало використання не стільки «фарб» у творах, скільки «ліній». «Малюнок» відігравав в їхній творчості провідну роль. Вони – графіки, Паганіні – майстер живопису. Водночас у концертах Паганіні нескладно помітити вплив концертного стилю Роде і Крейцера, чий творчість він часто виконував в юнацькі роки. Але, наприклад, те, що зустрічається в Роде як сміливий натяк, у Паганіні набуває відчутно нових та завершених форм:



Про те, що Паганіні запозичував музичний стиль у своїх попередників, свідчать й інші приклади:



Щодо характерних особливостей мелодичної мови та прийомів тематичного розвитку великий інтерес становить перша й друга частини першого концерту і славетно відомий фінал «La Campanella» другого концерту Паганіні.

Другий концерт для скрипки з оркестром h-moll Паганіні написав у 1826 році після довготривалого періоду хвороб та депресій. Концерт складається з трьох частин: I ч. – *Allegro maestoso*, II ч. – *Adagio* і III ч. – *Rondo* «La Campanella». Про-

гулюючись вулицями міста, Паганіні почув дзвін, що доносився з однієї церковної дзвіниці. Чарівні звуки дзвонів і маленьких дзвіночків зачарували його своїми співзвучними мелодіями. Це надихнуло Паганіні на створення відомої III частини другого концерту.

«La Campanella» перекладається як «Дзвіночки». Ця частина завжди привертала до себе увагу скрипалів-виконавців і набула статусу окремої віртуозної п'єси завдяки формі рондо, в якій вона написана. Деякі видатні композитори-романтики, зокрема Р. Шуман, Й. Брамс, Ф. Ліст, не тільки захоплювались творчістю Паганіні, але й дуже часто звертались до його скрипкових творів, що надихали їх на створення фортепіанних шедеврів. Так, наприклад, у Ліста є «Шість програмних етюдів на теми Паганіні», в яких він використав теми деяких каприсів Паганіні (наприклад, каприс № 24 та № 9 «Полювання»), окремих п'єс («Вогні, які блукають») та саму тему III ч. 2 концерту «La Campanella». Ці етюди, за рівнем віртуозності та технічної складності не поступаються своїм скрипковим аналогам. Концерт Рахманінова № 5 має назву «Рапсодія на тему Паганіні», в основі якого лежить 24 каприс Паганіні.

Яскравість, блискучість, віртуозність музичного стилю композитора досягають свого піку саме в таких творах, як «La Campanella». Тут Паганіні з повною силою використовує всі можливі технічні та штрихові прийоми для передачі образу дзвіночків. Майже на дотик відчуваємо їх тонке сріблясте мерехтіння. Образність музичного мовлення «La Campanella» виражена елементами її мелодики, виявленими в інтонаційному строї, регістрі, мелізматиці та засобах скрипкової техніки (гострий штрих *spiccato*) – все це підпорядковано задуму композитора:



Штрих спікато у високому регістрі створює образ тоненького голосу дзвіночка, що літає в повітрі, наче легкий вітерець. Саме в такому настрої звучить тема рондо. Цей звуковий образ оздоблений різноманітними колористичними засобами скрипкової гри: «ударним» штрихом рикошет, флажолетами, подвійними піцикато лівої руки, летючим стакато, спікато, пасажною технікою.



Складний і віртуозний штрих рикошет надає запалу і веселості мелодії.

Приєм гри флажолетами був відомий давно і використовувався до Паганіні. Однак прийом гри подвійними флажолетами був введений до виконавської практики скрипалів саме Паганіні. Цей колористичний засіб він використовував у своїх пізніх творах («Танець відьом», «Тремтіння серця», в 1 і 2 концертах) та багатьох інших варіаціях.



Паганіні використовує подвійні флажолети в розділі *Trio*. Легке і прозоре проведення теми *Trio* звучить подвійними нотами. У другому проведенні подвійними флажолетами вона набуває дедалі більшої прозорості й польоту, нагадуючи ніжні звуки найменших дзвоників. Подвійні флажолети є одним із найважчих прийомів гри на скрипці, який вимагає від скрипаля великої чіткості в постановці лівої руки на грифі та щільного ведення смичка у виконанні подвійних нот. Новаторство Паганіні полягає ще й у тому, що він широко використовує прийом *pizzicato* лівою рукою. Це засвідчує яскравий вплив техніки Паганіні-гітариста на техніку Паганіні-скрипаля. Відомо, що великий майстер скрипки ще з дитячих років блискуче володів грою на гітарі. Гра на двох інструментах, які, здавалося б, не мають між собою нічого спільного, не тільки не заважала Паганіні, а навпаки, наштовхнула його на розробку нових прийомів скрипкового виконання. Насамперед це виявилось у використанні Паганіні техніки *pizzicato* лівою рукою та подвійних флажолетів. *Pizzicato* використовувалось і до Паганіні, але лише як прийом гри правою рукою і лише в оркестрі. Паганіні довів цю техніку до віртуозного рівня в сольній скрипковій грі. В *Trio* «La Campanella» бачимо, як вміло композитор поєднує ці два найскладніші види техніки:



(+ – це знак, який вказує на те, що *pizzicato* виконується лівою рукою)

Надзвичайно широко використовує Паганіні і пасажну техніку. Він застосовує прості гамоподібні пасажі, арпеджовані пасажі подвійними нотами й хроматичні, до того ж вони виконуються різними видами штрихів: летюче стакато, легато, спікато, змішані штрихи.



Пасажі подвійними нотами з комбінованими штрихами є яскравим віртуозним технічним засобом Паганіні:



Як віртуозний засіб Паганіні використовує також великі стрибки в кілька октав, які граються на різних струнах. Усі ці засоби виразності створюють казковий і чарівний колорит *Rondo* «La Campanella», що завершується невеличкою, але дуже яскравою й ефектною Кодою, побудованою на головній темі *Rondo*. Але якщо на самому початку тема виконувалася в темпі *Allegretto moderato*, то вже в Коді вона звучить у темпі *piu Presto*. Тема Коді виливається в розкішний феєрверк блискучих пажів, надзвичайно віртуозних і складних у виконанні штрихом *spiccato*.



Заключні віртуозні пасажі Коди виконуються солістом та оркестром в унісон. Це посилює віртуозний характер і надає демонічної блискучості і масштабності останньому проведенню теми в Коді.

Є багато редакцій цього твору, але найцікавішою є редакція відомого німецького скрипаля та композитора Ф. Крейсlera. Він опрацював «La Campanella» для скрипки з фортепіано, скорочену й полегшену транскрипцію фіналу концерту Паганіні. Крейсler не використовує розділ Trio у своєму творі, а лише Коду. У його версії вона має абсолютно інше забарвлення. Однак нині скрипалі виконують твори Паганіні в їх оригінальних версіях. Тому обробка Крейсlera, хоча й достить оригінальна й цікава, втратила свою актуальність.

Створені Паганіні твори містять самотність стилю, сміливість думки, новаторські винаходи – все це стало відправною точкою для подальшого розвитку скрипкового мистецтва. Видатний французький скрипаль Ж. Тібо так писав про Паганіні: «Ця людина не тільки створила новий стиль, а й відкрила технічними можливостями скрипки такий обширний простір, що неможливо не визнати в ній генія! Генія у поєднанні з нечуванним віртуозом, який започаткував багато чого з досягнень музичного мистецтва. Його слава не гасне й сьогодні. Що ж до його творів, настільки оригінальних і різних за формою, то я думаю, що ними завжди будуть захоплюватись, як вони того вартують» (Тібальді-Кеза Марія, 1986: 343).

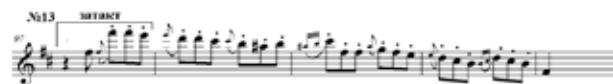
Розглянемо також питання інтерпретації романтичної музики, зокрема виконання третьої частини другого концерту Паганіні «La Campanella» на прикладах видатних музикантів Ієгуді Менухіна та Віктора Кузнецова. Яким же має бути виконання романтичного твору? Спробуємо відповісти так: переконливе виконання частини Rondo «La Campanella» Паганіні потребує, насамперед, глибокого відчуття й осмислення солістом стилістичних особливостей твору, романтичної індивідуальності й палкого темпераменту виконавця.

Однією з особливостей композиторського стилю Паганіні є прагнення до оригінальності, нетрадиційності думки й технічного новаторства. Суть його музичного характеру – пристрасть. Головна риса його творів – різноманітність. Паганіні був першим, хто сформулював кредо романтичного виконавського мистецтва: «Потрібно сильно відчувати, щоб й інші відчували» (Bouvet Ch., 1918: 41). Романтична естетика трактувала скрипку насамперед як інструмент, що передає найтонші відтінки душі й почуттів людини. Голо-

вним завданням скрипаля-виконавця є якомога точніше відтворити композиторський задум, ідею твору. Музична ідея твору – це репрезентована в узагальнених музично-інтонаційних значеннях провідна закономірність, якою прогноуються надалі конкретизовані художньо відмінні властивості твору. Це психологічний феномен, своєрідна й художня зав'язь музики твору, що створюється композитором та відтворюється інтерпретатором. Для музиканта-інтерпретатора та виконавця вибір відповідного твору залежить від мети та характеру творчих задумів.

Отже, прослухавши виконання відомих скрипалів та проаналізувавши їх інтерпретації, насамперед зазначимо, що обидві версії надзвичайно цікаві та блискуче виконані, але кожному з них притаманне щось своє, особливе. Про ці відмінності поговоримо більш детально.

Манера гри Ієгуді Менухіна завжди вражає слухачів теплотою звуку та колоритністю скрипкового тембру. Виконавське мистецтво артиста вирізняється романтично-академічною тенденцією інтерпретації твору. Головну тему Rondo «La Campanella» Менухін виконує досить рівно, без особливих відступів від темпу. Лише початок теми, що розпочинається затактом, він розтягує. Тема звучить гостро й грайливо:



У кадансі теми він використовує штрих спікато, натомість деякі виконавці грають деташе:



У першому епізоді штрих рикошет у нього звучить гостро та неспівуче, має скерцозний характер:



Аналогічно виконує Менухін ці рикошетні епізоди і в репрізі Rondo. Задумані автором флажолети перед повторним проведенням теми в оригінальній версії виконуються, як перегукування флажолетів соліста з дзвіночком в оркестрі. Менухін виконує цей флажолетний епізод самостійно, використовуючи великі стрибки з першої позиції на струні «мі» в дев'яту позицію на тій самій струні. Другий епізод Менухін виконує героїчно, використовуючи експресивність звуку. У цьому епізоді соліст грає в одному нюансі – форте, хоча

автор пропонує два нюанси, щоб підкреслити два різні характери: героїчний – висхідні рикошетні та нисхідні стакатні пасажі, що ідуть на форте, і м'який, ніжний, співучий характер – у нисхідних легатних пасажах на піано. Розділ *Poco piu animato* Менухін виконує в тому самому темпі, що й на початку. Грає дуже ніжним звуком, виспівуючи кожну ноту.

Цей епізод має делікатний і граційний характер. Весь епізод він грає в нюансі *Mezzo forte*, не використовуючи авторських нюансів:





блискучої віртуозності, підкреслюючи скерцозні та співучі настрої твору. Його темперамент, повна емоційна віддача надзвичайно близькі експресії композитора. На відміну від Менухіна, Кузнецов проводить першу тему більш стримано за темпом, але набагато яскравіше, грайливіше і граційніше, наповнюючи її дуже гарним звуком. Затакт не розширює, як Менухін, а грає ритмічно в темпі. Каданс теми Кузнецов виконує не оригінальним штрихом спікато, вказаним автором, а штрихом деташе:



У наступному епізоді подвійними нотами (*a tempo*) соліст грає висхідні терцові пасажі, в першому випадку – штрихом деташе, в другому – той самий пасаж штрихом стакато на одну лігу. Це оригінальний задум самого соліста. Загалом весь цей епізод звучить у соліста віртуозно, яскраво, напористо, на одному диханні. Далі з'являється невеличка зв'язка до теми рефрену, в якій Менухін за якихось два такти повністю змінює характер і настрої на ніжний і граційний. Тема рефрену перед *Trio* звучить аналогічно темі на початку. Тема *Trio* викладена композитором терціями. Завдяки розмаїттю звукової палітри Менухіна можна відчути романтичний, ніжний, теплий образ, що нагадує двох закоханих. Менухін використовує своє чарівне вібрато. На зміну ліричному *Trio* приходять віртуозна, напориста *Coda*. Менухін грає її в героїчному характері. Він мало користується відтінками, нюансами, запропонованими автором, тому гра «наскрізь» дає відчуття одного великого цілісного пласту, все грає в чіткому темпі й ритмі, не користуючись часом. Перед кодою Менухін майже не робить фермату. Останню тему коди (*Piu presto*) виконує на одному диханні в піднесеному настрої в нюансі *Fortissimo*. Так Менухін закінчує своє блискуче виконання *Rondo «La Campanella»* Паганіні. Особливістю засобів виразності Менухіна є надзвичайної краси звук із розмаїттям кольорів та відтінків, багатством тембрів. Штрихи для Менухіна є важливим засобом фразування, що допомагає досягти більшої виразності виконання.

Віктор Кузнецов – представник української скрипкової школи. Лауреат конкурсів Венявського і Паганіні, учень видатного українського скрипаля професора Богодара Которовича. Кузнецову притаманне яскраво романтичне, лірико-драматичне, граційно-віртуозне трактування *Rondo «La Campanella»* Паганіні. Він прагне до

Це надає кадансу вагомішого звучання, більшої значущості, декламаційності та пристрасті. Штрих рикошет у виконанні Кузнецова звучить гостро, різко, напористо. Він не виспівує групи нот, грає ніби «ударно». Низхідні секвенції Кузнецов виконує по-іншому: чотири ноти легато  замість чотирьох нот рикошетом, як у Менухіна . Це його особисте бачення та відчуття цього епізоду. Зате флажолети, задумані автором як перегукування соліста з дзвіночком в оркестрі, він виконує чітко. На відміну від Менухіна, Кузнецов дотримується композиторського задуму. Тема рефрену, що іде після цього епізоду, звучить у Кузнецова набагато гостріше і ще віртуозніше, ніж на початку. Такого звучання він досягає за допомогою яскравого спікато та користуючись часом, що робить фразу випуклою. У наступному епізоді відчуваємо різнохарактерність мелодії. Тут Кузнецов широко використовує динаміку. В епізоді *Poco piu animato* тема звучить не так ніжно і співуче, як у Менухіна, більш летюче і легко. Терцієвий складний епізод Кузнецов грає надзвичайно чітко, віртуозно. У самому пасажі переходить зі штриха деташе на більш стрибучий штрих (щось середнє між деташе і спікато). Усі верхні ноти пасажу грає окремо, а не легато, чим допомагає собі в чіткості їх виконання. Низхідний секвенційний хід секстами він виконує по два легато – це ускладнює завдання для виконавця. Ре-мажорний пасаж-арпеджіо вгору він грає штрихом деташе, наступний за ним нисхідний – штрихом спікато. Тема, що йде після терцієвого віртуозного розділу, викладена флажолетами, але Кузнецов замінює флажолети на натуральні звуки і виконує їх штрихом деташе замість спікато. Тема рефрену перед *Trio* звучить після фермати та з розтягненим затактом. *Trio* у Кузнецова набуває віртуозного

характеру. На відміну від Менухіна, він не виспіває ліричний фрагмент теми, що виконується терціями, а грає його більш конструктивно, у віртуозно-граційному характері. Усе звучить ритмічно, в темпі, без відтінків, як і у Менухіна. Він намагається передати загальний віртуозний характер, не зосереджуючись на «дрібницях». Перед Кодою (*Piu presto*) виконавець витримує вказану композитором фермату. Тема Коди в останньому проведеному звучить дуже зібрано, задержувато-грайливо і виконується колючим та гострим спікато. Кузнецов і Менухін використовують різні оркестровки «La Campanella». Так, Кузнецов не грає з оркестром останні віртуозні бурхливі пасажі. Та й засоби в цих виконавців різні. Якщо в Менухіна на перший план виходить його чарівний звук, то у Кузнецова ми бачимо різноманіття штрихової техніки. Блискуче виконання пружних відривчастих і стрибкових штрихів займають значне місце в його грі. Техніка Кузнецова надзвичайно яскрава, легка й ажурна.

**Висновки.** Отже, порівнюючи штрихову техніку Менухіна і Кузнецова, знаходимо такі відмінності: в першого яскраво помітне прагнення до округлості та співучості звучання, а у другого – до створення віртуозного, іноді з драматичними рисами характеру музики. Кузнецов частіше користується прийомом *rubato*, ніж Менухін. Це зумовлено його романтичною натурою і романтичним баченням твору Паганіні. Натомість манера гри Менухіна більш стримана й академічна, хоча і не позбавлена романтичного начала.

Обидва виконавці переконливо втілили композиторський задум та повністю передали образ дзвіночків. Звичайно, виконавці завжди висвітлюють у творі ті сторони, які притаманні їм самим, які найбільше «резонують» з їхньою індивідуальністю. Однак лише ті інтерпретації стають по-справжньому видатними і привертають до себе увагу, в яких яскрава індивідуальність артиста збігається з глибоким відчуттям і розумінням духу і стилю композитора.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мильштэйн Я. Статьи, воспоминания, материалы. Москва, 1967. Соч. Ч. I. С. 104–105.
2. Тибальди-Кеза Мария. Паганіні. Москва, 1986. С. 343.
3. Ямпольский И. Николо Паганіні. Жизнь и творчество. Москва, 1961. С. 147–255.
4. Bouvet Ch. Une lecon de Giuseppe Tartini. Paris, 1918. С. 41.

#### REFERENCES

1. Milshtein Ya. (1967). *Stati, vospominaniia, materialy* [Articles, memoirs, materials]. Moskva. Soch. Ch. I. Pp. 104–105.
2. Tibaldi-Keza M. (1986). *Paganini* [Paganini]. Moskva, 1986. 343 p.
3. Yampolskyi I. (1961). *Niccolo Paganini. Zhizn i tvorchestvo* [Nicolo Paganini. Life and art]. Moskva. Pp. 147–255.
4. Bouvet Ch. (1918). *Une lecon de Giuseppe Tartini*. Paris. 41 p.



## **МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО**

УДК 811.161.2'367.622'28(477.86/.87+83)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-12>

**Наталія ХІБЕБА,**

*orcid.org/0000-0003-1098-3082*

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри українського прикладного мовознавства  
Львівського національного університету імені Івана Франка  
(Львів, Україна) *khibeba@ukr.net*

### **СЛОВОЗМІНА ІМЕННИКІВ У СУЧАСНИХ БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ**

Незворотні зміни на різних мовних рівнях мови мотивують потребу вивчати граматичну структуру діалекту як можливість окреслити перспективи щодо його функціонування та висвітлити низку загальномовних проблем.

Статтю присвячено вивченню морфологічних діалектних особливостей бойківських говірок. Зокрема проаналізовано словозміну іменників у її динаміці від кінця XIX ст. до сучасного формотворення, що актуально з огляду на потребу цілісно дослідити граматичну будову цих говірок.

На підставі зібраних сучасних діалектних текстів із Бойківщини, доступних етнографічних і фольклорних матеріалів, діалектологічних джерел середини 50–60-х років XX ст. можна дійти висновків, що іменникова словозміна в бойківських говірках зберегла особливості діалектного формотворення, незважаючи на експансивний вплив літературної мови та контактних говорів, передусім надністрянського.

Відзначено розгалужену флексійну систему іменника, збереженість архаїчних закінчень (передусім у парадигмі множини), рідкофіксоване діалектне формотворення чи не фіксоване (утрачено маркувальні морфологічні явища для бойківських говірок, зокрема закінчення *-оу* у Н. в. одн. іменників ж. р., *-ум* у Д. в. мн.; *-и* – в О. в. мн. тощо). Виявлено високий ступінь варіантності словоформ, зумовлених впливом літературної мови, діалектних закінчень однієї відміни на іншу, закінчень твердих основ іменника тощо, продуктивність фонетично видозмінених закінчень, тенденцію до поширення нормативних закінчень. Із-поміж закінчень, які збігаються з літературними, у деяких відмінках переважає нормативне, а в інших – діалектне: давні закінчення домінують, витісняючи навіть нові. Часто виявлено дублетні словоформи в мовленні одного говірконосія: діалектне та закріплене літературною нормою закінчення.

**Ключові слова:** бойківські говірки, формотворення, словозміна, іменник, відмінок, закінчення.

**Nataliia KHIBEBA,**

*orcid.org/0000-0003-1098-3082*

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,  
Associate Professor at Department of Ukrainian Applied Linguistics  
Ivan Franko National University of Lviv  
(Lviv, Ukraine) *khibeba@ukr.net*

### **WORD-CHANGE OF NOUNS IN MODERN BOYKIVSKIY DIALECTS**

Irresistable changes on different language levels of speech stimulate the need to study the grammatical structure of the dialect as an opportunity to define prospects for its functioning and highlight a number of common language problems.

The article is devoted to the study of morphological dialectal features of Boykivskiy dialects. The word-change of nouns in their dynamics from the end of the XIX century to modern formation is analyzed, which taking into account the need to integrally research the grammatical structure of these dialects.

Based on collected modern dialect texts from Boykivshchyna, available ethnographic and folklore materials, dialectological sources of the mid 50–60s of the XX century one can come to conclusion that the noun word-change in Boykivskiy dialects has preserved the peculiarities of dialectal formation in spite of the expansive influence of literary language and contact dialects, especially Transnistrian.

The attention is paid to ramous flexion system of the noun, the preservation of archaic endings (especially in the paradigm of the plural), the rarely fixed dialectal formation or the non-fixed (marking morphological phenomena for Boykivskiy dialects, in particular endings *-oŭ* in Nominative case singular feminine gender, *-um* in Dative plural, *-u* in Ablative and many others) are lost. A high degree of variability of word forms due to the influence of literary language, dialectal endings of one declension to another, endings of solid noun bases, etc., productivity of phonetically modified endings, tendency to spread of normative endings are revealed. Among the endings that coincide with the literary ones,

*the normative ones prevail in some cases, and the dialectal ones in other: the old endings dominate, displacing even the new ones. Duplicate word forms are often found in the speech of one speaker: dialectal and fixed by the literary norm ending.*

**Key words:** *Boykivskiy dialects, formation, word change, noun, case, ending.*

**Постановка проблеми.** Незворотні зміни на різних мовних рівнях говору мотивують потребу вивчати граматичну структуру діалекту як можливість окреслити перспективи щодо його функціонування та висвітлити низку загальнономовних проблем. Об'єкт дослідження – морфологічні особливості сучасних бойківських говірок, зокрема словозміна іменника.

**Аналіз досліджень.** До аналізу залучено передусім діалектні тексти, які записано польовим методом у бойківських селах Львівщини й Івано-Франківщини впродовж 2004–2009 рр. (див. мережу обстежених населених пунктів<sup>1</sup>), а також праці, присвячені вивченню морфологічних особливостей бойківського говору. Морфологічні риси говірок Турківського району досліджував Д. Бандрівський (Бандрівський, 1959), словозміну іменників аналізувала І. Ощипко (говірки Турківського, Старосамбірського та Сколівського районів) (Ощипко, 1971). У контексті дослідження бойківського говору питання про його морфологічні риси висвітлювали в монографіях та окремих розвідках І. Свенціцький (Свенціцький, 1913), С. Рабій-Карпинська (Рабій-Карпинська, 2011), І. Жилко (Жилко, 1955), Д. Бандрівський (Бандрівський, 1960), С. Бевзенко (Бевзенко, 1980), І. Матвіяс (Матвіяс, 1982), М. Яким, М. Зубрицька (Яким, Зубрицька, 2002; Зубрицька, 1992) та ін. Морфологічні особливості бойківських і лемківських говірок за матеріалами пам'яток VI–VII ст. аналізував І. Керницький (Керницький, 1971).

Водночас використано інформацію з тих населених пунктів Бойківщини, висвітлену на картах «Атласу української мови» (АУМ), «Загальнослов'янського лінгвістичного атласу» (ОЛА), «Атласу бойківських говірок» (AGB), у матеріалах до «Мовного атласу Галичини» (ММАГ). З метою простежити динаміку формотворення іменників бойківських говірок від кінця XIX ст. використано етнографічні, фольклорні матеріали (Гнатюк, 1908; Кміт, 1908; Княжинський, 1934; Кузеля, 1908; Левинський, 1908; Мисевич, 1937; Рошкевич; Schneider, 1911, 1912), діалектні тексти 50–60-х рр., уміщені в збірникові «Говори української мови» (Говори:

240–243), та записи діалектологічних експедицій із сіл Коростів і Бориня Львівської області (Матеріали; Матеріали<sup>1</sup>).

**Мета статті** – окреслити систему словозміни іменника в бойківських говірках на підставі аналізу власних діалектних записів та опрацьованого матеріалу.

**Виклад основного матеріалу.** Іменники ж. р. I відміни з м'якою основою у Н. в. одн. мають літературне закінчення **-а**: *таздін'а* (Бк, Гл, Лп), *молодїц'а* (Лб, Мл), *пшениц'а* (Бк, Вч, Дн, НГс, СНб) тощо; у говірках порубіжжя – зрідка – **-і**: *таздін'і* (Рс), *молодїц'і* (Бг, ВСт, Ям), *пшениц'і* (Бг), *косїц'і* (Бг, Глбк, Мж, НГс) // *косїц'а* (Глбк, Ксм, Мж), **-е**: *пров'іднїц'е* (ВСт) та ін.; пор.: бойк. *фа'сол'а*, наддністр. – *фа'сол'і*, *фа'сол'е*, *фа'сол'у* (Матвіяс, 1982: 48); див. також Рабій-Карпинська, 2011: 70; ОЛА, 6 ФГ: F(SM) 3400; FP 2217; FP 2205; ОЛА, 6 ЛС: F(SM) 1081; ММАГ, 124, 139, 517; детально див.: Хібеба, 2000; Хібеба<sup>1</sup>, 2000.

В іменниках с. р. роду домінує закінчення **-а**: *жит'а*, *кам'ін'а*, *бажан'а*, *волос'а*, *з'їл'а*, *ўзут'а*, *вес'їл'а*, *зак'їнчен'а*, *хóджен'а*, *шч'ас'т'а*, *п'їрїа*, *подв'їрїа* тощо (див.: Рабій-Карпинська, 2011: 70), окрім бойківських говірок порубіжжя, на які значно впливають наддністрянські говірки: *волос'е*, *волос'і* (Тр, Нб), *жит'е* (Ур), *запїтан'е* (Тр), *мо'туз'і* (Сл), *п'їрїе* (Рс), *св'атан'е* (Дб), *шч'ес'т'е* (СНб) тощо (детально див.: Хібеба, 2020).

У збірних іменниках поширене закінчення **-а**: *брат'а* (Вч, Гл, Дн, Лп, Мл, НГс, Ос, Трл, Ур, Ям) // рідко *брат'і* (Бг, Гл, Дб, Кз, Ксм, Тр); пор.: наддністр. *брат'і*, *брат'у* (Матвіяс, 1982: 48).

Форм іменників ж. р. на кшталт *брїтов* 'брїтва', *ц'єрков* 'церква', *г'олов* 'голова', *хуруг'ов* 'корогва' у Н. в. одн., які були поширені в бойківських говірках як їх маркувальна морфологічна риса [(абій-Карпинська, 2011: 70; AGB, VII (2): 80; Радевич-Винницький), не виявлено; як і форм: *плат'ов* 'платва', *станов* 'кадь' (стіни прості) (вид діжки з рівними, не вигнутими боками) (с. Вовче) (ММАГ: 32, 65), пор.:

*Нашї сваха старосту взела за бороду*

*Та повела го в воду,*

*Пісочком го терла,*

*Брїтовцев підголила* (Левинський, 1908: 116).

Записи від кінця XIX ст. фіксують іменник *ц'єрков* у Н. в. (Мисевич, 1937: 33) та З. в.: *прийдуть передь ц'єрковь* (Кузів, 1889: 285); у сучасних ді-

<sup>1</sup> Детально про говірки Богородчанського району Івано-Франківської області див.: Хібеба Н. Фонетичні особливості бойківських говірок Рожнятівщини. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Філологічні науки»*. 2020. № 1. Ч. II. С. 65–76.

лектних текстах виявлено: О. в. *п'ід цѣрквоу* (Дб), *пѣред цѣрквоу* (Ур), М. в. *у цѣркві* (Ос).

Засвідчено діалектні відмінності форм числа іменника: *То не було / йак типѣр'к'і т'і кремпл'іни // кос'т'уми то йагодами нашіми чорними красили / мал'ували / абі так не б'іл'лос'а // йак типѣрки с'а ўбѣре мужик ў н'ейлонову сорочку і кáже / пус'т' ўсегдá бѣдет сонце // а йакио ўбѣре полотн'ану сорочку / йак вийде на полонину і кáже / пов'їй / в'їтре / на Ўкраїну / бо його гр'їло то // а зaráз тот'і нѣїлони не гр'їют* (Кр); *Макарони / отó / йак макайем ў бул'їони / то макарони з йушкоу ўже* (Ур), *Даўно не було таких рóскош'їу / йак типѣр* (Ур), *Ў нас не було таких б'їсер'їу / йак на Івано-Франк'їушчин'і / ше дес'* (Лб), *І не було тих н'і цукрових д'їабѣт'їу / н'їякого шл'ака* (Мт), *Булі лаўкі та шос' там пр'адѣ // тут патіка с клóчами / пов'їсмо* (Кр); *Ну / так / йак типѣрка // рѣж'ами такіми висóкими // тóже с папѣр'їу* (Ос) та ін., а також: з жалосточків, на жалості (Рошкевич: 78, 85).

Подекуди зафіксовано неузгодженість роду іменника із залежними словом: *Було аш н'їзн'їше // спеклі хл'їба ў свóїім печі́ і ўс'о* (Лс), *Але грóш'і мѣс'їу найті ў т'її бухáнци* (НГс), *Дрѣжба / йак заходіу до хáти / тоті́м пáлиц'оу / шо мау ў руках / хрестіу водв'їрїа* (Бк) тощо.

У Р. в. одн. архаїчне закінчення -е в обстежених бойківських говірках збереглося в іменникові *день*: *дне* (Ур), *дн'е* (СНб) // *дн'а* (Бк, Зв, СНб, Трл); *Мен'ї ўсе с'ї здайѣ / шо то було дрѣгого дн'ѣ ў молодóго / бо то с'ї не могли справити // та / дрѣгого дн'ѣ / йа знайу / шо то було два дни вес'їл'а* (СНб), *Чи тóго дне ўночі рáно і йшли до тóїї ўже до молодóїї ўс'ї гóс'т'і* (Ур); дет. див.: Свенціцький, 1913: 125; Рабій-Карпинська, 2011: 71, 90, 99; Бандрівський, 1959: 3; Бандрівський, 1960: 53; Радевич-Винницький; також: *50-го дне по Пасці* (Кміт 1936: 85), форми Р. в. одн. іменників ч. р. на -е, незалежно від того до яких основ вони належали (*дне, колодязе, манастире, ступене* тощо), засвідчено в пам'ятках XVI–XVII ст. із території Бойківщини (Керницький, 1971: 407).

Архаїчних форм Р. в. одн. на -е іменників с. р. -t-, -n- основ і ж. р. -ц- основ (*племене, любве, цркве, крове* та ін.), засвідчених у учительних євангеліях із території Бойківщини (Керницький, 1971: 405), у сучасних говірках не виявлено.

У Р. в. іменники ч. р. часто засвідчено із закінченням -а: *двóра* (Дб, Тр) (*двóру* (Лс)), *камен'а* (Бк), *сіра* (Бк, Зв, Іл, Мт, Ор, Рс, Яв), *столá* (Дб), *порóга* (Вч, Іл, Лс, Яв) тощо (див.: Рабій-Карпинська, 2000: 70, 99; Воронич, 2000).

Іменники сучасної III відміни у Р. в., Д. в., М. в. одн. послідовно зберегли історичне закінчення -и: *мáтери* (Гл, Лп, Лс, НГс, Трл), *смѣрти* (Яв), *сóли* (Вч), *по л'убóви* (Трл), *при зустр'їчи* (Ур), *ў печі́* (Вч) // *ў печу́* (Вч), *пáм'їти* (Рс), *пáмїати* (Кр, Лк, Лс), *пáмн'ати* (Глбк, Кз, Кр, Ор, Рс, Тр) // *пáмїат'ї* (Кр, Лб) (говірконосії молодшого віку) (див.: Ощипко, 1971: 174; АУМ: к. 174, 175); у записах кінця XIX ст.: *банности, радости, печи* (Кузів, 1889: 282, 283, 300), *уфности, нинависти* (Кміт, 1936: 85), *по сїножьяти* (Кміт, 1908: 89), *смерти* (Мисевич, 1937: 33); а також: *баннóсти, радóсти* (Матеріали), *'осини* (Нб) (Говори: 310). Збереження відмінювання давніх \*ї-основ характерне для південно-західних говорів (Ощипко, 1971: 174; АУМ: к. 174, 175).

У Д. в. одн. іменники ч. р. незалежно від кінцевого приголосного основи мають закінчення -ови: *бáт'кови* (Вч, Лб, НГс, СНб, Тр, Яв), *в'їтц'óви* (Яв), *д'їтвакóви* (Бг), *Михáїлови* (Нб) (*М'їхáїл'óв'ї* (Бк)), *сінови* (СНб, Ур), *тáтови* (Бк, Кз, Рс, СНб, Трл), *хл'їбови* (Сл), *чолов'їкови* (Трл, СНб) тощо; ця флексія за аналогією до форм ч. р. поширювалася й на іменники с. р. (дет. див.: Рабій-Карпинська, 2000: 71, 89, 99–100; Бандрівський, 1959: 4; Ощипко, 1971: 173; Воронич, 2000; Радевич-Винницький; АУМ: к. 177, 178, 179); див. ще в записах від кінця XIX ст.: *єгомосцьови, коникови, свекрови* (Кузів, 1889: 285, 286, 320), *Богойкóви, Івáнови, ксьиндзойкови* (Гнатюк, 1908: 19, 26) *Богойкови, господарьови, єгомосцьови, старостойкови* (Кміт, 1908: 88, 92, 95), *господарьови, дворови, столови, татойкови, яворови* (Кузеля, 1908: 127, 137, 144), *зборови, татови* (Левинський, 1908: 106, 108), *дякови, попови* (Мисевич, 1934: 24), *зидову* (Schneider, 1911: 158), *татову* (Княжинський, 1934: 16), а також: *л'нови* (Бт) (Говори: 306).

Спорадично зафіксовано й закінчення -єви: *гóстеви* (СНб), *хлóтцєви* (СНб) // *хлóтцєв'ї* (СНб, Лс, Ос); а також: *господарєви* (Кузів, 1889: 301; Левинський, 1908: 116; Мисевич, 1934: 21); це закінчення переважає в східнобойківських говірках Долинського та Рожнятівського районів (АУМ: к. 178, 179).

У деяких іменниках збережено давнє закінчення -у: *госпóдар'у* (Лб), *гóс'т'у* (Бк), *в'їтц'у́* (Лп, Трл), *пáну* (Вч), *пáну в'їтц'у́* (Трл), *Бóгу* (Лб), *Гóсподу Бóгу* (Вч, СНб), *хлóтц'у* (Вч) тощо. Як паралельне до -ови закінчення -у характерно для говірок Турківщини (АУМ: к. 177).

Діалектні тексти ілюструють, що досліджуванним говіркам здебільшого властиві нормативні закінчення Д. в. одн. ч.р., а саме: -ов'ї: *бáт'ков'ї*

(Бк, НГс, Трл), *братов'ї* (Лп, Лс, Мт, Тш), *в'їтчимов'ї* (Рс), *вуйков'ї* (Лб, Рс), *д'їдов'ї* (Вч), *Ігорков'ї* (Крш), *к'обндзов'ї* (Ос), *мужиков'ї* (Кр), *онюков'ї* (Крш), *свєкров'ї* (Кр), *свєкрѡв'ї* (Ос), *сїнов'ї* (Кр, Ор, СНб, Яв, Ям), *с'в'їшчєников'ї* (Рс), *стриїков'ї* (Лб), *хлѡпчиков'ї* (Кр, Ур), *татов'ї* (Бк, Вч, Дб, Дн, Зв, Кр, Лк, Рс, Сд, Трл, Тш, Шм, Ям); **-евї:** *госпѡдарев'ї* (Бк, Вч), *конєв'ї* (СНб). АУМ фіксує закінчення **-ов'ї** (*братовї, батьковї, жениховї*) оказіонально в говірці с. Бітля (// -у) (АУМ: к. 177, 178), закінчення **-ев'ї** (*товаришеві, злодієві*) – у говірці с. Жупани Сколівського району (// -ови, -у) (АУМ: к. 179).

В аналізованих говірках спорадично засвідчено форми Д. в. одн. із прийменником *д, ід, к:* *І к'ондз її знѡву ведє к порѡговї і приведє к престѡловї* (Ос), *Кѡжна гуску д хат'ї несє* (Ксм), *А друшк'ї с колачєм в'їхѡд'ат д дружбам* (Ксм), *Несут' тот'ї ж'їнкї д хат'ї д'їтим б'їлого хл'їба* (Ксм), які часто фіксовані в етнографічних записках бойківського весілля кінця ХІХ – поч. ХХ ст.: *Ой вила, перевивала, Д серденьку прикладала; Присьїдїли вни ї Д'зеленому яворови* (Кузів, 1889: 282, 318), *д'серцю* (Кміт, 1908: 83), *д'столу припадати, д'серденьку* (Рошкевич: 78, 103); *Ой рад же бы я встати, Ід своїому дїтяти; Ї а спусти мене нижи, Д сирї землицї ближи; Не боком, Аннице, не боком, А ї ід Василькови с притоком; Ой наш любий Васильку, Приступи к столойкови; к столойкови, к вінойкови* (Кузеля, 1908: 124, 129, 130, 16). Відзначили такі конструкції в бойківських говірках І. Ощипко (Ощипко, 1971: 171), у говірках Старосамбірського району – Я. Пура (Пура, 1960: 173).

В О. в. одн. іменники ж. р. мають закінчення **-оў, -єў:** *бўл'боў* (Кр), *водѡў* (Зв), *головѡў* (Нб), *дитїноў* (СНб), *д'їучиноў* (Дн), *дорѡгоў* (Ос), *друшकोў* (Дн), *ж'їнкоў* (Кр), *країкоў* (Глб), *Маткоў Бѡжоў* (Ул), *мáмоў, мўзикоў, свáхоў* (Кр), (Кр), *ніткоў* (Ур), *позл'їткоў* (СНб), *слїноў* (Крш), *сорѡчкоў* (Ор), *ф'їроў* (Ос); *водїцеў* (Ос), *косїцеў* (Глб, Ксм, Мж), *матєр'їїєў* (Лб), *молодїцеў* (СНб) тощо; а також іменники ч. р.: *дружбоў* (Кр) (*дружбом* (Рс)), *стáростоў* (Ул); див. ще: *газдоў, Касунейкоў, конѡкоў, мáт'їнкоў, родїноў, сорѡчкоў* тощо (Гнатюк, 1908: 14, 15, 28; Кміт, 1908: 92; Кміт, 1936: 85; Кузеля, 1908: 131, 133; Кузів, 1889: 286, 301, 319; Левинський, 1908: 102, 104, 112, 117; Мисевич 1937: 24, 46; Рошкевич: 85, 94, 97, 107, 115; Schnaider, 1912: 150, 152; Матеріали; Говори: 241, 245).

Із закінчення **-оў** вживаються також іменники м'якої групи: *пшєніц'оў* (Кр, Лб) // *пшєніцеў* (Бк, Вч, Іл, Ксм, Лс, СНб, Ур, Яв), *пáлиц'оў* (Бк) //

*пáлицєў* (Вч, Іл, Трл) // *пáлицєйу* (Вч); карти АУМ свідчать про перевагу в бойківських говірках формотворення типу *землеў, долонеў, душеў* // *душоў* (АУМ: к. 170, 171), закінчення **-єў** характерне для говірок центральної Бойківщини (AGB VII (2): 80; т. 408); дет. див.: (Рабїй-Карпинська, 2000: 71; Бандрівський, 1959: 4; Ощипко, 1971: 171–172; Воронич, 2000; Бєвзенко, 1980: 227; Матїїв, 2013: 8).

Закінчення **-уў** (варіант **-оў**) засвідчено в іменниках ж. р з твердою основою: *Брáлос'а слѡїїк / бáнка трїл'їтрова / трѡшк'є л'єнтуўу приздѡбіли / шѡбі не бўло так стрáшно вигл'адáло і там кидáли тудá* (Лб), *Гор'їўкуў тодї так с'а не занимáли* (Сл), *Чи систру' в'їн с тєтоў п'їшлє / чи з вуйнуў* (Ос) тощо; див. ще Зубрицька, 1992: 18; **-иў** (варіант флексії **-єў**) – в іменниках ж. р. із м'якою основою: *То жїтом / то пшєніциў / то жїтом / то пшєніциў / то ўс'áкоў їаринїциў* (Бк).

Також відзначено нормативні закінчення **-оїу** в іменниках твердої групи: *госпѡдрѡкоїу, гор'їлкоїу* (Лс), *д'їучиноїу* (Кз, Лс), *друшकोїу* (Бг), *л'єнтоїу* (Мж), *нев'їстоїу* (НГс), *стáростоїу* (СНб), *старос'ї'їноїу* (Лс), *сок'їроїу* (Лк), *тар'їлкоїу* (Глб, НГс), *шкаралўпоїу* (Сд), *шїл'коїу* (Лс) та ін.; та м'якої **-єїу:** *гранїцеїу* (Лс), *інформáц'їїєїу* (Лб), *кўхнейу* (ВСт), *матєр'їїєїу* (Лс), *молодїцеїу* (Кр, СНб), *п'їснеїу* (НГс), *пшєніцеїу* (СНб) та ін.; також: *зорою* (Кузеля, 1908: 136).

Записи поч. ХХ ст. фіксують неузгодженість у закінченнях іменників і залежних від них прикметників і займенників, а саме: *Чирвоноє калиноє За своєє дїтиноє* (Кузеля, 1908: 142), *З біленьковє ручечкоє, Іс щїсьтьѡм, із здоровком; С повноє повнєнькоє Із лїса виїздит, Д' сєлу приїздит* (Левинський, 1908: 105, 119).

Іменники ч. р. та с. р. роду з м'якою основою та з основою на шиплячий *ж, ч, ш, дж* в О. в. одн. уподібнюються до іменників твердої групи: *бáл'ц'ѡм* (Вч, Кр, Трл, Ур), *вєс'їл'ѡм* (Бк, Вч, Дб, Іл, Кз, Кр, Лб, Лк, Лс, Рс, Трл, Ур), *вєс'їл'ѡм* (Дн, Кз, Кр, Трл), *в'їн'ц'ѡм* (ВСт), *в'їн'ц'ѡм* (Дб, НГс), *водв'їрїѡм* (Бк), *г'їл'ѡм* (Мл), *гѡс'т'ѡм* (Гл), *дн'ѡм* (НГс), *дожджѡм* (Вч, Гл), *зб'їжѡм* (Гл, Лс, Ул), *к'їн'ц'ѡм* (Лс), *кон'ѡм* (Лб), *кѡрѡвáѡм* (Вч, Тр), *кѡрѡвáѡм* (Вч, Глбк, Крш, Лс, Рп), *кѡрѡгвáѡм* (Лп), *мáршѡм* (Бк), *мáршѡм* (НГс), *мѡз'їл'ѡм* (Лб), *ножѡм* (Кр, Лс, Рп), *пáрчѡм* (Лб, Лп), *плєчѡм* (Тр), *пєрїц'ѡм* (Вч), *пє(и)рїц'ѡм* (Вч, Лп), *плас'ц'ѡм* (Ур), *пѡдв'їрїѡм* (Вч), *прѡпѡѡм* (Лс), *рїжѡм* (Трл), *сєрїц'ѡм, сон'ц'ѡм* (Вч), *топ'їр'ц'ѡм* (Кр), *ч'їпц'ѡм* (Іл, Лб) та ін.; а також: *пирїцьѡм, сирїцьѡм* (Кузів, 1889: 300), *гїльтаѡм, коньѡм, крэмáрїѡм, польѡм, пєрїцьѡм* (Гнатюк, 1908: 12, 13, 20, 28), *гѡсьѡм,*

коньом, перцьом, серцьом (Кміт, 1908: 86, 96, 95), гребінцьом, Дунайом, каміньом, пирцьом, серцьом, соньцьом, оконьцьом (Кузеля, 1908: 126, 131, 139), тонтьом, здоровіом, зетьом, крайом, татунцьом, щістьом (Левинський, 1908: 103, 108, 115, 117, 119), Спасительом, вітьом (Кміт, 1936: 84–85), барвінойом, Михалььом (Мисевич, 1937: 16, 31), с пропóйом, п'ід бál'ц'ом (Матеріали), п'ит чэц'ом (Матеріали<sup>1</sup>). На форму *-омь* у бойківських говірках як похідну від *-ьмь*, *-ьмь* звернув увагу ще І. Свенціцький (Свенціцький, 1913: 124; див. ще: Рабій-Карпинська, 2001: 71, 101; Ощипко, 1971: 173–174; Воронич, 2000; Радевич-Винницький; АУМ: к. 180, 185).

У говірці с. Опака Дрогобицького р-ну та с. Гвіздець Старосамбірського р-ну, як зафіксувала С. Рабій-Карпинська, виявлено варіант закінчення *-ом* – *-ум*: *пал'ц'ум*, *вік'он'ц'ум*, *хлоц'ум*, *ти'л'ат'ум* та ін. (Рабій-Карпинська, 2001: 89, 101), а також варіанти – *-ім*, *-им* у прикладах: *напóйім* (Ос), *хлопц'ім* (Трл), *папéрим* (Нб).

Закінчення *-ем* в іменниках із м'якою та шиплячою основою здебільшого засвідчене в східнобойківських говірках Рожнятівського району, а також у смузї перехідних говірок Богородчанщини: *в'інцém* (НГс), *греб'інцém* (СНб), *дереуцém* (СНб), *йайцém* (Мж), *колачém* (Бг, Ксм, Мж), *колач'ém* (Сл), *коровайém* (Бг, Рп), *ножém* // *ножóm* (Лс), *плечém* (Бг, Мж), *обручém* (СНб) (Рабій-Карпинська, 2001: 101). АУМ фіксує в бойківських говірках закінчення *-ем* як варіант до *-ом* (*дош'чем*) у говірках сіл Суходіл і Ясень Рожнятівщини (АУМ: к. 180), а форми с. р. роду (*полем*, *серцем*) – у говірках Долинського та Рожнятівського районів (АУМ: к. 185).

Зазначмо, що в мовленні одного говірконосія можуть виступати різні засоби формотворення: *Йічте* / *бойáрце* / *йічте* / *чи с перц'óm* / *чи не с перц'ем* (Вч).

За аналогією до іменників ж. р. І відміни іменник *мати* в О. в. одн. набуває закінчення *-оў* (варіант *-уў*): *мáтероў* (Вч) (*Кл'акáйут пéред мáт'іруў і кáжут* (Яв)), *молод'óжуў* (Лб) (*А дáл'ше із ус'імá д'іу'чáт'іма / з молод'óжуў*); інші іменники ІІІ відміни мають форми: *зéлен'у* (Ур), *скáтерт'у* (Ор), *ше́рц'т'у* (ВСт) тощо (Рабій-Карпинська, 2011: 71, 100–101; Бандрівські, 1959: 4–5; Ощипко, 1971: 175). АУМ фіксує в іменниках колишньої *-і*-основи закінчення *-еў* // *-оў*, у говірках Сколівського та Долинського районів – у; оказіонально в говірці с. Жупани – *ейу* (*солейу*, *т'інейу*, *ночейу*) (АУМ: к. 176).

У М. в. одн., як і в Д. в., іменники ж. р. І відміни з м'якою основою та з основою на

шиплячий звук мають закінчення *-и* (// *-і*): *ў Бережніци* (СНб), *ў д'іжї* (Глбк), *ў Йамел'ніци*<sup>е</sup> (Ур), *ў л'ікарни* (Нб), *ў скріни* (Рс), *ў Трóйци* (Ур), *на вулици* (Крш, Тр), *на ўлици* (Кр), *на лавици* (Ос), *на поліци* (ВСт, Трл), *на сп'ідници* (Лл, Лс), *ў сп'ін'ици* (Лб) тощо; у записах від кінця ХІХ ст.: *свекрици* (Кузів, 1889: 320; Кузеля, 1908: 143), *в столици*, *в сьвітлици*, *в дебрици*, *в церковци*, *на землі*, *на полици*, *при кирници* (Кузів, 1889: 282, 285, 286, 302, 317), *Гануси*, *Каси* (Гнатюк, 1908: 20, 21), *при водици*, *при кирници* (Кузеля, 1908: 124), *на межі*, *в церковци* (Левинський, 1908: 108, 110, 112), *w Łуровусу* (Schneider, 1911: 160); а також: *ў мїл'ници* (Матеріали), *по землі*, *на тэрници* (Яс) (Говори: 306). Закінчення *-и* в М. в. одн. іменників колишніх *-ја*-основ (*земля*, *рілля*) типове не тільки для бойківських говірок, а й загалом для південно-західного діалекту (АУМ: к. 172); формотворення *на ґрушц* засвідчено в говірках Сколівського, Турківського (с. Лімна та с. Лосинець) (// *на ґрушц'ї*), Долинського (с. Вишків) районів (АУМ: к. 173); див. також: (Рабій-Карпинська, 2011: 100; Ощипко, 1971: 171; Матіїв, 2013: 8).

Закінчення *-и* зафіксовано в іменниках ІІ відміни з кінцевим м'яким і шиплячим звуком: у *Йáсени* (СНб), *ў Терно́поли* (Мж), *на к'інці* (Ос), *на (ў) м'ісци* (Вч, Лс), *на тарéли* (Крш), *ў Б'іличи* (Рс), *на лиці* (Мж, Лк), *на плечі* (Кр, Лб, СНб); а також: *в сідельци*, *на камені* (Кузеля, 1908: 84, 133, 149; Левинський 1908: 107), *в мори*, *при сьтільци* (Левинський, 1908: 107, 111). Закінчення *-и* мають топонімні назви ч.р. із суфіксом *-ів*: *ў Лáгодови* (Рс), *ў Хаши́ови* (Лп), *на Ворóви* (Ул), *в'ї Л'óви* (Вч), а також засвідчено: *ў в'іни* (Вч), *на базáри* (Ул), *на цві́нтари* (Лп), *по хус'т'áти* (Лб).

Паралельно функціює закінчення *-у*: у *бéрезн'у* (НГс), *у з'іл'у* (Яв), *ў Закарпáт'у* (Лл), *ў плáт'у* (Ор), *ў прим'ішчен'у* (СНб), *ў ті́жн'у* (Кр), *на вес'іл'у* (Бг, Бк, Вч, Лл, Кз, Лб, Лп, Лс, Нб, НГс, Рс, СНб, Яв), *по вес'іл'у* (Кр), *на клóч'у* (Лк), *на кам'ін'у* (Бк), *на подв'ір'у* (Вч), *на сón'ц'у* (Лб, Лс), *по в'ін'чан'у* (Вч); у говірці с. Багнувате Турківського р-ну – *у м'іс'ац'у* (АУМ: к. 182); див. ще: (Бандрівський, 1959: 5; Ощипко, 1971: 174).

Закінчення *-и* мають іменники із суфіксом *-ец'*: *ў бухáнци* (НГс), *ў горóдци* (Сл), *ў горці* (Трл), *у тáнци* (НГс), *ў ч'інці* (Вч, Лл, Лп), *на (у) в'інці* (Дб, Лб, СНб, Тр, Ям), *на хл'ібці* (Лб, Глб, Ксм), *при (на, у) к'інці* (Вч, Дб, Кз, Кр, Лб, Ос, Сл, СНб, Яв), *ў бál'ци* (Кр, Лб) // *ў бál'ц'у* (Гл, НГс); також: *в горци* (Кузів, 1889: 316), *в чіпци*, *в віньци* (Кузеля, 1908: 137, 145). Це закінчення в іменниках чоловічого та жіночого роду з основою на [ц] засвідчено

в усіх бойківських говірках Львівської та Івано-Франківської області (АУМ: к. 182).

Іменник *пóле* у М. в. одн. має давнє закінченням **-и** (у більшості говірок): *То на пóли // йак приїшли до молодóго* (Вч), *Ої гíл'а-гíл'а по пóли гúси* (Яв), *У пóли пом'ични́ц'у* (Яв) // **-і**: *Чотíри сiни у пóл'і орати* (Крш, Ор) // **-у**: *А ў нас йе по пóл'у ростé* (Кр), *А йа дайу ста́йку там і там на так'ім пóл'у* (Лб); а також: *по поли* (Левинський, 1908: 105, 115).

Закінчення **-ови** в Д. в. одн. властиве іменникам ч. р. із суфіксом **-ок**: *по к'ел'éшкови* (Вч), *по куско́ви* (Бг, Вч, Снб), *по кусо́чкови* (Снб, Мж), а також: *по бóдакови* (Яв), *по стаканóви* (Нд), *по чолов'юкови* (Трл) (Рабій-Карпинська, 2011: 72, 101; Бандрівський, 1959: 5); у говірках сіл Верхня Яблунька та Рибник – *дубови* (АУМ: к. 181). В іменниках с. р. цього закінчення не засвідчено.

У записаних діалектних текстах виявлено безприйменникове формотворення М. в. (див. ще: Свенціцький, 1913: 125; Рабій-Карпинська, 2011: 72, 101):

*А шчо йа с'а молоді́йка так понев'ір'а́йу // йакáс' б'іда ї вигадáла / шчо не ма́йу рóду / та бо ў мене т'л'ко рóду ц'íлії рóчок хóду // йéдно Лúпíа / дрúге Бúстрé / а трéте Мухнóви / де четвэ́рте ї Лопушáнка / а пíятій ў Хащóви* (Лп);

*Верни ся дівойко,*

*Кличе тя матінойка.*

*Десть ключі подівала,*

*Щось скрині замикала?*

*У горци на полици*

*Молодші сестрици* (Кузів, 1889: 302).

Пісенний фольклор в обстежених говірках засвідчує нормативні закінчення Кл. в. одн. Зокрема здрібніло-пестливі іменники ж. р. на **-а** мають закінчення **-у** (м'яка основа): *Ан'ц'у* (Бк, Вч), *Гán'у* (Рс), *Ганус'ун'у* (Яв), *дón'у* (Бг, Мж), *ма́мц'у* (Вч, Гл, Яв), *Ма́мц'у Бóжа* (Лп), *мату́с'у* (Кз), *Марі́с'у* (Лб), *сваху́н'у* (Лс), та ін., див. ще: *маму́нцю*, *Марисуню* (Левинський, 1908: 102, 111), а також **-о** (здебільшого тверда основа): *городні́чко*, *д'іброво́йко*, *д'іучинóн'ко* (Вч), *дити́н'ко* (Лп), *д'ітин'ко* (Яв), *зозулéн'ко* (Шм), *мат'инóйко* (Яв), *ма́мко* (Бг, Глбк, Кр, Лк, Мж, Сд), *мат'інко* (Лп, Рс, Шм), *ма́т'інко* (Дб, Шм), *Марусіно*, *Мар'ійéчко* (Вч), *сестри́чко* (Глбк, Сд) та ін.; пор. ще: *Кáс'о* (Бк), *ма́мц'о* (Лп), *свахунóйку* (Лс). І. Ощипко зазначила, що в бойківських говірках назви істот, зокрема осіб, часто мають у Кл. в. закінчення **-о** незалежно від роду іменника й кінцевого приголосного (Ощипко, 1971: 172; див. ще: Рабій-Карпинська, 2011: 71; Бандрів-

ський, 1959: 5), що й підтверджують досліджувані діалектні тексти; див. також: *дівойко*, *Марисейко*, *матінко*, *матінойко*, *родино́йко*, *тещейко* (Кузів 1889: 283, 284, 285, 287, 300, 302; Гнатюк, 1908: 15, 20, 23; Кміт, 1908: 91; Кузеля, 1908: 127; Левинський, 1908: 103, 111; Schnaider, 1912: 145; Княжинський, 1934: 19; Рошкевич: 74, 76), а також: *ба́бо* (Вч, Яс), *гзди́н'о* (Вч), *нанáшкó* (Дв, Тп) (ММАГ: 59), *ма́т'інко*, *д'ітин'ко*, *Анно*, *вóдон'ко* (Матеріали).

Іменникам П відміни зі здрібнілими суфіксами **-к-**, **-ок-**, **-очок-**, **-ечок-** тощо властиве закінчення **-у**: *барв'инóчку* (Лб, Лп), *в'інку* (Ксм), *в'инóчку* (Дб), *м'іс'ачéн'ку* (Лк), *М'іхалóчку* (Вч), *парубóчку*, *свáтку*, *та́то́йку* (Бк), *татунéчку* (Вч), *Бóже́йку* (Гл) // *Бóже́йко* (Рс) // *Бóго́йку* (Бк, Вч, Шм), а також: *сiну* (Шм), *та́ту* (Бк, Вч, Гл, Дн, Лл, Кз, НГс, Ос, Рп, Сл, Тр, Шм, Яв, Ям), *свáту* (Глбк); у записах від кінця ХІХ ст.: *Бого́йку*, *Іваночку*, *коні́чйку*, *сватку*, *старостойку* (Кузів, 1889: 282, 284, 285, 286, 287, 306, 318), *Боже́йку*, *віно́йку*, *Іванойку*, *татойку* (Гнатюк 1908: 12, 15, 19, 16, 20), *барвіно́йку*, *Боже́йку*, *татунейку* (Кміт, 1908: 86, 87, 90), *Васильку*, *татойку* (Кузеля, 1908: 124, 128), *батеньку*, *місечку* (Левинський, 1908: 105, 114), *Василечку*, *городчику* (Рошкевич: 75, 81).

Закінчення **-у** характерне для іменників м'якої групи: *бра́ц'у* (Бк, Лп), *господáр'у* (Трл), *йáсен м'іс'ац'у* (Лс), *йегомóс'ц'у* (Яв), *Івану́н'у* (Яв), *коровáйу* (Вч), *корогвáйу* (Ксм) *тату́нц'ун'у* (Лп), а також: *синьцю* (Кузеля, 1908: 128), *цéпна́рйу* (Гнатюк, 1908: 16), *тату́нцю* (Левинський, 1908: 104), *Дани́л'ц'у* (Матеріали); див. також Ощипко, 1971: 174.

Пестливі форми іменників ч. р. із закінченням **-о** у Кл. в. часто мають форму Н. в. (здебільшого в пісенному фольклорі): *брату́н'ц'о*, *тату́н'ц'о*, *старосту́н'о*: *Мóвит брату́н'ц'о / мóвит / наї т'а Б'іг благослóвит* (Лп), *Мóвит тату́н'ц'о / мóвит* (Лп), *Ої т'а л'убйу / старосту́н'о / та́ йак сво́йе сéрце* (// *старосту́н'у*) (Шм), а також: *музичé(у) їко*, *старостóйко*, *татунéйко*, *татунéчко*: *Приїшоў р'ідни́ татунéйко / не ўчу́ла* (Лп), *Ої казáў ис ми / м'ї́ татунéйко / шчо ми не даш в'ід себе* (Лп), *Приїшоў р'ідни́ татунéчко та ї глáдит* (Бг), *Ої му́зико / му́зичй́йко / гра́йеш веселйку* (Яв), *Ої загра́ї ми / му́зичéйко / н'аї си потан'ц'уйу* (Лп), *Бодáї тóб'ї / старостóйко / голóвá обл'зла* (Яв) та ін.; а також: *старостойко*, *дружбойко* (Кузів, 1889: 282, 284, 287).

У Називному в. мн. збережено архаїчне закінчення **-е** в іменникові *л'уде* (Вч, Гл, Дн, Кр, Крш, Лб, Лп, Снб, Трл) (майже скрізь – *л'уде* (Ониш-

кевич, І: 422), АУМ фіксує слово в говірках сіл Лімна, Верхня Яблунька, Тур'є, Підліски, Суходіл, Плав'я (АУМ: к. 190), а також: *бойáрце* 'весільні гості нареченого' (Вч), *придáne* 'весільні гості нареченої' (Бк, Вч, Дн, Лп, Трл), *придáнце* 'тс.' (Вч), *цигáне* (Лп); див. ще: *бояре, боярце, горяне, люде, придане* (Кузів, 1889: 284, 285, 286, 287, 302, 318), *льúде, сусьíде* (Гнатюк, 1908: 14, 18), *бояре* (Левинський, 1908: 115, 118; Рошкевич: 93), *льúде<sup>и</sup>* (Яс) (Говори: 307),

*Вчуют нас горяне:*

*От їдутъ бояре.*

*Учуют нас Ёльвіце:*

*От їдут Дидівце* (Кузів, 1889: 302).

Закінчення **-ове** виявлено в іменниках, засвідчених у фольклорних текстах: *л'удоїкóве* (Вч), *сватóви<sup>е</sup>* (Глбк, Мж), *сватóви* (Бг), а також у 3. в.: *Зна́йіте / с'їли за тисóв'ї сто́ли / за пиенічн'ї хл'їбóви* (Вч), див. ще: *людейкóве, людкóве, людове, люткóве* (Онишкевич, І: 422; Матіїв, 2013: 263), *боярове, хлїбове* (Кміт, 1908: 89, 90, 95), *сватове, хлїбове* (Кузеля, 1908: 127, 148), *газдове, нанашкóве, хлїбове* (Кузів, 1889: 282, 300, 301), *сут газдове і газдині* (Кміт, 1936: 85), *столове* (Рошкевич: 82). Флексію **-ове** в іменниках Н. в. мн. ч. р. у пам'ятках XVI–XVII ст. із території Бойківщини також часто вжито в назвах тварин і предметів (*волове, пташкóве, садóве*) (Керницький, 1971: 404; дет. див.: Свенціцький, 1913: 125; Рабій-Карпинська, 2011: 72, 89, 101; Бандрівський, 1959: 5; Ощипко, 1971: 176; Воронич, 2000; Радевич-Винницький).

Форми Н. в. мн., набуваючи відтінку збірності, виступають у значенні Кл. в.: *Проступ'їц'а / л'удоїкóве / то да́йте нам пól'а / то н'аї ше си погул'а́йе ўс'а роді́на мо́йа* (Вч).

Іменник *в'ін'ци* (Мж) (із суфіксом –к у Н. в.) зберігає давню форму Н. в. мн. на кшталт *пар'опци, нив'їрници, воўци* (Рабій-Карпинська, 2011: 101–102). Араїчні форми іменників ч. р. на **-и** у Н. в. мн. зі збереженням давнього переходу [г] > [з], [к] > [ц], [х] > [с] – одна з рис карпатської групи говорів (Бевзенко, 1980: 225; див. ще: Керницький, 1971: 404).

Іменники ч. р. м'якої основи засвідчено із закінченням **-и**: *бойáрци* (Дн), *к'ін'ци* (Ос), *проп'їци* (СНб, Яв), *хло́пци, ч'їпци* (Лп), *дни* (Бк, Вч, Дб, Кз, Лк, Лп, Сд, СНб, Трл, Тш), а також: *бояри, пропійци* (Кміт, 1908: 87; Кузеля, 1908: 148), *пропійци, веселовци* (Кр) (Матеріали).

Іменник *вість* –ї основи у Н. в. мн. зберігає давнє закінчення **-и**: *Ої захóд'ат нас в'їсти / хот'ат нам даті́ йїсти* (Вч), *Ої захóд'ат нас зв'їсти / хот'ат нам даті́ йїсти* (Лп); див.

ще: *вісти* (Кузів, 1889: 300; Гнатюк, 1908: 25; Кузеля, 1908: 126, 148; Левинський, 1908: 113); а також: *запов'їди* (Вч, Іл, Кр, Лс, Мт, Трл, Ул, Яв), *запов'їди // запов'їд'ї* (Вч, Яв): *Потóм на запов'їди йшли дава́ти // ў сел'ї с'в'їшчэ́ніка не бу́ло / аж на Іса́йї йїздили ми ф'їроў / там далі́ на запов'їд'ї* (Яв). Закінчення **-а** у Н. в. мн. в обстежених говірках є рідкісним (Зубрицька, 2012: 22) і є варіантним до **-и**: *хл'їбу́* (Іл, Кр) // *хл'їба́* (Трл): *На вес'їл'а браў ка́ждий сво́йе хл'їба́* (Трл) (детально про фонетично видозмінені закінчення Н. в. мн. див.: Хібеба 2020; Хібеба<sup>1</sup>, 2000).

У бойківських говірках за аналогією до форм Р. в. мн. іменників ч. р. закінчення **-їў** поширюється й на іменники жіночого роду: *баб'їў* (Бг, Трл), *грїўн'їў* (Вч), *йїд'їў* (Ос), *конфэ́т'їў* (Ур) (*конфэ́тиў* (Бк)), *корóн'їў* (Ур), *л'э́нт'їў* (Бг, Гл, Мл), *п'їс'н'їў* (Тр), *рўж'їў* (Гл), *сва́х'їў* (Кз, СНб, Ур), *сва́шк'їў* (Іл), *сэ́стр'їў* (Іл, Нд), *скрї́н'їў* (Рс), *слез'їў, старос'т'їн'їў* (Кр), *тру́б'їў* (Дн), *ту́фл'їў* (СНб), *ша́ф'їў* (Трл, Ур) та ін.; рідко – нульова флексія – *конфэ́т* (Яв), *маши́н* (Дб, Кз, Лб, Мл), *п'їсэ́н'* (Кр), *сук'енóк* (Дн): *Та то богáто так йе п'їс'н'їў* (Тр), *Даўно ша́ф'їў не бу́ло* (Ур), *Просїли сва́х'їў / ка́жут / про́шу на вес'їл'а сва́х'їў* (Ур), *А рáн'че корóн'їў не бу́ло* (Ур), *Нав'їшували л'э́нт'їў та ўс'áких рўж'їў* (Гл), *Ў нас не бу́ло тру́б'їў // типéр їдут ў клуб* (Дн), *Та йїх бу́ло пїат' сэ́стр'їў і йїдэ́н брат* (Нд), *Типéр нэ́ма тих скрї́н'їў* (Рс), *То шти́риста грїўн'їў заробіў* (Вч), *І сва́шк'їў не бу́ло ту в Іл'нику* (Іл), *А б'їл'ше такіх йїд'їў / таких во́ / н'їц-н'їц* (Ос), *Мáло дўже ту́фл'їў бу́ло* (СНб); а також: *бабцїв* (Кузеля, 1908: 149), *з дубровів* (Рошкевич: 92; див. ще: Рабій-Карпинська, 2011: 72, 102; Ощипко, 1971: 176; Матвіяс, 1982: 56; АГВ, VII (2): 80; т. 413). Закінчення **-їў** засвідчено в усіх бойківських говірках; паралельні форми *баб // баб'їў* – у говірках с. Підліски та с. Матків (АУМ: к. 195), *сови́ // сов'їў* – у с. Плав'я; *соў // сов'їў* – у с. Жупани, Волосянка, Вишків, Підліски (АУМ: к. 196). Закінчення **-їў** в іменниках с.р. *пól'їў, сэ́рц'їў* зафіксувала І. Ощипко (Ощипко, 1971: 176).

Варіанте формотворення в Р. в. мн. ілюструють іменники ч. р.: *гостéї* (Бк, Гл, Кр, Лб, Лс, Нб, НГс, Ор, Ос, СНб, Шм), *гóстеї* (Лс), *гóстий* (Іл, Мт) *гóс'т'їў* (Бг, Кр, Лк, Нб, Ур, Яв), *гóс'т'їў* (Ос), *кóнеї* (Кр), *кóниї* (СНб), *кóн'їў* (Лс), а також: *гóс'ц'їў // гóстеї* (Бт, Лс) (Ощипко, 1971: 176), *хлопци́й, хлопце́й* (Онишкевич, II: 341), *пáл'ци́й, пáл'це́й, палціў* (Онишкевич, II: 36), а також у записах кінця XIX ст. – *гостий* (Кузів, 1889: 286). Перевагу історичного закінчення **-иї** (*гостий, коний*) засвідчує АУМ (АУМ: к. 198, 199); форму



х<sup>л</sup>опції засвідчено в говірках сіл Багнувате, Тур'є, Волосянка, Плав'я (АУМ: к. 194).

Сучасні діалектні тексти фісують здебільшого нормативне закінчення **-ей** у множинних іменниках, спорадично збереглося історичне закінчення **-ий**: *л'удей* (Бк, Вч, Гл, Дн, Лл, Кз, Кр, Лб, Лп, Мж, НГс, Ор, СНб, Трл, Яв), *л'удий* (Лб Лс, Ор), *дверей* (Кр) *д'имей* (Бг, Бк, Вч, Лл, Кз, Крш, Лп, Мт, Ос, Сд, Шм, Ям), *грошей* (Бк, Ос), *грошеї* (Ос, СНб, Ул, Яв); пор. у записах від поч. ХХ ст.: *гроший*, *сіний* (Кміт, 1908: 83, 134), *л'удий* (Бг, Нб), *д'итий* (Бг) (Говори: 240, 242, 308). Про панівне формотворення на **-ий** в іменниках *люди*, *діти*, *гроші* (**-ий** // **-ей** у говірках сіл Матків і Плав'я) свідчить АУМ (АУМ: к. 197, 200), паралельні закінчення в цих іменниках фіксує М. Онишкевич (Онишкевич, І: 194, 206, 422; дет. див.: Рабій-Карпинська, 2011: 72; Бандрівський, 1959: 6; Матвіяс, 1982: 56; Зубрицька, 1992: 6).

Сучасні діалектні записи свідчать про експансію літературного закінчення **-ам** у Д. в. мн. іменників ч. р.: *братам* (Ур, Яв), *буйарам* (Бг), *гос'там* (Бг, Глбк, Кр, СНб), *гос'ц'ам* (Дн, Мж, Ур) (*гос'ц'ом* (Мж)), *дружбам* (Бг), *музикантам* (Ур), *нанашкам* (Ксм), *похрєсникам* (Ксм), *рідичам* (Кр, СНб), *рідич'ам* (Вч, Лб, Ос), *сус'ідам* (Ур, Ям), *хлопц'ам* (Бг, Кр, Ор, СНб), *чолов'ікам* (Вч) тощо, у множинних іменниках: *д'ит'ам* (Вч, Гл, Лс, СНб, Трл, Яв), *л'уд'ам* (ВСт, Лп). Зафіксовано ненаголошене закінчення **-ім** в іменниках: *рідич'ім* (Дб, Сл, СНб, Трл), *хлопц'ім* (Вч, Крш, Лп), *брат'ім* (ВСт, Лб, Рс), *д'ивєр'ім*, *л'уд'ім* (ВСт), *молод'ат'ім* (Вч, Лб, Лп) а також: *молод'ят'ім*, *бояр'ім* (Кміт, 1908: 86, 93), *брат'ом* // *брат'ім* (Онишкевич, І: 69), *хлопц'ом*, *хлопц'ім*, *хлопц'ам* (Онишкевич, ІІ: 341), бойк.: *брат'ім*, наддністр. *брат'ом* (Матвіяс, 1982: 48); *брат'ім* (сс. Орів, Багнувате, Вишків), *брат'ом* (с. Тур'є), *брат'ім* // *братам* (сс. Суходіл, Ясень, Коростів, Бітля, Волосянка) (АУМ: к. 202), *вол'ім* (сс. Бітля, Матків) (АУМ: к. 201; див. ще: Бандрівський, 1959: 6; Ощипко, 1971: 176–177; Воронич, 2000; Радевич-Винницький).

Перевагу закінчення **-ом** (фонетичні варіанти **-ім**, **-ем**) засвідчено в іменниках *кон'ом*, *л'уд'ом* (АУМ: к. 203); як типові – **-ом**, **-ім** у Д. в. мн. відзначено в говірках центральної Бойківщини (Матіїв, 2013: 8), *д'ит'ом* (Бг) (Говори: 242), *д'ит'ом* (Онишкевич, І: 221). Як зазначив І. Керницький, форми Д. в. мн. іменників ч. р. на **-омь**, **-емь** (і фонетично змінені **-умь**, **-юмь**, **-їмь**) в учительних євангеліях із Бойківщини у ХVІ – на поч. ХVІІ ст. були загальноновживані (Керницький, 1971: 404).

Як зазначає Ф. Жилко, закінчення **-ім** зрідка вживають на північних схилах Карпат, частіше – давнє фонетично змінене закінчення **-омь** – **-ум** (Жилко, 1955: 143), однак такого формотворення в сучасних діалектних текстах не виявлено; пор.: закінчення **-ім**, **-ом**, **-ем**, **-ам** в іменникові *люди* (Онишкевич, І: 422); див. також: **-ім** // **-ам**, спорадично **-ем**, **-ом** (АГВ, VII (2): т. 414, 415).

Закінчення **-ем** у бойківських говірках зафіксовано дуже рідко: *Треба було і з двац'ат' спечі / і д'ити<sup>ем</sup> / і похрєсникам* (Ксм), *То ўже несут' тот'і ж'інкі д хат'і д'ити<sup>ем</sup> б'ілого хл'іба* (Мж), *Цукєрк'іў кладут' / де хто урвє! / д'ити<sup>ем</sup> де* (Мж); див. ще: *500 людем* (Кміт, 1936: 84; ще: Рабій-Карпинська, 2011: 72), що спричинено впливом контактних гуцульських і покутських говірок (див.: АУМ: к. 203).

Іменники назви істот у З. в. мн. частіше зберігають форму давнього З. в., що збігається з Н. в.: *годувати д'іти* (Гл), *мали д'іти* (Нд), *просіли д'іти* (Вч), *збираў л'уди* (Вч), *гос'т'ат д'іўчата* (Ос), *дайут пташки* (Ул), *питають бики* (Тр), *маїє кон'і* (Лб), *в'ід'ігнати кон'і* (СНб), *убирали кон'і* (Бг, Нб, НГс, Ос), *прикрашали кон'і* (Ор, Трл, Ул), *ўїєжут кон'і* (Вч), *упр'агали кон'і* (Лл, Кр, Ксм, Мл), *на кон'і давали* (Кр) тощо, а також: *прибрали кон'іў* (Лс; див. ще: Рабій-Карпинська, 2011: 72, 102; Ощипко, 1971: 177; Пура, 1960: 169), а також у записах від кінця ХІХ ст.: *Ой дарую ти, дарую, Конички ти рихтую; Ой дарую ти, дарую, Я ти вівці рихтую* (Кузів, 1889: 301, 302), *гостейки привитати, свашьки привитати* (Кміт, 1908: 87, 94), *свашечки поїти* (Левинський, 1908: 106); ще: *мала д'ити<sup>ю</sup>*, *малам семеро д'итий* (Бг) (Говори: 240).

Збережено діалектні форми О. в. мн. – закінчення двоїни **-ома**, **-іма**, **-има**: *в'ін'ц'ома* (Ур), *йайц'ома* (Глбк), *колач'ома* (Сл), *колач'ома* // *колач'єма* (Нб), *пал'ц'ома* (Вч), *гос'ц'іма* (Дб, Тр), *гос'т'іма* (ВСт, Кр), *рідич'іма* (СНб), *рўж'іма* (Дб, Сл) тощо, а також: *д'іўчат'іма* (Лб). Відзначено різне формотворення в мовленні говірконосія: *Молода перетан'ц'обуїє ўже молодіцеў з рідич'іма / з д'іўчатами / хлопц'ами / гос'ц'ами* (СНб). Як зазначив Д. Бандрівський, дуальне закінчення **-о-ма** проникає переважно в північні говірки Турківського району з наддністрянських (Бандрівський, 1959: 7; дет. див.: Рабій-Карпинська, 2011: 102–103; Ощипко, 1971: 177; Бєвзенко, 1980: 227; Радевич-Винницький; Воронич, 2000; Матіїв, 2013: 8; АУМ: к. 204).

Закінчення **-ми** // **-има** засвідчено в множинних іменниках: *двермі* (Бк, ВСт, Лп), *дверіма* (ВСт, Гл, Лс), *гр'ішми* (Бг, Лб, Мж, Рс), *грошіма*



(Лп): *Прийшли придане / там стойали п'ід двермі* (Лп), *Ну тóже б'ірэ'інком / тим в'іусóm у нас обс'івайт / гр'ішми / коп'ікáми* (Лб); також *плечіма* (Вст, Вч, Лб, Тр). Закінчення **-ми** зафіксовано в іменникові *кінь*: *кón'ми ворáти* (Вч), *к'ін'ми йіхали* (Ур), *к'ін'ми вéзли* (Лб, Мл, Рс), *с к'ін'ми йіхали* (Мж), *привезлі к'ін'ми* (Дб), *йіхати к'ін'ми* (Кр), а також: *сан'мі* (Ос): *Ну / йак ул'ім'і / то вóзом / а йак ўзим'і / то сан'мі* (Ос); ще: з *телятьми*, з *згнятьми* (Кузів, 1889: 302).

Зафіксовано також фонетично видозмінені форми: *гóс'т'іми* (Рс), *гóс'ц'іми*, *рóдич'іми* (Тр), *рўж'іми* (Нб); *плас'ц'іми* (Ур) *колач'іми* (Ксм); *гост'іми* // *гост'іми* (с. Орів) (АУМ: к. 204); пор.: бойк. *гост'ами*, наддністр. *гост'ема*, *гост'іма* (Матвіяс 1982: 48) *пал'ц'іма*, *пал'ц'іма*, *пáл'ц'ами* (Онишкевич, П: 36), *гóс'ц'ами*, *гóс'ц'іми*, *гóс'ц'іма*, *гóс'ц'іме*, *гóс'т'áми*, *г'іс'т'мі* (Онишкевич, І: 172), а також *slézoikatu*<sup>е</sup> (Княжинський 1934: 16).

У говірках Турківщини іменники с. р. О. в. мн. мають кінцевий [і] після губного у флексії: *Та / молодій тóже з дру́жбоў // дру́жба паліц'а така б́ула красі́ва / така бл'аи́чала з бл'áхам'і / на ину́рок / ту на рúку / ну айá* (Вч), *Йак загра́ли п'ід в'ікнам'і / почáлос'а вес'іл'á / у то́ час дес' чéрез за годі́ну / чéрез дв'і / чéрез три приході́ли гóс'т'і в'ід молодóго* (НГс), *Ході́ли на в'ічерніц'і с кудéл'ам'і* (Мт).

Араїчне закінчення **-и** (**ы**) в іменниках О. в. (Рабій-Карпинська, 2011: 72, 102; Жилко, 1955: 143; Бандрівський, 1959: 6; Керницький, 1971: 404; Бевзенко, 1980: 225; Зубрицька, 1992: 19) виявлено лише у фольклорних текстах, пор.:

*На добрáн'іч / на добрáн'іч д'і́чатóйка на н'іч // за ворóта / йáв'ір злóта / там т'а б́уду ждати* (Вч);

*За ворóти явір злотий, Там тя б́уду жьдати* (Кміт, 1908: 83),

*Гостинцем іде старостойка з бояри,*

*Тихо, потихо пан старостойка з бояри* (Кузів, 1889: 286), а також у записях від кінця XIX ст.: з *бояри*, *під бояри молодими*, *стій зятю за ворóти* (Кузів, 1889: 286, 287), *сьтьий, зьáтьу, за ворóти* (Гнатюк, 1908: 18), *с хлопци ся обіймали* (Кузеля, 1908: 127).

У Місцевому в. мн. іменники I та II відмін мають закінчення:

**-ох**: *ў сп'ідниц'óх* (Тр), *по нед'іл'ох* (НГс), *ў (на) в'ін'ц'ох* (Вст, Кр), *ў Дрозóбичох* (Нд), *ў проп'ій'ц'ох* (Лб), *на йéй'ц'ох* (Вч), *на ліц'ох* (Ям), *на подв'ірйох* (Вч), *по вес'іл'ох* (Рс, Трл), *по плéчох* (Вст, Лб) та ін.; а також: *в чобот'ох* (Левинський, 1908: 119), *по сел'ох* (Яс), *по пол'ох* (Нб) (Говори: 306, 310), *по сухар'н'ох* (Яс) (Говори: 306), *по вэс'іл'ох*

(Матеріали<sup>1</sup>); див. ще: (AGB, VII (2): 80; т. 416, 417). Паралельні закінчення **-ах** // **-ох** в іменниках колишніх -jo- основ фіксує АУМ (АУМ: к. 205), закінчення **-ох** часто вживано в учительних євангеліях із території Бойківщини XVI–XVII ст. (Керницький, 1971: 405);

**-ах**: *ў косіц'ах* (СНб), *ў л'энтах* (Лб), *по лаўках* (Мж), *по хáтах* (Сд), *у сорóчках* (Мл), *ў вел'óнах* (Трл), *ў (по) горн'á(é)тках* (Ос, Рс), *у в'ін'ц'ах* (Яв), *ў мунду́рах* (Бк), *на вес'іл'ах* (Вст), *на в'ікнах* (Рс), *по рóдичах* (Вч), *при свáтах* (Трл) тощо;

**-іх**: *по в'ікн'іх* (Бт) (Говори: 241). Закінчення **-іх** в іменникові *кон'іх* (с. Ясень) засвідчує вплив говірок покутсько-гуцульського порубіжжя (АУМ: к. 205);

**-их**: *на плéчих* (Нб) (Говори: 308), **-ох** // **-их** у східнобойківських говірках сіл Суходіл і Ясень (АУМ: к. 205).

Множинні іменники в М. в. демонструють варіантність: **-ах**: *ў Росóхах*, *ў перепóйінах* (Рс), *ў с'інах* (Сл), *на грóшах* (Лп), *на двéр'ах* (Бг, Вч), *на жóрнах* (Рс), *на фл'іртах* (Трл), *по л'уд'ах* (Лб), *у Сліўках* (Нб), **-ох**: *на грúд'ох* (Бк, Мт), *ў Б'ісковичох* (Нд); **-іх**: *у свáт'іх* (Лб), *на ворóт'іх* (Мж), **-их**: *на грúдих* (Бг) тощо. У записях із Бойківщини від кінця XIX ст. засвідчено: *при двéріх* (Кміт, 1936: 84), *на ворот'ьох* (Левинський, 1908: 119), *по сін'ох* (Кузів, 1889: 283), *по сін'ох* (Кміт, 1908: 89; Кузеля, 1908: 141). АУМ фіксує перевагу закінчення **-ох**, окрім говірок наддністрянсько-бойківського (с. Рибник) чи наддністрянсько-надсянсько-бойківського (с. Велика Сушиця та с. Біличі) порубіж; закінчення **-ех** виявлено в говірках с. Жупани та Ясень (АУМ: к. 206; див. ще: Свенціцький, 1913: 125; Рабій-Карпинська, 2011: 73, 102–103; Жилко, 1955: 143; Бандрівський, 1959: 7; Бандрівський, 1960: 7; Воронич, 2000; Радевич-Винницький).

В обстежених говірках збережено двоїну іменників чоловічого роду в Н. в.: *два хлопá* (Кр), *два л'ітра* (Мл), *два чолов'іка* (СНб), *штíри мўжа* (Мж), *три мётра* (НГс), *три дни* (Вч, Ксм, Лб, Лк, Лп, Сл, СНб), *дво́йе хл'іба* (Тр, Трл), *два́ бук'эта* (Лс). Уживана дуальна архаїчна форма числівника *дв'і* у сполученні з іменниками ж. і с. роду: *дв'і дéрева* (Лб), *дв'і дру́шк'і* (Мл, СНб), *дв'і в'ікна* (Мл), *дв'і йáй'ц'а* (Лб) (*три йáй'ц'і* (Глбк, Ксм, Мж, Сд)), ще: *дв'і бат'кі* (Бк); *дві яйці* (Левинський, 1908: 102), *дв'і 'ночи*, *два дни* (Нб) (Говори: 308), хоч AGB акцентує на відсутності колишньої двоїни (AGB, VII (2): 82; дет. див.: Рабій-Карпинська, 2011: 73; Бандрівський, 1959: 7–8; Матіів, 2013: 8).

**Висновки.** На підставі зібраних сучасних діалектних текстів із Бойківщини, доступних

етнографічних і фольклорних матеріалів від кінця XIX ст., діалектологічних джерел середини 50–60-х років XX ст. можна дійти висновку, що система словозміни іменників у бойківських говірках зберегла особливості діалектного формотворення, незважаючи на експансивний вплив літературної мови та контактних говорів, передусім наддністрянського.

В обстежених бойківських говірках функціують архаїчні закінчення (передусім у парадигмі множини: – Н. в. – **-е**, також **-ове**; Д. в. та М. в. – **-ом**, **-ім**, **-ох**, **-іх**; О. в. – двоїнне закінчення **-ома**, **-има**, **-іма** та ін.), окремі форми є рідковживаними (Р. в. – **-е**; Д. в. одн. із прийменником *д*, *ід*, *к*; безприйменникові конструкції М. в., М. в. мн. – **-іх** тощо) чи не фіксованими (утрачено маркувальні для бойківських говірок морфологічні явища: закінчення **-оў** у Н. в. одн. іменників ж.р., **-ум** у Д. в. мн.; **-и** – в О. в. мн. тощо). Відзначено високий ступінь варіантності словоформ, зумовлених впливом літературної мови, перенесенням діалектних закінчень однієї відміни на іншу,

закінчень твердих основ іменника тощо (*ў печі // ў печу; хлѡтцеві // хлѡтцев'і; дру́жбоў // дру́жбом, пше́ніц'оў // пше́ніцеў // пше́ніцейу; п'іс'н'іў // п'іс'én' тощо*). Із-поміж закінчень, які збігаються з літературними, у деяких відмінках переважає нормативне (Д. в. одн. – **-ові**, **-еві**, рідко – **-ови**, **-еви**; Р. в. множинних іменників – **-еї** та ін.), а в інших – діалектне: давніші закінчення домінують, витісняючи навіть нові (О. в. одн. – **-ом**, рідко – **-ем**; М. в. одн. – **-и**, рідко – **-і**; М. в. мн. частіше **-ох**, рідко – **-ах** тощо). Продуктивними є фонетично видозмінені закінчення (Р. в. одн. ж.р. – **-иў**; О. в. мн. – **-іми**, **-еми** тощо). У мовленні одного говірконосія виявлено дублетні словоформи: діалектні та закріплені літературною нормою закінчення.

Актуальність подальших студій є перспективною з огляду на потребу цілісно дослідити граматичну будову бойківських говірок, адже, за словами о. Юрія Кміта, «не одно ще скривають наші бойківські гори, що цікаве було б для людей науки»<sup>2</sup>.

#### ПЕРЕЛІК НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ І ЇХ СКОРОЧЕНЬ

- Бг – Богрівка Богородчаського р-ну Івано-Франківської обл.
- Бк – Боберка Турківського р-ну Львівської обл.
- Бт – Бітля Турківського р-ну Львівської обл.
- ВСт – Верхня Стинава Стрийського р-ну Львівської обл.
- Вч – Вовче Турківського р-ну Львівської обл.
- Гл – Головецько Старосамбірського р-ну Львівської обл.
- Глбк – Глибоке Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.
- Дб – Доброгостів Дрогобицького р-ну Львівської обл.
- Дв – Довжки Сколівського р-ну Львівської обл.
- Дн – Дністрик Старосамбірського р-ну Львівської обл.
- Зв – Завадка Сколівського р-ну Львівської обл.
- Іл – Ільник Турківського р-ну Львівської обл.
- Кр – Коростів Сколівського р-ну Львівської обл.
- Крш – Крушельниця Сколівського р-ну Львівської обл.
- Ксм – Космач Богородчанського району Львівської обл.
- Лб – Либохора Турківського р-ну Львівської обл.
- Лк – Луквиця Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.
- Лп – Лопушанка Турківського р-ну Львівської обл.
- Лс – Лосинець Турківського р-ну Львівської обл.
- Мж – Міжгір'я Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.
- Мл – Мельничне Турківського р-ну Львівської обл.
- Мт – Матків Турківського р-ну Львівської обл.
- Нб – Небилів Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.
- НГс – Нижне Гусне Турківського р-ну Львівської обл.
- Нд – Недільна Старосамбірського р-ну Львівської обл.
- Ор – Орів Сколівського р-ну Львівської обл.
- Ос – Осмолода Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.
- Рс – Росохи Старосамбірського р-ну Львівської обл.
- Сд – Саджава Богородчанського р-ну Івано-Франківської області
- Сл – Сливки Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.
- СНб – Слобода-Небилівська Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.
- Тп – Топільниця Старосамбірського р-ну Львівської обл.
- Тр – Труханів Сколівського р-ну Львівської обл.

<sup>2</sup> Кміт Ю. Впливи бойківського говору в проповідях О. А. Полянського. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1936. Рік VI. Ч. 8. С. 84. С. 84–86.

Трл – Терло Старосамбірського р-ну Львівської обл.  
Тш – Тишівниця Сколівського р-ну Львівської обл.  
Ур – Урич Сколівського р-ну Львівської обл.  
Шм – Шум'яч Турківського р-ну Львівської обл.  
Яв – Явора Турківського р-ну Львівської обл.  
Ям – Ямельниця Сколівського р-ну Львівської обл.  
Яс – Ясень Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. АУМ – Атлас української мови : у 3 т. Київ, 1988. Т. II : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі.
2. Бандрівський 1959 – Бандрівський Д. Деякі морфологічні особливості говірок Турківського району Львівської області. *Дослідження і матеріали з української мови*. Київ, 1959. Т. 2. С. 3–11.
3. Бандрівський 1960 – Бандрівський Д. Говірки Підбузького району Львівської області. Київ : Вид-во АН УРСР, 1960.
4. Бевзенко 1980 – Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ, 1980.
5. Воронич 2000 – Воронич Г. Бойківський говір. Енциклопедія «Українська мова». Київ, 2000. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>.
6. Гнатюк 1908 – Гнатюк В. Бойківське весіле в Мшанци (Старосамбірського повіта). *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів : Видання етнографічної комісії, 1908. Т. X. С. 1–29.
7. Говори – Говори української мови : збірник текстів / відп. ред. Т. Назарова. Київ, 1977.
8. Жилко 1955 – Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови : посібник для ф-тів мови й літ. пед. ін-тів. Київ : Рад. шк., 1955.
9. Зубрицька 1992 – Зубрицька М. І. Бойківська іменникова словозміна : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.10 «Українська мова» / Київський державний педагогічний інститут ім. М. Драгоманова. Київ, 1992. 19 с.
10. Керницький 1971 – Керницький І.М. Деякі морфологічні риси бойківських і лемківських говірок за пам'ятками VI–VII ст. *Праці XII Республіканської діалектологічної наради*. Київ : Наук. думка, 1971. С. 402–411.
11. Кміт 1908 – Кміт Ю. Бойківське весіле в Гвіздци (Турчанського повіта). *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів : Видання етнографічної комісії, 1908. Т. X. С. 82–100.
12. Кміт 1936 – Кміт Ю. Впливи бойківського говору в проповідях о. А. Полянського. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1936. Рік VI. Ч. 8. С. 84–86.
13. Княжинський 1934 – Княжинський А. З бойківсько-лемківського пограниччя. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1934. Ч. 3. С. 9–20.
14. Кузеля 1908 – Кузеля З. Бойківське весіле в Лавочнім (Стрийського повіта). *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів : Видання етнографічної комісії, 1908. Т. X. С. 121–150.
15. Кузів – Кузів І. Житє-бутє, звичаї и обычаї гóрського народу. *Зоря*. Львів, 1889. Ч. XVII. С. 282–287; Ч. XVIII. С. 299–302; Ч. XIX. С. 317–320.
16. Левинський 1908 – Левинський В. Бойківське весіле в Доброгостові (Дрогобицького повіта). *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів : Видання етнографічної комісії, 1908. Т. X. С. 101–120.
17. Матвіяс 1982 – Матвіяс І. Групування говорів української мови. *Структура українських говорів*. Київ : Наук. думка, 1982. С. 3–68.
18. Матеріали – Матеріали діалектологічної експедиції зі села Бориня Турківського району Львівської області. Зберігаються у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів).
19. Матеріали<sup>1</sup> – Матеріали діалектологічної експедиції зі села Коростів Сколівського району Львівської області. Зберігаються у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів).
20. Матіїв 2013 – Матіїв М. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ ; Сімферополь : Ната, 2013.
21. Мисевич 1937 – Мисевич О. Український весільний обряд у Бойківщині. Львів : Наш лемко, 1937.
22. ММАГ – *Studia nad dialektologią ukraińską i polską. Z materiałów b. Katedry Języków Ruskich UJ / oprac. i przygot. do druku M. Karaś. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków ; Warszawa, 1975. T. CCCLXXVI. Z. 44.*
23. Рошкевич – Обряди і пісні весільні люду руського в селі Лолін Стрийського повіту. Зібрала О. Рошкевич. Опрацював І. Франко. 1886. *Весілля* : у 2 кн. / упор. М. Шубравська. Київ : Наук. думка, 1970. Кн. 2. С. 73–124.
24. ОЛА – Общеславянский лингвистический атлас. URL: [www.slavatlas.org/puncts.html](http://www.slavatlas.org/puncts.html).
25. Онишкевич 1984 – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. Київ, 1984.
26. Ощипко 1971 – Ощипко І. Система словозміни іменників у бойківському говорі. *Праці XII Республіканської діалектологічної наради*. Київ : Наук. думка, 1971. С. 170–179.
27. Пура 1960 – Пура Я.О. Деякі особливості синтаксису говорів Західної Дрогобиччини. *Питання українського мовознавства*. Львів, 1960. Кн. 4. С. 168–174.
28. Рабій-Карпинська 2011 – Рабій-Карпинська С. Бойківські говірки : збірник статей / ред. М. Лесів ; підгот. до друку В. Пилипович. Перемишль, 2011.
29. Радевич-Винницький – Радевич-Винницький Я. Бойківський говір. Енциклопедія сучасної України. URL: [http://esu.com.ua/search\\_articles.php?id=36048](http://esu.com.ua/search_articles.php?id=36048).
30. Свенціцький 1913 – Свенціцький І. Бойківський говір с. Бітля. *ЗНТШ*. 1913. Т. CXIV. Кн. II. С. 129–153.

31. Хібеба – Хібеба Н. Фонетичні особливості бойківських говірок Рожнятівщини. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Філологічні науки»*. 2020. № 1. Ч. II. С. 65–76.
32. Хібеба<sup>1</sup> – Хібеба Н. Фонетичні особливості бойківських говірок Турківщини. *Діалектологічні студії. 13* : збірник пам'яті Наталі Хобзей / відп. ред. П. Гриценко, Т. Ястремська. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2020. С. 334–359.
33. Яким 2002 – Яким М., Зубрицька М. З діалектології Бойківщини: іменникова словозміна, іменникова фразеологія. Дрогобич : Коло, 2002.
34. AGB – Atlas gwar bojkowskich : w 7 t. Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Wyd. PAN, 1980–1991.
35. Schnaider 1911 – Schnaider J. Z życia górali nadłomnickich. Wesele w Jasieniu. *Kwartalnik etnograficzny. Lud*. 1911. T. XVII. Z. II–III. S. 151–161.
36. Schnaider 1912 – Schnaider J. Z życia górali nadłomnickich. Wesele w Perehińsku. *Kwartalnik etnograficzny. Lud*. 1912. T. XVIII. Z. I–IV. S. 141–153.

## REFERENCES

1. *Atlas ukraińskiej mowy* [Atlas of Ukrainian Language]. (1984–2001) (vol.1-3). Vol. 2: Volyn, Naddnistranshchyna, Zakarpattia i sumizhni zemli [Volyn, Upper Dnister, Transcarpathian region and the neighboring lands]. Kyiv [In Ukrainian].
2. Bandrivskiy D. Deiaki morfolohichni osoblyvosti hovirok Turkiivskoho raionu Lvivskoi oblasti. [Some morphological features of Turka district dialect, Lviv region]. Kyiv. *Studies and materials on Ukrainian language*, 1959, Vol. 2, pp. 3–11 [In Ukrainian].
3. Bandrivskiy, D. (1960). Hovirky Pidbuzkoho raionu Lvivskoi oblasti [Dialects of Pidbuzkyi district, Lviv region]. Kyiv, 104 p. [In Ukrainian].
4. Bevzenko, S. (1980). *Ukrainska dialektolohiia* [Ukrainian dialectology]. Kyiv [In Ukrainian].
5. Voronych, H. (2000). Boikivskiy hovir [The Boiko Dialect]. In *The Ukrainian Language: Encyclopedia*. Kyiv. P. 51–52. Kyiv [In Ukrainian].
6. Hnatiuk V. Boikivske vesilie v Mshantsy (Starosambirskoho povita). [Boyko wedding in Mshantsy (Starosambir district)]. Lviv. *Materials to Ukrainian and Russ' ethnology. Publications of Ethnographical Commission*, 1908, Vol. 10. pp. 1–29 [In Ukrainian].
7. Nazarova, T. (Chief Ed.), Dovhopol, S., Zaleskyi, A. & Prylypko, N. (Eds.). (1977). *Hovory ukraińskiej mowy: zbirnyk tekstiv* [Dialects of Ukrainian Language: a Collection of Texts]. Kyiv. 592 p. [In Ukrainian].
8. Zhylko, F. (1955). *Narysy z dialektolohii ukraińskiej mowy* [Essays on Ukrainian dialectology]. Kyiv. 1955. 314 p. [In Ukrainian].
9. Zubrytska M. I. Boikivska imennykova slovozmyna. [Boyko noun word change]. Kyiv : Mykhailo Drahomanov State Pedagogical Institute in Kyiv, 1992, 19 p. [In Ukrainian].
10. Kernyskiy I. M. Deiaki morfolohichni rysy boikivskykh i lemkiivskykh hovirok za pamiatkamy VI–VII st. [Some morphological features of Boyko and Lemko dialects after the documents of 6<sup>th</sup>-7<sup>th</sup> centuries]. Kyiv. *Proceedings of 12<sup>th</sup> Republican Dialectological Conference*, 1971, pp. 402–411 [In Ukrainian].
11. Kmit Yu. Boikivske vesilie v Hvizdtsy (Turchanskoho povita). [Boyko wedding in Gnizdets (Turka district)]. Lviv. *Materials to Ukrainian and Russ' ethnology. Publications of Ethnographical Commission*, 1908, Vol. 10, pp. 82–100 [In Ukrainian].
12. Kmit Yu. Vplyvy boikivskoho hovoru v propovidiakh o. A. Polianskoho. [The Influences of Boyko dialect in sermons by Farther A. Polianski]. Sambir. *Chronicles of Boyko Region*, 1936, Vol. 6, Nr 8, pp. 84–86 [In Ukrainian].
13. Kniazhynskiy A. Z boikivsko-lemkiivskoho pohranychchia. [From the Boyko and Lemko borderland]. Sambir. *Chronicles of Boyko Region*, 1934, Nr 3, pp. 9–20 [In Ukrainian].
14. Kuzelia Z. Boikivske vesilie v Lavochnim (Stryiskoho povita). [Boyko wedding in Lavochno (Stryi district)]. Lviv. *Materials to Ukrainian and Russ' ethnology. Publications of Ethnographical Commission*, 1908, Vol. 10, pp. 121–150 [In Ukrainian].
15. Kuziv I. Zhytie-butie, zvychai i obychai horskoho narodu. [Life and being of the mountain people]. Lviv. *Zoria*, 1889, Nr 17, pp. 282–287; Nr 18, pp. 299–302; Nr 19, pp. 317–320 [In Ukrainian].
16. Levynskiy V. Boikivske vesilie v Dobrohostovi (Drohobyt'skoho povita). [Boyko wedding in Dobrohostiv (Drohobych district)]. Lviv. *Materials to Ukrainian and Russ' ethnology. Publications of Ethnographical Commission*, 1908, Vol. 10, pp. 101–120 [In Ukrainian].
17. Matviias, I. (1982). Hrupuvannia hovoriv ukraińskiej mowy. *Struktura ukraińskyykh hovoriv* [The grouping of Ukrainian dialects. The Structure of Ukrainian dialects]. Kyiv. P. 3–68.
18. *Materialy dialektolohichnoi ekspedytsii zi sela Borynia Turkiivskoho raionu Lvivskoi oblasti*. [Materials of Dialectological Expedition from a Borynia village of Tyrka district, Lviv region]. Manuscript. Lviv. I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the National academy of Sciences of Ukraine, Department of Ukrainian Language [In Ukrainian].
19. *Materialy dialektolohichnoi ekspedytsii zi sela Korostiv Skolivskoho raionu Lvivskoi oblasti*. [Materials of Dialectological Expedition from a Korostiv village of Skole district, Lviv region]. Manuscript. Lviv. I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Department of Ukrainian Language [In Ukrainian].
20. Matiiv, M. (2013). *Slovnnyk hovirok tseñtralnoi Boikivshchyny* [Dialect Vocabulary of the Central Boiko Region]. Kyiv, Simferopol. 602 p. [In Ukrainian].
21. Mysevych O. *Ukrainskyi vesilnyi obriad u Boikivshchyni*. [Ukrainian wedding ceremony in Boyko region]. Lviv : Our Lemko, 1937 [In Ukrainian].

22. Karas, M. (1975). *Studia nad dialektologią ukraińską i polską. Z materiałów b. Katedry Języków Ruskich UJ* [Studies on Ukrainian and Polish dialectology. On a base of materials from Russian Language Department, Jagiellonian University]. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków, Warszawa*. Vol. 376. 244 p. [In Polish].
23. *Obriady i pisni vesilni liudu ruskoho v seli Lolyn Stryiskoho povitu*. [Wedding ceremonies and songs of Russ people in Lolyn village of Stryi district]. Collected by O. Roshkevych, I. Franko. Kyiv, 1886. [In Ukrainian]. *Vesillia* [Wedding]. In 2 books. Compiled by M. Shubravska. Kyiv, Book 2, 1970, pp. 73–124 [In Ukrainian].
24. *Obshchieslavianskyi lynchvystycheskyi atlas*. [The All-Slavic Linguistic Atlas]. URL: [www.slavatlas.org/puncts.html](http://www.slavatlas.org/puncts.html) [In Russian].
25. Onyshkevych, M. (1984). *Slovnnyk boikivskykh hovirok* [Vocabulary of Boyko dialect] (vols. 1–2). Kyiv [In Ukrainian].
26. Oshchypko I. *Systema slovozmyny imennykiv u boikivskomu hovori*. [System of noun word change in Boyko dialect]. Kyiv. *Proceedings of 12<sup>th</sup> Republican Dialectological Conference, 1971*, pp. 170–179 [In Ukrainian].
27. Pura Ya. O. *Deiaki osoblyvosti syntaksysu hovoriv Zakhidnoi Drohobychchyny*. [Some features of dialect syntax in the Western-Drohobych region]. Lviv. *Questions of Ukrainian Language Studies, 1960, Book 4*, pp. 168–174 [In Ukrainian].
28. Rabii-Karpynska, S. (2011). *Boikivski hoviryky: zbirnyk statei* [The Boiko dialects: a Collection of Works]. M. Lesiv (Ed.). V. Pylypovych (Compiler). *Peremyshl*. 189 p. [In Ukrainian].
29. Radevych-Vynnytskyi, Ya. (2004). *Boikivskyi hovir* [The Boiko dialect]. In *Encyclopedia of Modern Ukraine*. [http://esu.com.ua/search\\_articles.php?id=36048](http://esu.com.ua/search_articles.php?id=36048) [In Ukrainian].
30. Svientsitskyi I. *Boikivskyi hovir s. Bitlia*. [Boyko dialect of Bitlia village]. Lviv. *The Proceedings of Shevchenko Scientific Society, 1913, Vol. 114, Part 2*, pp. 129–153 [In Ukrainian].
31. Khibeba N. *Fonetychni osoblyvosti boikivskykh hovirok Rozhniativshchyny*. [Phonetical features of Boyko dialects in Rozhniativ district]. *Bulletin of Zaporizhzhia National University. Philological Sciences, 2020, № 1, Part 2*, pp. 65–76 [In Ukrainian].
32. Khibeba N. *Fonetychni osoblyvosti boikivskykh hovirok Turkivshchyny*. [Phonetical features of Boyko dialects in Rozhniativ district]. *Dialectological Studies. 13. Collection of works in memory of Natalia Khobzei*. Edited by P. Hrytsenko, T. Yastremska. Lviv : I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2020, pp. 334–359 [In Ukrainian].
33. Yakym M., Zubrytska M. *Z dialektolohii Boikivshchyny: imennykova slovozmyna, imennykova frazeolohiia*. [From Dialectology of Boyko region: noun word change, noun phraseology]. Drohobych : A Circle, 2002 [In Ukrainian].
34. Rieger, J. (Ed.) (1980-1991). *AGB – Atlas gwar bojkowskich* [Atlas of the Boiko dialects] (vols. 1–7). Wrocław, Warszawa, Kraków [In Polish].
35. Schnaider J. *Z życia górali nadłomnickich. Wesele w Jasieniu*. [From the life of highlanders in Nadlomnica. Wedding in Yasenia]. *Lud. Ethnographic Quarterly, 1911, Vol. 17, Part 2-3*, pp. 151–161.
36. Schnaider J. *Z życia górali nadłomnickich. Wesele w Perehińsku*. [From the life of highlanders in Nadlomnica. Wedding in Perehinsk]. *Lud. Ethnographic Quarterly, 1912, Vol. 18, Part 1-4*, pp. 141–153.

УДК 811.11

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-13>**Тетяна ХОМЕНКО,**

orcid.org/0000-0002-7871-1940

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри німецької мови та методики її викладання

Центральноукраїнського державного педагогічного університету

імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна) [tat04jana24@gmail.com](mailto:tat04jana24@gmail.com)**МОВНА КАРТИНА СВІТУ ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ: ВІЙСЬКОВІ АТРИБУТИ**

Статтю присвячено розгляду мовної картини світу давніх германців. Процеси глобалізації призводять до контакту культур. Для ефективного спілкування співрозмовники повинні мати уявлення про культурну спадщину, реальності якої відображені в мовній картині світу. Поняття картини світу й мовної картини світу розглядали Ю. Апресян, Ю. Караулов, О. Косенко, І. Кононенко, С. Семчинський та інші. У статті охарактеризовані лексико-семантичні одиниці на означення військових атрибутів у картині світу давніх германців.

З описів античних авторів (Плутарха, Юлія Цезаря, Корнелія Тацита) відомо, що повнолітні германці-воїни присвячували все своє життя військовим діям. Військові атрибути та зброя були в центрі їхньої уваги. Зброя була присутня в усіх важливих подіях давніх германців: при ініціації, укладенні шлюбу, похороні. За допомогою зброї германці ворожили, співали перед боєм, готувалися до битви. Аналіз значень показав, що в розряд зброї та військових атрибутів переходили інші предмети (сокира, коса, хустка), і, навпаки, частина озброєння ставала побутовими предметами (Messer). Словниковий склад германців у галузі військової термінології збагачувався також за рахунок запозичень (Brünne, Pfeil, camp). Семи «з'єднувати, зв'язувати», «крутити, вити», «вити», «різати» відіграють важливу роль для семантичних змін у германських мовах. Більшість назв зброї в цих мовах пов'язана із семою «різати» – це назви щита, меча, списа.

Германці надавали зброї власні імена та присвоювали особливі якості (мечі Бальмунг, Грам, Дайнслейф). Зброєю володіли й давні германські боги. Ньорду належала сокира, Фрейру – чарівний меч, молот Міолнір був атрибутом бога Тора, спис Гунгнір – бога війни Одіна. На свою зброю германські воїни наносили рунічні знаки. Дві англосаксонські руни Yr «лук» і Gar «спис» навіть мають назви видів зброї. Етнімі «вандали», «сакси», «германці», імовірно, пов'язані зі значеннями видів зброї («спис», «короткий меч», «короткий спис»). Назви зброї входять до складу давньогерманських і давньоскандинавських антропонімів. Частина імен -brant-, -ecke/egge-, -gēr-, -ketill-, -oddr- були особливо продуктивними.

Отже, у своєму житті германці приділяли велику увагу військовим атрибутам і зброї. Володіння зброєю чоловіком означало повноліття і статус воїна. Особливою зброєю володіли головні боги пантеону, героїчна зброя отримувала власні імена, в особистих іменах германці застосовували назви різних видів зброї. Отже, зброя усвідомлювалася ними як істота зі своїми якостями, помічник у бою або як продовження них самих.

**Ключові слова:** культура, картина світу, мовна картина світу, давні германці, військові атрибути.

**Tetyana KHOMENKO,**

orcid.org/0000-0002-7871-1940

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of German Language and Didactic

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

(Kropyvnytskyi, Ukraine) [tat04jana24@gmail.com](mailto:tat04jana24@gmail.com)**LANGUAGE WORLD VIEW OF ANCIENT GERMANS: MILITARY ATTRIBUTES**

The article runs about the language world view of ancient Germans. The processes of globalization lead to the cultures contact. For effective communication the interlocutors must have the idea about cultural heritage, which realities are reflected in the world language view. The notions of world view and language world view were investigated by Апресян, Караули, Косенко, Кононенко, Семчинський and others. The article's aim is to characterize lexical and etimological units for definiton of military attributes in the ancient Germans world view.

From the works of ancient authors (Plutarch, Julius Caesar, Cornelius Tacitus) is known, that adult german warriors devoted their lives to military actions. Military attributes and weapon were in the centre of their attention. Weapon was used during all important events of ancient Germans: initiation, marriage, funeral. With the help of weapon Germans foretold, sang songs before the fight, prepared for the battle. The analysis of meanings has shown that to the category of weapon and military attributes were other things gone (sax, spit), and vica versa: the parts of armament were gone to the category of household items (Messer). Germans vocabulary in the sphere of military terminology was enriched with the

help of language borrowings (*Brünne, Pfeil, camp*). Semes “connect”, “bind”, “twist”, “cut” play an important role for semantic changes in German languages. The great part of the weapon names in these languages is connected with the seme “cut” – it is the name of shield, sword, spear.

The Germans gave proper names to the weapon and assigned special qualities (swords *Balmung, Gram, Dainsleif*). The gods of ancient Germans owned weapon. *Njord* had an axe, *Freyr* had a magic sword, the hammer *Mjöllnir* was an attribute of the God *Thor*, the spear *Gungnir* belonged to the War God *Odin*. The German warriors applied runic signs on their weapon. Two Anglo-Saxon runes, *Yr* “bow” and *Gar* “spear” have the name of weapon categories. The ethnonyms “*vandali*” “*Saxons*” “*Germans*” probably are connected with the meanings of weapon categories (“*spear*”, “*short sword*”, “*short spear*”). The weapon names are parts of ancient German and ancient Scandinavian anthroponyms. The parts of names *-ketill-*, *-brant-*, *-ecke/egge-*, *-gēr-*, *-oddr-* were productive.

So, in their life ancient Germans paid considerable attention to military attributes and weapon. The possession of weapon by a man meant adulthood and the status of a warrior. The main Pantheon gods possessed special weapon, heroic weapon received proper names, in proper names Germans used different names of weapon categories. Thereby weapon was understood as living being with its own characters, as an aid or helper in the battle or as a continuation of their owner's being.

**Key words:** culture, world view, language world view, ancient Germans, military attributes.

**Постановка проблеми.** Світова глобалізація призводить до того, що представники різних культур діють у постійному контакті. Очевидно, взаєморозуміння між народами неможливе без знайомства з феноменами іншої культури. Протягом останнього століття вчені ретельно досліджували проблеми зв'язку культури й мови та їх взаємодії. Цими питаннями займалися В. Гумбольдт, Е. Сепір і Б. Уорф, Е. Холл, А. Вежбицька та інші. В. Постовалова стверджує, що за допомогою мови знання, отримані через досвід окремими індивідами, стають колективним надбанням і досвідом (Постовалова, 1988). Так, для успішного розуміння представників різних культур необхідні знання життєвих реалій, наявних у культурі й означених у мовній картині світу.

**Аналіз досліджень.** Ще В. Гумбольдт наголошував, що свідомість і мова в нерозривній єдності створюють суб'єктивний образ реально існуючого світу. У 30-х роках минулого століття Л. Вайсгербер увів у мовознавчу науку термін *sprachliches Weltbild* – мовна картина світу, маючи на увазі духовний зміст мови конкретної спільноти (Вайсгербер, 2009). Із того часу вивчення мовної картини світу є одним із основних завдань мовознавчої науки. Розгляду цієї проблеми присвятили праці Ю. Апресян, Ю. Караулов, О. Косенко, І. Кононенко, Г. Лукаш, С. Семчинський, В. Телія, О. Хроленко та інші.

У публікаціях останніх років розглядаються питання зв'язку мовної картини світу й асоціативної лексикографії (Уфимцева, Балясникова, 2019), співвідношення понять «мовна картина світу», «концептуальна картина світу», «художня картина світу» (Яремчук, 2020), впливу мовної картини світу на етнічну самосвідомість (Савинчукова, 2018).

**Мета статті** – виокремити й охарактеризувати лексико-семантичні та етимологічні мовні оди-

ниці на означення військових атрибутів і зброї в картині світу давніх германців.

**Виклад основного матеріалу.** Свідчення про давніх германців ми отримуємо з писемних повідомлень античних авторів (Плутарха, Юлія Цезаря, Плінія Старшого, Корнелія Тацита та інших). З їхніх описів відомо, що повнолітні та здорові чоловіки присвячували все своє життя військовим діям проти римлян, сусідніх і своїх, германських, племен. Германці мали всі можливі на той час роди військ (піхоту, кінноту, флот). Очевидно, що військові атрибути та зброя були в центрі уваги германських воїнів. З історичних писемних джерел можна зрозуміти, що після обряду ініціації на загальних зборах усіх повнолітніх чоловіків (тінгах), коли старші в племені вручали юнаку спис і щит, зі своєю зброєю він більше не розлучався. Зброя була присутня в усіх важливих життєвих подіях германців: при ініціації, укладенні шлюбу, похороні.

На початку спільного життя чоловік дарував жінці щит, меч і спис. Вона, у свою чергу, теж обдаровувала його зброєю (Тацит). Воїнів ховали разом зі зброєю. Підготовка до бою також передбачала застосування зброї та військових атрибутів. Одним із видів ворожіння на результат битви був поєдинок озброєних вояків свого та супротивного племені. Перед боєм германські воїни співали, прикриваючи губи щитами. Цей процес був також видом ворожіння (Тацит) і сприяв входженню в транс одержимості.

Озброєними германці відпочивали на бенкетах, організовували танці юнаків серед встромлених у землю вістрям уверх списів і мечів, з'являлися на тінги, голосували на них підняттям списів. Вожді повинні були обдаровувати зброєю своїх дружинників. Зброя була бажаним подарунком вождю від іншого племені (Тацит), яке сподівалося на його захист.

У розряд зброї могли переходити й побутові предмети, про що свідчить їх етимологічне значення в окремих германських і генетично пов'язане значення в інших індоевропейських мовах: *ash* (англ.) «ясен», да. *assc*, н. *Esche* «ясен», днв. *asc*, де. *ask*, дісл. *askr* «ясен, спис, судно»; < герм. *\*ask-iz* «ясен»; < іє. *\*os/os(en)* – «ясен»; *Dechsel* (нім.) «інструмент для обробки дерева», днв. *dehsala* «сокира», дісл. *řexla* «теслярська сокира», гот. *timrjan* «тесловати»; *Fahne* (нім.) «прапор», днв. *fano*, свн. *vane/van*, герм. *\*fanōn* «хустка, тканина», днв. *\*gundfano* «військовий прапор», днв. *gund* «бій, боротьба»; *oak* (англ.) «дуб», да. *āc*, «дуб; судно з дуба», де. *ēk*, н. *Eiche* «дуб», днв. *eih*, дісл. *eik* «дуб; човен, судно»; < герм. *\*aik-ō* «дуб»; *Sense* (нім.) «коса», днв. *segansa* «коса», дісл. *sigđr* «коса, меч», да. *sigđe*, снн. *Segede* «серп» < герм. *\*seg-* < іє. *sek-* «різати, сікти»; *yew* (англ.) «тис», да. *īw*, *ēow*, н. *Eibe* «тис», днв. *īwa*, *īha*, дісл. *ūr*; < герм. *\*īwō-īhwō-īgwō-īhwa-* «тис»; < іє. *\*(e)ī-цo/ojцā* < іє. *\*eī-* «червоноуватий, строкатий»; свн. *īwe* «лук», дісл. *Ivart* «лучник, стрілець із лука» (Левицький, 2008; Paraschkewow, 2004).

Цікавою є історія германського меча та слів, що його позначали. Так, німецьке слово *Messer* раніше складалося з двох частин *\*mat(i)* «їжа» та *sahs* «ніж, короткий меч». Друга частина *sahs* має зв'язок із латинським словом *saxum*, що означає «кремінь, камінь», і виявляє найдавніше значення слова *sahs* – «кам'яний ніж», а потім – «короткий кам'яний меч» (Розен, 1991: 9). Дослідники вважають, що германський *sahs* походить від ножа домашнього вжитку; клинок вигнутої форми пізніше став прямим (Бехайм). Ця зброя пережила еволюцію через *langsax* до *scamasax*. Маленькі ножі тепер слугували зброєю для лівої руки. Про ці ножі Посідоній повідомляв, що вони використовувалися для нарізання їжі (м'яса), їх піхви привішувалися до піхов скрамасаксів (Винклер). Так *sahs* перетворився на *Messer* і знову став уживатися для побутових цілей: *Messer* (нім.) «ніж», днв. *mezzisach*, герм. *\*matiz+sachsa* > днв. *mezzi-sachs*, да. *mete-seax* «меч для їжі» (Левицький, 2008: 58).

В. Бехайм розподіляє зброю на зброю наступу (меч, кинджал, спис, вили, коса, булава, молот, праща, лук) і зброю оборони (шолом, щит, обладунки) (Бехайм). Германці самі виготовляли зброю з дерева, каменю, шкіри, кістки, заліза та купували чи вимінювали в сусідніх народів. У часи Тацита звичайний германський вояк користувався в бою списом-фрамеею та щитом, піхотинці мали велику кількість дротиків, вершники – бойового

коня. Мечами, піками, панцерами, шоломами володіли небагато воїнів. Унаслідок звичаїв свого племені воїни-хати носили на собі ланцюги, що пізніше стали використовувати як військовий атрибут для залякування ворогів (Тацит).

Деякі назви зброї та військових атрибутів у германських мовах вважаються лексичними ізогласами або запозиченнями з інших мов: *Brünne* (нім.) «кольчуга, панцер» (укр. «броня»); днв. *brunna*, *brunnī*, свн. *brünne*, дс. *brunia*, да. *byrne*, дсканд. *brunja*, гот. *brunjō*, герм. *\*brunnjōn*; < кельт.: дісл. *bruinne*, ср. вал. *bronn* «грудна клітина» (*Pfeifer*); *arrow* (англ.) «стріла»; гот. *arhuazna* «стріла», дісл. *or*, да. *earh*, лат. *arcus* «лук» (Жлуктенко, Яворська, 1986: 131); *Speer* (нім.) «спис»: дісл. *sprīgr* «спис», да. *sperge*, дс., днв. *sper*, лат. *sragus* (Жлуктенко, Яворська, 1986: 131); *Pfeil* (нім.) «стріла»; днв. *rīl* «стріла», да *rīl* «цвях, вістря, дротик», «стріла», лат. *pīlum* «металевий спис» (Левицький, 2008: 485); *camp* (англ.) «табір»: да. *camp* «поле, битва», днв. *champf* (> н. *Kampf*) «битва» < лат. *campus* «поле» (Левицький, 2008: 485).

Між ученими германістами та славістами немає єдиної думки щодо походження слова «меч». Останні завважають можливість запозичення цього слова зі слов'янських у германські мови *\*тець/тьсь* > *mēkja* «меч». За поглядами В. Левицького, існувало єдине для слов'янських і германських мов індоевропейське джерело, інші дослідники припускають походження лексеми з єдиного невідомого джерела як запозичення з кельтської мови, як запозичення з германських мов у слов'янські (Левицький, 2008: 490).

В. Левицький наполягає на тому, що семи [з'єднувати, зв'язувати], [вити], [крутити, вити], [різати] мають виключно вагоме значення в регулярних повтореннях семантичних змін у германських мовах: меч: *\*(s)mēg-/mejk-/mik-* < *\*semə-/smē-* [різати] (Левицький, 2008: 490); щит: дісл. *borđ* «край, крайка, борт», да. *bord* «борт, край, щит» < *\*bheredh-* [різати] (Левицький, 2008: 448); щит: гот. *skildus* «щит», лит. *skiltis* «відрізана скиба» < *skel-* [різати] (Левицький, 2008: 447); щит: дісл. *sciath* «щит» < *skej-* [різати] (Левицький, 2008: 447); піхви: дісл. *skīđi* «піхви», *skip* «човен, судно» < *skej-* [різати] (Левицький, 2008: 448); наконечник стріли: дісл. *bīldr* «наконечник стріли» < *\*bheiə-* [бити] (Левицький, 2008: 446); спис: днв. *skaft* «ратище, спис», де. *skaft* «спис» < *sker-* [різати] (Левицький, 2008: 447); петля: днв. *snarahha* «петля», дісл. *snara* «сільце, мотузка з петлею», а. *nare* «тенета, сільце», днв. *snuog* «мотузка» < іє. *\*sner-*; лат. *pervus* «нерв,



сухожилля, тятива, сила»; < \*sner- [зв'язувати; вити, плести] (Левицький, 2008: 451).

Значення зброї в житті германців підтверджується тим, що вони давали їй власні імена та приписували якості живих істот. Це демонструє міфологія та література про події германської доби. Германо-скандинавська літературна традиція знає чи не найбільшу кількість зброї з власним ім'ям. Лише англосаксонських мечів цього виду нараховується більше двохсот (Davidson, 1998: 102). Археологічними даними підтверджуються факти називання мечів власними іменами (Davidson, 1998: 102).

Герой епосу «Пісня про Нібелунгів» володів мечем Бальмунг (свн. Balmung), що міг розрубати будь-які шоломи й обладунки; у низці літературних джерел згадується меч Грам (дісл. Gramr «сердитий») Сигурда (Зігфріда), що міг розрубати навіть міцний камінь; конунгу Хегні («Діяння Данів») належав меч Дайнслейф (дсканд. Dainsleif «спадщина Мертвого»; Dain – ім'я (темного) альва, що його, напевне, створив). Цей меч не заспокоювався, поки не відчував пролиту кров.

Давні германські боги непогано озброєні. Це демонструє сцена, коли всі боги випробовують на Бальдрі різні види зброї: мечі, стріли, каміння. Значущим богам належала особиста зброя. Так, Фрейру належав меч, що самостійно вбивав ворогів, Ньорду – сокира, яку він під час війни першим встромив у ворота Асгарда. Бойовий молот Мйоллнір (дісл. mjöllnir < \*meldunijaz; дпрус. mealde «блискавка», рос. молния < \*mьldnъji- (Левицький, 2008: 67) належав богу Тору (його молот міг розбити все). Окрім того, він володів обладунками – поясом, що подвоював сили Megingjörđ (megin «влада, сила»; gjörđ «пояс») (Orchard, 1999: 110), і рукавичками, що дозволяли тримати Мйоллнір, Iarngreiper (jarn «залізо»; greiper «затискач») (Vane, 2020: 93). Головним атрибутом бога Одіна був спис Гунгнір (завжди влучав у ціль), іноді його зображували також із мечем або сокирою (Королев). Етимологія назви Гунгнір не в'ячена. В. Топоров і Т. Ване вказують на мотив коливання, коливання, розгойдування (Топоров, 2006: 327; Vane, 2020: 81). В. Топоров посилається на епізод, коли Одін, простроплений власним списом, гойдався на ясені Ігдрасилі. Також можна згадати той факт, що кидок Гунгніра Одіном почав (розгойдував) війну між асами та ванами.

Імовірно, за традиціями шаманізму, своїм списом, змоченим його ж кров'ю, Одін викарбував перші руни на дереві. Археологи знаходять зброю, на яку нанесені руни (спис з Ковеля, спис з Евре

Стабю). Руни Перемоги вирізували на руків'ї мечів, ножів, наконечниках списів для магічного впливу на підвищення дійовості зброї. Але назви рун трьох етирів не мають прямого стосунку до зброї. Лише в англосаксонському рунічному алфавіті з'явилися руни Yr – «лук», Gar – «спис». Ці руни були корисними для воїнів і в подорожах (Page, 1973: 45).

У назві племені вандалів корінь слова означає «спис». Одна з версій етимологізації цього етноніма стверджує, що слово vandali має значення «воїни, озброєні списками» й пов'язане з коренем \*wand-/\*wind-, що позначав «спис»; гот. wandus «прут», дісл. vondr «палка» (Левицький, 2008: 478). Назва списа, старовинної германської зброї, ger (двн. gēr, герм. gaiza (Paraschkewow, 2004: 120)), як зазначають деякі дослідники, міститься в етнонімі «der Germane» (Розен, 1991: 8). Ще один відомий германський етнонім «сакси» походить від назви зброї. Уважається, що назва «сакси» містить у собі етимон sahs «короткий меч» (Розен, 1991: 9). Інтернет-джерела подають як одну з версій етимологізації етноніма «херуски» думку Якоба Грімма про зв'язок цього слова з гот. hairus та англ. heogu «меч».

Велика кількість давньогерманських і давньоскандинавських імен міститься у своєму складі назви різних видів зброї:

– двн. brant «лезо меча», дсканд. brandr, дфрз. brond «лезо меча», да. brand, brond «меч» (поет.), герм. \*brandaz «горіння», іс. \*gwher- «гріти» (OED); дсканд. Ásbrandr (áss «бог із роду асів»); двн. Brandolf, дсканд. Brandulfr (ulfr «вовк»); двн. Gotbrant, дсканд. Guđbrandr (guđ/gođ «бог»); двн. Hildebrand дсканд. Hildibrandr (hildir «битва»); дсканд. Vébrandr (vé «святилище»); дсканд. Þórbrandr (þorr «Тор, Донар – бог грому») (NN; Peterson, 2007);

– свн. ecke/egge «лезо зброї, вістря», а. edge «лезо, вістря», герм. \*agjō «лезо, край», герм. \*ak'-, \*ok'- «гострий» (Paraschkewow, 2004: 79); н. Eckbert, Egbert, Eckbrecht, Egbrech «з блискучим мечем» (двн. beraht «блискучий»); н. Echart, Eckhart, Eckhart «з твердим мечем» (hart «твердий»); дсканд. Egill «лезо» (Paraschkewow, 2004; Peterson, 2007);

– двн., дс. gēr «спис», ісл., норв. geirr «спис», да. gār «спис», герм. \*gaiza «спис», герм. \*ghaiso «дротик, спис для кидання» (Paraschkewow, 2004: 121); дсканд. Ásgeirr, а. Oscar/Oskar, двн. Ansgar (\*ansu- «бог з роду асів»); дсканд. Friđgeirr (friđr «спокійний»); Geirr «спис»; Geira (жін.) «спис»; Geirfinnr (finn «фін»); Geirleifr (leifr «нащадок», «той, хто залишився»); Geirmundr (mundr

«захист»); Geirný (жін.) (nýr «новий»); Geirólfr (ulfr «вовк»); н. Gernot (nōt «необхідність, небезпека»); Gerolf (Wolf «вовк»); дсканд. Hallgeirr (hallr «камінь»); Hróðgeirr (hróðr «честь, слава»); н. Notger, алем. Notker (nōt «необхідність, небезпека»); дсканд. Oddgeirr (oddr «лезо, вістря»); герм., лат. Radagaisus (гот. raþs «легкий»); дісл. Sörkvir, дсканд. Sorkvir, ддан. Sverker, дсканд. Sverkir, дсканд. \*Svartgeirr, (svatr «чорний»); дсканд. Þorgeirr (þorr «Тор, Донар – бог грому») (NN; Paraschkewow, 2004);

– дісл. ketill, да. cytel, днвн. kezzil, лат. Catinus > catillus «казан, котел» (Жлуктенко, Яворська, 1986: 132), дсканд. ketill «казан, шолом» (NN); дсканд. Arnkell (orn «орел»); Áskell (áss «бог з роду асів»); Hrafnkell (hrafn «ворон»); Ketilbjörn (björn «ведмідь»); Ketill «шолом, казан»; Otkell (oddr «лезо, вістря»); Steinkell (steinn «камінь»); Þórkell (þorr «Тор, Донар – бог грому») (NN; Peterson, 2007);

– дсканд. oddr «вістря, лезо зброї», да. ord «вістря зброї, списа», герм. \*uzdaz «вказаний наверх», іє. \*uzdho- (OED): дсканд. Oddbjörg (жін.) (björg, berg «підтримка, скала»); Oddbjörn (björn «ведмідь»); Oddfríðr (жін.) (fríðr «спокійний»); Oddlaug (жін.) (laug «джерело»); Oddleifr (leifr «нашадок», «той, хто залишився»); Oddný (жін.) (nýr «новий»); Oddr «лезо, вістря»; Oddrún (жін.) (rún «таємниця, руна»); Þóroddr (þorr «Тор, Донар – ім'я бога грому») (NN; Peterson, 2007).

У давньогерманському епосі оспівувалися звичні види зброї та військові атрибути, при цьому застосовувалися різні засоби виразності: метафори, порівняння, епітети. Створені скопами (і скальдами) асоціативні образи були досить незвичайними, вони реалізовувалися у вигляді складних метафор (кенінгів). Корабель часто називали sæ-hengest, що давньоанглійською мовою означає «морський кінь»; меч – hilde-leoma (світоч бою); бій – sweord-pleza (гра мечів), кров – beado-swāt (бойовий піт) (Жлуктенко, Яворська, 1986: 135).

І сьогодні військова атрибутика представлена у фразеологічних виразах. Так, метафоричне сполучення einen auf den Schild erheben «возвеличити, зробити своїм вождем» походить із часів давніх германців, коли новообраного вождя на щиті тричі несли перед народом, щоб кожен міг його побачити (Розен, 1991: 10). Відголоски зв'язків з Римською імперією передає фразеологізм auf diesem Messer kann man bis nach Rom reiten (ніж настільки тупий, що на ньому можна домчати аж до Рима).

Пізніше, у часи лицарства, з'явилися поняття, що сьогодні вживаються в переносному значенні: einem den Steigbügel halten, einem in den Sattel helfen (допомагати комусь у кар'єрі), mit offenem Visier kämpfen (діяти чесно, «з відкритим заборолом»), etwas im Schilde führen (мати таємні наміри), jmdn. im Stich lassen (залишити когось напризволяще, у біді). Слово Spießbürger спочатку означало озброєного пікою міського жителя, потім у переносному значенні – обмежену людину, міщанина (der Spießler) (Розен: 20, 22).

**Висновки.** Беручи до уваги те, що основною діяльністю давніх германців були військові дії, цілком закономірною є їхня увага до зброї та військових атрибутів. Аналіз значень лексичних одиниць показав, що знаряддя праці могли використовуватися як зброя (коса, сокира), а деякі предмети зброї переходили до предметів побуту (ніж – «меч для їжі»). Різні види зброї знайшли своє місце в міфологічному зображенні образів богів. Причому зброя окремих богів мала власні назви й особливі якості, що демонструвало їхню провідну роль у германському пантеоні. Багато германських і скандинавських антропонімів мають у своєму складі назви зброї та військових атрибутів. Особливо продуктивними були -brant-, -ecke/egge-, -gēr-, -ketill-, -oddr-. Отже, зброя вважалася невід'ємною частиною життя германців та усвідомлювалася ними як істота зі своїми якостями, помічник у бою або як продовження них самих.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бехайм В. Энциклопедия оружия (Руководство по оружейведению. Оружейное дело в его историческом развитии от начала средних веков до конца XVIII в.). URL: annales.info.
2. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа. Москва : URSS: Либриком, 2009. 229 с.
3. Винклер П. Германцы: воины темных веков. URL: www.medievalmuseum.ru.
4. Жлуктенко Ю. О., Яворська Т. А. Вступ до германського мовознавства. Київ : Вища школа, 1986. 232 с.
5. Королев К. Скандинавская мифология. Энциклопедия. URL: royallib.com.
6. Левицький В. В. Основи германістики. Вінниця : Нова книга, 2008. 528 с.
7. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека. *Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира.* Москва : Наука, 1988. С. 8–69.
8. Розен Е. В. Немецкая лексика: история и современность : учебное пособие. Москва : Высш. шк., 1991. 96 с.
9. Савинчукова Е. Г. Влияние языковой картины мира на этническое самосознание. *Вестник Московского государственного областного университета.* 2018. № 1. URL: www.evestnik-mgou.ru.
10. Тацит Корнелий. О происхождении германцев и местоположении Германии. URL: www.hist.msu.ru.

11. Топоров В. Н. Исследования по этимологии и семантике. Москва : Языки славянских культур, 2006. Т. 2 : Индоевропейские языки и индоевропеистика. Кн. 1. 544 с.
12. Уфимцева Н. В., Бялясникова О. В. Языковая картина мира и ассоциативная лексикография. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2 «Языкознание»*. 2019. Т. 18. № 1. С. 6–22.
13. Яремчук А. Мовна картина світу – концептуальна картина світу – художня картина світу: параметричні ознаки й характер співвідношення. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2020. № 8 (1). С. 69–76.
14. Bane T. *Encyclopedia of Mythological Objects*. Jefferson : McFarland, 2020. 228 p.
15. Davidson H. E. *The sword in anglo-saxon England: its Archaeology and Literature*. Woodbridge : Boydell & Brewer Ltd, 1998. 286 p.
16. Nordic Names. URL: [www.nordicnames.de](http://www.nordicnames.de) (NN).
17. Online Etymology Dictionary. URL: [www.etymonline.com](http://www.etymonline.com) (OED).
18. Orchard A. *Dictionary of Norse Myth and Legend*. London : Cassell, 1999. 224 p.
19. Page R. I. *An Introduction to English Runes*. London : Methuen, 1973. 249 p.
20. Paraskewow B. *Wörter und Namen gleicher Herkunft und Struktur: Lexikon etymologischer Dubletten im Deutschen*. Berlin/New-York : Walter de Gruyter, 2004. 437 S.
21. Peterson L. *Nordiskt runnamnslexikon: femte, reviderade utgåvan*. Institutet för språk och folkminnen, 2007. 345 p.
22. Pfeifer W. *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. URL: [www.dwds.de](http://www.dwds.de).

#### REFERENCES

1. Boheim W. *Entsiklopediya oruzhiya (Rukovodstvo po oruzhiyevedeniyu. Oruzheyinoye delo v jeho istoricheskom razvitiyi ot nachala srednih vekov do nachala XVIII v.)* [Encyclopedia of weapon (Equipment guide. Arms business in its historical development from the beginning of Middle Ages till the end of XVIII century)]. URL: [annales.info](http://annales.info) [in Russian].
2. Weisgerber J. L. *Rodnoy yazyk i formirovaniye duha* [Native language and the formation of spirit]. Moscow: URSS: Librikom, 2009. 229 p. [in Russian].
3. Vinkler P. *Germanzy: voyiny tyomnyh vekov* [The Germans: warriors of dark ages]. URL: [www.medievalmuseum.ru](http://www.medievalmuseum.ru) [in Russian].
4. Zhluktenko Yu. O., Yavors'ka T. A. *Vstup do germans'kogo movoznavstva* [The introduction into German linguistics]. Kyiv: Vyscha shkola, 1986. 232 p. [in Ukrainian].
5. Korolyov K. *Skandinavskaya mifologiya. Entsiklopediya* [Skandinavian mythology. Encyclopedia]. URL: [royallib.com](http://royallib.com) [in Russian].
6. Levytskyi V. V. *Osnovy germanistyky* [Basics of German studies]. Vynnytsya: Nova knyga, 2008. 528 p. [in Ukrainian].
7. Postovalova V. I. *Kartina mira v zhiznedeyatel'nosti cheloveka* [The world view in the vital activity of a person]. The role of human factor in a language: language and world view. Moscow: Nauka, 1988. Pp. 8–69 [in Russian].
8. Rozen E. V. *Nemetskaya leksika: istoriya i sovremennost'* [The German vocabulary: history and modernity]. Moscow: Vysshaya Shkola, 1991. 96 p. [in Russian].
9. Savinhukova E. G. *Vliyaniye yazykovoi kartiny mira na etnicheskoye samosoznaniye* [The influence of the language world view upon the ethnic identity]. *Bulletin of Moscow State Regional University*. 2018. No 1. URL: [www.evestnik-mgou.ru](http://www.evestnik-mgou.ru) [in Russian].
10. Tacitus Cornelius. *O proishozhdeniyi germantsev i mestopolozheniyi Germaniyi* [De origine et situ Germanorum]. URL: [www.hist.msu.ru](http://www.hist.msu.ru) [in Russian].
11. Toporov V. N. *Issledovaniya po etimologii i semantike* [The investigations in etymology and semantics]. Bd. 2: Indo-European languages and Indo-European studies. B. 1. Moscow: Yazyki slavyanskikh kultur, 2006. 544 p. [in Russian].
12. Ufimtseva N. V., Balyasnikova O. V. *Yazykovaya kartina mira i assotsiativnaya leksikografiya* [The language world view and associative lexicography]. *Bulletin of Volgograd State University. Part 2: Linguistics*. 2019. Bd. 18, No 1. Pp. 6–22 [in Russian].
13. Yaremchuk A. *Movna kartyna svitu – kontseptual'na kartyna svitu – hudozhnya kartyna svitu: parametrychni oznaky i harakter spivvidnoshennya* [The language world view – the conceptual world view – the artistic world view: permetric features and character of correlation]. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2020. № 8 (1). Pp. 69–76 [in Ukrainian].

УДК 811

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-14>

**Вазуфе ХУДИЄВА,**  
 orcid.org/0000-0002-5376-8385  
 співробітник відділу бібліографії  
 факультета бібліотечної справи та інформації  
 Бакинського державного університету,  
 дисертант  
 Інституту рукописів імені Мухаммеда Фізулі  
 Національної академії наук Азербайджану  
 (Баку, Азербайджан) vazufe@mail.ru

## МЕСТО АЛИ БЕКА ГУСЕЙНЗАДЕ В ИСТОРИИ ОБЩЕСТВЕННОЙ МЫСЛИ АЗЕРБАЙДЖАНА И ТУРЦИИ

*Али бек Гусейнзаде, видный представитель общественной мысли начала XX века, великий провозвестник тюркской идеологии, известный писатель, публицист, педагог, художник и ученый-медик, вошел в историю культуры и общественной мысли Азербайджана и Турции, а также современного тюрко-исламского мира как многогранная и энциклопедическая личность. Азербайджанский национализм начал формироваться уже во второй половине XIX века. Борьба азербайджанского этноса за национальную и культурную независимость явилась главной движущей силой формирования и развития национализма в Азербайджане. В соответствии с указанной периодизацией, национализм в Азербайджане изначально проявил себя как культурное движение. Выдающиеся представители азербайджанской литературы, искусства и образования были главными носителями культурного национализма, в их числе Гасан бек Зардаби, Мирза Алекпер Сабир, Абдулрагим бек Хагвердиев, Наджаф бек Везиров и др. Они были последователями Мирзы Фатали Ахундова, критиковавшего власть Российской Империи за препоны в деле процветания и прогресса общества. Впервые в истории нашего национального общественно-го мнения деятельность Али бека Гусейнзаде, открыто выдвинувшего лозунг «Свобода и Мусават», важна не только для истории своего народа, но и для истории всех тюркских народов в целом. Он заложил основы тюркизма, туранизма, научно и теоретически обосновал идею единства тюрков (иттихади-тюрк). Постановлением Кабинета Министров Азербайджанской Республики от 7 мая 2019 года № 211 произведения Али бека Гусейнзаде признаны государственной собственностью. Идеи прогрессивного развития всех народов представлялись А. Б. Гусейнзаде через равноправие и суверенитет в государственном развитии. Общие исторические судьбы тюркских народов, сходство в культурной идентичности позволяли ему обосновать возможность совместного продвижения в их социально-политическом и культурном развитии.*

**Ключевые слова:** общественно-политическая деятельность Али бека Гусейнзаде, I Бакинский тюркологический конгресс, идеи туранизма, «Единство и прогресс», тюркизация, исламизация, модернизация.

**Вазуфе ХУДИЄВА,**  
 orcid.org/0000-0002-5376-8385  
 співробітник відділу бібліографії  
 факультету бібліотечної справи та інформації  
 Бакинського державного університету,  
 дисертант  
 Інституту рукописів імені Мухаммеда Фізулі  
 Національної академії наук Азербайджану  
 (Баку, Азербайджан) vazufe@mail.ru

## МІСЦЕ АЛІ БЕКА ГУСЕЙНЗАДЕ В ІСТОРІЇ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ АЗЕРБАЙДЖАНУ Й ТУРЕЧЧИНИ

*Алі бек Гусейнзаде, видатний представник громадської думки початку XX століття, великий провісник тюркської ідеології, відомий письменник, публіцист, педагог, художник і вчений-медик, увійшов в історію культури і громадської думки Азербайджану й Туреччини, а також сучасного тюрко-ісламського світу як багатогранна й енциклопедична особистість. Азербайджанський націоналізм почав формуватися вже в другій половині XIX століття. Боротьба азербайджанського етносу за національну та культурну незалежність стала головною рушійною силою формування й розвитку націоналізму в Азербайджані. Відповідно до зазначеної періодизації, націоналізм в Азербайджані спочатку проявив себе як культурний рух. Видатні представники азербайджанської літератури, мистецтва й освіти були головними носіями культурного націоналізму, серед них – Гасан бек Зар-*

дабі, Мірза Алекперов Сабір, Абдуррагім бек Хагвердієв, Наджаф бек Везіров та ін. Вони були послідовниками Мірзи Фаталі Ахундова, що критикував владу Російської Імперії за перепони в справі процвітання та прогресу суспільства. Уперше в історії нашої національної громадської думки Алі бека Гусейнзаде відкрито висунув гасло «Свобода і Мусават», що важливо не тільки для історії свого народу, а й для історії всіх тюркських народів загалом. Він заклав основи тюркізму, туранізму, науково й теоретично обґрунтував ідею єдності тюрків (ittihad-türk). Постановою Кабінету Міністрів Азербайджанської Республіки від 7 травня 2019 року № 211 твори Алі бека Гусейнзаде визнані державною власністю. Ідеї прогресивного розвитку всіх народів представлялися А. Б. Гусейнзаде через рівноправність і суверенітет у державному розвитку. Загальні історичні долі тюркських народів, подібність у культурній ідентичності давали йому змогу обґрунтувати можливість спільного просування в їхньому соціально-політичному й культурному розвитку.

**Ключові слова:** суспільно-політична діяльність Алі бека Гусейнзаде, I Бакинський тюркологічний конгрес, ідеї туранізму, «Єдність і прогрес», тюркізація, ісламізація, модернізація.

**Vazufe KHUDIYEVA,**

orcid.org/0000-0002-5376-8385

Employee at the Bibliography Department  
of the Faculty of Librarianship and Information  
Baku State University,  
Doctoral Student

Institute of Manuscripts named after Mohammed Fizuli  
of the Azerbaijan National Academy of Sciences  
(Baku, Azerbaijan) vazufe@mail.ru

## THE PLACE OF ALI BEK HUSEYNZADE IN THE HISTORY OF PUBLIC THOUGHT OF AZERBAIJAN AND TURKEY

*Ali bey Huseynzade, a prominent representative of public thought at the beginning of the 20th century, a great herald of Turkic ideology, a well-known writer, publicist, teacher, artist and medical scientist, entered the history of culture and public thought of Azerbaijan and Turkey, as well as the modern Turkic-Islamic world as a multifaceted and an encyclopedic personality. Azerbaijani nationalism began to form in the second half of the 19th century. The struggle of the Azerbaijani ethnos for national and cultural independence was the main driving force behind the formation and development of nationalism in Azerbaijan. In accordance with this periodization, nationalism in Azerbaijan initially manifested itself as a cultural movement. Outstanding representatives of Azerbaijani literature, art and education were the main carriers of cultural nationalism. Among them are Hasan bey Zardabi, Mirza Alekper Sabir, Abdurrahim bey Khagverdiyev, Najaf bey Vezirov and others. They were followers of Mirza Fatali Akhundov, who criticized the government of the Russian Empire for obstacles to the prosperity and progress of society. For the first time in the history of our national public opinion, the activities of Ali bey Huseynzade, who openly put forward the slogan "Freedom and Musavat", is important not only for the history of his people, but also for the history of all Turkic peoples in general. He laid the foundations of Turkism, Turanism, scientifically and theoretically substantiated the idea of the unity of the Turks (ittihadi-Türk). By the decree of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan No 211 dated May 7, 2019, the works of Ali bey Huseynzade were recognized as state property. The ideas of the progressive development of all peoples were presented by A.B. Huseynzade through equality and sovereignty in state development. The common historical fate of the Turkic peoples, the similarity in cultural identity allowed him to substantiate the possibility of joint advancement in their socio-political and cultural development.*

**Key words:** social and political activities of Ali bey Huseynzade, I Baku Turkic Congress, the ideas of Turanism, "Unity and progress", Turkization, Islamization, modernization.

**Постановка проблеми.** В начале XX века в Азербайджане начали издаваться газеты и журналы «Хаят», «Ени Хаят», «Фуюзат», «Иршад», «Тереги», сыгравшие важную роль в развитии национального самосознания азербайджанцев. Это заслуга теоретической и политической деятельности видных азербайджанских интеллектуалов, таких как Али бек Гусейнзаде, Ахмед бек Агаев, Алимардан бек Топчубашев и Мамед Эмин Расулзаде. Впервые интеллектуалы того времени начали отстаивать социальные и политические права азербайджанцев. Для этого

они использовали все законные средства: писали заявления, встречались с высокопоставленными правительственными чиновниками и начали представлять в Конгрессе мусульман России и парламенте (Думе).

**Цель статьи** – определение места Али бека Гусейнзаде в истории общественной мысли Азербайджана и Турции.

**Изложение основного материала.** В 1889 году Али бек Гусейнзаде приехал в Стамбул и стал одним из основателей ежемесячного общества «Союз и прогресс». Этот турецкий период дея-

тельности Али Бека ознаменовался не только его учебой в университете и началом его профессиональной карьеры врача, но и началом его политической деятельности. Он является одним из основателей общества «Единство и прогресс», которое стремилось представить разрозненные политические идеи и движения Османской империи как единое политическое целое. Некоторые факторы, такие как давление России на тюркский мир, особенно на Османскую империю, и ее стремление к господству над Османской империей, объединили этих двух фигур, Али бека Гусейнзаде и Зию Гекалпа, в борьбе через организацию младотурок и Комитет за единство и прогресс.

**Политические воззрения Али бека Гусейнзаде.** Али бек Гусейнзаде первым ввел понятие Турана как политической цели единения тюркских племен. Его стихотворение «Туран», написанное в 1892 году, является первым призывом к единству Турции. Согласно этому стихотворению, Али бек Гусейнзаде является первым сторонником не только тюркизма, но и туранизма. Его прозвище (А. Турани), которое он уже использует, показывает это еще яснее. После провозглашения Второй конституционной монархии в 1908 году Али бек Гусейнзаде вернулся с Кавказа в Стамбул. Юсиф Везир Чемазминли также написал в книге «Взгляд на азербайджанскую литературу» в 1921 году в разделе «Азербайджанские писатели, выросшие в Османской империи», что Али бей Гусейнзаде утверждал, что «тюркизация, исламизация и европеизация» необходимы для выживания нации.

Джафар Сейдахмед Крымер придерживался того же мнения: «Знаменитый лозунг тюркизации, исламизации, европеизации впервые сформулирован Али беком Гусейнзаде в 23-м издании «Фуюзат» (Дж. Кример, 1996).

«Единство и прогресс» было политическим обществом, основанным в Турции в 1889 году, принявшим в качестве основной идеи конституционную монархию, которая находилась у власти непродолжительное время в 1908–1918 годах. В обществе «Асгари-Тиббия» зажгли первые искорки общества «Единства и прогресса». Али бек Гусейнзаде, Ибрагим Темпо, Абдулла Джевет, Исхак Сукути участвовали в основании общества под названием «Иттихади-Османи» (Общество Османского союза). Зия Гекалп писал в 1918 году: «Благодаря советам и советам Али Бека молодежь в медицине пошла в совершенно другом направлении ... Эта идея – Возрождение – вселила в молодежь надежду. Сразу же начало формироваться революционное общество, подо-

бное тайным организациям в России, которое называлось «Единство и прогресс», основанное в последние годы учебы на медицинском факультете. Однако возникли разногласия по поводу первого слова, которое нужно добавить в начало этого названия. Те, кто ценил качество, предпочитали использовать слово «ислам» вместо тюркского слова. Те, кто были озабочены политической выгодой, такой, как получение одобрения Европы, сочли целесообразным, чтобы первое слово было османским. Было принято третье предложение, потому что политическая озабоченность была естественным состоянием, чтобы преобладать в политическом обществе. Это первое общество, организованное в нашей стране (З. Гекалп, 1918).

Вторым по значимости центром Комитета «Союза и прогресса» после Стамбула были Салоники. Работа ассоциации стала более интенсивной. В этом контексте два видных деятеля Комитета «Союз и прогресс», Али Бек и Зия Гекалп, имели возможность поработать вместе в Салониках. Они посещали проводимые здесь съезды общества, организовывали публикации и вели пропаганду. Под влиянием Али бека Гусейнзаде Зия Гекалп попытался превратить идеи тюркизма и туранизма, которые выдвинул Али бек Гусейнзаде, когда-то ослабленные, в концепцию, которая заменила бы османские и союзные исламские идеи. Али бек Гусейнзаде повлиял на Зию Гекалпа своими прогрессивными социальными взглядами. Зия Гекалп, который встретился в Стамбуле с Али беком Гусейнзаде, пятым основателем Комитета за единство и развитие, обсудил вопрос «тюркизма», который лег впоследствии в основу их системы национального мышления в будущем. Сам Зия Гекалп видел в поэме Али бека Гусейнзаде «Туран» первое проявление концепции туранизма.

Тадеуш Святоховский в статье, посвященной Али Беку Гусейнзаде и Зии Гекалпу, говорит: «... Гусейнзаде Али Бек из Азербайджана сделал первый шаг за пределы культурной среды пантюркизма ... Стихотворение за подписью «Туран», написанное Али Беком, оказало влияние на некоторых интеллектуалов. Он был более успешным. Он был более успешным. Среди них Зия Гекалп, пророк будущего тюркизма, который считал Магомеда Эмина Юрдагюля и Али бека Гусейнзаде своими самыми важными учителями и многим был им обязан (прежде всего, Али беку Гусейнзаде)» (Т. Святоховский, 1988).

Гусейнзаде Али бей первым поддержал три важных принципа в деятельности тюрков: «тюр-

кизм, исламизм, современность», которые выдвинул Зия Гёкалп (Политические тюрки, 1928). Юсуф Акчура выражает свои мысли по этому поводу следующим образом: «... *Быть тюрком, быть исламизированным, быть современным*, настоящим отцом этих трех надежд, которые являются отличительной чертой деятельности тюрков, является Али бек Гусейнзаде. Зия Гёкалп был тем, кто сохранил жизнь этим трем принципам и лучше донес их до общества. Эти основные идеи, которые являются лишь простым и хорошо продуманным выражением в концепции Али бека Гусейнзаде, разработаны, развиты и расширены Зия Бекком, он убрал искаженные и словесные предложения, и все это приобрело свою сегодняшнюю ценность и важность ...» (Ю. Акчура, 2006).

По мнению А. Балаева, «переход от просвещения и культуры к политическому тюркизму» связан с именем Али бека (Дж. Кример, 1996).

В 1903 году Гусейнзаде вернулся на родину и сразу стал одной из самых выдающихся фигур в рядах тогда еще немногочисленной азербайджанской интеллигенции. Он прожил в Баку семь лет. За этот короткий срок Гусейнзаде проявил себя как теоретик общетюркского национального движения, прекрасный организатор национальной прессы, один из лидеров борьбы за права азербайджанского народа.

Азер Туран, как главный современный исследователь деятельности Али бека Гусейнзаде, справедливо отмечает, что «в бакинский период своей жизни Али бек Гусейнзаде изучал и анализировал различные национальные проблемы» (Ю. Акчура, 2006). Не случайно в начале XX века он и его соотечественник Ахмед бей Агаоглу, уже известный как один из идеологов тюркизма, более подробно говорили о культурном и духовном единстве тюрков мира и многого ожидали от единственного независимого тюркского государства – Османской империи. Как утверждают его оппоненты, Али бек Гусейнзаде не выступал в роли защитника и идеолога турецких султанов, говоря о лидирующей позиции Османского государства в объединении турок. Он не из правящей династии, а из русских, англичан, итальянцев, французов и так далее. Публицистические произведения и выступления Али бека Гусейнзаде, посвященные идее турецкого единства, основывались на единстве этих народов на основе религии, языка и этнической принадлежности, чтобы противостоять захватчикам.

Революция 1905 года не осталась незамеченной. Несмотря на давление репрессивной машины царизма, предотвратить национальное пробужде-

ние было невозможно. Традиция национальной прессы, начавшаяся с «Экинчи», нашла своего преемника в лице этой газеты, которая в начале XX века за короткое время собрала вокруг себя большинство азербайджанской интеллигенции.

А. Балаев по этому поводу пишет: «Не только подавляющее большинство масс, но и многие интеллектуалы плохо осведомлены о происхождении и развитии своих этнических групп, даже если это общепринятый этноним азербайджанцев ... Али бек Гусейнзаде уже писал в первом номере газеты «Жизнь»: «Мы тюрки и поэтому надеемся на развитие, процветание и счастье всех тюрков» (Основные этапы, 2009).

Сегодня, пожалуй, разработка этой формулы не кажется необычной и оригинальной. Однако такая постановка проблемы в начале прошлого века ознаменовала начало нового этапа в развитии национальной идентичности как азербайджанцев, так и ряда других тюркоязычных народов. Они были открытым путеводителем по будущему развитию турецкого народа. Видимо, никто так открыто не высказывал идею будущих путей развития тюркских народов.

Основа идеологии заключалась в том, чтобы представиться нашим людям, которые долгое время почти не знали о своей родословной, которые не понимали своей идентичности и назывались другими разными именами и прививали им чувство национальной идентичности. В то время работа Али бека Гусейнзаде привнесла конкретность и научно-историческую точность в понятия «нация» и «народ», используемые его предшественниками в очень общем и абстрактном контексте. Али бек Гусейнзаде писал: «Я тюрк, кавказский тюрк, турецкий мусульманин, человек-мусульманин, значит, я родился с этими четырьмя качествами, я должен жить с ними» (Ю. Акчура, 2006).

Али бек Гусейнзаде, критикующий «редакторов, которые гордятся тюрками, но толком не знают, кто такие тюрки», очень точно характеризует духовную сущность тюрков-азербайджанцев.

В 1910 году Гусейнзаде снова переехал в Турцию, где женился на Адхии, дочери офицера турецкой армии. В 1911 году он был избран членом президиума общества «Союза и прогресса». В состав президиума входил известный идеолог тюркизма Зия Гёкалп. В том же году Али-бей стал одним из основателей организации «Турецкие очаги», в которую вошли Ахмед бек Агаев (Агаоглу), Юсиф Акчура, Зия Гекалп и другие. «Тюркские очаги» заявили в своей хартии, что не будут участвовать в политике и не будут

инструментом политических действий, но также обозначили в хартии зеленую линию, согласно которой цель «очага» заключалась в укреплении национального самосознания среди тюрков. Во время оккупации Стамбула «Турецкие очаги», которые проводили массовые митинги на площади Султана Ахмеда и призывали к национальному сопротивлению, были сосланы на остров Мальта как первые жертвы этой оккупации. Али бек Гусейнзаде случайно сбежал из мальтийской ссылки. Несмотря на то, что он сбежал, он оставался в заключении в отделении Бекирага. Было бы невозможно представить будущее всего тюркского мира, включая Турцию и Азербайджан, если бы «Турецкие очаги» (май 1911–11 гг.), «Турецкая земля» (август 1911–31 гг.) не выступили на исторической арене как источник прогрессивных идей.

Накануне и во время Первой мировой войны Али бей Гусейнзаде видел свою миссию в защите интересов тюркского мира. Накануне войны группа наиболее активных пропагандистов идеи общих задач тюркских народов, в том числе Гусейнзаде, посетила ряд европейских стран, где рассказала о проблемах тюрков. Эта же тема была в центре внимания во время войны. В 1916 году он посетил Австро-Венгрию, Германию и Швейцарию.

Накануне окончания войны его волновала судьба тюркских народов. Разумеется, Гусейнзаде учел, какую страну представляет и чьи интересы защищает. Для него интересы Турции казались родными. Иначе и быть не могло. Действительно, для него понятие нации приравнивалось к понятию этничности. С этой точки зрения концепция единства азербайджанских и анатолийских тюрков для него не подвергалась сомнению. С этой точки зрения Гусейнзаде, Ахмед бек Агаев и многие другие могут считаться сторонниками идеи «одна нация, два государства». Али бек Гусейнзаде принимает активное участие в создании Азербайджанской Демократической Республики на Кавказе. Первая мировая война продолжалась. Советская Россия заключила мир со странами «квартета» и пошла на уступки по ряду имущественных вопросов. Но он не хотел отказываться от Азербайджана, который явно богат природными ресурсами.

Союз большевиков и дашнаков в форме «Бакинской коммуны» был нацелен на предотвращение создания турецкого мусульманского государства на Южном Кавказе. Более того, они спровоцировали уничтожение части азербайджанского населения, что считается геноцидом азербайджанцев.

28 мая 1918 года в Тбилиси (Грузия) была создана первая парламентская республика на мусульманском Востоке – Азербайджанская Демократическая Республика. Одной из главных задач создания нового государства было спасение тюркского и мусульманского населения от физического уничтожения. Новое государство нуждалось в надежной поддержке. Такую поддержку могла бы оказать дружественная братская страна – Турция.

В судьбоносное для азербайджанского народа время Али бек Гусейнзаде прибыл в Азербайджан вместе с Ахмед беком Агаевым. Яшар Гараев писал об этом, что «Али бек – художник всех трех цветов на нашем флаге, речь идет не только о красках и холсте, но и о фундаменте, камне, железном фундаменте: Али бей не только художник, но и архитектор идеи независимости не только в Азербайджане, но и во всем тюркском мире ... Не только Магомед Эмин и Нариман Нариманов, но и Зия Гёкалп и Камал Ататюрк тоже начинали свою деятельность с Али бека Гусейнзаде» (Гараев, 1996).

В Гяндже, по его собственным словам, «вместе с представителями азербайджанской интеллигенции мы работали над созданием и учреждением республики в этой стране, которая с помощью турецкой армии обрела независимость» (Акчура, 2006).

В этот период Али бек Гусейнзаде даже признавал возможность объединения азербайджанского государства с Турцией, но не исключил возможность создания независимого азербайджанского государства. Обсуждение будущего Азербайджана стало главной темой переговоров между лидерами Османского государства в Стамбуле с участием Магомеда Эмина Расулзаде. Однако Турция проиграла войну, и турецкие войска покинули Азербайджан. Али бека Гусейнзаде наряду с другими патриотами по-прежнему волновала проблема спасения тюркской государственности. Движение во главе с Мустафой Кемалем Ататюрком сделало все возможное, чтобы защитить турецкое государство. Али бек Гусейнзаде и Ахмед бек Агаоглу были активными участниками борьбы за турецкую государственность.

В феврале 1926 года на состоявшийся в Баку Первый тюркологический съезд были приглашены три выдающихся ученых имени Турции: Али бек Гусейнзаде, Фуад Копрулу и директор Этнографического музея Юлиус Мессарош.

Али бек Гусейнзаде был избран в состав почетного президиума, состоявшего из шести человек. А. Гусейнзаде принимал участие во всех заседаниях Конгресса с 26 февраля по 6 марта вклю-



чительно и писал заметки о съезде. Хотя доклад Али бека Гусейнзаде не был включен в стенограмму, книга «Тюрк в двух эпосах Запада» была издана в Баку в те дни как текст его выступления на съезде (Тюрк, 1926). Он также дал интервью газете «Ени фикир» (Интервью, 1926).

**Выводы.** Основоположник теории тюркизма, талантливый врач, ученый и художник Али бек Гусейнзаде внес значительный вклад не только в духовную мысль Азербайджана и Турции, но и в историю, идеологию, культуру и политику всех тюркоязычных народов.

#### СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Krimer Cəfər Seyidəhməd. Gaspıralı İsmail bəy. İstanbul, 1996. 92 s.
2. Ziya Gökalp. Türkçülük nasıl doğdu? *Yeni Macma*. 1918. Sayı 140. S. 264.
3. Tadeusz Swietochowski/ Müslüman Cemaatten ulusal kimlige – Rus Azerbaycanı (1905–1920). İstanbul, 1988. S. 52–53.
4. Siyasi türkçülər (Huseynzade Ali bey) (metn)/ Yusif Akçura. Türk yılı. -İstanbul : Yeni Matbaa, 1928. S. 412–419.
5. Yusif Akcura. Türkçülüğün tarixi. Bakı, 2006. 280 s.
6. Балаев А. Основные этапы становления политических взглядов М. Э. Расулзаде. *Мамед Эмин Расулзаде (1884–1955) : к 125-летию со дня рождения* / науч. ред. М. Губогло. Москва : Флинта, 2009. С. 12–67.
7. Yaşar Qarayev. Tarix: yaxından və uzaqdan. Bakı, 1996. 276 s.
8. Qərbin iki dastanında türk [Mətn] / Əli bəy Hüseynzadə. Bakı : Kommunist qəzetəsinin nəşriyyatı: Üçüncü İnternasional Mətbəəsi, 1926. 45 s.
9. Türkoloji qurultay ətrafında professor Əli Bəy Hüseynzadə ilə müsahibə [Mətn] / Əli bəy Hüseynzadə. *Yeni fikir*. 1926. 16 mart. № 1039. S. 2.

#### REFERENCES

1. Krimer Jafar Seyidahmed. Gaspıralı İsmail bəy [Ismail bey from Gaspıralı] İstanbul, 1996. 92 p. [in Turkish].
2. Ziya Gökalp. Türkçülük nasıl doğdu? [How was Turkism born?] *New Macma*, number 140, p. 264, 18 April 1918 [in Turkish].
3. Tadeusz Swietochowski Müslüman Cemaatten ulusal kimlige – Rus Azerbaycanı. (1905–1920) [From the Muslim Community to the national identity – Russian Azerbaijan. (1905–1920)] İstanbul: 1988, p. 52–53 [in Turkish].
4. Siyasi türkçülər (Huseynzade Ali bey) (metn)/ Yusif Akçura. Türk yılı. [Political Turks (Huseynzade Ali bey) (text) / Yusif Akçura Turkish year.] İstanbul: Yeni Matbaa, 1928. 412–419 p. [in Turkish].
5. Yusif Akcura. Türkçülüğün tarixi. [History of Turkism.] Bakı: 2006. 280 p. [in Azeri].
6. Osnovnye etapy stanovleniya politicheskikh vzglyadov M.E. Rasulzade [Tekst] [The main stages of the formation of M.E. Rasulzade's political views] A. Balaev // *Mamed Emin Rasulzade (1884–1955) [Tekst]: k 125-letiyu so dnya rozhdeniya / nauch. red. M. Guboglo. – M.: Flinta, 2009. – С. 12–67 [in Russian].*
7. Yashar Garayev. Tarix: yaxından və uzaqdan [History: near and far.] Bakı: 1996. 276 p. [in Azeri].
8. Qərbin iki dastanında türk [Turk in two Western epics] [Text] / Ali bey Huseynzade. Bakı: Publishing House of the Communist Newspaper: Third International Press, 1926. 45 p. The text is in Arabic script [in Azeri].
9. Türkoloji qurultay ətrafında professor Əli Bəy Hüseynzadə ilə müsahibə [Interview with Professor Ali Bey Huseynzadeh around the Turkological Congress] [Text] / Ali Bey Huseynzadeh // *New thought*. 1926. 16 March. № 1039. S. 2 [in Azeri].

УДК 811.111'373(36)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-15>**Оксана ЦАРУК,***orcid.org/0000-0003-1842-1930*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської мови

Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

(Івано-Франківськ, Україна) *oktzaruk@gmail.com*

## СУФІКСАЦІЯ ЯК ПРОДУКТИВНИЙ ЗАСІБ АНГЛІЙСЬКОГО ТЕРМІНОТВОРЕННЯ

Темп збагачення словникового складу багатьох мов, зокрема англійської, значно зростає в умовах глобальних змін у всіх сферах людської діяльності, пов'язаних із комп'ютеризацією й інформаційною революцією. Суттєвого значення у словниковому складі будь-якої мови набуває термінологічна лексика. Нові дефініції потребують нових слів, що супроводжується безперервною появою новоутворених терміноодиниць. Великого значення набуває морфологічний аспект словотвірної структури терміна, що передбачає виконання низки завдань для опису словотвірної структури терміна. Попри активне дослідження термінології нафтогазової промисловості, досі немає праць, у яких би нафтогазова термінологія була проаналізована за сучасним станом її системно-структурної організації з відповідним тематичним, а не тільки мовнорівневим чи галузевим розподілом. У статті досліджується словотвірна організація англійських термінів нафтогазової промисловості. На матеріалі науково-технічних текстів виявлено, що для утворення лексем даного ряду найбільш поширений морфологічний спосіб. За нашими спостереженнями, типовим видом використання й модифікації термінів, наявних у текстах із нафтогазової промисловості, є афіксація. Отримані результати показують, що найактивнішим серед цього типу способів словотворення є суфіксальний. За його допомогою утворено найбільшу кількість англійських термінів нафтогазової промисловості. У запропонованому дослідженні велика увага приділяється окресленню основних тенденцій суфіксального способу термінотворення, проаналізовано найпродуктивніші моделі суфіксації термінів нафтогазової промисловості. Проведений аналіз дає змогу зробити висновок про те, що більшість проаналізованих терміноодиниць є похідними від дієслівних, а також іменникових, прикметникових та прислівникових основ.

У результаті розгляду процесів сучасної дериватології та вживання нових словотворчих елементів англійської мови можна говорити про глибше розуміння інноваційних процесів, які не тільки збагачують лексичний склад мови, а й сприяють збільшенню ресурсів словотворчих засобів.

Перспективним видається подальше дослідження дериваційних процесів в англійській нафтогазовій термінології.

**Ключові слова:** термін, термінологія, словотвір, суфіксація, нафтогазова промисловість.

**Oksana TSARUK,***orcid.org/0000-0003-1842-1930*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the English Language Department

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *oktzaruk@gmail.com*

## SUFFIXATION AS A PRODUCTIVE MEANS OF ENGLISH TERM-FORMATION

The role of the replenishment of the vocabulary in many languages, first and foremost English, has considerably increased much due to the global changes in all areas of human activity as a result of computerization and information boom. Terminological vocabulary as an ingredient part of general word-stock is not an exception in this process. New notions require new definitions for the newly formed terms which employ the traditional word-building means for their emergence. Basically, there are no new terms save for a limited number of artificially coined ones. The majority of the so-called new terms extensively use already established arsenal of word-building means, morphological being most important and most productive. The morphological aspect of the word-forming structure of a term has acquired more and more importance due to its productivity. The aspect involves a number of tasks to be involved while doing the present research. It should be noted that despite the extensive study of oil and gas terminology there is still an urgent need to reveal the regularities of systemic and structural properties of the terms under consideration.

The article investigates the word-forming organization of English terms of oil and gas industry with major emphasis on suffixation as one of the main ways of productive term-formation in modern English terminology. On the material of English oil and gas terms it has been revealed that morphological way of their term-formation, and suffixation in particular, appeared as most common and most productive one. The results obtained show that affixation in the form of

*suffixation is the most active word-building means in the terminology under analysis as the majority of the English terms of the field under research have been formed in terms of it.*

*In the research performed much attention has been paid to the highlighting the basic tendencies and features of a suffixal way of term formation, the most productive patterns of suffixation in forming English oil and gas terms. The analysis has proved that most of the suffixal terms under research derive from verb, noun, adjective, and adverbial bases.*

*Having taken into consideration the processes and tendencies in modern derivatology and word-formation as well as the results obtained, it can be possible to affirm that affixation, and suffixation in particular, is a powerful means of term formation in modern English terminology permitting to give in a concise way the deeper insight into the notion represented by a term and, thus, remaining one of the most productive tools in word-building processes.*

*Further research of the derivational means of English term formation in respect of their informational and cognitive character seems to be most promising.*

**Key words:** term, terminology, word formation, suffixation, oil and gas industry.

**Постановка проблеми.** Термінологія останнім часом становить інтерес для спеціалістів різних галузей науки і лінгвістів, які однаковою мірою зацікавлені в упорядкуванні та вдосконаленні термінологічних систем мови, що пояснюється збільшенням наукової та технічної інформації, процесами інтеграції, стикування наук, посиленням процесів термінотворення. Лінгвістичне вивчення термінології передбачає розгляд низки загально-теоретичних проблем, пов'язаних зі статусом терміна як мовного знака та його структурно-семантичних характеристик. Відомо, що термінологія як засіб фіксації, зберігання та передачі спеціальних знань у вигляді спеціальних понять та реалій окремої галузі людської діяльності, як засіб формування концептуального апарату певної метамови становить ядро лексичної системи мови професійного спілкування і є її найбільш інформативною частиною.

**Аналіз досліджень.** Поява нових термінів створює потребу в їх аналізі, спонукає до визначення їхнього лінгвістичного статусу. Проблеми термінології розроблялися як закордонними вченими (Г. О. Винокур, О. О. Реформатський, Д. С. Лотте, В. П. Даниленко, Т. Л. Канделакі, В. М. Лейчик, Б. М. Головін, А. В. Суперанська), так і вітчизняними (Е. Ф. Скороходько, Т. Р. Кияк, В. Д. Бялик, В. Д. Сліпецька й інші). Їхні праці базувались на різних підходах та методах дослідження, проте всі вони сприяли укріпленню позицій та науковому обґрунтуванню досліджуваних терміносистем у сфері термінознавства. Незважаючи на те, що термінотворення і проблеми словотвірної структури терміноодиниць були предметом досліджень вищезгаданих лінгвістів, заздалегідь можна стверджувати, що проблеми структурної організації терміна взагалі й одиниць терміносистеми нафти і газу зокрема вичерпно висвітлені в термінознавстві.

Пропонована стаття презентує аналізування дериваційних процесів у нафтогазовій термінології. Зокрема, розглянуто суфіксальний спосіб творення термінів нафтогазової промисловості,

визначено ступінь продуктивності окремих словотвірних типів у творенні термінів нафтогазової промисловості. **Актуальність** статті зумовлена необхідністю вивчення й систематизації малодослідженої словотвірної системи англійської термінології нафтогазової промисловості. **Об'єктом** нашого дослідження виступають англійські терміни нафтогазової промисловості.

**Мета статті** – дослідження особливостей суфіксального способу термінотворення в англійській термінології нафтогазової промисловості, визначення специфіки дериватологічних процесів у досліджуваній терміносистемі.

Досягнення окресленої мети передбачає виконання таких **завдань**: визначення способів та засобів термінологічної деривації досліджуваної термінології, виокремлення продуктивних моделей суфіксації термінів. **Предметом** дослідження є суфіксальний словотвір англійської термінології нафтогазової промисловості. **Матеріалом дослідження** стали авторитетні англо-українські нафтогазові словники (Yaremnychuk, et al., 1998; Bulatov, Palchikov, 1996; Serednytsky et al., 1995) та наукова періодика (Oil & Gas Journals).

**Виклад основного матеріалу.** Одним із найпродуктивніших морфологічних способів творення як загальноновживаних мовних одиниць, так і термінологічної лексики вважаємо суфіксацію. Суфіксальний спосіб полягає у приєднанні до кореня словотвірних суфіксів, за допомогою яких може виникати мовна одиниця з новим поняттям або таким способом утворені мовні одиниці виражають лише деякі відтінки значення початкового кореня (Клименко, 1998: 10). Дослідники стверджують, що, приєднуючись до основи, словотвірний суфікс характеризується такими функціями:

- 1) перетворює твірну основу з однієї на іншу частину мови;
- 2) змінює лексико-граматичний розряд твірної основи;
- 3) надає похідній лексемі іншого значення;
- 4) змінює рід іменника.

Якщо певній морфемі слова не властива хоча б одна із цих функцій, вона не є словотвірним суфіксом (Мешков, 1976: 31).

Для аналізу процесу суфіксації англійської термінології нафти і газу опрацьовано 5 911 термінів нафтогазової промисловості, відібраних із науково-технічних текстів і верифікованих за лексикографічними джерелами (Yaremychuk, et al., 1998; Vulatov, Palchikov, 1996; Serednytsky et al., 1995). Результати дослідження показали, що 1 339 (22,7%) термінів, відібраних із загальної кількості досліджуваних терміноодиниць, утворені за допомогою суфіксів, із них 912 (68%) – іменники; 259 (19,4%) – прикметники; 164 (12,3%) – дієслова; 4 (0,3%) – прислівники. Більшість технічних термінів репрезентовані іменниками, оскільки в них яскраво виражена номінативна функція, що є одним із невід’ємних атрибутів терміна. Суфікси, приєднуючись до різних основ, продукують терміни з новим лексичним значенням, що позначають певні поняття об’єктивної дійсності. Ступінь активності цих суфіксів неоднаковий.

Сталість вказаних суфіксів у досліджуваній термінології нафтогазової промисловості визначається їхньою продуктивністю (здатністю утворювати нові терміноодиниці) в англійській мові взагалі і традиційністю в конкретних технічних підсистемах зокрема. Домінантними у творенні термінів-іменників виявляються суфікси *-ing*, *-er*, *-ion (-tion, -ation)*, *-ent*, *-ty*, *-ment* (див. табл. 1).

1. Суфікс *-ing* характеризується високою продуктивністю, яка виражається в утворенні значної кількості термінів, що позначають властивості нафтопродуктів, назви процесів, деталі бурового устаткування, наприклад: **acidizing** – кислотна обробка; **leaking** – витікання газу через нещільні з’єднання; **flushing** – промивання (під час буріння); **fishing** – ловильні роботи у свердловині; **bedding** – залягання; **bailing** – тартання (нафти); **boring** – буріння; **bouncing** – підскоки долота внаслідок вібрації бурильних труб; **corning** – грануляція; **feeding** – подача, завантаження; **fingering** – утворення язиків обводнення; **gauging** – вимірювання висоти рівня нафтопродукту (у резервуарі); **hewing** – очищення вибою (шахти); **kicking** – приплив пластового флюїду у свердловину; **liming** – вапнування; **melting** – плавлення; **pressing** – штампкування.

*The Ruffners had invented the whole procedure of drilling, casing, and tubing used by cable-tool oil drillers (Oil & Gas Journal, September 5, 2005: 28).*

2. Назви професій, типи свердловин, назви технічних і вимірювальних пристроїв виражає суфікс *-er*, наприклад: **hogger** – бурильник, що приписує собі метраж за рахунок наступної зміни; **nipper** – буровий робітник; **driller** – бурильник; **auger** – бурав; **jumper** – бур; **liner** – потайна колона труб; **miser** – бурова ложка; **gasser** – газова свердловина; **gusher** – фонтанна свердловина; **leaker** – свердловина з пошкодженим тампонуванням; **cartographer** – картограф; **finder** – шукач, прилад для виявлення (наприклад, неполадок); **foamer** – піногенератор; **measurer** – вимірювальний пристрій.

*Drillers had surmounted 3 problems: oil in great quantities, a wide market for that product and distribution (Oil & Gas Journal, July 3, 2006: 57).*

3. Іменники, що виражають деякі поняття, процеси, пов’язані з англійською нафтогазовою промисловістю, утворені в основному за допомогою суфікса *-ion (-tion, -ation)*, наприклад: **corrosion** – корозія; **fusion** – розплавлення; **deceleration** – від’ємне прискорення струменя; **cavitation** – порушення суцільності; **absorbition** – розчинення; **pulverization** – пульверизація; **cementation** – цементування; **cancellation** – ліквідація; **volatilization** – леткість; **vaporization** – випаровування.

*They agreed about the transformation of all supplies, as well as crude oil (Oil & Gas Journal, August 14, 2006: 17).*

4. Стани, способи, явища й операції, пов’язані з видобутком нафти, найчастіше утворювали іменники із суфіксами *-ent* та *-ty*, наприклад: **sediment** – осад, нафтова емульсія; **content** – вміст (речовини); **transient** – перехідний стан; **velocity** – швидкість; **density** – густина; **saturability** – насиченість; **turbidity** – каламутність; **schistosity** – сланцюватість; **viscosity** – внутрішнє тертя; **sensitivity** – точність (приладу).

*Altakiri said the round would be competitive and the turbidity seemed an endless process (Oil & Gas Journal, April 10, 2006: 58).*

5. Високу активність проявляв суфікс *-ment*, який позначав процеси, що відбувалися з нафтою та газом, наприклад: **settlement** – осідання; **shipment** – завантаження, відвантаження;

Таблиця 1

Суфіксальний словотвір термінів-іменників англійської нафтогазової промисловості

Суфікс	<i>-ing</i>	<i>-er</i>	<i>-ion (-tion, -ation)</i>	<i>-ty</i>	<i>-ent</i>	<i>-ment</i>	Усього
Кількість	320	254	146	82	64	46	912
Відсоток	35%	28%	16%	9%	7%	5%	100%

**treatment** – обробка; **measurement** – вимірювання; **escarpment** – вертикальне оголення породи.

*Anadarco Petroleum Corp. and Chevron Corp. have signed the agreement to participate in drilling four deepwater prospects* (Oil & Gas Journal, September 5, 2005: 74).

Терміни нафтогазової промисловості в англійській мові створюються також із допомогою суфіксів *-ant, -ar, -or, -le, -ist*, проте їхня кількість становить приблизно два відсотки, наприклад: **propellant** – рушійна сила; **cellar** – шахта під підлогою вишки; **agitator** – мішалка; **thribble** – тритрубна свічка; **geologist** – геолог.

Оскільки, крім створення нового слова, суфікс ще й має здатність змінювати частини мови, основна класифікація суфіксів зосереджує увагу на їх частиномовному розподілі, а отже, суфікси об'єднуються у групи за належністю слова, що утворюється за їхньою допомогою, до того або іншого лексико-граматичного класу слів.

Підкреслимо, що для продукування термінів-прикметників використовуються суфікси *-ed, -ous, -ic, -ent, -y, -al, -able, -ive* (див. табл. 2).

Під час розгляду афіксації прикметників помітно, що найпродуктивнішими стають суфікси, за допомогою яких вказуються характерні ознаки механізмів, пристроїв, деталей, устаткування.

1. Серед термінів-прикметників нафтогазової промисловості високою продуктивністю відзначається суфікс *-ed*, який позначає характеристики нафтопродуктів: **elbowed** – колінчастий; **faced** – облицьований; **banded** – стрічковий, шаруватий; **bedded** – пластуватий; **breaked** – загальмований; **depleted** – вичерпаний; **earthed** – заземлений; **fused** – розплавлений.

Приклад: *In ancient times paved roads were made of charcoal* (Oil & Gas Journal, July 25, 2005: 23).

2. Прикметники із суфіксом *-ous*, який вказує на володіння певною властивістю, ознакою, характеристикою або на те, що продукт НГП перебуває в певному стані: **aqueous** – водонесний; **calculous** – твердий; **gaseous** – газоподібний; **porous** – пористий; **hazardous** – небезпечний; **saliferous** – соленосний (пласт).

Приклад: *That gaseous emanation could lead to great problems* (Oil & Gas Journal, April 3, 2006: 6).

3. Прикметники із суфіксом *-ic* вказують на наявність певної якості елементів НГП: **muritic** – солянокислий; **caloric** – тепловий, термічний.

Приклад: *As harmonic vibration were short natural gas companies began assessing the storm's damage along the Gulf Coast* (Oil & Gas Journal, March 20, 2006: 66).

4. Високу активність проявляє суфікс *-ent*, який вказує на перебування елементів НГП у певному стані: **turbulent** – завихрений (про рідину); **consistent** – цільний, твердий.

Приклад: *The partly rotted animals and plants trapped between consistent layers of stones* (Oil & Gas Journal, April 10, 2006: 7).

5. Прикметники, які утворилися від іменника або дієслова зі значенням дії, схильності до чогось, отримали суфікс *-y*: **leaky** – нещільний; **cavy** – нестійкий, що обвалюється; **cloddy** – грудкуватий.

Приклад: *A lot of rich oil-bearing sands are just likely to be found beneath the ocean as they are under dry, sandy deserts* (Oil & Gas Journal, April 17, 2006: 21).

6. Високопродуктивним став суфікс *-al*, який утворюється від іменника зі значенням якості та часто сходиться за формою з іменником: **tidal** – залежний від припливута відпливу; **reciprocal** – зворотно-поступальний; **mechanical** – механічний; **microscopical** – мікроскопічний; **orthogonal** – прямокутний, ортогональний.

Приклад: *Those microscopical pores are called "micropores"* (Oil & Gas Journal, July 4, 2005: 77).

7. Прикметники зі значенням можливості здійснення або ті, які позначають наявність певних якостей, виражаються за допомогою суфікса *-able*: **adjustable** – регульований, пересувний; **breakable** – крихкий; **payable** – вигідний (у розумінні розробки); **recoverable** – промисловий, видобувний; **reliable** – міцний, надійний (в експлуатації).

Приклад: *The Organization of Arab Petroleum Exporting countries considers it to be quite payable* (Oil & Gas Journal, March 20, 2006: 22).

8. Прикметники, які вказують на характер або якість обладнання чи продуктів нафтогазової промисловості, утворюються за допомогою суфікса *-ive*: **active** – динамічний, енергійний; **responsive** – чутливий (про механізм).

Приклад: *Generally accepted published reserves and accumulative oil production figures for January 2004 were used on the tables* (Oil & Gas Journal, August 7, 2006: 57).

Таблиця 2

Суфіксальний словотвір термінів-прикметників англійської нафтогазової промисловості

Суфікс	-ed	-ous	-ic	-ent	-y	-al	-able	-ive	Усього
Кількість	101	36	31	29	26	18	10	8	259
Відсоток	39%	14%	12%	11%	10%	7%	4%	3%	100%

У нашому дослідженні найбільш уживаними в нафтогазовій промисловості стали дієслівні суфікси *-ate*, *-fy*, *-ete*, *-ize* (див. табл. 3).

Серед наявних суфіксів термінів-дієслів високопродуктивними стають суфікси, що позначають дію, яка відбувається з нафтою чи газом або обладнанням, що використовується для їх видобування.

1. Найбільш уживані дієслова із суфіксами *-ate* та *-ete*, які вказують на певний процес, що відбувається в нафтогазовій промисловості: *aerate* – насичувати газом; *operate* – приводити в дію; *perforate* – прострілювати (обсадні труби); *complete* – завершити; *deplete* – вичерпувати; *agitate* – мішати; *circulate* – промивати свердловину (розчином); *consolidate* – тверднути; *oxidate* – окиснювати.

Приклад: *This figure closely with former Iraqi Oil Minister Thamir al-Ghadban's 1995 reserves estimate of 212 billion bbl* (Oil & Gas Journal, March 20, 2006: 20).

2. Дієслова із суфіксами *-fy* та *-ize* позначають певну дію, що відбувається з нафтою чи газом або з обладнанням, яке використовується для їх видобування: *clarify* – очищати від домішок; *acetify* – окислювати; *gasify* – перетворювати на газ; *magnify* – збільшувати; *emulsify* – емульгувати; *aerify* – перетворювати на повітря; *acidize* – окислювати; *galvanize* – покривати один метал іншим; *organize* – перетворювати на живу тканину; *mineralize* – мінералізувати; *neutralize* – нейтралізувати; *petrolize* – обробляти нафтою.

Приклад: *They stabilize crude oil by regulating production through the Organization of Petroleum Exporting Countries* (Oil & Gas Journal, July 4, 2005: 21).

На увагу також заслуговує варіативність суфіксів з одним типом денотативної співвіднесеності, наприклад:

а) *-age* – субстантивація: *breakage* – *break* – несправність, поломка;

б) *-ing* – субстантивація: *load* – *loading* – навантаження, завантаження; *pack* – *packing* – набивання сальника; *pipe* – *piping* – трубопровід;

в) *-e* – *-ent*: *obsolete* – *obsolescent* – застарілий;

г) *-er* – *-ent*: *absorber* – *absorbent* – поглинач;

г) *-ing* – *-ation* – субстантивація: *transforming* – *transformation* – перетворення;

д) *-ate* – *-ent*: *adsorbate* – *adsorbent* – адсорбційна речовина;

е) *-ing* – *-age*: *pumping* – *pumpage* – помпування;

є) *-ing* – *-ation*: *cementing* – *cementation* – цементування; *aerating* – *aeration* – провітрювання.

Під час розгляду частотності термінотворчих суфіксів фахової мови нафтогазової промисловості необхідно наголосити, що деякі з досліджуваних термінів – це субстантивовані дієслова або прикметники, наприклад: *atomizing* – розпилення; *boosting* – підсилення, збільшення; *acceleration* – прискорення, акселерація; *blowing* – фонтанування, раптовий викид; *swabbing* – поршнювання; *spudding* – початок буріння свердловини; *rigging* – монтаж, установа; *leaking* – протікання; *landing* – спускання (обсадної) колони; *driller* – буровий майстер.

Іменники в наукових і технічних текстах більш інформативні, ніж дієслова, оскільки терміни характеризуються номінативною функцією, а тому переважно передаються іменниками. Ця тенденція відображається в так званому «гніздовому словотворенні» термінів-іменників, пов'язаних із загальною твірною основою – дієсловом. І. І. Ковалик стверджував, що словотвірне гніздо – це система словотвірних рядів дериватів зі спільним коренем, які розміщені послідовно в межах ступенів словотворення за наростанням ускладненості структури їх словотвірної формально-семантичної похідності (Ковалик, 1983: 17). Наприклад: *to drill* – *driller* – *drilling* – *drillability* – *drillship* – *drillstem*.

**Висновки.** Отже, можна констатувати той факт, що у творенні термінів англійської НГП найбільш частотними (що корелюють із продуктивністю) можна вважати суфікси *-ing* і *-er* від твірних дієслівних основ. Системність терміна проявляється не тільки в його точній співвіднесеності з науковими або технічними поняттями, але й у мовному оформленні, зокрема у використанні регулярних і продуктивних словотворчих афіксів, у здатності слова-терміна створювати інші терміни і навіть ряди слів, а також у тому, що одне слово-термін стає стрижневим під час творення складних термінів, які називають різновиди родового поняття.

Таблиця 3

Суфіксальний словотвір термінів-дієслів англійської нафтогазової промисловості

Суфікс	<i>-ate</i>	<i>-fy</i>	<i>-ete</i>	<i>-ize</i>	Усього
Кількість	56	48	31	29	164
Відсоток	34%	29%	19%	18%	100%

Перспективним видається подальше досліджування дериваційних процесів в українській гомеопатичній термінології.

Отже, суфіксальний спосіб творення англійських термінів нафтогазової промисловості є високопродуктивним. Суфікси як словотворчі частини терміноодиниць, приєднуються до різних основ і утворюють терміни з новим лексичним значенням або ж змінюють його форму.

Словотвірний аналіз англійських термінів нафтогазової промисловості свідчить про те, що суфіксальні словотворчі форманти, які беруть участь у створенні термінів, досить численні. Вони приєднуються переважно до дієслівних, а також іменникових, прикметникових та прислівникових основ, утворюють терміноодиниці на позначення різноманітних понять у нафтогазовій термінології.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клименко Н. Ф. Основи морфеміки сучасної української мови. Київ : ІЗМН, 1998. 180 с.
2. Ковалик І. І. Семантична функція кореня в словотвірному гнізді. Словотвірна семантика східнослов'янських мов. Київ : Наукова думка, 1983. С. 17–35
3. Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка. Москва : Наука, 1976. 248 с.
4. Яремійчук Р., Середницький Л., Осінчук З. Англо-український нафтогазовий словник. Київ : Українська книга, 1998. 544 с.
5. Bulatov A. I., Palchikov V. V. English-Russian Dictionary on Oil and Gas (about 24 000 terms, about 4 000 abbreviations). Moscow : Russo, 1996. 692 p.
6. Woods Illustrated English-Russian / Russian-English Petroleum Technology Dictionary / L. M. Serednytsky et al. Dallas ; Kyiv : Albion Woods Publisher, 1995. 944 p.
7. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, July 4, 2005. 90 p.
8. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, July 25, 2005. 68 p.
9. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, September 5, 2005. 80 p.
10. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, March 20, 2006. 68 p.
11. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, April 3, 2006. 76 p.
12. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, April 10, 2006. 60 p.
13. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, April 17, 2006. 76 p.
14. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, July 3, 2006. 76 p.
15. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, July 10, 2006. 64 p.
16. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, July 17, 2006. 68 p.
17. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, July 24, 2006. 68 p.
18. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, August 7, 2006. 88 p.
19. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, August 14, 2006. 72 p.

#### REFERENCES

1. Klymenko N. F. Osnovy morfemiky suchasnoyi ukrainskoyi movy [Fundamentals of morphemes of modern Ukrainian language]. Kyiv: IZMN, 1998. 180 s. [in Ukrainian].
2. Kovalyk I. I. Semantychna funktsiya korenya v slovotvirnomu hnzidi. Slovtvirna semantyka skhidnoslovyanskykh mov [Semantic function of the root in the word-forming nest. Word-forming semantics of East Slavic languages]. Kyiv : Naukova dumka, 1983. S. 17–35. [in Ukrainian].
3. Meshkov O. D. Slovoobrazovanie sovremennogo anglijskogo yazyka [Word formation in modern English]. Moskva : Nauka, 1976. 248 s. [in Russian].
4. Yaremichuk R., Serednytskyi L., Osinchuk Z. Anhlo-ukrainskyi naftohazovyi slovnyk [English-Ukrainian oil and gas dictionary]. Kyiv: Ukrainska knyha, 1998. 544 s. [in English and Ukrainian].
5. Bulatov A. I., Palchikov V. V. English-Russian Dictionary on Oil and Gas (about 24 000 terms, about 4 000 abbreviations). Moscow: Russo, 1996. 692 p.
6. Serednytsky L. M., Finley R. I., Petrash-Vaughan M., Lyubchenko V. M. – Woods Illustrated English-Russian / Russian-English Petroleum Technology Dictionary. Dallas / Kyiv : Albion Woods Publisher, 1995. 944 p.
7. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, July 4, 2005. 90 p.
8. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, July 25, 2005. 68 p.
9. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, September 5, 2005. 80 p.
10. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, March 20, 2006. 68 p.
11. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, April 3, 2006. 76 p.
12. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, April 10, 2006. 60 p.
13. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, April 17, 2006. 76 p.
14. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, July 3, 2006. 76 p.
15. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, July 10, 2006. 64 p.
16. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, July 17, 2006. 68 p.
17. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, July 24, 2006. 68 p.
18. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, August 7, 2006. 88 p.
19. Oil & Gas Journal. Baker Hughes Incorporated, August 14, 2006. 72 p.

УДК 821.161.206-2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-16>

**Олександра ЦЕПА,**  
orcid.org/0000-0001-9282-4215  
кандидат філологічних наук, доцент,  
доцент кафедри української та зарубіжної літератури  
Центральноукраїнського державного педагогічного університету  
імені Володимира Винниченка  
(Кропивницький, Україна) [tsepaov@gmail.com](mailto:tsepaov@gmail.com)

## СУБСТАНЦІЯ ЧАСУ В АВТОРСЬКОМУ КОДУВАННІ ІВАНА КОЧЕРГИ (НА МАТЕРІАЛІ П'ЄСИ «МАЙСТРИ ЧАСУ»)

*У статті йдеться про значущість для творчості митця всеохопної думки чи ідеї.*

*Акцентовано на вагомості роздумів Івана Кочерги про субстанцію часу як у п'єсі 1933 року «Майстри часу» («Годинникар і курка»), так і у творчості митця загалом. Окреслено тематичні спектри та ракурси фахових досліджень згаданого драматичного тексту.*

*Обґрунтовано особливості дослідження в ракурсі проблеми автора специфіки художнього кодування часу в п'єсі «Майстри часу» Івана Кочерги. Окреслено відповідний інструментарій систематизації й узагальнення авторських акцентів.*

*На прикладі життєсвіту Карфункеля висвітлено ключові нюанси закодованих у тексті роздумів про вічну субстанцію. Увиразнено низку інших неординарних й епатажних реплік Тобіаса як щодо себе й інших, так і про доколишній світ.*

*Предметом інтерпретації стали авторські міркування про так званий «закон тісного часу», про час як відчуття людей, як вічну субстанцію без початку і кінця, як самозаперечення, рух назад, як конкретну суспільно-історичну екзистенцію, як синтез індивідуального та загальнолюдського вимірів, тлінного і вічного тощо.*

*Спостережено, що суть більшовицької влади оприявлюється драматургом у зображенні грабіжницьких дій більшовиків, їхньої фанатичної самопожертви заради партійної справи, пріоритету громадського, класового над особистим, політики соціалізму.*

*Стверджено, що так звана «інформація» про час представлена в тексті як безпосередньо – у відповідних висловлюваннях дійових осіб, так і опосередковано – у їхніх принагідних роздумах/рефлексіях/учинках. Увиразнено, що авторські роздуми кодуються в тексті реальним (перипетії особистого життя персонажів на тлі соціально-політичних подій – Першої світової війни, Української революції 1917–1921 років, приходу до влади більшовиків, становлення більшовицького суспільства тощо) та ірреальним (містичні, екстрасенсорні здібності Тобіаса Карфункеля) вимірами.*

**Ключові слова:** ідея, час, проблема автора, художнє кодування, реальний та ірреальний виміри.

**Oleksandra TSEPA,**  
orcid.org/0000-0001-9282-4215  
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,  
Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature  
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University  
(Kropyvnytskyi, Ukraine) [tsepaov@gmail.com](mailto:tsepaov@gmail.com)

## THE SUBSTANCE OF THE TIME IN THE AUTHOR'S CODING OF IVAN KOCHERGA (BASED ON THE PLAY "MASTERS OF THE TIME")

*The article deals with the importance of a comprehensive thought or idea for the artist's work.*

*The article focuses on the significance of Ivan Kocherger's reflections on the substance of time both in the play "Masters of the time" ("The Watchmaker and the chicken"), written in 1933, and in the artist's work as a whole. Thematic ranges and angles of a number of different professional studies of the mentioned dramatic text are outlined.*

*The article substantiates the features of the study in the perspective of the author's problem of the specifics of artistic coding of time in the play "Masters of the time" written by Ivan Kocherger. The corresponding tools for systematization and generalization of author's accents are outlined.*

*Using the example of Carfunkel's life world, the key nuances of the reflections on eternal substance encoded in the text are highlighted. A number of other extraordinary and shocking remarks of Tobias are also highlighted, both in relation to himself and others, and about the world around him.*



*The subject of interpretation was the author's reasoning about the so-called "law of cramped time", about time as a feeling of people, as an eternal substance without beginning and end, as self-denial, movement back, as a concrete socio-historical existence, as a synthesis of individual and universal dimensions, mortal and eternal and etc.*

*It is observed that the essence of the power of the bolsheviks is expressed by the playwright in the depiction of the predatory actions of the bolsheviks, their fanatical self-sacrifice for the sake of the party business, the priority of the social, class over the personal, and the policy of social construction.*

*It is argued that the so-called "information" about time is presented in the text both directly – in the relevant statements of the actors, and indirectly – in their random thoughts/reflections/actions. It is noted that the author's reflections are encoded in the text by real (twists and turns of the personal life of the characters against the background of socio-political events – the First World War, the Ukrainian revolution of 1917–1921, the rise to power of the bolsheviks, the formation of bolsheviks' society, etc.) and surreal (mystical, psychic abilities of Tobias Karfunkel) dimensions.*

**Key words:** *idea, time, author's problem, artistic coding, real and unreal dimensions.*

**Постановка проблеми.** Свого часу Іван Кочерга зауважував, що «<...> драматургу для творчості потрібен особливий талант, але перш за все виношена і наболіла думка, ідея, для якої і талант, і мистецтво є тільки засобами відтворення» (Дончик, 1994: 712).

**Аналіз досліджень.** Художнє кодування роздумів, пов'язаних із *Часом*, стало помітним у п'єсі 1933 р. «Майстри часу» («Годинникар і курка»). Така ідея і п'єса загалом набули деякої знаковості для творчості митця, стали магнетично притягальними для відповідних літературно-критичних рефлексій. У цьому ракурсі маємо на увазі дослідження концепції суб'єктивності часу і простору (Бодик, 2004), ідеї як домінуючого чинника в образах-символах (Кудрявцев, 2006), типології символізму (Хороб, 2013), нових інтермедіальних інтерпретацій (Матющенко, 2018), визначальних особливостей тексту (Матющенко, 2010) тощо.

**Мета статті.** Зважаючи на тематичні спектри та ракурси фахових досліджень щодо п'єси І. Кочерги «Майстри часу», вважаємо за доцільне осмислити специфіку художнього кодування в тексті субстанції часу за допомогою відповідного інструментарію концепції, розробленої нами в контексті актуальної у філології проблеми автора (див. розлогіше: (Цепа, 2014: 8–78)). Належній систематизації й узагальненню всіх увиразнених автором нюансів, пов'язаних із субстанцією *Часу*, сприятиме системне обґрунтування відповідних змістово-формальних аспектів драматичного твору.

**Виклад основного матеріалу.** Найбільше авторських роздумів про вічну субстанцію сконцентровано в життєві Tobiasa Karfunkela, якій називав себе «майстром часу», що «розуміє життя <...> і його механізм» (Кочерга). Таке самоусвідомлення і самосприймання «демонічного персонажа», «всесильного повелителя часу» (Цалик, Селігей, 2010: 74) закономірно провокувало низку інших неординарних і епатажних реплік як щодо себе й інших, так і про довколишній світ.

Серед усіх висловлювань німця Tobiasa помітно вирізняється його обґрунтування так званого «закона тісного часу»: «час буває або пустий – цілий рік без подій, – або тісний від різних пригод, що налазять один на один і валіться, як сніг на голова» (Кочерга). З позицій такого філософського світосприйняття він і пояснює вчителю гімназії Юркевичу перипетії його життя: «<...> Адже ж ви самі казали, що багато років проживали дуже нудно. І раптом поїхали за кордон. Ну, для уважний око це вже багато значить. Я зрозуміла, що для вас починалась смуга тісних часів – коли події доганяють один одна і йдуть як зграя риб, що збиралась викидати ікру» (Кочерга).

У контексті висловленого вартими уваги є роздуми драматурга про вагу активної життєвої позиції людини: пасивний Юркевич сприймає свою закордонну поїздку як «усмішку» долі, зустріч із Лідєю – як щасливий випадок, натомість «майстер <...> свого часу» Карфункель перекоаний, що «розумна людина» сама керує подіями власного життя, а тому й радить «руським» інтелектам «працювати, а не мріяти про краще життя, не ворухнувши пальцем, щоб його завоювати, здобути!» (Кочерга).

До речі, Юркевич, що на собі перевіряв, як за двадцять чотири хвилини «можна знайти щастя, <...> втратити щастя, <...> покохати на все життя» (Кочерга), є ще і своєрідною ілюстрацією незвичайних (екстрасенсорних, містичних) здібностей Карфункеля. Ірраціональну сутність Tobiasa доповнюють і його дієвість, віра в успіх власної справи (створити годинник, що «покаже не той час, який нам здається, а той, що є насправді»), мрія – підкоривши час, «панувати на землі» (Кочерга).

Безсумнівно, не лише цікавими для реципієнта, але й такими, що продукують розмаїті асоціативні ряди, є такі акценти доктора механіки: *час як відчуття людей* («Що таке час? Для вас він іде занадто швидко, для мене, навпаки, дуже поволі. Такий час – тільки наше почуття. Його взагалі немає»; «І тоді – і тоді світ пізнає, що таке час.

Люди пізнають, чому півгодини тривають часом довше, ніж десять років, і чому десять років старого такі не схожі на десять років юнака»); **час як вічна субстанція без початку і кінця, як самозаперечення, рух назад** («Час не має ні кінця, ні початку, він заперечує себе, він може йти назад») (Кочерга).

Варто зосередитись на осмисленні автором часу більшовиків – **часу як конкретної суспільно-історичної екзистенції**. У коментарі-оцінці Карфункеля («Вони, а не я, **майстри часу**»), у відповідних репліках-реакціях Черевка («<...> скільки нарobili ми тоді ділов за **короткий час**, коли воювали проти білих! Але **загнуздавши тоді час**, ми його не випустимо, товариші, і тепер. <...> І якщо тоді зуміли за рік здобути те, на що потрібно десять років, то зуміємо й тепер за чотири роки збудувати фундамент соціалізму») та Ліди («Так, це наша лічба, це наші зарубки, які ми робимо на **годиннику історії**. І від цих зарубок, від цих блискучих моментів змінюється обличчя землі. Ми вже робили такі зарубки, Трохимовичу. Ми робили їх там, на фронтах, коли п'ять років здавалися нам як **коротка мить** – а коштували **ста років**, бо потрясли і змінили весь світ») (Кочерга) маємо системні акценти автора про передумови і наслідки історичного перекодування суспільства так званими «приборкувачами» часу. Зауважимо, що саме в добу, коли панувала влада, ідеологи якої зазіхали на всесвітнє панування, відповідні амбітні наміри Карфункеля були зруйновані вщент. Німець зрештою визнав свою поразку перед цими новими «майстрами часу» (Кочерга).

Сама ж суть більшовицької влади оприявляється драматургом у зображенні грабінницьких дій більшовиків («Лундишев <...> **Грабилька, розбійники, бандити. Землю забрали, садибу забрали, будинок забрали. Речі, одержу, золото, срібло. І виїхати не можна. Сиди, подихай з голоду<...>**»), фанатичної самопожертви заради партійної справи, пріоритету громадського, класового над особистим («Ліда. **Я комуністка, Лесю, – значить, теж солдат. Партія кличе – я мушу йти. Це просто й неминуче, як смерть. Юркевич. Партія, партія <...> То навіщо ж тоді ця воля, яку ти захищаєш своєю кров'ю? Навіщо ця воля, якщо партія поглинає твою особу, твою душу, твою любов? Тоді це не воля, а насильство»; «Черевко. <...> мій син <...> вмирає <...> Якщо зараз не впорснуту камфори – до ночі помре. То хіба ж це зупинить мене, примусить зійти з паровоза? Ні, товариші, – я ще міцніше натисну на важіль, бо й життя не**

потрібне ні мені, ні моєму синові, якщо переможуть вороги революції»), політики соцбудівництва з її кодовими пунктами – «**Всесоюзний з'їзд Рад**», «п'ятирічка соціалістичного будівництва», «**фундамент соціалізму**», «**партія, яка <...> до цієї мети веде!**» (Кочерга).

Важливих нюансів у контексті бачення Часу як синтезу індивідуального та загальнолюдського вимірів додає авторське осмислення ролі революції, громадянського протистояння в житті особистості і суспільства. За словами Юркевича, революція «зупинила <...> всі годинники окремих людей і змусила їх жити і вмирати по її великих дзигарях, не питаючи, чи до впадоби це їм, чи ні» (Кочерга). Фанатичне захоплення Черевка революційними досягненнями більшовиків та в'їдливі репліки-коментарі Карфункеля увиразнюють час в аспекті тлінного і вічного: «**Карфункель (розсердившись). А! Ви думаєте, що забирали собі всі поїзда і весь час для ваша революція і зупинили все життя! <...> Життя це поверне вас назад тисячею турбот і жалощів! Воно єсть сильніше, ніж ваша революція!**» (Кочерга). Словами Карфункеля автор провіденційно застерігає від поразки всіх тих, хто не узгоджує свою історичну ходу із законами всесвіту.

**Висновки.** Отже, у процесі дослідження в ракурсі проблеми автора специфіки художнього бачення в п'єсі «Майстри часу» І. Кочерги ми розкодували так звану «інформацію» про **Час** («**закон тісного часу**», **час як відчуття людей, як вічна субстанція, як самозаперечення, як рух назад, як конкретна суспільно-історична екзистенція, як синтез тлінного і вічного** тощо), що представлена в тексті як безпосередньо – у відповідних висловлюваннях дійових осіб, так і опосередковано – у їхніх принагідних роздумах/рефлексіях/учинках. Зауважимо, що відповідні авторські роздуми кодуються в тексті як реальним (перипетії особистого життя персонажів на тлі соціально-політичних подій – Першої світової війни, Української революції 1917–1921 рр., приходу до влади більшовиків, становлення більшовицького суспільства тощо), так і ірреальним (містичні, екстрасенсорні здібності Тобіаса Карфункеля).

Наш підхід аналізу/інтерпретації є черговою спробою не лише урізноманітнення літературознавчої рецепції тексту Івана Кочерги, але й наближення до глибшого пізнання перипетій його життя та специфіки творчості. Представлений інструментарій може бути доповненням чи підґрунтям для низки інших методик або концепцій дослідження як цієї п'єси, так і загалом творчої спадщини Івана Кочерги.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бодик О. Авторська концепція суб'єктивності часу і простору в п'єсах І. Кочерги. *Всеосвіта* : вебсайт. 2004. URL: <https://vseosvita.ua/library/avtorska-konceptsia-subektivnosti-casu-i-prostoru-v-pesah-i-kocergi-128899.html> (дата звернення: 11.01.2021).
2. Іван Кочерга (1881–1952). *Історія української літератури. XX ст.* : у 2-х кн. Київ : Либідь, 1994. Кн. 1. : 1910–1930-ті рр. / за ред. В. Дончика. Київ : Либідь, 1994. С. 712–720.
3. Кочерга Іван. Майстри часу. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1068> (дата звернення: 02.01.2021).
4. Кудрявцев М. Ідея як домінуючий фактор в образах-символах історичної драматургії Івана Кочерги. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2006. № 10. С. 4–10.
5. Матющенко А. Між коном і канонем: нові інтермедіальні інтерпретації української драматургії: нові сценічні версії творів Лесі Українки, Івана Карпенка-Карого, Миколи Куліша та Івана Кочерги. *Дивослово*. 2018. № 4. С. 52–56.
6. Матющенко А. Романтик у лабетах залізної доби: шлях драматурга Івана Кочерги до його шедеврів «Свіччине весілля» та «Майстри часу». *Дивослово*. 2010. № 12. С. 48–51.
7. Хороб С. Типологія символізму в драматичних творах Івана Кочерги і зарубіжних драматургів (на матеріалі п'єс «Алмазне жорно», «Свіччине весілля» та «Майстри часу»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2013. Вип. 1. С. 205–210. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuufilol\\_2013\\_1\\_42](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuufilol_2013_1_42) (дата звернення: 11.01.2021).
8. Цалик С., Селігей П. Таємниці письменницьких шухляд : Детективна історія української літератури. Київ : Наш час, 2010. 352 с.
9. Цепа О. Образ автора в поезіях Тараса Шевченка до заслання. Кіровоград : ПП «Центр оперативної поліграфії «Авангард»», 2014. 260 с.

### REFERENCES

1. Bodyk O. P. Avtorska kontseptsiiia subiektyvnosti chasu i prostoru v piesakh I. Kocherhy [The author's concept of the subjectivity of time and space in the plays of I. Kocherha]. *Vseosvita* [vebsait]. URL: <https://vseosvita.ua/library/avtorska-konceptsia-subektivnosti-casu-i-prostoru-v-pesah-i-kocergi-128899.html> (data zvernennia: 11.01.2021). [in Ukrainian].
2. Ivan Kocherha (1881–1952). *Istoriia ukrainskoi literatury. XX stolittia* [History of Ukrainian literature. XX century]. U 2 kn. Kn. 1: 1910–1930-ti roky / za red. V. H. Donchyka. K. : Lybid, 1994. P. 712–720. [in Ukrainian].
3. Kocherha Ivan. *Maistry chasu* [Masters of time]. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1068> (data zvernennia 02.01.2021) [in Ukrainian].
4. Kudriavtsev M. *Ideia yak dominuiuchy faktor v obrazakh-symvolakh istorychnoi dramaturhii Ivana Kocherhy* [The idea as a dominant factor in the images-symbols of the historical drama of Ivan Kocherha]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*. 2006. № 10. P. 4–10. [in Ukrainian].
5. Matiushchenko A. *Mizh konom i kanonom: novi intermedialni interpretatsii ukrainskoi dramaturhii* [Between law and canon: new intermediate interpretations of Ukrainian drama]. *Dyvoslovo*. 2018. № 4. P. 52–56. [in Ukrainian].
6. Matiushchenko A. *Romantyk u labetakh zaliznoi doby: shliakh dramaturha Ivana Kocherhy do yoho shedevriv "Svichchynne vesillia" ta "Maistry chasu"* [Romantic in the paws of the Iron Age: the path of playwright Ivan Kocherha to his masterpieces "Candle Wedding" and "Masters of Time"]. *Dyvoslovo*. 2010. № 12. P. 48–51. [in Ukrainian].
7. Khorob S. *Typolohiia symvolizmu v dramatychnykh tvorakh Ivana Kocherhy i zarubizhnykh dramaturhiv (na materialii pies "Almazne zhorno", "Svichchynne vesillia" ta "Maistry chasu")* [Typology of symbolism in the dramatic works of Ivan Kocherha and foreign playwrights (based on the plays "Diamond Mill", "Candle Wedding" and "Masters of Time")]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia : Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. 2013. Vyp. 1. P. 205–210. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuufilol\\_2013\\_1\\_42](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuufilol_2013_1_42) (data zvernennia 11.01.21). [in Ukrainian].
8. Tsalyk S. M., Selihei P. O. *Taiemnytsi pysmennytskykh shukhliad: Detektyvna istoriia ukrainskoi literatury* [Secrets of writers' drawers: Detective history of Ukrainian literature]. K. : Nash chas, 2010. 352 p. [in Ukrainian].
9. Tsepa O. *Obraz avtora v poeziakh Tarasa Shevchenka do zaslannia* [The image of the author in the poems of Taras Shevchenko to exile]. Kirovohrad : PP "Tsentri operatyvnoi polihrafii "Avanhard", 2014. 260 p. [in Ukrainian].

УДК 81'37

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-17>**Оксана ЧОРНОУС,***orcid.org/0000-0001-8770-8869*кандидат філологічних наук, доцент,  
завідувач кафедри загальної підготовки та соціальної роботи  
Кропивницького інституту державного та муніципального управління  
(Кропивницький, Україна) *trollly@ukr.net***ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СЕМАНТИКИ ВЛАСНИХ НАЗВ**

У статті характеризуються наявні в славистиці класичні підходи до розуміння семантичності й асемантичності власних назв, а також аналізуються сучасні уявлення щодо того, які саме компоненти складають семантику оніма. Упродовж кількох століть науковий світ дискутує щодо наявності або відсутності в онімів значення. Одним із найвідоміших поборників ідеї асемантичності власних назв став британський філософ Дж. С. Мілль, за спостереженням якого оніми є ярликами, які накладаються на індивідуальний предмет та не мають значення. Означена дискусія не могла не привернути увагу славистів. Як демонструє аналіз, їхні уявлення щодо наявності чи відсутності лексичного значення у власних назв значно різняться. Такі авторитетні українські та російські вчені, як О. Реформатський, О. Ахманова, Н. Арутюнова, А. Уфімцева, К. Левковська, М. Толстой, Є. Галкина-Федорук, І. Железняк, П. Чучка, підтримують міллівську теорію асемантичності онімів, стверджуючи, що пропріативи за авторською термінологією є «семантично ущербними», лексично неповнозначними, не виражають жодних понять, не володіють ніякою смисловою структурою. Окрему наукову спільноту формують лінгвісти, які переконані в тому, що пропріативи мають значення, однак воно специфічне, принципово відмінне від лексичного значення апеятивів (Л. Щерба, Л. Щетинін, Ю. Карпенко, В. Никонов). Значна їх частина переконана в тому, що оніми набувають його лише в контексті, тобто тоді, коли онім вживають у мовленні, у спеціально дібраному мовленнєвому оточенні та особливій мовленнєвій ситуації. Ми також підтримуємо теорію, що власні назви репрезентують частину лексичної системи, є словами, отже, не можуть не мати семантику, однак йдеться про принципово інше, ніж лексичне значення апеятивів. Також у межах останньої групи дослідники мають часом діаметрально протилежні уявлення щодо того, які саме компоненти складають семантику оніма: підходи значно варіюються від трьох і далі компонентів. У роботі розглянуто підходи до компонентів семантики власних назв В. Никонова, Д. Ермоловича, О. Суперанської, М. Голомидової, О. Фоянкової, а також деяких зарубіжних дослідників.

**Ключові слова:** онім, семантика, асемантичність, компоненти семантики пропріатива, славістика.

**Oksana CHORNOUS,***orcid.org/0000-0001-8770-8869*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,  
Head the Department of General Training and Social Work  
Kropyvnytskyi Institute of State and Municipal Governance  
(Kropyvnytskyi, Ukraine) *trollly@ukr.net***PROBLEMATIC ISSUES IN THE SEMANTICS OF PROPER NAMES**

The article describes the classical approaches of Slavistics to the understanding of semantics and its absence in proper names, and analyzes modern ideas about which components make up the semantics of proper names. For centuries, the scientific world has been debating whether or not there is a meaning in proper names. The British philosopher J. S. Mill was one of the most famous proponents of the idea that proper names are meaningless. According to his observations, the names are labels that are superimposed on an individual subject and are irrelevant. This discussion could not but attract the attention of the Slavs. Analysis shows that their perceptions of the presence or absence of a semantics in proper names vary considerably. Authoritative Ukrainian and Russian scholars such as O. Reformatyskyi, O. Akhmanova, N. Arutiunova, A. Ufyntseva, K. Levkovska, M. Tolstoi, Ye. Halkyna-Fedoruk, I. Zheliezniak, P. Chuchka support Millian theory denying that names have a sense. They asserted that proper names are «semantically damaged», lexically irrelevant, express no concepts, have no meaning structure. A special scientific community is formed by linguists who are convinced that proper names have semantics, but it is specific, fundamentally different from the lexical meaning of appellatives (L. Shcherba, L. Shchetynin, Yu. Karpenko, V. Nykonov and others). A lot of them are convinced that names acquire it only in context, that is, when proper name is used in speech, in a specially chosen speech environment and a particular speech situation. We also support the theory that names represent a part of the lexical system, and as words they cannot be without semantics, but it is a fundamentally different semantics than the lexical meaning of the common

*names Also researchers sometimes have diametrically different perceptions of which components constitute the semantics of their own: approaches vary considerably from three to more components. The article examines the approaches to the components of semantics, proposed by V. Nykonov, D. Yermolovych, O. Superanska, M. Holomydova, O. Foniakova, as well as some foreign researchers.*

**Key words:** *onym, semantics, absence of semantics, components of onym semantics, slavistics.*

**Постановка проблеми.** Упродовж кількох століть науковий світ дискутує щодо наявності або відсутності в онімів значення. Одним із найвідоміших поборників ідеї асемантичності власних назв став британський філософ Дж. С. Мілль, за спостереженням якого оніми є ярликами, які накладаються на індивідуальний предмет та не мають значення. Ця концепція була підтримана та розвинута в роботах багатьох європейських науковців, зокрема в дослідженнях В. Брендалья, Е. Бюїссанса, А. Гардінера, Р. Діксона, С. Кріпке, Дж. Лайонза, А. Нурена. Протилежну думку обстоювали М. Бреаль, Г. Фреге, О. Єсперсен, Б. Расселл, Дж. Серль, Л. Вітгенштайн, які умотивовували наявність у власних назв значення в тому чи іншому розумінні. Означена дискусія не могла не привернути увагу славістів. Саме їхні погляди вважаємо за необхідне розглянути для створення цілісного уявлення про цю проблему. Також досі дискусійним залишається питання про те, що саме включати в поняття «значення оніма»: наявність різновекторних концепцій та постійних пошуків у цьому питанні викликає потребу їх проаналізувати та узагальнити.

**Аналіз досліджень.** В українській лінгвістиці семантичні особливості власних назв є об'єктом наукового дослідження Ю. Браїлко, Г. Зимовець, С. Левочкиної, Г. Лукаш, В. Слабоуз, А. Швець, у російській – Н. Аблової, Л. Ахметзянової, З. Бедакової, Н. Боровікової, А. Гузнової, З. Книжникової, І. Кюршунової, О. Нахимової, Є. Плешкова, І. Пономаренко.

**Мета статті** – окреслити цілісний погляд на проблему значення онімів, охарактеризувавши наявні в славистиці класичні підходи до розуміння семантичності й асемантичності власних назв, а також проаналізувати сучасні уявлення щодо того, які саме компоненти складають семантику оніма.

**Виклад основного матеріалу.** Міркування британського філософа Дж. С. Мілля у праці «Система логіки силлогістичної та індуктивної» (1843 рік) щодо відсутності якого-небудь значення у власних назв послугувало відправною точкою для наукових пошуків наступних століть. Географічно його послідовників можна знайти у шведській (А. Нурен), датській (В. Брендаль, Х. Бертельсен), бельгійській (Е. Бюїссанс) лінгвістиці. Його ідеї підтримували А. Гардінер, С. Кріпке,

Дж. Лайонз та інші знані дослідники. Не становив винятку також слов'янський світ.

Так, міллівську теорію асемантичності власних назв розвивав О. Реформатський, який вважав, що значення пропріативів полягає лише в номінації, адже вони не виражають жодних понять (Реформатський, 2004: 36). Такі ідеї підтримала О. Ахманова, за спостереженням якої оніми позначають індивідуальні предмети безвідносно до їхніх ознак, тобто без установавлення відповідності між властивостями предмета, що позначається, і тим значенням (або значеннями), яке має (або мало) це слово або словосполучення (Ахманова, 1969). На думку іншої представниці цієї групи Н. Арутюнової, оніми взагалі є «семантично ущербними», нездатними повідомляти яку-небудь інформацію про предмет, характеризувати його (Арутюнова, 1976: 327). Про лексичну неповнозначність власних назв говорила А. Уфимцева, наголошуючи на тому, що пропріативи не володіють ніякою смисловою структурою (Уфимцева, 1968: 72). Схожу позицію обстоювала К. Левковська, яка зауважувала, що власна назва насамперед виконує завдання розрізнення власних предметів або об'єктів і базується на предметній співвіднесеності, а не на значенні або властивості (Левковская, 2005: 176–180). Доволі однозначною щодо значення онімів є позиція М. Толстого: онім є кодовим знаком конкретного об'єкта, «змістом» якого є сума знань про властивості цього об'єкта, які неоднаково сприймаються різними особами та не мають семантики, тобто суми семантичних ознак (Толстой, 1997: 395–396). Дослідник вважає, що про семантику оніма можна говорити лише настільки, наскільки він пов'язаний (зокрема, етимологічно) з апелятивом. Привертає увагу також позиція Є. Галкиної-Федорук, яка вважає, що власні назви є лише розрізнявальним знаком та не містять ані поняття, ані значення (Галкина-Федорук, 1956: 53–54). В українській ономастиці міллівську теорію асемантичності підтримала І. Железняк. На переконання дослідниці, відсутність семантики в онімів є визначальною, адже саме від цього залежать всі інші риси пропріативів як класу лексики (Железняк, 2001: 15). Не оминув своєю увагою цю проблему ще один знаний український ономаст П. Чучка. Учений стверджував, що прізвища є типовими

асемантичними номінативними одиницями, які не виражають ні лексичне, ні словотвірне значення (Чучка, 2005: XX).

Традиційно їхніми антагоністами виступили дослідники, які обґрунтовували ідею про те, що власні назви мають значення. Значна їх частина переконана в тому, що оніми набувають його лише в контексті (тексті, дискурсі, соціумі, соціолекті), тобто тоді, коли онім вживають у мовленні, спеціально дібраному мовленнєвому оточенні та особливій мовленнєвій ситуації. Такий підхід свідчить про обов'язковість логічного та поняттєвого зв'язку пропріатива з денотатом для виявлення його семантики, причому більшої вагомості набувають співзначення (Плешков, 2017: 72). Цієї думки дотримуються О. Суперанська (закріплені за конкретними об'єктами власні назви в мовленні отримують поняттєвий зміст від властивостей цих одиничних об'єктів (Суперанская, 2009: 8–9); у семантиці власної назви сконцентровані як мовленнєві (адресні), так і екстралінгвальні енциклопедичні (історичні, географічні) відомості, а також психологічні, емоційні, афективні моменти, ідеологічна спрямованість назви та особливості її сприймання (Суперанская, 1973: 322–323)), В. Болотов (оніми мають енциклопедичне значення, що тлумачиться як сума конкретної інформації про денотат; це значення виникає в мовленні) (Болотов, 1972: 333–334)), М. Рут (семантикою власної назви є його внутрішньосоціумна семантика; ім'я живе всередині соціуму й саме всередині нього володіє значенням) (Рут, 2001)). Цікаво, що прихильники цього підходу часом розмежовують мовленнєву та енциклопедичну інформацію (О. Суперанська), а іноді трактують її як суто енциклопедичну, що реалізується лише в мовленні (І. Королева, В. Болотов).

Окрему наукову спільноту формують лінгвісти, які переконані в тому, що пропріативи мають значення як у мовленні, так і в мові, однак воно специфічне, принципово відмінне від лексичного значення апелятивів. Цю концепцію представляють Л. Щерба (особові імена складають абсолютно особливу групу пропріативів, які не мають іншого визначення, ніж «одне з особових імен», однак вони так само є факультативними словами, адже входять у мовлення з очевидним для кожного ситуації смислом (Щерба, 1974: 280); власні назви, як будь-які слова, функціонують у мовленні, отже, мають смисл; значення онімів не обмежується енциклопедичним, однак має включати певний мінімум (поняття), який забезпечив би можливість уживання його в мовленні) (Щерба, 1974: 278); Л. Щетинін (власні назви

мають поняттєве наповнення, однак у мові оніми виражають загальні поняття, а в мовленні – конкретні) (Щетинін, 1966), Ю. Карпенко (власні назви мають специфічну, своєрідну семантику, яка є вузькою, нездатною для видозмін) (Карпенко, 1970: 89); В. Никонов (власні назви мають три плани значення, а саме пряме, етимологічне, антропонімне) (Никонов, 1979: 246). У науковій літературі, аналізуючи цю концепцію, найчастіше семантику власних назв трактують як таку, що акумулює мовленнєву, мовну та енциклопедичну інформацію (Котович, 2017: 132), де мовленнєва інформація репрезентує зв'язок оніма з об'єктом, виявляє ставлення до іменованого ним об'єкта з боку мовця; енциклопедична інформація є сумою інформації про об'єкт; мовна (лінгвістична) інформація містить відомості про мовну належність оніма, словотвірну модель, етимологію, обґрунтування етимона, позамовну характеристику, наголошування та творення похідних форм (Королева, 2016: 18).

Спираючись на міркування В. Котович (Котович, 2017: 131), ми переконуємось у тому, що власні назви репрезентують частину лексичної системи, є словами, отже, не можуть не мати семантику. Серед інших представлених найбільше імпонує концепція розуміння онімів як одиниць мови та мовлення, які мають значення, однак принципово інше, ніж лексичне значення апелятивів.

Однак проблема визнання онімів такими, що мають значення, цим не вичерпується, адже дослідники мають часом діаметрально протилежні уявлення щодо того, які саме компоненти складають семантику оніма. Така неоднозначність пояснюється тим, що в поняття «семантика оніма» закладається не лише смисл лексичного значення, але й, з одного боку, набагато вужчий, що передбачає лише вихідне мотиваційне значення, а з іншого боку, набагато ширший, що містить усю інформацію, яку тільки можна почерпнути з імені (Рут, 2001: 59). Часом семантику власної назви прирівнюють до семантики вихідного апелятива, іноді переносять на ті образи, які складаються в нашій свідомості як певні денотати назв (Плешков, 2017: 72). Сумнівний характер першого варіанта стає очевидним з двох причин (Котович, 2017: 133): по-перше, в онімному просторі функціонує велика кількість власних назв, мотивованих не апелятивом, а іншим пропріативом; по-друге, не завжди можна виявити тотожність семантики вихідного апелятива та семантики апелятива, яка простежується у власній назві (нові смислові відтінки, редукція частини вихід-

ної семантики) (Березович, 1991: 75). Другий варіант частково відображають сучасні підходи до розуміння семантики власних назв. Як приклад наведемо позиції В. Никонова, Д. Єрмоловича, О. Суперанської, М. Голомидової, О. Фоякової.

Трансформуючи три плани значення, виділені В. Никоновим для топонімів, у більш загальний варіант, отримуємо, що кожен онім має доонімне (етимологічне, апелятивне) значення того слова, від якого утворено онім; власне онімне значення, яке належить до функціонування онімів у мовленні; постонімне значення, тобто ті асоціації з назвою, які з'являються в людини в результаті знайомства з об'єктом (Никонов, 1965: 57–61).

Д. Єрмолович виокремив такі чотири компоненти в значенні власних імен: інтродуктивний (існування та предметність іменованого); класифікаційний (належність об'єкта до того чи іншого класу, денотат); індивідуалізаційний (спеціальне призначення конкретної власної назви для іменування об'єкта, референт); характеристичний (набір ознак референта, достатній для розуміння співрозмовниками, про кого або про що йдеться) (Єрмолович, 2001: 12). Позиціонування особових імен як згорнутого повідомлення свідчить про близькість автору дескриптивної теорії.

О. Суперанська визначила, що семантику власної назви складає інформація, яку вона містить, її мовні, мовленнєві та спеціальні ономастичні функції, стилістична й естетична значущість; у ній сконцентровані як мовленнєві (адресні), так і екстралінгвальні енциклопедичні (історичні, географічні) відомості, а також психологічні, емоційні, афективні моменти, ідеологічна спрямованість назви та особливості її сприймання (Суперанская, 1973: 322–323).

М. Голомидова описала такі декілька рівнів або блоків функціонування семантики на прикладі антропонімів:

1) загальна категорійна семантика (іменованний предмет мислиться в його індивідуальній сутності);

2) окрема («приватна») категорійна семантика (повідомляє додаткові ознаки об'єкта через форму назви, наприклад, для антропонімів – це істота, стать, належність до людського роду);

3) окрема характеристична семантика (характеристика конкретного носія залежно від мотивації та внутрішньої форми імені (часом може втрачати свою актуальність));

4) окрема індивідуалізаційна семантика або денотативна співвіднесеність (образ конкретного носія імені, включеного в соціальне середовище) (Голомидова, 1998: 68–70).

О. Фоякова систематизувала компоненти лексичного значення власних назв таким чином:

1) категорійна семантика (граматичне значення предметності, відмінка, роду, частково числа, істоти);

2) власне лексична семантика (номінативне (денотативне) та прагматичне значення оніма);

3) мовні конотації (стилістичне, емоційне, експресивне, соціальне забарвлення імені);

4) «психічна» семантика (уявлення про денотат (референт) у свідомості мовця, різні асоціації, пов'язані з певним іменем-звучанням у загальній свідомості колективу та окремих його соціальних груп, а також свідомості індивіда);

5) культурно-історична семантика (інформація соціального та реально-енциклопедичного характеру) (Фоякова, 1990: 23).

У новітніх європейських та американських дослідженнях творчо переосмислюються семантичні теорії минулого та позиціонується ідея, що власні назви мають значення, однак йдеться про різні його типи. Це питання докладно описане норвезьким дослідником Г. Мотшенбахер (Motschenbacher, 2020). Так, за пропріативами визнається денотативне та конотативне значення. Денотативне значення власної назви не змінюється в усіх контекстах використання, отже, значною мірою відповідає словниковому тлумаченню лексичної одиниці. Оними є специфічними в цьому аспекті, оскільки позначають один конкретний об'єкт. Окрім денотативного, виокремлюють також конотативне значення. Йдеться про те, що залежно від досвіду та знань мовці можуть мати різні асоціації з власними назвами. Так, *Оксфорд* у багатьох людей асоціюється з академічною елітою, при цьому є високою ймовірністю того, що принаймні одна людина асоціює його з місцем проживання своєї бабусі. Етимологічно непрозорі власні назви мають власне пропріальне значення, однак такими є не всі оними. Наприклад, ойконіми, які містять елементи типу *довгий, новий*, з позицій мови в складі власної назви не мають значення, однак для мовців їх описове значення може бути контекстуально активованим (багато мовців абсолютно впевнені, що назви *Лонг-Айленд, Нью-Йорк* пов'язані саме з довжиною, новизною). Окрім цього, оними можуть мати суппозитивні значення. Одним із таких типів значень, який дуже поширений в іменах, є категоричне значення, а саме сприйняття того, що ім'я пов'язане з певним видом базової категорії понять (Nyström, 2016: 48; van Langendonck, 2007: 86). Наприклад, особа, навіть не знаючи, ким є носій імен *Стефанія* чи *Кріс-*

тофер, все одно найвірогідніше припустить, що вони стосуються людини і що ця людина може бути відповідно жінкою чи чоловіком. Так само *Сміт* зазвичай сприймається як прізвище, *Бірмінгем* як топонім, *Темза* як назва річки, *Лассі* як кличка собаки. При цьому прихильники такої ідеї свідомі того, що не всі припущення завжди є правильними, наприклад, іноді *Стефані* може бути ім'ям собаки, а *Бірмінгем* – прізвищем. До того ж деякі особові імена можуть належати як чоловіку, так і жінці, можливі також випадки нестандартного використання імен (Рут, 2001: 28).

Американський дослідник А. Батома диференціює такі три шари: лінгвістичний (буквальне або денотативне значення); культурний, який іноді плутають з етимологічним значенням; окрім мотивацій номінатора, може забезпечити соціально-культурні та філософські заповіді мовної спільноти; прагматичний, що вказує на значення, якого набуває власна назва в контексті її використання (міжособистісний, ситуативний чи соціальний контекст) (Batoma, 2009: 219).

Продуктивними для нашого дослідження вважаємо позиції щодо семантики антропонімів російського лінгвіста О. Черноброва та німецького психолога П. Бальтеса. На підставі результатів проведеного асоціативного експерименту О. Чернобров кваліфікує семантику імені як суб'єктивно-асоціативну, що виявляється на соціально-культурному рівні (Чернобров, 2002: 9). Це значення, на думку дослідника, складається з характерних ознак найбільш відомих носіїв імен,

при цьому зв'язок між цими ознаками та іменами не є поняттєвим; імена більше, ніж апелювати, пов'язані з фоновією інформацією та набагато інформативніші за непрямих мовленнєвих актів, але їхня прагматична інформативність також не є значенням. Німецький психолог П. Бальтес значенням імені вважав психічний образ або описовий набір характеристик, які ми можемо «сприймати» із самого імені та які можуть загалом не відповідати носієві цього імені (Baltes, 1991).

**Висновки.** Уявлення лінгвістів щодо наявності чи відсутності лексичного значення у власних назв значно різняться. Такі авторитетні українські та російські вчені, як О. Реформатський, О. Ахманова, Н. Арутюнова, А. Уфимцева, К. Левковська, М. Толстой, Є. Галкіна-Федорук, І. Железняк, П. Чучка, підтримують міллівську теорію асемантичності онімів, стверджуючи, що пропріативи за авторською термінологією є «семантично ущербними», лексично неповнозначними, не виражають жодних понять, не володіють ніякою смисловою структурою. Окрему наукову спільноту формують лінгвісти, які переконані в тому, що пропріативи мають значення як у мовленні, так і в мові, однак воно специфічне, принципово відмінне від лексичного значення апелютивів (Л. Щерба, Л. Щетинін, Ю. Карпенко, В. Никонов). Також у межах останньої групи дослідники мають часом діаметрально протилежні уявлення щодо того, які саме компоненти складають семантику оніма, адже підходи значно варіюються від трьох компонентів і далі.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. Москва : Наука, 1976. 383 с.
2. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. Москва : Советская энциклопедия, 1969. 607 с.
3. Березович Е. Семантические микросистемы топонимов как факт номинации. *Вопросы ономастики*. 1991. Вып. 19. С. 75–90.
4. Болотов В. К вопросу о значении имени собственного. *Восточнославянская ономастика*. 1972. С. 333–345.
5. Галкіна-Федорук Е. Слово и понятие. Москва : Учпедгиз, 1956. 56 с.
6. Голомидова М. Искусственная номинация в русской ономастике. Екатеринбург, 1998. 232 с.
7. Ермолович Д. Имена собственные на стыке языков и культур. Москва : Р. Валент, 2001. 200 с.
8. Железняк І. Про деякі лінгвістичні ознаки власних назв. *Мовознавство*. 2001. № 1. С. 13–18.
9. Карпенко Ю. О семантике собственных имен. *Актуальные проблемы лексикологии* : тезисы докладов и сообщений Всесоюзной научной конференции (г. Минск, 17–20 июня 1970 года). Минск, 1970. С. 89.
10. Королева И. Информативное поле имен собственных. *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Филология, педагогика, психология*. 2016. № 4. С. 16–22.
11. Котович В. Ойконіми: роздуми про семантику. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2017. С. 129–142.
12. Левковская К. Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала. Москва : КомКнига, 2005. 296 с.
13. Никонов В. Введение в топонимику. Москва : Наука, 1965. 172 с.
14. Никонов В. Имя и общество. Москва, 1979. 280 с.
15. Плешков Е. Значение имени собственного как лингвистическая проблема. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Лингвистика»*. 2017. Т. 14. № 3. С. 71–75.
16. Реформатский А. Введение в языковедение : учебник для вузов. 5-е изд., испр. Москва : Аспект Пресс, 2004. 536 с.
17. Рут М. Антропонимы: размышления о семантике. *Известия Уральского государственного университета*. 2001. № 20. С. 59–64.



18. Суперанская А. Общая теория имени собственного. Москва : Наука, 1973. 366 с.
19. Суперанская А. Ономастика начала XXI века. Москва : Институт языкознания РАН, 2009. 80 с.
20. Толстой Н. Еще раз о «семантике» имени собственного. *Избранные труды*. Москва : Языки русской культуры, 1997. Т. 1 : Славянская лексикология и семасиология. 520 с.
21. Уфимцева А. Слово в лексико-семантической системе языка. Москва : Наука, 1968. 272 с.
22. Фоянкова О. Имя собственное в художественном тексте. Ленинград : ЛГУ, 1990. 103 с.
23. Чернобров А. Философские и логико-методологические основы теории номинации (на материале английских и русских собственных имен) : автореф. дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.04. Москва, 2002. 38 с.
24. Чучка А. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. XLVIII, 701 с.
25. Щерба Л. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград : Наука, 1974. 428 с.
26. Щетинин Л. Слова, имена, вещи: очерки об именах. Ростов-на-Дону : изд-во Ростовского ун-та, 1966. 222 с.
27. Baltes P. Semantic variation in the connotations of personal names. *Deseret Language and Linguistic Society Symposium*. 1991. Vol. 17. Iss. 1. P. 75–85.
28. Batoma A. Onomastics and Indirect Communication among the Kabre of Northern Togo. *Nordic Journal of African Studies*. 2009. № 18 (3). P. 215–234.
29. Motschenbacher H. Corpus Linguistic Onomastics: A Plea for a Corpus-Based Investigation of Names. *Names*. 2020. Vol. 68:2. P. 88–103.
30. Nyström S. Names and meaning. *The Oxford Handbook of Names and Naming* / C. Hough, ed. Oxford : Oxford University Press, 2016. P. 39–51.
31. Langendonck W. Theory and typology of proper names. *Trends in linguistics. Studies and monographs*. Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2007. 378 p.

#### REFERENCES

1. Arutyunova N. Predlozhenie i ego smy'sl. Logiko-semanticheskie problemy'. [The proposal and its meaning. Logical-semantic problems]. Moscow: Nauka, 1976. 383 p. [in Russian].
2. Axmanova O. Slovar' lingvisticheskikh terminov [Dictionary of linguistic terms]. Moscow: Sovetskaya e'nciklopediya, 1969. 607 p. [in Russian].
3. Berezovich E. Semanticheskie mikrosistemy toponimov kak fakt nominacii. [Semantics of place names microsystems as a fact of nomination]. *Problems of Onomastics*. 1991. Volume 19. P. 75–90 [in Russian].
4. Bolotov V. K voprosu o znachenii imeni sobstvennogo [To the question of the meaning of a given name]. *Eastern Slavic Onomastic*. 1972. P. 333–345. [in Russian].
5. Galkina-Fedoruk E. Slovo i ponyatie [Word and concept]. Moscow: Uchpedgiz, 1956. 56 p. [in Russian].
6. Golomidova M. Iskusstvennaya nominaciya v russkoj onomastike [Artificial nomination in Russian onomastics]. *Yekaterinburg*, 1998. 232 p. [in Russian].
7. Ermolovich D. Imena sobstvenny'e na sty'ke yazy'kov i kul'tur. [Proper names at the junction of languages and cultures]. Moscow: R. Valent, 2001. 200 p. [in Russian].
8. Zheliezniak I. Pro deiaki linhvistychni oznaky vlasnykh nazv [Some linguistic characteristics of proper names]. *Movoznavstvo*. 2001. Vol. 1. P. 13–18 [in Ukrainian].
9. Karpenko Ju. O semantike sobstvennykh imjon [About the semantics of proper names]. *Current problems of lexicology*. Minsk, 1970. P. 89 [in Russian].
10. Koroleva I. A. Informativnoe pole imen sobstvennykh [Informative field of proper names]. *IKBFU Press. Issue Philology, pedagogy, and psychology*. 2016. № 4. P. 16–22 [in Russian].
11. Kotovych V. Oikonimy: rozdzumy pro semantiku [Oiconyms: reflections on semantics]. *Native word in ethnocultural dimension*. 2017. P. 129–142 [in Ukrainian].
12. Levkovskaya K. Teoriya slova, principy ee postroeniya i aspekty izucheniya leksicheskogo materiala [Word theory, principles of its construction and aspects of studying lexical material]. Moscow: KomKniga, 2005. 296 p. [in Russian].
13. Nikonov V. Vvedenie v toponimiku [Introduction to toponymy]. Moscow: Nauka, 1965. 172 pp. [in Russian].
14. Nikonov V. Imya i obshhestvo [Name and society]. Moscow: Nauka, 1979. 280 p. [in Russian].
15. Pleshkov E. Znachenie imeni sobstvennogo kak lingvisticheskaya problema [The meaning of a proper name as a linguistic problem]. *Bulletin of the South Ural State University. Series "Linguistics"*. 2017. Vol. 14. No. 3. P. 71–75 [in Russian].
16. Reformatskij A. Vvedenie v yazy'kovedenie [Introduction to linguistics]. Moscow: Aspekt Press, 2004. 536 p. [in Russian].
17. Rut M. Antroponimy: razmyshleniya o semantike [Anthroponyms: reflections on semantics]. *Izvestia. Ural Federal University Journal*. 2001. No. 20. P. 59–64 [in Russian].
18. Superanskaya A. Obshhaya teoriya imeni sobstvennogo [General theory of proper name]. Moscow: Nauka, 1973. 366 p. [in Russian].
19. Superanskaya A. Onomastika nachala XXI veka [Onomastics of the beginning of the 21st century]. Moscow: The Institute of Linguistics of the Russian Academy of Sciences, 2009. 80 p. [in Russian].
20. Tolstoj N. Eshhe raz o "semantike" imeni sobstvennogo. Izbranny'e trudy' [Again on "semantics" of a proper name. Selected works]. Moscow: Languages of Russian culture, 1997. T. 1. 520 p. [in Russian].

21. Ufimceva A. Slovo v leksiko-semanticheskoy sisteme yazyka [Word in the lexico-semantic system of language]. Moscow: Nauka, 1968. 272 p. [in Russian].
22. Fonyakova O. Imya sobstvennoe v xudozhestvennom tekste [Proper name is in the art text]. Leningrad: LGU, 1990. 103 p. [in Russian].
23. Chernobrov A. Filosofskie i logikometodologicheskie osnovy' teorii nominacii (na materiale anglijskix i russkix sobstvenny'x imen) [Philosophical and logical-methodological foundations of the theory of nomination (based on the material of English and Russian proper names)]. Synopsis diss. Doc. of Phil. Sciences: 10.02.04. Novosibirsk State Pedagogical University. Moscow, 2002. 38 p. [in Russian].
24. Chuchka A. Prizvyshcha zakarpatskykh ukrainsiv: istoryko-etymolohichnyi slovnyk [Family names of Transcarpathian Ukrainians: historical and etymological dictionary]. Lviv: Svit, 2005. XLVIII, 701 p. [in Ukrainian].
25. Shherba L. Yazy'kovaya sistema i rechevaya deyatel'nost' [Language system and speech activity]. Leningrad: Nauka, 1974. 428 p. [in Russian].
26. Shhetinin L. Slova, imena, veshhi: ocherki ob imenax [Words, names, things: essays about names]. Rostov-na-Don: Publishing house of Rostov University, 1966. 222 p. [in Russian].
27. Baltes P. Semantic variation in the connotations of personal names. Deseret Language and Linguistic Society Symposium. 1991. Vol. 17. Iss. 1. P. 75–85.
28. Batoma A. Onomastics and Indirect Communication among the Kabre of Northern Togo. Nordic Journal of African Studies. 2009. 18(3). P. 215–234.
29. Motschenbacher H. Corpus Linguistic Onomastics: A Plea for a Corpus-Based Investigation of Names. Names. 2020. Vol. 68:2. P. 88–103.
30. Nyström S. Names and meaning. The Oxford Handbook of Names and Naming / C. Hough, ed. Oxford : Oxford University Press, 2016. P. 39–51.
31. Langendonck W. Theory and typology of proper names. Trends in linguistics. Studies and monographs. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 2007. 378 p.

UDC 821.161.2.09:316.612-044.332-053.6

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-18>

**Tetiana SHAROVA,**

*orcid.org/0000-0002-5846-6044*

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;  
Head of the Department of Ukrainian and Foreign Literature  
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University  
(Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine) tanya\_sharova@ukr.net*

**Sergii SHAROV,**

*orcid.org/0000-0001-5732-9980*

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;  
Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature  
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University  
(Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine) segsharov@gmail.com*

**Svitlana KARNACHOVA,**

*orcid.org/0000-0001-8209-5266*

*Student  
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University  
(Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine) kornacevasvetlana9@gmail.com*

## **M. SAMARSKY'S ARTISTIC WORK ON THE TOPIC OF INCLUSION: MODERN RECEPTION**

*The article considers the issues of M. Samarsky's artistic creativity, the peculiarities of adolescents with physical disabilities social adaptation on the example of the work "Rainbow for a friend". The study provides a general analysis of the writer's work. It was found out that M. Samarsky works closely with various publishers, publishes electronic and paper versions of his works, including Braille language. The list of books published by Ast, Exmo, Altaspera Publishing & Literary Agency Inc. is given. It was found that some writer's works of art were published in digital format, including audio books. The importance of fiction on the topic of inclusion for the socialization of people with disabilities is emphasized. The analysis of M. Samarsky's work "Rainbow for a Friend" is carried out. The study focuses on the work compositional features, indicates the thematic blocks with which you can orient yourself in the content of the literary text. It is revealed that the peculiarity of the work is the main character – a blind boy's guide dog. The story is told by the first person. The content of the work contains the main character's advice to people. This advice makes the reader respect animals and think about their actions. With the help of the dog's voice there are frank hints on people who do not want to change themselves and lose the meaning of life. It is emphasized that the main character Sasha was almost disappointed in life. He does not have the opportunity to see all the beauties of life with his own eyes. The only friend and the adviser for the guy is the guide dog Trison. This interaction allows Sasha to cope with their problems and depressive mood. The work of art has a positive ending. Sasha has recovered from his blindness and can live a full life. At the same time, the guy does not need Trison's help any longer. Therefore, he had to return Trison to the dog's shelter. However, the author leaves the reader the right to guess about the future of the protagonist. The simple and clear language of the art work allows to read the text easily and to get acquainted with its subject matter. The presence of a significant number of reviews on the Internet indicates the relevance of the work and the positive emotions that arise in readers after their reading the story.*

**Key words:** artistic creativity, inclusion, limited possibilities, child, personality.

**Тетяна ШАРОВА,**

*orcid.org/0000-0002-5846-6044*

*кандидат філологічних наук, доцент,  
завідувач кафедри української і зарубіжної літератури  
Мелітопольського державного педагогічного університету  
імені Богдана Хмельницького  
(Мелітополь, Запорізька область, Україна) tanya\_sharova@ukr.net*

**Сергій ШАРОВ,**

*orcid.org/0000-0001-5732-9980*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри української і зарубіжної літератури

Мелітопольського державного педагогічного університету

імені Богдана Хмельницького

(Мелітополь, Запорізька область, Україна) *segsharov@gmail.com*

**Світлана КАРНАЧОВА,**

*orcid.org/0000-0001-8209-5266*

здобувач вищої освіти

Мелітопольського державного педагогічного університету

імені Богдана Хмельницького

(Мелітополь, Запорізька область, Україна) *kornacevasvetlana9@gmail.com*

## ХУДОЖНЯ ТВОРЧІСТЬ М. САМАРСЬКОГО НА ТЕМУ ІНКЛЮЗІЇ: СУЧАСНА РЕЦЕПЦІЯ

*У статті розглядаються питання художньої творчості М. Самарського, особливості соціальної адаптації підлітків з фізичними вадами на прикладі твору «Веселка для друга». У дослідженні зроблено загальний аналіз творчості письменника. Виявлено, що М. Самарський тісно взаємодіє з різними видавництвами, друкує електронні та паперові варіанти своїх творів, у тому числі мовою Брайля. Подано перелік книг, що були видані у видавництвах «Аст», «Ексмо», “Altaspera Publishing & Literary Agency Inc.”. Виявлено, що окремі художні твори письменника видані у цифровому форматі, у тому числі аудіокниги. Наголошується на важливості художньої літератури на тему інклюзії для соціалізації людей з обмеженими можливостями. Здійснюється аналіз художнього твору М. Самарського «Веселка для друга». У дослідженні акцентовано увагу на композиційних особливостях твору, зазначено тематичні блоки, за допомогою яких можна зорієнтуватися у змісті художнього тексту. Виявлено, що особливістю твору є головний герой, яким виступає собака-поводир сліпого хлопця. Розповідь відбувається від першої особи. У змісті твору містяться поради людям від головного героя, які змушують читача поважати тварин, замислитися над своїми вчинками. Через вуста собаки лунають відверті натяки на людей, які не хочуть змінюватися та втрачають сенс життя. Наголошено на тому, що головний герой Сашко майже розчарувався у житті. Він не має можливості бачити всю життєву красу власними очима. Єдиним другом і порадиником для хлопця є собака-поводир Трісон. Така взаємодія дає змогу Сашку впоратися зі своїми проблемами та пригніченим настроєм. Художній твір має позитивний відкритий фінал. Сашко прозрів та може жити повноцінним життям. Водночас Трісон більше не потрібний хлопцю, тому він повинен повернутися в притулок для собак. Однак автор залишає читачу право домислити подальшу долю головного героя. Проста та зрозуміла мова художнього твору дає змогу читачу з легкістю прочитати текст та проникнутись його тематикою. Наявність значної кількості відгуків в Інтернеті свідчить про актуальність твору та позитивні емоції, які виникають у читачів після його прочитання.*

**Ключові слова:** художня творчість, інклюзія, обмежені можливості, дитина, особистість.

**Formulation of the problem.** Today the problem of disabled people socialization is quite relevant. In Ukraine, its solution is carried out in different directions. In particular, inclusive educational environments are being created within a New Ukrainian School, where children can adapt to a full-fledged stay in society. This environment provides an opportunity for children with special educational needs to learn together with other students, to communicate and to interact with them during group work and so on.

A very promising area of disabled people social adaptation is the use of fiction on inclusion. On the one hand, in such works the author creates a certain inclusive environment where the main or secondary characters are. Writers through artistic reception of their own problem vision offer different ways to solve it. On the other hand, reading such works contributes

to the formation of readers' tolerant attitude towards people with social needs, understanding of their features. So, this provides an educational and corrective function of fiction on inclusion. At the same time, the variety of mental and physical disabilities, as well as the increase disabled people number makes the topic of inclusion in the literature quite relevant.

Among famous foreign writers M. Samars'ky should be noted, as the author who joined the reflection of inclusive space through fiction. He is a modern writer who gained popularity at an early age. He wrote a number of works that are recognized as the best in various categories. In particular, the work of art on the theme of inclusion “Rainbow for a friend” was awarded several prizes.

**Research analysis.** Today, the topic of inclusion began to attract not only writers and readers, but also

scientists. The problem of inclusion is reflected in the works of art of domestic (A. Bachynskyi, O. Radushynska, D. Matiash, O. Drachkovska, etc.) and foreign (M. Samars'ky, Y. Ermolaev, S. Zweig, J. Wyndham, A. Marshall, M. Haddon, etc.) writers.

The possibility of forming a tolerant attitude towards people with disabilities by means of fiction is highlighted in the works of O. Derkachova, R. Hrytsun, and N. Holovchenko. General issues of inclusive space are covered in the works of T. Sharova and S. Sharov, where researchers try to highlight the problems of people with physical disabilities, which are depicted in literature.

As for M. Samarsky's work analysis, one can find only reviews of books read on the Internet. There is a lack of thorough scientific research of his work. At the same time, we have our own reception of the writer's works of art and their understanding in the context of the modern literary process.

**The purpose of the article** is a general review of M. Samarsky's creative achievements, highlighting the features of fiction for people with disabilities based on the analysis of the work "Rainbow for a friend".

**Presenting main material.** M. Samarsky creative heritage includes works on various topics, which were published by Ast and Exmo. Altaspera Publishing & Literary Agency Inc. (Canada) published three works by M. Samarsky such as "The Uninvited Guest" (18+, 2018, 288 p.); "Girl named I want" (18+, 2018, 324 p.); "Rapper. White dance in hell" (18+, 2019, 540 p.) (Wikipedia).

Increasing the importance of information and expanding the capabilities of information and communication technologies has led to positive changes in market and social relations (Politanskyi, 2017: 17). Taking into account current trends, M. Samarsky has published e-books: "A novel with a happy ending" (18+, 2018); "Native blood virus (betrayal formula)" (18+, 2018). "The Last Photo" (18+, 2018); "The call of Memory" (12+, 2018); "Stories" (12+, 2018); "The Incredible Adventures of Socrates the Cat" (12+, 2018); "Crucified by Love" (18+, 2018); "A girl named I want" (18+, 2018); "Rapper. White Dance in Hell" (18+, 2019) (Wikipedia).

It should be noted that the use of books in digital format will increase the number of potential readers and reduce the cost of a work of art publishing. The digital format of books is usually presented in \*.txt, \*.htm and \*.pdf format. Moreover, the last two allow to integrate multimedia into the text (Kostiuk, 2014: 212), which makes the book brighter and more competitive. As a result, in recent years, digital versions of books have become serious competitors to

printed books. In addition, there appeared publishers that deal with purely electronic versions of literature on various topics (Zhenchenko, 2018: 81).

Some writer's works of art are dedicated to people with disabilities. As rules such people have a lack of information, they cannot react quickly and adequately to modern changes. For people with visual impairments, this problem is solved at the level of audiobooks production and relief (volume) books (Motyka & Lazarenko, 2010: 58).

The books that use embossed symbols to display the content are called "tactile books". Their "reading" involves obtaining information through tactile sense (Yefimova, 2014: 122). Various technologies are used to create embossed books: contact; contactless; technologies for obtaining embossed images using applications, thermoforming, special materials (Motyka & Lazarenko, 2010: 60).

Despite the significant financial costs, the creation of tactile books is an important task for the socialization of young people with certain physical disabilities. Two books by M. Samarsky's were published in Braille: "Rainbow for a Friend" (2011) and "Formula of Good" (2012). This form of artwork will allow blind people to read the text on their own and experience all the events with the main characters.

A fairly popular format for presenting a literary text is an audiobook, which has a number of advantages. First of all, it concerns the possibility to combine listening to a literary text with the performance of other types of work. In addition, the audiobook in general does not strain the eyes at all, which in the informational society is a very dangerous problem (Tatarinova, 2020: 27).

Several audiobooks by M. Samarsky, which were voiced by the recording studio "L-records": "Rainbow for a Friend" (2011); "On a Swing among the Hills" (2012); "Formula of Good" (2013); "The call of memory" (2015); "Island of Luck" (2015) (Wikipedia) were distributed. The format of the audiobook involves at least three people: the author who wrote the work of art; an announcer or actor who reads a work of art; a reader who listens to the finished audio product. Moreover, the writer interprets his vision of the world, the narrator conveys it through his intonation, style of speech, and the reader on the basis of what he has heard, creates his own vision of the work of art (Chukreeva, 2015: 201). That is why the person who reads the audiobook must be a professional announcer, and the recording must take place on the professional equipment.

People with certain physical disabilities often need help in their adapting to modern living conditions. In this case, there is a category of works of art on the

theme of inclusion. Such publications raise serious issues concerning the alienation, secrecy of people with special needs, their psychological and communicative unpreparedness for the usual dialogue with other people (Sharov & Sharova, 2019: 113). Inclusive literature is primarily intended for the formation of a tolerant attitude towards people with special needs (Derkachova, Ushnevych & Tytun, 2020: 183), understanding of their individual characteristics. At the same time, it is in no way intended to form readers' pity for such people (Hrytsun, 2020: 23). It should be noted that in Ukraine a group of writers and scholars, who study inclusion in literature, write fiction on relevant topics (Holovchenko, 2020: 208), touch issues related to the socialization of people with disabilities in a modern society has been formed.

M. Samarsky reproduces his vision of the inclusion problem of in the work "Rainbow for a Friend" (Samarskij). It is not often possible to pick up a book where the protagonist tells on his own behalf. There are much fewer books where the main characters are dogs. However, there is a very limited number of works of art where the main role is played by a dog, telling the story on its own behalf. The work, written in 2012, consists of two parts entitled "Road to Home" and "Rainbow". Reading the book, you can conditionally highlight certain thematic blocks that reveal the plot of the work:

- a story about guide dogs;
- a story about Ivan Savelyiovych's helping;
- Trison's acquaintance with Sasha;
- Trison's abduction;
- heroic deed of a dog;
- working days of the guide dog;
- information block about celebrity dogs;
- Trison's care for Sasha;
- Sasha and surgery;
- a farewell scene of Sasha and Trison.

In the work, the author speaks sublimely about the breed of a guide dog – Labrador, and calls him by the beautiful name Trison (Trisha). Readers in the work can learn that the dog has been taught in a special school for a long time. One of the main tasks of guide dogs is to bring the ward to the destination. You need to be able to guide a person on the street, especially while he was crossing the road. You need to know a certain number of routes and build them in such a way that you can warn a blind person about the danger in time. The guide dog must be able to show his owner where the entrance and exit are.

Trison is now 5 years old. And although he does not speak a human language, he understands everything. In the work, the author gives twice a list of words that should be studied by a dog and sometimes

speak in his own way, like a dog: walk, stand, go, tired, help, food, cold, hot, sleep, sorry. The book has repeatedly stated that a dog is really a friend of a man, especially when it comes to guide dogs. They get used to their wards and take care of them. So, Trison thinks of his master Sasha: "If necessary, I will give my life for him and for his rainbow" (Samarskij).

Along with the guide dog, the author gives us the image of a 13-year-old boy Sasha, who lost his sight after the accident. He remembers a happy sighted life from his childhood, often recalls pleasant moments. There is a dream in the boy's life: to see a rainbow in the sky. It seems such a banal desire. However, those people who cannot see the light, unfortunately, will not be able to realize a dream like this.

There are such places in the book where you can cry and sympathize with Sasha when he says that he liked to look at the rainbow: "I don't know, I remember everything calmly, but as soon as I remember the rainbow, I want to cry" (Samarskij). Such scenes motivate readers to sympathize. However, it is clear from the text that vision can return: "If you see a rainbow in the sky, bark three times"; "Do you think I'll ever see a real rainbow?" (Samarskij).

It should be noted that the author does not seek to evoke sympathy in people. He may show how much dogs can take care of those people who are completely or partially abandoned by humans. Sometimes, even, do not refuse, but simply shun their inferiority. In the novel, the guide dog Trison says: "I have long noticed that sighted people look at the blind <...> with some fear, as if there was not a man at all in front of them" (Samarskij).

In response to the book "Rainbow for a Friend" on this occasion, readers say: "A wonderful truth that came from the mouth of a guide dog about his wards: "They need help, not pity!". How simply it is said, but how difficult it is for society to assimilate <...>, to each of us who is not directly affected by the life of a person with disabilities" (Pomogaya slepym, February 08, 2021).

Sasha understands that he will never be able to see the environment with his own eyes, so he enjoys life when Trison is around. Revealing the life of a guide dog from the Labrador family on the pages of the book, the writer brought readers closer to understanding such animals and their proper respect. After reading the work, you start thinking about bringing the animal home and taking care of it, looking after it.

When reading the book, you can understand that it is intended for children, because it is written about a teenager in a simple and clear language. The author himself emphasizes that the book is for those who have alive hearts. This M. Samarsky's opinion sounds

in the dedication of the work "Rainbow for a friend": "I dedicate the book to those who have dead eyes, but alive hearts. The best thing a person has is a dog" (T. Sharle) (Samarskij).

The book "Rainbow for a Friend" teaches understanding people with certain disabilities, because you can lose your sight even due to excessive anxiety or stressful situations in life. In addition, it is designed for those who begin to get frustrated in life. However, after reading you can feel the author's call never to give up, but to fight constantly, to fight for their lives, for their own happiness.

At the end of the work, the reader learns that Sasha is recovering and begins to see. But along with such good news, it becomes clear that the boy does not need the dog any longer. According to the requirements of the school, the guide dog in case of the owner's recovery must be returned. Sasha misses his friend, does not want to return it. However, he understands that Trison can be useful to another person who has vision problems. Of course, the guy agrees. And at the moment of parting with his best friend he sees a rainbow in the sky. It is at this point that Trison leaves him alone with his dream which has come true.

One of the proofs of the work of art popularity is the positive feedback from readers. As the work "Rainbow for a Friend" is presented on the Internet, many readers leave their feedbacks online. Here are some of them: "An amazing book. Good with a little stubbornness. Although a bit naive, a bit full of details" (Vidhuk, June 06, 2019); "The book is incredibly interesting, good and instructive, allows you to remember such things as friendship, loyalty, kindness

and compassion for others. The book teaches sensitivity and good attitude to animals" (Vidhuk, February 08, 2021); "It is very positive, but at the same time very serious, it teaches relationships and kindness. There is something to laugh about and there is something to think about" (Vidhuk, December 29, 2017); "The story is told on behalf of a guide dog. There are a lot of adventures here... But it's not even about adventures. In philosophy, if it can be called so" (Vidhuk, November 15, 2018); "In the story, the author tells of a touching friendship between a Labrador dog and a blind boy. This is not even a friendship, but the union of souls: a guide dog and a child who can understand each other without words" (Vidhuk, April 9, 2019).

**Conclusions.** Thus, the work of M. Samarsky attractively differs in the variety of directions and ways of conveying the work of art to readers. The writer's work is presented in printed and tactile editions, electronic versions of books, audio format. This diversity allows you to increase the target audience to get acquainted with of the writer's work.

Reading the book *Rainbow for a Friend*, teenagers can learn to treat people with disabilities and animals with understanding. Adults will be able to rethink the difficulty of those issues that are relevant today: the adaptation of the adolescent in the society, the child's experience due to a certain defect. M. Samarsky's work "Rainbow for a Friend" should be read to children in order to avoid negative consequences in the children's environment in the future. Adults should read the book "Rainbow for a Friend" in order to bring up a true and tolerant person who will be aware of their place and purpose in the world.

#### BIBLIOGRAPHY

1. Відгук на книгу М. Самарського «Веселка для друга» (29.12.2017 р.). URL: [https://otzovik.com/review\\_5834518.html](https://otzovik.com/review_5834518.html) (date of accessed: 08.02.2021).
2. Відгук на книгу М. Самарського «Веселка для друга» (15.11.2018 р.). URL: <https://www.livelib.ru/book/1000521056-raduga-dlya-druga-mihail-samarskij> (date of accessed: 08.02.2021).
3. Відгук на книгу М. Самарського «Веселка для друга» (14.03.2019 р.). URL: [https://otzovik.com/review\\_7880434.html](https://otzovik.com/review_7880434.html) (date of accessed: 08.02.2021).
4. Відгук на книгу М. Самарського «Веселка для друга» (09.04.2019 р.). URL: <https://www.livelib.ru/book/1000521056-raduga-dlya-druga-mihail-samarskij> (date of accessed: 08.02.2021).
5. Відгук на книгу М. Самарського «Веселка для друга» (09.06.2019 р.). URL: <https://www.livelib.ru/book/1000521056-raduga-dlya-druga-mihail-samarskij> (date of accessed: 08.02.2021).
6. Головченко Н. Роль сучасної української літератури у формуванні толерантного суспільства. *Актуальні проблеми педагогічної освіти: новації, досвід та перспективи* : збірник тез доповідей I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (10 квітня 2020 року, м. Запоріжжя). 2020. С. 207–210.
7. Грищун Р. Відображення філософії інклюзії в сучасній прозі для дітей. *Українська література в просторі культури і цивілізації* : збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2020. С. 22–23.
8. Сфімова М. Проектування тактильних книг для дітей із вадами зору в Україні та за кордоном. *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті*. 2014. № 2. С. 121–123.
9. Женченко М. Цифрові трансформації видавничої галузі : монографія. Київ : Жнець, 2018. 436 с.
10. Костюк А. Електронне видання в цифрову еру: сутність і визначення поняття. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. № 55. С. 210–214.

11. Мотика М., Лазаренко Е. Тактильна книга: аналіз функцій, вимог, технологій виготовлення. *Квалілогія книги*. 2010. № 2. С. 56–63.
12. Політанський В. Інформаційне суспільство в Україні: від зародження до сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2017. № 42. С. 16–22.
13. Помогаю слепым, мы прозреваем сами. Отзыв на книгу М. Самарского «Радуга для друга» (09.04.2019). URL: <https://www.livelib.ru/review/1115769-raduga-dlya-druga-mihail-samarskij> (date of accessed: 08.02.2021).
14. Самарский М. Радуга для друга. URL: [http://loveread.ec/read\\_book.php?id=15739&p=1](http://loveread.ec/read_book.php?id=15739&p=1) (date of accessed: 08.02.2021).
15. Самарський М. *Вікіпедія*. URL: <http://surl.li/iwmv> (date of accessed: 08.02.2021).
16. Шаров С., Шарова Т. Художній простір на тему інклюзії як засіб соціалізації в суспільстві. *Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (9–10 серпня 2019 р., м. Одеса). 2019. С. 112–115.
17. Татарінова Л. Аудиокнига. Тенденції розвитку 2020 року. *Вісник Книжкової палати*. 2020. № 5 (286). С. 27–31. DOI: [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.5\(286\).27-31](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.5(286).27-31).
18. Чукреева М. Аудиокнига в системі культури. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2015. № 9-1. С. 200–202.
19. Derkachova O., Ushnevych S., Tytun O. Inclusive space in the literature for children (On the base of the tale “Non-jumping Bunny and his Brave Mother” by Oksana Drachkovska). *Mountain School of Ukrainian Carpaty*. 2020. № 22. P. 182–188. DOI: <https://doi.org/10.15330/msuc.2020.22.182-188>

## REFERENCES

1. Vidhuk na knyhu M. Samarskoho “Veselka dlia druha» (29.12.2017) [Review of M. Samarsky’s book “Rainbow for a Friend” (29.12.2017)]. Retrieved from: [https://otzovik.com/review\\_5834518.html](https://otzovik.com/review_5834518.html) [in Russian].
2. Vidhuk na knyhu M. Samarskoho “Veselka dlia druha» (15.11.2018) [Review of M. Samarsky’s book “Rainbow for a Friend” (15.11.2018)]. Retrieved from: <https://www.livelib.ru/book/1000521056-raduga-dlya-druga-mihail-samarskij> [in Russian].
3. Vidhuk na knyhu M. Samarskoho “Veselka dlia druha» (14.03.2019) [Review of M. Samarsky’s book “Rainbow for a Friend” (14.03.2019)]. Retrieved from: [https://otzovik.com/review\\_7880434.html](https://otzovik.com/review_7880434.html) [in Russian].
4. Vidhuk na knyhu M. Samarskoho “Veselka dlia druha» (09.04.2019) [Review of M. Samarsky’s book “Rainbow for a Friend” (09.04.2019)]. URL: [https://otzovik.com/review\\_8028211.html](https://otzovik.com/review_8028211.html) [in Russian].
5. Vidhuk na knyhu M. Samarskoho “Veselka dlia druha» (09.06.2019) [Review of M. Samarsky’s book “Rainbow for a Friend” (09.06.2019)]. Retrieved from: <https://www.livelib.ru/book/1000521056-raduga-dlya-druga-mihail-samarskij> [in Russian].
6. Holovchenko N. Rol suchasnoi ukrainskoi literatury u formuvanni tolerantnoho suspilstva [The role of modern Ukrainian literature in the formation of a tolerant society]. *Current problems of pedagogical education: innovations, experience and prospects*: Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference with international participation, Zaporizhzhia, April 10, 2020, P. 207–210 [in Ukrainian].
7. Hrytsun R. Vidobrazhennia filosofii inkluzii v suchasni prozi dlia ditei [Reflection of the philosophy of inclusion in modern prose for children]. *Ukrainian literature in the space of culture and civilization*, 2020. P. 22–23 [in Ukrainian].
8. Yefimova M. Proektuvannia taktylnykh knyh dlia ditei iz vadamy zoru v Ukraini ta za kordonom [Designing tactile books for visually impaired children in Ukraine and abroad]. *Traditions and innovations in higher architectural and artistic education*. 2014. № 2. P. 121–123 [in Ukrainian].
9. Zhenchenko M. Tsyfrovi transformatsii vydavnychoi haluzi: monohrafiia [Digital transformations of the publishing industry: monograph]. Kyiv: Zhnets, 2018. 436 p. [in Ukrainian].
10. Kostiuk A. Elektronne vydannia v tsyfrovi eru: sutnist i vyznachennia poniattia [Electronic publishing in the digital age: the essence and definition]. *Scientific notes of the Institute of Journalism*. 2014. № 55. P. 210–214 [in Ukrainian].
11. Motyka M., Lazarenko E. Taktylna knyha: analiz funktsii, vymoh, tekhnologii vyhotovlennia [Tactile book: analysis of functions, requirements, manufacturing technologies]. *Qualification book*. 2010. № 2. P. 56–63 [in Ukrainian].
12. Politanskyi V. Informatiine suspilstvo v Ukraini: vid zarozhennia do sohodennia [Information society in Ukraine: from its origin to the present]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*. 2017. № 42. P. 16–22 [in Ukrainian].
13. Pomogaya slepym, my prozrevaem sami. Otzyv na knihu M. Samarskogo “Raduga dlya druga” [Helping the blind, we see ourselves. Review of the book by M. Samarsky “Rainbow for a friend”]. Retrieved from: <https://www.livelib.ru/review/1115769-raduga-dlya-druga-mihail-samarskij> [in Russian].
14. Samarskij M. Raduga dlya druga [Rainbow for a Friend]. Retrieved from: [http://loveread.ec/read\\_book.php?id=15739&p=1](http://loveread.ec/read_book.php?id=15739&p=1) [in Russian].
15. Samarskij M. Wikipedia. Retrieved from: <http://surl.li/iwmv> [in Russian].
16. Sharov S., Sharova T. Khudozhnii prostir na temu inkluzii yak zasib sotsializatsii v suspilstvi [Art space on the theme of inclusion as a means of socialization in society]. *Priority directions of development of modern pedagogical and psychological sciences*: Proceedings of the International scientific-practical conference, Odessa, August 9–10, 2019, P. 112–115 [in Ukrainian].
17. Tatarinova L. Aудиокнига. Tendentsii rozvytku 2020 roku [Audiobook. Development trends in 2020]. *Bulletin of the Book Chamber*. 2020. № 5 (286). P. 27–31 [in Ukrainian]. DOI: [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.5\(286\).27-31](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.5(286).27-31)
18. Chukreeva M. Аудиокнига в системе культуры [Audiobook in the system of culture]. *Historical, philosophical, political and legal sciences, cultural studies and art history. Questions of theory and practice*. 2015. № 9-1. P. 200–202 [in Russian].
19. Derkachova O., Ushnevych S., Tytun O. Inclusive space in the literature for children (On the base of the tale “Non-jumping Bunny and his Brave Mother” by Oksana Drachkovska). *Mountain School of Ukrainian Carpaty*. 2020. № 22. P. 182–188. DOI: <https://doi.org/10.15330/msuc.2020.22.182-188>.



**Юлія ШВЕЧКОВА,**

*orcid.org/0000-0002-1441-4541*

викладач служби мовної підготовки мовного відділу

Національної академії Національної гвардії України

(Харків, Україна) *YuliiaShvechkova19.03@gmail.com*

## ПОЛІТИЧНІ ЕВФЕМІЗМИ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ І ТАКТИК У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОМОВ ТЕРЕЗИ МЕЙ)

Сьогодні однією зі сфер, без якої неможливо уявити наше життя, є політика. Політик як мовна особистість, задіяна в цій галузі, повинен (-нна) володіти своєю мовою на максимально високому рівні, оскільки мова для нього/неї – це запорука його/її професійного успіху. Для досягнення мети своєї промови політичний (-на) діяч (-ка) має вдаватися до безлічі лексико-стилістичних засобів, проте одним із найбільш поширених, безумовно, є евфемізми. Головна ціль, якої прагне досягнути мовець під час евфемізації свого мовлення в ході політичних виступів, полягає у прагненні уникати комунікативних конфліктів, приховувати або пом'якшувати негативні сторони певних явищ у житті суспільства, налагоджувати зі слухачами гарні стосунки. Крім того, політичні евфемізми є одним з найкращих інструментів реалізації комунікативних стратегій і тактик, адже саме завдяки ним можливо максимально ефективно уникнути будь-якої дискримінації, забезпечити ефективну мовленнєву співпрацю учасників комунікативного акту, врегулювати суперечки, вплинути на думку суспільства тощо. Матеріалом проведення нашого дослідження стали 3 тексти політичних промов колишньої прем'єр-міністра Великої Британії Терези Мей (за період 2016–2019 рр.), в яких було проаналізовано комунікативні стратегії і тактики, реалізовані за допомогою 40 політичних евфемізмів. Метою статті є виявлення основних комунікативних стратегій і тактик, реалізованих за допомогою політичних евфемізмів, у промовах Терези Мей. У результаті дослідження з'ясовано, що більшість політичних евфемізмів (18 евфемізмів, 45%), які ми виявили в проаналізованих нами промовах Терези Мей, становить стратегію ввічливості (реалізовану такими основними комунікативними тактиками, як максима такту, максима симпатії, максима антиконфліктності, максима згоди). Визначено, що значна кількість (15 евфемізмів, 37,5%) цих мовних засобів допомагає під час реалізації стратегії ухилення (представлену такими основними комунікативними тактиками, як пом'якшення категоричності, узагальнення, відхилення від теми, зміна теми, контроль над темою). Доведено, що політичним евфемізмам цієї політичної діячки також притаманна стратегія маніпулювання (виражена такими основними комунікативними тактиками, як тактика єдності зі слухачами й тактика дистанціювання від небажаної ситуації), хоча в меншій кількості (7 евфемізмів, 17,5%). Перспектива подальшого дослідження вбачається в проведенні компаративного аналізу комунікативних стратегій і тактик у політичному дискурсі на матеріалі промов різних політиків та виявленні особливостей їхніх стратегій і тактик з урахуванням гендерної належності.

**Ключові слова:** евфемізм, політичний евфемізм, політичний дискурс, комунікативна стратегія, комунікативна тактика.

**Yuliia SHVECHKOVA,**

*orcid.org/0000-0002-1441-4541*

Lecturer at the Language Training Service of the Language Department

The National Academy of the National Guard of Ukraine

(Kharkiv, Ukraine) *YuliiaShvechkova19.03@gmail.com*

## POLITICAL EUPHEMISMS AS A MEANS OF COMMUNICATIVE STRATEGIES AND TACTICS IMPLEMENTATION (CASE STUDY OF THERESA MAY'S SPEECHES)

Today, one of the areas without which it is impossible to imagine our life is politics. A politician as a linguistic personality involved in this field must know his/her language at the highest level because the language for him/her is a key to his/her professional success. In order to achieve the aim of his/her speech, a politician must resort to many lexical and stylistic means, but one of the most common ones is, of course, euphemisms. The main object that the speaker aims to achieve when using euphemisms during his/her political speeches is to aspire to avoid communicative conflicts, hide or minimize the negative aspects of certain phenomena in society, establish good relations with listeners. In addition, political euphemisms are one of the best tools for communicative strategies and tactics implementation because it is thanks to them that it is possible to avoid any discrimination to maximum effect, ensure effective speech cooperation of

*communication act participants, resolve disputes, influence public opinion etc. The material of our research is 3 political speeches of the former Prime Minister of the United Kingdom Theresa May (during the period from 2016 to 2019) where 40 communicative strategies and tactics implemented with the help of 40 political euphemisms have been analyzed. The purpose of the article is to identify the main communicative strategies and tactics implemented by means of political euphemisms in Theresa May's speeches. As a result of our research it has been clarified that most of the political euphemisms (18 euphemisms, 45%) that we found in Theresa May's speeches that we analyzed presents politeness strategy (implemented by such basic communicative tactics as the maxim of tact, the maxim of sympathy, the maxim of anti-conflict, the maxim of consent). It has been found that a significant number (15 euphemisms, 37.5%) of these language tools helps in the implementation of the deviation strategy (represented by such basic communicative tactics as down-toning, generalization, deviation from the topic, change of the topic, control over the topic). It has been proved that the political euphemisms of this political figure are also characterized by the manipulation strategy (expressed by such basic communicative tactics as tactics of unity with listeners and tactics of distancing from an undesirable situation), although they are in the minority (7 euphemisms, 17.5%). The prospects of our further research is the conducting a comparative analysis of communicative strategies and tactics in political discourse on the material of different politicians speeches and the identifying the features of their strategies and tactics taking into account gender.*

**Key words:** *euphemism, political euphemism, political discourse, communicative strategy, communicative tactics.*

**Постановка проблеми.** Політична діяльність завжди відігравала й відіграє особливо важливу роль, адже саме від неї залежать теперішнє та майбутнє цілих держав. Одними з головних інструментів професійної діяльності політиків, звичайно, є здатність до ефективної комунікації та високий рівень володіння мовою, у тому числі вживання у своїх політичних промовах політичних евфемізмів. Важливість останніх обумовлена тим, що ці мовні засоби допомагають попередити комунікативні конфлікти, уникнути неввічливих та грубих висловлювань, відвернути увагу від державних проблем, применшити їх значення тощо. Крім того, політичні евфемізми є одним із головних інструментів реалізації комунікативних стратегій і тактик, які за умови правильного застосування також відіграють не менш важливу роль у політичному дискурсі, оскільки досягнення поставленої мети неможливе без планування і прогнозування своїх дій і діяльності. Проте питання політичних евфемізмів як засобу реалізації комунікативних стратегій і тактик у політичному дискурсі на матеріалі промов англійських політиків поки що залишається маловивченим, незважаючи на актуальність цієї теми, що визначається надзвичайною важливістю цих лексико-стилістичних засобів у вищезазначеному типі дискурсу, а також користю переймання політичного досвіду провідних країн.

**Аналіз досліджень.** Вивченням евфемізмів як особливих одиниць мови займалися такі вітчизняні науковці, як О. Януш, В. Великорода, Л. Єфімов, Л. Ставицька, І. Мілева, а також, такі зарубіжні дослідники, як Л. Крисін, Дж. Оруелл, Р. Спірс, Л. Артюшкіна, К. Хем. Проблематиці стратегій і тактик у лінгвістиці приділяли увагу такі українські та закордонні вчені, як Ф. Бацевич, А. Белова, О. Іссерс, І. Брадецька, Т. Янко, Т. ван Дейк.

**Мета статті** – виявити основні комунікативні стратегії і тактики, реалізовані за допомогою політичних евфемізмів, у промовах Терези Мей.

**Виклад основного матеріалу.** Незважаючи на те, що у сучасній лінгвістиці представлено безліч дефініцій понять «евфемізм», «політичний евфемізм», «комунікативна стратегія», «комунікативна тактика», єдиної точки зору стосовно їх визначень не існує. У статті ми погоджуємося з українським дослідником О. Янушем, який вважає, що «евфемізми – це вислови, що вживаються для уникнення слів із грубим чи непристойним змістом, неприємним забарвленням» (Януш, 1997: 89).

Щодо поняття «політичний евфемізм», то ми поділяємо точку зору дослідниці К. Темірбаєвої, яка стверджує, що політичні евфемізми – це «слова і вирази, які вживаються у мові політика замість небажаних слів і виразів задля того, щоби приховати, пом'якшити або викривити зміст освітлюваних подій і явищ» (Темірбаєва, 1991: 16).

Таким чином, ми бачимо, що поняття «евфемізм» і «політичний евфемізм» є тотожними, відрізняє їх лише сфера вжитку. Вживання політичних евфемізмів характерне для власне політичного дискурсу.

*На основі прагматичних особливостей вживання евфемізмів виділяють безліч відповідних функцій.*

І. Грогодза (2013: 28–30) виокремлює такі функції евфемізмів у сучасному політичному дискурсі:

1) маніпулятивна (полягає у використанні евфемізмів задля впливу на свідомість реципієнта, формування його світогляду);

2) маскувальна (передбачає використання евфемізмів представниками певної соціальної, професійної чи вікової групи задля ускладнення сприйняття негативних явищ реальності особами, що не належать до цієї групи);

3) елевативна (евфемізми, які виконують елевативну функцію, використовуються для номінації непрестижних професій, організацій, установ, товарів чи дій);

4) меліоративна (ґрунтується на прагненні адресанта пом'якшити негативні наслідки своєї діяльності або діяльності своїх союзників);

5) кооперативна (відображає прагнення адресанта уникнути статевої, вікової, соціальної, расової або релігійної дискримінації і забезпечити ефективну мовленнєву співпрацю учасників комунікативного акту);

6) превентивна (передбачає використання евфемізмів задля уникнення табуйованих слів, а саме прямих номінацій релігії, смерті, фізіологічних процесів та статевих актів).

*Усі функції політичних евфемізмів безпосередньо пов'язані з комунікативними стратегіями і тактиками, яких дотримується політичний (-на) діяч (-ка).*

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зафіксовано таке визначення понять «стратегія» і «тактика»: стратегія – це мистецтво економічного, політичного і суспільного керівництва масами, яке має визначити головний напрям їхніх дій і вчинків; тактика – це способи, прийоми досягнення певної мети (Бусел та ін., 2005: 1399, 1428). Ми вважаємо, що ці визначення є доволі влучними, тому в нашій роботі спираємося саме на них.

На нашу думку, найбільш поширеними стратегіями, які можуть бути реалізованими за допомогою політичних евфемізмів, є стратегії ввічливості, співробітництва, маніпулювання, ухилення, переконання.

*Перевірити це припущення ми вирішили на політичних евфемізмах колишньої прем'єр-міністра Великобританії Терези Мей.*

Як ми з'ясували, головними мотивами вибору комунікативних стратегій і тактик у політичному дискурсі Терези Мей є такі: необхідність дотримання правил ввічливості; пом'якшення гострих кутів різних соціальних питань; прагнення уникнути суспільного резонансу, масових обурень, що можуть призвести до певних мітингів, страйків; намагання уникнути міжнародних конфліктів. Ці мотиви привели до дотримання нею в проаналізованих нами промовах стратегій ввічливості, ухилення та маніпулювання.

*Яскравими прикладами евфемізмів, які представляють стратегію ввічливості, можна назвати евфемізми, які виконують кооперативну, елевативну та превентивну функції. Наприклад, а privileged few – привілейований клас (у цьому кон-*

тексті замінює *rich people – багаті люди*) (2016b); *two people who love one another regardless of their sexuality – двоє людей, які кохають одне одного, незважаючи на свою статеву належність* (у цьому контексті замінює пряме найменування людей із нетрадиційною сексуальною орієнтацією) (2016b); *black – темношкірий* (у цьому контексті замінює *a Negro – негр*) (2016a) (тут і далі переклад автора статті – Ю. Швечкової).

У досліджених нами промовах Терези Мей стратегія ввічливості була реалізована переважно такими тактиками, як максима такту, максима симпатії, максима антиконфліктності, максима згоди.

Доволі вагоме місце у її політичних промовах також посідає стратегія ухилення. Під час своїх політичних виступів колишня прем'єр-міністр вдавалася до евфемізмів, які виконують меліоративну та маскувальну функції, адже саме вони є «постійними помічниками» цієї стратегії. Прикладами політичних евфемізмів, якими вона представлена, є такі: *injustices – несправедливості* (у цьому контексті замінює *social and economic problems – соціальні та економічні проблеми*) (May, 2016a); *people don't always have job security – люди не завжди мають гарантію робочого місця* (у цьому контексті замінює фразу на кшталт «люди не завжди захищені від звільнення», що, звичайно ж, звучала би більш гостро) (May, 2016b); *I leave Downing Street – Я залишаю Даунінг-стріт* (у цьому контексті замінює пряме найменування цього поняття, а саме те, що Тереза Мей не просто йде з цієї вулиці, а залишає посаду прем'єр-міністра, від прямого найменування чого політична діячка ухилилася, адже це й так стало неприємною подією для її прибічників) (May, 2019).

Для реалізації цієї стратегії Тереза Мей вдавалася до таких тактик, як пом'якшення категоричності, узагальнення, відхилення від теми, зміна теми, контроль над темою.

Також у політичних промовах Терези Мей ми помітили стратегію маніпулювання. Стратегія маніпулювання у політичних промовах, як правило, пов'язана з маніпулятивною функцією евфемізмів. Зокрема, дуже часто колишня прем'єр-міністр зверталася до цієї стратегії, говорячи про Брекзїт, адже не секрет, що на момент цієї промови дуже гострим питанням для Британії було питання її виходу з ЄС, голосування щодо якого призвело до безлічі негативних наслідків для країни. Саме тому, щоб якось пом'якшити цей момент, Тереза Мей вирішила вплинути на свідомість негативно налаштованих громадян,

намагаючись змінити їхнє ставлення до цього на позитивне. Серед евфемізмів, які дали змогу реалізувати цю стратегію, варто назвати такі: *a time of great national change* – час великої національної зміни; *an important moment* – важливий момент; *a challenge* – задача (у цих контекстах вони усі замінюють *Brexit* – *Брекзит*) (May, 2016a).

Серед тактик відповідної стратегії у проаналізованих промовах ми виділили тактику єдності зі слухачами й тактику дистанціювання від небажаної ситуації.

**Висновки.** Аналіз політичних евфемізмів як засобу реалізації комунікативних стратегій і тактик у політичному дискурсі на матеріалі промов Терези Мей дає змогу дійти таких висновків.

1) Терезу Мей можна охарактеризувати як сильну та розсудливу політичну діячку, яка завжди знала що, де та як саме варто сказати для максимального досягнення мети своїх промов, а також чітко розуміла, які стратегії і тактики слід використовувати, одним із головних засобів реалізації яких часто були політичні евфемізми.

2) Під час нашого аналізу у промовах колишньої прем'єр-міністра Великобританії було виявлено такі основні комунікативні стратегії, реалізовані за допомогою політичних евфемізмів, як стратегія ввічливості, стратегія ухилення та

стратегія маніпулювання. Помічено, що стратегія ввічливості представлена такими основними комунікативними тактиками, як максима такту, максима симпатії, максима антиконфліктності, максима згоди; стратегія ухилення – такими основними комунікативними тактиками, як пом'якшення категоричності, узагальнення, відхилення від теми, зміна теми, контроль над темою; стратегія маніпулювання – такими основними комунікативними тактиками, як тактика єдності зі слухачами й тактика дистанціювання від небажаної ситуації.

3) Проведене дослідження дало нам змогу встановити таке відсоткове співвідношення політичних евфемізмів як засобу реалізації різних комунікативних стратегій у політичному дискурсі: політичні евфемізми як засіб реалізації стратегії ввічливості склали 45%, політичні евфемізми як засіб реалізації стратегії ухилення – 37,5%, політичні евфемізми як засіб реалізації стратегії маніпулювання – 17,5%.

4) Перспектива подальшого дослідження вбачається в проведенні компаративного аналізу комунікативних стратегій і тактик у політичному дискурсі на матеріалі промов різних політиків та виявленні особливостей цих стратегій і тактик з урахуванням гендерної належності.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Грогодза І. Функції евфемізмів у сучасному політичному дискурсі (на прикладі політичних промов Барака Обами). *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка*. 2013. № 14 (273). Ч. 3. С. 27–33.
3. Кузьмін П. Дискурс как способ политической деятельности. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. Вернадского. Серия «Философия»*. 2006. Т. 19 (58). № 2. С. 222–227.
4. Переверзев Е., Кожемякин Е. Политический дискурс: многопараметральная модель. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*. 2008. № 2. С. 74–79.
5. Темирбаева Е. Эвфемизмы в языке политики и в художественной литературе. *Слово в слове и тексте* / ред. Ю. Сулова. Москва : изд-во МГУ, 1991. С. 13–21.
6. Швечкова Ю. Особливості перекладу політичних евфемізмів з урахуванням гендерної належності (на матеріалі промов Девіда Кемерона і Терези Мей). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Мовознавство. Літературознавство»*. 2020. Вип. 30. Т. 3. С. 175–181.
7. Швечкова Ю. Особливості перекладу політичних евфемізмів (на матеріалі промов Девіда Кемерона). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Германістика та міжкультурна комунікація»*. 2019. № 1. С. 256–263.
8. Януш О. Евфемізми і мовна естетика. *Культура слова*. 1997. № 50. С. 88–92.
9. Holder R. W. *A Dictionary of Euphemisms: How Not to Say what You Mean*. Oxford : Oxford University Press, 2003. 501 p.
10. May T. Full text: Theresa May's final speech as Prime Minister. July 24, 2019. URL: <https://blogs.spectator.co.uk/2019/07/full-text-theresa-mays-final-speech-as-prime-minister> (дата звернення: 17.01.2020).
11. May T. Full transcript: Theresa May's first speech as Britain's prime minister. July 13, 2016. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/07/13/full-transcript-may-promises-bold-new-positive-role-for-britain-after-brexit> (дата звернення: 22.01.2020).
12. May T. Theresa May – her full Brexit speech to Conservative conference. October 2, 2016. URL: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/theresa-may-conference-speech-article-50-brexit-eu-a7341926.html> (дата звернення: 22.01.2020).

#### REFERENCES

1. Busel, V. (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great Dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv, Irpin : VTF "Perun". 1728 p. [in Ukrainian].
2. Hrogodza, I. (2013). Funktsii evfemiziv u suchasnomu politychnomu dyskursi (na prykladi politychnykh promov Baraka Obamy). [Functions of euphemisms in the contemporary political discourse (on the example of Barack Obama's political speeches)]. *Vistnyk LNU im. Tarasa Shevchenka [Reporter of Luhansk Taras Shevchenko National University]*, no. 14 (273), pp. 27–33.
3. Kuzmin, P. (2006). Diskurs kak sposob politicheskoy deyatel'nosti [Discourse as a way of political activity]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta imeni V. Vernadskogo. Seriya "Filosofiya" [Scientific notes of V. Vernadsky Taurida National University. Series "Philosophy"]*, vol. 19 (58), no. 2, pp. 222–227 [in Russian].
4. Pereverzev, E., & Kozhemyakin, E. (2008). Politicheskii diskurs: mnogoparametral'naya model [Political discourse: a multi-parameter model]. *Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya "Lingvistika i mezhkulturnaia kommunikatsiia" [Reporter of Voronezh State University. Series "Linguistics and intercultural communication"]*, no. 2, pp. 74–79 [in Russian].
5. Temirbaeva, E. (1991). Evfemizmy v iazyke politiki i v khudozhestvennoi literature [Euphemisms in the language of politics and in fiction]. *Slovo v slovare i tekste [Word in dictionary and text]* / Yu. Suslova (ed.). Moscow: MGU, pp. 13–21 [in Russian].
6. Shvechkova, Yu. (2020). Osoblyvosti perekladu politychnykh evfemiziv z urakhuvanniam hendernoї nalezhnosti (na materialii promov Devida Cemerona i Terezy Mei) [The peculiarities of political euphemism's translation taking into account gender identity (case study of David Cameron's and Theresa May's speeches)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "Movoznavstvo. Literaturoznavstvo" [Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers. Series "Linguistics. Study of Literature"]*, no. 30, vol. 3, pp. 175–181 [in Ukrainian].
7. Shvechkova, Yu. (2019). Osoblyvosti perekladu politychnykh evfemiziv (na materialii promov Devida Cemerona) [The peculiarities of political euphemism's translation (on the material of David Cameron's speeches)]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzh. u-tu. Seriya "Hermanistyka ta mizhkulturna komunikatsiia" [Scientific reporter of Kherson State University. Series "Germanistics and intercultural communication"]*, no. 1, pp. 256–263 [in Ukrainian].
8. Yanush, O. (1997). Evfemizmy i movna estetyka [Euphemisms and linguistic aesthetics]. *Kultura slova [Culture of the word]*, no. 50, pp. 88–92 [in Ukrainian].
9. Holder, R. W. (2003). *A Dictionary of Euphemisms: How Not to Say what You Mean*. Oxford: Oxford University Press. 501 p. [in English].
10. May, T. (2019). Full text: Theresa May's final speech as Prime Minister. Retrieved from: <https://blogs.spectator.co.uk/2019/07/full-text-theresa-mays-final-speech-as-prime-minister> [in English].
11. May, T. (2016a). Full transcript: Theresa May's first speech as Britain's prime minister. Retrieved from: <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/07/13/full-transcript-may-promises-bold-new-positive-role-for-britain-after-brexite/> [in English].
12. May, T. (2016b). Theresa May – her full Brexit speech to Conservative conference. Retrieved from: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/theresa-may-conference-speech-article-50-brexite-eu-a7341926.html> [in English].

УДК 821.161.2.09(092)"18"

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-20>**Галина ШЕВЦІВ,***orcid.org/0000-0003-1368-8492*

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри практики німецької мови

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *powersoftshar@gmail.com***ПРО АВТОБІОГРАФІЧНИЙ НАРИС ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Стаття присвячена аналізу тексту короткого автобіографічного нарису Т. Шевченка та розгляду історичних умов його написання. Головним завданням статті є дослідження генези спогадового тексту та художньої специфіки авторського самозображення, втіленого в автобіографічному нарисі Т. Шевченка.

У статті простежено роль П. Куліша, зокрема його авторство в історії цього твору. Звернення до П. Куліша по допомогу було викликано вмінням цього автора максимально наближено представити творчу манеру та стиль викладу Т. Шевченка. Водночас у той час виникла гостра необхідність пристосувати написане до строгих вимог тогочасної цензури, оскільки під пером Т. Шевченка його короткий життєпис набув ознак політичного памфлету. Протягом 50 років замовчувався той факт, що згаданий автобіографічний нарис фактично не є твором Т. Шевченка. Цілком ймовірно, що П. Куліш, розкриваючи цю таємницю широкій публіці, намагався кинути тінь на постать генія, якому заздрив усе своє життя. П. Куліш своєю інтерпретацією життєпису Т. Шевченка втілює в ній певні риси європейської літературної традиції самозображення.

Автобіографічний нарис Т. Шевченка був перекладений польською і німецькою мовами та опублікований в різних польських і німецьких періодичних виданнях. У своєму нарисі Т. Шевченко описує молоді роки, проведені в Україні та Петербурзі, згадує пережиті арешти та заслання. Особливу увагу автор приділяє періоду кріпацтва у своєму житті, зосереджується на дитинстві та юності, коли формується його особистість. Автобіографічний нарис Т. Шевченка умовно можна розділити на такі дві частини: Шевченко-кріпак і Шевченко-вільна людина.

Вибір особи, від якої розгортається автобіографічна нарація у цьому творі, створює видимість об'єктивності, виводячи на перший план саму подію. Особовий займенник «я» жодного разу не використаний в цій автобіографічній розповіді. Текст аналізованого нами автобіографічного твору не містить жодних лексичних одиниць зі значенням пригадування, які б апелювали до пам'яті автобіографа. Для тексту короткого автобіографічного нарису Т. Шевченка характерне поєднання в ньому елементів художнього та публіцистичного стилів.

**Ключові слова:** текст, автор, манера, стиль, особа, нарація, подія.

**Halyna SHEVTSIV,***orcid.org/0000-0003-1368-8492*

Candidate of Philological Sciences,

Senior Lecturer at the German Language Practice Department

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *powersoftshar@gmail.com***ABOUT THE AUTOBIOGRAPHICAL SKETCH OF TARAS SHEVCHENKO**

The proposed article is devoted to the analysis of the text of T. Shevchenko's short autobiographical essay and the consideration of the historical conditions of its writing. The main task of the article is to study the genesis of the text and the artistic specifics of the author's self-image, implemented in the autobiographical essay by T. Shevchenko.

The role of P. Kulish, including his authorship in the history of this work, is traced. The request for assistance to P. Kulish was caused by the ability of this author to represent the creative manner and style of T. Shevchenko's presentation as closely as possible. At the same time, there was an urgent need to adjust what was written to the strict requirements of censorship of that time, because under the pen of T. Shevchenko his short biography picked up clear signs of a political pamphlet. For 50 years, no one knew that the poet's autobiographical letter was not factually a work of T. Shevchenko. It is likely that P. Kulish, revealing this mystery to the general public, tried to cast another shadow on the figure of a genius whom he had envied all his life. P. Kulish's interpretation of this biography embodies in its certain features of the European literary tradition of self-image. T. Shevchenko's autobiographical sketch was translated into Polish and German and published in various Polish and German periodicals.

In his essay, T. Shevchenko describes his young years spent in Ukraine and St. Petersburg, mentions arrests and exiles. He pays particular attention to the serfdom of his life, that is, focuses on childhood and youth, when his personality is formed. The autobiography of T. Shevchenko can be divided into two parts: Shevchenko-serf and Shevchenko-free man.

*Choosing the person from whom the autobiographical narrative unfolds creates a semblance of objectivity, highlighting the event itself. Note that the pronoun "I" was never used in this autobiographical work. The third-person narrative makes T. Shevchenko a biographer of his own life, gives the story a touch of objectivity and impartiality. We would like to emphasize that the text of T. Shevchenko's autobiographical essay does not contain any lexical units with a value of remembrance that would appeal to his memory. The text of the short autobiographical essay is characterized by a combination of artistic and nonfiction style.*

**Key words:** text, author, manner, style, person, narration, event.

**Постановка проблеми.** У сучасному українському літературознавстві шевченкіана представлена великою кількістю різнопланових і багатоаспектних наукових досліджень. Попри тривалу її історію, у цій галузі літературознавства ще багато невивчених питань, а сама творчість Т. Шевченка досі сповнена таємниць. Однією з таких ще не до кінця вивчених проблем української та зарубіжної шевченкіани є автобіографічний елемент творчості Т. Шевченка, зокрема його короткий автобіографічний нарис.

**Аналіз досліджень.** Уся творчість Т. Шевченка глибоко автобіографічна, вона проникнута багатьма цікавими образами та символами. Проблемам символічної автобіографії Т. Шевченка присвячені дослідження Г. Грабовича. Цей дослідник особливо виділяє три твори Т. Шевченка, а саме «Тризну», «Москалеву криницю», «Марію», хоча вважає, що на увагу заслуговує абсолютно вся поетична спадщина цього автора. Аналіз прози Т. Шевченка щодо автобіографізму (О. Білецький, Є. Кирилюк, Л. Кодацька, Н. Момот, Л. Новиченко, Л. Стрюк, В. Терещенко, Ф. Пустова), окремих його поетичних творів (Г. Левченко) включає вивчення особливостей авторського «я» та його художнього представлення, розгляд щоденникових записів та кореспонденції, дослідження процесу трансформації реальних біографічних фактів на художній твір. У контексті українсько-польських літературних зв'язків автобіографію Т. Шевченка розглядає Є. Нахлік. Короткий автобіографічний нарис Т. Шевченка стає предметом розгляду в дослідженнях Т. Черкашиної та предметом компаративного аналізу в роботі К. Мазурик, вплив П. Куліша на мову Т. Шевченка простежує О. Кумеда.

**Мета статті** полягає у дослідженні генези тексту та художньої специфіки авторського самозображення, втіленого в короткому автобіографічному нарисі Т. Шевченка. Предметом нашого дослідження є текст автобіографічного нарису Т. Шевченка.

**Виклад основного матеріалу.** У нашій статті ми не звертаємося традиційно до поетичних чи прозових творів Т. Шевченка, не розглядаємо його щоденникові записи (періоду 12 червня 1857 року – 13 липня 1858 року), відомі під назвою «Журнал»,

омінаємо його малярство, в якому, наче в дзеркалі, відображений духовний світ різних періодів життя цього митця, адже недаремно живопис називається притаганим Т. Шевченку важливим засобом автозображення. Наголосимо на тому, що в повісті Т. Шевченка «Художник» автобіографічний елемент проступає крізь художнє наповнення набагато яскравіше, ніж в інших його повістях («Княгиня», «Капітанша», «Прогулянка з задоволенням і не без моралі», «Варнак»), тому цей твір є особливо цінним у контексті вивчення автобіографізму Т. Шевченка, попри те, що містить не лише реальні життєві факти. «Проте це не белетризована автобіографія, а художній твір, у якому автор скористався із фактів свого життя. Автобіографічність тут поєднана з домислом» (Івакін, 1971: 24) У центрі ж нашої уваги перебуває короткий автобіографічний нарис Т. Шевченка. Звернемося спочатку до практично загадкової історії написання цього твору.

Внаслідок заслання Т. Шевченко переживав серйозне фізичне знесилання, проте поетичний дух великого поета залишався невичерпним та незламним. На початку 1860 року вийшов друком «Кобзар». Двома накладами вийшов альманах «Хата» з дев'ятьма новими поезіями Т. Шевченка. «Письмо Т. Г. Шевченка к редактору «Народного чтения» від 18 лютого 1860 року» було опубліковано у другій книжці журналу «Народное чтение». Принагідно скажемо, що петербурзький журнал «Народное чтение», який у цей час видавали О. Оболонський (1825–1877 роки) та Г. Щербачов (1823–1899 роки), протягом 1859–1860 років надрукував низку Шевченкових творів у перекладі українською мовою. Тоді Т. Шевченко був дуже популярною та шанованою особистістю в літературних колах Петербургу. Як найталановитіший представник поневоленої кріпацької маси він користувався неабиякою пошаною та любов'ю численних російських поціновувачів своїх художніх талантів.

Розглядувана нами коротка автобіографія Т. Шевченка була суттєво відкоригована або й повністю написана П. Кулішем, який зумів, зберігаючи реальні біографічні дані поета, відмінно пристосувати її до строгих вимог тогочасної цензури. Створений П. Кулішем текст Т. Шевченко

авторизував і підписав. Роль П. Куліша залишалася для читача таємницею до 1885 року, коли він представив автограф автобіографії Т. Шевченка. Отже, 50 років практично ніхто не знав, що автобіографічний лист поета, який викликав голосні відгуки як іще один тяжкий акт обвинувачення проти кріпацького права, не був загалом твором Т. Шевченка (Зайцев, 1962: 195). Існує припущення, що ідея публікації автобіографії Т. Шевченка виходила з широких літературно-громадських кіл, а відомий як ініціатор цієї публікації О. Оболонський лише виконував волю широкої громадськості.

Автобіографічну версію П. Куліша традиційно прийнято називати «гладшою», яка, однак, дещо поступається яскравості Шевченкового стилю. Власноруч написану автобіографію Т. Шевченка вперше було опубліковано у 1885 році в одинадцятому номері журналу «Киевская старина». Однак у цій начебто простій історії є ще дуже багато білих плям, більшість яких так і залишаються загадками, оскільки свідків цих подій і, відповідно, ніяких нотаток не було, і ми зараз можемо робити тільки певні припущення, реконструюючи окремі історичні епізоди.

Нашу історичну розвідку здійснимо на основі досліджень П. Зайцева (1866–1965 роки), відомого історика літератури, критика, публіциста, автора багатьох відомих праць про Т. Шевченка («Життя Тараса Шевченка», «Шевченко і поляки», «Т. Шевченко в російських перекладах» тощо), якого по праву називають одним із провідних шевченкознавців минулого століття. Стаття П. Зайцева «Дві автобіографії Т. Шевченка» проливає світло на майже детективну історію, що розгорнулася навколо автентичної автобіографії Т. Шевченка.

У 1885 році П. Куліш у листі до П. Зуйченка пише, що Т. Шевченко, «не будши в стані» написати свою автобіографію «так, як би хотілось», віддав йому свій рукопис. Надалі у цьому листі П. Куліш, назвавши автобіографію Т. Шевченка «незакінченою», наводить приклади, що мали засвідчити «вузеньку вченість» її автора. Однак автограф автобіографії Т. Шевченка переконливо спростовує викладене П. Кулішом у цьому листі.

П. Зайцев стверджує, що «властива автобіографія Шевченка в тій формі, в якій вона вийшла з-під пера поета, – це закінчений твір з цілком виразними властивими Шевченкові стилістичними прикметами, і твір цей треба визнати за твір високої мистецької вартості. Правда, що коли б його надрукувати так, як він був написаний Шевченком, то читач би переконався, що це – нескорегована чернетка, написана за одним разом, і що

поет ніколи потім не доторкнувся до неї пером: у ній залишилися всі огріхи неухважного писання нашвидку – пропуски, правописні помилки та браки в пунктуації, але коли їх виправити, то перед нами буде викінчений і глибоко продуманий твір; перетканий тонкою іронією та дотепом» (Зайцев, 1962: 195–196).

Відповідь на запитання, чому ж Т. Шевченко звернувся до П. Куліша з особливим проханням, П. Зайцев знаходить у самому тексті автобіографічного нарису Т. Шевченка. Отже, Т. Шевченко зрозумів, що написане ним тогочасна цензура аж ніяк не пропустить, оскільки, як пише П. Зайцев, «автобіографічний нарис під пером поета обернувся в гострий політичний памфлет, пересякнутий не лише гіркою іронією, але й злобною насмішкою над деспотично-кріпацьким режимом Росії» (Зайцев, 1962: 197). П. Зайцев визнає, що виконані П. Кулішем вступ та закінчення до автобіографії Т. Шевченка були добре продумані, спомини поета про дитячі роки вистилізовані, до тексту було додано уривок про сучасних представників «вельможної шляхти». Крім цього, до тексту автобіографії П. Куліш додав слова про загублені літа та зів'ялі квітки. Однак ці формулювання, навіть якщо і розглядати їх як риторичні, не могли замінити те, що було написано рукою самого Т. Шевченка.

Як зазначає К. Мазурик, П. Куліш надав життєпису Т. Шевченка рис, що були притаманні тогочасним автобіографіям, у цьому факті вбачаємо певну тяглість автобіографічної традиції, оскільки П. Куліш був добре знайомий з автобіографічною спадщиною Ж.-Ж. Руссо, особливо Й.-В. Гете (Мазурик, 2017: 273), твори якого перекладав українською мовою. Своєю інтерпретацією життєпису Т. Шевченка П. Куліш втілює в ній певні риси європейської літературної традиції самозображення.

Т. Шевченко дійсно в цей час опинився в непростому становищі, але причиною цього аж ніяк не була його так звана вузенька вченість. До речі, всебічну самоосвіту Т. Шевченка підкреслював у своїх спогадах і сам П. Куліш. Заслуговує уваги ще одна фраза, сформульована П. Кулішем: «коли ви прочитаєте ці рядки, то, сподіваюся, виправдаєте почуття, від якого в мене стискається серце й дубіє рука» (Зайцев, 1962: 192). П. Зайцев припускає, що ці слова могли б належати й самому Т. Шевченку, і могли бути сказані, скажімо, під час передачі ним рукопису автобіографії для корегування.

З яких же мотивів П. Куліш відкрив світу цю таємницю? На 1885 рік припадає глибока душевна драма П. Куліша, що посилювала його і до



того хворобливу амбітність і заздрісність. Можливо, останньою краплею в мовчанні було те, що популярність Т. Шевченка постійно зростала, а популярність П. Куліша з кожним роком зменшувалася. Про холодність їхніх тодішніх стосунків П. Куліш прямо згадує у своєму життєписі. У цій ситуації П. Куліш не проминув жодної нагоди, щоби публічно не принизити Т. Шевченка. Отже, відкриваючи цю таємницю, «він спробував іще раз кинути тінь на постать того, чиему генієві заздрив усе своє життя» (Зайцев, 1962: 198). П. Зайцев у своїх дослідженнях дуже детально аналізує стосунки цих двох величких постатей української літератури. Зазначимо, що П. Куліш корегував й інші твори Т. Шевченка («Іван Підкова», «Катерина», «Гайдамаки», «До Основ'яненка»). Відомо, що Т. Шевченко сам звертався до П. Куліша по допомогу, стосовно деяких правок між ними виникали гострі суперечки, деякі правки Т. Шевченко категорично відхилив.

Перш ніж з'явитися у пресі, ця коротка автобіографія потрапила до рук М. Добролюбова. «Пояснення цього факту слід шукати і в наявності тісних зв'язків між критиком і поетом, і, нарешті, в тому, що Добролюбов надавав автобіографічному листу митця винятково пропагандистського значення» (Шабліовський, 1984: 482). Автобіографія Т. Шевченка була повністю передрукована у газеті «Санкт-Петербургские новости» та в журналі «Світоч», а також подана у «Русской хрестоматии для высших классов средних учебных заведений». Окремі уривки з цієї автобіографії цитувалися майже у всіх російських газетах і журналах та рознесли ім'я Т. Шевченка по всій Росії, про що згадував у своїх спогадах революційний демократ Л. Пантелеев, зараховуючи автора до корифеїв тодішньої літератури (Пантелеев, 1958: 236, 221). В очах передових кіл Росії Т. Шевченко був видатною та авторитетною постаттю. У пропаганді його автобіографії велику роль зіграли М. Чернишевський, М. Добролюбов, журнал «Современник». «Кращі люди Росії докладали всіх зусиль, щоб голос українського поета якнаймогутніше лунав по всій країні» (Шабліовський, 1984: 461–537).

Автобіографічний нарис Т. Шевченка був перекладений польською мовою і надрукований у престижному журналі «Книга світу». Є. Нахлік висуває гіпотезу, що автором перекладу є польський письменник, редактор цього журналу Іполит Скімбрович (Нахлік, 1999: 100). Через рік у багатьох польських газетах з'являється ще один переклад відомого польського письменника Леонарда Совінського. Як пише П. Зайцев, це робили, «добре розуміючи, що оборона позиції, зайня-

тої Шевченком, дасть ліпші наслідки для справи дальших взаємовідносин між двома народами, ніж оборона рабовласниками-поляками цивілізованої ролі шляхти на Україні» (Зайцев, 1962: 200). 10 червня 1860 року в науковому додатку газети «Leipziger Zeitung» виходить німецький варіант цієї автобіографії, проте автор перекладу та вступного слова до нього невідомий.

Під час розгляду автобіографії Т. Шевченка слід пам'ятати, що вона «містить в обох редакціях деякі фактичні неточності, і це доводиться мати на увазі під час її використання як біографічного джерела» (Бородін, 1984: 9). У цьому автобіографічному нарисі немає всіх життєвих подробиць його автора. З одного боку, їх було би просто неможливо викласти на декількох сторінках. З іншого ж боку, деякі з них були б вагомим підставою для заборони твору цензурою. У своїй автобіографії Т. Шевченко описує молоді роки, проведені в Україні та в Петербурзі, згадує про арешти та заслання. Особливу увагу він звертає на кріпацький період свого життя. Ю. Луцький пояснює це так: «можливо, що це зробив навмисно, бо лист мав порушити проблему кріпацтва взагалі. Але можна вбачати в цьому нахил <...> зосереджуватися на дитинстві і молодості, бо якраз в них формується авторова особистість. Тут знову бере верх романтична течія» (Луцький, 1992: 18).

Умовно коротку автобіографію Т. Шевченка можна розділити на такі дві частини: Шевченко-кріпак і Шевченко-вільна людина. Більша частина автобіографії змальовує непрості роки кріпацтва. Вживаємо слово «змальовує», бо вона характеризується неабиякою поетичністю викладу, на противагу другій частині, де вже переважає конкретність та лаконічність думки. Порівняймо, наприклад, такі два уривки. «Дідичеві Павлу Васильовичу Енгельгардту, що саме тоді одиличив маєток батька свого як нешлюбний його син, треба було меткого хлопця, і обідраний школяр-приблуда потрапив просто в пістрову куртку, у такі самі шаровари та, наслідок, у покоєві козачки» (Шевченко, 1992: 23). «З того самого дня почав він одвідувати класи Академії Мистецтв і незабаром став одним з улюблених учнів-товаришів великого Карла Брюллова» (Шевченко, 1992: 24).

Розпочинає Т. Шевченко розповідь про своє життя короткою та майже офіційною фразою: «Тарас Шевченко – син кріпака Григорія Шевченка» (Шевченко, 1992: 23). Незважаючи на свою лаконічність, ця фраза не потребує пояснень чи подальшого розгортання, адже в ній уміщено все: злидні, страждання, біль і, головне, безвихідь ситуації та приреченість. У своїй автобіо-

графії Т. Шевченко зберігає в написанні місцеву вимову назви його рідного села «Керелівка», яка надає розповіді специфічного побутового колориту. Тут є ще один цікавий факт. Т. Шевченко, як відомо, народився в селі Моринці Звенигородського повіту Київської губернії. До Кирилівки сім'я Т. Шевченка змушена була переїхати наприкінці 1815 року. Правда, перші вісім років після одруження батьки Шевченка жили в Кирилівці, в хаті діда Івана. Однак тут народилися тільки Катерина і Марія. В автобіографії допущені також деякі хронологічні неточності.

Однією з ознак короткої автобіографії Т. Шевченка є нарація від третьої особи, що взагалі є нечастим явищем в автобіографічному жанрі, на відміну від античних життєписів (від третьої особи написані, наприклад, «Записки про Галльську війну» Юлія Цезаря, автобіографія Олександра Виправителя, «Життя» Йосипа Флавія). Якщо брати до уваги варіант автобіографічного нарису, написаний П. Кулішем, то вибір особи для ведення оповіді більш зрозумілий, оскільки це писалася власне коротка біографія. Зауважимо той факт, що автобіографія П. Куліша «Жизнь Куліша» (1867 рік) також написана від третьої особи. Більш того, стилістика спогадів П. Куліша демонструє натяки на агіографічне письмо.

Дещо інші функції виконуватиме вибір третьої особи самим Т. Шевченком. Розповідь від третьої особи в автобіографічному творі може слугувати для створення дистанції або для спеціального включення в канву тексту образу фіктивного оповідача. Ще однією функцією розповіді від третьої особи може виявитися створення соціального протиставлення. З точки зору психології автобіографічна оповідь від третьої особи свідчить про егоцентризм автобіографа. В будь-якому разі висловлювання від третьої особи надає автобіографічній розповіді особливий значущості, створює видимість об'єктивності, виводячи на перший план саму життєву подію.

Перехід автобіографа на форму висловлювання від третьої особи поєднує автобіографію з біографією чи мемуарами. Однак, як бачимо з тексту, ця третя особа автора у двох частинах твору представлена неоднаково. Спочатку це «син кріпака», «школяр-попихач», «школяр-приблуда», «козачок», «приблуда». У другій частині своєї автобіографії Т. Шевченко вибирає для себе займенник «він»: «почав він одвідувати класи», «заслужив він», «звільнили його», «побачив він свій прекрасний рідний край», «Головний Цензурний Комітет дозволив йому». Зауважимо, що займенник «я» у цьому автобіографічному творі не вжито жодного

разу. Розповідь від третьої особи робить Т. Шевченка біографом власного життя, надає розповіді сильнішого відтінку об'єктивності та неупередженості. Зазначимо, що в тексті цього автобіографічного нарису Т. Шевченка відсутні лексичні одиниці зі значенням пригадування, які б апелювали до власної пам'яті.

Текст автобіографії Т. Шевченка поєднує елементи художнього та офіційного стилів у їхньому тісному переплетінні. Мова твору (особливо перша його частина) дуже експресивна, багата на різні художні засоби. Звертаємо увагу на закінчення автобіографії Т. Шевченка. «По довгих двохлітніх проволоках Головний Цензурний Комітет дозволив йому надрукувати тільки ті з його віршів, що були друковані до 1847 року, викресливши з них десятки сторінок (прогрес!)» (Шевченко, 1992: 24). Автобіографічна розповідь переривається майже раптово, просто, без жодних узагальнень, підсумків, напутніх слів читачам чи планів. Ймовірно, що сам Т. Шевченко не ставив за мету надати своєму письму сповідального характеру. У зображенні ним пережитого не наголошується на співчутті до своєї долі чи каятті про зроблене. Немає й докорів на адресу тих, хто був причетний до його нещастя. Зауважимо також, що жодного разу Т. Шевченко не вживає у своєму творі слово «гріх» як щодо себе, так і стосовно оточуючих його людей.

Цей автобіографічний нарис міг вплинути на визволення з кріпацтва брата та сестри Т. Шевченка, а саме Микити та Ярини, справа визволення яких з кріпацтва набувала в той час широкого громадського звучання. Як зауважує П. Зайцев, публікація автобіографії Т. Шевченка – це «початок акції, що, зокрема, мала завдання прискіпити та полегшити справу визволення з кріпацтва братів поета Йосипа та Микити й сестри його Ярини» (Зайцев, 1962: 193). А. Пантелєв констатує це як уже доконаний факт того, що поміщик погодився відпустити на волю рідних Т. Шевченка, щоправда, невідомо, за викуп чи даром, внаслідок резонансу від публікації цієї короткої автобіографії (Пантелєєв, 1958: 236).

Додамо ще один невеличкий історичний штрих до автобіографічного нарису Т. Шевченка. У 1925 році в Берліні вийшла друком книга історика та публіциста А. Царінного (справжнє ім'я Стороженко Андрій Володимирович) «Український рух». У ній П. Куліш представлений опікуном Т. Шевченка, якому він мав завдячувати за твори періоду 1840–1850 років, оскільки вони, за висловлюванням А. Царінного, були відредаговані саме П. Кулішем. Оскільки кількість наукових розвідок про автобіографічний нарис Т. Шев-

ченка відносно невелика, надзвичайно цінною є кожна робота, навіть якщо вона віддалена від нас великим часовим проміжком і характеризується яскраво вираженим упередженим ставленням до творчості та, зрештою, до особистості Т. Шевченка. «Если сравнить рукопись Шевченко, изданную факсимиле профессором Эварницким, с печатным текстом автобиографии, то оказывается, что все те благородные мысли и чувства, все те за душу хватающие картинки, которые мы находим в автобиографии и которые создали ей огромную известность, принадлежат перу Кулиша, а не Шевченко» (Царинный, 1998).

**Висновки.** Вивчення генези тексту автобіографічного нарису Т. Шевченка дає багатий матеріал для аналізу його літературних взаємин та осо-

бливостей спогадового письма. Представлене в короткому нарисі авторське зображення власного життя є ключем до творчості Т. Шевченка, несе важливу біографічну інформацію з перших вуст, форма викладу якої виявляється суттєвим штрихом до психології творчості цього геніального українського поета. Автобіографічному нарису Т. Шевченка не властивий сповідальний характер, притаманна йому нарація від третьої особи надає твору рис біографії. У тексті твору відсутні слова зі значенням пригадування пережитого. Щодо перспектив подальших досліджень, то нам видається доцільним звернення до німецького перекладу короткого автобіографічного нарису Т. Шевченка задля аналізу його лексико-граматичних і стильових особливостей щодо відповідності оригіналу.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо (з проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета). Київ : Критика, 2000. 317 с.
2. Зайцев П. Дві автобіографії Т. Шевченка. *Повне видання творів Тараса Шевченка*. Т. 5. Чикаго : Видавництво Миколи Денисюка, 1962. С. 190–201.
3. Івакін Ю. Шевченкова проза. *Тарас Шевченко. Твори*. Київ : Дніпро, 1971. С. 24.
4. Луцький Ю. Автобіографія – це... *Слово і час*. 1992. № 1. С. 18.
5. Мазурик К. Жанр художньої автобіографії в українській літературі другої половини XIX століття. *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2017. Вип. 7. С. 268–277.
6. Нахлік Є. Забутий польський прижиттєвий переклад шевченкової автобіографії. *Київські полоністичні студії*. 1999. Т. 24. С. 98–102.
7. Пантелеєв Л. Воспоминания. Санкт-Петербург : Государственное издательство художественной литературы, 1958. С. 127–658.
8. Царинный А. Украинское движение. URL: [https://royallib.com/read/tsarinnyy\\_a/ukrainskoe\\_dvigenie\\_kratkiy\\_istoricheskii\\_ocherk\\_preimushchestvenno\\_po\\_lichnim\\_vospominaniem.html#20480](https://royallib.com/read/tsarinnyy_a/ukrainskoe_dvigenie_kratkiy_istoricheskii_ocherk_preimushchestvenno_po_lichnim_vospominaniem.html#20480) (дата звернення: 7.03.2020).
9. Шабліовський Є. Останні роки життя. Смерть поета. Похорон. (1859–1861). *Т. Шевченко. Біографія*. Київ : Наукова думка. 1984. С. 461–537.
10. Шевченко Т. Біографія / передмова В. Бородін та ін. Київ : Наукова думка. 1984. С. 3–11.
11. Шевченко Т. Автобіографічний нарис. *Слово і час*. 1992. № 1. С. 23–24.

#### REFERENCES

1. Hrabovych H. Shevchenko, yakoho ne znaiemo: (z problematyky symbolichnoi avtobiohrafii ta suchasnoi retseptsii poeta) [Shevchenko, whom we do not know: (on the issue of symbolic autobiography and modern reception of the poet)]. Kyiv: Krytyka, 2000. 317 p [in Ukrainian].
2. Zaitsev P. Dvi avtobiohrafii T. Shevchenka [Two autobiographies of Taras Shevchenko]. Povne vydannia tvoriv Tarasa Shevchenka. T. 5. Chikaho: Vydavnytstvo Mykoly Denysiuka, 1962. Pp. 190–201 [in Ukrainian].
3. Ivakin Yu. Shevchenkova proza [Shevchenko's prose]. Taras Shevchenko. Tvory. Kyiv: Dnipro, 1971. P. 24 [in Ukrainian].
4. Lutskyy Yu. Avtobiohrafia – tse... [Autobiography is...]. Slovo i chas. 1992. № 1. P. 18 [in Ukrainian].
5. Mazuryk K. Zhanr khudozhnoi avtobiohrafii v ukrainskii literaturi druhoi polovyny KhIKh stolittia [Genre of artistic autobiography in Ukrainian literature of the second half of the XIX century]. Naukovyi chasopys NPU im. M. Drahomanova. Seriiia 8. Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo). Vypusk 7'2017. Pp. 268–277 [in Ukrainian].
6. Nakhlik Ye. Zabutyi polskyi pryzyhttievyi pereklad shevchenkovoï avtobiohrafii [Forgotten Polish lifetime translation of Shevchenko's autobiography]. Kyivski polonistychni studii. T. 24. Kyiv, 1999. Pp. 98–102 [in Ukrainian].
7. Panteleev L. Vospominaniya [Memoirs]. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennoe izdatelstvo khudozhestvennoy literatury. 1958. Pp. 127–658 [in Russian].
8. Tsarinnyy A. Ukrainskoe dvizhenie: [Ukrainian Movement] veb-sayt. URL: [https://royallib.com/read/tsarinnyy\\_a/ukrainskoe\\_dvigenie\\_kratkiy\\_istoricheskii\\_ocherk\\_preimushchestvenno\\_po\\_lichnim\\_vospominaniem.html#20480](https://royallib.com/read/tsarinnyy_a/ukrainskoe_dvigenie_kratkiy_istoricheskii_ocherk_preimushchestvenno_po_lichnim_vospominaniem.html#20480) [in Russian].
9. Shabliovskyy Ye. Ostanni roky zhyttia. Smert poeta. Pokhoron. (1859–1861). [The last years of life. The death of the poet. Funeral]. T. Shevchenko. Biohrafia. Kyjiv: Naukova dumka. 1984. Pp. 461–537 [in Ukrainian].
10. Shevchenko T. Biohrafia [Biography] / peredmova. Borodin V. ta in., Kyjiv: Naukova dumka. 1984. Pp. 3–11 [in Ukrainian].
11. Shevchenko T. Avtobiohrafichnyi narys [Biographical essay]. Slovo i chas. 1992. № 1. Pp. 23–24 [in Ukrainian].

UDC 81.112.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-21>**Liudmyla SHEREMETA,***orcid.org/0000-0001-6567-0484**Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,  
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language  
Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University  
of the Ministry of Health of Ukraine  
(Ternopil, Ukraine) sheremeta@tdmu.edu.ua*

## CONCEPTS OF TERMINOLOGY, TERMINOLOGY STUDIES, THE TERM SYSTEM AND THE TERM

*It was made the historical-linguistic study of the formation and development of medical terminology of a professionally oriented language, the basis of which is a special vocabulary that nominates a certain set of concepts and is used in a particular science. Its significance for medical science is determined, the versatility of which generates a large amount of knowledge and requires professional mastery of the language of the specialty – a set of language tools which are used to achieve understanding in a professionally limited field of communication.*

*The main stages of formation of medical terminology, which are based on the analysis of the scientific literature, are outlined. It has been established that the concept of “terminology” as a branch of science is associated with the name of Eugene Wuster, who laid the foundations of the science of terms. It is proved that in the 30s of the XX century at the junction of linguistics, logic, computer science, psychology and other sciences stood out terminology as a modern science, the main subject of which is to cover the interaction of terms with literary vocabulary, the basic concepts of terms science, classification of terms, study of their structural-semantic and grammatical features, sources of origin, as well as methods of translation from one language to another which means standardization of terms.*

*The concepts of “terminology”, “terminology” and “term” are distinguished. Terminology is understood to be the whole set of terms such as linguistic units, united by logical-conceptual connections that reflect the relations that have objectively developed in the relevant field and serve the field of knowledge related to a particular system of concepts. Terminology is the source of terminological systems, but, unlike terminology, the terminological system is formed not together with the formation of a particular science, but according to the stages of formation of the theory or theories of this science. A terminology system is a system of terms in a particular field of scientific or technical knowledge that serves a scientific theory or scientific concept. The basis of any terminology system, as well as terminology, is a term – a word or phrase that is an organic (systemic or non-systemic) element of the terminological register and denotes a certain concept in a particular field of human activity.*

**Key words:** *terminology, terminology, terminology, term, medical terminology.*

**Людмила ШЕРЕМЕТА,***orcid.org/0000-0001-6567-0484**кандидат педагогічних наук, доцент,  
доцент кафедри української мови**Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського  
Міністерства охорони здоров'я України  
(Тернопіль, Україна) sheremeta@tdmu.edu.ua*

## ПОНЯТТЯ ПРО ТЕРМІНОЗНАВСТВО, ТЕРМІНОЛОГІЮ, ТЕРМІНОСИСТЕМУ ТА ТЕРМІН

*Здійснено історико-лінгвістичне дослідження становлення та розвитку медичної термінології – професійно орієнтованої мови, основою якої є спеціальна лексика, яка номінує певний комплекс понять і застосовується в конкретній науці. Визначено її значення для медичної науки, багатогранність якої породжує велику кількість знань і вимагає професійного оволодіння мовою відповідної спеціальності – сукупністю мовних засобів, які використовуються для досягнення порозуміння у професійно обмеженій сфері спілкування.*

*На основі аналізу наукової літератури окреслено основні етапи становлення медичної термінології. Встановлено, що поняття термінології як галузі науки пов'язане з іменем Ойгена Вюстера, який і заклав основи науки про терміни. Доведено, що у 30-х роках ХХ століття на стику лінгвістики, логіки, інформатики, психології та інших наук виокремилася термінознавство як сучасна наука, основним предметом якого є висвітлення питання взаємодії термінів із літературною лексикою, проблематика основних понять науки про терміни, класифікація термінів, вивчення їх структурно-семантичних і граматичних особливостей, джерел походження, а також методики перекладу з однієї мови на іншу, тобто стандартизації термінів.*

*Розмежовано поняття «термінологія», «терміносистема» та «термін». Під термінологією розуміють усю сукупність термінів як мовних одиниць, об'єднаних логіко-поняттєвими зв'язками, що відображають відношення, які об'єктивно склались у відповідній галузі і обслуговують сферу знань, пов'язаних із певною системою понять. Термінології є джерелами терміносистем, але, на відміну від термінології, терміносистема формується не разом із формуванням певної науки, а відповідно до етапів формування теорії або теорій цієї науки. Терміносистема – це система термінів у певній галузі наукового або технічного знання, що обслуговує наукову теорію або наукову концепцію. Основною будь-якої терміносистеми, як і термінології, є термін – слово або словосполучення, яке є органічним (системним чи позасистемним) елементом термінологічного реєстру і позначає певне поняття в тій чи іншій галузі людської діяльності.*

**Ключові слова:** термінознавство, термінологія, терміносистема, термін, медична терміносистема.

**Formulation of the problem.** Scientific terminology in any field plays an important role because it reflects certain concepts in the system of names used in a particular science. It is of particular importance for medical science, the versatility of which generates a great deal of knowledge and requires professional mastery of the language in the relevant specialty i.e. a set of linguistic means used to achieve understanding in a professionally limited field of communication.

Modern medicine is used in a properly organized professionally oriented language, the basis of which is a special vocabulary. Professional language is a natural environment for the emergence and functioning of terms that name a complex of medical concepts and are considered as its central components. In fact, it is the term systems (terminology) that form the basis of a doctor's professional language. As a consequence, the main task of medical educational institutions is to prepare highly qualified medical specialists, which provides for their terminological training not only within the meaning of terms, but also the ability to professionally use them professionally or in a practical or scientific activity, both verbally and in writing. This is due to the fact that the term occupies an important place in all stages of medical education, as it serves as a tool of cognition and a means of fixing its result.

In the context of modern global and international communication, a graduate of a medical educational institution have to possess not only professional knowledge and skills that meet international standards, but also to be intellectually developed person, familiar with the cultural and scientific heritage of the mankind, especially in the sphere of medicine and medical service. It is a good idea that “nowadays any Ukrainian doctor traditionally uses the Ukrainian medical terms, the terms of Greek and Latin origin, and the terms from Western Europe that appeared with the emergence of new directions and branches of science ..., as well as Latin terms which form the basis of the International Nomenclature and mostly lacked their native languages” (1931).

**The aim of research:** to reveal the role of medical terminology in the context of the current linguistic situation.

**Presentation main material.** In foreign linguistics the first attempts to analyze medical terminology have their own history. Thus, in the eighteenth century all diseases, diagnoses, data of operations and treatment were systematically classified; there were also reports of patient care with different levels of details (referring to John Grant's “London Mortality Accounts”, François Bossier de Lacroix's “Nosologia methodica”, Linnaeus' “Genera morborum”, William Cullen's “Synopsis nosologiae”).

The very concept of “terminology” as a branch of science is associated with the name of Eugene Wooster, who wrote his doctoral thesis “International normalization of speech in engineering and electronics” in 1931. In this work he laid the foundations of the science of terms. Based on the provisions of this work, the International Terminology Committee is still in force. The scientist himself became the founder of the Vienna School of Terminology (in the history of terminology it is also known Moscow, Leningrad and Prague School of Terminology). Eugene Wüster believed that giving preference to the Greek and Latin bases in the allocation of terms from the lexical sphere of the national language was important in the process of termination (the concept, from which the term originates, remained important. H. Felber, who is the author of the first international textbook on terminology “Terminology Manual”, continued his work (1984).

It was the time when the work of D.C. Lotte (a founder of the Moscow Terminology School) appeared. It was dedicated to the selection and standardization of terms. The work had a monographic character and was intended for specialists in various fields of science and technology, because “the development and mass mastery of technical knowledge required the correct, uniform and clear terminology” (1961). The merit of scientists of the Moscow Terminology School, particularly of S. A. Chaplygin, E. K. Dresin, G. O. Vinokur, is an attempt to identify the problems of terminology and its main tasks i.e. the foundations of terminological theory and practice, and therefore the basic principles of terminology as a science.

In the second half of the twentieth century, the Leningrad Terminology school appeared, which was engaged in:

- the issues of historical terminology (L. L. Kutina, F. P. Sorokoletov, Sh. D. Kononov);
- the publication of the first textbooks on terminology (A. D. Khayutin “Term, terminology, nomenclature” (1972), A. S. Akhmanov “Terminology: Theory and Method” (1977);
- the isolation of a number of terms varieties (general and special, own and borrowed, terms of language and terms of speech, theoretical and empirical, pseudo terms) and the main areas of terminology in the form of independent disciplines, such as: terminography, term processing, specific terminology).

The merit of the Prague Terminology School (the most famous representative was L. Drozd) is a structural and functional description of special terminology systems, standardization of special languages and terms.

The study of scientific literature on terminology makes it possible to state that in the 1930s, at the intersection of linguistics, logic, informatics, psychology and other sciences, terminology stood out as a modern science: the issues of interaction of terms with literary vocabulary were being researched; the problems of terminology were formed; terms were classified, their structural-semantic and grammatical features were studied; the sources of their origin, the method of translation from one language to another was developed; however, the issue of terms standardization, cognitive aspects of their study remained important.

The main category in terminology is the concept of “term”. There are also other sets of linguistic units called “terminology” and “term system”. These unities are also the subject of research in terminology. Thus, terminology study is “a science that studies the terms, terminologies and term systems, the laws of their creation and functioning” (Суперанская, 1989: 12).

In linguistics the concepts of “terminology” and “term system” are also distinguished.

Terminology means the whole “set of terms as linguistic units, united by logical and conceptual connections, reflecting relations that are objectively formed in the relevant field, and serving the sphere of knowledge related to its system of concepts” (Українська мова за професійним спрямуванням, 2017: 62). Typical for formulating the terminology of a particular industry is borrowing terms or whole terminology. Terminology is the source of term systems, but, unlike terminology, term systems are formed not in conjunction with the formation of a particular sci-

ence, but according to the stages of formation of the theory or theories of this science.

Understanding the terminology as an independent science is an achievement of the present. For a long time it was interpreted as:

- “a set of terms of any industry” (Толковый словарь русского языка, 1940);
- “a set of terms used in a particular field of science, e.g. technology, politics, arts” (Энциклопедический словарь, 1955);
- “a part of vocabulary, covering terms of various branches of science, technology, art, public life; a set of terms of any branch of science, technology, art, etc. or all terms of a given language” (Українська радянська енциклопедія, 1960).

Having analyzed the basic definitions of terminology as a science, we can say that in the “Ukrainian Soviet Encyclopedia” we see an attempt to look at the terminology as a detailed classification of linguistic units (Гікітіна, 1978: 12) whereas T. R. Куяк distinguishes terminology as an arbitrary set of terminological units and term system as their systematically ordered combination. The reason for this distinction is that a large number of terms arise spontaneously and do not enter into the terminological hierarchy as its organic component. The closest understanding of terminology as an independent science is described in the works of B. N. Holovin and A. V. Saperans’ka, where terminology is regarded as a science of terms. As you can see, the terminology is interpreted as: 1) a set of the terms in science, technology, culture, art, etc.; 2) section of linguistics; 3) the doctrine of terms. In order to differentiate the concepts of the doctrine of terms and the science of terms, the first is advisable to use the phrase “term studies”, and the second – “terminology”.

Thus, terminology, like every branch of science, has its own subject of study, basic principles and methods of research, the procedure for the description and analysis of the material under study and the practical implementation of theoretical provisions of the field.

Terminology is the source of the term system. We agree with the opinion of O. S. Petryna, however, that “we see the difference between terminology and the term system in that the terminology is a set of lexical units that is formed gradually according to the stages of formation of the scientific-professional branch, whereas the term system is a hierarchical system of terms arranged by the terminological terminology” (Петрина, 2018: 64).

Term system as a model of a particular branch of knowledge or activity, unlike terminology, is formed not in conjunction with the emergence of a particular science, but in accordance with the stages of formation of the theory of science; there may be several

term systems in the same sphere according to certain theories. Ya. V. Zhytin states that the term system is not tied to a particular science but to a particular theory. R. I. Dudok defines the term system as “the system of terms of a particular science or technology. In other words, it is a set of terms that provide the nomination of the main concepts of a certain sphere of knowledge and activity, connected with each other logically-semantic and other relations” (Дудок, 2009: 184). V. M. Leychyk emphasizes the deliberate ordering or construction of term systems from natural but specially selected units, which are considered to be complete terms (Лейчик, 2001: 54). This opinion is shared by L. A. Manerko who stated that the term system is “a deliberately constructed set of terms based on categorical and conceptualized information, as well as on the basis of logically-conceptual, cognitive-linguistic, discursive and proper terminological requirements” (Манерко, 2009: 207). Therefore, a term system is a system of terms in a particular field of scientific or technical knowledge that serves a scientific theory or scientific concept.

The basis of any term system, like terminology, is the term. For a long time in linguistics its definition has been interpreted in different ways, although nowadays it does not have a single definition. In its development, the term “term” was defined as:

– “a word that denotes a clearly defined philosophical, scientific, technical, etc. concept” (Энциклопедический словарь, 1955);

– “a word or a phrase of a special (scientific, technical, etc.) language that is created, received or borrowed for the exact expression of special concepts and designation of special subjects” (Ахманова, 1966: 95–96);

– “a word or a phrase that expresses a specific concept of any branch of science, technology, art, public life, etc.” (Українська радянська енциклопедія, 1960).

At the end of the twentieth century, many definitions of the term “term” appeared. These include those that characterize the term as:

– “a word or a verbal complex that correlates with the notion of a particular organized field of cognition (science, technology) and enters into a systemic relationship with other words and verbal complexes, forming with them in each individual case and at certain times a closed system characterized by high informative, unambiguous, accurate and expressive neutrality” (Квітко, 1976: 21);

– “a basic unit of the terminological system – what determines its structure and specificity of features that distinguishes this system unit from others” (Нікітіна, 1978: 3).

These definitions can be considered the most successful among those which are well-known in linguistics. There are many generic concepts by which researchers define the term: a verbal complex; a special object; a special concept; a language sign; a word; a special word; a verbal complex motivated sign; lexicalized communication; an abbreviation; a function; an element of the term system; a unity of sign and concept; a lexical unit. Nevertheless, none of the modern definitions can completely satisfy the scientists. The presence of so many understandings and definitions of the term “term” confirms the impossibility of creating a universal definition. So, by summarizing and clarifying the above definitions, you can give the following definition of the term “term” – (from the Greek τέρμα 'end, border') – a word or phrase that denotes a certain concept in a particular field of human activity e.g. science, technology, culture, sports, art, etc. This understanding of the term is rooted in traditional linguistics, which regards the term as a word or phrase, which is an organic (systemic or extra-systematic) element of the terminological register and denotes a certain concept in a particular field of human activity.

**Conclusions.** It is well known that the basic function of an industry term is to express scientific concepts precisely and concisely. In addition, the term should be characterized by monosemy and be a means of its identity and distinction in a special language. For the successful implementation of this function, the term – as the unity of form and content – must meet the following important requirements:

1. Accuracy: a) the content (meaning or semantics) of the term must be strictly (unambiguously) different from other concepts in the relevant micro-system; b) the sound system must not contain elements that may disorientate the content and scope of the scientific concept.

2. Identity (correspondence): the meaning of the term must correspond to the current scientific knowledge of the subject, phenomenon, process, feature, etc.

3. Conciseness, in accordance with the notion.

4. Monosemy i.e. any sound complex must be secured by one scientific concept.

5. Invariance as lack of variants and synonyms.

6. Uniform design: the term-word must be expressed in one sound formula.

7. Conventionality, that is, identical features of concepts must be denoted in different terms by the same linguistic signs (words, phrases, abbreviations, term elements).

8. Compliance with the rules of the language, which prevents the appearance of jargon.

9. Availability of classification definition.
10. Sound complexes expressing the same concepts should be built on a common (single) structural-semantic model.
11. Stylistic neutrality, that is, deprivation of expressive coloring.
12. Transparency of the internal form of the term.
13. High informativeness.
- However, these requirements remain more declared than practically implemented, rather ideal, than actually fulfilled within certain micro term systems.

#### BIBLIOGRAPHY

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Советская энциклопедия, 1966. 607 с.
2. Головин Б.Н. Основы культуры речи. Москва : Высшая школа, 1988. 320 с.
3. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : монографія. Львів : Видавничий центр НУ ім. Івана Франка, 2009. 358 с.
4. Квітко І. С. Термін у науковому документі. Львів : Вища школа, 1976. 125 с.
5. Лейчик В. М. Проблема системности в отечественном терминоведении. *Научно-техническая терминология* : научно-реф. сборник. 2001. Вып. 20. С. 54–55.
6. Манерко Л. А. Понятие «терминосистема» в современном терминоведении. *Современные тенденции в лексикологии, терминологии и теории LSP* (сборник научных трудов). Москва : Изд-во МГОУ, 2009. С. 207–220.
7. Нікітіна Ф. О. Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології : навч. посібник. Київ : Вища школа, 1978. 32 с.
8. Німчук В. В. Мова українського травника XVI ст. *Мовознавство*. 1976. С. 43–55.
9. Петрина О. С. Провідні характеристики термінології та терміносистеми. *Science and Education a New Dimension. Philology*, 2018. VI(51). Issue: 176. С. 62–65.
10. Піриг Л. А. Українська мова і термінологія як засіб спілкування українського лікаря. Актуальні проблеми медичної термінології. Львів, 1993. С. 19.
11. Суперанская А. В. Общая терминология : Вопросы теории. Москва : Наука, 1989. 246 с.
12. Термінологія у професійному спілкуванні. Лексико-семантичні відношення в науковій термінології. Особливості української медичної термінології. Матеріали для підготовки до заняття. URL: <https://moodle.tdmu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=171784>
13. Толковый словарь русского языка. Москва : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1940. Т. IV. 1501 с.
14. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник для мед. ВНЗ. Київ, 2017. 360 с.
15. Українська радянська енциклопедія. Київ : Гол. ред. УРЕ, 1959–1965. Т. 1-17.
16. Энциклопедический словарь. Москва : Гос. науч. изд-во «Большая советская энциклопедия», 1955. Т. 3. 744 с.

#### REFERENCES

1. Akhmanova O. S. Slovar lnhvystycheskykh termynov [Dictionary of linguistic terms]. Moscow: Soviet Encyclopedia, 1966. 607 p. [in Russian].
2. Holovyn B. N. Osnovu kulturu rechy [Basics of language culture]. Moscow: High School, 1988. 320 p. [in Russian].
3. Dudok R. I. Problema znachennia ta smyslu termina v humanitarnykh naukakh [The problem of meaning and meaning of the term in the humanities [monograph]]. Lviv: NU Publishing Center: Ivan Franko. 2009. 358 p. [in Russian].
4. Kvitko I. S. Termin u naukovomu dokumenti [Term in a scientific document]. Lviv: Higher school. 1976. 125 p. [in Ukrainian].
5. Leichyk V. M. Problema systemnosti v otechestvennom termynovedenyy [The problem of consistency in Russian terminology]. Scientific and technical terminology: scientific ref. collection. Issue 20. 2001. P. 54–55 [in Russian].
6. Manerko L. A. Poniatye «termynosystema» v sovremennom termynovedenyy [The concept of «terminology» in modern terminology]. Modern trends in lexicology, terminology and theory of LSP (collection of scientific papers). Moscow: Publishing house of MGOU. 2009. P. 207–220 [in Russian].
7. Nikitina F. O. Semantychni ta slovotvorchi problemy suchasnoi terminolohii: [navch. posibnyk] [Semantic and word-formation problems of modern terminology: [textbook manual]]. Kyiv: Higher school. 1978. 32 p. [in Ukrainian].
8. Nimchuk V. V. Mova ukrainskoho travnyka XVI st. [The language of the Ukrainian herbalist of the 16 th century]. Linguistics. 1976. P. 43–55 [in Ukrainian].
9. Petryna O. S. Providni kharakterystyky terminolohii ta terminosystemy [Leading characteristics of terminology and terminology]. Science and Education a New Dimension. Philology. VI(51). Issue: 176. 2018. P. 62–65 [in Ukrainian].
10. Pyrih L. A. Ukrainska mova i terminolohiia yak zasib spilkuvannia ukrainskoho likaria [Ukrainian language and terminology as a means of communication of a Ukrainian doctor]. Current issues of medical terminology. Lviv. 1993. P. 19 [in Ukrainian].
11. Superanskaia A. V. Obshchaia termynolohiia [General terminology: Questions of theory]. Moscow: Science. 1989. 246 p. [in Russian].
12. Terminolohiia u profesiinomu spilkuvanni. Leksyko-semantychni vidnoshennia v naukovy terminolohii. Osoblyvosti ukrainskoi medychnoi terminolohii [Terminology in professional communication. Lexical-semantic relations in scientific terminology. Features of Ukrainian medical terminology]. Materials for preparation for the lesson. Access mode: <https://moodle.tdmu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=171784> [in Ukrainian].



13. Tolkovui slovar russkoho yazuka [Explanatory dictionary of the Russian language]. Moscow: State Publishing house of foreign and national dictionaries. 1940. T. IV. 1501 p. [in Russian].
14. Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam: pidruchnyk dlia med. HEI [Ukrainian language for professional purposes: a textbook for honey. University]. Kiev. 2017. 360 p. [in Ukrainian].
15. Ukrainska radianska entsyklopediia [Ukrainian Soviet Encyclopedia]. Kyiv. 1959-1965. T. 1-17 [in Ukrainian].
16. Entsyklopedycheskyi slovar [Encyclopedic Dictionary]. Moscow: State. scientific Publishing house «Great Soviet Encyclopedia». 1955. T. 3. 744 p. [in Russian].

УДК 821.161.2-84.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-22>**Ярина ШИМКІВ,**

orcid.org/0000-0002-8155-443X

аспірантка кафедри української фольклористики імені Філарета Колесси  
Львівського національного університету імені Івана Франка  
(Львів, Україна) ya.shymkiv96@gmail.com**ШЛЯХИ ПОПОВНЕННЯ ПАРЕМІЙНОГО ФОНДУ:  
ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАННЯ**

У статті проаналізовано історію вивчення генези прислів'їв та приказок. Відзначено, що значний внесок у порушення питань і розвиток проблеми зробили такі українські науковці, як: Климентій Зиновій (30–40-і роки XVII століття), Іван Югасевич-Склярський (1809 рік), Василь Смирницький (1834 рік), Григорій Лькевич (1841 рік), Олександр Шишацький-Ілліч (1857 рік), Михайло Закревський (1860 рік), Матвій Номис (1864 рік), Олександр Потебня (1894 рік), Микола Сумцов (1896 рік), Іван Франко (1910 рік), Леонід Глібов (1974 рік), Юрій Шевельов (1984 рік), Михайло Пазяк (1989 рік). Зокрема, із площини принагідних зауваг у русло систематичної роботи над з'ясуванням джерельної бази паремійного фонду перевів свої студії Матвій Номис. У його корпусі «Українські приказки, прислів'я і таке інше» з'ясовано походження численних зразків прислів'їв та приказок, окреслено діапазон поповнення паремій.

Основоположними є теоретичні міркування Олександра Потебні. Цей геніальний мовознавець та фольклорист спостеріг глибокий генетичний зв'язок між прислів'ям та байкою. Зокрема, він уважав, що внаслідок активного побутування байка здатна редукуватися до короткої, надзвичайно змістовної формули, яка, власне, й отримує статус прислів'я. Тобто прислів'я стає своєрідною емблемою, символом колись об'ємного твору. Загалом, одним із продуктивних шляхів виникнення прислів'їв та приказок є так званий міжжанровий перехід. Вельми часто жанр народного анекдоту стягується до однієї фрази паремійного типу. Інші об'єми фольклорні твори теж за відповідних обставин можуть перейти в паремії. У статті висвітлено процес розгортання зазначеного «питання» в українській фольклористиці.

**Ключові слова:** прислів'я та приказки, генеза, паремійні утворення, міжжанровий перехід, узагальнення, інакомовність.

**Yaryna SHYMKIV,**

orcid.org/0000-0002-8155-443X

Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Folklore  
named after Filaret Kolessa  
Ivan Franko National University of Lviv  
(Lviv, Ukraine) ya.shymkiv96@gmail.com**WAYS OF ENLARGING THE FUND OF SAYINGS:  
HISTORIOGRAPHY OF THE TOPIC**

The author analyses the history of studying the genesis of proverbs and sayings. It is noted that a significant contribution to the discussion and exploration of paremias was made by many Ukrainian researchers: Klymentiy Zinoviyiv (30–40 years. XVII c.), Ivan Yuhasevych-Skliarskyi (1809), Vasyl Smyrnytskyi (1834), Hryhoriy Ilkevych (1841), Oleksandr Shyshatskyi-Illich (1857), Mykhailo Zakrevskyi (1860), Matviy Nomys (1864), Oleksandr Potebnia (1894), Mykola Sumtsov (1896), Ivan Franko (1910), Leonid Hlibov (1974), Yuriy Sheveliov (1984), Mykhailo Paziak (1989). In particular, Matviy Nomys transferred his studies from occasional remarks to the systematic investigation of the sources of sayings. In his corpus “Ukrainian proverbs, sayings, etc.”, the origins of numerous proverbs and sayings are clarified, and thus the range of the replenishment of paremias is outlined.

Oleksandr Potebnia's theoretical considerations are fundamental. This ingenious linguist and folklorist observed a deep genetic link between proverbs and fables. In particular, he believed that due to the active functioning of the fable could reduce it to a short, extremely meaningful formula, which, in fact, received the status of a proverb. Thus, the proverb becomes a kind of emblem, a symbol of a once voluminous piece of writing. In general, one of the most productive ways for generating proverbs and sayings is the so-called intergeneric transition. The genre of folk anecdote is reduced very often to one phrase of the paremic type. Other voluminous folklore texts can also turn into paremias under relevant circumstances. The author highlights the process of unfolding this topic in Ukrainian folklore studies.

**Key words:** proverbs and sayings, genesis, paremic formations, intergeneric transition, generalizations, parable.

**Постановка проблеми.** Через вивчення системи походження можна вивчити приховані на перший погляд міжжанрові зв'язки.

**Аналіз досліджень.** Статтю побудовано на основі аналізу паремій, ураховано напрацювання К. Зіновіїва, І. Югасевича-Склярського, В. Смирницького, Г. Ількевича, О. Шишацького-Ілліча, М. Закревського, М. Номиса, О. Потєбні, М. Сумцова, І. Франка, Л. Глібова, Ю. Шевельова, М. Пазяка. Особливо проаналізована праця О. Потєбні «З лекцій теорії словесности. Байка, прислів'я, приповідка», оскільки вона є підставою в контексті з'ясування теорії жанрового переходу.

**Мета статті** – дослідити історію розвитку питання генези українських паремій.

**Виклад основного матеріалу.** Прислів'я та приказки – це короткі та влучні вислови, у яких відображено світогляд народу, його цінності. Цей лаконічний жанр виокремився зі щоденного мовлення як словесне узагальнення певної типової життєвої ситуації, пов'язаної з господарством, природою, людськими стосунками, вірою та релігійними переконаннями. На позначення жанру використовують різні номінації: у народній традиції найпоширенішими є назви «прислів'я», «приповідка», «примовка», у книжних джерелах зразки жанру називають «паремія», «притча». Уживання терміна «притча» зумовлене зумисним підкресленням алегоричного змісту цього пласта словесности. Алегоричний зміст паремій розвивається внаслідок розгортання переносного значення. Водночас зв'язок прислів'їв із традиційним жанром притч виявляється в їх виразному дидактизмі, адже і для зразків народного мудрослів'я характерний повчальний зміст. Прислів'я та приказки урізноманітнюють, збагачують повсякденне мовлення, роблять його добірним і дотепним.

Початком дослідження жанру можна вважати XVIII ст., коли з'явився рукописний збірник Климентія Зіновіїва «Приповісті посполиті». У цій колекції упорядник зосередився на збиранні цінних зразків народного мудрослів'я. Він, на жаль, не запропонував теоретичних міркувань про жанр та не дав коментарів про походження зафіксованих прислів'їв і приказок. Рукописна колекція налічувала 1 551 паремійний текст, стала першим збірником, де паремії розміщено за алфавітом. Видано цю працю було завдяки В. Колосовій та І. Чепізі в 1971 р. У самій назві збірника («Приповісті (або теж присловія) посполиті, і азбукою ради скорішого (якового слова) пошуку, ново-зібрані споряджені і тут покладені для різних потреб, яких заживають у річах слухних православні») уже закладено магістральну ідею укла-

дача – подати найуживаніші зразки, які доречно використовувати в щоденному мовленні. Якщо вважати дидактизм однією з визначальних ознак паремій, то Климентій Зіновіїв обґрунтував її в окремому розділі «Наука особлива з тих же приповістей тут людям молодим покладена є». Рукописний збірник «Приповісті посполиті» дав імпульс для подальших досліджень вельми цікавого і багатого пласта фольклору й загалом сприяв розвитку пареміографії в Україні.

На початку XIX ст. до колекціонування прислівного матеріалу долучився Іван Югасевич-Склярський. Він упорядкував зібрані в 1809 р. в південному Прикарпатті народні приповідки у праці «Общая присловія». У короткому вступному слові дослідник серед найприкметніших ознак жанру підкреслив дидактизм. Іван Югасевич висловив низку інших цінних пареміологічних зауваг, зокрема зазначив, що приповідки «служили <...> як середник просвічення». Фольклорний матеріал передано зі збереженням діалектних особливостей. Про добірку І. Югасевича було висловлено чимало схвальних відгуків, зокрема І. Франко позитивно оцінив працю фольклориста. Рукописні матеріали І. Югасевича опубліковані лише в 1929 р. Знаний учений І. Панькевич опублікував манускрипт і в коментарях підкреслив важливість публікації та студіювання паремій. На жаль, у пам'ятці немає роздумів про генезу жанру.

Продовжив традицію записування паремій Василь Смирницький, для якого важливо було «зберегти від забуття українські прислів'я і поговорки» (Смирницький, 1834: 3). Таке формулювання завдань було вельми актуальним, оскільки значну увагу було зосереджено на збиранні та науковій рецепції народної творчості. Здобутком В. Смирницького стало видання збірки «Малороссийские пословицы и поговорки, собранные ВНС» (1834 р.). З'явилася книга у Харкові – тогочасному центрі української культури. У збірці В. Смирницький дотримувався алфавітного принципу впорядкування паремійних текстів.

О. Шишацький-Ілліч, редактор «Черниговских губернских ведомостей», у низці статей наголошував на виробленні чітких критеріїв записування паремійних творів і встановленні зразків. Він – упорядник «Сборника малороссийских пословиц и поговорок», більшу частину якого становлять власні записи фольклориста. Солідарний із думками своїх попередників, О. Шишацький-Ілліч уважав, що прислів'я і приказки потрібно вивчати комплексно для того, щоби зрозуміти світогляд народу. Такий підхід дасть змогу

«розгадати дух народу, вивчити його властивості і поняття і часто вгадати його минуле» (Шишацький-Иллич, 1857: 11).

В українській пареміології значним здобутком стали пошукування Григорія Ількевича. Зокрема, варто відзначити його збірку «Галицькі приповідки і загадки» (1841 р.). Зацікавлення вченого словесністю, а передусім прислів'ями і приказками, виникло під впливом ідей діячів «Руської трійці». Г. Ількевич не тільки був прибічником «будительської» діяльності цього культурного осередку, а й сам брав активну участь у його роботі. Він також, за прикладом натхненників «Руської трійці», мав приbrane ім'я Мирослав. У рукописі праці «Галицькі приповідки і загадки» було подано коментарі, у яких помітне прагнення дослідника знайти джерела, звідки походять зафіксовані зразки. На жаль, коментарі упорядника не ввійшли до друкованого варіанта. Зважаючи на те, що рукопис був значно повніший за книгу, що побачила світ у Відні в 1841 р., доречно говорити про необ'єктивне представлення пареміологічної позиції Г. Ількевича. Дослідник став першим, хто озвучив питання генези паремій та взявся з'ясувати походження окремих зразків. У «Передмові» Г. Ількевич висловлює низку спостережень про прислів'я, визначає їх як символ, знак інтелектуальної енергії народу, а тому твердить: «<...> Приповідки показують точний образ народу, його домашнього життя <...>» (Ількевич, 2003: 5), вони є «правилами предків наших, освячені довголітнім досвідченням <...>» (Ількевич, 2009: 4).

Такі «узагальнення» про відображення життя українців у пареміях поділяв і М. Закревський, упорядник збірника «Малороссийские пословицы, поговорки и загадки и галицкие приповедки». Він намагався також розвинути здобутки в царині вивчення джерел паремій, тому додавав до деяких творів короткі пояснення про їхнє походження, подекуди наводив слов'янські паралелі. Таким чином автор уводив українські прислів'я та приказки в загальнослов'янський контекст (Пилипчук, 2008: 17).

Одним із прикладів є прислів'я «Нехай йому халепа! Отака халепа!» – у збірнику М. Закревського слово «халепа» має пояснення: біда, напасть. Зі словом «халепа» пов'язані образи південнослов'янської демонології, а саме сербське «ала» і болгарське «халі». «Ала» означало чудовисько, повелитель граду, вогненний юнак, від польоту якого летять іскри. А Халі – це чудовисько, яке створює грозу. Ці лінгвістичні аргументації вслід за М. Закревським розвивав

М. Сумцов у праці «Опыт исторического изучения малорусских пословиц». Є припущення, що українці могли запозичити слово «хала» від болгар. «Халата», «халіті» – збільшена форма «халетина», тобто як дитина. Ці значення слова перегукуються зі ще одним прислів'ям – «Бог не дитина, слухати дурного галатина». Назва галлів у середньовічних греків вживалася у значенні чародія, волхва. З таким значенням це слово через книжки проникло до болгарів (Сумцов, 1896: 3).

М. Сумцов теж провадив свої дослідження в напрямі з'ясування походження українських прислів'їв та приказок. Він звернув увагу на те, що в багатьох прислів'ях є власні імена, які нерідко вказують на реальних історичних осіб, отже, і подій, суть яких було згенеровано у прислів'ї. Наприклад, «Іван несе плахту, а Настя булаву» вказує на слабохарактерність гетьмана Івана Скоропадського через те, що його дружина Анастасія мала неабиякий вплив на свого чоловіка.

За спостереженнями М. Сумцова, на давність прислів'я і приказки може вказувати навіть одне слово. Він наводить такі приклади: «Грім такий, що хоч тури жени, так і не почують» або «Так замерзло, що хоч турів жени». Обидва вислови записав М. Номис, проте М. Сумцов зробив спробу «розгадати» приблизний період їх виникнення. За історичними свідченнями, турів ставало дедалі менше в XVI ст., тому їх берегли від винищення, однак цілком ці тварини вимерли в XVII ст. (Сумцов, 1896: 2). Значить, ці вислови могли з'явитися до XVI ст., адже те, що було навколо людини, переходило в народну творчість.

Варті уваги ті паремійні утворення, коли думка і форма слова схожі одна з одною, вони мають подвійну цінність. Наприклад, «что город, то норов: у всякого города нрав и права». На останню фразу можна натрапити у вірші Г. Сковороди.

«Дослідження прислів'їв і приказок поступово зі статусу принагідно переходили у статус систематичний. Окрім друку колекцій прислів'їв та приказок, з'являлися коментарі та передмови упорядників. У цих передмовах автори ділилися своїми спостереженнями про природу жанру, зокрема не залишили поза увагою і питання походження» (Пилипчук, 2008: 13).

Серед окремих спеціальних досліджень про походження прислів'їв варто відзначити статті О. Тищинського та Л. Глібова. Так, на пошук джерел і встановлення зв'язку паремій з іншими жанрами спрямована праця Л. Глібова «Стрижено, стрижено». Автор з'ясував, як з анекдоту виникло коротке прислів'я. Він на конкретному прикладі засвідчив один зі шляхів поповнення паремійного

фонду, який можна назвати «міжжанровим переходом – об'ємніший за обсягом твір стягується, редукується до однієї лаконічної, однак змістовної фрази, що спершу зберігає тісний зв'язок із першоджерелом, проте згодом його втрачає і функціонує як самостійна фольклорна одиниця» (Пилипчук, 2008: 89).

Основну вагу у прислів'ї «Стрижено! Стрижено!» має розповідь про вперту жінку-сперечальницю. Жінка не погоджується із чоловіком, що ячмінь на полі покошено, навпаки, стверджує, що стрижено. Така суперечка тривала довго, унаслідок чого чоловік жінку втопив, а вона й у воді змогла стояти на своєму – показала два пальці як знак ножиць, що означало – стрижено. Слова «Стрижено! Стрижено!» набули популярності, але були зрозумілими лише для тих, хто знав, звідки воно походить. Саме значення прислів'я Л. Глібов трактує як необґрунтоване заперечення чогось. Окрім такого пояснення, Л. Глібов пов'язує це прислів'я з тими випадками, коли ситуація має прямий стосунок до жінок, а саме до тих, які люблять посперечатися і заперечити – «лишь бы только поставит на своем». Надалі це гумористичне оповідання використовували католицькі проповідники як приклад для утвердження релігійного погляду на таку жінку: жінка – непокірне створіння, вона не погоджується з очевидними речами, тому що в неї вселився диявол.

Дослідники-пареміологи позитивно відгукувалися про статтю Л. Глібова, зокрема О. Тищинський прокоментував її так: «В подтверждение того, что многие пословицы и поговорки произошли из какого-нибудь диковинного случая, можно указать на случай, служащий поводом к составлению поговорки «Стрижено! Стрижено!». Этот случай прекрасно рассказан Глебовим в № 16 «Черниговских губернских ведомостях» (Тищинский, 1859: 208).

Ця народна мудрість не обмежується лише однією формою вислову «Стрижено! Стрижено!», існують ще й інші варіанти, які, зокрема, опубліковано у збірці М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше», там зазначено: «Стрижене! – Голене!»; «Ти йому стрижене, а воно тобі голене»; «Стрижено! – «Голене!»; «Але ж стрижено!» – «Ні таки голене!»; «Таки-бо стрижено!» – «Таки-бо голене!»; «А голене!» – «Голене!» – «А стрижено?!» – «Стрижено!» (Номис, 1864: 53). М. Номис зазначав, що це прислів'я побутує на Брацлавщині, Звенигородщині, Чернігівщині, тобто вказівка на регіони поширення такого зразка мудрослів'я тільки сприяє якомога глибшому дослідженню його генези. У коментарі до

цього прислів'я подається те саме оповідання, яке ввів у науковий обіг Л. Глібов.

Оповідання «Стрижено! Стрижено!» поширювалося в різних варіантах, один із яких «О глаголющей, яко луг не покошен, но пострижен», об'єктом суперечки постає не ячмінь, не нива, а луг. Така варіативність зумовлена популярністю цього анекдотичного оповідання, тому що воно поширювалося в різних регіонах, отже, зазнавало трансформації.

Важливим джерелом є вплив народної словесності країн-сусідів, твори українських письменників XVII ст. Закономірно припускати, що версії, у які перейшли оповідання про жінку-сперечальницю, схожі до тих, які є в польському фольклорі. Момент, у якому жінка у воді показує пальцями знак, що все-таки стрижено, показано у творчості сербів та французів. Схожий сюжет є у фольклорі англійців, іспанців, німців, румунів, фінів та інших народів (Сиваченко, 1985: 172).

Про основні принципи міжжанрового переходу розмірковував видатний український мовознавець і фольклорист О. Потебня. У праці «Из лекций по теории словесности: басня, пословица, поговорка» учений поділився спостереженням про особливості процесу переходу великого за обсягом усного словесного твору до короткого приповідкового вислову. Центральним об'єктом дослідження О. Потебня обрав байку, оскільки значення і функції цього жанру полягають у тому, що вони є відповіддю на запити, які постають щодо поодинокого складного випадку, тобто загальне твердження «перебирається в інакомовність» (Потебня, 1930: 51). О. Потебня розмірковував, що насамперед варто би було створити образ, до якого потім треба підібрати загальне твердження, оскільки байка є засобом пізнання. Дослідник пояснював це за допомогою метафори, коли використовував образ сцени і «сходження думок». Єдиним шляхом до розуміння великої кількості явищ є такий, щоби пришвидшити так званий вихід на сцену і посилити важливість окремих думок там. Абстрактний висновок, як результат такого ходу думок, стає поетичним образом, багатозначним і повним змісту. Цей процес О. Потебня називає згущенням мислі (Потебня, 1930: 76–77).

О. Потебня подав приклад того, як прислів'я може бути невід'ємною частиною оповіді чи байки. Лисиця вскочила в пастку і говорить: «*Хоч рано, а ночувати доведеться*». Тон мови припадає на кінець речення, тому саме на цій частині оповідання зроблено акцент. Дослідник звернув увагу, що варто дотримуватися такого порядку викладу, коли оповідання є довге, нове для слу-

хача і про яке не всі знають. Інша ситуація, якщо оповідання всім відоме, тоді можливий інший варіант розповіді – зворотний порядок, або інверсія. Мовна сила зосереджується знову ж таки на цьому реченні, але під кінець тон буде знижено (Потебня, 1930: 68–69).

Узагальнення цінні тоді, коли вони ґрунтуються на конкретному прикладі, із якого вони походять. Тому цінність полягає у змісті та в повноті конкретики, а не в нанизуванні узагальнень. Паремійні утворення, які склалися в одну фразу, не потрібно пояснювати за допомогою оповідання, оскільки той чи інший вислів настільки відомий і зрозумілий багатьом, що немає необхідності його витлумачувати. Для ілюстрації наведено декілька зразків приповідок, які під кутом зору їхньої генези простудіював О. Потебня.

«Знає Бог, чиє масло у лампадці горить», – сказав хтось, пізнавши у церкві вкрадену в нього лампадку.

«Мабуть, не стало води чи дров!» – сказав осел, коли його покликали на весілля.

«Собака на сене лежить, сама не ест и другим не дає».

«Кобыла с волком тягалась, только хвост да грива осталась».

Із цих коротких висловів зрозуміло, про яку ситуацію може йтися і що ці приповідки можуть означати. З огляду на такі приклади, О. Потебня продовжував свої міркування про порядок розгортання оповідання. За його словами, з інверсії в байці породжується інша форма, яка залежить від сили кінцевого речення, поставленого на початок. Ці паремійні вислови є тими прикладами, коли оповідання немовби «відсувається в далечінь», і як результат, воно більше не потрібне для відтворення тієї чи іншої фрази. Така форма перетворюється на коротший вислів, що є однією з форм прислів'я (Потебня, 1930: 71).

О. Потебня зазначав, що частина байки (окреме найвиразніше речення) стає прислів'ям через те, що основна її частина тримається в думці і немає потреби відтворювати весь її сюжет для того, щоби пояснити речення. Обов'язковою умовою для утворення прислів'я є поетичний образ, який формується під впливом спостереження, думки, зауваження, сприймання. Можна припускати, що джерелом походження приповідки є переказ чи казка або інший жанр. У всякому разі це свідчить про вдалість сказаного, правдивість (Потебня, 1930: 77). О. Потебня запропонував своєрідну формулу виникнення прислів'я: «Треба взяти випадок чи низку випадків з іншої сфери, треба, щоб окремий образ дістав інакомовного значення;

тоді він стає і поетичним твором, і прислів'ям» (Потебня, 1930: 79). Отже, прислів'я є вербальною реакцією на якусь життєву ситуацію. Яскравим прикладом служить вислів «снігу немає, сліду немає». Якщо вникнути і спостерегти глибший зміст, ніж буквальне сприйняття, ми не просто опишемо природу, а застосуємо метафоричне значення, щоб охарактеризувати людей, які за певних обставин показують своє справжнє лице.

Під час дослідження питання взаємозв'язків байки та прислів'я О. Потебня розрізняв поняття приказки і прислів'я. Увівши в обіг термін «емблема», що позначає зображення, опис якоїсь речі в байці, дослідник проводить паралель до приказок. Він уважав, що приповідка є інакомовним образом «<...> окремо взятої особи, властивості дії». Тому вчений убачав очевидний зв'язок приказки з байкою, оскільки вона частково походить від байки або ж прислів'я, тільки не до кінця розвинулася (Потебня, 1930: 80). Приказками можна вважати такі вислови, як «собака на сніні», «похиле дерево», «лисий хвіст», «на цвіту прибитий», «мішком прибитий» (про дурного), «тягне лямку» (ледве живе). Доповнений вислів «тяну лямку, пока не вирують ямку» – це українське прислів'я. Значить, вислів, який побутує в неповному варіанті, вважається приказкою, що, як зауважив О. Потебня, створена штучно. В усному мовленні приказки активно вживають заради виразної дотепності чи більшої загадковості вислову. Прислів'я – вислів, складніший за формою, розгортає цілісну поетичну картину, вирізняється образністю. Саме на цих прикметах наголошував О. Потебня.

«Лише тоді, як прислів'я дістає значення приповідки, воно дістає значення знаку і стає поетичним твором», – зазначав О. Потебня. Власне, на окрему увагу заслуговує питання розгортання переносних значень у прислів'ях та приказках, що є запорукою їх успішного і тривалого побутування. Прикметно, що О. Потебня спостеріг цю важливу рису жанру. Наприклад, «обсевок поневоле обойдеш» можна трактувати по-різному: таку приповідку застосують до нікчемної людини, на яку не треба звертати уваги. В іншому прочитанні це прислів'я про людину великих гідностей, але їй не дають належної оцінки у громадському житті. Це ж прислів'я можна вжити, коли йдеться про потребу, щоб такі люди залишилися непомітними (Потебня, 1930: 98).

О. Потебня наводив ще декілька прикладів розгортання ширших значень. В одній з ілюстрацій засвідчено, що актуалізованими можуть бути буквальне значення і переносне. «Одна голова и

гудет и пляшет» – прислів'я про самотню, несейну людину.

Серйозні теоретичні розмисли О. Потебні не виникли на порожньому місці, дослідник урахував досвід наукової рецепції жанру паремій, які випрацювала українська фольклористика. Серед попередників, які сприяли формуванню поглядів О. Потебні на генезу прислів'їв і приказок, вочевидь, особливе місце посідає Матвій Номис. Він – один із найвідоміших пареміологів, упорядник збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше». До його збірника увійшло понад 15 тисяч паремій. Праця отримала високу оцінку фахівців, оскільки автор запровадив практику коментування прислів'їв і приказок, де вказував місцевість запису, рукописні й друковані джерела, звідки взято приказку чи прислів'я. До цієї розлогої колекції залучено матеріали з усіх регіонів України. Більшість прислів'їв і приказок М. Номис узяв із рукописних нотаток О. Марковича (за деякими свідченнями, у рукописах О. Марковича було понад 50 тисяч записів), тому і в самій назві збірки зазначено: «Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірник О. В. Марковича та інших». Звичайно, у книзі М. Номиса є чимало недопрацьовань, які не залишилися поза увагою дослідників. Так, Богдан Струмінський у статті «Збірки українських приказок, не використані Симоновим Номисом» у першому ж абзаці висвітлює три «слабості» праці М. Номиса: «вбогість давніх українських і західноукраїнських джерел і слабе використання польських джерел української пареміографії» (Струмінський, 1985: 25). За спостереженнями Б. Струмінського, М. Номис брав до уваги тільки двох російських авторів, які цитували староукраїнські тексти, – історика Василя Татищева (перша пол. XVIII ст.), від якого взяв прислів'я «Зле, Романе, робиш, що Литвином ореши», пояснив його так: «Великий князь Роман Ростиславович, звитязивши литвинів 1173 р., впрягав бранців до плуга и ними викорінював нові місця» (Номис, 1963: 742–784). Автор статті дорікає М. Номисові, що той, очевидно, «ще не відрізнявав такого поняття від анонімних приказок і прислів'їв» (Струмінський, 1985: 25), бо цей вислів уже був «ходячою цитатою». Б. Струмінський ніяк не прокоментував запозичень від Буслаєва, але вказував на ще один грубий недолік – М. Номис цитує Нестора Літописця, однак не вносить його до списку джерел, і дещо переробляє цитату, яку нібито взято з «Повісті временних літ». Дослідник стверджує: «Симонов переробив ту приказку («За наші гріхи надходять Ляхи» замість «За наши грехи не ходят

Ляхи») зі збірки І. Снегірьова «Русские народные пословицы и притчи» (Струмінський, 1985: 25).

Попри деякі недоліки, збірка прислів'їв і приказок М. Номиса – значний здобуток української фольклористики. Матвій Номис уклав матеріал за новим на свій час тематичним принципом. Такий план укладання паремій має переваги над традиційним алфавітним, тому що прислів'я і приказки формували обґрунтовану логіко-семантичну єдність, тобто М. Номис вдався до глибокого осмислення текстів паремій, яке «спрямоване на логічне структурування жанрового складу» (Пилипчук, 2008: 18).

Упорядники паремій намагалися знайти в таких метафоричних висловлюваннях ключ до психології чи, може, й філософії українців. Наприклад, прислів'я «Чого Івась не навчиться, то й Іван не буде вміти» має відповідник у німецькій пареміології чи то, як зазначено у статті Юрія Шевельова «Номис – Даль – Адальберг. З проблем української пареміології середини 19 сторіччя» (Шевельов, 1985: 43), джерело походження не головне, важливо, що в українській традиції успішно «живе» такий вислів, це пояснено відповідністю світогляду творчості.

Варто зауважити, що прислів'я і приказки можуть утворюватися з народних оповідань, анекдотів та інших творів. Зв'язок паремій зі своїми об'ємнішими прототипами відстежував і М. Номис. Так, у поясненні до приказки «Як Пилип з конопель» дослідник зазначив: «Був шляхтич, у військових речах бравий, родом з Конопель Сандимирського краю, и звався Пилип. На якимсь сеймику він, не розібравши діла, вбв-тнувся в річ без ладу, так що усі, розсміявшись, стали по одному питать: хто то, хто то? А сусіди п. Пилипа й кажуть: “То рап Филип з Конопи” (Одарченко, 1985: 17). Деякі дослідники, зокрема В. Ужченко, зазначають, що обмежуватись лише таким поясненням цієї фрази не варто. Оскільки всі мови одна з одною взаємодіють, пов'язуються семантикою, лексичними, фонетичними особливостями, то й у зразках паремій теж залишаються деякі сторонні нашарування. У польській фразеології є вислів “Wyrywac sie jak filip z konopi”. Як зауважив В. Ужченко, слова *fillip* і *konopi* подано як загальну назву і значення слова *filip* – «заєць» (у діалектному мовленні), а *konopi*, що співзвучне з українським «коноплі», так і пояснює це слово. Ці два значення дають підстави зробити логічний висновок, що заєць під час небезпеки часто рятується в коноплях, тому що вони мають різкий запах. Слово «пилип» органічно перейшло у власну назву і добре прижилося в народі, ана-

логічно з «конопі», що дорівнює назві міста. Це порівняння-фразеологізм має власні синоніми, як-от «Вискочив, як Кузьма з маку», «Вирвався, як заєць з конопель», «Вибіг, як заєць з капусти», «Гульк, як Пилип з кукурудзів». Їх М. Номис пояснює як «знацька, раптово вискочити, зробити щось недоречно». В. Ужченко погодився із цим твердженням, але зауважив, що «Словник української мови» містить дещо інше значення – «раптово і недоречно сказати щось».

Упорядник збірки коментує низку прислів'їв і приказок, що об'єднані в одну групу, наприклад, приповідки про цигана. У передмові М. Пазяка (Пазяк, 1989: 15–24) до «Українських приказок, прислів'їв і такого іншого» зазначено, що чимало приповідкового матеріалу вилучив цензор. Серед цензурованих було прислів'я: «Казав циган: в Бога вір, а Богові не вір, бо Бог порадить, Бог і зрадить». Вислів походить з анекдоту про цигана – у березні, коли буває мінлива погода, циган, одягнувшись у жупан (бо на вулиці гріло сонце), поніс продавати решето. Раптом почав падати дощ, і тепло різко змінилося на мороз та вітер – циган дуже змерз і ледь повернувся до села. Одягнувся вже тепліше – у кожух, аж бачить, погода знову змінилася на сонячну, тому циган і зробив висновок: «в Бога вір, а Богові не вір» (Номис, 1993: 692). Напевно, тому утворилося ще одне, близьке за значенням до попереднього, прислів'я – «Казав циган: нема ні в кому правди, тільки в мені та в Богові трошки» (Номис, 1993: 447). Розуміти цю приповідку не варто так буквально, оскільки дидактичний її сенс полягає в тому, щоби поклататися на себе і на свій розум.

Популярним є вислів «Крутить, як циган сонцем», який подібний до «Засмикали, як циган сонце» (Номис, 1993: 447). М. Номис подає інформацію, як утворилося це прислів'я, – циган побився об заклад, що буде косити до заходу сонця, однак швидко втомився і тому просив, щоби сонце якомога скоріше заходило (Номис, 1993: 447). Такий сюжет розгортається в одній із казок, у якій чоловік змушує косити цигана. Будучи голодним, циган вдається до хитрощів, мовляв, уже сонце сідає, і простяг руку до нього, немов повертаючи його, чоловік і собі так зробив. У цьому вислові фігурує та ж сама фраза – «і сонце вже засмикали, а господня їсти не несе» (Номис, 1993: 635). З наведених приповідок стає зрозуміло, що циган – людина, яка вирізняється хитрістю, корисливістю. Така група людей пишається своєю не завжди гуманною винахідливістю і непостійністю, про це свідчать ще декілька прикладів «У нас по-циганськи: не хоче робити – не силуй, їсти не хоче – бий» –

лінь до роботи, це зазначалося і у прислів'ях, де циган косить на полі, щодо лакомства до їжі, то цю деталь підтверджує чергова «Цигане, твого сина в коморі поїмали! Е, в коморі! Як би то в полі, то на добрім коні – то б то йому було стидно!» «Цигане, якої ти віри? А тобі якої треба?».

Прислівний матеріал глибоко осмислив й Іван Франко. У його тритомному корпусі «Галицько-руські народні приповідки» ретельно опрацьовано і підібрано паремійний матеріал, встановлено міжжанрові зв'язки й окреслено актуальність жанру. «Сучасні етнографи і збирачі дивляться на прислів'я з далеко ширшої точки зору: бачать у них традиційні вислови думки й мови даного люду, а отже, все те, що в даній мові є ніби скристалізованою з якого-небудь приводу фігурою думки <...> Із цього погляду до жанру прислів'їв увійдуть не тільки моральні, філософські судження, життєві правила, але також певні стереотипні особисті рефлексії, вислови загальнолюдських почувань, прокляття, жанри, ущипливості, висміювання, порівняння і фігуральні звороти, вивітрені форми ворожби-«примовлянь», які, втративши вже, бодай частково, свій зовнішній вузько брядовий характер, вживаються іноді і в розмовній мові – в жартівливому чи іронічному значенні, або ж деградували до дитячих забав. Сюди ввійдуть також найрізноманітніші пародії (молитв, обрядів, заклять і навіть серйозних прислів'їв), якими особливо багатий український народ; декотрі застарілі «загадки», значення яких стало з часом настільки прозорим, що народ перестав вважати їх загадками і вживає як прислів'я. Таким чином, надзвичайно розширюється коло прислів'їв, до нього ввійде все те, що не попадає в розряд пісень – з однієї сторони; оповідань, легенд і анекдотів – з другої сторони; загадок – з третьої; а обрядів, звичаїв і пересудів – з четвертої сторони». Іван Франко надавав великого значення контексту вживання прислів'їв. «Приповідка як монета, – зазначав він, – поки в обігу, кожний знає її ціну, а вийде з обігу, то й робиться не раз просто загадкою, особливо, коли вона оперта на якійсь гріслів або являється ремінісценцією якоїсь мандрівної анекдоти або якогось місцевого давно забутого факту» (Франко, 1905: XIX). Природно, що у процесі народного розвитку паремії втрачають своє первісне значення і немовби перетворюються на розмінну монету розмовної мови, по суті, стають тим, що ми називаємо прислів'ями.

**Висновки.** Отже, питання походження прислів'їв і приказок досить пізно винесено на порядок денний пареміологічних студій. Незважаючи на те, що питання генези є одним із ключо-



вих у контексті розуміння природи жанру, дослідники тривалий час оминали його. Лише у другій половині XIX ст. почали з'являтися принагідні спостереження щодо джерел поповнення паремійного фонду. Цінними в цьому контексті виявилися зауваги Г. Ількевича, М. Закревського, М. Номиса

й І. Франка. Теоретичний вимір проблеми значно поглибив О. Потебня, який обґрунтував теорію жанрового переходу, зокрема на прикладі переходу байки в паремію. Попри низку напрацювань, проблема походження жанру прислів'їв та приказок і досі залишається відкритою, отже, актуальною.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ількевич Г. Предисловіє. *Галицькі приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем*. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. С. I–VI.
2. Малороссийские пословицы и поговорки / собрал В. Н. С. (Смирницкий). Харьков, 1834. 36 с.
3. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Київ : Либідь, 1993. 635 с.
4. Пазяк М. Збірка прислів'їв М. Номиса : до 120-річчя виходу в світ книги «Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других». Санкт-Петербург, 1864. *Народна творчість та етнографія*. 1984. № 1. С. 15–24.
5. Пилипчук С. Галицько-руські народні приповідки: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 220 с.
6. Потебня О. З лекцій теорії словесності. Байка, прислів'я, приповідка. У перекл. А. Диких, М. Оглобліна / за ред. О. Ветухова, Ф. Зелінського. 4-те вид. Харків : Державне видавництво України, 1930. 101 с.
7. Сиваченко М. Текстологічні й фольклористичні уваги до статті Л. Глібова «Стрижено! Стрижено!». Наукова думка, 1985. С. 159–174.
8. Сумцов М. Опыт исторического изучения малорусских пословиц. Харьков, 1896. 11 с.
9. Тищинский А. Об украинских пословицах и поговорках. *Черниговские губернские ведомости*. 1859. № 29. С. 207.
10. Фольклорний збірник Матвія Номиса: до двадцятиріччя першого видання, 1864–1984 : статті / Богдан Струмінський. Оселя св. ап. Андрія Первозванного, Саут-Бавнд-Брук, Н. Дж., США, 1985.
11. Франко І. Передмова до першого тому (видання «Галицько-руські народні приповідки»). *Етнографічний збірник*. Львів, 1905. Т. XVI. С. V–XX.
12. Шевельов Ю. Номис-Даль-Адальберг. З проблем української пареміології середини 19 ст. *Фольклорний збірник Матвія Номиса 1864–1984*. Саут-Бавнд-Брук, Н. Дж. : Видавничий фонд Владики Мстислава, митрополита Української Автокефальної Православної Церкви в діаспорі. Оселя св. ап. Андрія Первозванного, 1985. С. 41–59.
13. Шишацкий-Иллич А. Сборник малороссийских пословиц и поговорок. Чернигов, 1857. 59 с.

#### REFERENCES

1. Ilkevych H. Predysloviie. Halytski prypovidky i zahadky, zibrani Hryhoriem Ilkevychem [Preface. Halychyna's proverbs and riddles collected by Hryhoriy Ilkevych]. 2003, pp. I–VI. [in Ukrainian].
2. Malorossyiskye poslovytsy i pohovorky. Sobral V.N.S. (Smirnitkiy). [Ukrainian proverbs and sayings]. 1834, 34 p. [in Russian].
3. Nomys M. Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe [Ukrainian sayings, proverbs etc.] 1993, 635 p. [in Ukrainian].
4. Paziak M. Zbirka prysliviv M. Nomysa: (Do 120-richehia vykhodu v svit knyhy "Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe. Zbirnyky O. V. Markovycha i druhykh" [A collection of proverbs by Matviy Nomys: (to the 120<sup>th</sup> anniversary of the publication of the book "Ukrainian proverbs, sayings and so on"). 1984, pp. 15–24 [in Ukrainian].
5. Pylypchuk S. Halytsko-ruski narodni prypovidky: paremiolohichno-paremiografichna kontseptsiia Ivana Franka [Halychyna-Ukrainian folk proverbs: paremiological and paremiographic concept of Ivan Franko], 2008, 220 p. [in Ukrainian].
6. Potebnia O. Z lektzii teorii slovesnosti. Baika, pryslivia, prypovidka [From lectures on the theory of folklore. Fable, proverbs, story], 1930, 101 p. [in Ukrainian].
7. Syvachenko M. Tekstolohichni i folklorystychni uvahy do statii L. Hlibova "Stryzheno! Stryzheno!" [Textual and folklore attention to the article "Stryzheno! Stryzheno!" by L. Hlibov], 1985, pp. 159–174 [in Ukrainian].
8. Sumtsov M. Opyt ystorycheskoho yzuchenyia malorusskykh poslovyts [Experience in the historical study of Ukrainian proverbs], 1896, 11 p. [in Russian].
9. Tyshchynskiy A. Ob ukraynskykh poslovytsakh y pohovirkakh. Chernyovskyye hubernskyye vedomosti [About Ukrainian proverbs and sayings], 1859, 207 p. [in Russian].
10. Folklornyi zbirnyk Matviia Nomysa: do stodvadsiatyrichchia pershoho vydannia, 1864–1984: statii: Bohdan Strumynskiy [Folklore collection by Matviy Nomys: to the one hundred and twentieth anniversary of the first edition, 1864–1984: articles], 1985, [in Ukrainian].
11. Franko I. Peredmova do pershoho tomu (vydannia "Halytsko-ruski narodni prypovidky") [Preface to the first volume (of "Halychyna-Ukrainian folk proverbs")], *Ethnographic collection*, 1905, pp. 5–20 [in Ukrainian].
12. Shevelov Yu. Nomys-Dal-Adalberh. Z problem ukrainskoi paremiolohii seredyny 19 storichchia. Folklornyi zbirnyk Matviia Nomysa 1864–1984 [Nomys-Dal-Adalberh. On the problems of Ukrainian paremiology in the middle of 19<sup>th</sup> century, Folklore collection by Matviy Nomys], pp. 41–59 [in Ukrainian].
13. Shyshatskiy-Yllych A. Sbornyk malorossyiskyykh poslovyts y pohovorok [Collection of Ukrainian proverbs and sayings], 1857, 59 p. [in Russian].

УДК 811

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-23>**Екатерина ШКИЛЬ,**  
orcid.org/0000-0002-3967-9730аспірант  
Института языкознания имени А. А. Потебни  
Национальной академии наук Украины  
(Киев, Украина) shkil\_ekaterina@ukr.net**ОКСЮМОРОН КАК СПОСОБ ОТОБРАЖЕНИЯ  
ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКОГО СТИЛЯ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭЗИИ А. ФЕТА)**

*В статье дано определение понятия «оксюморон». В исследовании ставится задача рассмотреть оксюморон как способ отображения индивидуально-авторского стиля А. Фета. Проанализированы и типологизированы конструкции с использованием оксюморона, формирующие индивидуально-авторский стиль А. Фета.*

*Идиостиль отражает языковую личность автора, художественное воспитание которого рисует индивидуальную картину мира при помощи индивидуального использования языка. Идиолектная личность представляет для исследователей особый интерес, в связи с чем понятие идиостиля как языкового средства реализации идиолектной личности находится в центре интереса лингвистов.*

*Установлено, что оксюморон, как всякий троп, обладает сложной структурой, в которую наряду с внешне выраженными языковыми единицами входит элемент построения выразительного смысла, возникающий вследствие одновременного проявления отношений контраста и тождества между лексическими единицами, образующими оксюморонное сочетание.*

*Подтверждено, что экспрессивность оксюморона заключается в возможности оценочного, образного обозначения объекта действительности, понятия, выражения его предметно-логического значения с помощью интенсификации признаков, которые обозначают стержневая и зависимая лексемы словосочетания. Доказано, что оксюморонное словосочетание является выразителем определенной экспрессивно-стилистической окраски. Оксюморон понимается как троп, соединяющий в себе два контрастных по значению слова для выражения нового понятия или явления, привлекая внимание к его противоречивой природе.*

*Отмечено, что в основе лингвистического механизма оксюморона заложено отрицание семантики одного слова другим, что обеспечивает расстановку акцента на какой-либо характерной черте, которую номинируют лексической единицей, входящей в состав оксюморона, что предоставляет автору возможность сделать ее более яркой и заметной для адресата.*

**Ключевые слова:** троп, стилистическая фигура, оксюморон, индивидуально-авторский стиль.

**Катерина ШКИЛЬ,**  
orcid.org/0000-0002-3967-9730аспірант  
Института мовознавства імені О. О. Потебні  
Національної академії наук України  
(Киев, Украина) shkil\_ekaterina@ukr.net**ОКСИМОРОН ЯК ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ  
ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ А. ФЕТА)**

*У статті подано визначення поняття «оксиморон». У дослідженні ставиться завдання розглянути оксиморон як засіб віображення індивідуально-авторського стилю А. Фета. Проаналізовані та типологізовані конструкції з використанням оксиморона, які формують індивідуально-авторський стиль А. Фета.*

*Ідіостиль відображує мовну особистість автора, художнє виховання якого малює індивідуальну картину світу за допомогою індивідуального використання мови. Ідіолектна особистість становить для дослідників особливий інтерес, у зв'язку із чим поняття ідіостилю як мовного засобу реалізації ідіолектної особистості перебуває в центрі уваги лінгвістів.*

*Установлено, що оксиморон, як будь-який троп, має складну структуру, у яку поряд із зовні вираженими мовними одиницями входить елемент побудови виразного сенсу, що виникає внаслідок одночасного прояву відносин контрасту і тотожності між лексичними одиницями, які утворюють оксиморонне словосполучення.*

*Підтверджено, що експресивність оксиморона полягає в можливості оцінного, образного позначення об'єкта дійсності, поняття, вираження його предметно-логічного значення за допомогою інтенсифікації ознак, які позначаються стержневою і залежною лексемами словосполучення. Доведено, що оксиморонне словосполучення*

є виразником певного експресивно-стилістичного забарвлення. Оксиморон розуміється як троп, що поєднує в собі два контрастні за значенням слова для вираження й опису нового поняття або явища, привертає увагу до його суперечливої природи.

Відзначено, що в основі лінгвістичного механізму оксиморона закладено заперечення семантики одного слова іншим, що забезпечує розміщення акценту на будь-якій характерній рисі, яку номінують лексичною одиницею, що входить до складу оксиморона, і тим самим дає автору змогу зробити її більш яскравою і помітною для адресата.

**Ключові слова:** троп, стилістична фігура, оксиморон, індивідуально-авторський стиль.

**Kateryna SHKIL,**

[orcid.org/0000-0002-3967-9730](https://orcid.org/0000-0002-3967-9730)

Postgraduate Student

O. O. Potebnia Institute of Linguistics  
of the National Academy of Sciences of Ukraine  
(Kyiv, Ukraine) [shkil\\_ekaterina@ukr.net](mailto:shkil_ekaterina@ukr.net)

## OXYMORON AS A METHOD FOR DISPLAYING AN INDIVIDUAL AUTHOR STYLE (ON THE MATERIAL OF A. FET'S POETRY)

The article is devoted to the study of the concept "oxymoron". The article aims to consider the oxymoron as a way of displaying the individual author style of A. Fet. Designs using oxymoron that form the individual author style of A. Fet are analyzed and typologized.

The idiostyle reflects the linguistic personality of the author, whose artistic education paints an individual picture of the world through the individual use of language. The idiolective personality is of particular interest to researchers, in connection with which the concept of idiolective as a linguistic means of realizing an idiolective personality is at the center of interest of linguists.

It has been established that an oxymoron, like any trope, has a complex structure, which, along with externally expressed linguistic units, includes an element of constructing an expressive meaning arising from the simultaneous manifestation of relations of contrast and parity between lexical units that form an oxymoronic combination.

It has been confirmed that the expressiveness of oxymoron lies in the possibility of an evaluative, figurative designation of an object of reality, a concept, expression of its subject-logical meaning using the intensification of features that are denoted by the core and dependent lexemes of the phrase. It has been proven that an oxymoronic phrase is an exponent of a certain expressive and stylistic coloring. An oxymoron is understood as a trope that combines two contrasting words to express a new concept or phenomenon, drawing attention to its contradictory nature.

It is noted that the basis of the linguistic mechanism of an oxymoron is the negation of the semantics of one word by another, which provides an emphasis on any characteristic feature that is nominated as a lexical unit that is part of the oxymoron, which provides the author with the opportunity to make it more vivid and noticeable to the addressee.

**Key words:** trope, stylistic figure, oxymoron, individual author style.

**Постановка проблеми.** Большой интерес для изучения поэтического языка в системе конкретного идиостиля представляет оксюморон как стилистическая фигура, которая является соединением двух противоречивых понятий, исключающих друг друга. Художественный текст воспринимается адресатом не только как содержательная и структурная целостность, но и как особый когнитивно-речевой процесс, в котором отражены авторские интенции, маркированность лексических и фразеологических средств, способы сочетания слов в тексте, вследствие чего создаются особые художественные коннотации и экспрессивность, а также неповторимая языковая картина мира писателя (Гуйванюк, 2011: 48).

**Анализ исследований.** В изучение оксюморона как фигуры, используемой с целью усиления образности языка и подчеркивания художественной выразительности речи, большой вклад внесли

В. Москвин, Н. Халиков, Э. Шестакова. Семантику оксюморона исследовали Н. Павлович, В. Пастухова, О. Сингаевская. Роли оксюморона в тексте художественной литературы уделили внимание Н. Бобух, Ф. Пустова, А. Тараненко и другие.

**Цель статьи** – выявление и осмысление особенностей и специфической сущности оксюморона, а также его стилистической роли относительно художественно-выразительной функции. Реализация поставленной цели предполагает решение следующих задач: рассмотрение функции оксюморона; выявление особенностей употребления оксюморона как специфического средства поэтического языка, изучение языковых приемов оксюморона; выделение и типологизирование конструкций с использованием оксюморона в поэтическом языке А. Фета.

**Объектом** исследования является оксюморон как стилистическая фигура, образующая

ся с помощью соединения противоположных по содержанию контрастных понятий, дающих новые представления.

**Предметом** исследования являются типы оксюморонов, представленные в натурфилософской лирике А. Фета.

### Изложение основного материала.

#### 1. Оксюморон как стилистический прием

Уже в эпоху античности оксюморон рассматривался как средство для создания новизны, основой которого является парадоксальное поэтическое мышление.

В традиционном понимании оксюморон – это фигура, состоящая из соединения двух понятий, противоречащих и логически исключающих друг друга (Розенталь, 1985: 175). «Словарь литературоведческих терминов» характеризует оксюморон как один из художественных тропов, сочетание противоположных по смыслу определений, понятий, в результате которого возникает новое смысловое качество (Словарь литературоведческих терминов, 1974: 259).

Оксюморон представляет собой средство создания алогизма в художественном контексте, основанное на противоречии. Оксюморон раскрывает противоречивость описываемого явления, поскольку является «фигурой речи, соединяющей два антонимичных понятия или два слова, противоречащих друг другу по смыслу» (Ахманова, 1969: 286), а также трактуется как «троп, являющийся соединением двух контрастных по значению слов» (Арнольд, 2006: 136).

В «Литературной энциклопедии» оксюморон определяется как самостоятельная «стилистика фигура, являющаяся полярным сочетанием противоречивых понятий» (Литературная энциклопедия, 1925: 529–530). Оксюморон является особой разновидностью контраста, так называемым «слитым контрастом» (Шестакова, 2009: 127). Именно на этой семантической основе происходят соотношение и разграничение оксюморона с такими близко родственными ему явлениями, как катахреза и антитеза.

Принципы разграничения оксюморона и антитезы были предложены В. Москвиным. Исследователь выделил три критерия разграничения оксюморона и антитезы.

Первым критерием является смысловой, заключающийся в противопоставлении антитезой разных объектов. Оксюморон же приписывает противоположные качества одному предмету или явлению.

Второй критерий называется трансформационным. В случае принадлежности анализируемого

сочетания слов к разряду оксюморонных сочинительная связь легко может быть заменена подчинительной. Возможность трансформации говорит о том, что перед нами не антитеза, а оксюморон.

Третьим является подстановочный критерий. Конструкции, содержащие оксюморон, имеют противительное-уступительное значение, отсюда и возможность подстановки слов (частиц и устойчивых предложно-падежных сочетаний) с этим значением: *тем не менее, вместе с тем, в то же время, при этом, все же, все-таки* и других (Москвин, 2000: 92–93).

Катахреза, в отличие от оксюморона, представляет собой троп, заключающийся в сочетании противоречивых, но не контрастных по природе слов в переносном значении, которые представляют своеобразное смысловое единство и создают образ. На основании этого выделяется особая разновидность оксюморонов – «ходячие оксюмороны обыденной речи»: *живой труп, красноречивое молчание, выйти сухим из воды* (Литературная энциклопедия, 1925: 529–530).

Разграничиваются оксюморон в собственном смысле слова и сложный образ, возникающий, во-первых, «в результате психологического феномена окрашенного слуха (*audition coloree*)», во-вторых, функционирующий как «явление стилистического порядка»: *зеленый шум, малиновый звон* (Литературная энциклопедия, 1925: 529–530).

Также выделяется и отдельный тип оксюморона – синестетический оксюморон, то есть стилистическое средство, в котором сочетаются противоположные по смыслу понятия, отраженные различными ощущениями: *ледяная пустыня* (Мельхо, 2010: 17). Современные исследователи рассматривают оксюморон как «микромодель гротескной образности» (Мельхо, 2010: 17).

Л. Мацко отмечает, что в основе оксюморона лежит «философское понимание мира как единства противоположностей» (Мацко, 2003: 367).

Оксюморон также определяется как «фигура речи, состоящая в намеренном сочетании слов с противоположными или просто взаимоисключающими значениями для выражения нового целостного понятия или отдельного явления, в оригинальной форме привлекая внимание к его противоречивой природе. В основе оксюморона часто лежит сочетание двух антонимов» (Українська мова: енциклопедія, 2004: 752).

Е. Ключев отмечает, что оксюморонами можно назвать «троп, где объединяются понятия, которые на первый взгляд можно назвать диаметрально противоположными и логически несовместимыми». Однако с их помощью образуется

новая, сложная, в определенной степени противоречивая, однако «невосприимчиво-воспринимаемая» яркая мысль, создается новое смысловое качество, неожиданный экспрессивный эффект (Клюев, 2001: 199). Оксюморон притягателен прежде всего тем, что он – «явная и концентрированная форма словесной оппозиции», которая нарушает, а в большинстве случаев и разрушает сложившиеся ценностно-нормативные, логически детерминированные системы (Шестакова, 2009: 127).

Оксюморон является результатом слияния контрастных значений. В «Литературной энциклопедии» дано следующее определение оксюморона именно как литературоведческого явления: «Оксюморон – термин античной стилистики, обозначающий нарочитое сочетание противоречивых понятий. Для оксюморона характерна подчеркнутая противоречивость сливаемых в одно значений» (Литературная энциклопедия, 1934: 270–271).

По своей функциональной направленности оксюморон, наряду с другими средствами создания алогичности художественного текста, реализует следующие основные функции: 1) создает имплицитную характеристику героев повествования; 2) дает необычное и алогичное представление об окружающей действительности; 3) актуализирует авторскую оценку описываемых событий и явлений; 4) высвечивает проблемы объективной реальности, обнажает проблемы бытия; 5) опосредованно передает философские идеи произведения (Яшина, 2010: 831).

Основной стилистической функцией оксюморона, как отмечает И. Гальперин, является «функция авторской оценки, авторского отношения к описываемому» (Гальперин, 1981: 132).

«Оксюморон раскрывает противоречивость описываемого явления, поскольку представляет собой «фигуру речи, соединяющую два антонимичных понятия или два слова, противоречащих друг другу по смыслу» (Ахманова, 1969: 286).

«Оксюморон реализуется в рамках словосочетания и предполагает сознательное использование автором не прямой номинации смысла. Он относится к фигурам противоположности, в основе которых заложен принцип совмещения лексических значений, обуславливающий возникновение третьего предметно-смыслового образа» (Брандес, 2004: 176).

«Для оксюморона характерно намеренное использование противоречия для создания стилистического эффекта; с психологической точки зрения оксюморон представляет собой способ

разрешения необъяснимой ситуации» (Коротченко, 2008: 33).

«Большая советская энциклопедия» определяет оксюморон как «литературно-стилистический прием, заключающийся в нарочитом сближении и сочетании слов противоположного и противоречивого значения» (Большая советская энциклопедия, 1939: 31). Функция оксюморона заключается в том, что он «нередко придает речи парадоксальный характер» (Большая советская энциклопедия, 1939: 31).

«Малая советская энциклопедия» не определяет природу оксюморона, а характеризует его как «сочетание контрастных слов, принимающих новое смысловое содержание» (Малая советская энциклопедия, 1931: 377).

По замечанию Ж. Марузо, отличительной чертой оксюморона как античного стилистического приема является его «непоследовательность», из которой вытекает тонкий характер словосочетания, соединяющего в себе противоположные по значению слова (Марузо, 1960: 186). Исследователь обращает внимание на зависимость связи компонентов оксюморона с его эмоциональной, смысловой значимостью, эстетическим эффектом.

В «Поэтическом словаре» А. Квятковского оксюморон представляет собой «стилистическую фигуру, сочетание контрастных по значению слов, создающих новое понятие или представление» (Квятковский, 1966: 181).

«Словарь лингвистических терминов» О. Ахмановой дает такое определение оксюморона: это «стилистическая фигура, составленная в соединении двух антонимических понятий (двух слов, противоречащих по смыслу)» (Ахманова, 1969: 286).

Результатом взаимодействия компонентов оксюморона является образование не просто нового понятия или смысла, а «нового смыслового целого» (Большая советская энциклопедия, 1974: 357), то есть в оксюмороне подчеркивается внутренняя смысловая целостность как необходимое условие его жизненности. Оксюморон может быть разновидностью парадокса» (Большая советская энциклопедия, 1974: 357).

Оксюмороны встречаются, как правило, в поэтических произведениях, всегда содержат элемент неожиданности (Словарь литературоведческих терминов, 1974: 252).

С. Кормилов отмечает, что «оксюморон считают также разновидностью антитезы, однако антитеза – противопоставление понятий и явлений, их принципиальное разграничение, то есть

ее функция фактически противоположна функции оксюморона» (Шестакова, 2009: 133).

Кроме того, исследователь предлагает определять оксюморон как стилистическую небрежность, которая может возникнуть в тексте непреднамеренно, как проявление закономерностей и особенностей мира художественного произведения (Шестакова, 2009: 133). Оксюморон, как и антитеза, строится на противоположностях, но они не противопоставлены, а слиты, отражают противоречивость явлений жизни, они парадоксальны, логически исключают друг друга (Розенталь, 1985: 175).

По мнению ряда ученых, «оксюморонные отношения могут возникать и между словами или словосочетаниями а) сочиненными, б) соподчиненными, в) словами, входящими в предикативные отношения» (Цветаева, 1990: 196).

Таким образом, структуру оксюморона составляют две или несколько контрастных лексем, которые находятся, как правило, в антонимичных отношениях. На основе этого характерной особенностью оксюморона лингвисты называют «антонимичность его компонентов» (Халиков, 1982: 100).

Специфика значения и взаимосвязи компонентов оксюморона определяются с лингвистических позиций как семантическое соотношение главного и зависимого, определяемого и определяющего. Оксюморон может восприниматься в тексте и как нечто искусственно привнесенное, вследствие этого он теряет свою естественность.

## 2. Типология оксюморонов в поэзии А. Фета

Исследователи относят к оксюморонным синтагмам высказывания с тремя и более компонентами, экспрессивный эффект которых основывается на сближении слов, называющих понятия, исключаящие друг друга (Бобух, 2009: 345). В поэтической речи оксюморонные синтагмы приобретают особую выразительность. Н. Бобух утверждает: «Оксюморон может образовываться путем соединения глагола с именем существительным, глагола с наречием и деепричастием» (Бобух, 2009: 7).

Оксюморонные синтагмы образуют сложную систему средств, выполняющих оценочно-описательную функцию, что позволяет автору создать контрастную характеристику персонажей, предметов, процессов и действий, воссоздать сложность и противоречивость изображаемых явлений, ведь «в основе поэтического языка <...> лежит особый характер конкретно-чувственного видения мира, ориентация на эмоционально-эстетическое его восприятие» (Ермоленко, 1999: 323).

Наиболее распространенные конструкции оксюморонов, встречающиеся в творчестве А. Фета, можно назвать эпитетами-оксюморонами. Эпитеты-оксюмороны – это сочетание связанных между собой подчинительной связью слов с противоположными значениями (Чабаненко, 2002: 133).

С точки зрения семантики основой построения оксюморонов могут являться различные противопоставления. Полное противопоставление понятий характеризуют а) разнокорневые антонимы: *увядшая краса*; б) аффиксальные антонимы: *смерть – бессмертный храм*. К частичному противопоставлению относятся: а) противопоставления отдельных сем понятия: *горькая сладость*; б) несовместимость отдельных и стилистических коннотаций.

По принадлежности стержневого компонента к определенному лексико-грамматическому разряду можно выделить следующие разновидности оксюморонных синтагм: субстантивные, адъективные, глагольные, инстантивные.

В субстантивных оксюморонных синтагмах главный компонент выражен именем существительным. Форму и содержание оксюморонного высказывания подчеркивают конструкции, в которых главный и зависимый компоненты – субстантивы с разветвленной системой зависимых членов, указывающих на переосмысление ключевого слова оксюморонной синтагмы: *светлая грусть, звуки тишины, радость страданья, тоской как счастьем, ночь светла*.

Оксюморонные синтагмы со структурой двусоставного предложения, между компонентами которых имеются отношения предикативности, представлены в натурфилософской лирике А. Фета. Формальным средством их реализации являются соединения, в которых компоненты оксюморона выполняют синтаксические функции, подлежащего и сказуемого, соединения с предикативной связью, образованные сочетанием существительного (или субстантивированного прилагательного) в именительном падеже и глагола настоящего или прошедшего времени. Например: *Я понял те слезы, я понял те муки, / Где слово немеет, где царствуют звуки <...>* (А. Фет. «Я видел твой млечный, младенческий волос <...>»).

В адъективных оксюморонных синтагмах главная лексема выражена прилагательным: *Невнятный смысл умолкнувших речей <...>* (А. Фет. «Когда опять по камням заиграет <...>»), *И радостен для взгляда / Весь траурный наряд* (А. Фет. «Печальная береза»).

В глагольных оксюморонных синтагмах грамматически независимый компонент выражен

глаголом: *Я плачу сладостно, как первый иудей* (А. Фет «Когда мои мечты за гранью прошлых дней <...>»).

Реализацию оксюморонных синтагм в поэзии А. Фета можно наблюдать в пределах сложных слов: *И болью сладостно-суровой / Так радо сердце вновь занить* <...> (А. Фет. «Опять осенний блеск денницы <...>»), *Томительно-сладким, безумно-счастливым / Я горем в душе опьянён* <...> (А. Фет. «Не нужно, не нужно мне проблесков счастья <...>»), *Как юно-нетленные звёзды* <...> (А. Фет. «Как ясность безоблачной ночи <...>»), *Только маятник грубо-насмешливо меряет время* (А. Фет. «Истрепалися сосен мохнатые ветви от бури <...>»), *В недоуменье детски-грубом* (А. Фет. «Не смейся, не дивися мне <...>»), *Богоравная Сивилла / Вечно-юная живет* (А. Фет. «Говорили в древнем Риме <...>»).

Оксюморонные синтагмы также реализуются в пределах атрибутивных словосочетаний со сравнительным оборотом: *Ночь светла как день* (А. Фет «Теплым ветром потянуло <...>»), *Как речь безмолвная могилы / Горячку сердца холодит* <...> (А. Фет. «Ивы и березы»); объектных словосочетаний: *Томительно-сладким, безумно-счастливым / Я горем в душе опьянён* <...> (А. Фет. «Не нужно, не нужно мне проблесков счастья <...>»); обстоятельственных словосочетаний: *И о том, что я молча* твержу (А. Фет. «Я тебе ничего не скажу»), *Пусть умру я, распевая* <...> (А. Фет. «Безобидней всех и проще <...>»).

Оксюморонные синтагмы в поэзии А. Фета также имеют место в пределах сочинительных словосочетаний как смыслового и грамматического объединения двух или более полнозначных лексем: *И сладко дремать мне – и грустно* <...> (А. Фет. «Сосна так темна, хоть и месяц <...>»), *Что светит и мощно и нежно* <...> (А. Фет. «Сегодня все звезды так пышно <...>»), *В нем жизни блеск и неподвижность смерти* (А. Фет. «Сон»), *Радость и светлая грусть* <...> (А. Фет. «Странное чувство какое-то в несколько дней овладело <...>»), *И не слышат – слышит только соловей* <...> / *Да и тот не слышит, – песнь его громка* <...> (А. Фет. «Люди спят, мой друг, пойдем в тенистый сад <...>»), *Шумно, и жутко, и грустно, и весело* <...> (А. Фет. «Ель рукавом мне тропинку завесила <...>»), *И верится, и не хочу я верить* <...> (А. Фет. «Не отнеси к холодному бесстрастью <...>»), *И вот портрет! и схоже и несхоже* <...> (А. Фет. «К портрету графини С. А. Толской»), *Перекрёсток, где ракирка / И стоит и спит* <...> (А. Фет. «Перекрёсток, где ракирка <...>»), *Они манят и све-*

*жестью пугают* (А. Фет. «В степной глуши, над влагой молчаливой <...>»), *Час спасенья, яркий, нежный, / Словно плачет и смеется* (А. Фет. «После бури»), *И плакать бы хотел – и плакать не умею!* (А. Фет. «В саду»), *Как-то пугливо и сладостно сердце щемит* <...> (А. Фет. «Руку бы снова твою мне хотелось пожать! <...>»).

Оксюморонные синтагмы, составляющие которых, имея различное морфологическое выражение, соотносятся с оппозициями, где оба компонента используются как символы определенных понятий, то есть с символическими антонимами. В содержательной структуре таких соединений, кроме общей семы, имеют место несовместимые контрарные семы, которые одновременно взаимно исключают и дополняют друг друга.

Наличие оксюморонных синтагм в поэзии А. Фета можно наблюдать и в пределах предложений как единиц языка, представляющих собой грамматически организованное соединение слов, обладающее смысловой и интонационной законченностью: *Что, жизнь любя, не в силах жить* (А. Фет. «Опять осенний блеск денницы <...>»), *Средь полудня вечерняя мгла* <...> (А. Фет. «Зной»), *Зачем под прохладой так знойно / В лицо мне заря задышала?* <...> (А. Фет. «Сегодня все звезды так пышно <...>»), *Вздохи дня есть в дыханье ночном* <...> (А. Фет. «Вечер»), *И радостен для взгляда / Весь траурный наряд* (А. Фет. «Печальная береза»), *Росою счастья плачет ночь* (А. Фет. «Не упрекай, что я смущаюсь <...>»), *Но, если жить и праздному так трудно* <...> (А. Фет. «А. А. Тимирязеву»), *Холодную красой / Пугать иные поколения* (А. Фет. «Сосны»), *Знай, что из смерти живые / Выглянут розы* <...> (А. Фет. «Ежели осень наносит <...>»), *И гасит ночь в руке дрожащей дня* (А. Фет. «Встаёт мой день, как труженик убогой <...>»), *Средь полудня вечерняя мгла* <...> (А. Фет. «Зной»), *Твой светлый ангел шепчет мне / Неизречённые глаголы* <...> (А. Фет. «Я потрясен, когда кругом <...>»), *Но широко в область ночи / День объятия раскинул* <...> (А. Фет. «Зреет рожь над жаркой нивой <...>»).

В натурфилософской лирике А. Фета выделяются также оксюмороны, реализующие пространственные понятия: *Широко раскидалась лазурная высь* <...> (А. Фет. «Благовонная ночь, благодатная ночь <...>»), *Так привольно, так радостно-близко* <...> (А. Фет. «Через тесную улицу здесь в высоте <...>»). Сочетание семантически несовместимых лексем с локативным значением позволяет подчеркнуть сложность и противоречивость изображаемого факта.

Оксюмороны делают поэтический язык А. Фета разнообразным и характеризуют вкусовые свойства: *Окружусь я тогда горькой сладостью роз!* (А. Фет. «Хоть нельзя говорить, хоть и взор мой поник <...>»).

В данном оксюморонном словосочетании эпитет *горький* репрезентирует значение «неприятный, тяжелый, полный горя, беды», а лексема *сладость*, наоборот, характеризует мысли и чувства человека, которые выражают счастье, радость, наслаждение.

В исследуемых поэтических текстах А. Фета зафиксированы оксюморонные синтагмы с предикативной связью, компоненты которых представляют значение отождествления противоположностей и имеют одинаковое морфологическое выражение. Глагол-связка в формах настоящего времени в большинстве случаев отсутствует: *Смерть – его бессмертный храм* (А. Фет. «Смерть»).

Также в поэзии А. Фета фигурируют оксюмороны со структурой определенно-личного предложения: *Я в жизни обмирал и чувство это знаю <...>* (А. Фет. «Смерти»).

Оксюмороны, между компонентами которых имеются предикативные отношения, с указательной частицей *это* в препозиции ко второму члену синтагмы в поэзии А. Фета отсутствуют.

Наличие глаголов – одна из основных составляющих синтаксической доминанты идиостиля А. Фета. Для натурфилософской лирики А. Фета наиболее характерными являются оксюмороны со структурой простого предложения, осложненного обособленными обстоятельствами, выраженные деепричастными оборотами: *Невнятный смысл умолкнувших речей <...>* (А. Фет. «Когда опять по камням заиграет <...>»), *В говорящей так ясно тиши* (А. Фет. «Благовонная ночь, благодатная ночь»), *Этот цвет обмирающих зов* (А. Фет. «Чуя внушенный другими ответ <...>»); оксюмороны со структурой простого предложения, осложненного сравнительными (компаративными) оборотами: *Как речь безмолвная могилы, горячку сердца холодит <...>* (А. Фет. «Ивы и березы»), *Чем старе оно, тем свежей <...>* (А. Фет. «Alter ego»).

В процессе исследования структурных моделей указанного типа выявлено, что они уточняют и формируют развернутое многоаспектное семантическое пространство изображаемых понятий. Как отмечает Л. Мацько, «синтаксис благодаря своему конструктивному характеру (способность к построению новых структур с лексического и морфологического материала) имеет большие стилистические возможности» (Мацько, 2003: 60).

Анализируя сложные оксюморонные синтагмы указанного типа, исследователи приходят к выводу, что оксюморонное значение в таких моделях развивается благодаря расширению семантического пространства составляющих и связано с динамичным, самоуглубленным процессом мышления человека, которое приводит к усложненности семантики за счет многоаспектных противопоставляемых отношений между понятиями (Новиков, 1995: 112).

По замечанию Э. Шестаковой, выделяется микроконтекстуальное оксюморонное поле, которое исследователь определяет как неделимую целостность, значение которой не может быть частично выведено из семантики составляющих оксюморонной синтагмы. Речь идет не о механической сумме лексических значений компонентов оксюморона. Семантика таких синтаксических структур всегда сложная, глубокая, раскрывается через ассоциативные связи. Она основывается также на побочной чувственной тональности слов, словесно-культурной памяти, благодаря которым оксюморон становится живым, внутренне целостным, структурно организованным и композиционно завершенным (Шестакова, 2009: 127).

В указанных конструкциях образы всегда связаны между собой, предусматривают друг друга: это единство, где каждый следующий компонент оксюморона впитывает в себя все значения предыдущего, осмысливает их, подводит итог и одновременно развивает заложенные в предыдущие оксюморон мысли, требуя развития для себя (Шестакова, 2009: 138).

Оксюмороны в поэзии А. Фета имеют разную морфолого-синтаксическую структуру: это сложные слова, словосочетания и предложения. Широкое использование оксюморонов свидетельствует об авторском стремлении обновить, расширить изобразительно-выразительный потенциал языка, о поиске экономной и содержательной формы создания образа, попытке найти в слове новые оттенки значения.

Языковое новаторство А. Фета иллюстрируют экспрессивные и сложные номинации, введенные в контекст с определенной целью – подчеркнуть уникальность и ценность каждого мгновения жизни, повседневную неповторимость, актуализировать не выраженные ранее качества определенных реалий.

Использование сложных слов-оксюморонов объясняется тем, что язык поэзии тяготеет к словесной игре и словосложению – одному из самых распространенных способов создания новых лексем.



В поэтическом тексте А. Фета имеют место оксюморонные конструкции, компоненты которых выражают следующие значения:

– сочетания противоположностей: *И верится, и не хочу я верить* <...> (А. Фет. «Не отнеси к холодному бесстрастью <...>»), *И вот портрет! и схоже и несхоже* <...> (А. Фет. «К портрету графини С. А. Толстой»), *Но так нескромно всё в уединеньи скромном* <...> (А. Фет. «О, этот сельский день <...>»), *Отчего с ним, хоть его бегу я* <...> (А. Фет. «От чего со всеми я любезна <...>»);

– тождества противоположностей: *Ты – это ведь я сам* (А. Фет. «Ничтожество»);

– сравнения или сопоставления противоположностей: *Ночь светла как день* (А. Фет. «Теплым ветром потянуло <...>»);

– отрицания противоположностей: *Я не я; Слышит только соловей* <...> / *Да и тот не слышит* <...> (А. Фет. «Люди спят, мой друг, пойдем в тенистый сад <...>»);

– контаминации: *Я нежно, грустно рад* <...> (А. Фет. «И снова голос нежный <...>»), *Что было сладко, – горько стало* (А. Фет. «Давно в любви отрады мало <...>»), *А безумствовать – разумно* (А. Фет. «Завтра – я не различаю <...>»).

**Выводы.** Оксюморон является наиболее эффективным способом усиления экспрессии. Значение оксюморона – синтез значений его составляющих элементов. В зависимости от того, какая лексема оксюморона является главной, а какая второстепенной, значение единицы может изменяться. Оксюморон представляет собой троп, в котром соединяются понятия, на первый взгляд считающиеся диаметрально противоположными и логически несовместимыми. Однако с их помощью образуется новая, сложная, в определенной степени противоречивая, но яркая мысль, полнее воспроизводятся сложность и противоречивость изображаемых явлений, достигается большая художественная выразительность текста, создается новое смысловое качество и неожиданный экспрессивный эффект.

В поэзии А. Фета встречаются оксюморонно-словосочетания с сочинительной связью частей. В таких конструкциях грамматически независимые компоненты сочетаются сочинительными союзами в одно смысловое и структурное целое по принципу обязательной морфологической однотипности.

Оксюморонные синтагмы являются одним из доминирующих элементов поэтического идиостиля А. Фета. Основная форма таких единиц – подчиненные словосочетания (субстантивные, адъективные, глагольные). Оксюморонные словосочетания являются сложными словами

и предложениями, выполняющими различные семантические функции. Выразительность определенных стилистических эффектов обеспечивает именно приоритет коннотативных значений слов в структуре поэтического текста.

Наиболее употребительную группу оксюморонных словосочетаний в поэзии А. Фета составляют оценочные названия эмоций, состояний и явлений природы.

Оксюморон строится на всех видах подчинения: а) согласовании: *И я люблю, увядшая краса* <...> (А. Фет. «Италия»), *Свет ночной, ночные тени* <...> (А. Фет. «Шепот, робкое дыханье <...>»), *Полночный свет, ты тот же день* <...> (А. Фет. «Какая ночь! Как воздух чист <...>»), *Как речь безмолвная могилы* <...> (А. Фет. «Ивы и березы»), *И при луне на жизненном кладбище / Страшна и ночь, и собственная тень* <...> (А. Фет. «Еще одно забывчивое слово <...>»), *Ты втайне поняла души смешную муку* <...> (А. Фет. «Тебе в молчании я простираю руку <...>»), *Ведь это страстные, блаженные рыдания!* <...> (А. Фет. «А. Л. Бржевской»); б) управлении: *Вечно восторга блистают слезами* <...> (А. Фет. «Поэтам»), *Но верен сладостной тревоге* <...> (А. Фет. «Отъезд»), *В страданьи блаженства стою пред тобою* <...> (А. Фет. «В страданьи блаженства стою пред тобою <...>»), *И мукой блаженства исполнены звуки* <...> (А. Фет. «В страданьи блаженства стою пред тобою <...>»), *Точно грёзы больные бессонных ночей* <...> (А. Фет. «Что за звук в полумраке вечернем? Бог весть <...>»), *И опять в полусвете ночном* <...> (А. Фет. «На качелях»); в) примыкании: *Только маятник грубо-насмешливо меряет время* <...> (А. Фет. «Истрепалися сосен мохнатые ветви от бури <...>»).

Основной тип оксюморонов в поэзии А. Фета представлен сочетанием неодушевленных существительных с глаголами третьего лица, обозначающими свойства человека. Следовательно, оксюморон рассматривается не только как обобщенная, статическая и закреплённая мысль, но и как отображение самого процесса формирования, переживания, постижения каких-либо состояний.

Основной секрет неповторимости поэзии лежит в новой сочетаемости лексем, в самобытных синтаксических построениях. Лексеммы в оксюморонных сочетаниях представляют противоположные качества, состояния, действия одного предмета и явления, которые находятся в разных семантических отношениях.

Таким образом, оксюморон рассматривается и как литературоведческое явление, соотносясь с

катахрезой и антитезой, и как философско-эстетическая категория, близкая, но не тождественная парадоксу, и как явление, пограничное с лингвистикой. Данная стилистическая фигура усиливает выразительность художественного текста, позволяет в необычной форме раскрыть сложность и противоречивость изображаемого явления.

Оксюморон позволяет подчеркнуть самобытность лирического героя, сложность его мироощущения, передать его противоречивое отношение к миру. Оксюморон (благодаря своим функциональным возможностям) моделирует художественное пространство поэтического текста, проникает в отдельные эпизоды поэтического целого, составляет смысловой эпицентр отдельных деталей в рамках образов-персонажей.

Оксюморон является одним из эффективных способов познания и оценки окружающей действительности. При помощи оксюморонных синтагм А. Фет передает противоречивую сущность изображаемых предметов, явлений, образов.

Таким образом, суть оксюморона заключается в умышленном объединении слов с противоположными или взаимоисключающими значениями для выражения нового целостного понятия или явления в оригинальной форме.

ложными или взаимоисключающими значениями для выражения нового целостного понятия или явления в оригинальной форме. В основе оксюморона лежит объединение двух слов или двух антонимов для достижения парадокса, обусловленного конфликтом между ядерными значениями слов.

Оксюморон является наиболее яркой фигурой речи, которая передает несовместимые и противоречивые представления о жизни и жизненном опыте.

Анализ фактического материала дает основания для выделения таких разновидностей оксюморонных синтагм: со структурой простого предложения и со структурой сложного предложения с различными видами связи.

Структурно-грамматический анализ оксюморонных синтагм в поэтических текстах показал, что для поэзии А. Фета характерны наличие осложненных конструкций, ассоциативная раскованность в процессе языковой эстетизации действительности, что приводит к употреблению оригинальных авторских оксюморонных синтагм.

#### СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Арнольд И. Стилистика. Современный английский язык : учебник для вузов. Москва : Флинта ; Наука, 2016. 384 с.
2. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. 2-е изд. Москва : Советская энциклопедия, 1969. 608 с.
3. Бобух Н. Антоніми в поетичній мові ХХ століття: структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти : дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2009. 463 с.
4. Большая советская энциклопедия / под ред. Ю. Шмидта. 1-е изд. Москва : Советская энциклопедия, 1939. Т. 43. 640 с.
5. Большая советская энциклопедия / под ред. А. Прохорова. 3-е изд. Москва : Советская энциклопедия, 1974. Т. 18. 608 с.
6. Брандес М. Стилистика текста. Теоретический курс : учебник. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Прогресс-Традиция ; Инфра-М, 2004. 416 с.
7. Гальперин И. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Наука, 1981. 140 с.
8. Гуйванюк Н. Антитетичні семантико-синтаксичні відношення у надфразовій єдності та тексті. *Studia Linguistica* : збірник наукових праць. Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка ; ВПЦ «Київський університет». 2011. Вип. 5. С. 43–50.
9. Данильчук Д. Поетичний синтаксис Василя Стуса в аспекті художньої комунікації : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2006. 169 с.
10. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ : Довіра, 1999. 431 с.
11. Квятковский А. Поэтический словарь / под ред. И. Роднянской. Москва : Советская энциклопедия, 1966. 376 с.
12. Клюев Е. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция) : учебное пособие для вузов. Москва : ПРИОР, 2001. 272 с.
13. Коротченко Е., Петренко В. Образная сфера в живописи и литературе. Визуальные аналоги литературных тропов. *Психология* : журнал Высшей школы экономики. Москва : Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», 2008. Т. 5. № 4. С. 19–40.
14. Литературная энциклопедия. Словарь литературных терминов : в 2-х т. / под ред. Н. Бродского и др. Москва ; Ленинград : Френкель, 1925. Т. 2. 1198 с.
15. Литературная энциклопедия / под ред. А. Луначарского. Москва : ОГИЗ, РСФСР, 1934. Т. 8. 736 с.
16. Малая советская энциклопедия / под ред. Н. Мецеракова. Москва : Малая советская энциклопедия ; ОГИЗ, РСФСР, 1931. Т. 6. 527 с.
17. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. Пер. с фр. Москва : Издательство иностранной литературы, 1960. 436 с.
18. Мацько Л. Стилїстика української мови / за ред. Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.

19. Мельхо Х. Типологія засобів відображення синестетичних уявлень людини в постмодерністському художньому дискурсі (на матеріалі англійської та української мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2010. 20 с.
20. Москвин В. Антитеза или оксюморон? *Русский язык в школе*. Москва : Наш язык, 2000. № 2. С. 92–93.
21. Новиков Л. Противопоставление как прием. *Филологический сборник* / под ред. М. Ляпона. Москва : Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 1995. С. 112–117.
22. Розенталь Д., Теленкова М. Словарь-справочник лингвистических терминов / под ред. Д. Розенталя. 3-е изд., испр. и доп. Москва : Просвещение, 1985. 399 с.
23. Словарь литературоведческих терминов : пособие для учителя / под ред. Л. Тимофеева, С. Тураева. Москва : Просвещение, 1974. 509 с.
24. Українська мова : енциклопедія / за ред. В. Русанівського та ін. 2-ге вид. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
25. Фет А. Сочинения в двух томах / под ред. А. Тарховой. Москва : Художественная литература, 1982. Т. 1 : Стихотворения. Поэмы. Переводы. 575 с.
26. Халиков М. Оксюморон: уровни текстовой реализации и средства языкового выражения (на материале немецкого языка). *Вестник Ленинградского университета*. № 14. История. Язык. Литература. Ленинград : ВЛУ, 1982. Вып. 3. С. 97–102.
27. Цветаева М. Стихотворения. Поэмы. Драматические произведения. Москва : Художественная литература, 1990. 398 с.
28. Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
29. Шестакова Э. Оксюморон как категория поэтики (на материале русской поэзии XIX – первой трети XX в.) : монография. Донецк : НОРД-пресс, 2009. 209 с.
30. Яшина Е. Оксюморон как средство создания алогизма в художественном тексте. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. 2010. Т. 12. № 5 (3). С. 826–831.

#### REFERENCES

1. Arnold I. V. *Stilistika. Sovremennyy angliyskiy yazyk : Uchebnik dlya vuzov*. [Stylistics. Modern English: Textbook for Universities]. Moscow : Flinta : Nauka, 2016. 384 p. [in Russian].
2. Akhmanova O. S. *Slovar lingvisticheskikh terminov*. [Dictionary of linguistic terms]. 2-e izd. Moscow: Sovetskaya entsiklopediya, 1969. 608 p. [in Russian].
3. Bobukh N. M. *Antonimy v poetychnii movi XX stolittia: strukturno-semantichni, funktsionalno-stylistichni i leksykografichni aspekty* [Antonyms in the poetic language of the twentieth century: structural-semantic, functional-stylistic and lexicographic aspects] : dys. ... doktora filol. nauk : 10.02.01 / Kyivskiy natsionalnyi lingvistichni universytet, Kyiv, 2009. 463 p. [in Ukrainian].
4. *Bolshaya sovetskaya entsiklopediya* [The Great Soviet Encyclopedia] / pod red. Yu. Yu. Shmidta, 1 izd. Moscow : Sovetskaya entsiklopediya, 1939. T. 43. 640 p. [in Russian].
5. *Bolshaya sovetskaya entsiklopediya* [The Great Soviet Encyclopedia] / pod red. A. M. Prokhorova. 3 izd. Moscow : Sovetskaya entsiklopediya, 1974. T. 18. 608 p. [in Russian].
6. Brandes M. P. *Stilistika teksta. Teoreticheskiy kurs : Uchebnik*. [Stylistics of the text. Theoretical course: Textbook]. 3 izd., pererab, i dop. Moscow : Progress-Traditsiia, INFRA-M, 2004. 416 p. [in Russian].
7. Galperin I. R. *Tekst kak ob'ekt lingvisticheskogo issledovaniya*. [Text as an object of linguistic research]. Moscow : Nauka, 1981. 140 p. [in Russian].
8. Guivaniuk N. V. *Antytypichni semantiko-syntaksichni vidnoshennia u nadfrazovii yednosti ta teksti* [Antithetic semantic-syntactic relations in supra-phrase unity and text] / *STUDIA LINGUISTICA* : zb. nauk. prats. Kyiv : KNU im. Tarasa Shevchenko; VPTs “Kyivskiy universytet”, 2011. Vyp. 5. pp. 43–50. [in Ukrainian].
9. Danylchuk D. V. *Poetychni syntaksy Vasylia Stusa v aspekti khudozhnoi komunikatsii* [Poetic syntax of Vasyl Stus in the aspect of artistic communication] : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Instytut filologii, Kyiv, 2006. 169 p. [in Ukrainian].
10. Yermolenko S. Ya. *Narysy z ukrainskoi slovesnosti (stylistyka ta kultura movy)*. [Essays on Ukrainian literature (stylistics and culture of language)]. Kyiv : Dovira, 1999. 431 p. [in Ukrainian].
11. *Kvyatkovskiy A. P. Poeticheskiy slovar* [Poetic dictionary] / pod red. I. B. Rodnianskaia. Moscow : Sovetskaya entsiklopediya, 1966. 376 p. [in Russian].
12. Klyuyev Ye. V. *Ritorika (Inventsiya. Dispozitsiya. Elokutsiya) : uch. pos. dlya vuzov*. [Rhetoric (Invention. Disposition. Elocution): textbook for universities]. Moscow : PRIOR, 2001. 272 p. [in Russian].
13. Korotchenko Ye. A., Petrenko V. F. *Obraznaya sfera v zhivopisi i literature. Vizualnyye analogi literaturnykh tropov* [Figurative sphere in painting and literature. Visual analogues of literary paths] / *Psikhologiya. Zhurnal vysshey shkoly ekonomiki*. Moscow : Natsionalnyy issledovatel'skiy universitet “Vysshaya shkola ekonomiki”, 2008. T. 5. № 4. pp. 19–40. [in Russian].
14. *Literaturnaya entsiklopediya. Slovar literaturnykh terminov : v 2 tomakh* [Literary encyclopedia. Dictionary of literary terms: in 2 volumes] / pod red. N. L. Brodskogo i dr. Moscow, Leningrad : Frenkel, 1925. T. 2. 1198 p. [in Russian].
15. *Literaturnaya entsiklopediya* [Literary encyclopedia] / pod red. A. V. Lunacharskogo. Moscow : OGIZ, RSFSR, 1934. T. 8. 736 p. [in Russian].

16. Malaya sovetskaya entsiklopediya [A small Soviet encyclopedia] / pod red N. L. Meshcheryakova. Moscow : Malaya sovetskaya entsiklopediya – OGIZ RSFSR, 1931. T. 6. 527 p. [in Russian].
17. Maruzo Zh. Slovar lingvisticheskikh terminov : per. s fr. [Dictionary of linguistic terms]. Moscow : Izdatelstvo inostrannoy literatury, 1960. 436 p. [in Russian].
18. Matsko L. I. Stylistyka ukrainskoi movy [Stylistics of the Ukrainian language] / za red. L. I. Matsko, O. M. Sydorenko, O. M. Matsko. Kyiv : Vyshcha shkola, 2003. 462 p. [in Ukrainian].
19. Melkho Kh. B Typologiiia zasobiv vidobrazhennia synestetychnykh uiavlen liudyny v postmodernistskomu khudozhnomu dyskursi (na materiali angliiskoi ta ukrainskoi movy) [Typology of means of reflection of synesthetic representations of man in postmodernist artistic discourse (on the material of English and Ukrainian languages)] : avtoref. dys. na здобuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk : 10.02.01. Kyiv, 2010. 20 p. [in Ukrainian].
20. Moskvina V. P. Antiteza ili oksymoron? [Antithesis or oxymoron?] / *Russkiy yazyk v shkole*. Moscow : Nash yazyk, 2000. № 2. pp. 92–93. [in Russian].
21. Novikov L. A. Protivopostavleniye kak priyem [Opposition as a reception] / *Filologicheskiiy sbornik* / pod red. M. V. Lyapona. Moscow : Institut russkogo yazyka imeni V. V. Vinogradova RAN, 1995. pp. 112–117. [in Russian].
22. Rozental D. E., Telenkova M. A. Slovar-spravochnik lingvisticheskikh terminov [Dictionary of linguistic terms] / pod red. D. E. Rozentalya. 3 izd., ispr. i dop. Moscow : Prosveshcheniye, 1985. 399 p. [in Russian].
23. Slovar literaturovedcheskikh terminov : posobiye dlya uchitelya [Dictionary of literary terms: a guide for teachers] / pod red. L. N. Timofeyeva, S. V. Turayeva. Moscow : Prosveshcheniye, 1974. 509 p. [in Russian].
24. Ukrainska mova : entsyklopediia [Ukrainian language: encyclopedia] / za red. V. M. Rusanivskogo, O. O. Taranenko, M. P. Ziabliuk ta in. 2-e vyd. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, 2004. 824 p. [in Ukrainian].
25. Fet A. A. Sochineniya v dvukh tomakh [Essays in two volumes] / pod red. A. E. Tarkhovoy. Moscow : Khudozhestvennaya literatura, 1982. T. 1. Stikhotvoreniya; Poemy; Perevody. 575 p. [in Russian].
26. Khalikov M. N. Oksymoron: urovni tekstovoy realizatsii i sredstva yazykovogo vyrazheniya (Na materiale nemetskogo yazyka) [Oxymoron: Levels of Textual Implementation and Means of Linguistic Expression (Based on the material of the German language)] / *Vestnik Leningradskogo universiteta*. № 14. Istoriya. Yazyk. Literatura. Leningrad : VLU, 1982. Vyp. 3. pp. 97–102. [in Russian].
27. Tsvetayeva M. I. Stikhotvoreniya. Poemy. Dramaticheskiye proizvedeniya [Poems. Poems. Dramatic works]. Moscow : Khudozhestvennaya literatura, 1990. 398 p. [in Russian].
28. Chabanenko V. A. Stylistyka ekspresyvnykh zasobiv ukrainskoi movy. [Stylistics of expressive means of the Ukrainian language]. Zaporizhzhia : ZDU, 2002. 351 p. [in Ukrainian].
29. Shestakova E. G. Oksymoron kak kategoriya poetiki (na materiale russkoy poezii XIX – pervoy trety XX vekov) [Oxymoron as a category of poetics (based on the material of Russian poetry of the 19th – the first third of the 20th centuries)] : monografiya. Donetsk : NORD-PRESS, 2009. 209 p. [in Russian].
30. Yashina Ye. A. Oksymoron kak sredstvo sozdaniya alogizma v khudozhestvennom tekste [Oxymoron as a means of creating alogism in a literary text] / *Izvestiya Samarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk*. T. 12, № 5 (3), Samara : SGU, 2010. pp. 826–831. [in Russian].

**Анна ШУЛЬГА,**

*orcid.org/0000-0002-6602-5716*

*аспірантка кафедри германської і фіно-угорської філології  
імені професора Г. Г. Почепцова*

*Київського національного лінгвістичного університету  
(Київ, Україна) [Anna.shulha@knlu.edu.ua](mailto:Anna.shulha@knlu.edu.ua)*

## **ФСП: МЕТОДОЛОГІЧНА ТРАДИЦІЯ ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ В СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ**

*Стаття присвячена вивченню методичних алгоритмів побудови функціонально-семантичних полів (далі – ФСП), різноманіття яких не зупинило сучасну функціональну граматику в пошуку нових способів їх організації, передусім для категорій мов відмінної типологічної структури. Підкреслюється перспективність заявленої у статті проблематики й наголошується на тому, що теорія ФСП є значним здобутком функціонального напрямку досліджень, яка досі продовжує розроблятися з урахуванням нових досягнень антропоцентричної лінгвістики.*

*У статті оглядово представлено історію становлення теорії ФСП, проаналізовано основні її ідеї, які належить О. В. Бондарку і детально висвітлені у його працях «Грамматична категорія і контекст», «Функціональна граматика» та «Теорія функціональної граматики». ФСП визначено як систему різнорівневих мовних одиниць, які можуть виконувати спільну функцію навколо певної семантичної категорії, що базується на спільності категоріального змісту. Прокоментовано роль компонентів у структурі ФСП, виявлено різновиди ФСП відповідно до їх структури та встановлено типи ФСП.*

*Охарактеризовано етапи побудови ФСП та доведено переваги цієї методики аналізу мовного матеріалу, серед яких слід назвати комплексність та багаторівневність, що дають змогу детально структурувати мовні явища. Комплексність методики зумовлена перш за все тим, що побудова ФСП певної семантичної категорії передбачає її вираження на всіх рівнях мови.*

*Основну увагу приділено аргументації доцільності застосування методики ФСП у зіставних дослідженнях. ФСП у такому разі є третьою незалежною системою, на основі якої можна аналізувати категорійні явища в зіставлюваних мовах. Зроблено висновок про те, що теорія ФСП не лише дає змогу детально структурувати явища в одній мові, але й виступає надійним інструментом під час зіставного вивчення мов, особливо різномовних.*

**Ключові слова:** *функціонально-семантичне поле, семантична категорія, функціональна граматика, зіставна типологія мов.*

**Анна SHULGA,**

*orcid.org/0000-0002-6602-5716*

*Postgraduate Student at Professor Pocheptsov Department of German  
and Finno-Ugric Philology*

*Kyiv National Linguistic University  
(Kyiv, Ukraine) [Anna.shulha@knlu.edu.ua](mailto:Anna.shulha@knlu.edu.ua)*

## **FSP: METHODOLOGICAL TRADITION AND BENEFITS OF APPLICATION IN MODERN LINGUISTIC RESEARCH**

*The article is devoted to the study of methodological algorithms for constructing functional-semantic fields (hereinafter – FSF), the variety of which has not stopped modern functional grammar to search for new ways to organize them, especially for languages that differ in typological structure. The perspective of the issues stated in the article is emphasized. It is stated that the theory of FSF is a significant achievement of the functional direction of (the linguistic) research, which stills continues to develop incorporating new achievements of anthropocentric linguistics.*

*The article reviews the history of the formation of the theory of FSF, analyzes its main ideas, which belong to O. V. Bondarko and are explained in details in his works “Grammatical Category and Context”, “Functional Grammar”, and “Theory of Functional Grammar”. FSF is defined as a system of multi-level language units that can perform a common function around a certain semantic category, based on the commonality of categorical content. In the article, the role of components in the structure of FSF is commented, the types of FSF according to their structure are identified and the types of FSF according to their nucleus are established too.*

*The stages of construction of FSF are characterized and the advantages of this method of analysis of language material are proved. The most important ones are complexity and multilevelness, which allow to structure language*

*phenomena in more detail. The complexity of the method is justified due to the fact that the construction of FSF of a certain semantic category involves its expression at all levels of language.*

*The main attention is paid to the argumentation of benefits of applying the FSF method in comparative studies. In this case, FSF is the third independent system on the basis of which it is possible to analyze the categorical phenomena in the compared languages. It is concluded that the theory of FSF allows to structure in detail the phenomena not only in one language, but also acts as a reliable tool in the comparative study of languages, especially typological.*

**Key words:** *functional-semantic field, semantic category, functional grammar, comparative typology of languages.*

**Постановка проблеми.** Сучасна лінгвістична міждисциплінарність сприяла появі широкого спектру методів, комплексне застосування яких дає змогу отримувати більш об'єктивні результати наукового дослідження. Одним з актуальних у царині лінгвістичних досліджень є напрям функціональної лінгвістики (А. П. Загнітко, І. Р. Вихованець, О. І. Бондар, М. І. Калько, О. В. Смеричанська). Особливістю функціонального підходу є розуміння функціональної природи мовних явищ, за якого за основу беруть їх семантику й структуру.

Основним досягненням цього підходу є теорія функціональної граматики загалом і теорія функціонально-семантичного поля О. В. Бондарка зокрема. ФСП – це система різнорівневих мовних одиниць, які здатні виражати спільне значення. Завдяки становленню та використанню теорії ФСП методика функціонального дослідження набуває комплексного характеру і потребує продовження її розроблення з урахуванням результатів сучасних антропоцентричних студій.

**Аналіз досліджень.** Теорія ФСП, розроблена й описана О. В. Бондарком, була розвинута й апробована в працях багатьох лінгвістів (Т. В. Булигіна, М. Я. Гловинська, Н. В. Ільків, О. В. Падучева, В. А. Погосян). Актуальність теорії ФСП підкреслювали у своїх роботах О. І. Бондар, І. Р. Вихованець, М. В. Всеволодова, С. В. Сорочкін. Теорія ФСП стала фундаментом для великої кількості наукових робіт і дисертаційних досліджень (С. А. Бронікова, М. Ю. Лихошерстова, М. І. Калько, О. В. Смеричанська).

**Мета статті** – обґрунтувати доцільність застосування методик ФСП у сучасних лінгвістичних дослідженнях.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- 1) описати історію розроблення та апробації польових методик і виникнення теорії ФСП;
- 2) проаналізувати основні принципи та досягнення цієї теорії;
- 3) охарактеризувати основні етапи методики побудови ФСП;
- 4) пояснити актуальність використання теорії ФСП у сучасній лінгвістиці.

**Виклад основного матеріалу.** Використання польових структур у лінгвістичних дослідженнях

має тривалу історію і міцне підґрунтя. Поняття «поле» стало ключовим терміном для багатьох галузей наук, зокрема для фізики, алгебри, медицини. Така універсальність терміна «поле» як моделі сприяла його трансферу до сфери лінгвістики й укріпленню його позицій у цій площині. Більш того, універсальність поля дає змогу інтерпретувати та реінтерпретувати польові структури, відкривати нові можливості польових моделей, що зумовлює актуальність застосування алгоритмів методик побудови полів у сучасних дослідженнях.

Аналізуючи позицію поняття «поле» у лінгвістиці, І. А. Кучер називає його одним із заплютанних феноменів лінгвістики, який досі не вичерпав своєї проблематичності (Кучер, 2015). Досліджуючи історію використання полів у мовознавстві, І. А. Кучер наголошує на тому, що в ідейному аспекті «виникнення польової теорії зазвичай пов'язують з ученням Ф. де Соссюра про «мовні сутності», які набувають свого значення в межах замкнених систем» (Кучер, 2015: 47), а також зазначає, що на початку свого становлення ідея поля проникла у сферу семантики, де у кінці 20-х років ХХ століття зародилась теорія семантичних полів. Фундатором польової методики в лінгвістиці прийнято вважати Й. Тріра, який виділив два типи полів, а саме поняттєві (семантичні) й словесні (лексичні) (Кучер, 2015). Проте у лінгвістичній літературі вперше поняттям «поле» скористався у своїх роботах Г. Іпсен, який розумів під ним сукупність слів, що мають спільне значення (Кучер, 2015: 14). Крім того, Г. Іпсен використовував словосполучення «сислове поле», яке визначав як «групу етимологічно пов'язаних слів, об'єднаних смисловою і граматичною спільністю» (Кубрякова та ін., 1996: 140).

Чеський дослідник О. Духачек зробив ґрунтовне дослідження полів у лінгвістиці, в результаті якого поділив структуру поля на ядро та периферію, а також на проміжну сферу, яка тяжіє або до периферії, або до ядра. У своїх дослідженнях О. Духачек визначав лексико-семантичні поля, які «складаються з одиниць однієї частини мови та містять слова різних частин мови» (Кучер, 2015: 52). Ці поля вважають попередниками функ-

ціонально-семантичних полів О. В. Бондарка, який заснував та розвинув теорію ФСП.

У 60-х роках ХХ сторіччя сфера використання поняття «поле» збільшилась, коли цим терміном почала послуговуватись царина граматики. У своїх працях М. І. Калько активно використовує польові моделі та наголошує на доцільності застосування польових моделей у граматиці (Калько, 2004, 2007, 2010).

У сучасній лінгвістиці поняття «поле» прийнято визначати «як сукупність мовних (переважно лексичних) одиниць, що об'єднані спільністю змісту (іноді також спільністю формальних показників) та відображають поняттєву предметну й функціональну подібність позначуваних явищ» (Ярцева, 1990: 380–381). Проте це не єдине трактування, наприклад, Г. С. Щур витлумачує поле як певну «функціонально-інваріантну групу, якій властива наявність інваріантної ознаки та певної комунікативної або структурної функції» (Щур, 1974: 97).

Нині польовий метод використовують у дослідженнях різних рівнів мовної системи, зокрема фонетичного, семантичного, синтаксичного, фразеологічного, а також за міжрівневого, функціонального підходах, коли виділяють функціонально-семантичні поля (Кубрякова та ін., 1996: 140).

О. О. Сальникова узагальнила попередні дослідження поняття «поле» у лінгвістиці і виділила такі основні риси, притаманні полям, зокрема ФСП:

1) «поле презентує інвентар елементів, пов'язаних між собою структурними відношеннями;

2) елементи, які формують поле, мають семантичну спільність та виконують у мові спільну функцію;

3) поле може поєднувати однорядні та різнорядні елементи;

4) у структурі поля диференціюються мікрополя;

5) у складі поля чітко розмежовуються ядерні та периферійні конституенти; ядро консолідується навкруги компонента-домінанти; периферія має зонну організацію;

6) ядерні конституенти найбільш спеціалізовані на виконанні функції поля, систематично використовуються та реалізують семантику поля переважно одноманітно; ядерні елементи найбільш фриквентативні та облігаторні порівняно з іншими конституентами поля;

7) між ядром та периферією існує перерозподіл функцій, які виконує поле; частина функцій припадає на ядро, частина – на периферію;

8) межа між ядром та периферією, а також окремими зонами периферії не є чіткою;

9) конституенти поля можуть належати ядру одного поля та периферії іншого поля, й навпаки.

10) різні поля можуть певною мірою накладатись одне на одне, формуючи відповідно зону поступових переходів;

11) типологія полів дуже різноманітна, а їхні квантативно-квалітативні показники різняться» (Сальникова, 2006: 50–51).

О. О. Сальникова наголошує на тому, що в сучасному мовознавстві спостерігається тенденція вважати поле міжрівневим явищем (Сальникова, 2006: 51), що дає змогу використовувати польові моделі в дослідженні взаємодії різних рівнів мови. ФСП також базуються на принципі міжрівневого сприйняття поля, який, на думку О. О. Сальникової, дає змогу «сконцентрувати увагу на взаємних зв'язках між граматичними явищами» (Сальникова, 2006: 51).

Функціонально-семантичні поля, запропоновані та описані О. В. Бондарком, виникли перш за все завдяки ідеям і здобуткам функціонального підходу, який нині є одним з основних лінгвістичних наукових підходів. Відповідно до функціонального підходу, мову розуміють як сукупність системи «засобів, що служать певній меті» (Сальникова, 2006: 100) У 1929 році в «Тезах Празького лінгвістичного гуртка» визначили основний принцип підходу, відповідно до якого мову трактують як цілеспрямовану систему засобів вираження. За функціонального аналізу мовних одиниць центральну позицію займає призначення мовної одиниці. Як зазначає М. Ю. Лихошерстова, «теоретичною основою функціонального аспекту мовних явищ є положення про функціональну асиметрію мови, тобто відсутність ізоморфізму між одиницями плану вираження і плану змісту» (Лихошерстова, 2017: 163).

Нині одним із найбільш продуктивних та перспективних напрямів функціонального підходу є функціональна граматики, яка представлена великою кількістю послідовників та розмаїттям течій, таких як «французький функціоналізм, англійський напрям функціональної граматики, функціонально зорієнтовані теорії генеративної семантики, голландська школа» (Сальникова, 2006: 50).

Важливим досягненням функціональної граматики, як уже згадувалося вище, є запропонована О. В. Бондарком теорія функціонально-семантичних полів, поштовхом для становлення якої стала потреба в детальній структуризації мовних явищ та необхідність аналізу й зіставлення явищ у різ-

ноструктурних мовах. М. І. Калько називає ФСП привабливою інтерпретаційною моделлю, яка є одним із значних проєктів функціональної граматики і яка досі займає свою нішу в сучасній лінгвістиці (Калько, 2004: 81).

Виникнення теорії ФСП спершу було пов'язане з дослідженням «категорії дієслівного виду (на матеріалі російської та деяких слов'янських мов) як граматики частини більш широкого поняттєвого поля – аспектуальності» (Калько, 2004: 81).

Нині ФСП визначають як систему «різномовних мовних одиниць (лексичних, морфологічних, синтаксичних), здатних виконувати одну спільну функцію, що ґрунтується на спільності категоріального змісту» (Кочерган, 1999: 159).

О. В. Бондарко, формулюючи теорію ФСП, тлумачив поняття ФСП як угруповання граматичних і «строєвих» лексичних одиниць, які базуються на певній семантичній категорії, а також різноманітних комбінованих засобів певної мови, які взаємодіють на основі спільності їх семантичних функцій (Бондарко, 1987).

Функціонально-семантичні поля складаються з центру та периферії. У центрі ФСП знаходиться складова частина, яка «найбільшою мірою спеціалізується на вираженні певної семантичної категорії» (Кочерган, 1999). Н. В. Самаріна, аналізуючи структуру ФСП, наголошує на тому, що «поняття функціонально-семантичного поля пов'язане з уявленням про певний простір», і зазначає, що «в умовному просторі функцій і засобів встановлюється конфігурація центральних і периферійних компонентів поля, виділяються зони перетину з іншими полями» (Самаріна, 2012: 18).

О. В. Бондарко, описуючи теорію ФСП, поділив їх на такі чотири типи:

- ФСП з предикативним ядром;
- ФСП із суб'єктно-об'єктивним ядром;
- ФСП з якісно-кількісним ядром;
- ФСП з обставинним ядром (Бондарко, 2001).

Відповідно до особливостей будови поля ФСП можуть бути або моноцентричними (в центрі зазвичай перебуває граматична категорія), або поліцентричними, (в центрі знаходиться сукупність різних мовних засобів, які не створюють однорідної системи форм). Моноцентричні поля поділяються на такі два різновиди: моноцентричні поля з цілісним граматичним ядром (спираються на граматичну категорію) і моноцентричні поля з гетерогенним ядром (спираються на комплекс мовних засобів, які можуть належати до різних мовних рівнів (морфологічних, синтаксичних, лексико-граматичних)).

Узагальнюючи визначення й будову ФСП, зазначаємо, що кожне ФСП складається із системи «різновидів і варіантів певної семантичної категорії, співвіднесених з різноманітністю формальних засобів їх вираження» (Бондарко, 1987: 11). Основними для теорії ФСП є такі три поняття: «семантична категорія», «функціонально-семантичне поле» і «категорійна ситуація». Ці поняття є важливими складовими частинами теорії О. В. Бондарка і мають свій науковий апарат.

Семантична категорія, або, як її називає М. П. Кочерган, поняттєва категорія (Кочерган, 2007), є універсальною семантичною константою, «семантичні категорії граматики в їх співвідношеннях складають базу системного членування різноманітних семантичних функцій, що перетинаються і взаємодіють» (Бондарко, 1987: 12). ФСП – це двостороння одиниця, яка «об'єднує інваріантне значення і різносторонні формальні засоби його вираження» (Кочерган, 2007: 15). Категоріальна ситуація (КС) – це типова змістова конструкція, виражена різними засобами висловлення, яка «ґрунтується на певній граматичній категорії і становить один із аспектів загальної ситуації, одну з категоріальних ознак» (Кочерган, 2007: 15; Бондарко, 1987: 12).

М. П. Кочерган наполягає на доцільності використання ФСП у зіставній лінгвістиці (Кочерган, 2007), а О. С. Білозір зазначає, що «функціонально-семантичне поле відображає специфічну побудову і специфічне функціонування семантичної категорії у зіставлюваних мовах» (Білозір, 2018: 102).

Аналізуючи здобутки О. В. Бондарка та доцільність їх застосування у зіставних дослідженнях, М. П. Кочерган пропонує виділити такі методичні стадії конструювання ФСП:

- 1) «визначення семантичної (поняттєвої) категорії, за якою робиться намір здійснювати зіставлення;
- 2) встановлення засобів вираження досліджуваної семантичної (поняттєвої) категорії в межах функціонально-семантичного поля в зіставлюваних мовах» (Кочерган, 2007: 15).

На цьому етапі необхідно визначити ядро ФСП та його периферію. Для визначення ядра слід спиратись на ознаки, які, на думку О. В. Бондарка, характеризують ядро поля. Перш за все для центру поля характерна максимальна насиченість ознак, які визначають якісну специфіку єдності. Крім того, для ядра поля характерна найбільша спеціалізація мовних засобів, функцією яких є реалізація базових семантичних функцій. Ще однією ознакою ядра поля є велика концентрація



зв'язків між засобами, які є носіями цих ознак (Мудринич, 2018).

Говорячи про виділення периферії поля, О. В. Бондарко зазначає, що важливо розглядати не лише відкрито маргінальні компоненти польової структури, але й ближнє оточення ядра, тобто важливо виділяти ближню й дальню периферії (Мудринич, 2018).

Наступними етапами застосування ФСП в аспекті зіставної лінгвістики є такі:

3) «зіставлення функціонально-семантичних полів різних мов задля виявлення ізоморфних та аломорфних ознак;

4) встановлення міжмовних кореляцій (відношень збігу, розбіжностей, міжмовних лакун та способів їх компенсації тощо); повний зіставний аналіз повинен завершуватися інтерпретацією мовних контрастів етнокультурними, соціально-історичними та іншими особливостями зіставлюваних мов» (Кочерган, 2007: 15).

Проблемою зіставного дослідження неспоріднених мов, а також різних за спорідненістю мов як з позиції мови-еталону, так і з позиції поняттєвої (семантичної) категорії, що проявляється в кожній мові через функціонально-семантичне поле, цікавилась В. С. Сидорець. У статті «До проблеми зіставного дослідження мов» В. С. Сидорець аналізує переваги та недоліки концепції мови-еталону та близького до неї номатичного підходу і доходить висновку, що ці теорії націлені на те, «що зіставляти», а не на те, «як зіставляти» (Сидорець, 2008). Відповіддю на друге питання автор вважає «звернення до поняттєвої категорії, яка допомагає не тільки визначити статус тієї чи іншої одиниці в кожній конкретній мові, але й розкрити специфіку однієї окремо взятої мови в зіставленні з іншими мовами» (Сидорець, 2008: 97). В. С. Сидорець зазначає, що «значення, яке вкладав у термін «поняттєва категорія» І. І. Мещанінов, близьке до сучасного терміна «семантична категорія»» (Сидорець, 2008: 97). Автор зазначає, що саме «концепція І. І. Мещанінова про появу тієї чи іншої поняттєвої (змістової) категорії в різноструктурних мовах» лежить в основі «розробленої О. В. Бондарком методики зіставлення функціонально-семантичних полів» (Сидорець, 2008: 100).

В. С. Сидорець підтримує позицію М. П. Кочергана і зазначає, що в зіставному мовознавстві по відношенню до семантичної категорії та ФСП використовують відповідну термінологію: «поняттєва (ментально-когнітивна) категорія і функціонально-семантична категорія (функціонально-семантичне поле). В основі першої

закладено інваріант, закріплений у свідомості всіх мовців. Друга є сукупністю різнорівневих мовних засобів, які реалізують першу. У кожній мові така сукупність може мати специфічні властивості, які відрізняють одну мову від іншої» (Сидорець, 2008: 100).

О. М. Тепла також підтримує тенденцію використовувати ФСП у зіставних дослідженнях, аргументуючи це тим, що «в традиційних граматиках опис мовних явищ базується на принципі «від форми до значення», тобто «від засобів граматики до їх функцій у мові»» (Тепла, 2009: 199). Відповідно, такий підхід «зумовлює зіставлення граматичних категорій однієї мови з граматичними категоріями іншої» (Тепла, 2009: 199). В такому разі певна граматична категорія однієї мови стає кліше під час дослідження цієї ж категорії в іншій мові. О. М. Тепла вважає, що головною перевагою функціональної граматики є те, що її засоби «описують граматичні явища за принципом не лише від засобу до функцій, але й від функцій до засобів їх вираження в мові» (Тепла, 2009: 200). Такий підхід дає змогу розглядати мову як систему, «в якій одиниці всіх її рівнів на основі єдиної семантичної функції об'єднуються в поняттєві категорії – функціонально-семантичні поля» (Тепла, 2009: 200).

Застосування функціонально-семантичних полів здатне вирішити проблему зіставлення неспоріднених мов. М. П. Кочерган (Кочерган, 2007) наголошує на тому, що головною проблемою зіставних досліджень нині залишається те, що «зіставлення, де вихідним пунктом виступає одна із зіставлюваних мов», є однобічним (одностороннім). «За такого підходу, хоча цього дослідник чи ні, він змушений відштовхуватися від мовних форм, а не від змісту» (Кочерган, 2007: 14). Складність дослідження «від мовних форм» полягає в тому, що мовні форми в різноструктурних мовах здебільшого не збігаються, що призводить до викривлення змісту та неповноти дослідження. Такого викривлення змісту та однобічності дослідження можна уникнути, якщо ввести у зіставне дослідження двох мов третю одиницю, від якої можна відштовхуватись.

Наприклад, М. П. Кочерган, аналізуючи доцільність використання у зіставних дослідженнях здобутків теорії О. В. Бондарка, стверджує, що «недоліки в зіставному дослідженні семантики можуть бути подолані застосуванням опрацьованої О. В. Бондарком теорії функціонально-семантичного поля» (Кочерган, 2007: 14). Оскільки ФСП є системою «різнорівневих мовних одиниць (лексичних, морфологічних, син-

таксичних), здатних виконувати одну спільну функцію на основі спільності категоріального змісту» (Кочерган, 2007: 14), то зіставлення мов буде відбуватись не навколо мовних форм, які можуть у неспоріднених мовах суттєво різнитись, а навколо спільного змісту.

М. П. Кочерган наполягає на тому, що саме завдяки появі теорії функціонально-семантичного поля дослідження, які ґрунтуються на зіставленні мов, можна дійсно вважати двосторонніми, «оскільки в основу зіставлення покладений «третій член» (*tertium comparationis*) – певне позамовне поняття, не належне до жодної із зіставлюваних мов явище, дедуктивно сформульоване метамовою» (Кочерган, 2007: 15).

Проте, попри те, що теорія функціонально-семантичного поля вирішує основну проблему зіставної лінгвістики, є ключовим поняттям і навіть інструментом для великої кількості сучасних досліджень і публікацій, у лінгвістиці досі «лишається багато суперечок, оскільки поняття «поле» використовується стосовно різних за своєю сутністю явищ, природа яких вочевидь різниться або які взагалі трактуються як категорія або система» (Сальникова, 2006: 50).

**Висновки.** Використання польових методик у лінгвістиці має тривале історичне підґрунтя, зокрема ідея поля була запозичена у семантику в кінці 20-х років ХХ століття, стала поштовхом до появи теорії семантичних полів. Засновником польової методики в лінгвістиці є Й. Трір. З плином часу теорії поля розвивались і змінювались відповідно до наукових потреб. Зараз польовий метод застосовують у дослідженнях різних рівнів мовної системи, зокрема фонетичного, семантичного, синтаксичного та фразеологічного. Передумовами для виникнення теорії ФСП стали поява та становлення основних положень функціонального підходу, зумовлена потребою у міжрівневому дослідженні мови. Представник і один з ідейних лідерів функціональної граматики О. В. Бондарко розробив та описав теорію ФСП на прикладі граматичної категорії виду у слов'янських мовах.

Засновник поняття ФСП О. В. Бондарко визначив його як об'єднання граматичних і лексичних одиниць, що ґрунтується на певній семантичній категорії, а також різних комбінованих мовних засобів, які взаємодіють на основі спільності їх семантичних функцій (Бондарко, 1987, 2001).

Усі ФСП складаються з центру та периферії, при цьому у центрі ФСП знаходиться найбільш специфічна складова частина. О. В. Бондарко виділив чотири типи ФСП, а саме з предикативним ядром, із суб'єктно-об'єктним ядром, з якісно-кількісним ядром, з обставинним ядром. Відповідно до будови поля ФСП можуть бути моноцентричними або поліцентричними.

Одним з основних досягнень теорії ФСП є можливість міжрівневого дослідження мовних явищ, як наслідок, такі дослідження є більш комплексними, ґрунтовними та об'єктивними. Можливість отримати об'єктивні результати із застосуванням ФСП стала вагомим поштовхом, зокрема, для досліджень у сфері зіставної лінгвістики. Використання ФСП у зіставному мовознавстві вирішило проблему необ'єктивності досліджень неспоріднених мов, коли одна з досліджуваних мов вимушено ставала мовою-еталоном у дослідженні, а інша розглядалась через її призму. У зіставних дослідженнях ФСП стало третім невід'ємним компонентом, якого не вистачало під час дослідження неспоріднених мов. Оскільки зіставлення виключно форм не є об'єктивним, адже мовні форми в різних мовах можуть суттєво різнитись, незамінною стає конструкція, яка ґрунтується на спільності змісту, такою конструкцією є ФСП.

Зазвичай дослідження явищ крізь призму теорії ФСП складається з таких етапів методики побудови ФСП, як визначення семантичної категорії; встановлення засобів вираження досліджуваної семантичної категорії в межах функціонально-семантичного поля; ґрунтовний аналіз складових частин ФСП та їх інтерпретація (під час дослідження однієї мови); зіставлення функціонально-семантичних полів різних мов (у площині зіставної лінгвістики); встановлення міжмовних кореляцій.

Використання теорії ФСП є актуальним як під час дослідження явищ однієї мови, так і в ході зіставних досліджень кількох мов. Така актуальність зумовлена перш за все тим, що використання ФСП дає змогу комплексно дослідити те чи інше явище з використанням міжрівневого підходу, що дає змогу ґрунтовно проаналізувати явище, структурувати його компоненти, проаналізувати їх взаємозв'язок, інтерпретувати структуру явища, його функціонально-семантичні особливості тощо.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білозір О. С. Проблема функціонально-семантичного поля фазовості у лінгвістиці. *Молодий вчений*. 2018. № 5 (57). С. 102–106.
2. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. Ленинград : Наука, 1987. 348 с.
3. Бондарко А. В. Основы функциональной грамматики. Языковая интерпретация идеи времени. Санкт-Петербург : издательство СПбГУ, 2001. 260 с.
4. Лихошерстова М. Ю. Речення як важлива складова функціонально-семантичного поля темпоральності в українській і арабській мовах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова, Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов*. 2017. Вип. 15. С. 163–171.
5. Калько М. І. Універсальна категорія аспекту в українському етноваріанті. *Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна*. 2004. Вип. 34. Ч. I. С. 81–87.
6. Калько М. І. Категорія аспектуальності як польова структура. *Мовознавчий вісник*. 2010. Вип. 10. С. 217–221.
7. Калько М. І. Категорія аспекту крізь призму поля візуального сприйняття А. Айнгейма (на матеріалі української мови). *Мовознавство*. 2007. Вип. 6. С. 60–68.
8. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ : Академія, 1999. 288 с.
9. Кочерган М. П. Теорія функціонально-семантичного поля і її застосування в зіставному мовознавстві. *Мовознавство*. 2007. Вип. 4–5. С. 13–18.
10. Кучер І. А. Лінгвокогнітивне моделювання лексико-семантичного поля дієслів руху у фінській і українській мовах : дис. ; Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2015.
11. Мудринич С. М. Концепція польової структури слів семантики стану в українській та англійській мовах. *Uniwersytet humanistyczno-przyrodniczy im. Jana Długosza w częstochowie komunikacja i konteksty*. 2018. T. I. S. 107–119.
12. Сальникова О. О. Функціонально-семантичне поле як спосіб дескрипції мови. *Лінгвістичні студії*. 2006. Вип. 14. С. 50–54.
13. Самарина Н. В. Функционально-семантическое поле как объект изучения в современной грамматике. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение*. 2012. С. 17–22.
14. Сидорец В. С. К проблеме сопоставительного исследования языков. *Мова і культура*. 2008. Вип. 10. Т. VII (107). С. 96–101.
15. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва : Филологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. 197 с.
16. Тепла О. М. Функціонально-семантичне поле аспектуальності як універсальна типологічна категорія у зіставленні різних мов. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2009. Вип. 10. С. 197–201.
17. Щур Г. С. Теории поля в лингвистике. Москва : Наука, 1974. 256 с.
18. Ярцева В. Н. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва : Советская энциклопедия, 1990. 685 с.

### REFERENCES

1. Bilozir O. S. Problema funkcjonalno-semantychnoho polia fazovosti u lnhvistytsi [The Problem of functional-semantic field of phase in linguistics]. *Molodyi vchenyi*. 2018. № 5 (57). S. 102–106. [in Ukrainian]
2. Bondarko A. V. Teoriya funkcional'noj grammatiki [The Theory of functional grammar]. Leningrad: Nauka, 1987. 348 s. [in Russian]
3. Bondarko A. V. Osnovy funkcional'noj grammatiki [Basics of functional grammar]. *Yazykovaya interpretaciya idei vremeni*. Sankt-Piterburg: Izdatel'stvo SPbGU, 2001. 260 s. [in Russian]
4. Lykshosherstova M. Yu. Rechennia yak vazhlyva skladova funktsionalno-semantychnoho polia temporalnosti v ukrainskii i arabskii movakh [Sentence as an important component of the functional-semantic field of temporality in Ukrainian and Arabic languages]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova, Serii 9. Suchasni tendentsii rozvytku mov*. 2017. Vyp. 15. S. 163–171. [in Ukrainian]
5. Kalko M. I. Universalna katehoriia aspektu v ukrainskomu etnovarianti [Universal category of aspect in the Ukrainian ethnovariant]. *Visnyk Livivskoho universytetu. Serii filol*. 2004. Vyp. 34. Ch. I. S. 81–87. [in Ukrainian]
6. Kalko M. I. Katehoriia aspektualnosti yak polova struktura [Category of aspectuality as a field structure]. *Movoznavchy visnyk*. 2010. Vyp. 10. S. 217–221. [in Ukrainian]
7. Kalko M. I. Katehoriia aspektu kriz pryzmu polia vizualnoho spryiniattia A. Ainheima (na materialy ukrainskoi movy) [The category of aspect through the prism of the field of visual perception of A. Eingheim (on the material of the Ukrainian language)]. *Movoznavstvo*. 2007. Vyp. 6. S. 60–68. [in Ukrainian]
8. Kocherhan M. P. Zahalne movoznavstvo [General linguistics]. Kyiv: Akademiia. 1999. 288 s. [in Ukrainian]
9. Kocherhan M. P. Teoriia funkcjonalno-semantychnoho polia i yii zastosuvannia v zistavnomu movoznavstvi [Theory of functional-semantic field and its application in comparative linguistics]. *Movoznavstvo*. 2007. Vyp. 4–5. 2007. S. 13–18. [in Ukrainian]
10. Kucher I. A. Lnhvokohnityvne modeliuвання leksyko-semantychnoho polia diiesliv rukhu u finskii i ukrainskii movakh: dys [Linguocognitive modeling of the lexical-semantic field of movement verbs in Finnish and Ukrainian languages: dys.]. *Kyivskiy natsionalnyi lnhvistychnyi universytet*. Kyiv: 2015. [in Ukrainian]
11. Mudrynych S. M. Kontsepsiia polovoi struktury sliv semantyky stanu v ukrainskii ta anhliiskii movakh [The concept of field structure of words of state semantics in Ukrainian and English]. *Uniwersytet humanistyczno-przyrodniczy im. Jana Długosza w częstochowie komunikacja i konteksty*. 2018. t. I, S. 107–119. [in Ukrainian]

12. Salnykova O. O. Funktsionalno-semantychne pole yak sposib deskryptsii movy [Functional-semantic field as a way of language description]. 2006. Vyp. 14. S. 50–54. [in Ukrainian]
13. Samarina N. V. Funkcional'no-semanticheskoe pole kak ob'ekt izucheniya v sovremennoj grammatike [Functional-semantic field as an object of study in modern grammar.]. Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2: Filologiya i iskusstvovedenie. 2012. S. 17–22. [in Russian]
14. Sidorets V. S. K probleme sopostavitel'nogo issledovaniya yazykov [To the problem of comparative study of languages]. Mova i kultura. 2008. Vyp. 10. Tom VII (107). S. 96–101. [in Russian]
15. Kubryakova E. S., Dem'yankov V. Z., Pankrac Yu. G. & Luzina L. G. Kratkij slovar' kognitivnyh terminov [A concise dictionary of cognitive terms]. Moskva: Filologicheskij fakul'tet MGU im. M. V. Lomonosova. 1996. 197 s. [in Russian]
16. Tepla O. M. Funktsionalno-semantychne pole aspektualnosti yak universalna typolohichna katehoriia u zistavlenni riznykh mov [Functional-semantic field of aspectuality as a universal typological category in the comparison of different languages]. Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov i literatur. 2009. Vyp. 10. S. 197-201. [in Ukrainian]
17. Shchur H. S. Teorii polya v lingvistike [Field theories in linguistics]. Moskva: Nauka. 1974. 256 s. [in Russian]
18. Yartseva V. N. Lingvisticheskij enciklopedicheskij slovar' [Linguistic encyclopedic dictionary]. Moskva: Sovetskaya enciklopediya. 1990. 685 s. [in Russian].

**Людмила ЮРСА,**

*orcid.org/0000-0003-3944-375X*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри українського прикладного мовознавства

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) [Lnuzhdak@ukr.net](mailto:Lnuzhdak@ukr.net)

**Людмила ГАВРИЛОВСЬКА,**

*orcid.org/0000-0002-7049-8559*

асистент кафедри українського прикладного мовознавства

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) [ludmyla.havrylovska@gmail.com](mailto:ludmyla.havrylovska@gmail.com)

## ЕКОЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАН СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЗООНІМІКОНУ

Український ономастикон посттоталітарної доби зазнав низки змін. У процесі розвитку українське суспільство зазнає змін не тільки в політичній сфері, але й у мовознавчій. Чимала кількість нових понять активно функціонують у мовленні українців, це стосується і пропріальної лексики. У нашій статті ми опрацювали пропріальну лексику, зокрема зооніми, які утворились та активно функціонують у середовищі українців сучасного періоду. Метою нашої розвідки є розгляд причин новоутворень зоонімічної лексики пострадянського періоду, її розвиток, мотивація, а також специфіка дотримання еколінгвістичних норм. Ми дослідили сучасний український зоонімікон, який активно використовується в різних регіонах України. Наша робота показала, що заочна кількість зоонімічного фонду українців пострадянської доби зазнала трансформаційних змін, які пов'язані із глобалізаційними процесами, мультикультурним середовищем, а також активними процесами обміну інформацією між різними групами не тільки на вітчизняному просторі, але й за його межами.

У процесі дослідження виявлено низку проблем, які порушують мовно-стилістичні норми української правописної системи, а також чинного законодавства. Так, специфікою українського зоонімікону посттоталітарної доби є те, що назви присвоюються з порушенням таких норм чинного українського правопису, як узгодженість роду та числа із назвою та статтю носія, використання чужомовних імен, які не адаптовані до українського мовного ареалу.

Недооціненість важливості проблеми естетичного стану українського ономастичного простору стала причиною того, що з'явилась чимала кількість зоонімічних одиниць, зокрема й зоонімів, які за своєю структурою, джерельною базою ніяк не пов'язані з традиціями українського іменотворення, а також естетичними цінностями. Зрозуміло, що ті оніми, які активно функціонують у сучасному періоді розвитку українського суспільства і не відповідають естетичним критеріям української власної назви, негативно впливають на еколінгвальний стан українського ономастикону та української мови загалом.

У процесі нашого дослідження ми дійшли висновків, що український зоонімікон сучасного періоду розвитку зазнає впливу чужорідних культур, які сприяють запозиченню іношомовних назв, які часто порушують норми української літературної мови, а також не відповідають колориту та традиціям назовництва українців у сфері пропріа, зокрема оніми.

**Ключові слова:** оніми, ономастика, еколінгвістика, пропріальна лексика.

**Liudmyla YURSA,**

*orcid.org/0000-0003-3944-375X*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Applied Linguistics

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) [Lnuzhdak@ukr.net](mailto:Lnuzhdak@ukr.net)

**Ludmyla HAVRYLOVSKA,**

*orcid.org/0000-0002-7049-8559*

Candidate of Philological Sciences,

Assistant at the Department of Ukrainian Applied Linguistics

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) [ludmyla.havrylovska@gmail.com](mailto:ludmyla.havrylovska@gmail.com)

## ECOLINGUISTIC CONDITION OF UKRAINIAN MODERN ZOONIMICON

*The Ukrainian onomasticon of the post-totalitarian era has undergone a number of changes. In the process of development, Ukrainian society is undergoing a number of changes not only in the political sphere, but also in linguistics. A large number of new concepts are actively functioning in the speech of Ukrainians, this also applies to proprial vocabulary. In our article, we have worked out proprial vocabulary, in particular about those that were formed and actively function among Ukrainians of the modern period. The purpose of our research is to consider the causes of neoplasms of zoonymic vocabulary of the post-Soviet period, its development, motivation, as well as the specifics of compliance with ecolinguistic norms. We researched modern and Ukrainian zoonymicon, which is actively used in different regions of Ukraine. Our work has shown that a significant number of zonal funds of Ukrainians of the post-Soviet era have undergone transformational changes associated with globalization processes, multicultural environment, and active processes of information exchange between different groups not only in the country but also abroad.*

*The study identified a number of problems that violate the linguistic and stylistic norms of the Ukrainian spelling system, as well as current legislation. Thus, the specifics of the Ukrainian zoonymicon of the post-totalitarian era is that with the name and article of the carrier, the use of foreign names that are not adapted to the Ukrainian language area.*

*The underestimation of the importance of the problem of the aesthetic state of the Ukrainian onomastic space has led to the emergence of a large number of removable units, including onyms, which in their structure, source base are not related to the traditions of Ukrainian naming and aesthetic values. It is clear that those onyms that actively function in the modern period of development of Ukrainian society and do not meet the aesthetic criteria of the Ukrainian proper name, negatively affect the ecolingual state of the Ukrainian onym and the Ukrainian language in general.*

*In the course of our research we came to the conclusion that the Ukrainian zoonymicon of the modern period of development is influenced by foreign cultures, which promote the borrowing of foreign names, which often violate the norms of Ukrainian literary language, and do not correspond to the colour and traditions of Ukrainians.*

**Key words:** *onyms, onomastics, ecolinguistics, proprial vocabulary.*

**Постановка проблеми.** Лексична система будь-якої мови підпорядковується певним правилам та законам, безперервно змінюється, розвивається, трансформується через певні внутрішньомовні та суспільно-історичні чинники.

Український ономастикон пострадянської доби зазнав чимало змін. Пропріальна лексика робить вагомий внесок у структурну цілісність української літературної мови. Цей прошарок мови має велику залежність від геополітичної ситуації, адже ті чи інші оніми функціонують від приналежності до певного денотата.

Онімний простір українців формувався протягом тривалого часу і нині можна вважати, що ономастика займає особливе місце серед усіх галузей мовознавства. Це поняття запозичене з грецької мови, що в перекладі означає «мистецтво давати імена».

**Аналіз досліджень.** Вперше поняття «ономастика» було використане в мовознавчій науці хорватським лінгвістом Т. Маретичем у 1886 р., але спочатку цей розділ містив лише одну ономастичну дисципліну – антропоніміку (Зубко, 1992: 264).

Одним із перших в Україні розпочав ономастичні дослідження відомий український слов'янознавець Я. Головацький (1814–1888). Вчений-філолог присвятив чимало часу вивченню історії української мови, зокрема тлумаченню власних назв. При цьому він залучав наукові матеріали з історії утворення інших слов'янських мов та етнографії досліджуваних регіонів.

Проблеми ономастики в своїх наукових працях успішно досліджував А. Бертьє-Делагард, а на початку ХХ ст. – відомі українські історики О. Лазаревський, В. Ляскоронський, Л. Падалка, М. Арандаренко, М. Астряб, О. Андріяшев та ін. Свій внесок у становлення дисципліни зробив також видатний український поет Іван Франко (Зубко, 1992: 264). Увагу до проблем природи, систематизації та класифікації власних назв приділяли такі вчені, як Д. Бучко, В. Горбаневський, В. Горпинич, Ю. Карпенко, В. Німчук, Н. Подольська, М. Торочинський, О. Суперанська, В. Шульгач, Л. Белей та багато інших. Зокрема, зоонімічну лексику, особливості структури зоонімів, їх семантику, мотивацію, походження вивчали такі визначні ономасти, як Л. Кирилюк, С. Ковтюх, Р. Коутс, М. Сюсько, Я. Шебештян, П. Чучка та інші.

Щодо еколінгвістичних досліджень, то вперше вони були здійснені у 80-х роках ХХ ст. у працях Е. Гаугена, В. Любася, П. Зіми, І. Огнгайзера.

В україністиці еколінгвістика почала вивчатись у розрізі культури мови. Так, відомі розвідки мовознавців Б. Ажнюка, Л. Белей, О. Бондаря та ін. по-новому трактують взаємодію використання української літературної мови та способів вираження соціальних видозмін української пропріальної лексики.

**Мета статті** – проаналізувати специфіку функціонування української знімної лексики, зокрема зоонімікону, крізь призму еколінгвістики.

**Виклад основного матеріалу.** На сучасному етапі формування та розвитку української лек-

сики загалом та зоонімного ареалу зокрема відбуваються значні та системні зміни, що зумовлені не стільки зміною ідеологічних пріоритетів сучасних українців, скільки докорінною видозміною суспільної свідомості мовців.

Глибинний та системний характер видозміни суспільної свідомості безпосередньо позначається на темпах та масштабах трансформаційних змін в українському ономастиконі.

Важливе значення має еколінгвістичний аспект дослідження системи власних найменувань, адже саме він допоможе описати та оцінити специфіку пропріальної лексики української мови кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Необхідно зазначити, що еколінгвістика – це наука, яка постійно перебуває в русі, є динамічною наукою, яка постійно перебуває у стадії розвитку та вдосконалення. Аспект та поле еколінгвістичних досліджень є необмеженим та різнобічним. Універсальність еколінгвістики як науки полягає насамперед у тому, що вона вступає у взаємодію з усіма лінгвістичними галузями: починаючи від апелятивної лексики і закінчуючи онімами. Еколінгвістичні дослідження є вкрай необхідними та актуальними для стабілізації та чистоти мовного ареалу.

Наприкінці ХХ ст. з'являються лінгвістичні дослідження взаємодії мови із середовищем, які стали підґрунтям для формування нового напрямку наукового пошуку – еколінгвістики – за аналогією з екологією як наукою про взаємозв'язок між організмами та навколишнім середовищем (Клочко, 2017: 4).

Еколінгвістика – це нова перспективна міждисциплінарна галузь сучасної науки, що розвивається на перетині соціолінгвістики, психолінгвістики, лінгвістичної філософії. Предметом її дослідження є мова як компонент складної тріадної системи «людина – природа – суспільство» (Клочко, 2017: 4).

У кожній мові чітко протиставлені дві групи лексики – апелятивна (загальні назви) й онімна (власні назви). Оніми як специфічні мовні одиниці мають диференційні ознаки, характерні загалом для всього класу пропріативів, певних розрядів власних назв або окремих номінацій (Вербич, 2008: 54).

Система онімів не є однорідною за своєю природою, тому вчені підрозділяють її на певні частини, однією з яких є зоонімія.

Варто зазначити, що кожен із вищезгаданих ономастичних осередків зробив чималий внесок у розробку ономастичної теорії.

На сучасному етапі розвитку української пропріальної лексики спостерігається тенденція до

глобалізаційних процесів. Сама природа глобалізації має загальноновизнану інформаційну, комунікативну складову частину, яка не існує поза мовним середовищем і мовними засобами. Дослідники вказують на ускладнення ідентифікаційних процесів в умовах глобалізації. З одного боку, формується щось на зразок глобальної ментальності, поширюються схожий спосіб життя, стандарт поведінки, ціннісні та мовні уподобання.

З іншого боку, інтенсифікується процес утвердження народами групової, територіальної, етнічної ідентичності. А. Гальчинський акцентує на тому, що глобалізація впливає на зближення культур та національну ідентичність людей. Проте зазначає, що таке зближення «ніякою мірою не означає формування будь-яких уніфікованих, кимось нав'язаних стандартів. Формула глобального суспільства базується на протилежному – зближення культур не шляхом універсальності, а навпаки – на основі саморозвитку і самозбагачення» (Гальчинський, 2006: 276).

У процесі розвитку української держави пострадянської доби, відбулась низка змін, зокрема, глобалізація, мультикультурні зв'язки, міждержавні контакти вплинули на розвиток української мови. Вплив глобалізаційних тенденцій позначився не тільки на українському лексиконі загалом, але й на онімній сфері, зокрема і на українському зооніміконі посттоталітарної доби. Поява нових екзотичних свійських тварин у маєтках заможних українців та популяризація чужомовних кличок тварин через серіали та бульварну пресу стали причиною появи таких зоонімів-неологізмів, як *Річі, Бетсі, Бетті, Чіа, Лорі, Джексон, Лейла* (м. Львів), *Амір, Перс, Чарлі* (с. Хоробрів, Сокальський р-н), *Бонд, Берта, Лінда, Ральф* (м. Сокаль, Львівська область), *Блек* (с. Тартаків, Сокальський р-н), *Діна* (с. Перемисловичі, Сокальський р-н), *Деніо* (м. Белз, Львівська область), *Том, Хейлі, Пінкі, Люк*, (с. Хоробрів, Сокальський р-н), *Сільвія, Ньюша* (м. Сокаль, Львівська область), *Сімба, Багіра, Сью, Габбі* (м. Львів), *Долар, Лорд, Бай*, (с. Минай, Ужгородський р-н), *Оскар* (с. Домашино, Великоберезнянський р-н), *Денді* (м. Ужгород), *Бакс* (м. Калуш, Івано-Франківська область), *Рем* (м. Хмельницький), *Люк, Дана* (с. Минай, Ужгородський р-н), *Джек, Стінг* (с. Домашино, Великоберезнянський р-н), *Лора* (с. Худльово, Ужгородський р-н), *Діна* (м. Ужгород), *Буш* (м. Ужгород), *Лессі, Чарлі, Дік, Джесіка, Тайсон, Ральф, Жанна, Спайк, Ельза, Роккі, Боні* (м. Ужгород), *Санта* (м. Калуш, Івано-Франківська область), *Макс, Лінда, Нікі, Цезар, Келлі* (с. Сюрте, Ужгородський р-н), *Лілі, Грейсі* (с. Час-

лівці), *Кері, Тім* (м. Київ), *Кокі, Рей, Мона, Ніка* (м. Мукачево), *Том* (м. Ужгород), *Макс* (с. Сімер, Перечинський р-н), *Альберт* (м. Хмельницький), *Ксена, Лукреція, Гарфілд* (м. Мукачево), *Лінда, Марго, Мерлін* (м. Ужгород), *Луїс* (с. Пастілки, Великоберезнянський р-н), *Тім* (с. Холмок, Ужгородський р-н), якими називають собак та кішок.

За роки незалежності України пропріальна система української мови зазнала глибоких змін як якісного, так і кількісного характеру. Чимала кількість пропріа вийшли з ужитку або було переоцінено статус цілих типів власних назв. Активно відбувається процес нав'язування модних онімійних стандартів; стали очевидними глобалізаційні впливи, чисельність окремих розрядів онімів зросла в десятки разів тощо. Такі процеси у сфері української пропріальної лексики як системи свідчать про втрату нею еколінгвального балансу.

**Висновки.** При реалізації еколінгвального дослідження українського ономастичного простору посттоталітарної доби необхідно звертати увагу на те, що українська мова здобула статус державної лише з 1989 р. Століття функціонування українського ономастикону в умовах бездержав'я мало негативний наслідок на завантаженість українських онімів, а також спричинилося до усталення традицій назовництва на

українському етнокультурному просторі неукраїнськими власними назвами. Набуття українською власною назвою поліфункціонального статусу в умовах незалежної України відбувається в результаті мовної політики: одні аспекти реалізуються цілеспрямовано, а інші – стихійно.

Еколінгвістичний аналіз української пропріальної лексики сучасного періоду розвитку та функціонування дає змогу проаналізувати стан окремих її субсистем, зокрема зоонімікону, в контексті середовища існування мовного колективу (нації, етнографічної групи, мешканців певного регіону або населеного пункту тощо).

За нашими спостереженнями доходимо таких підсумків: українська пропріальна лексика пострадянської доби перебуває в постійному розвитку, а також зазнає чисельних впливів, які пов'язані як із геополітичною стратегією поведінки держави, так і з внутрішніми впливами загалом. Дієвість чинного мовного законодавства України має сприяти розвитку українського зоонімного простору з дотриманням норм чинного українського правопису, а також відбивати колорит та традиції українців. Засмічення онімного ареалу чужомовними лексемами призводить до порушення еколінгвістичних норм української літературної мови, її естетичного наповнення.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вербич С. О. Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект. *Вісник НАН України*. 2008. Вип. 5. С. 54–60.
2. Гальчинський А. С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Київ, 2006. 312 с.
3. Зубко А. Українська ономастика: здобутки та проблеми. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери: монографія. Київ: Наукова думка, 1992. С. 262–279.
4. Ключко С. О. Поступ еколінгвістики в Україні: аналітичний огляд. *Система і структура східнослов'янських мов*. 2017. Вип. 12. С. 3–18.

#### REFERENCES

1. Verbych S. O. Suchasna ukrainska onimna leksyka: funkcionalnui aspekt [Modern Ukrainian onymic vocabulary: functional aspect.] Bulletin of the NAN of Ukraine, 2008. Vyp. 5, pp. 54 [in Ukrainian].
2. Halchynskiy A.S. Hlobalni transformacii: konceptualni alternatyvy [Global transformations: conceptual alternatives]. Kyiv, 2006. 312 p. [In Ukrainian].
3. Zubko A. Ukrainska onomastyka: zdotuky ta problemy [Ukrainian onomastics: achievements and problems] Onomastics Ukraine of the first millennium AD: [monograph]. Kyiv, 1992. Pp. 262–279. [In Ukrainian].
4. Klochko S.O. Postup ekolinhvistyky v Ukraini: analitychnyi ohliad [Progress of ecolinguistics in Ukraine: an analytical review] System and structure of East Slavic languages, 2017, Vyp. 12, pp. 3–18. [In Ukrainian].



**Шахин Кямал ЮСИФЛИ,**

*orcid.org/0000-0001-6536-2430*

преподаватель кафедры иранской филологии

Бакинского государственного университета

(Баку, Азербайджан) *shyusifli@bsu.edu.az*

## РОЛЬ НАИМЕНОВАНИЙ И АТРИБУТОВ НАСТОЛЬНЫХ ИГР В ОРГАНИЗАЦИИ ПЕРСОЯЗЫЧНЫХ ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

*В персоязычной литературе названия многих игр способствовали формированию особой области лингвистики. Эта область не бросается сразу в глаза, однако многочисленные лексические модели, которые встречаются в повествованиях, подтверждают существование этого словарного состава, его своеобразное лексическое и семантическое содержание. Названия игр, которые составляют древний лексический слой, придают красочность лексике персидского языка, особенно в этнографическом плане. Причина разнообразия заключается в том, что когда названия и атрибуты игр используются в повествовании в качестве особой фигуры, то они качественно отражают национально-этнические оттенки и этнографический колорит. Создание поэтического текста с использованием названия игры и ее атрибутов присуще произведениям почти всех средневековых поэтов. Этот древний пласт прослеживается в произведениях мастеров слова, писавших стихи во всех стилях персидской поэзии. Формирование этого лексического слоя и его компонентов еще достаточно не изучено. Поэты, хорошо разбиравшиеся в настольных играх, создали глубоко содержательные лирические произведения, используя, например, шахматы и их атрибуты. Следует отметить, что с учетом сложностей формы средневековой поэзии добавление определенного компонента и атрибутов какой-либо игры завершилось созданием высокохудожественного поэтического образца. Об этих лексических образцах можно судить лишь по созданным в тот период стихотворным произведениям. Эти образцы, способствуя формированию новых слов и выражений в персидском языке и расширяя его словарную базу, обогатили персоязычную литературу. Когда эти лексические фигуры появляются среди обычных поэтических выражений, они теряют свою конкретную смысловую нагрузку, отдаляясь от процесса или содержания, выраженного поэтом. Все это способствовало обогащению литературного языка.*

**Ключевые слова:** лингвистика, поэтика, игры, атрибуты, лингвопоэтика, художественные фигуры.

**Шахин Кямал ЮСИФЛИ,**

*orcid.org/0000-0001-6536-2430*

викладач кафедри іранської філології

Бакинського державного університету

(Баку, Азербайджан) *shyusifli@bsu.edu.az*

## РОЛЬ НАЙМЕНУВАНЬ І АТРИБУТІВ НАСТІЛЬНИХ ІГОР В ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕРСОМОВНИХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ

*У персомовній літературі назви багатьох ігор сприяли формуванню особливої галузі лінгвістики. Ця галузь не кидається відразу в очі, однак численні лексичні моделі, які зустрічаються в оповіданнях, підтверджують існування цього словникового складу, його своєрідний лексичний і семантичний зміст. Назви ігор, які складають древній лексичний шар, надають барвистості лексичній перській мові, особливо в етнографічному аспекті. Причина різноманітності полягає в тому, що коли назви й атрибути ігор використовуються в оповіданні як особлива фігура, то вони якісно відображають національно-етнічні відтінки та етнографічний колорит. Створення поетичного тексту з використанням назви гри та її атрибутів притаманне творам багатьох середньовічних поетів. Цей древній пласт простежується в творах майстрів слова, які писали вірші у всіх стилях перської поезії. Формування цього лексичного шару і його компонентів ще достатньо не вивчено. Поети, які добре розбиралися в настільних іграх, створили глибоко змістовні ліричні твори, використовуючи, наприклад, шахи та їх атрибути. Слід зазначити, що з урахуванням складності форми середньовічної поезії додавання певного компонента й атрибутів будь-якої гри завершувалося створенням високохудожнього поетичного зразка. Про ці лексичні зразки можна судити лише за створеними в той період віршованими творами. Ці зразки, сприяючи формуванню нових слів і виразів у перській мові та розширюючи його словникову базу, збагатили персомовну літературу. Коли ці лексичні фігури з'являються серед звичайних поетичних виразів, вони втрачають своє конкретне смислове навантаження, віддаляючись від процесу або змісту, вираженого поетом. Все це сприяло збагаченню літературної мови.*

**Ключові слова:** лінгвістика, поетика, ігри, атрибути, лінгвопоетика, художні фігури.

**Shahin Kamal YUSIFLI,**

orcid.org/0000-0001-6536-2430

Lecturer at the Department of Iranian Philology

Baku State University

(Baku, Azerbaijan) shyusifli@bsu.edu.az

## THE ROLE OF NAMES AND ATTRIBUTES OF BOARD GAMES IN ORGANIZATION OF PERSONAL LANGUAGE POETIC TEXTS

*In Persian language literature, the names of many games contributed to the formation of a special area of linguistics. This area is not immediately striking, but the numerous lexical models that are found in the narratives confirm the existence of this vocabulary, its peculiar lexical and semantic content. The names of the games, which make up the ancient lexical layer, add color to the vocabulary of the Persian language, especially in ethnographic terms. The reason for the diversity lies in the fact that when the names and attributes of games are used in the narrative as a special figure, they qualitatively reflect national-ethnic nuances and ethnographic flavor. The creation of a poetic text using the name of the game and its attributes is inherent in the works of almost all medieval poets. This ancient layer can be traced in the works of the masters of the word, who wrote poetry in all styles of Persian poetry. The formation of this lexical layer and its components has not yet been sufficiently studied. Poets, well versed in board games, created deeply meaningful lyrical works, using, for example, chess and its attributes. It should be noted that, taking into account the complexities of the form of medieval poetry, the addition of a certain component and attributes of any game ended in the creation of a highly artistic poetic model. These lexical patterns can only be judged by the poetic works created at that time. These samples, contributing to the formation of new words and expressions in the Persian language and expanding its vocabulary base, have enriched the Persian language literature. When these lexical figures appear among ordinary poetic expressions, they lose their specific semantic load, moving away from the process or content expressed by the poet. All this contributed to the enrichment of the literary language as well.*

**Key words:** linguistics, poetics, games, attributes, linguopoetics, artistic figures.

**Постановка проблемы.** При рассмотрении характера использования названий игр в персидской классической поэзии становится очевидным, что наряду с названиями игр атрибуты этих игр также входят в содержание произведений и обогащают их. Эти атрибуты наряду с названиями игр или в сочетании с другими лексическими единицами образуют новые поэтические фигуры и комбинации, структурно и семантически связывая их. Поскольку эти поэтические комбинации выражают любой процесс в играх, они на грани поэтики и лингвистики выполняют определенные терминологические задачи, а их структурное изучение способствует расширению словарного запаса, включению новых терминологических единиц в семантическое поле персидского языка. Когда эти лексические фигуры появляются среди обычных поэтических выражений, они теряют свою конкретную смысловую нагрузку, отдаляясь от процесса или содержания, выраженного поэтом.

**Целью статьи** является рассмотрение роли наименований и атрибутов настольных игр в организации персоязычных поэтических текстов.

**Изложение основного материала.** Доктор Кадымали Саррами в своих исследованиях затронул проблематику использования игровых названий в иранской литературе. Его статья «Риддхай Бази в литературе Ирана» («ردیای بازی در ادب کهن ایران») считается одним из первых исследований в

этой области. В статье указано, что в исламский период шахматы и нарды всегда были в центре внимания эмиров и шахов Ирана, которые увлекались этими настольными играми. Возможно, поэтому персоязычные поэты создали множество образцов поэзии с использованием терминов и элементов игр, стремясь донести свои идеи до дворцовых властителей таким необычным, эффективным способом (Khani, 2013: 57).

В классической литературе используются более традиционные лексемы, отличающиеся высокой частотой использования и относящиеся к настольной группе игр. Среди этих игр чаще встречаются сложные слова, одна часть которых состоит из названий шахмат и нардов, а также компонентов их атрибутов. Шахматная игра занимает первое место среди названий словесных игр, атрибутов и групп слов, относящихся к настольным играм. Сложные слова, созданные с использованием названия и атрибутов этой игры, можно найти и в древних, и в современных словарях. В этих словарях с точки зрения смысла, выражаемого словами и выражениями в поэтическом тексте, исследуются только традиционные синтаксические модели. Изучив эти традиционные модели и лексические группы структурно и семантически, можем получить такие модели.

Структурно-лексическими моделями, относящимися к шахматам, являются такие.

### 1) شطرنجوار (в форме шахмат).

Данное словообразование является прилагательным, образованным от существительного при помощи суффикса “وار”. Оно переводится как «в форме шахмат».

بازی روزگار، زندگی شطرنج وار را دوست ندارد

(Игра Всевышнего (небес) не терпит жизнь, подобную шахматной игре) (Zakeri, 2002: 24).

### 2) خریطه شطرنج (коробка с шахматами).

А. А. Декхода в своем «Словаре» разъясняет это определительное словосочетание как «мешок с собранными средствами шахматной игры».

بجز خریطه شطرنج و نرد شعر برنج

ز بزم خاقان چیزی برون نیاوردی

(Dehkhoda, 1955: 12595) (Сознание смирившись)

(Коробку шахмат, нарды и вымученные стихи, / Вот то, что получил с меджлиса ты хагана).

### 3) شطرنج عشق (шахматы любви).

Буквальное значение этого определительного словосочетания – «шахматы любви». Чаще встречается в произведениях некоторых поэтов, пишущих в индийском стиле. Абдуррахман Джами произносит следующий стих (бейт) в части своего дивана под названием “فاتحة الشباب” (юность):

چون بر بساط وصل تو جامی نیافت دست

شطرنج عشق با رخ تو غایبانه باخت

(جامی)

(Пути Джами не смог сыскать, чтоб к лику твоему стать близко, / Пусть не лицеизрев тебя, сыграл он в шахматы любви).

### 4) شطرنج محبت (влюбленные шахматы).

Использование слова «шахматы» как части словосочетаний в воспевании истинной и божественной любви было одним из модных средств, используемых поэтами в течение Средневековья. В целом сочетание “شطرنج محبت” (влюбленные шахматы, или влюбленность) имеет то же значение, что и «шахматы любви».

با تو آن روز که شطرنج محبت چیدم

ماتی خود ز تو در بازی اول دیدم

(محتشم کاشانی)

(С тобой в тот день расставил шахматы любви я (друг друга возлюбив, / И сразу понял я, что мне поставлен мат).

نبینم بر بساط خوبی همتا خوش آن عاشق

که شطرنج محبت با رخ خوب تو می بازد

(جامی – هفت اورنگ)

(O, возлюбленная, нет равной тебе по красоте, не вижу я, / Того, кто в шахматы любви сыграет на лице твоём прекрасном).

### 5) شطرنج غم (шахматы печали).

Это определительное словосочетание противоположно «шахматам влюбленности» и означает «шахматы печали». Эта лексическая фигура часто

встречается в рубаи в произведениях азербайджанской поэтессы Месхети Гянджеви.

شطرنج غم مدام چون ما بازی

باید که دلت نرنجد از مات کنیم

(مهستی)

(Играя в шахматы печали ты со мной, / признать ты должен мат, не обижайся).

وحشی که به شطرنج غم و نرد محبت

یکباره متاع دل و دین باخته اینست

(Bafghi, 1913) (وحشی بافقی)

(На дикой шахматной доске печали и любовных нардах, / Ты навсегда утратил веру и любовь).

### 6) خانه شطرنج (шахматная клетка).

Ячейки на шахматной доске и прямоугольные формы, напоминающие эти ячейки, называются “خانه شطرنج”. Клетки имеют особое значение в движении фигур. У многих азербайджанских и индийских поэтов «хана» (клетка) выступает в качестве материальных и воображаемых точек.

این شمانت های یاران زیر چرخ امروزین است

خانه شطرنج تا بود است خوش همسایه بود

(Bidel Dahlawi) (بیدل دهلوی)

(И радость (шематет) всех друзей сегодня проявилась, / Чем больше клеток в шахматах, тем больше и хороших соседей).

В словаре «Анандарадж» названия шахматных клеток представлены таким образом: «клетки на шахматной доске для фигур».

پرده ناموس نبود بهر جانبازان عشق

خانه شطرنج را کی حاجت دیوار هاست

(Dehkhoda, 1955: 12596) (خان آرزو)

(На пути любви покров девичьей чести не для тех, кто умереть готов / И разве клеткам в шахматах нужны опоры?)

### 7) صفحه

شطرنج / قلمروی شطرنج / تخته شطرنج / عرصه شطرنج (шахматная доска и ее пространство).

В произведениях средневековых поэтов прослеживаются многие лексические единицы, соответствующие доске, на которой расположены шахматные фигуры, а также области на этой доске. Каждый поэт использовал эти единицы в соответствии со своим стилем. В этих стихотворениях такие выражения, как «шахматное поле», «шахматная площадь», «шахматная страница», «шахматная доска», сменяют друг друга.

تا چه بازی رخ نماید بیدقی خواهیم راند

عرصه شطرنج رندان را مجال شاه نیست

(حافظ)

(В какой еще игре ладья сменяет пешку / Пространство шахмат с пешками – не для королей)

تا کی اندوه کج و راست ز دنیا بردن

مهره ی عرصه شطرنج بصد رفتار است

(بیدل دهلوی)

(Уйдут ли из мира печали, понятные и непонятные, / Фигур движенье видим на доске небес мы многих тысяч).

**8) شاه شطرنج (шахматный король).**

Фигура шаха как одна из главных фигур в шахматах широко используется в произведениях поэтов классической литературы. Это словосочетание, переводимое как «шахматный король» и используемое в качестве гиперболы, прослеживается в произведениях многих поэтов.

گفتم این و گریختم ز عسس  
شاه شطرنج را نگیرد کس

(Произнеся слова, сбежал я от охраны, /  
Поймает разве кто-то короля шахмат?)

(Dehkhoda, 1955: 12596).

**9) شطرنج العرفا (шахматы мудрых).**

В словаре лексикографа Мохаммада Моэ утверждается, что это традиционный термин суфиев. Игра в шахматы, в которую играют суфии, называется «شطرنج العرفا». Суфии считают эту игру божественной игрой, как путь достижения лика Создателя. Эта игра была проявлением и воплощением их реальных действий в игре. В этом типе шахмат суфии брали лист бумаги и картон и делили его на клетки. В клетках писали слова, отображающие положительные и отрицательные качества. Иногда слова с указанием качества заменялись степенями суфизма. Они играли в эту игру, выбрасывая на поле кубик (зар). Игра начиналась в нижнем левом углу шахматной страницы под названием «صفر عدم», и в зависимости от количества очков каждый двигался к ячейкам справа. На следующем этапе они перемещались из левого верхнего угла в правый. Победителем считался тот, кто первым достиг слова «وصلت» или аналогичного слова (Ravandi, 1952: 128) (табл. 1).

**10) شطرنج باختن (لعب شطرنج / شطرنج بازیدن / شطرنج کردن (играть в шахматы, или шахматная игра).**

Это выражение в форме глагола означает «شطرنج» «базیدن», то есть «сыграть в шахматы». Ближе к этому выражению глагол «شطرنج بازی کردن». Это сочетание можно найти хотя бы один раз в произведениях большей части персидской литературы.

شاه دل گم گشت و چون شطرنج را شه گم شود  
کی تواند باختن شطرنج را شطرنج باز

(منوچهری دامغانی) (Dehkhoda, 1955: 12596)

(Шах, потерявший сердце (возлюбленную),

Подобен шаху, сдавшемуся в шахматах /  
Играть ведь в шахматы, подобно шахматисту,

не каждому дано)

شطرنج مبار با ملوکان

شهمات شوی و ره ندانی

(Dehkhoda, 1955: 12596).

(عطار)

(Не играй ты с королями в шахматы, /

Не сможешь, так получишь мат)

سعدیا صاحب‌دلان شطرنج وحدت باختند

رو تماشا کن که نتوانی چو ایشان باختن

(سعدی)

(Взгляни, Саади, как мудрецы играют в шахматы все вместе / Они порознь ведь не играют, глянь!)

عشق بازیدن چنان شطرنج «بازیدن» بُود

عاشقی کردن نیاری دست سوی او میاز

(منوچهری دامغانی)

(Любовная игра ведь шахматной игре подобна, /

Не можешь проявить любовь, так не стремись ты к ней).

В поэтической системе, созданной средневековыми поэтами, шахматы и нарды лексически выходили за свои словарные границы, содержа новые лексические и символические значения. С другой стороны, сами поэты невольно сформировали новые идиоматические выражения из синтеза и соотношения этих двух слов. Это не только обогатило язык, но и стимулировало формирование новых синтаксических фигур языка.

В персоязычной классической поэзии следующая одна из самых распространенных настоль-

Таблица 1

Строение шахматной доски в «افرعلا جنرطش» (Khani, 2013: 124)

جهل дикость	غرور гордость	غضب гнев	عقل معاش ключ к разуму	نفس дыхание	حسد зависть	شهرت слава	كذب ложь
خواب сон	كفران иноверец	ریا гнузность	لجاج упрямство	خورد обжорство	کینه досада	غفلت резкость	حرص жадность
святое нисхождение سحر	правоверие (зикр) ذکر	жалость انصاف	молчаливость خاموشی	пост (оруж) روزه	вежливость ادب	рассудительность فکر	бережливость فناعت
богопознание معرفت	бытие هست	справедливость عدالت	душа جان	становление разума عقل معاد	терпение صبر	любовь عشق	правдивость صدق

ных игр в поэтическом тексте – нарды, которые часто использовались параллельно с шахматами. Эта игра, созданная Бозоргомехром в противоположность шахматам, основана не на битве сторон, а на подобию функционирования Вселенной. Даже кубики, используемые в игре, показывают движение звезд. По словам Нафайеса Аль-Фуна, «игральных костей было три, поскольку движение некоторых планет основывалось на движении трех планет» (Dehkhoda, 1955: 643).

В эту игру, в которую в древности играли с тремя кубиками, в конечном счете, стали играть с двумя кубиками.

В классической персидской литературе лексические фигуры и компоненты, связанные с нардами, аналогичны функциональным возможностям компонентов, связанных с шахматами. Компонентов, составленных из какого-либо слова или наименования игры в нарды, больше, чем в шахматах. Интересно то, что из-за разной природы игр поэты в созданных ими поэтических образцах смогли увековечить ощущение азарта и волнения игр в своих оригинальных текстах.

Традиционные синтаксические модели, связанные с нардами, можно найти в словарях. Конечно, традиционные модели необходимо изучать с точки зрения смысла, который они выражают в поэтическом тексте. Изучив со структурной и семантической точки зрения эти традиционные модели и их состав с компонентом “نرد”, мы получили такие модели.

Структурно-лексическими моделями, относящимися к нардам, являются такие.

### 1) نرد / نردشير (нарды).

Во всех словарях, относящихся к персидской лингвистике, имеется определенная тематика, связанная со словом «нарды». Так, в словаре Моеin говорится, что это игра, подобная шахматам. Ее аксессуары состоят из деревянной доски, пятнадцати белых камней, пятнадцати черных камней и двух игральных костей. Все словари и художественные образцы в классической персидской литературе также подчеркивают, что название игры употребляется во множественном числе, как “نردشير” («нардшир»). Причина этого названия в произведении “منتهى الارب فى لغة العرب” объясняется тем, что сасанидский царь Ардешир Папека (224–241 гг.) сыграл определенную роль в формировании игры, поэтому ее называли «нардшир» (нарды Ардешира) в честь Ардешира.

گردون مقامر است و زمين نطع بر دو باخت  
ما مردمان چو مهره شطرنج و نردشير  
(اديب الممالک فراهانى)

(Всевышний – игрок, мир бросает вызов  
обеим играм, / Мы, люди, похожи на нарды и  
шахматные фигуры).

دگر بهره شطرنج بودى و نرد سخن گفتن از روزگار نبرد  
(فردوسى)

(Попользовавшись пользой от нардов и шахмат, /  
Поговорим о доблести Всевышнего)

تقدیر چو کعبتین و تدبیر چو نرد  
در دست تو هست، لیک در دست تو نیست  
(محمد بن محمود املی)

(Судьба подобна кости игральной, а действие –  
нардам самим / Хоть и держим в руке, но она  
неуловима).

نه نرد و نه تخته نرد پیش ما  
نه محضر و نه قبالة و بنجه  
(منوچهری)

(Тут возле нас лишь нарды, их доска, /  
Нет протокола, ни бумаг, ни документов).

Примечательно, что в произведениях великого азербайджанского поэта Хагани Ширвани создано большое количество поэтических образцов с использованием нардов и их атрибутов. Принимая во внимание все периоды персидской литературы, можем сказать, что наивысший пик создания поэтизмов с использованием названий и атрибутов игр завершается именно творчеством Хагани.

گر بود چار شهر خراسان حرم مثال  
راهش کنون چوششدره نرد کرده اند  
(خاقانى)

(Если в Хорасане и найдется четыре города, где  
есть гаремы, / То дорога туда стала как доска для  
игры в нарды)

مرد نرد نبرد در دينم  
کشته عشق و مرده ی دردم  
(شاه نعمت الله ولى)

(В борьбе за веру я подобен нардам (сражаясь за  
нее), / Я жертва горя, и убийца я любви)  
2) نرد باختن / نربازى (игра в нарды).

Эти два словосочетания, имеющие одинаковое значение, встречаются в диванах почти всех классических поэтов. Хотя эти две лексические фигуры семантически и в смысловом отношении похожи, структурно они отличаются. Таким образом, сложная неопределенная форма глагола состоит из существительного “نرد”, “نرد باختن” и глагола “باختن”, а сложное существительное “نربازى” состоит из частей “نرد” и “بازى”. В большинстве стихотворений первое и второе словосочетания переводятся как «игра в нарды» и «играть в нарды». На нижеследующем примере видно, что в произведениях азербайджанских поэтов Низами и Хагани как представителей классической персоязычной литературы поэтическая фигура «нарды»

служила с ювелирной точностью для обогащения смыслов, короче говоря, создавала глубокие художественные оттенки.

گهی جستن به غمزه چاره سازی  
گهی کردن به بوسه نرد بازی

(نظامی)

(То в горя сторону бежал я, чтобы найти лекарство, / То иногда, для поцелуя, в нарды я играл).

نقدی نداد دهر که حالی دغل نشد  
نردی نباخت چرخ که آخر دغا نکرد

(خاقانی)

Не критикуйте мир, что создан был без лжи, / И в нарды не играйте с небесами, что бесхитростны).

3) **نرد -باختن** (играть в нарды).

– نرد خدمت باختن (играть в обязательные нарды).

В классической персоязычной литературе есть много стилистических фигур, где к словосочетаниям с компонентом “نرد” добавляется еще одно имя существительное. Группа поэтов, пополнявших лексический фонд персидского языка новыми словами, пыталась найти путь к сердцу читателя, создавая новые фигуры. Здесь привлекает внимание использование сложных составных глаголов в лексических фигурах. Эти фигуры обычно включали такие имена, как “عشق”, “ملک”, “وفا”, “دغا”, “محبت” (Bahar, 1916: 449).

این من و ما بهر آن برساختی  
تا تو با ما نرد خدمت باختی

(مولوی)

(Я и мы для того пришли к согласию, / Чтобы ты с нами сыграл в обязательные нарды).

او نرد خدمتت به دغا هفت سال برد  
دریاب کار این دغل مهره دزد را

(مجیرالدین بیلقانی)

(Он хитроумно побеждал тебя по нардам ровно семь лет, / Ты посмотри на хитреца, кто похищал при этом камни!).

– نرد جمال باختن (играть в нарды красоты).

نرد جمال باخته با نیکوان دهر  
واندر فکنده مهره خوبان به ششدره

(سوزنی)

(Мир в нарды красоты сыграл с теми, кто лучше, / У лучших камни прямо на доску попадали).

– نرد باژگونه باختن (dəyüşik (əksinə) nərd oynamaq).  
خویشتن را ترس و غمگین ساخت او

نرد های باژگونه باخت او

(مولوی)

(Показал себя испуганным, печальным, /

И в нарды он сыграл наоборот).

– نرد دغا باختن (играть в хитрые нарды).

کم زنان نرد دغا باختن آغاز کنند  
مهره خصم بر امید مششدر گیرند

(مجیرالدین بیلقانی)

(Немного женщин начали б играть в хитрые нарды, / С надеждой в цифру «б» забрали б камень у противника).

گاه با دوست در آویخته گه که دشمن  
چون حریفان دغا نرد دغل باخته ای

(صائب تبریزی)

(Сразился он то с другом, то с врагом, / Играешь в нарды хитрецов, как коварные враги).

– نرد عشق باختن (играть в нарды любви).

بیا این نرد عشق آخری را با خدا بازی

که حسن جاودان بر دست عشق جاودان بازی

(شهریار)

(Давай с создателем сыграем мы в игру любви, /

Ведь вечная любовь в руках у тех, кто в любви верен).

محبت با دل بی نقش نرد عشق می باز

درین عالم عقیق ساده صاحب نام می گردد

(صائب تبریزی)

(Сыграет в нарды любви с твоим сердцем любовь без спроса, / Хоть знатен ты, хоть беден в этом мире).

– نرد ملک باختن (играть в мирские нарды).

– نرد دولت باختن (играть в государственные нарды).

چون رسید آن وقت و آن تاریخ راست

زاده شد آن شاه و نرد ملک باخت

(مولوی)

(Когда наступило время то, и дата та, / Тот шах пришел в наш мир и нарды он сыграл мирские).

نرد ملک و نرد دولت باخته در یک ندب

کار دین و کار دنیا ساخته در یک سفر

(امیر معزی)

(Одновременно он сыграл и в мирские, и в государственные нарды, / Движением одним создал он веру с жизнью).

– نرد وفا باختن (играть в преданные нарды).

خاقانی از چه نرد وفا باخت با غمش

در ششدر او فتاد که مهره گذر نداشت

(خاقانی)

(И если Хагани сыграет в нарды печали и преданности, / То зары остановит, чтобы камень не выпал другой).

یار و دیار خود را نشناخت ای دریغا

نرد وفا به یاران کج باخت ای دریغا

(ادیب الممالک فراهانی)

(Как жаль, он не познал любимую с отчизной, / Как жаль, что он сыграл с друзьями в преданные нарды).

– نرد قناعت باختن (играть в нарды согласия (достоверности)).

به شب نرد قناعت باختندی

به بوسه کعبتین انداختندی

(نظامی)

(Играли в нарды мы согласия до ночи самой, /

Бросая зары за поцелуй).

– **نرد محبت (нарды влюбленных).**

باز در نرد محبت غلطي باخته اي  
اي غلط باز از اين مغلطها چيست غرض  
(محتشم كاشاني)

(Опять ошибку допустил я на влюбленных нардах, / О ты, что ошибаешься, в чем дело?).

– **نرد همت (храбрые нарды, нарды мужества).**

در نرد همت كني آن لحظه امتحان  
كافتند ز عشق كار به ترك سر و كلاه  
(محتشم كاشاني)

(И в тот момент я сдам экзамен на нардах мужества, / Что поведет меня к отказу от головы с папахой, в знак любви).

– **نرخه نرد آبنوسى (нарды небес/нарды Всевышнего).**

В произведениях азербайджанских представителей классической персоязычной литературы словосочетание “*نرخه نرد آبنوسى*” привлекает внимание исследователей, поскольку отличается оригинальностью формы. Объяснение этой поэтической фигуры можно найти в словаре Рашиди. Деххода также ссылается на этот словарь и утверждает, что это метафорическое сочетание означает «нарды, в которые играют небеса». Первая часть, используемая здесь, – это “*نرخه نرد*”, наречная форма, которая представляет собой конструкцию, связанную с *изафет*, а вторая часть – это производное слово, принявшее соотношение «*ى*». Даже в словаре «Назем аль-Атаба» этот сложный по структуре поэтический образ представлен как синоним слова “*فلک*”. Учитывается кривизна неба, на котором расположены двенадцать созвездий (Bahar, 1916: 251).

بزير نرخه نرد آبنوسى  
نهان شد كعبتين سندروسى

(نظامى)

(Под лестницей Вселенной, / Зары из сандалового дерева (пихты) были спрятаны).

– **نرد طرب (нарды радости).**

در بزم تو گل با مى سورى در ساخت  
با باده و گل نرد طرب بايد باخت  
(مجير الدين بيلقانى)

(Твоему торжеству подойдут цветы и алое вино, / Бокал и пуля в нарды радости сыграют пусть).

– **نرد حسن (нарды красоты).**

اي نرد حسن باخته با آفتاب و ماه  
بر پاكبازي تو زمين و زمان گواه  
(محتشم كاشاني)

(О то, кто играет в нарды красоты и с солнцем, и с луной, / Твоей игре природной свидетельствуют время и пространство).

**4) خانه نرد (клетка нардов).**

Согласно «Люгатнаме», «Анандарадж», значение этой комбинации – ячейки, в которых находятся камни в нардах.

**5) نراد/ نردباز (игрок в нарды, нардист).**

Эти два слова, являющиеся в лексическом отношении параллельными фигурами, отличаются своими структурными особенностями. В первой комбинации “*نراد*” создан за счет инфикса, «*نراد*» образован в форме “*نر + +د*” путем добавления “*ى*” между простыми словами. В персидском языке в такой форме встречаются многие слова (например, *صيد-قناد* / *صيد-صياد*). Второе слово, имеющее то же значение, считается сложным, то есть эта лексическая фигура образована сочетанием слова “*باختن*” *və* “*نرد*”, которое является корнем слов “*باز*” (играть). Эта форма имеет такой вид: существительное + корень глагола. Есть примеры таких слов на персидском языке: *فيلمساز/ برنامه نويس*.

اصل در آمد كار است نه دانستن كار  
تاس اگر نيك نشيند همه كس نراد است  
(اديب الممالك فراهانى)

(Доход основан на работе, а не просто на знаниях, / И каждый может быть назван игроком при выпавших удачных камнях).

**6) داو نرد (очередь в нарды).**

Деххода, ссылаясь на словарь Borhan-e Gate в «Люгатнаме», утверждает, что очередь хода игры в шахматы и нарды называется “*داو*”. В «Шарафнаме йе-Монеири» говорится, что это слово используется в нардах и азартных играх при указании на очередь. Это выражение выступает как стилистическая фигура, используемая в поэтических примерах в смысле истины. В различных диалектах современного персидского языка это словосочетание произносится как “*دو*” (*dəv*). Особенно часто оно используется в казвинском диалекте. В выражении “*دو بدست فلان افتاد*” “*دو*” означает поворот. Другими эквивалентами этого слова являются “*ندب*” и “*عذرا*”. Кроме того, в разговоре используется фраза “*سردو*”, означающая «первый в очереди».

**7) نرخه نرد / نرد نخته (доска для игры нарды, игра в нарды).**

Хотя эти два словосочетания считаются совершенным дополнением друг друга по смыслу, они отличаются структурно. Хотя первое словосочетание “*نرخه نرد*” считается определительным словосочетанием, первое слово здесь указывает на то, что оно явно связано с подходом второго слова, а грамматически связь между этими двумя словами считается сочетанием типа «*изафет*». Однако при чтении его восприятие как подхода, а не как *изафета*, напрямую связано со словосочетанием “*نرد نخته*”, которое является эквивалентом, то есть во втором словосочетании мы можем говорить только о связи на основе подхода (Bahar, 1916: 446).

**Выводы.** Таким образом, изучение названий настольных игр в персоязычной классической поэзии показывает, что в раннем Средневековье рядом поэтов была принесена в поэзию возможность использования их в различных жанрах названий и атрибутов игр, что способствовало созданию богатых лексических наименований для лингвистики. Эти слова и словосочетания, являясь поэтизмами, с одной стороны, создали новое лексическое пространство в литературе, а с другой стороны,

сформировали ранний лексический пласт персидского языкового словаря. Поскольку лексические фигуры, включенные в этот слой, связаны с внутренней структурой игр, то поэты могли формировать поэтическое содержание и, обращаясь к языку игры, развивать полускрытые художественные фигуры. Изучение лексического пространства игр способствовало уточнению значения лексических единиц в языке поэзии, что дало толчок к определению поэтической позиции мастера слова.

#### СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. زهرا محمد خانی. تجلی بازی در ادبیات فارسی. انتشارات زوار. تهران. ۱۳۹۲. ص ۲۸۰.
2. مصطفی ذاکری. (۱۳۸۱). ریشه شناسی اصطلاحات شطرنج. نامه انجمن. شماره یک. ۲۲-۳۷ ص
3. علی اکبر دهخدا. لغتنامه. موسسه ی لغتنامه ی دهخدا. تهران. ۱۳۳۴. جلد ۹
4. نورالدین عبدالرحمن جامی. دیوان کامل. تهران. چاپ پیروز، ۱۳۵۶
5. ۱۳۷۸
6. کمال الدین وحشی بافقی. دیوان. با مقدمه سعید نفیسی. تهران. نشر ثالث. ۱۲۹۲. ص ۵۴۰
7. URL: [https://fa.wikisource.org/wiki/دیوان\\_بیدل\\_دهلوی](https://fa.wikisource.org/wiki/دیوان_بیدل_دهلوی)
8. دیوان قصاید و غزلیات شیخ فریدالدین ابوحامد محمد عطار نیشابوری. سایت فرهنگی و خبری تربت جام. مهر ماه. ۱۳۸۷. ۵۱۸ ص
9. محمد بن علی بن سلیمان راوندی. راحة الصدور و آية السرور در تاريخ آل سلجوق. تهران ۱۳۳۱. ۴۳۸ ص
10. لاله تیک چند بهار، بهار عجم، چاپ مولوی هادی علی، لکه نو. ۱۳۳۴

#### REFERENCES

1. Zahra Mahammad Khani. (2013). *[Manifestation of the game in Persian literature]*. Zavar Publications. Tehran. P. 280.
2. Mustafa Zakeri. (1381). [Etymology of chess terms. Name-ye Anjoman]. Tehran. Volume 1. P. 22–37.
3. Ali Akbar Dehkhoda (1955). *Dictionary*. Dehkhoda Dictionary Institute. Tehran. Volume 9 [in Persian].
4. Nooraddin Abdul Rahman Jami (1977) *The Complete Diwan*. Tehran. Pirooz Publications. [in Persian].
5. Nooraddin Abdul Rahman Jami (1999). *Haft Ourang*. Tehran: Miras-e Maktub Publications. [in Persian].
6. Kamaladdin Wahshi Bafghi. Diwan. (1913). *[With introduction by Saeed Nafisi]*. Tehran. Third Edition. 540 p.
7. Bidel Dahlawi Diwan. Retrieved from <https://fa.wikisource.org/wiki> [in Persian].
8. Divan ode's poems and lyric poems by Sheikh Farid al-Din Abu Hamed Mohammad Attar Neyshabouri (2008). *[Torbat-e Jam cultural, social and news site]*. October. 518 p. [in Persian].
9. Muhammad ibn Ali ibn Sulayman Ravandi (1952). *Raha al-Sodur and Aya al-Sorur in the history of Al-Seljuq*. Tehran. 438 p. [in Persian].
10. Lalehtik Chand Bahar. (1916) Bahar Ajam, printed by Molavi Hadi Ali, Lakhe-ye nou Publications. [in Persian].



УДК 821.113

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-27>

**Лариса ЯРОВА,**

*orcid.org/0000-0001-6817-1787*

*кандидат педагогічних наук,*

*доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики  
Центральноукраїнського державного педагогічного університету*

*імені Володимира Винниченка*

*(Кропивницький, Україна) yar.larisa.kdpu@gmail.com*

## ЦИТАТА ЯК ОЗНАКА ПРЕЦЕДЕНТНОГО ТЕКСТУ НА ОСНОВІ РОМАНУ ДОННИ ТАРТТ «THE SECRET HISTORY»

*Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування цитат як прецедентних висловлювань у художньому творі, що дало змогу поглибити знання з теорії прецедентності.*

*Мета статті полягає у встановленні функціональних особливостей цитат у романі Донни Тартт «The Secret History» шляхом ґрунтовного аналізу теорії прецедентності та місця в ній цитат шляхом описового методу, класифікаційного методу для класифікації фактичного матеріалу, кількісного методу для підрахунку досліджуваних мовних одиниць, а саме 84 цитат із роману Донни Тартт «The Secret History». Актуальність роботи зумовлена необхідністю дослідження новітніх підходів до вивчення пріоритетних аспектів функціонування цитат в англійській мові та визначається необхідністю детального аналізу класифікацій цитат та основних функцій, які вони репрезентують у художньому тексті.*

*Категорію прецедентності визначено як відбиття культурно значущих об'єктів матеріального і духовного оточення мовця у його свідомості. Цитату описано як таку, що належить до прецедентного висловлювання, метою використання якої є актуалізації прецедентного тексту. Проаналізовано основні класифікації цитат на основі критеріїв їх форми та обсягу (повна, скорочена, сегментована), функцій (цитата-думка, цитата-приклад, цитата-замінник), виділення смислового критерію (афористичні цитати, образні цитати), видів інформації (гномічні, естетичні: поетичні цитати, гумористичні цитати, кіноцитати). Обґрунтовано розмежування точної та неточної цитати, цитати-висловлювання, цитати-парафрази, цитати-знаку, цитати-епіграфу, цитати-теми під час аналізу експериментального матеріалу. Систематизовано основні комунікативні функції цитат: функція висування, ілюстративна функція, функція переконування та номінативно-коментуюча функція.*

***Ключові слова:** прецедентні цитати, функції цитат, класифікація, художній текст.*

**Larysa YAROVA,**

*orcid.org/0000-0001-6817-1787*

*Candidate of Pedagogy,*

*Associate Professor at the Department of Translation, General and Applied Linguistics  
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University*

*(Kropyvnytskyi, Ukraine) yar.larisa.kdpu@gmail.com*

## QUOTE AS A SIGN OF A PRECEDENT TEXT BASED ON TARTT'S NOVEL "THE SECRET HISTORY"

*The article is concerned with the study of the peculiarities of the functioning of quotations as precedent statements in fiction, which made it possible to deepen knowledge of the theory of precedence.*

*The purpose of the article is to establish the functional features of quotations in Tartt's novel "The Secret History" through a thorough analysis of the theory of precedence and the place of quotations in it by means of descriptive method, classification method for classifying factual material, quantitative method for counting the studied language units, namely 84 quotations from Tartt's novel "The Secret History". The relevance of the work is due to the need to study new approaches to the study of priority aspects of the functioning of quotations in English and is determined by the need for a detailed analysis of the classifications of quotations and the main functions that they represent in a literary text.*

*The category of precedence is defined as a reflection of culturally significant objects of the speaker's material and spiritual environment in his mind. The quote is described as belonging to a precedent statement, the purpose of which is to update the precedent text. The main classifications of quotations are analyzed on the basis of criteria of their form and volume (full, abbreviated, segmented) functions (quotation-opinion, quotation-example, quotation-substitute), highlighting the semantic criterion (aphoristic quotations, figurative quotations) types of information (gnomic, aesthetic: poetic quotes, humorous quotes, movie quotes). The distinction between exact and inaccurate quotations, quotations-statements, quotations-paraphrases, quotations-signs, quotations-epigraphs, quotations-topics in the analysis of experimental material is justified. The main communicative functions of quotations are systematized: promotion; illustrative; beliefs and nominative-commenting function.*

***Key words:** precedent quotations, functions of quotations, classification, literary text.*

**Постановка проблеми.** З кожним роком процеси глобалізації охоплюють світ і міжкультурна комунікація набуває дедалі більшої цінності через збільшення культурних, економічних, політичних, наукових контактів між різними етнокультурними країнами. Це надає актуальність тим темам, що тісно пов'язані з дослідженням та вивченням процесів міжкультурної комунікації, оскільки словниковий запас постійно поповнюється неологізмами, цитатами, з'являється лексика з національно-культурним відтінком, куди належать і прецедентні феномени, в яких закладена основа когнітивної бази, що зумовлює своєрідність національного характеру і впливає на мовну поведінку. Саме тому лінгвістичне середовище дедалі частіше звертається до проблем аналізу явищ, що можуть стати наріжним каменем для взаєморозуміння.

Статтю присвячено дослідженню одного з таких лінгвістичних феноменів – цитатам, а саме особливостям їх функціонування в художньому творі. Згідно з теорією прецедентності цитата належить до рівня прецедентного висловлювання, отже, віддзеркалює культурне і духовне оточення твору у свідомості читача, саме тому задля ефективного сприйняття художнього тексту необхідний аналіз основних функцій, які вони репрезентують у художньому тексті як в іншому соціокультурному середовищі.

**Аналіз досліджень.** Цитата як багатопланове явище завжди становила інтерес для низки наукових напрямів. У напрямі спеціального розгляду цитат працювали Ю. М. Караулов (Караулов, 1986), З. Г. Мінц (Мінц, 1999), В. В. Красних (Красних, 1997), І. В. Захаренко (Захаренко, 1997); питання лінгвістичного статусу прецедентності досліджували Ю. М. Караулов (Караулов, 1986), І. В. Захаренко (Захаренко, 1997) тощо; з позиції лінгвокультурології прецедентні феномени розглядали (С. Л. Кушнерук, Г. Г. Слишкін, Л. І. Гришаєва). Прецедентні феномени з позицій теорії інтертекстуальності досліджено в роботах А. Е. Супрун, Н. М. Орлова, Г. Д. Распаєва, Н. В. Іноземцева, Н. А. Кузьміна, А. Д. Васильєва, І. І. Яценко, А. А. Евтюгіна, С. С. Чистова, де категорія прецедентності розглядається як віддзеркалення культурно важливих об'єктів матеріального і духовного оточення мовця в його свідомості, яке формує особливість національного характеру в її зв'язках з етнічною і мовною приналежністю цього мовця до певної спільноти.

Однак, незважаючи на інтерес мовознавців до прецедентних цитат, особливості їх функціону-

вання в художньому тексті не отримали гідного висвітлення в сучасній лінгвістичній парадигмі, саме тому актуальність нашої роботи зумовлена необхідністю дослідження новітніх підходів до вивчення пріоритетних аспектів функціонування цитат в англійській мові та визначається необхідністю детального аналізу класифікацій цитат та основних функцій, які вони репрезентують у художньому тексті. Отже, новизна нашої роботи полягає в аналізі цитати як складового елементу системи прецедентності в романі Донни Тартт «The Secret History».

**Мета статті** полягає у встановленні функціональних особливостей цитат у романі Донни Тартт «The Secret History» шляхом ґрунтовного аналізу теорії прецедентності та місця в ній цитат шляхом описового методу для комплексної презентації отриманих результатів, класифікаційного методу для класифікації фактичного матеріалу, кількісного методу для підрахунку досліджуваних мовних одиниць, а саме 84 цитат із роману Донни Тартт «The Secret History» (Tartt, 16).

**Виклад основного матеріалу.** Сучасному етапу розвитку лінгвістики властивий неабиякий інтерес до дослідження теорії прецедентності, адже цей напрям сучасної лінгвістики стрімко розвивається завдяки швидкості всесвітніх глобалізаційних процесів, які тільки підкреслюють важливість міжкультурної комунікації, що висуває серйозні вимоги до ґрунтовності знань і широти соціокультурної компетенції комунікантів.

Загальновідомо, що теорію прецедентності було теоретично обґрунтовано лінгвістом Ю. Н. Карауловим, який до прецедентних зараховував «готові, інтелектуально-емоційні блоки, значимі для тієї чи іншої особистості в пізнавальному і емоційному плані, добре відомі в суспільстві і постійно наявні в комунікації» (Караулов, 1986: 216), уперше ввів у науковий обіг поняття «прецедентний текст», розуміючи його як значущий у пізнавальному і емоційному плані текст, що має «понадособистісний характер», а саме, добре відомий широкому колу осіб, звернення до якого неодноразово повторюється (Караулов, 1986: 217). Звичайно, теорія прецедентності охоплює не лише поняття прецедентного тексту; питання прецедентності цікавили таких дослідників, як Д. Б. Гудков, В. В. Красних, І. В. Захаренко, Д. Б. Бугаєва тощо. Перш ніж перейти до виокремленого розгляду цитат, коротко охарактеризуємо рівні прецедентності та з'ясуємо місце в них цитат. Отже, В. В. Красних (Красних, 1997: 47, 49) виділяє такі рівні прецедентності: прецедентна ситуація, прецедентний текст, прецедентне ім'я, прецедентне висловлювання.

Ми вважаємо, що одним із способів існування прецедентного висловлювання є цитати. Проте виникає питання, чи є поняття «прецедентної цитати» та «цитати» тотожними. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за редакцією В. Т. Бусела подано таке визначення цитати: цитата – це точний, дослівний уривок з якого-небудь тексту (Бусел, 2005: 1586). За Н. О. Фатєєвою, цитата – відтворення двох чи більше компонентів тексту-донора з власною предикацією (Фатєєва, 2007: 122). Цитати виділяються в текстах не тільки формально, але й когнітивно, і емотивно, дозволяючи виникати новому змісту. Іншими словами, цитати можуть існувати як автономно, так і бути знаками, що вказують на чужий текст і відсилають до нього, фокусують значення/смісли двох або більше текстів. Коли розглядається прецедентна цитата, виключається її автономне існування в тексті, адже її основною задачею є посилання на інший текст, реалізація інтенції автора непрямим способом.

Важливо зазначити, що цитата в процесі включення у вторинний текст орієнтується на два тексти одночасно, на текст-джерело і текст, що цитується. Співвідношення одного тексту з іншим може бути представлено як співвідношення плану змісту і плану вираження вихідного тексту з планом змісту і планом вираження тексту, що посилається на нього, і дає змогу описати прецедентну цитату за допомогою деяких ознак, що характеризують механізм її функціонування в новому контексті, причому цей контекст виявляється семантично більш насиченим і значущим, ніж інші фрагменти цілісного тексту. Однак змога цитати відновити прецедентний текст і дати адекватну інтерпретацію гіпертексту залежить своєю чергою від ступеня збігу тезаурусів автора і читача, збігу, що направляє читацькі асоціації в процесі формування складних відносин, що виникають між текстами. Адже цитування як спосіб індукування потрібних асоціацій, потрібного настрою, з погляду М. А. Пробста (Пробст, 1982: 10), орієнтоване на впізнавання прецедентної цитати і контексту.

Таким чином, категорію прецедентності розглядаємо як відбиття культурно значущих об'єктів матеріального і духовного оточення мовця в його свідомості, яке формує специфіку національного характеру у її зв'язках з етнічною і мовною приналежністю цього мовця до певної спільноти. Цитату визначаємо як таку, що належить до прецедентного висловлювання, метою використання якої є актуалізації прецедентного тексту, що сигналізує не тільки про передачу певної інформації,

а й має цілеспрямований вплив на процес розуміння і інтерпретації текстів та вказує на спосіб організації структурно-сислового простору текстів, в які вводиться прецедент.

Фактичний матеріал роботи вимагає узагальнення розмаїття критеріїв, принципів, якими послуговуються вітчизняні і зарубіжні науковці для класифікації цитат. Отже, на основі проаналізованих класифікацій можемо стверджувати, що класифікація цитат на основі критеріїв їхньої форми та обсягу І. В. Алещанової (Алещанова, 2000) включає повну, скорочену і сегментовану цитати, а відповідно до функцій виокремлені цитата-думка, цитата-приклад, цитата-замінник. В. П. Берков і О. В. Беркова (Берков, Беркова, 2000) типологізують цитати на основі виділення смислового критерію: афористичні цитати (крилаті слова, наповнені глибоким філософським змістом), образні цитати (часто вживані, але без глибокого філософського змісту) та за видами інформації, яку вони представляють (гномічні (певне узагальнення людського досвіду і життєвої мудрості), естетичні (цитати з орнаментальною функцією), тобто поетичні цитати, гумористичні цитати, кіноцитати). І. М. Щекотихиною (Щекотихина, 2002: 75–89) запропоновано класифікацію, побудовану на основі критерію відтворення цитат за принципом суцільної вибірки заголовків сучасних газет залежно від форми відтворення або актуалізації, а також з урахуванням «співвідношення параметрів відтворюваності: смислового, лексико-граматичного, фонетичного».

Згідно з метою роботи вирішено як робочу використати класифікацію З. Г. Мінц (Мінц, 1999: 366), адже, на нашу думку, вона дає змогу ґрунтовно розглянути поняття цитати та встановити її функціональні особливості. Згідно з цією класифікацією запропоновано наведені нижче типи цитат.

1. Точна цитата – цитата у власному розумінні – точне (дослівне) відтворення слів джерела. Як правило, точна цитата, відповідно, маркується в тексті, завдяки чому завжди легко розпізнається (наприклад, «*Death is the mother of beauty*», said Henry) (Tartt, 2015: 41).

2. Неточна цитата – нетотожні відтворення слів джерела зі збереженням структури висловлювання (Мінц, 1999: 366). Наведемо приклади неточних цитат:

1) «забута» цитата, що не розпізнається суб'єктом і, відповідно, не розрахована на впізнавання (випадковий збіг, ненавмисне цитування) (наприклад, «From the window, above the clatter of pots and the slamming of cabinets, Francis was

singing, as though it was the happiest song in the world: “*We are little black sheep who have gone astray ... Baa baa baa ...*”) (Tartt, 2015: 112);

2) *цитата з нетотожним відтворенням джерела*, зі змінами граматичних форм, новим контекстом вживання (наприклад, “*Undele, undele. Any time you want*”) (Tartt, 2015: 65).

3. *Цитата-висловлювання* – текстова одиниця зі структурою речення, яка виступає в «чужому» контексті в функції знака-вказівки на джерело. Має стійку структуру, але в контексті допускається порушення цілісності, зміна граматичної будови, скорочення або заміна елементів, які не змінюють «приховане» значення, зумовлене джерело. Цей вид цитати заміщає собою або концентрує складний образ, втілений у художньому творі (наприклад, “«Francis», I said weakly, and was silenced by a glare of hatred: *et tu, Brute*”) (Tartt, 2015: 490).

4. *Цитата-парафраза* – перефразування слів джерела (буквально – переказ «чужого» тексту своїми словами). Її різновидом є ремінісценція (наприклад, “*Yes, but as old Cephalus once heard Sophocles say, the least of us know that love is a cruel and terrible master*”) (Tartt, 2015: 39).

5. *Цитата-знак* – текстова одиниця, в яку потенційно закладений у згорнутому вигляді весь текст-джерело (Мінц, 1999: 375). Знаком можуть виступати:

1) *номінації* – імена власні та загальні, що слугують для називання предметів, явищ, якостей, дій, які виступають заміниками цілого тексту:

– ім’я персонажа як знак конкретного твору (наприклад, “*I liked to read – Tom Swift, the Tolkien books – but also to watch television*”) (Tartt, 2015: 6);

– специфічні індивідуально-авторські деталі, предмети, явища, що виступають як символи; можна назвати їх *цитату-артефакти* твору;

2) *атрибути* – ознаки імен, що відсилають до конкретного тексту;

3) *ситуації* – відтворення всієї сюжетної ситуації, тобто і відносин персонажів і їхніх імен (наприклад, “*circles of hell*”) (Tartt, 2015: 31).

Цитата-знак виконує функцію вказівки на цілий текст, що стоїть за ним. Будь-який твір у свідомості зберігається як «концепт» – слово, словосполучення або висловлювання у свідомості людини (Мінц, 1999: 377).

6. *Цитата-заголовок* або *цитата-епіграф* виділяється на тій підставі, що така цитата має потенціал, який визначає її особливе положення щодо цілого тексту. Назва функціонує як у складі тексту, так і поза ним як метонімічний заступник величезного змісту. Наприклад: “*Come then, and let us*

*pass a leisure hour in storytelling, and our story shall be the education of our heroes*” – *Plato. Republic. Book II*) (Tartt, 2015: 1).

7. *Цитата-тема* – слова і словосполучення, що вводять індивідуально-авторську тему або мотив (Мінц, 1999: 378). Наприклад: “Does such a thing as «*the fatal flaw*», that showy dark crack running down the middle of a life, exist outside literature?” (Tartt, 2015: 1).

Отже, узагальнюючи аналізовані вище класифікації цитат, що базуються на різних критеріях та принципах, а саме типології І. В. Алещанової, В. П. Беркова і О. В. Беркової, І. М. Щекотихиної, вирішено послугоуватись класифікацією З. Г. Мінц (Мінц, 1999), згідно з якою пропонуємо аналіз експериментального матеріалу, розмежовуючи точну та неточну цитати, цитату-висловлювання, цитату-парафраза, цитату-знак, цитату-епіграф, цитату-тему.

Припускаємо, що кожен із перерахованих вище типів виконуватиме певну функцію в межах художнього тексту, оскільки основне призначення цитати – вказувати на запозичення, брати участь у творенні змісту тексту через актуалізацію деякого попереднього тексту (претекста), однак це не означає, що прийом цитування завжди сприяє смислового збагаченню тексту: цитата може вживатися в цілях мовної гри (Козицька, 1999: 88).

Серед інших загальних функцій цитування дослідники виділяють диференціальну функцію (яка поділяє читачів на тих, хто сприймають і не сприймають сенс цитати) і функцію передачі інформації про автора, а також номінативну (для називання явищ, ситуацій тощо) та авторитетну (для опори на чийсь думку) функції (Кузьміна, 1999: 220–222). Пропонуємо короткий огляд основних комунікативних функцій цитат залежно від прагматичної мети їх використання та характеру зіставлення двох ситуацій (Черниченко, 2012: 284–286).

1. *Функція висування*: певна схожість робить можливим постановку події, явища чи об’єкта поруч з іншою важливою прецедентною подією, явищем, об’єктом із метою підкреслення значущості першого.

2. *Ілюстративна функція*: зробити текст максимально доступним для сприйняття за допомогою надання йому більшої наочності, барвистості, конкретності, достовірності; проявляється по-різному залежно від сутності зв’язку, що лежить в основі співвідношення цієї і попередньої ситуацій, та додаткових функціональних відтінків цитат.

3. *Функція переконування*: використання автором цитати з авторитетного джерела (Біблії,

художньої літератури тощо) для підтвердження правильності своєї думки, переконання адресата у своїй правоті; цитати є невеликими текстовими фрагментами у формі прямої чи непрямої мови, які зазвичай експлікуються вказівкою на джерело.

4. Номінативно-коментуюча функція: роз'яснення загального найменування двох об'єднаних ситуацій; згадування різних об'єктів дійсності з виразними назвами, наприклад, імена відомих вчених, загальновідомі явища, які надають символічний характер названому об'єкту завдяки асоціаціям.

Отже, для дослідження прецедентних цитат в англійській мові було проаналізовано 84 цитати, відібраних методом суцільної вибірки з роману Донни Тартт «The Secret History», обсяг проаналізованого тексту становить 628 сторінок (Tartt, 2015). Нами встановлено, що однією з найчисельніших груп у нашому експериментальному матеріалі є точні цитати (34 одиниці), наприклад: “*Death is the mother of beauty*”, said Henry (Tartt, 2015: 43); Before he died he wrote a letter home to the Senate. “*May all the Gods and Goddesses visit me with more utter destruction than I feel I am daily suffering*” (Tartt, 2015: 45). Важливо підкреслити, що здебільшого авторка звертається до точного цитування при посиланні на античну літературу. Оскільки головні герої твору є студентами коледжу, що вивчають давньогрецьку літературу, на наш погляд, прийом точної цитати дає змогу продемонструвати рівень їхньої освіченості та належності до еліти, аристократії свого часу, як, наприклад, у випадку, коли головна героїня, Камілла, цитує уривок трагедії Есхіла «Агемемнон»: Thus he died, and all the life struggled out of him; and as he died he spattered me with the dark red and violent driven rain of bitter savored blood to make me glad, as gardens stand amongtheshowersof God in glory at the birthtime of the buds (Tartt, 2015: 42). З нашого погляду, авторка з тією ж метою використовує точне цитування латиною (7 цитат), грецькою (1 цитата) та французькою мовами (2 цитати): *Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat* (Tartt, 2015: 34); *Πελλαίου βοῦς μέγας εἰν Αἴδη* (Tartt, 2015: 318); Henry quoted long passages about Emma Bovary and her greyhound: «*Sa pensée, sans but d'abord, vagabondait au hasard, comme sa levrette, qui faisait des cercles dans la campagne...*» (Tartt, 2015: 92).

У контексті роботи заслуговує на увагу зв'язок роману «The Secret History» із всесвітньо відомим твором російської класики «Злочин і кара» Федора Достоєвського, який значним чином вплинув на Донну Тартт під час написання книги. Ототож-

нення головного герою роману Річарда Пейпена з Родіоном Раскольниковим є важливим моментом для розуміння душевного стану хлопця та розкриття основного задуму історії. Обидва романи мають головну, загальну, вічну тему – тему злочину і неминучого покарання. Отже, вважаємо, що саме для ілюстрації цього зв'язку Донна Тартт використовує пряме цитування російського джерела: It was I killed the old pawnbroker woman and her sister Lizaveta with an axe and robbed them (Tartt, 2015: 399).

Наступною за чисельністю групою є цитати-знаки (33 одиниці), наприклад: He had been trying to teach me to play piquet («because it's what *Rawdon Crawley* plays in *Vanity Fair*») but I was a slow learner and the cards lay abandoned (Tartt, 2015: 106); Live in a treehouse like *Wendy* and the *Lost Boys*? (Tartt, 2015: 168), які належать до підкатегорії цитати-номінації, в яких авторка найчастіше використовує посилання на назви творів та літературних персонажів: But I wouldn't advise you to go out and buy a copy of *Goodbye, Columbus* (Tartt, 2015: 35); *The Eclogues*? No, dammit, that was *Virgil* (Tartt, 2015: 38). Ми переконані, що за допомогою вкраплення цитат-знаків у текст Донна Тартт переслідує мету підсилення ореолу елітарності навколо головних героїв роману. Оскільки більшість використаних назв для пересічної сучасної людини не є знайомими, ми спостерігаємо прояв диференціальної функції цитати, а саме поділ читачів на тих, хто сприймають та не сприймають цитату. Окрім того, використання цього прийому дає змогу вкотре опосередковано описати головних героїв як людей виняткового розуму, що не шкодують часу на саморозвиток.

Наступними в тексті було виявлено цитати-парафрази (7 одиниць), наприклад: The discussion that day was about *loss of self, about Plato's four divine madnesses, about madness of all sorts*; he began by talking about what he called the burden of the self, and why people want to lose the self in the first place (Tartt, 2015: 40). Авторка використовує метод перефразування цитати, оскільки оригінал, а саме «Федр» Платона, завеликий для цитування, тому використано описовий переклад задля передачі лише основної думки, що може також бути доведено цитатами -парафразами: Those really hideous parts of *Inferno*, for instance, *Pier de Medicina* with his nose hacked off and talking through a bloody slit in his windpipe” (Tartt, 2015: 42); But remember poor *Palinurus* in the *Aeneid*? He lingered around and haunted them for the longest time (Tartt, 2015: 64). Використання цитат-парафраз «Пекла» Данте та «Енеїди» Вергілія, відповідно, цілком вистачає

для виконання функції переконування: вони передають основну інформацію та не ускладнюють її сприйняття.

У нашому експериментальному матеріалі було виявлено незначну кількість неточних цитат (4 одиниці). Наприклад: *Undele, undele. Any time you want* (Tartt, 2015: 41), що є зіпсованою ісп. *Ándale! Ándale!*, «Ворушись! Ворушись!», притаманною «найшвидшому мишеняті Мексики», Прудкому Гонсалесу, з мультиплікаційних серій компанії «Warner Bros.»

Потребує пояснення цитата: *There was no signature, but instead a tag from the Iliad, in Greek. It was from the eleventh book, when Odysseus, cut off from his friends, finds himself alone and on enemy territory: Be strong, saith my heart; I am a soldier; I have seen worse sights than this* (Tartt, 2015: 387), яку авторка подає як уривок з «Іліади», однак нами встановлено хибність цієї інформації, оскільки ця цитата з «Одіссеї» (20 пісня, 18 рядок). В «Іліаді» в 11 пісні є лише схожий опис, проте аналогічна фраза відсутня, що, на нашу думку, дає змогу вважати цю цитату неточною. Виникає питання про мету подання авторкою неправдивої інформації. Зважаючи на автобіографічні дані авторки, а саме той факт, що в коледжі Донна Тартт належно вивчала класичну філологію, припускаємо, що це був навмисний крок: вклавши цю цитату в уста найрозумнішого персонажа роману, авторка, напевно, хотіла продемонструвати, що навіть найяснішим розумам властиво помилятися.

Цікаву роль у романі відіграють виявлені цитати-епіграфи (3 цитати). Перед прологом Донна Тартт розмістила цитату Ніцше: *I enquire now as to the genesis of a philologist and assert the following: 1. A young man cannot possibly know what Greeks and Romans are. 2. He does not know whether he is suited for finding out about them* (Tartt, 2015: 6). За допомогою неї, ми вважаємо, авторка досягає двох цілей: вона відкриває читачеві двері у світ, у рамках якого відбудуться всі основні події книги (світ університету та кафедри, що вивчає грецьку мову), а також відразу занурює читача в атмосферу мовознавства. Наступною цитатою-епіграфом став вислів Платона: *Come then, and let us pass a leisure hour in storytelling, and our story shall be the education of our heroes* (Tartt, 2015: 6), що ілюструє одну з основних тем, які порушені в творі, – тему виховання, отже, є наставник, який супроводжує своїх учнів на дорозі добра або зла. Останню цитату-епіграф авторка використовує на початку Книги 2: *Dionysus [is] the Master of Illusions, who could make a vine grow out of a ship's plank, and*

*in general enable his votaries to see the world as the world's not* (Tartt, 2015: 277), якою, по-перше, вводить читача у світ вакханалії, яка стала відправною точкою розвитку всіх подій у романі і, по-друге, описує особливості світосприйняття головних героїв роману.

Цитат-висловлювань було виявлено лише 2 одиниці: *“Francis,” I said weakly, and was silenced by a glare of hatred: et tu, Brute* (Tartt, 2015: 437), де відома фраза Юлія Цезаря *«i tu, Brute»* латиною є крилатою цитатою-висловлюванням, яка відіграє функцію знака-вказівки на джерело та додає уривку емоціональності та експресивності; ... *and yet he was also a forger, a murderer, a man of the most dissolute companions and habits, who “dyed swearing” in a tavern at the age of twenty-nine* (Tartt, 2015: 544), де цитата-висловлювання є уривком з анонімного коментаря XVI ст. до смерті Марлоу, який Т. С. Еліот взяв за епіграф до свого есе *«Notes on the Blank Verse of Christopher Marlowe»* [Зауваження до білого вірша Крістофера Марлоу] (1921). Вона відіграє ілюстративну функцію, показуючи співвідношення цієї та попередньої ситуацій.

Наступні 2 цитати, виявлені у творі Донни Тартт, належать до групи цитат-тем, метою яких є введення нової теми для роздумів: *Does such a thing as «the fatal flaw» that showy dark crack running down the middle of a life, exist outside literature?* (Tartt, 2015: 9); *If I threw myself off, I thought, who would find me in all that white silence?* (Tartt, 2015: 125). За допомогою використання цитати Аристотеля авторка вводить роздум стосовно сутності «фатальної помилки» та розтягує його на сторінку. Друга ж цитата, яка є посиланням на твір Джека Лондона «Біла Тиша», виконує номінативну функцію та має символічний характер завдяки асоціаціям, які вона викликає.

Як підсумок, результат аналізу цитат у романі «The Secret History» за типологічним принципом можна представити у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

#### Види цитат у романі Донни Тартт «The Secret History»

Вид цитати	Кількість	Кількість %
Точна цитата	34	40,5 %
Неточна цитата	3	3,6 %
Цитата-висловлювання	2	2,4 %
Цитата-парафраза	7	8,3 %
Цитата-знак	33	39,3 %
Цитата-епіграф	3	3,5 %
Цитата-тема	2	2,4 %

**Висновки.** Цитату визначено як точний, дослівний уривок з тексту, що належить до прецедентного висловлювання. Встановлено функціональні особливості цитат у романі Донни Тартт «The Secret History»: проаналізовано 84 одиниці, найчисельнішими групами встановлено точні цитати (40,5%) та цитати-знаки (39,3%), основними функціями яких є ілюстративна та функція переконування. Неточних цитат (3,6%), цитат-висловлювань (2,4%), цитат-парафраз (8,3%), цитат-заголовків (3,5%) та цитат-тем (2,4%) було виявлено значно менше, проте їх використання дало змогу зробити текст більш переконливим за допомогою

посилання на відомі джерела, а також додати експресивності та емоційності. Звідси випливає, що основне призначення цитати – вказувати на запозичення, брати участь у творенні змісту тексту через актуалізацію деякого попереднього тексту (претексту). Теоретичне значення роботи полягає у тому, що результати, які були отримані в процесі дослідження, можуть стати основою для подальшого поглибленого вивчення питання проблематики прецедентності цитат, а практичне значення зумовлюється можливістю використання фактичного матеріалу під час лекцій та семінарських занять із лексикології сучасної англійської мови.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алещанова И. В. Цитация в газетном тексте : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Волгоград, 2000.
2. Берков В. П., Беркова О. В. О крылатых словах. *Большой словарь крылатых слов русского языка*: около 4000. Москва : Русские словари, Астрель, АСТ, 2000. С. 3–15.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Захаренко И. В., Красных В. В., Гудков Д. Б., Багаева Д. В. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов. *Язык, сознание, коммуникация* : Сборник статей. Москва : Филология, 1997. Вып. 1. С. 82–103.
5. Караулов Ю. Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности. *Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы* : Доклады советской делегации на VI Конгрессе МАПРЯЛ. Москва : МГУ, 1986. С. 16–21.
6. Козицкая Е. А. Смыслообразующая функция цитаты в поэтическом тексте. Тверь : Тверской государственный университет, 1999. 140 с.
7. Красных В. В. О чем не говорит человек говорящий? (к вопросу о некоторых лингвокогнитивных аспектах коммуникации). *Лингвокогнитивные проблемы межкультурной коммуникации*. Москва : Филология, 1997. С. 87.
8. Кузьмина Н. А. Интертекст и итертекстуальность. Екатеринбург : Омск, 1999. 272 с.
9. Минц З. Г. Функция реминисценций в поэтике А. Блока. Блок и русский символизм. *Избранные труды* : В 3 кн. Санкт-Петербург : Искусство, 1999. С. 362–388.
10. Пробст М. А. Исследование неизвестных текстов. *Забываемые системы письма*. Москва, 1982. URL: <http://www.philology.ru/linguistics1/probst-82.htm>
11. Сорокин Ю. А., Михалева И. М. Прецедентный текст как способ фиксации языкового сознания. *Язык и сознание: парадоксальная рациональность*. Москва : РГГУ, 1993. С. 98–117.
12. Тартт Д. Таємна історія: роман / пер. з англ. Б. Стасюка. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 560 с.
13. Фатеева Н. А. Интертекст в мире текстов: контрапункт интертекстуальности : изд. 3-е, стереотипное. Москва : Ком Книга, 2007. 280 с.
14. Черниченко С. В. К вопросу о переводе прецедентных феноменов в публицистическом тексте. *Молодой ученый*. 2012. № 6. С. 284–286.
15. Щекотихина И. Н. Цитата как зеркало культурной грамотности. *Чествая филолога* : сборник трудов к семидесятилетию Ф. А. Литвина. Орёл, 2002. С. 75–89.
16. Tartt D. *The Secret History: A Novel*. New York : Vintage, 2015. 576 p.

#### REFERENCES

1. Aleschanova I. V. Tsitatsiya v gazetnom tekste [Quoting in newspaper text]: diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.20. Volgograd, 2000 [in Russian].
2. Berkov V. P., Berkova O. V. O krylatyih slovah [Regarding winged words]. A Big Dictionary of Winged Words in Russian: about 4000. M.: Russkie slovari, Astrel, AST, 2000. Pp. 3–15 [in Russian].
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. K.: Irpin: VTF «Perun», 2005. 1728 p.
4. Zaharenko I. V., Krasnyih V. V., Gudkov D. B., Bagaeva D. V. Pretsedentnoe imya i pretsedentnoe vyiskazyivanie kak simvolyi pretsedentnyih fenomenov [Precedent Name and Precedent Utterance as Symbols of Precedent Phenomena]. Language, Mind, Communication: Sb. statey. M.: Filologiya, 1997. Vyip. 1. p. 82 [in Russian].
5. Karaulov Yu. N. Rol' pretsedentnykh tekstov v strukture i funkcionirovanii yazykovoy lichnosti [The role of precedent texts in the structure and functioning of a language personality]. Scientific Traditions and New Directions in Teaching Russian Language and Literature: Doklady sovetской delegacii na VI Kongresse MAPRYAL. M.: MGU, 1986. Pp. 16–21 [in Russian].

6. Kozitskaya E. A. Smyisloobrazuyuschaya funktsiya tsitatyi v poeticheskom tekste [The semantic function of quotations in a poetic text]. Tver: Tverskoy gosudarstvennyy universitet, 1999. 140 p. [in Russian].
7. Krasnyih V. V. O chem ne govorit chelovek govoryaschiy? (k voprosu o nekotoryih lingvo-kognitivnyih aspektah kommunikatsii) [What is not the person speaking talking about? (to the question of some linguo-cognitive aspects of communication)]. *Linguo-cognitive problems of intercultural communication*. M.: Filologiya, 1997. 87 p. [in Russian].
8. Kuzmina H. A. Intertekst i intertekstualnost [Intertext and intertextuality]. Ekaterinburg : Omsk, 1999. 272 p. [in Russian].
9. Mints 3. G. Funktsiya reministsentsiy v poetike A. Bloka. Blok i russkiy simbolizm. [The function of reminiscences in A. Blok's poetics. Blok and Russian Symbolism]. *Izbrannyye trudy: V 3 kn.* Spb.: Iskusstvo, 1999. pp. 362–388 [in Russian].
10. Probst M. A. Issledovanie neizvestnyih tekstov [Research of unknown texts]. *Forgotten writing systems*. M., 1982. URL: <http://www.philology.ru/linguistics1/probst-82.htm> 51.
11. Sorokin Yu. A., Mihaleva I. M. Pretsedentnyy tekst kak sposob fiksatsii yazykovogo soznaniya [Precedent text as a way of fixing linguistic consciousness.]. *Language and Consciousness: Paradoxical Rationality*. M.: RGGU, 1993. pp. 98–117 [in Russian].
12. Tartt D. *Taiemna istoriia: roman* [Tartt D. *The Secret History: a novel*] / per. z anhl. B. Stasiuka. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2017. 560 p.
13. Fateeva N. A. Intertekst v mire tekstov: kontrapunkt intertekstualnosti [Intertext in the world of texts: the counterpoint of intertextuality]: izd. 3-e, stereotipnoe. M.: Kom Kniga, 2007. 280 p. [in Russian].
14. Chernichenko S. V. K voprosu o perevode pretsedentnyih fenomenov v publitsisticheskom tekste [On the issue of translation of precedent phenomena in a journalistic text]. *Young scientist*. 2012. № 6. pp. 284–286 [in Russian].
15. Schekotihina I. N. Tsitata kak zerkalo kulturnoy gramotnosti [Quote as a mirror of cultural literacy]. *Honoring the philologist: sbornik trudov k semidesyatipyatiletyu F. A. Litvina*. OrYol, 2002. pp. 75–89 [in Russian].
16. Tartt D. *The Secret History: A Novel*. New York : Vintage, 2015. 576 p.



**Людмила ЯРОВЕНКО,**

*orcid.org/0000-0001-6199-0974*

кандидат філологічних наук, доцент,  
доцент кафедри теорії та практики перекладу  
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова  
(Одеса, Україна) [yarovenkoludmila@ukr.net](mailto:yarovenkoludmila@ukr.net)

**Анжела БОЛДИРЕВА,**

*orcid.org/0000-0003-4327-3773*

кандидат філологічних наук, доцент,  
доцент кафедри теорії та практики перекладу  
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова  
(Одеса, Україна) [annelina2207@gmail.com](mailto:annelina2207@gmail.com)

## ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ

Стаття присвячена проблематиці відтворення в перекладі граматичних одиниць оригіналу крізь призму граматичних трансформацій. Ретельний аналіз фактичного матеріалу показує значно більшу частотність саме граматичних трансформацій порівняно з використанням паралельних (еквівалентних) граматичних форм та конструкцій. Співвідношення цих двох способів передачі граматичного складу вихідної мови (ВМ) у мові перекладу (МП) можна пояснити значними розбіжностями в будові та типах двох мов. Усе це викликає необхідність застосування граматичних трансформацій у процесі перекладу. Аналіз трансформацій, які були використані в українському перекладі англомовного художнього тексту, було здійснено на основі класифікації В.В. Алімова. Вона включає такі перетворення, як перестановки, заміни, додавання та вилучення. Предметом цього дослідження були заміни та перестановки. Кількісний аналіз продемонстрував найбільшу частотність використання заміни. Другим типом трансформацій за їх частотністю були перестановки. Серед заміни перекладач частіше за все вдався до заміни типів речень та частин мови. Заміна типів речення була зумовлена синтаксичними відмінностями двох мов. У процесі перетворення простого речення ВМ у складне у МП відбувалася декомпресія, а в процесі трансформації складного речення ВМ у просте у МП, навпаки, спостерігалась компресія. Також були зареєстровані чисельні заміни підрядності сурядністю і навпаки. Крім того, мали місце заміни типів синтаксичних зв'язків (сполучникового типу зв'язку в оригіналі безсполучниковим у перекладі). У незначній кількості спостерігались випадки членування речень та їх об'єднання в процесі перекладу. Заміни словоформ включають заміни числа іменника та часу і стану дієслова. Заміни словоформ, а саме стану дієслова, як правило, супроводжувались заміною членів речення. Заміни словоформ та членів речення були практично однаковими за частотністю, а їх використання значною мірою залежало від контекстуального наповнення речення. Перестановка (пермутація) була зумовлена різницею в синтаксичній та семантичній структурах речення у двох мовах. Усі типи трансформацій, як показав аналіз, мали комплексний характер (відбувалася комбінаторика кількох типів) і в основному були спричинені системними (об'єктивними) чинниками. Значну роль також відігравали суб'єктивні чинники, до яких можна зарахувати досвід перекладача, його білінгвальну компетентність, навички коректного декодування та перекодування тексту, креативність та перекладацьку інтуїцію.

**Ключові слова:** граматичні трансформації, заміни, перестановка, адекватний переклад.

**Liudmyla YAROVENKO,**

*orcid.org/0000-0001-6199-0974*

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,  
Associate Professor at the Theory and Practice of Translation Department  
Odesa I. I. Mechnikov National University  
(Odesa, Ukraine) [yarovenkoludmila@ukr.net](mailto:yarovenkoludmila@ukr.net)

**Anzhela BOLDYREVA,**

*orcid.org/0000-0003-4327-3773*

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,  
Associate Professor at the Theory and Practice of Translation Department  
Odesa I. I. Mechnikov National University  
(Odesa, Ukraine) [annelina2207@gmail.com](mailto:annelina2207@gmail.com)

## GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS IN TRANSLATION

*The paper outlines the problems of reproducing grammatical units of the original in translation through the prism of grammatical transformations. Careful analysis of the actual material shows much higher frequency of grammatical transformations in comparison with the use of parallel (equivalent) grammatical forms and constructions. The relationship between these two ways of transmitting grammar contents of the source language (SL) in the target language (TL) can be explained by significant divergences in the structure and types of the two languages. All this necessitates the use of grammatical transformations. The analysis of the transformations employed in the Ukrainian translation of the English literary text was carried out on the basis of V. Alimov's classification. It includes permutations, substitutions, additions and omissions. Replacements and permutations were the subject of the study. Quantitative analysis showed the highest frequency of substitutions, the second most frequent were permutations. Among the substitutions, the translator most often resorted to the substitutions of sentence types and parts of speech. The replacement of sentence types was predetermined by syntactic differences between the two languages. A SL simple sentence undergoes decompression when transformed into a TL complex one, and, on the contrary, a SL complex sentence compresses being transformed into a TL simple one. Numerous substitutions of subordination by coordination, and vice versa, were also registered. Besides, substitutions of types of syntactic relations (replacement of syndetic connection in the original by asyndetic in translation) occurred, as well. Sentence fragmentation and sentence joining were observed in small quantities in translation. Substitutions of word forms include substitutions of the number of the noun and also tense and voice forms of the verb. Replacements of word forms, namely the voice of the verb, were basically accompanied by the replacement of sentence members. Substitutions of word forms and sentence members were almost identical in frequency and their use largely depended on the contextual content of the sentence. Permutation was caused by the difference in syntactic and semantic structures of the sentence in the two languages. All types of transformations, as the analysis showed, were complex (combination of several types was observed) and were mainly caused by systemic (objective) factors. A significant role was also played by subjective factors, which include the translator's experience, his bilingual competence, skills of correct decoding and re-encoding of the text, creativity and translation intuition.*

**Key words:** grammatical transformations, substitutions, permutation, faithful translation.

**Постановка проблеми.** Основне завдання професійного перекладача – досягнення адекватності перекладу в процесі відтворення оригіналу. Граматичні трансформації є одними зі стержневих способів передачі граматичних одиниць вихідної мови, і будь-яке дослідження граматичних трансформацій деталізує механізм їх використання. На наш погляд, безумовний теоретичний та практичний інтерес викликають такі аспекти застосування граматичних трансформацій, як комбінаторика та взаємозалежність різних типів трансформацій, доцільність їх використання в конкретній предметній ситуації і кореляція лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників і

**Аналіз досліджень.** Проблематиці застосування перекладацьких, а саме граматичних, трансформацій присвячено багато праць вітчизняних та закордонних дослідників. Існує різноманіття класифікацій та підходів у трактуванні цього складного та багатоаспектного лінгвістичного явища, яке вивчається на матеріалі текстів різних функціональних стилів та жанрів. Незважаючи на це, є загальна риса, яка домінує у всіх дослідженнях, – граматичні трансформації розглядаються як перебудова синтаксичної структури речення оригіналу в перекладі із збереженням семантичної інформації. Крім того, перекладений текст має відповідати нормам цільової мови. Так, Л. С. Бархударов користується терміном «перекладацькі трансформації» і до їх складу зараховує перестановки, заміни, додавання та опущення

(Бархударов, 1975). Такої ж думки дотримуються І. С. Олексієва (Алексеева, 2004); В. В. Алімов (Алимов, 2004), Ю. В. Півуєва, О. В. Двойніна (Пиввуєва, Двойнина, 2004), але вони зараховують їх до граматичних трансформацій. А. Д. Швейцер пропонує таку класифікацію граматичних трансформацій: об'єднання речень, членування речень, додавання граматичних одиниць та опущення граматичних елементів (Швейцер, 1988). Я. І. Рецкер поділяє усі різновиди граматичних трансформацій на п'ять категорій: заміна порядку слів, заміна структури речення (повна і часткова), заміна частин мови і членів речення, додавання слів та опущення слів (Рецкер, 1974). М. Д. Гутнер не відокремлює граматичні трансформації і називає зміну порядку слів, заміну частин мови і членів речення, додавання слів, опущення слів та антонімічний переклад лексико-граматичними трансформаціями, які включено у трансформаційний переклад (Гутнер, 1982). Т. Р. Левицька і А. М. Фітерман до граматичних трансформацій зараховують перестановки, опущення і додавання, перебудови і заміни речень (Левицкая, Фитерман, 1973). В. Н. Комісаров виділяє такі граматичні трансформації: дослівний переклад (або синтаксичне уподібнення), граматичні заміни (заміни членів речення, форм слова, частин мови) і розчленування пропозиції (Комісаров, 1990). Український перекладознавець В. І. Карабан розрізняє п'ять основних видів граматичних трансформацій: перmutація (перестановка), субституція (заміна),

додавання, вилучення та комплексна трансформація (Карабан, 2004). Р. Д. Мін'яр-Белоручев до граматичних трансформацій зараховує пасивізацію, заміну частин мови і членів речення, об'єднання речень або їх членування (Мін'яр-Белоручев, 1996). Як бачимо, є різні точки зору стосовно перекладацьких трансформацій та їх класифікацій, що свідчить про їхню надзвичайно складну природу і актуальність їх подальшого теоретичного вивчення та практичного аналізу.

**Мета статті** – встановлення закономірностей і особливостей застосування граматичних трансформацій у процесі перекладу художнього тексту.

**Виклад основного матеріалу.** Як відомо, кожне слово в тексті використовується у специфічній граматичній формі, і усі слова у реченнях розміщені у відповідному синтаксичному порядку. Граматичні форми та структури, однак, не тільки забезпечують коректне розташування слів у текстах, вони також передають інформацію, яка є частиною тотального змісту. Вони розкривають семантичні зв'язки між словами та реченнями в тексті і висвітлюють яку-небудь частину змісту, яка має особливу значущість для комунікації.

Хоча більшість інформації в тексті оригіналу передають лексичні одиниці, перекладач також має брати до уваги семантичну роль граматичних форм і структур. Для передачі змісту оригіналу і досягнення еквівалентності в процесі перекладу професійний перекладач має дві базові опції: знаходження граматичних та лексичних аналогів одиницям вихідної мови або використання перекладацьких трансформацій. У зв'язку з тим, що немає постійних граматичних еквівалентів і не має абсолютної ідентичності в значенні і використанні паралельних форм у ВМ і МП, він вдається до перекладацьких трансформацій.

Відмінності в будові української і англійської мов часто призводять до зміни структури оригінального речення. У процесі перекладу речення потрібно мати на увазі, що ми маємо справу з двома мовами різного виду: аналітичною (англійською) і синтетичною (українською). Проблема полягає в тому, що здебільшого мова оригіналу та мова перекладу виявляються значно різними за внутрішньою структурою. Відмінності в будові двох мов незмінно призводять до граматичних трансформацій. Ці розбіжності бувають повними або частковими. Повна розбіжність спостерігається в тих випадках, коли в українській мові відсутня граматична форма, яка є в англійській. Це стосується передачі безеквівалентних граматичних категорій: артикль, герундій та комплекси з неособовими формами дієслова. Слід також віді-

лити випадки часткового збігу, коли певна граматична категорія існує в обох мовах, але не збігається у всіх формах та функціонуванні. Вона може бути ширшою, ніж її граматичний еквівалент. Так, інфінітив та дієприкметник, які мають граматичні еквіваленти в мові перекладу, в англійській мові більш репрезентативні як у формальному, так і функціональному планах.

Незалежно від вибраного варіанту передачі граматичного змісту оригіналу, основне завдання, яке стоїть перед перекладачем, – досягнення перекладацької еквівалентності.

На думку Л. С. Бархударова, «досягнення перекладацької еквівалентності (адекватності перекладу), всупереч розбіжностям у формально-семантичних системах двох мов, вимагає від перекладача, перш за все, уміння проводити чисельні і якісно різноманітні міжмовні перетворення – так звані перекладацькі трансформації – з метою, щоб текст перекладу з максимально можливою повнотою передавав всю інформацію, яка існує в початковому тексті, із суворим дотриманням норм мови перекладу» (Бархударов, 1975: 190).

Предметом цього дослідження є саме граматичні трансформації, як один із найчастотніших видів перекладацьких трансформацій, аналіз яких було здійснено на матеріалі українського перекладу роману Стівена Кінга «Безсоння» в процесі зіставлення його з оригіналом. Було проаналізовано 370 речень оригіналу та їх відповідностей у мові перекладу.

Існують різні дефініції граматичних трансформацій:

Так, Я. І. Рецкер вважає: «Граматичні трансформації полягають у перетворенні структури речення у процесі перекладу відповідно до норм ПЯ» (Рецкер, 1974: 80).

Ю. В. Пиввуєва, Є. В. Двойніна дають таке формулювання граматичним трансформаціям: «Граматичні трансформації – перебудова формальної структури висловлювання відповідно до норм мови перекладу при незмінному наборі сем» (Пиввуєва, Двойніна, 2004: 53).

Згідно з В. Н. Комісаровим, граматичні трансформації є способом перекладу, при якому граматична одиниця оригіналу перетворюється на одиницю мови перекладу з іншим граматичним значенням (Комісаров, 1990: 54).

А. Д. Швейцер визначає граматичні трансформації як такі, за яких перетворюється формальна структура висловлювання і залишається незмінним набор сем (Швейцер, 1988: 118).

Як ми бачимо, у всіх цих дефініціях граматичних трансформацій є одна спільна риса, а саме:

граматична трансформація – це перетворення граматичної будови речення оригіналу зі збереженням його семантичного наповнення. Трансформація речення вихідної мови при перекладі має здійснюватися в суворій відповідності до норм цільової мови.

Грамматичні трансформації відбуваються внаслідок значних відмінностей між двома мовами. Так, В. В. Алімов вважає, що широке використання граматичних трансформацій пов'язано з тим, що російське речення не збігається з англійським за своєю структурою: воно має інший порядок слів, інший порядок розташування речень – головного, підрядного і вставного. Частини мови, якими виражено члени речення, можуть передаватися іншими частинами мови в перекладі. Також англійській мові притаманна стислість вираження за рахунок низки структур та форм, які відсутні в російській мові. Під час їх перекладу необхідно вводити додаткові слова і навіть речення, що веде до зміни структури речення в цільовій мові (Алімов, 2004: 89). Усі ці граматичні аспекти стосуються і української мови, в якій мають місце ті самі граматичні трансформації.

Як правило, граматичні трансформації відбуваються під впливом системних відмінностей двох мов. Можна виділити такі чинники, які викликають необхідність їх використання:

- відсутність відповідної граматичної одиниці в мові перекладу;
- розбіжності у формах і функціях аналогічних граматичних одиниць у ВМ і МП;
- розбіжності семантичних структур лексичних одиниць у ВМ і МП.

Я. І. Рецкер пропонує більш репрезентативну класифікацію цих чинників:

- синтаксична функція речення;
- його лексичне наповнення;
- його смислова структура;
- контекст (оточення) речення;
- його експресивно-стилістична функція (Рецкер, 1974: 80).

Як ми бачимо, серед чинників, які впливають на перекладацьке рішення стосовно використання граматичних трансформацій, важливу роль відіграє лексичний зміст оригіналу поряд із граматичними чинниками. Як вважає В. І. Карабан, «...в кожній мові граматичне явище тісно пов'язане з лексичним, і спосіб передачі в перекладі граматичних форм і конструкцій нерідко залежить від їх лексичного наповнення. Одне і те саме граматичне явище залежно від конкретного лексичного вираження може перекладатися різними способами» (Карабан, 2004:15). Такий самий погляд має Р. Белл,

який говорить про взаємозалежність лексичного та граматичного аспектів в перекладі і необхідність проводити перетворення заради передачі лексичного та граматичного змісту оригіналу: «Навіть якщо лексичні еквіваленти будуть знайдені, вони здебільшого не будуть повними, і виникне необхідність в суттєвих синтаксичних перетвореннях» (Bell, 1997: 147).

Взаємозалежність цих двох складових частин наповнення речення (лексичної та граматичної) має бути обов'язково врахована під час перекладу з ВМ на МП.

У процесі використання граматичних трансформацій основною задачею професійного перекладача є досягнення адекватності при перекладі.

В. І. Карабан стверджує: «Обов'язковою умовою адекватного перекладу є вміння правильно аналізувати граматичну будову іншомовних речень, правильно визначити граматичні труднощі перекладу й конструювати речення у перекладі відповідно до норм мови і жанру перекладу» (Карабан, 2004: 16).

Усі граматичні труднощі перекладу В. І. Карабан поділяє на такі групи:

- труднощі, зумовлені розбіжностями в будові мов, у наборі їхніх граматичних категорій, форм та конструкцій;
- труднощі, пов'язані з різним обсягом змісту подібних у двох мовах форм і конструкцій;
- труднощі, спричинені наявністю граматичних явищ у мові тексту оригіналу, що мають відмінні від відповідних граматичних явищ мови перекладу функціональні характеристики;
- труднощі, пов'язані з граматичними явищами, що мають різні частотні характеристики та викликані розбіжностями в мовностилістичних нормах текстів мовами оригіналу й перекладу (Карабан, 2004: 16–17).

У процесі декодування тексту оригіналу та його перекодування в текст перекладу перекладач має враховувати усі ці труднощі заради прийняття коректного перекладацького рішення. Перекладач може скористатися граматичним еквівалентом, або додатися до граматичної трансформації. Треба зазначити, що в деяких нечисленних випадках, як показав порівняльний аналіз синтаксичних структур оригіналу та перекладу художнього тексту, перекладач не вважає за потрібне вдаватися до будь-яких перекладацьких трансформацій і повністю зберігає синтаксичну структуру речення вихідної мови при перекладі. Абсолютна відповідність оригіналу і перекладу може мати місце, в основному, при передачі простих непоширених речень, коли можна простежити еквівалентність

їх граматичних і лексичних одиниць, коли контекст речення дає змогу перекладачеві скористатися паралельними формами. Отже, збіг всіх рівнів – рідкий результат прояву принципу «повної словникової еквівалентності в перекладі, коли кожному слову в реченні оригіналу знаходиться повністю еквівалентний відповідник у перекладі, і тим самим досягається максимальна синтаксична еквівалентність» (Бархударов, 1975: 70).

У таких перекладах збережено паралелізм синтаксичної будови щодо оригіналу.

Прикладів із максимальною синтаксичною еквівалентністю в досліджуваному матеріалі було тільки 38, і деякі з них наведено нижче:

That came later (Stephen King, 2008: 37).

Це сталося пізніше (Кінг Стівен, 2008: 34).

The Lincoln pulled away and Lois started up her walk (S. King, 2008: 475).

Лінкольн від'їхав, і Луїза пішла до будинку (Кінг Стівен, 2008: 425).

Як бачимо, в цих перекладах збережено синтаксичну структуру оригіналу, але семантика речень у вихідній та цільовій мовах має незначні відмінності.

Були також випадки перекладу простих речень, коли перекладач не використовував паралельну структуру, яку можна було використати, а здійснював переклад на рівні граматичної трансформації, виходячи із свого сприйняття предметної ситуації:

Davenport pointed to the poster and shook his head (S. King, 2008: 54).

Дейвенпорт, тицьнувши пальцем на плакат, похитав головою (Кінг Стівен, 2008: 49).

Варіант перекладу, який пропонує перекладач, є коректним та кореспондує нормам МП, але демонструє змогу перекладача вибирати різні опції перекладацьких рішень, що може бути підтвердженням впливу саме суб'єктивних чинників на процес перекладу.

Як показав аналіз текстового матеріалу, здебільшого перекладач додається до граматичних трансформацій заради адекватної передачі тексту вихідної мови. У нашому дослідженні, згідно з класифікацією В. В. Алімова, яка включає перестановку, заміни, додавання і вилучення, були проаналізовані найбільш частотні типи граматичних трансформацій, а саме перестановка (пермутація) та заміни. Додавання та вилучення не були предметом вивчення в цій статті.

**Перестановка** – це зміна розташування мовних одиниць у тексті перекладу порівняно з текстом оригіналу. Високу частотність цього прийому (302 випадки) можна пояснити, у першу

чергу, розбіжностями в типі двох мов – аналітичної та синтетичної. Англійська мова, якій притаманний фіксований порядок слів, лімітує не тільки слідування головних членів речення, а також і другорядних – обставин часу і місця та додатків. В англійському реченні порядок слідування його членів зумовлений правилами синтаксису. Слова в англійському реченні не мають «синтаксичної свободи». В українській мові порядок слів нефіксований. Він зумовлений не синтаксичною функцією слів, як в англійській мові, а правилами комунікативного членування речення. Рема, яка є смисловим центром повідомлення і має найбільшу комунікативну значущість, в українському реченні дуже часто представлена підметом, який стоїть наприкінці речення. На зміну порядку слів у перекладі на українську мову впливають не тільки розбіжності в тема-рематичних відносинах у двох мовах, а також інші чинники, до яких можна зарахувати різні типи замін (морфологічні та синтаксичні). Як правило, пермутація супроводжується одним або кількома типами замін, що свідчить про комплексний характер трансформацій. Не останню роль також відіграє лексичне наповнення речення і необхідність відповідності стилістичним нормам мови перекладу. Перестановки мають такі різновиди: зміна порядку слів і словосполучень у структурі речення; зміна порядку слідування частин складного речення, а також зміни в послідовності окремих речень.

Lui Chasse was sitting on that bench in her good blue fall coat (S. King, 2008: 382).

На лавці в добротному блакитному пальті сиділа Луїза Чесс (Кінг Стівен, 2008: 342).

Пермутація в цьому перекладі зумовлена розбіжностями в тема-рематичних відносинах у двох мовах, тобто правилами комунікативного членування речення.

McGovern looked up as he climbed the steps (S. King, 2008: 335).

Коли Ральф піднявся на ганок, Мак-Говерн відірвався від газети (Кінг Стівен, 2008: 302).

Під час перекладу складнопідрядного речення має місце заміна послідовності головного та підрядного речень, що продиктовано стилістичними нормами мови перекладу. Такий підвид транспозиції має порівняно високу частотність. Також перекладач вдається до заміни частин мови та заміни словоформ.

**Заміни** – найбільш поширений тип перекладацьких трансформацій, який включає заміни різних граматичних одиниць, таких як форми слів, частин мови, членів речення і типів речення. Було проаналізовано 476 випадків використання замін.

Серед замін найбільш частотними є заміни типів речення та частин мови.

**Заміни словоформ** застосовуються для передачі числа в іменників та граматичного часу і стану у дієслів. Частотність цього типу замін становить 89 випадків. Як показав аналіз тексту вихідної та цільової мов, цей тип замін в основному зумовлений їхніми системними розбіжностями. Це стосується категорії числа в іменників та категорії часу в дієслів в двох мовах. Заміна стану дієслів дуже часто в процесі перекладу супроводжується заміною членів речення, а саме: англійському іменнику відповідає додаток, який стоїть на початку українського речення. Застосування заміни словоформ також значною мірою залежить від контексту та перекладацького рішення.

Так, у наступному реченні заміна англійського іменника в множині українським іменником в однині і пасивного стану активним зумовлена, на наш погляд, лексичним наповненням речення.

By the time he *was finished*, the dishes were done and they had left the kitchen in favor of the living room with its dozens of framed photographs (S. King, 2008: 437).

На той час, коли Ральф *виговорився*, посуд був вимитий і розставлений по місцях, і вони перейшли з кухні у вітальню з безліччю фотографій (Кінг Стівен, 2008: 392).

His *mind was fixed* on Ed Deerpneau again ... and on Solo Tech (S. King, 2008: 372).

*Думки* його знову *кружляли* навколо Еда Діпно... І Соло-Тек (Кінг Стівен, 2008: 334).

У цьому перекладі має місце два підвиди заміни словоформ – заміна іменника в однині іменником у множині та пасивного стану активним. На наш погляд, ця трансформація зумовлена лексичним змістом речення оригіналу і необхідністю адаптуватись до норм МП. Також перекладач додався до перестановки та відокремлення однорідного додатку в самостійне односкладне речення.

Крім того, були зареєстровані чисельні випадки замін часу в дієслів під час перекладу додаткових підрядних речень, в яких спостерігається правило узгодження часів.

“I thought I was losing my mind”, she said, and then said it again (S. King, 2008: 412).

«Я гадала, що втрачаю розум», – сказала вона, а потім повторила знову (Кінг Стівен, 2008: 369).

Крім заміни теперішнього часу минулим, перекладач також додається до перестановки та заміни типу синтаксичного зв'язку: складнопідрядне безсполучникове речення трансформоване в складнопідрядне сполучникове речення.

Як правило, цей тип заміни зумовлений правилами відповідності граматичних форм у двох мовах та лексичним контекстом речення оригіналу.

**Заміни частин мови**, як свідчать результати проведеного дослідження, є однією з найчисельніших груп граматичних трансформацій у процесі перекладу з англійської українською мовою (135 випадків), у зв'язку з тим, що вона зумовлена різним вживанням слів і різними нормами сполучуваності у двох мовах. Відсутність якої-небудь конструкції в українській мові, розбіжності у вживанні відповідних форм і конструкцій та лексичні причини потребують застосування заміни частин мови в процесі перекладу. Перекладач використовує різні заміни: прикметник у функції предиката замінюється дієсловом, прикметник – прислівником, прикметник – іменником, іменник – прислівником тощо. Особливо поширеними є заміни займенників оригіналу іменниками в перекладі. В основному має місце заміна займенника “he” іменником “Ralph”, який означає прізвище головного героя. Ми вважаємо, що це зроблено перекладачем заради полегшення сприйняття інформації читачем. Таких випадків у тексті перекладу дуже багато. Також прикметники у складі словосполучення замінювалися прислівниками.

The men with the stretcher went up the walk and into the house *at a smart pace*, but they *did not run*... (S. King, 2008: 304).

Чоловіки з носилками *безшумно* пішли до будинку, але *не бігцем*... (Кінг Стівен, 2008: 274).

Під час перекладу цього речення перекладач використовує дві заміни частин мови: прийменникове словосполучення з прикметником та іменником замінено прислівником, а дієслово замінено іменником. Також має місце перестановка та заміна словоформ: іменник “stretcher” в однині перекладено іменником в множині. Крім цього, перекладач вдається до заміни типу речення: складносурядне речення трансформовано в просте шляхом компресії речення в словосполучення.

Також у деяких випадках прислівник замінено словосполученням іменника з прийменником.

Lachesis was looking *earnestly* at Ralph (S. King, 2008: 784).

Лакесіс *із надією* дивився на Ральфа (Кінг Стівен, 2008: 690).

У цьому перекладі перетворення прислівника в прийменникове словосполучення викликано семантичним наповненням речення оригіналу.

Крім того, є багато випадків заміни англійських віддієслівних іменників українськими дієсловами. На це є низка причин: номінативний характер англійської мови, більш гнучка та багата

дієслівна система російської та української мов за рахунок префіксальних дієслів, необхідність перебудови речення в процесі перекладу заради збереження норм цільової мови.

Ralph let out a *deep, shuddering sigh* (S. King, 2008: 425).

Ральф важко зітхнув (Кінг Стівен, 2008: 381).

Іменник “sigh” трансформоване в дієслово, що спричинило також заміну прикметників “deep”, “shuddering” прислівником із вилученням одного із них у процесі перекладу.

Також були випадки заміни прикметників у предикативній функції дієсловами, тобто предикат стану було замінено предикатом дії з огляду на норми МП та умови контексту:

Her eyes were very *wide* (S. King, 2008: 496).

Зіниці Луїзи розширилися (Кінг Стівен, 2008: 442).

Як показав практичний аналіз, заміни частин мови було використано перекладачем заради досягнення відповідності нормам мови перекладу із збереженням семантики оригіналу.

**Заміни типів речення** (159 випадків) мають такі різновиди: просте речення ВМ замінюється складним у МП та навпаки; складносурядне трансформується в підрядне та навпаки; головне в підрядне та навпаки; сполучниковий тип зв'язку замінюється безсполучниковим. Крім того, були нечисленні випадки членування та об'єднання речень. Найбільш поширеним видом заміни типів речення є перетворення простого речення оригіналу в складне в перекладі. Під час такої заміни спостерігається декомпресія.

Явище декомпресії має дуже високу частотність у перекладі у зв'язку з особливостями граматичної і лексичної будови мов, а також відмінностями норм і традицій мовлення різними мовами. Як зазначає В. І. Карабан, «декомпресія при перекладі – це збільшення з різних об'єктивних причин обсягу речення цільової мови порівняно з обсягом речення мовою оригіналу» (Карабан, Мейс, 2003: 294). Крім об'єктивного характеру цього граматичного явища, варто підкреслити його суб'єктивну природу, яка проявляється в індивідуальності перекладача, в наявності у нього не тільки відповідних екстралінгвістичних знань, але й творчого мислення.

В. І. Карабан виділяє шість випадків, коли застосовується декомпресія в процесі перекладу з англійської мови на українську.

1. В англійській мові досить часто вживаються конструкції з неособовими формами дієслова (інфінітив, герундій, дієприкметник), одна з них – суб'єктивний інфінітивний (дієприкметни-

ковий) зворот, який не має аналогу в українській мові і вимагає застосування різних граматичних трансформацій у перекладі, які призводять до розширення перекладного тексту. Цей зворот в основному перекладається українською мовою за допомогою складного речення, яке включає в себе просте безособове речення та підрядне речення, яке вводиться сполучником «що». Також об'єктивний інфінітивний зворот перекладається за допомогою підрядного додаткового речення.

2. Переклад англійського дієприкметника I та II в ролі означення або обставини часу чи причини, а також переклад англійського герундія у ролі обставини часу або обставини образу дії, переклад інфінітиву у ролі означення або інших синтаксичних функціях також призводять до застосування декомпресії в процесі передачі цих вихідних одиниць.

3. Досить часто в англійському реченні звороти (словосполучення), які виконують роль обставини часу, додатку або означення, можуть розширюватися в процесі перекладу і переходити в підрядні речення часу, додаткові та означальні.

4. Іноді декомпресія тексту в українській мові, на думку В. І. Карабана, виникає як наслідок передачі англійської присвійної (генетивної) конструкції.

5. П'ятий випадок застосування декомпресії в процесі перекладу пов'язаний, як вважає В. І. Карабан, з перекладом англійських адвербіальних дієслів. Вони вживаються з прислівником, стисліше описують певну ситуацію, а головне, відсутні в лексико-граматичній системі перекладної мови.

6. Останнім типом декомпресії в процесі перекладу з англійської мови українською, на думку дослідника, є перетворення англійського слова на словосполучення, поширення словосполучення. Це пояснюється особливостями сполучуваності слів як в англійській, так і в українській мовах (Карабан, Мейс, 2003).

У текстовому матеріалі розширення структури речення в процесі перекладу в основному спостерігалось в передачі неособових форм дієслова та їх комплексів, які не мають прямих еквівалентів у цільовій мові, тому в процесі їх перекладу перекладачу «доводиться вдаватися до різних видів граматичних і синтаксичних трансформацій» (Коптілов, 2002: 94).

He saw Ed's eyes widen with shock and surprise behind the lenses of his glasses (S. King, 2008: 94).

Мало того – він побачив, як розширюються від несподіванки й подиву очі Еда Діпно (Кінг Стівен, 2008: 82).

Просте речення оригіналу, яке містить інфінітивний комплекс – *Ed's eyes widen with shock and surprise*, – замінено підрядним додатковим реченням згідно з правилами перекладу складного додатку з інфінітивом. Також спостерігається перестановка одиниць оригіналу під час перекладу.

*Ralph looked back down in time to see the bald dwarf pull the faded blue bandanna off over the dog's head and then push her down at the base of the tree* (S. King, 2008: 421).

Ральф опустил очі саме вчасно, щоб побачити, як карлик зняв вицвілу блакитну хустку з шиї собаки, а потім відіпхнув Розалі (Кінг Стівен, 2008: 378).

Просте поширене речення, яке ускладнено інфінітивом у функції обставини мети та складного додатку, трансформоване у складне речення з двома типами підрядності. Декомпресія в процесі перекладу зумовлена правилами перекладу інфінітиву в різних синтаксичних функціях та його комплексів.

Також мали місце заміни простого речення оригіналу на складносурядне в перекладі.

Крім того, спостерігалась ціла низка замін протилежного характеру, а саме: складнопідрядне або складносурядне речення ВМ було трансформоване в просте в МП. Такий вид замін, навпаки, супроводжувався компресією речення під час перекладу.

*Men in blue uniforms came spilling out of them almost before they had stopped* (S. King, 2008: 631).

Чоловіки в темно-синій уніформі на ходу вистрибували із салонів (Кінг Стівен, 2008: 560).

Складнопідрядне речення оригіналу в процесі перекладу трансформовано в просте речення шляхом компресії, а саме заміни підрядного речення часу словосполученням – іменник та прийменник. Крім того, іменник множини “uniforms” передано іменником «уніформі» в однині, тобто має місце заміна словоформ. Заміна форми числа іменника в процесі перекладу застосовується як засіб створення оказіонального відповідника. Також перекладач проводить перестановку членів речення. Усі ці перетворення у МП свідчать про комплексний характер трансформацій, які спричинено як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками.

Нечисленні випадки об'єднання та членування речень також були зареєстровані в досліджуваному матеріалі.

*The women were about forty feet away, huddled at the corner of the house. Lois was facing them, talking to them, keeping them from going any further* (S. King, 2008: 653).

Метрів за десять біля рогу будинку стовпилися жінки, з ними розмовляла Луїза, утримуючи всіх на місці (Кінг Стівен, 2008: 579).

Перекладач об'єднав два прості поширені речення в складносурядне безсполучникове речення. Але, на наш погляд, це перекладацьке рішення є не зовсім вдалим. Якби воно було трансформовано у складнопідрядне означальне «з якими розмовляла», воно більше відповідало би стилістичним нормам української мови. Крім цього, перекладач вдається до перестановки, виходячи з різниці в комунікативному членуванні речення у двох мовах.

*He paused on the sidewalk, waited for the police car to swing into the parking lot, then crossed Harris Avenue at the same brisk walk with McGovern trailing anxiously after him at a prudent distance* (S. King, 2008: 91).

Він затримався на тротуарі, перечікуючи, доки поліцейська машина в'їде на стоянку, потім таким же швидким, рішучим кроком перетнув Гарріс-авеню. За ним на розумній відстані йшов Мак-Говерн (Кінг Стівен, 2008: 80).

Це просте поширене речення оригіналу ускладнено однорідними дієсловами, які формують паралельні конструкції, та двома комплексами з неособовими формами дієслова – інфінітивним та незалежним дієприкметниковим. У процесі перекладу воно трансформовано в складнопідрядне речення. Причому дієприкметниковий зворот відокремлено в самостійне просте речення, що призводить до членування речення оригіналу. Таке перекладацьке рішення є обґрунтованим, тому що цей комплекс передають підрядним, сурядним або самостійним реченням. Крім того, спостерігається пермутація. Аналіз цього перекладу демонструє використання перекладачем двох граматичних трансформацій – перестановки і заміни типів речення.

Також перекладач активно вдавався до заміни сполучникового (синдетичного) типу зв'язку у ВМ на безсполучниковий (асиндетичний) у МП, виходячи із літературних норм мови перекладу.

*Lois's eyes widened a little, and then she nodded. She looked at Pickering, then at Ralph* (S. King, 2008: 647).

Очі Луїзи розширилися, вона кивнула, подивилася на Пікерінга, потім перевела погляд на Ральфа (Кінг Стівен, 2008: 573).

Як відомо, англійська мова дає перевагу синдетичному типу зв'язку, у той же час в українській мові домінує асиндетичний тип зв'язку. За рахунок опущення сполучника та додавання «перевела погляд» перекладач здійснює трансформацію



об'єднання двох речень оригіналу в одне складносурядне безсполучникове речення в перекладі. Також спостерігається перестановка під час відтворення англійської присвійної конструкції.

**Заміна членів речення** використовується перекладачами досить часто, з огляду на розбіжності у типах двох мов і семантичних структур речення, а саме тема-рема-об'єктних відносин. Тема, яка в англійській мові в основному представлена підметом, в українській (російській) мовах може бути виражена додатком, обставиною та іншими членами речення. Заради подолання цих відмінностей перекладач вдається до їх заміни, які своєю чергою викликають також інші перетворення. Заміна членів речення приводить до перебудови синтаксичного устрою речення. Частотність цього типу замін у нашій виборці становила 93 випадки. Найбільш вживаним підвидом заміни членів речення є заміна додатка підметом у процесі перекладу та навпаки.

..., *he was struck by a flash of insight too strong and bright to be questioned or denied* (S. King, 2008: 560).

..., *його* опромінило *внутрішнє розуміння*, *занадто яскраве й виразне*, щоб у ньому можна було сумніватися (Кінг Стівен, 2008: 499).

У процесі перекладу мають місце заміни членів речення: підмет оригіналу трансформовано в додаток (*he – його*), та, навпаки, додаток перетворено на підмет. Крім того, пасивний інфінітив перетворено на підрядне речення, що спричинило заміну типів речення. Усі ці заміни зумовлені від-

мінностями в лексичному та граматичному складі двох мов та необхідністю адаптування перекладу до норм цільової мови.

**Висновки.** Найбільш частотний тип граматичних трансформацій у цьому перекладі – це заміни, серед яких заміни типів речення та частин мови домінують. Перестановка також має високу частотність, виходячи з розбіжностей у граматичному структуруванні речення в двох мовах.

Дуже велику значущість при виборі варіанту перекладу граматичних одиниць оригіналу має також лексичний зміст речення вихідної мови та необхідність відповідності стилістичним нормам мови перекладу.

Граматичні трансформації спричинені не тільки об'єктивними чинниками, до яких належать розбіжності у будові та типах двох мов, відмінності в синтаксичній та семантичній структурах речення, розбіжності у вживанні відповідних форм і конструкцій, а також суб'єктивними чинниками, а саме: професійною компетентністю перекладача, його власним стилем, досвідом, креативністю, перекладацькою інтуїцією тощо.

Аналіз опрацьованого текстового матеріалу підтверджує комплексний характер граматичних трансформацій. Дуже рідко перекладач вдається до одного типу трансформацій. Здебільшого спостерігається комбінаторика кількох типів граматичних трансформацій, що свідчить про складну природу процесу перекладу, який потребує подальшого дослідження заради вдосконалення перекладацьких стратегій.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение : учеб. пособ. Москва : Академия, 2004. 352 с.
2. Алимов В. В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации : учеб. пособ. Москва : Эдиториал УРСС, 2004. 160 с.
3. Бархударов Л. С. Язык и перевод : монография. Москва : Международные отношения, 1975. 240 с.
4. Гутнер М. Д. Пособие по переводу с английского языка на русский общественно-политических текстов : пособие. Москва : Высшая школа, 1982. 158 с.
5. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури : навч. посіб.-довід. Вінниця : Нова книга, 2004. 576 с.
6. Карабан В. І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську : навч. посіб.-довід. Вінниця : Нова книга, 2003. 608 с.
7. Комиссаров В. Н. Теория перевода : монография. Москва : Высшая школа, 1990. 253 с.
8. Коптілов В. Теорія і практика перекладу : навч. посіб. Київ : Юніверс, 2002. 280 с.
9. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства : підручник. Вінниця : Нова книга, 2008. 512 с.
10. Левицкая Т. Р., Фитерман А. М. Пособие по переводу с английского языка на русский : учеб. пособ. Москва, 1973. 136 с.
11. Миньяр – Белоручев Р. К. Теория и методы перевода : монография. Москва : Московский лицей, 1996. 298 с.
12. Пиввуева Ю. В., Двойнина Е. В. Пособие по теории перевода (на английском материале) : учеб. пособ. Москва, 2004. 304 с.
13. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика : монография. Москва : Международные отношения, 1974. 216 с.
14. Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты : монография. Москва : Наука, 1988. 214 с.
15. Roger T. Bell. Translation and Translating: Theory and Practice. London : Longman Group UK Limited, 1997. 298 p.
16. Stephen King. *Insomnia*. London : Hodder & Stoughton, 2008. 904 p.
17. Кінг Стівен. Безсоння : Роман / Пер. з англ. К. Г. Борисенко. Харків : Фоліо, 2008. 793 с.

## REFERENCES

1. Alekseeva I. S. Vvedenie v perevodovedenie. [Introduction to Translation Studies]. SPb: Akademiya, 2004. 352 s. [in Russian].
2. Alimov V. V. Teoriya perevoda. Perevod v sfere professional'noj kommunikacii. [Translation theory. Translation in the field of professional communication]. M.: Editorial URSS, 2004. 160 s. [in Russian].
3. Barhudarov L. S. YAzyk i perevod. [Language and translation]. M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1975. 240 s. [in Russian].
4. Gutner M. D. Posobie po perevodu s anglijskogo yazyka na russkij. [A guide to translating from English into Russian]. M.: Vysshaya shkola, 1982. 158 s. [in Russian].
5. Karaban V. I. Pereklad anglijs'koi naukovoji i tekhnichnoji literaturi. [Translation of English scientific and technical literature]. Vinnicya: Nova kniga, 2004. 576 s. [in Ukrainian].
6. Karaban V. I., Mejs Dzh. Pereklad z ukraïns'koï movi na anglijs'ku. [The translation from the Ukrainian language into English]. Vinnicya: Nova kniga, 2003. 608 s. [in Ukrainian].
7. Komissarov V. N. Teoriya perevoda. [Translation theory]. M.: Vysshaya shkola, 1990. 253 s. [in Russian].
8. Koptilov V. Teoriya i praktika perekladu: Navchal'nij posibnik. [Theory and practice of translation]. K.: YUnivers, 2002. 280 s. [in Ukrainian].
9. Korunec' I. V. Vstup do perekladoznavstva. [Introduction into translation studies]. Vinnicya: Nova kniga, 2008. 512 s. [in Ukrainian].
10. Levickaya T. R., Fiterman A. M. Posobie po perevodu s anglijskogo yazyka na russkij [A guide to translating from English into Russian]. M.: Vysshaya shkola, 1973. 136 s. [in Russian].
11. Min'yar – Beloruchev R. K. Teoriya i metody perevoda. [Theory and methods of translation]. M.: ML, 1996. 232 s. [in Russian].
12. Pivvueva YU. V., Dvojnina E. V. Posobie po teorii perevoda (na anglijskom materiale). [Translation theory textbook (in English)]. M.: Filomatis, 2004. 304 s. [in Russian].
13. Recker YA. I. Teoriya perevoda i perevodcheskaya praktika. [Translation theory and translation practice]. M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1974. 216 s. [in Russian].
14. SHvejcer A. D. Teoriya perevoda: status, problemy, aspekty. [Translation theory: status, problems, aspects]. M.: Nauka, 1988. 214 s. [in Russian].
15. Roger T. Bell. Translation and Translating: Theory and Practice. Longman Group UK Limited, 1997. 298 p.
16. Stephen King. Insomnia. Hoddler & Stoughton, 2008. 904 p.
17. King Stiven. Bezsonnya: Roman / Per. z angl. K. G. Borisenko. [Bezsonnya: Novel / Per. from eng. K. G. Borisenko]. Harkiv: Folio, 2008. 793 s. [in Ukrainian].

## ПЕДАГОГІКА

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-29>

**Марія ТИШКОВЕЦЬ,**

*orcid.org/0000-0002-0102-240X*

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського

Міністерства охорони здоров'я України

(Тернопіль, Україна) *tyshkovec@tdmu.edu.ua*

**Галина БАЧИНСЬКА,**

*orcid.org/0000-0001-6901-613X*

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри українського та загального мовознавства

Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського

Міністерства охорони здоров'я України

(Тернопіль, Україна) *g.bachynska@gmail.com*

### РИСИ ХАРАКТЕРУ: МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ОПАНУВАННЯ ТЕМИ ІНАКОМОВНИМИ СТУДЕНТАМИ МЕДИЧНОГО ВИШУ

У статті запропоновано навчально-методичний матеріал для засвоєння теми «Риси характеру» іноземними студентами, апробований на практичних заняттях із вивчення української мови як чужоземної у Тернопільському національному медичному університеті імені І. Я. Горбачевського МОЗ України. Визначено зміст та окреслено види робіт, що дозволяють одночасно з опануванням лексико-граматичного матеріалу реалізовувати найнеобхідніші комунікативні потреби для опису рис характеру та зовнішності людини. У запропонованій праці визначено оптимальні види завдань для засвоєння теми «Риси характеру» іноземцями: опрацювання словника-мінімуму, робота із зоровими опорами, читання тексту й вивчення нових слів і синтаксичних конструкцій у його контексті. Така робота допоможе студентам відтворити коротке, попередньо підготовлене повідомлення на тему «Риси характеру», репродукувати монологічне висловлювання на основі прочитаного тексту, ставити запитання й відповідати на них; надавати інформацію про деталі особистого життя. Далі представлено систему тренувальних вправ і завдань, призначених для формування та розвитку мовної та комунікативної компетентностей інакомовців відповідно до різних видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння та письма). У статті рекомендовано також комплекс завдань для опанування граматичних характеристик прикметників, зокрема зміни їх за родами та числами, узгодження прикметників з іменниками у роді, числі та відмінку, антонімічні відношення між прикметниками. Уважаємо, що така навчально-методична організація заняття допоможе зреалізувати комунікативні потреби студентів-іноземців у різних сферах їхнього спілкування: побутовій (для задоволення потреб повсякденного життя), соціально-культурній (для належної адаптації та повноцінного орієнтування в новому соціально-культурному середовищі), а також у фаховій (для формування основних професійних компетентностей).

Описані у статті навчально-методичні матеріали призначені для студентів-іноземців, котрі оволодівають українською мовою на початковому етапі та прагнуть застосовувати набуті знання в українськомовному середовищі.

**Ключові слова:** українська мова як іноземна, навчально-методичні матеріали, комунікативна компетентність, риси характеру, тренувальні вправи.

**Mariia TYSHKOVETS,**

*orcid.org/0000-0002-0102-240X*

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language

Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University

of the Ministry of Health of Ukraine

(Ternopil, Ukraine) *tyshkovec@tdmu.edu.ua*

**Halyna BACHYNSKA,**  
 orcid.org/0000-0001-6901-613X  
 Candidate of Philological Sciences,  
 Associate Professor at the Department of General Linguistics and Slavic Languages  
 Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University  
 of the Ministry of Health of Ukraine  
 (Ternopil, Ukraine) g.bachynska@gmail.com

## CHARACTER TRAITS: MATERIALS FOR TOPIC ACQUISITION BY FOREIGN STUDENTS OF MEDICAL UNIVERSITY

*The article constitutes educational and methodical material for studying the topic "Character Traits" by foreign students, tested in practical classes of Ukrainian as a foreign language in Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University. The content and activities are defined, allowing to satisfy the basic communicative requirements to describe a person's features of character and appearance and study lexical and grammar material. The proposed article identifies the optimal task types for the topic "Character Traits" acquisition by foreigners, for instance, learning of the basic vocabulary, working with visual materials, reading, new words, and syntactic constructions from the given text studying. The provided example helps students give a short, prepared speech on the topic "Character Traits", reproduce a monologue based on the read text, ask and answer questions, and provide details and information about personal life. A system of training exercises and tasks is designed to form and develop linguistic and communicative competencies of foreign speakers according to different language skill types (listening, reading, speaking, and writing). A set of tasks for learning adjective grammatical characteristics is also recommended, including gender and number changes, sequence of adjectives with nouns in the gender, number and case, and antonymous adjectives. We believe that such an educational and methodological organization of classes will help fulfill the communicative needs of foreign students in various areas of their lives. They are domestic (to meet the needs of everyday life), socio-cultural (for proper adaptation in the new socio-cultural environment), and also professional (for the formation of basic professional competencies).*

*The article offers teaching materials for international students who are at an early stage of Ukrainian language learning and seeking to apply the acquired knowledge in the Ukrainian-speaking environment.*

**Key words:** *Ukrainian as a foreign language, educational and methodical materials, communicative competence, character traits, training exercises.*

**Постановка проблеми.** Незважаючи на зміни у царині вищої освіти України, спричинені наслідками пандемії SARS-COVID, кількість іноземних громадян, які прагнуть здобути освіту у нашій країні, не зменшується. За даними Українського державного центру міжнародної освіти, в Україні навчаються 80 470 іноземних студентів зі 158 країн світу. Найбільше серед них молодих людей, котрі планують стати фахівцями медичного профілю (Український державний центр). Силою обставин саме у медичних ЗВО чи не найпершою постала потреба у мовній підготовці іноземних громадян, забезпеченні їхніх комунікативних потреб у різних сферах спілкування: побутовій (для задоволення потреб повсякденного життя), соціально-культурній (для належної адаптації та повноцінного орієнтування в новому соціально-культурному середовищі) та, безсумнівно, у фаховій (для формування основних професійних компетентностей).

**Аналіз досліджень.** Керівною у цьому напрямі роботи серед ЗВО медичного профілю була і залишається кафедра мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету. Колективом цієї кафедри запропоновано і затверджено у 2016 р. типову програму для чужоземних

студентів медичних університетів. Відповідно до цього стандарту «кінцевими цілями дисципліни «Українська мова як іноземна» у вищих медичних навчальних закладах є практичне володіння мовою на I середньому рівні, достатньому для здійснення пізнавальної діяльності у навчально-професійній і соціокультурній сферах, що реалізується за допомогою комплексного підходу до підготовки майбутніх спеціалістів і передбачає взаємодію комунікативного, освітнього і виховного напрямів» (Іванишин, 2016: 111). У 2019 р. викладачі української мови як іноземної медичних університетів України видали національний (міжкафедральний) підручник з електронним аудіододатком «Українська мова як іноземна для англomовних студентів-медиків» (Луцак, 2019). Це вагома робота науковців, укладена у двох книгах зі Стандартизованими вимогами до рівнів володіння українською мовою як іноземною з метою підготовки фахівців за медичними напрямками.

У Тернопільському національному медичному університеті імені І. Я. Горбачевського МОЗ України (ТНМУ) вивчення української мови іноземцями ведеться від 1998 р. Відтоді викладачі-філологи активно публікують одноосібні й у співавторстві посібники та довідники (Бахтіярова,

1999; Винник, 2013; Тишковець, 2017; Тишковець, 2018; Тишковець, 2019), які стали помічниками для студентів з інших країн у вивченні української мови як іноземної. Викладачі кафедри української мови ТНМУ продовжують роботу щодо оптимізації процесу викладання української мови як іноземної, що відповідав би новітнім методичним підходам вивчення мови, а також узагальнював практичний досвід викладача. Не втрачає своєї актуальності питання методичного забезпечення дисципліни.

Значний досвід у вивченні української мови як іноземної нагромаджено в українській лінгводидактиці загалом. Особливо слід зацентувати увагу на таких підручниках і посібниках для вивчення чужоземцями української мови (Антонів, 2012; Буряк, 2017; Крок-1. Для викладача, 2014; Крок-1. Для студента, 2014; Крок-2, 2014), які популярні серед іноземців не тільки в Україні, але й за її межами. Однак між лінгводидактами часто виникають розбіжності і щодо концептуального підходу до навчання дисципліни, і щодо методики вивчення того чи іншого мовного матеріалу.

Незважаючи на немалі здобутки у сфері мовної підготовки іноземних громадян, пошук нових та удосконалених форм і методів роботи з вивчення української мови як іноземної є і буде постійно на часі. Це зумовлено низкою причин: кількістю запропонованих для засвоєння мови годин у ЗВО, контингентом іноземних громадян, котрі прагнуть здобувати вищу медичну освіту; мотивацією студентів-іноземців до вивчення української мови.

**Мета статті** – запропонувати навчально-методичні матеріали для опанування інакомовними громадянами теми «Риси характеру», апробовані на практичних заняттях із вивчення української мови як іноземної у Тернопільському національному медичному університеті імені І. Я. Горбачевського МОЗ України.

**Виклад основного матеріалу.** У типовій програмі нормативної навчальної дисципліни «Українська мова як іноземна» (англійськомовна форма навчання) для іноземних студентів ЗВО МОЗ України вивчення теми «Риси характеру» передбачається в межах початкового рівня А1. На цьому етапі іноземні студенти повинні навчитися сприймати на слух і розуміти повільне, ретельно артикульоване монологічне мовлення; сприймати на слух і розуміти зміст діалогу, комунікативні наміри його учасників; уміти читати текст із настановою на загальне охоплення його змісту, розуміти досить повно й чітко короткі прості тексти, висловити власну думку щодо змісту прочитаного матеріалу, маючи перед собою опрацьований текст як візу-

альну опору (Програма, 2016). Окрім цього, інокомуніканти мають оволодіти базовими графічними навичками, самостійно продукувати прості фрази про себе, інших людей і місце навчання, перебування, проживання, вести елементарну комунікацію. Опанування теми «Риси характеру» відбувається у комплексі вивчення тем «Людина». Це етап засвоєння лексики на позначення частин тіла, рис характеру та зовнішності людини; удосконалення вмінь будувати монологічні висловлювання, що містять опис, застосовуючи вивчені лексичні одиниці та фрази; а також брати участь у діалозі на тему опису друга та членів сім'ї та ін.

У нашому дослідженні пропонуємо на розгляд комплекс завдань, спрямованих, на нашу думку, на досягнення поставлених цілей. На початковому етапі засвоєння теми вважаємо за доцільне подати короткий перекладний словник-мінімум, який допоможе студентам опанувати нові лексеми для номінації рис характеру чи певних ознак людини: активний, байдужий (до навчання), добрий, дружній, жорстокий, злий, лінивий, наполегливий у навчанні, оптиміст, пасивний, песиміст, працьовитий, сильний, слабкий, сумний, хитрий, щасливий та ін.

Ефективним засобом у вивченні теми «Риси характеру» в інакомовному середовищі вважаємо зорові опори, що використовуються як зразок, на який студенти опираються для зіставлення значення слова з його схематичним відповідником. Так, працюючи над засвоєнням слів на позначення рис характеру людини, пропонуємо студентам запам'ятати такі емотикони.

#### Завдання 1. Назвіть риси характеру.

 Добрий	 Злий	 Розумний	 Веселий
 Жорстокий	 Щасливий	 Песиміст	 Сумний
 Активний	 Лінивий	 Хитрий	 Слабкий

Одним із основним засобів подання лексикограматичної інформації є, на наш погляд, текст. Працюючи з текстовим матеріалом, іноземні студенти засвоюють нові слова, набувають досвіду вживання слова у відповідній граматичній формі, навчаються поєднувати словосполучення в реченнях, збагачують мову усталеними виразами, фра-

зеологізмами. Тому наступна робота – це читання запропонованого тексту, а також виконання завдань, які допоможуть опанувати текстовий матеріал, засвоїти основні синтаксичні конструкції, відтворити коротке, попередньо підготовлене повідомлення на тему «Риси характеру», репродукувати монологічне висловлювання на основі прочитаного тексту, ставити запитання й відповідати на них; надавати інформацію про деталі особистого життя.

### Завдання 2. Читайте текст.

Я студент. Мене звали Ахмед. Я приїхав із Пакистану. Я навчаюся в Тернопільському національному медичному університеті імені Івана Горбачевського. Я активний і розумний юнак.


Це мої друзі. Вони теж студенти. Усі ми різні, маємо позитивні або негативні риси характеру. Синтія – добра і весела дівчина. Кароль – дуже працьовитий хлопець. Каміль і Фортуна наполегливі у навчанні. Хусейн завжди активний. Сильний Мохаммед захищає нас. Сіндарелла розумна, а Гладіс трішки лінива. Домініка завжди посміхається, вона оптимістка. А Джошуа часто сумний. Ми хвилюємося за нього.


Усі ми дружні і веселі студенти. Любимо навчатися і відпочивати.


**Завдання 3.** Які риси характеру мають студенти?


1. Хусейн – ... юнак. 2. Синтія – ... дівчина. 3. Кароль – ... хлопець. 4. Мохаммед – ... юнак. 5. Гладіс – ... дівчина. 6. Джошуа – ... хлопець. 7. Каміль – ... 8. Фортуна – ... 9. Каміль і Фортуна – ... 10. Ахмед – ... юнак. 11. А ще Ахмед – ... хлопець. 12. Сіндарелла – ... дівчина. 13. Усі ми ... студенти. 14. Домініка – ...


### Завдання 4. Говоріть. Пишіть.

1. Хусейн –  юнак? – Так, Хусейн ... / Ні, Хусейн не ... Він ...


2. Синтія –  дівчина? – Так, Синтія... / Ні, Синтія не ... Вона ...

3. Синтія –  дівчина? – Так, Синтія ... / Ні, Синтія не ... Вона ...

4. Кароль –  хлопець? – Так, Кароль... / Ні, Кароль не ... Він ...

5. Мохаммед –  юнак? – Так, Мохаммед ... / Ні, Мохаммед не ... Він ...


6. Гладіс – трішки  дівчина? – Так, Гладіс трішки ... / Ні, Гладіс не ... Вона ...


7. Джошуа –  хлопець? – Так, Джошуа ... / Ні, Джошуа не ... Він ...

8. Каміль і Фортуна –  студенти? Так, Каміль і Фортуна ... / Ні, Каміль і Фортуна не ... Вони ...

9. Ахмед –  хлопець? Так, Ахмед ... / Ні, Ахмед не ... Він ...

10. Сіндарелла –  дівчина? Так, Сіндарелла ... / Ні, Сіндарелла не ... Вона ...

11. Кароль –  хлопець? – Так, Кароль ... / Ні, Кароль не ... Він ...

12. Мохаммед –  юнак? – Так, Мохаммед ... / Ні, Мохаммед не ... Він ...

14. Джошуа –  хлопець? – Так, Джошуа ... / Ні, Джошуа не ... Він ...

### Завдання 5. Відповідайте за зразком.

**Зразок:** Який Ви? Я розумний, веселий і трішки лінивий.

1. Який Ваш однокласник? 2. Яка Ваша однокласниця? 3. Який Ваш друг? 4. Яка Ваша подруга? 5. Який Ваш викладач? 6. Який Ваш декан? 7. Який Ваш тато? 8. Яка Ваша мама? 9. Який Ваш брат? 10. Яка Ваша сестра? 11. Який Ваш дідусь? 12. Яка Ваша бабуся? 13. Який Ваш дядько? 14. Яка Ваша тітка?

Згідно із загальноосвітнім стандартом з української мови як іноземної на початковому рівні вивчення української мови обов'язковим є засвоєння окремих граматичних норм. Вивчаючи з іноземцями тему «Риси характеру», буде доречним засвоїти прикметник як частину мови, зокрема зміну прикметників за родами та числами, узгодження прикметників з іменниками у роді, числі та відмінку, антонімічні відношення між прикметниками. Пропонуємо відповідні граматичні завдання.

### Завдання 6. Заповніть таблицю.

Він Який?	Вона Яка?	Воно Яке?	Вони Які?
працьовитий	працьовита	працьовите	працьовиті
наполегливий		наполегливе	
			розумні
сильний			
			активні
пасивний			
		ліниве	
	слабка		
сумний			



**Завдання 7. Запам'ятайте антоніми.**



Активний	Пасивний
Веселий	Сумний
Добрий	Злий
Наполегливий у навчанні	Байдужий до навчання
Оптиміст	Песиміст
Працьовитий	Лінивий
Позитивний	Негативний
Сильний	Слабкий

**Завдання 8. Допишіть слова-антоніми.**

Наполегливий у навчанні	
Добрий	
Сумний	
Працьовитий	
Слабкий	
Оптиміст	
Пасивний	
Негативний	

**Завдання 9. Доповніть речення. Пишіть.**

1. Ахмед – активний студент, а Мохаммед – ...
2. Синтія – добра дівчина, а Кароліна – ...
3. Кароль – дуже працьовитий хлопець, а Пітер – ...
4. Синтія – сумна дівчина, а Марія – ...
5. Каміль

і Фортуна наполегливі у навчанні, а Кароль та Ісаак ... 6. Джошуа часто сумний, а Давід ... 7. Мацей сильний, а Войцех ... 8. Хусейн завжди пасивний, а Ях'я ... 9. Гладіс трішки лінива, а Вероніка ... 10. Віктор – песиміст, а Матеуш ... 11. Валерія – розумна студентка, й Ольга – ... 12. Маріам – пасивна студентка, а Салеха – ... 13. Кароліна – слабка дівчина, а Домініка – ... 14. Студенти групи № 32 наполегливі у навчанні та дружні, і студенти інших груп теж ...

**Висновки.** Запропоновані нами навчально-методичні матеріали для опанування теми «Риси характеру» успішно апробовані на заняттях з української мови як іноземної у Тернопільському національному медичному університеті імені І. Я. Горбачевського МОЗ України. Уважаємо такі завдання методично доцільними в інакомовній аудиторії, оскільки вони відповідають комунікативно-когнітивному й особистісно зорієнтованому підходам до вивчення мови, які допоможуть розширити знання мови інокомунікантів й адаптувати їх в українськомовному середовищі, а також закласти ґрунт для освітньої та фахової діяльності за умов вищої школи.

Перспективу подальших пошуків вбачаємо в розробці навчально-методичних матеріалів для формування українськомовної фахової компетентності іноземних студентів медичного профілю у процесі вивчення української мови як чужоземної.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Антонів О., Паучок Л. Українська мова для іноземців : Модульний курс В1–В2. Київ : Інкос, 2012. 272 с.
2. Бурак М. Яблуко : підручник з української мови як іноземної (базовий рівень). Львів : Видавництво УКУ, 2017. 268 с.
3. Іванишин Г., Соловій У. Типові програми з української мови як іноземної для студентів вищих навчальних закладів МОЗ України: з досвіду укладання. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* : матеріали Міжнар. наук. конф., 14–15 квіт. 2016 р. Львів, 2016. Вип. 12. С. 110–115.
4. Палійська О., Туркевич О. Крок-1 (Рівень А1–А2). Українська мова як іноземна : книга для викладача. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. 84 с.
5. Палійська О., Туркевич О. Крок-1 (Рівень А1–А2). Українська мова як іноземна : книга для студента. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. 104 с.
6. Палійська О., Туркевич О. Крок-2 (Рівень В1). Українська мова як іноземна : книга для студента. Львів : Дон Боско, 2014. 160 с.
7. Українська мова для іноземних студентів : посібник / В. М. Винник та ін. Тернопіль : Укрмедкнига, 2013. 288 с.
8. Українська мова для іноземних студентів : посібник / І. І. Гавришак та ін. ; за ред. М. П. Тишковець. Тернопіль : ТДМУ, 2017. 328 с.
9. Українська мова. Практичний курс для іноземців : посібник для слухачів підготовчих відділень і факультетів / Х. Ш. Бахтіярова та ін. Тернопіль : Укрмедкнига, 1999. 320 с.
10. Українська мова як іноземна (англійськомовна форма навчання) : типова програма нормативної навчальної дисципліни для іноземних студентів вищих навчальних закладів МОЗ України. *Галузь знань: 22 «Охорона здоров'я»* / укл. С. М. Луцак та ін. Київ, 2016. 202 с.
11. Українська мова як іноземна для англомовних студентів-медиків : підручник з електронним аудіододатком : у 2 кн. Кн. 1. Соціокультурна комунікація / С. М. Луцак та ін. ; за ред. С. М. Луцак. Київ : ВСВ «Медицина», 2019. 504 с.
12. Українська мова як іноземна для студентів медичних спеціальностей : навчальний посібник / І. І. Гавришак та ін. ; за ред. М. П. Тишковець. Тернопіль : ТНМУ, 2019. 312 с.
13. Українська мова як іноземна : навчальний посібник / І. І. Гавришак та ін. ; за ред. М. П. Тишковець. Тернопіль : ТДМУ, 2018. 168 с.
14. Український державний центр міжнародної освіти. URL: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/> (дата звернення: 02.01.2021).

## REFERENCES

1. Antoniv O., Pauchok L. *Ukrainska mova dlia inozemtsiv [Ukrainian language for foreigners] : Modular course B1–B2*. Kiev : Inkos, 2012. 272 p. [in Ukrainian].
2. Burak M. *Yabluko : pidruchnyk z ukrainskoi movy yak inozemnoi (bazovyi riven) [Apple : a textbook on the Ukrainian language as a foreign language (basic level)]*. Lviv : UCU Publishing House, 2017. 268 p. [in Ukrainian].
3. Ivanyshyn H., Solovii U. *Typovi prohramy z ukrainskoi movy yak inozemnoi dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv MOZ Ukrainy: z dosvidu ukladannia. [Typical programs in Ukrainian as a foreign language for students of higher educational institutions of the Ministry of Health of Ukraine: from the experience of concluding]. *Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language* : materials International Science Conf., April 14–15, 2016. Lviv, 2016, vol. 12, pp. 110–115. [in Ukrainian].*
4. Paliiska O., Turkevych O. *Krok-1 (Riven A1–A2). Ukrainska mova yak inozemna : knyha dlia vykladacha [Step-1 (Level A1–A2). Ukrainian as a foreign language : a book for teachers]*. Lviv : Lviv Polytechnic Publishing House, 2014. 84 p. [in Ukrainian].
5. Paliiska O., Turkevych O. *Krok-1 (Riven A1–A2). Ukrainska mova yak inozemna : knyha dlia studenta [Step-1 (Level A1–A2). Ukrainian as a foreign language : a book for students]*. Lviv : Lviv Polytechnic Publishing House, 2014. 104 p. [in Ukrainian].
6. Paliiska O., Turkevych O. *Krok-2 (Riven B1). Ukrainska mova yak inozemna : knyha dlia studenta [Step-2 (Level B1). Ukrainian as a foreign language : a book for students]*. Lviv : Don Bosco, 2014. 160 p. [in Ukrainian].
7. *Ukrainska mova dlia inozemnykh studentiv [Ukrainian language for foreign students] / V. M. Vynnyk and others. Ternopil : Ukrmedknyha, 2013. 288p. [in Ukrainian].*
8. *Ukrainska mova dlia inozemnykh studentiv [Ukrainian language for foreign students] / I. I. Havryshchak and others ; for ed. M. P. Tyshkovets. Ternopil : TSMU, 2017. 328 p. [in Ukrainian].*
9. *Ukrainska mova. Praktychnyi kurs dlia inozemtsiv [Ukrainian language. Practical course for foreigners] / Kh. Sh. Bakhtiiarova and others. Ternopil : Ukrmedknyha, 1999. 320 p. [in Ukrainian].*
10. *Ukrainska mova yak inozemna (anhliiskomovna forma navchannia) [Ukrainian as a foreign language (English-language form of education)] : a typical program of normative academic discipline for foreign students of higher educational institutions of the Ministry of Health of Ukraine. Field of knowledge: 22 “Health” / Incl. S. M. Lutsak and others. Kyiv, 2016. 202 p. [in Ukrainian].*
11. *Ukrainska mova yak inozemna dlia anhlomovnykh studentiv-medykiv [Ukrainian as a foreign language for English-speaking medical students] / S. M. Lutsak and others ; for ed. S. M. Lutsak. Kyiv : VSV “Medicine”, 2019. 504 p. + Audio application. [in Ukrainian].*
12. *Ukrainska mova yak inozemna dlia studentiv medychnykh spetsialnostei [Ukrainian as a foreign language for medical students] / I. I. Havryshchak and others ; for ed. M. P. Tyshkovets. Ternopil : TNMU, 2019. 312 p. [in Ukrainian].*
13. *Ukrayinska mova yak inozemna [Ukrainian as a foreign language] / I. I. Havryshchak and others ; for ed. M. P. Tyshkovets. Ternopil : TSMU, 2018. 168 p. [in Ukrainian].*
14. *Ukrainskyi derzhavnyi tsentr mizhnarodnoi osvity [Ukrainian State Center for International Education]. URL: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/> (access date: 02.01.2021). [in Ukrainian].*



**Ганна ТОВКАНЕЦЬ,**

*orcid.org/0000-0002-6191-9569*

*доктор педагогічних наук, професор,  
завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти  
Мукачівського державного університету  
(Мукачево, Закарпатська область, Україна) [tovkanec2017@gmail.com](mailto:tovkanec2017@gmail.com)*

**Марія ТЕЛИЧКО,**

*викладач іноземної мови*

*ВСП «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж  
Мукачівського державного університету»  
(Мукачево, Закарпатська область, Україна) [mariatelchko1964@gmail.com](mailto:mariatelchko1964@gmail.com)*

**Людмила ЛЕНДЕЛ,**

*orcid.org/0000-0003-0590-7384*

*вчитель англійської мови  
Колоднлянської гімназії Іршавської міської ради Закарпатської області  
(с. Загаття, Закарпатська область, Україна) [lendel.ljudmila@rambler.ru](mailto:lendel.ljudmila@rambler.ru)*

## КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ПЕДАГОГА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті обґрунтовано особливості комунікативної культури педагога як комплексу емоційної культури, культури мислення, культури мовлення, що сприяє встановленню взаєморозуміння у процесі обміну інформацією між суб'єктами педагогічного процесу. Підкреслено, що культура мислення й емоційна культура педагога передбачають знання і прийняття особливих «моделей», правил поведінки, які становлять кодекс взаємних очікувань, закріплених у свідомості співрозмовників, представників певної соціальної групи. Зосереджено увагу на знакових системах, котрі вимагають уміння контролювати свої емоції та керувати зовнішнім виразом: оптико-кінетичній, пара- й екстралінгвістичній (системі вокалізації й екстралінгвістичних елементах мовлення), організації простору і часу комунікації, візуальному контакті, системі дотиків тощо. Виявлено особливість слухання як активного процесу, що вимагає фізичної та психологічної уваги, внутрішньої зібраності та зусиль. Визначено, що найважливішою характеристикою взаємодії педагога і здобувача освіти є прагнення до «взаємовідображення». Представлено результати емпіричного дослідження, які засвідчують актуальність таких характеристик діяльності педагогів, як вміння встановлювати контакт з аудиторією і підтримувати його впродовж заняття, змістова доступність викладу, правильна літературна вимова та володіння державною мовою. Зроблено висновки, що комунікативна культура педагога є фундаментальною педагогічною компетентністю, яка спрямована на розвиток в особистості всіх пізнавальних процесів, її творчого потенціалу та сприяє стимулюванню до виконання діяльності, суть якої полягає у чіткому усвідомленні змісту вирішуваних завдань і проблем, в умінні підбрати дії, адекватні конкретним умовам, активізує у здобувачів освіти почуття відповідальності за результати.

**Ключові слова:** культура педагогічної праці, комунікативна культура, культура мислення, культура мовлення, емоційна культура, культура слухання.

**Anna TOVKANETS,**

*orcid.org/0000-0002-6191-9569*

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,  
Head of the Department of Theory and Methods of Primary Education  
Mukachevo State University  
(Mukachevo, Zakarpattia region, Ukraine) [tovkanec2017@gmail.com](mailto:tovkanec2017@gmail.com)*

**Mariia TELYCHKO,**

*Teacher of Foreign Language*

*Separate Structural Unit "Humanitarian Pedagogical Professional College  
of Mukachevo State University"  
(Mukachevo, Zakarpattia region, Ukraine) [mariatelchko1964@gmail.com](mailto:mariatelchko1964@gmail.com)*

**Liudmyla LENDEL,**  
 orcid.org/0000-0003-0590-7384  
 English Teacher

Kolodnyanska Gymnasium of Irshava City Council of Zakarpattia region  
 (Zahattia, Zakarpattia region, Ukraine) lendel.ljudmila@rambler.ru

## COMMUNICATIVE CULTURE OF TEACHER IN ENSURING THE QUALITY OF EDUCATIONAL INTERACTION

*The article substantiates the features of communicative culture of the teacher as a complex of emotional culture, culture of thinking, culture of speech, which contributes to the establishment of mutual understanding in the process of information exchange between the subjects of the pedagogical process. It is emphasized that the culture of thinking and emotional culture of the teacher involves knowledge and adoption of special "models", rules of conduct that constitute a code of mutual expectations, enshrined in the minds of interlocutors, representatives of a particular social group. The focus is on sign systems that require the ability to control their emotions and control external expression: optical-kinetic, para- and extralinguistic (vocalization system and extralinguistic elements of speech), organization of space and time of communication, visual contact, touch system and more. The peculiarity of listening as an active process that requires physical and psychological attention, inner concentration and effort is revealed. It is determined that the most important characteristic of the interaction between the teacher and the learner is the desire for "mutual reflection". The results of empirical research are presented, which testify to the relevance of such characteristics of teachers' activity as the ability to establish contact with the audience and maintain it during the lesson, semantic accessibility of the presentation, correct literary pronunciation and knowledge of the state language. It is concluded that the communicative culture of the teacher is a fundamental pedagogical competence, which aims to develop in the individual all cognitive processes, its creative potential and helps to stimulate activities, the essence of which is a clear understanding of the content of tasks and problems, the ability to select actions of specific conditions, activates students' sense of responsibility for the results.*

**Key words:** culture of pedagogical work, communicative culture, culture of thinking, culture of speech, emotional culture, culture of listening.

**Постановка проблеми.** У сучасному інформаційному просторі особливо актуальною стає проблема розвитку комунікативної культури педагога. Стрижневим компонентом педагогічної культури й основою професійної діяльності вчителя, педагога, викладача є комунікативна компетентність, яка полягає в умінні організувати педагогічну взаємодію в безпосередній чи опосередкованій формах. Особлива манера говоріння, чітка дикція та помірний темп оповіді, володіння голосом, вміння модулювати його й емоційно забарвлювати своє мовлення стали невід'ємними характеристиками професійної майстерності сучасного педагога. Високий рівень комунікативної культури педагога забезпечує вирішення гострих суперечностей сучасної освіти, таких як перехід від монологу до діалогу, від соціального контролю – до розвитку, від управління – до самоврядування, від установки на передачу суми знань – до спілкування, взаєморозуміння зі здобувачами освіти й орієнтації їх на творчість.

**Аналіз досліджень.** Комунікативна культура – основа загальної культури людини. Вона забезпечує готовність особистості до самореалізації та самовизначення, є засобом створення та збагачення внутрішнього світу людини, умовою досягнення гармонії із собою та навколишньою дійсністю.

Комунікативна культура в індивідуально-психологічному, суб'єктному плані є «сукупністю умінь і навичок у сфері вербальних і невербальних засобів спілкування та законів міжособистісної взаємодії, які сприяють взаєморозумінню, ефективному вирішенню завдань спілкування» (Пентиліук та ін., 2011: 48).

У сучасних дослідженнях комунікативна культура розглядається як складна структура, котра є відображенням єдності *емоційної культури*, або культури почуттів, що становить вміння особистості адекватно реагувати на навколишню дійсність відповідно до правил поведінки, прийнятих у суспільстві; *культури мислення*, тобто особливої організації пізнавальної діяльності, спрямованої на створення мовленнєвих форм; *культури мовлення*, що є показником рівня освіченості людини та включає вміння і навички неускладненої мовленнєвої діяльності. Ці якості дослідники Н. Авшенюк (Авшенюк, 2014), В. Кан Калик (Кан-Калик, 1987), І. Зязюн (Зязюн та ін., 1997), Г. Товканець (Товканець, 2017: 22), Т. Туркот (Туркот, 2011) відносять до елементів загальної педагогічної культури викладача. М. Пентиліук (Пентиліук та ін., 2011: 52), Л. Струганець (Струганець, 2016), О. Семенов (Семенов, 2013: 267) основу комунікативної культури вбачають у вмінні спілкуватися, обмінюватися інформацією, налагоджувати педагогічно доцільні відносини з учасниками педа-

гогічного процесу, керувати своєю поведінкою, самореалізовуватися у процесі мовного і немовного контакту зі здобувачами освіти, тобто у єдності трьох груп умінь: передавати інформацію, сприймати інформацію (перцепції) та педагогічної техніки. Іншими словами, комунікативна культура є «культурою сприйняття і розуміння особистості, культурою відносин і поведінки, повідомлення та переконання, впливу і взаємовпливу» (Жан-Калік, 1987). Врахування таких особливостей є важливим у педагогічній взаємодії.

**Мета статті** – обґрунтувати особливості комунікативної культури педагога як комплексу емоційної культури, культури мислення, культури мовлення та її вплив на ефективність освітньої взаємодії.

**Виклад основного матеріалу.** Наявність складних відносин між окремими компонентами комунікативної культури підтверджується тим, що саме у процесі педагогічного спілкування педагога, з одного боку, доводиться створювати особливу емоційну атмосферу заняття, а з іншого – вирішувати освітні завдання. У цьому проявляється єдність всіх компонентів комунікативної культури: емоційної, мислення й мовлення.

Емоційна культура є вмінням педагога регулювати свій психічний стан, сприймати емоційний настрій інших суб'єктів навчального процесу, керувати своїми емоціями, налаштовувати себе позитивно і домагатися мелодійного різноманіття мовлення. Культура мовлення спирається на емоційну культуру і культуру мислення. Вона є сукупністю конкретних умінь із логіко-композиційної побудови мови, володіння різними видами мовленнєвої діяльності та пов'язана з наявністю особистісних якостей, що забезпечують спілкування (таких як комунікабельність, дружлюбність, мовна ініціатива тощо). У свою чергу, кожен із компонентів комунікативної культури складається з низки елементів. Так, наприклад, дослідження в галузі культури мовлення визначили необхідність вивчення специфіки професійного мовлення як особливого багатоаспектного показника професійної майстерності або складових частин техніки: дикції, інтонації, педагогічного голосу тощо.

Культура мислення – це здатність до самоуправління своєю діяльністю і свідомістю, здатністю цілеспрямовано, усвідомлено будувати відносини з іншими людьми та регулювати свої психічні стани для підтримки, розвитку міжособистісних відносин, змінювати поведінку на основі співмірності своїх інтересів із потребами суспільства й особливостями власної особистості, визначати культурологічну базу (Товканець, 2017: 39–42),

перебудовувати власну діяльність відповідно до цілей групи, їхньої особистої значимості та своїх можливостей, вміння організовувати пізнавальну творчу діяльність, ініціювати й управляти комунікативною взаємодією.

Крім того, культура мислення й емоційна культура педагога передбачають знання і прийняття особливих «моделей», правил поведінки, що становлять «кодекс взаємних очікувань», закріплених у свідомості співрозмовників, представників певної соціальної групи. Цей «кодекс» становить основу етикету спілкування, який визначає всі види офіційної (службової, громадської, цивільної, освітньої) та неофіційної (сімейної, товариської, побутової) взаємодії (Шинкаренко, 2009). Етикет спілкування виявляється у мовленнєвій та поведінковій формах, системах стійких формул, стереотипів спілкування, які увійшли у свідомість і мовлення членів суспільства у процесі його історичного розвитку і використовуються для вербального обслуговування етикету поведінки. Мовний етикет зі складною системою знаків, правил мовленнєвої поведінки визначають у процесі спілкування (вербального або невербального) ставлення до співрозмовника і водночас є проявом загальної культури мовця (Туркот, 2011; Шинкаренко, 2009).

Педагог у професійній взаємодії має велику свободу в реалізації мовленнєвої діяльності, у зв'язку з чим він повинен володіти мовним етикетом достатньою мірою, щоб не допустити порушення соціальних ролей (диференціація за типами рівний – старший – молодший, представник сфери розумової праці чи робочої професії, керівник – колега – підлеглий тощо), не зробити помилки у стилістичній забарвленості своєї промови (стиль ділового спілкування, розмовно-побутовий, науковий, технічний тощо) чи невербальній формі комунікації (неприпустимі жести, пози, зайва жестикуляція тощо).

Останніми роками категорія «спілкування» набуває більш глобального характеру, у зв'язку з чим дослідники (Семенов, 2013; Тер-Минасова) звертають увагу на необхідність вивчення особливостей педагогічної взаємодії та комунікативної культури в мультикультурному середовищі.

Відмінність у національному сприйнятті норм комунікативної культури особливо цікаво простежити у сфері невербального спілкування. Якщо вербальна комунікація як знакова система використовує мовленнєву, за допомогою якої здійснюється кодування і декодування інформації, то невербальне спілкування, широко відоме як «мова жестів», також є неодмінним компонентом кому-

нікативної культури педагога, а також його культури як представника певної нації.

Окремі соціальні ролі та професії вимагають уміння контролювати свої емоції та керувати їхнім зовнішнім виявленням. До них належать ролі керівників колективів, обслуговуючого персоналу, а також професії, пов'язані з постійними контактами із клієнтами, людьми різних соціальних груп і вікових категорій. Тому педагог особливо добре повинен знати, як оточуючі сприймають його міміку, жести, вміння регулювати прояв своїх емоцій і артистично використовувати невербальні засоби для підвищення ефективності комунікативних зусиль.

Дослідники виділяють кілька таких знакових систем:

1. Оптико-кінетичну знакову систему (включає жестикуляцію, міміку, пантоміму). Є низка універсальних жестів і виразів обличчя (напівнахил голови, похитування головою в такт мови, доброзичлива усмішка тощо), котрі свідчать про доброзичливе ставлення до співрозмовника, готовність продовжувати спілкування з ним. Водночас варто зауважити, що в кожній культурі існують свої правила використання жестів, порушення яких може привести до розриву контакту, емоційних зусиль й інших непорозумінь у спілкуванні (Тер-Минасова). Крім того, представники різних націй мають різну частотність жестикуляції, пов'язану з темпераментом та особливостями національної культури (Зязюн та ін., 1997). Особливе місце у спілкуванні займає посмішка. У більшості культур вона позначає привітне, доброзичливе ставлення до співрозмовника або є показником ввічливої уваги (Туркот, 2011).

2. Систему пара- й екстралінгвістичних знаків (систему вокалізації й екстралінгвістичні елементи мовлення: паузи, покашлювання, плач, сміх, темп та ін.). Особливості національних культур наклали відбиток і на ці параметри: наприклад, у східних культурах не прийнято розмовляти та проводити навчальні заняття «командним голосом» (Тер-Минасова).

3. Знакову систему простору і часу взаємодії (взаємне розміщення партнерів, місце проведення комунікації). Для цих параметрів також існує певна залежність від етикетних норм спілкування, закріплених в окремих культурах (Зязюн та ін., 1997).

4. Систему різних видів дотику під час бесіди, погладження, рукостискання, поцілунки та інші форми фізичних контактів (Зязюн та ін., 1997).

5. Знакову систему візуалізації – візуальний контакт, або «контакт очей», під яким розуміють частоту обміну поглядами, тривалість їх, зміну

статички та динаміки погляду, прагнення уникнути його або, навпаки, відкритість і прямоту погляду, його емоційну забарвленість тощо. За умов викладання постійний візуальний контакт з аудиторією є обов'язковим елементом комунікативної культури, умовою підтримки уваги й активності здобувачів освіти (Семенов, 2013; Тер-Минасова).

Продовжуючи розгляд структури комунікативної культури викладача, ми пропонуємо як її обов'язковий компонент визначити і *культуру слухання*. Ефективне слухання, як і культура мовлення, будучи протилежними, але взаємопов'язаними сторонами одного процесу, є найважливішим засобом педагогічної взаємодії. Здебільшого співрозмовників цінують не за вміння говорити, а за вміння уважно і доброзичливо слухати. Слухання – це активний процес, що вимагає фізичної психологічної уваги, внутрішньої зібраності та психологічного зусилля, оскільки потрібно сконцентруватися на інформації, яка повідомляється, не перемикаючись на сторонні думки.

Підкреслимо, що основою змісту педагогічної взаємодії виступає обмін інформацією між суб'єктами педагогічного процесу, організація педагогом взаєморозуміння і взаємин зі здобувачами освіти за допомогою різних комунікативних засобів, однак суть педагогічної взаємодії не можна обмежити тільки обміном інформацією.

Як найважливіші характеристики комунікативної культури виділяють також «відображення образу однієї людини в іншій, реалізацію її прагнення продовжити себе в іншій людині, транслювати себе через спільну діяльність в іншому» (Тер-Минасова), розуміння сутності педагогічної взаємодії як прагнення педагога «транслювати» свою індивідуальність, будувати особистісну траєкторію спілкування у процесі спільної діяльності зі здобувачами освіти, здійснюючи процес своєї персоналізації (Садова, 2000: 6–7). Однак на шляху процесу персоналізації можуть постати проблеми відсутності здатності бути прийнятою співрозмовником, дефіциту засобів впливу (оригінальність мислення, «багатство душі», доброта, воля та ін.), або небажання партнера сприймати іншу особистість. Для здійснення персоналізації необхідний контакт, тобто особлива форма впливу, симетрична за своєю природою, оскільки прагнення до персоналізації однієї людини має бути зустрінуте бажанням бути учасником спілкування з боку іншої людини.

Варто акцентувати увагу ще на одному чиннику позитивної комунікативної взаємодії. Педагог може відчувати як суб'єктивні, так і об'єктивні

труднощі у процесі здійснення педагогічної взаємодії. Будучи учасником певних психологічних і соціальних відносин, педагог може зробити у викладі навчального матеріалу низку комунікативних помилок, найбільш типовими серед яких є: недостатня послідовність; відволікання уваги від досліджуваної проблеми; багатослівність; невміння сформулювати положення; невміння відокремити вихідне положення від наслідків, недостатньо чітке розмежування аргументу, що може негативно відобразитися у мовленні та мисленні здобувачів освіти (Туркот, 2011). Важливо так сконструювати педагогічну взаємодію, щоб не відбувалося згасання інтересу у процесі спілкування і втрати контакту між партнерами, що впливає не тільки на початкову стадію, але і на весь процес комунікації, оскільки взаємодія учасників проявляється в тому, як вони прислухаються один до одного, реагують на дії та слова.

Проведене нами опитування студентів педагогічних спеціальностей різних форм навчання (очної та заочної) у Мукачівському державному університеті та Гуманітарно-педагогічному фаховому коледжі Мукачівського державного університету, у якому взяли участь 186 осіб, було спрямоване на з'ясування тих показників комунікативної культури педагога, котрим вони надавали найбільше значення. Хоча було названо понад тридцять проявів, найбільш часто повторювалися такі: впевненість лектора у своєму професіоналізмі, його підготовленість до виступу, що виражається у вільному володінні матеріалом, наявність цитат, посилок на сучасні джерела, виклад альтернативних концепцій (82%); вміння встановити контакт з аудиторією та підтримувати його протягом всього виступу (72%); вміння активізувати увагу слухачів і залучити їх у плідну пізнавальну діяльність шляхом постановки проблемних питань, обговорення особистого досвіду слухачів (79%); емоційність і образність мови (67%); доступність викладу, правильна літературна мова та володіння державною мовою (59%). До найбільш таких, що часто зустрічаються, недоліків у комунікативній культурі педагога респонденти відносили: супер-

ечливість, нелогічність викладу (87%); необґрунтовані відхилення від теми (85%); читання лекції за конспектом (76%); відсутність контакту з аудиторією (763%); надмірне використання термінів (67%); монотонність (62%); занадто швидкий темп викладу (59%); тихий або, навпаки, крикливий голос (55%); використання складних і громіздких синтаксичних конструкцій (51%) та ін.

Комунікативна культура педагога, структурними компонентами якої є емоційна культура, культура мовлення, культура мислення та культура слухання, стає чинником системи педагогічної взаємодії, яка полягає у швидкому і точному знаходженні відповідного змісту такої взаємодії, застосуванні комунікативних засобів, адекватних і творчій індивідуальності педагога, і ситуації спілкування, а також індивідуальним особливостям здобувачів освіти, володінні діалогом, співпраці, правильному сприйманні, врахуванні особливостей освітнього процесу.

**Висновки.** Комунікативна культура педагога є основою педагогічної взаємодії. Необхідність її формування зумовлена тим, що педагог постійно включений у процес спілкування, який передбачає різноманітні та багатопланові відносини зі здобувачами освіти, з їхніми батьками, колегами.

Організовуючи комунікативну діяльність, педагог здійснює координацію педагогічної взаємодії залежно від освітніх умов, вибирає мовні та мовленнєві засоби залежно від потреб і поставленої мети, прогнозує їхню ефективність і раціональність. Комунікативна культура педагога є визначальною педагогічною компетентністю, що спрямована на розвиток в особистості всіх пізнавальних процесів, її творчого потенціалу та сприяє стимулюванню до виконання діяльності, суть якої полягає у розумінні змісту вирішуваних завдань і проблем, в умінні підбирати дії, адекватні конкретним умовам, активізує у здобувачів освіти почуття відповідальності за якісні результати професійної діяльності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні перцептивних умінь і навичок і їхнього впливу на формування особистості.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авшенюк Н. Компетентнісний підхід до підготовки педагогів у зарубіжних країнах: теорія та практика : монографія. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 280 с.
2. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении. Москва : Просвещение, 1987. 190 с.
3. Педагогічна майстерність : підручник / А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І.А. Зязюна. Київ : Вища школа, 1997. 349 с.
4. Пентилюк М. І., Маруніч І. І., Гайдаєнко І. В. Ділове спілкування та культура мовлення. Київ : Центр навчальної літератури, 2011. 224 с.
5. Садова В. В. Формування комунікативної культури вчителів початкових класів у процесі методичної роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2000. 21 с.

6. Семенов О. М. Формування комунікативної компетентності майбутніх економістів. *Педагогіка вищої та середньої школи* : збірник наукових праць. Кривий Ріг, 2013. С. 266–270. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32306773.pdf> (дата звернення: 14.02.2021).
7. Струганець Л. Мовнокомунікативна компетентність учителя-лідера : навчальний посібник. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2016. 40 с.
8. Теорія і практика професійного становлення особистості в соціокультурному просторі : монографія / кол. авторів ; ред. О. О. Лаврентьєвої, О. П. Крупського, Є. В. Намлієва. Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2014. 360 с.
9. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. URL: <http://www.fl.msu.ru/research/publications/ter-minasova-lang-and-icc/ter-minasova-yazik-i-mkk-BOOK.pdf> (дата звернення: 14.02.2021).
10. Товканець Г. В. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя в умовах модернізації: методологічний і методичний аспекти : монографія. Мукачево : Редакційно-видавничий центр МДУ, 2017. 233 с.
11. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи. Київ : Кондор, 2011. 628 с.
12. Шинкаренко Т. І. Дипломатичний протокол та етикет : навчальний посібник. Київ : Київський університет, 2009. 296 с.

#### REFERENCES

1. Avsheniuk N. Kompetentnisnyi pidkhdid do pidhotovky pedahohiv u zarubizhnykh krainakh: teoriia ta praktyka: monohrafiia. [Competence approach to teacher training in foreign countries: theory and practice: monograph]. Kirovograd: Imex-LTD, 2014. 280 p. [in Ukrainian].
2. Kan-Kalyk V. A. Uchyteliu o pedahohicheskom obshchenyy [To the teacher about pedagogical communication]. Moskva: Enlightenment, 1987. 190 p. [in Russian].
3. Pedahohichna maisternist: Pidruchnyk [Pedagogical skills: Textbook.]. A. Ziaziun, L. V. Kramushchenko, I.F. Kryvonos ta in.; Za red. I. A. Ziaziuna. Kyiv: Higher school, 1997. 349 p. [in Ukrainian].
4. Pentyliuk M. I., Marunych I. I., Haidaienko I. V. Dilove spilkuvannia ta kultura movlennia. [Business communication and speech culture]: Center for Educational Literature, 2011. 224 p. [in Ukrainian].
5. Sadova V. V. Formuvannia komunikatyvnoi kultury vchyteliv pochatkovykh klasiv u protsesi metodychnoi roboty: [Formation of communicative culture of primary school teachers in the process of methodical work: author's ref. Dissertation ... cand. ped. science. Kharkiv, 2000. 21 p. [in Ukrainian].
6. Semenov O. M. Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnih ekonomistiv. Formation of communicative competence of future economists. Pedagogy of higher and secondary school: collection of scientific works]. Kryvyi Rih, 2013. P. 266–270. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32306773.pdf> [in Ukrainian]. (accessed: 14.02.2021).
7. Struhanets L. Movnokomunikatyvna kompetentnist uchytelia-lidera [Linguistic and communicative competence of a teacher-leader: a textbook] Kyiv: SE NVC "Priorities", 2016. 40 p. [in Ukrainian].
8. Teoria i praktyka profesiinoho stanovlennia osobystosti v sotsiokulturnomu prostori: monohrafiia / kol. avtoriv; red. O. O. Lavrentievoi, O. P. Krupskoho, Ye. V. Namliieva. [Theory and practice of professional development of the individual in the socio-cultural space: a monograph]. Dnipropetrovsk: Accent PP, 2014. 360 p. [in Ukrainian].
9. Ter-Minasova S. G. Yazyk i mezhkulturnaya kommunikacziya. [Language and intercultural communication]. URL: <http://www.fl.msu.ru/research/publications/ter-minasova-lang-and-icc/ter-minasova-yazik-i-mkk-BOOK.pdf> [in Russian] (accessed: 14.02.2021).
10. Tovkanets H. V. Formuvannia pedahohichnoi kultury maibutnoho vchytelia v umovakh modernizatsii: metodolohichni i metodychni aspekty [monohrafiia]. [Formation of pedagogical culture of the future teacher in the conditions of modernization: methodological and methodical aspects [monograph]. Mukachevo: Editorial and Publishing Center of Mukachevo State University, 2017. 233 p. [in Ukrainian].
11. Turkot T. I. Pedahohika vyshchoi shkoly. [Pedagogy of Higher school]. Kyiv: Condor, 2011. 628p.
12. Shynkarenko T. I. Dyplomatychnyi protokol ta etyket : navch. posibnyk. [Diplomatic protocol and etiquette: textbook. manual]. Kyiv University, 2009. 296 p. [in Ukrainian].

**Лада ФІЛАТОВА,**

*orcid.org/0000-0003-0469-4743*

*кандидат педагогічних наук, доцент,  
доцент кафедри початкової і професійної освіти  
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди  
(Харків, Україна) lada.avia@gmail.com*

**Ірина РАДЧЕНЯ,**

*orcid.org/0000-0003-2524-7109*

*старший лаборант кафедри теорії і методики викладання  
природничо-математичних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті  
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди  
(Харків, Україна) ira.radchenya@gmail.com*

## **ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ**

*Обґрунтовано, що метою підготовки учня у сучасній початковій школі є формування творчої, всебічно розвинутої, духовно збагаченої особистості з науковим світоглядом, ґрунтовними знаннями. Виходячи із цього, зміст сучасної професійної підготовки майбутнього вчителя повинен бути спрямованим на переорієнтацію підготовки педагога із просвітництва до ролі дослідника, агента змін, здобувача ефективних засобів освітньої діяльності в інтересах дитини. У статті розкривається сутність таких понять, як «творчий потенціал молодших школярів», «арт-терапія», «підготовка майбутніх учителів початкових класів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів». Під розвитком творчого потенціалу молодших школярів ми визначаємо здатність забезпечення оптимальних умов для прояву молодшими школярами власних індивідуально-типологічних особливостей в освітній діяльності, формування у них потреб у самореалізації. Виокремлено психолого-педагогічні особливості розвитку творчого потенціалу молодших школярів. Зроблено аналіз наукових досліджень, присвячених різним тлумаченням і характеристикам арт-терапії. Виокремлено засоби арт-терапії, доведено їхнє значення. Обґрунтована доцільність використання засобів арт-терапії у процесі розвитку творчого потенціалу молодших школярів. У структурі готовності майбутніх учителів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії виокремлено взаємопов'язані компоненти – мотиваційно-ціннісний, змістовий, процесуальний, особистісно-рефлексійний. Авторами представлено навчальну дисципліну «Розвиток творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії», визначено її мету та завдання, програмні результати навчання, структуру, змістове наповнення й утілення її в освітній процес, які дадуть змогу здобувачам вищої освіти почуватися впевненими під час фахової діяльності.*

***Ключові слова:** підготовка майбутніх учителів початкових класів, розвиток творчого потенціалу, молодші школярі, арт-терапія, засоби арт-терапії.*

**Lada FILATOVA,**

*orcid.org/0000-0003-0469-4743*

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,  
Associate Professor at the Department of Primary and Professional Education  
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University  
(Kharkiv, Ukraine) lada.avia@gmail.com*

**Iryna RADCHENIA,**

*orcid.org/0000-0003-2524-7109*

*Senior Assistant at the Department of Theory and Methods of Teaching  
Natural Sciences and Mathematics in Preschool, Primary and Special Education  
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University  
(Kharkiv, Ukraine) ira.radchenya@gmail.com*

## PREPARATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL OF YOUNG SCHOOLCHILDREN BY ART THERAPY

*It is substantiated that the purpose of preparing a pupil in a modern primary school is the formation of a creative, comprehensively developed, spiritually enriched personality with a scientific worldview, thorough knowledge. Based on this, the content of modern professional training should be aimed at future teachers to reorient the training of teachers of education to the role of researcher, agent of change, gaining effective means of educational activities in the interests of the child. The article reveals the essence of such concepts as “creative potential of junior schoolchildren”, “art therapy”, “preparation of future primary school teachers for the development of creative potential of junior schoolchildren”. Under the development of creative potential of junior pupils, we determine the ability to provide optimal conditions for the manifestation of junior pupils of their own individual and typological features in educational activities, the formation of their needs for self-realization.*

*The psychological and pedagogical features of the development of the creative potential of junior schoolchildren are singled out. An analysis of research that has been devoted to different interpretations and characteristics of art therapy. Means of art therapy are singled out, their value is proved. The expediency of using art therapy means in the process of developing the creative potential of junior schoolchildren is substantiated. In the structure of readiness of future teachers for the development of creative potential of junior schoolchildren by means of art therapy the interconnected components are singled out – motivational-value, semantic, procedural, personal-reflective. The authors present the discipline “Development of creative potential of junior pupils through art therapy”, define its purpose and objectives, program learning outcomes, structure, content and implementation in the educational process, which will allow higher education students to feel confident in their professional activities.*

**Key words:** *training of future primary school teachers, development of creative potential, junior schoolchildren, art therapy, means of art therapy.*

**Постановка проблеми.** Поступове входження вищої національної освіти до європейського освітнього простору і концептуальні зміни у структурі та змісті нашої сьогодишньої освіти викликають потребу в оновленні підготовки майбутніх учителів, що ґрунтується на положеннях Законів України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти» (2020), Галузевої концепції розвитку неперервної педагогічної освіти (2013), Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 рр. (2014).

За останні роки відбулися суттєві зміни у системі початкової школи: затверджені нові Державні стандарти початкової освіти, створені варіанти нових навчальних програм і підручників, визначені об'єкти, функції, види контролю та критерії оцінювання навчальних досягнень молодших школярів. Водночас в учнів початкових класів спостерігається тенденція до зниження рівня мотивації до навчання. У багатьох першокласників виникають проблеми у процесі адаптації до школи, що супроводжується подеколи негативним ставленням їхніх батьків до організації освітнього процесу у початковій школі. Адекватно реагувати на зміни може вчитель із високим рівнем розвитку дослідницьких якостей, знань і вмінь, що сприяє швидкому освоєнню нового інформаційного поля, дає можливість приймати нестандартні рішення, діяти творчо й ефективно. Тому важливою є переорієнтація підготовки майбутнього вчителя із

просвітництва до ролі дослідника, агента змін, здобувача ефективних засобів освітньої діяльності в інтересах дитини, про що наголошується в Концепції «Нова українська школа» (2016).

На вчителя початкової школи покладено відповідальність розвивати творчу особистість учня, виявляти його здібності, створювати сприятливу атмосферу на уроках, формувати систему морально етичних цінностей. Учні потребують учителів, які будуть їх розуміти і навчати творчо.

Однак сучасний рівень професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи має значні недоліки щодо формування у них готовності до розвитку творчого потенціалу молодших школярів. Зокрема, більшість студентів недостатньо усвідомлюють суть поняття «творчий потенціал», його закономірності та психолого-педагогічні особливості розвитку; інші відчують труднощі у формуванні не лише професійних знань, умінь і навичок, а й умінь конструювати та проектувати уроки із творчими завданнями; умінь творчо використовувати засоби арт-терапії та впроваджувати їх у процес навчання молодших школярів. У цьому контексті актуальною стає проблема підготовки майбутніх учителів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії, яка дасть можливість майбутньому вчителю творчо вирішувати професійні завдання, удосконалювати процес навчання та виховання школярів. Отже, актуальність означеної проблеми, необхідність подолання виявлених суперечностей,



недостатній рівень її теоретичної та практичної розробленості зумовили вибір теми.

**Аналіз досліджень.** Проведений аналіз наукових джерел засвідчив, що психолого-педагогічною наукою накопичено значний досвід підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності. Вивченню питань професійної підготовки педагога приділяли увагу такі вчені, як: А. Алексюк, В. Беспалько, І. Бех, В. Бондар, М. Васильєва, А. Вербицький, А. Губа, С. Гончаренко, В. Гриньова, І. Дичківська, О. Дубасенюк, М. Євтух, С. Єрмаков, О. Жерновникова, І. Зязюн, В. Кремень, О. Іонова, Л. Кайдалова, І. Прокопенко, О. Романовський, С. Сисоєва, С. Ткачов, Л. Штефан та ін. Проблему підготовки майбутніх учителів початкової школи обґрунтовано в дослідженнях В. Бондаря, О. Олійник, Л. Хомич, Л. Хоружої, М. Шкабаріна, А. Шульги та ін. Особливості організації освітнього процесу в початковій школі відображені у працях Т. Байбари, Н. Бібік, М. Вашуленка, Н. Ігнатенко, Я. Кодлюк, О. Онопрієнко, О. Савченко та ін. Психолого-педагогічні аспекти розвитку творчих здібностей учнів розглянуто у дослідженнях Д. Гілфорда, В. Роменця, С. Рубінштейна, В. Сухомлинського, В. Тименка, Е. Торенса та ін. Також заслуговують на увагу наукові розробки психолого-педагогічних аспектів арт-терапії (Л. Аметова, Г. Бурковський, М. Бурно, А. Грішина, Б. Карвасарський, Т. Кісельова, О. Копитін, Л. Лебедева К. Рудестам, Р. Хайкін). Аналіз наукових розвідок із окресленої проблеми засвідчує, що підготовка майбутніх учителів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії не була предметом спеціального наукового дослідження.

**Мета статті** полягає в обґрунтуванні теоретичних засад підготовки майбутніх учителів початкових класів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії.

**Виклад основного матеріалу.** Складний міждисциплінарний феномен «творчий потенціал молодших школярів» багатогранно осмислюється в руслі філософського, психологічного та педагогічного знання як основний шлях індивідуального та суспільного розвитку дитини. На підставі проведеного аналізу обґрунтовано *творчий потенціал молодших школярів* як сукупність здібностей, умінь і навичок, які визначають високий рівень творчого розвитку особистості та мотивують її до саморозвитку і самореалізації (Т. Браже, Л. Єлагіна, М. Колосова, О. Куцевол, В. Луніна, В. Риндак та ін.) (Луніна, 2016).

Визначено, що *розвиток творчого потенціалу молодших школярів* – це багатоаспектний, складний

процес, спрямований на розкриття творчих здібностей молодших школярів шляхом забезпечення оптимальних умов для прояву молодшими школярами власних індивідуально-типологічних особливостей в освітній діяльності, формування у них потреб у самореалізації (Л. Бірка, О. Волик, С. Глухова, Ю. Калюжна, І. Мартинюк, О. Чаплигін та ін.).

Формування життєтворчого потенціалу молодшого школяра через навчально-творчу діяльність є дуже важливим процесом. Здатність дитини до саморозвитку, її життєтворча активність – головні умови успішності у подальшому житті. Самореалізація особистості дедалі більше залежить від таких якостей, як самостійність і критичність мислення, креативність, неординарність у вирішенні різноманітних проблем. Щоб учень став рівноправним учасником процесу освіти, необхідно озброїти його техніками та прийомами, спрямованими на розвиток пам'яті, уваги й образного мислення, сформувати навички дослідницької поведінки, розвинути життєтворчий потенціал. Лише за такого розвитку кожна дитина відповідно до своїх особистих властивостей і здібностей знайде себе і самореалізується (Радченя, 2020: 181–185).

Виокремлено психолого-педагогічні *особливості розвитку творчого потенціалу молодших школярів*, такі як: розвинена творча уява, скерована на створення нових образів; здатність до моделювання нових оригінальних об'єктів і ситуацій; підвищена сенситивність до нового, здатність надавати новим знанням емоційного забарвлення, виявляти естетичні почуття у процесі пізнання; відмінна пам'ять, що є запорукою ефективного творчого мислення (В. Андреев, В. Кан-Калик, В. Риндак, Е. Фромм та ін.). Для розвитку творчого потенціалу молодших школярів слід використовувати на заняттях у початковій школі засоби арт-терапії.

З'ясовано, що арт-терапія у психолого-педагогічних дослідженнях розглядається з різних позицій: як напрям, форма або метод (Т. Кісельова, Л. Осадчук); як творча діяльність, гармонізація і загальне оздоровлення особистості (В. Беккер-Глош); як набір емпіричних прийомів, інноваційна технологія (А. Грішина, Л. Лебедева, М. Наумбург, Л. Повстан, О. Смілянець, О. Сорока та ін.).

Поняття «*арт-терапія*» визначено як інноваційну освітню технологію розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами музичного, художнього, хореографічного та народного мистецтва, а саме малюнком, музикою, казкою, танцем, грою тощо. Зроблено висновок, що арт-терапія є простором для творчих пошуків вчителя,

оскільки сприйняття й обробка образної інформації мають однакову цінність і взаємодоповнюють одна одну. Засоби арт-терапії сприяють формуванню особистості молодшого школяра, його світогляду, життєвих стратегій і сценаріїв, навчаючи дитину творити життя власноруч.

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що арт-терапія має важливе значення для молодших школярів, особливо для тих, котрі не можуть «виговоритися», бо їм висловитися у творчості набагато простіше. Фантазії, що зображають на папері, полегшують вербалізацію переживань. Малювання, як і сновидіння, знімає бар'єр «егоцензури», яка ускладнює словесний вияв конфліктних несвідомих елементів (М. Беляєва, А. Копитін, Л. Осадчук, О. Сорока та ін.) (Беляєва, 2014: 6–12).

З'ясовано, що зазначені проблеми можна з успіхом компенсувати за допомогою арт-терапії, залучаючи учнів молодших класів до активної участі в різноманітних видах арт-терапевтичної діяльності – малюванні, ліпленні, виготовленні художніх виробів тощо (Сорока, 2008).

Доведено, що головною характеристикою арт-терапії є інтегративність, оскільки у структурі арт-терапевтичного заняття можуть бути використані гра, музика, казка тощо.

До засобів арт-терапії віднесено:

– *піскову терапію* – можливість створення (малювання) анімаційних сюжетів за допомогою піску, яка сприяє самовираженню особистості молодшого школяра, розкриває його творчі здібності;

– *казкотерапію*, що сприяє подоланню у дітей високого рівня тривожності, різноманітних страхів, агресії, адаптує їх до шкільного колективу. Суть засобу казкотерапії у тому, що казка у доступній формі пояснює, що добре, а що погано, вона вигадується вчителем для учня, урахувавши його особливості (головний герой казки схожий на молодшого школяра, він переживає такі самі проблеми й емоції, змагається зі своїм страхом) (Тарарина, 2018). Занурюючись у казку, дитина переборює у собі невпевненість, лінь, небажання пізнавати нове та розвивати свої здібності;

– *музикотерапію*, яка сприяє загальному розвитку молодшого школяра, покращенню його моторики, стимуляції ефективності розумової праці, пізнавальної діяльності, розвитку почуттів, уваги та пам'яті, творчому й емоційному розвитку, оскільки музика є універсальною силою, що діє на особистість комплексно незалежно від віку, освіти чи соціального статусу;

– *танцювально-рухову терапію*, яка використовується вчителем для розвитку соціальної, когнітивної, емоційної та фізичної сфери молодшого школяра. Заняття з танцювально-рухової терапії дозволяють дітям відчути гармонію частин тіла, розвиває креативність, додає впевненості в житті, покращує самопочуття і настрої;

– *кінотерапію*, яка сприяє самопізнанню і розкриттю внутрішніх резервів молодших школярів, ефективній саморегуляції;

– *фототерапію*, спрямовану на творче самовираження, самопізнання, соціалізацію та емоційно-чуттєве виховання молодшого школяра. Фототерапія має на меті роботу учнів із готівими матеріалами, або створенням ексклюзивних авторських світлин (Тарарина, 2013).

Установлено, що визначені засоби арт-терапії мають свої особливості, характеризуються внутрішньою спорідненістю, прагнуть до взаємодоповнення, скеровані на розвиток творчого потенціалу молодшого школяра, бо через малюнки, казки, танці, фотографії арт-терапія дає вихід внутрішнім конфліктам і сильним емоціям, прибирає страх, сприяє розумінню власних почуттів і переживань, підвищує самооцінку, розслаблює, знімає напругу і допомагає в розвитку творчих здібностей (Руденька, 2013: 85–89). Дитина висловлює свій емоційний стан і почуття за допомогою пластиліну, малюнка, фотографії, перегляду фільмів, складання казок, конструювання з природних матеріалів тощо. Дуже добре поєднувати засоби арт-терапії: спиратися на вербальний рівень (працювати з казками, фільмами), продовжувати на невербальному рівні (малюнок, пластилін, колаж, оригамі) та фінішувати знову на вербальному рівні (обговорення новітньої практики).

Доведено, що арт-терапію можна адаптувати до педагогічної практики. Зокрема, вчитель початкової школи може використовувати її без участі психолога або соціального педагога для розвитку творчого потенціалу молодших школярів за умови відповідної підготовки.

На підставі аналізу праць О. Волик, О. Жукової, Л. Колбіної, Н. Колесник, Н. Олефіренко, О. Олійник, Н. Павленко, О. Сороки, Л. Хомич визначено суть *підготовки майбутніх учителів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії* як складник професійно-педагогічної підготовки, яка передбачає формування мотивів і потреб, опанування знаннями, уміннями та навичками, розвиток професійних і особистісних якостей, творчого мислення.

Обґрунтовано, що результатом підготовки майбутніх учителів до розвитку творчого потенціалу

молодших школярів засобами арт-терапії є відповідна *готовність*, яку в дослідженні на основі аналізу наукових джерел (М. Бубнова, В. Гриньова, М. Д'яченко, О. Жерновникова, О. Кучерявий, В. Моляко, Л. Хомич та ін.) визначено як стійку інтегративну особистісно-професійну здатність майбутнього вчителя, що характеризується наявністю мотивації та потреб до розвитку творчого потенціалу молодших школярів, набутими знаннями, уміннями та навичками, передбачає його творчий саморозвиток, самореалізацію та рефлексію (Сорока, 2008: 6).

У *структурі* готовності майбутніх учителів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії виокремлено взаємопов'язані компоненти – мотиваційно-ціннісний, змістовий, процесуальний, особистісно-рефлексійний, при визначенні *змісту* яких було враховано освітньо-кваліфікаційну характеристику майбутніх учителів, а також психолого-педагогічні особливості їхнього професійного розвитку.

*Мотиваційно-ціннісний* компонент готовності майбутніх учителів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії визначається наявністю у студентів мотивації та потреб до розвитку творчого потенціалу молодших школярів; *змістовий* – охоплює сукупність знань, необхідних майбутньому вчителю для ефективного розвитку творчого потенціалу молодших школярів; *процесуальний* – базується на комплексі застосування вмінь і навичок, що забезпечують оптимізацію освітнього процесу початкової школи у досліджуваному аспекті; *особистісно-рефлексійний* компонент розкривається через становлення майбутнього фахівця як особистості, здатність його до професійної рефлексії.

Цілеспрямоване наповнення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи творчим компонентом із метою їхнього професійного розвитку засобами арт-терапії базується на введенні у процес підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня дисципліни за вибором «Розвиток творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії» для освітньої програми за спеціальністю 013 «Початкова освіта та арт-терапія». Названа дисципліна рекомендована для викладання на III курсі факультету початкового навчання.

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Розвиток творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії» є технологія використання арт-терапевтичних методик учителем початкових класів у процесі розвитку творчого потенціалу учнів.

Мета навчальної дисципліни: сформувати готовність майбутніх учителів початкових класів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів шляхом використання арт-терапевтичних методик.

Основними завдання навчальної дисципліни є:

- формування у здобувачів вищої освіти уявлення про сутність, закономірності й етапи розвитку творчого потенціалу молодших школярів;
- оволодіння арт-терапевтичними методиками роботи з молодшими школярами;
- формування здатності адекватно оцінювати, аналізувати та прогнозувати можливі варіанти розв'язання різноманітних життєвих ситуацій;
- формування здатності здійснювати корекцію емоційного стану молодших школярів із використанням арт-терапевтичних методик.

Очікувані програмні результати навчання за навчальної дисципліни «Розвиток творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії»:

- демонструвати уміння креативно вирішувати проблеми та приймати інноваційні рішення, застосовувати творчі здібності до формування нових ідей;
- уміти застосовувати основні форми, види та методи арт-терапії в педагогічних дослідженнях;
- здатність застосовувати методики арт-терапії щодо виявлення труднощів, проблем, конфліктних ситуацій у початковій школі.

**Структура навчальної дисципліни.** На вивчення навчальної дисципліни відводиться 3 кредити ЄКТС 90 год (табл. 1).

Практичне заняття № 1 на тему: «Теоретичні основи арт-терапії та творчого потенціалу молодших школярів» розкриває такі завдання для здобувачів освіти, як історія розвитку арт-терапії; сутність поняття «арт-терапія», значення; арт-терапія й арт-педагогіка: особливості.

Друге практичне заняття на тему: «Види арт-терапії та їхній вплив на розвиток творчого потенціалу молодших школярів» спрямоване на з'ясування здобувачами вищої освіти основних напрямів використання арт-терапії; видів арт-терапії та поліфункціональності.

У ході практичного заняття № 3 на тему: «Типи та структура арт-уроків у початковій школі» студенти ознайомляться із різними типами уроків як однією із форм арт-терапії, наприклад, уроком, що включає форми арт-терапії у педагогічну діяльність учителя; уроком, який включає форми арт-терапії у діяльність учнів. Також значна увага буде приділена структурі арт-уроків (театралізованого, діалогу культур, заочній подорожі, уроку-п'єси, уроку-концерту тощо).

Таблиця 1

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин				
	денна форма				
	усього	у т. ч.			
л		п	лаб	інд	с.р.
<b>Змістовий модуль 1. Арт-терапія та її можливості у ході розвитку творчого потенціалу молодших школярів</b>					
Тема 1.1. Теоретичні основи арт-терапії та творчого потенціалу молодших школярів	9	2	2		5
Тема 1.2. Види арт-терапії та їхній вплив на розвиток творчого потенціалу молодших школярів	9	2	2		5
Тема 1.3. Типи та структура арт-уроків у початковій школі	9	2	2		5
Разом за змістовим модулем 1	27	6	6		15
<b>Змістовий модуль 2. Арт-терапевтичні методики у роботі з молодшими школярами та їхні характеристики</b>					
Тема 2.1. Ізотерапія	11	2	2		7
Тема 2.2. Бібліотерапія	10	2	2		6
Тема 2.3. Піскова терапія	10	2	2		6
Тема 2.4. Казкотерапія	11	2	2		7
Тема 2.5. Лялькотерапія	10	2	2		6
Тема 2.6. Ігротерапія	11	2	2		7
Разом за змістовим модулем 2	63	12	12		39
Усього:	90	18	18		54

Практичне заняття № 4 на тему: «Ізотерапія» допоможе студентам розібратися із засобами ізотерапії, специфікою ізотерапії у роботі з молодшими школярами; використанням авторських технік ізотерапії у початковій школі («Акватипія» О. Тараріної, «Живи дім» Н. Кедрової, «Моя родина в образі кольорів» Л. Лебедевої, обговорення дитячих малюнків за В. Оклендером тощо) (Тарарина, 2013).

Наступне заняття № 5 на тему: «Бібліотерапія» присвячене окресленню сутності поняття «бібліотерапія», його значенню; типології ефектів і функцій бібліотерапії (таких як інформаційна, освітня, дзеркальна, ідентифікаційна, естетична, релаксаційна). Також студенти ознайомляться із бібліотерапевтичною літературою для читачів-дітей.

Тема «Піскова терапія» покликана схарактеризувати сутність поняття «піскова анімація», визначити його значення; види пісочниць (юнгіанську, світову, інтерактивну) та кінетичний пісок. Особливої уваги заслуговує використання авторських технік піскової терапії у початковій школі («Робота з манкою» за О. Тараріною, «Великі фігури» за О. Мілютиною) (Тарарина, 2013).

Практичне заняття № 7 на тему: «Казкотерапія» розкриє види та жанри казок; форми роботи з казками; алгоритм і написання терапевтичної казки. Здобувачі вищої освіти будуть намагатися відчути силу казкотерапії й особливості складання казок молодшими школярами та дорослими («Створення медитативної казки» за О. Тарарі-

ною, створення групової казки А. Бреусенко-Кузнецов) (Тарарина, 2013; Тарарина, 2018).

Наступне практичне заняття присвячене темі «Лялькотерапія», у ході якого здобувачі вищої освіти дізнаються про типи ляльок і функції лялькотерапії; відкриють можливості використання авторських технік лялькотерапії у початковій школі («Лялька-маріонетка», «Лялька-дзвіночок», «Лялька-мотанка» за О. Тараріною) (Тарарина, 2013; Тарарина, 2018).

Останнє практичне заняття на тему «Ігротерапія» дозволить виокремити специфіку ігрової терапії у роботі з молодшими школярами, завдання; схарактеризувати різні типи ігор і методи ігротерапії (активний, пасивний, звільнюючий, структурований, терапію стосунків).

Вважаємо за доцільне в межах експерименту «Школа професійного зростання» (День у школі), який триває на факультеті початкового навчання (Спеціальність 013 Початкова освіта) з 2016 р., використовувати завдання для здобувачів освіти дисципліни за вибором «Розвиток творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії» під час відвідування закладів загальної середньої освіти (Filatova, 2020: 451–462).

**Висновки.** Отже, сьогодні виникла нагальна потреба запровадження в освітній процес початкової школи нових методик заохочення, стимулювання, активізації молодших школярів. Одним із методів такої роботи є арт-терапія, що полягає у розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами музичного, художнього,

хореографічного та народного мистецтва. Відповідно, є необхідність у розширенні змісту професійної підготовки вчителя початкових класів, який покликаний формувати мотиви та потреби, опанувати знання, уміння та навички, розвивати професійні й особистісні якості, творче мислення.

З метою поглиблення знань про розвиток творчого потенціалу учнів початкової школи доцільно ввести навчальну дисципліну «Розвиток творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії», яка пропонується до дисциплін вільного вибору здобувачів вищої освіти. Він мав на меті: сформувати готовність майбутніх учителів почат-

кових класів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів шляхом використання арт-терапевтичних методик, що забезпечить надалі його ефективну роботу.

Одержані теоретичні та практичні результати становлять основу для подальшого її вивчення в аспекті розробки навчально-методичного супроводу процесу підвищення кваліфікації учителів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії; здійснення ґрунтовного аналізу зарубіжного досвіду формування у майбутніх учителів готовності до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беляєва М. Арт-педагогіка для вчителя. *Освіта України*. 2014. № 1–2. С. 6–12.
2. Луїніна В. Ю. Розвиток творчого потенціалу вчителя в умовах Центру освітніх інновацій інституту післядипломної педагогічної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2016. 336 с.
3. Радченя І. В. Формування життєвотворчого потенціалу молодшого школяра через навчально-творчу діяльність. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27. Т. 4. С. 181–185.
4. Руденка Т. М. Професійна підготовка майбутніх фахівців мистецького напрямку засобами арт-педагогіки як науково-теоретична проблема. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. Вип. 1 (67). С. 85–89.
5. Сорока О. В. Арт-терапія в соціальній сфері : курс лекцій / Тернопіль, ТДПУ, 2008. 86 с.
6. Тарарина Е. Практикум по арт-терапии: шкатулка мастера Элтон-2, 2013. 160 с.
7. Тарарина Е. Практикум по арт-терапии в работе с детьми. АСТАМИР-В, 2018. 256 с.
8. Filatova L., Tkachenko L., Kupina I. Educational discipline “pedagogical skills” as the direction of the project implementation “school of professional growth” (day at school) Theory and Practice of Future Teacher’s Training for Work in New Ukrainian School : monograph / Edit. I. F. Prokopenko, I. M. Trubavina. Prague, OKTAN PRINT s.r.o., 2020. P. 451–462.

### REFERENCES

1. Bieliaieva M. Art-pedahohika dlia vchytelia [Art pedagogy for teachers]. *Osvita Ukrainy*. 2014. № 1–2. S. 6–12. [in Ukrainian].
2. Lunina V. Yu. Rozvytok tvorchoho potentsialu vchytelia v umovakh Tsentru osvitykh innovatsii instytutu pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity [Development of creative potential of a teacher in the conditions of the Center of educational innovations of the institute of postgraduate pedagogical education]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Derzhavnyi vyshchyi navchalnyi zaklad “Universytet menedzhmentu osvity” Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy. Kyiv, 2016. 336 s. [in Ukrainian].
3. Radchenia I. V. Formuvannia zhyttievotvorchoho potentsialu molodshoho shkoliara cherez navchalno-tvorchu diialnist [Formation of life-creating potential of junior schoolchild through educational and creative activity] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 2020. Vyp. 27. T. 4. S. 181–185. [in Ukrainian].
4. Rudenka T. M. Profesiina pidhotovka maibutnykh fakhivtsiv mystetskoho napriamu zasobamy art-pedahohiky yak naukovy-teoretychna problema. [Professional training of future specialists in the field of art by means of art pedagogy as a scientific and theoretical problem]. *Visnyk Zhytomirskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 2013. Vyp. 1 (67). S. 85–89. [in Ukrainian].
5. Soroka O. V. Art-terapiia v sotsialnii sferi: kurs lektsii [Art therapy in the social sphere]. Ternopil, TDPU, 2008. 86 s. [in Ukrainian].
6. Tararina E. Praktikum po art-terapii: shkatulka мастера [Workshop on art therapy in working with children]. Elton-2, 2013. 160 s. [in Russian].
7. Tararina E. Praktikum po art-terapii v rabote s detmi [Workshop on art therapy in working with children]. ASTAMIR-V, 2018. 256 s. [in Russian].
8. Filatova L., Tkachenko L., Kupina I. Educational discipline “pedagogical skills” as the direction of the project implementation “school of professional growth” (day at school) Theory and Practice of Future Teacher’s Training for Work in New Ukrainian School: monograph. Edit. I. F. Prokopenko, I. M. Trubavina. Prague, OKTAN PRINT s.r.o., 2020. P. 451–462. [in English].

УДК 378.14

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-32>

**Тетяна ФІЛІМОНОВА,**  
 orcid.org/0000-0002-6722-6333

кандидат педагогічних наук,  
 доцент кафедри початкової освіти

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського  
 (Миколаїв, Україна) [tatiana.filimonova15@gmail.com](mailto:tatiana.filimonova15@gmail.com)

## КЕЙС-ТЕХНОЛОГІЇ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглядається актуальна в сучасних інноваційних умовах проблема впровадження інтерактивного навчання в практику закладів вищої освіти. Розглянуто поняття інтерактивного навчання, інтерактивних технологій навчання, подана характеристика популярних в умовах педагогічних інновацій інтерактивна технологія навчання, виділено переваги та недоліки інтерактивного заняття.

Зазначено, що перебудова методичної підготовки у ЗВО передбачає розробку інноваційних технологій навчання, орієнтованих на професійний розвиток. Першочергову роль у досягненні поставлених цілей відіграють активні й інтерактивні форми та методи навчання. При активному навчанні студент більшою мірою є суб'єктом навчальної діяльності, ніж при пасивному навчанні.

Центральне місце в статті відведено аналізу кейс-технологій в освітньому процесі. Визначено види кейс-технологій, охарактеризовано деякі з них.

Особливий вид методу аналізу конкретних ситуацій становить метод «кейс-стаді». Визначено, що результатом використання «кейс-стаді» є не тільки отримані знання, а й сформовані навички професійної діяльності, професійно-значущі якості особистості. Використання методу «кейс-стаді» особливо цінно при вивченні тих розділів навчальних дисциплін, де необхідно здійснити порівняльний аналіз і де немає однозначної відповіді на поставлене запитання, а є кілька наукових підходів, поглядів, точок зору. Розкрито роль учасника «кейс-стаді» (викладача, студента) до заняття, під час заняття, після заняття.

Зазначено, що інтерактивні методи навчання й освітні технології спрямовані передусім на підвищення власної активності здобувачів освіти і їх мотивації до навчально-професійної діяльності. Вони дають змогу перейти від пасивного засвоєння знань студентами до їх активного застосування в модельних або реальних ситуаціях професійної діяльності, що, безумовно, підвищує якість підготовки майбутніх фахівців.

**Ключові слова:** активні методи навчання, інтерактивне навчання, інтерактивні методи, кейс-технології, метод аналізу конкретних ситуацій (АКС), ситуаційна вправа, ситуаційне завдання, кейс-стаді.

**Tetiana FILIMONOVA,**

orcid.org/0000-0002-6722-6333

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Primary Education

V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University

(Mykolaiv, Ukraine) [tatiana.filimonova15@gmail.com](mailto:tatiana.filimonova15@gmail.com)

## CASE TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

The article considers the problem of introduction of interactive learning in the practice of higher education institutions, which is relevant in modern innovative conditions. The concept of interactive learning, interactive learning technologies is considered, the characteristic of interactive learning technology popular in the conditions of pedagogical innovations is given, the advantages and disadvantages of interactive employment are allocated.

It is noted that the restructuring of methodological training in free economic education involves the development of innovative learning technologies focused on professional development. Active and interactive forms and methods of teaching play a primary role in achieving the set goals. In active learning, the student is more a subject of educational activity than in passive learning.

The central place in the article is given to the analysis of case technologies in the educational process. The types of case technologies are defined, some of them are characterized.

A special type of method of analysis of specific situations is the method of "case study". It is determined that the result of using the "case study" is not only the acquired knowledge, but also the formed skills of professional activity, professionally significant personality qualities. The use of the method of "case study" is especially valuable in the study of those sections of disciplines where it is necessary to carry out comparative analysis, and where there is no unambiguous

answer to the question, but there are several scientific approaches, views, points of view. The role of the participant of the "case study" (teacher, student) before the lesson, during the lesson, after the lesson is revealed.

It is noted that interactive teaching methods and educational technologies are aimed primarily at increasing the own activity of students and their motivation for educational and professional activities. They allow to pass from passive mastering of knowledge by students to their active application in model or real situations of professional activity that, certainly, raises quality of preparation of future experts.

**Key words:** active teaching methods, interactive learning, interactive methods, case technologies, method of analysis of concrete situations (ACS), situational exercise, situational task, case study.

**Постановка проблеми.** Сучасний освітній процес в Україні стрімко розвивається. На зміну теоретичному підходу приходять практико-орієнтований підхід, спрямований на результати освітнього процесу. Це, у свою чергу, призводить до постановки проблеми технологій і методів навчання, за допомогою яких практико-орієнтований підхід буде досягатися.

Першочергову роль у досягненні поставлених цілей відіграють активні та інтерактивні форми й методи навчання.

При активному навчанні студент більшою мірою є суб'єктом навчальної діяльності, ніж при пасивному навчанні, вступає в діалог із викладачем, бере активну участь у пізнавальному процесі, виконуючи творчі, пошукові, проблемні завдання (Ступина, 2009).

Перебудова методичної підготовки у ЗВО передбачає розробку інноваційних технологій навчання, орієнтованих на професійний розвиток. Ми вважаємо, що перспективними у цьому контексті є кейс-технології.

**Аналіз досліджень.** Теоретичні основи кейс-технологій розкрито в наукових працях О. Долгокурова, Є. Михайлової, І. Катериняка, В. Лободи, К. Меер, Ю. Сурміна, О. Сидоренка, А. Фурди, В. Чуба та ін.

Використанню кейс-методу в навчальному процесі присвячено дисертації А. Деркача, О. Єгорової, К. Красикової, О. Шевченко, І. Шумової. Застосування кейс-технологій у професійній підготовці майбутніх педагогів висвітлено в публікаціях І. Андріаді й С. Тьоміної, О. Колесникової, С. Ковальової, Т. Кошманової, С. Мамаєвої, І. Осадченко, О. Смолянінової, В. Штейнберга тощо.

**Мета статті** полягає в обґрунтуванні необхідності застосування кейс-технологій у підготовці майбутніх учителів початкової школи.

**Виклад основного матеріалу.** Активні методи навчання дають змогу успішно формувати:

- здатність пристосовуватися в групі;
- розвиває вміння встановлювати особисті контакти, обмінюватися інформацією;
- готовність взяти на себе відповідальність за діяльністю групи;

– здатність висувати й формулювати нові ідеї, проекти;

– готовність йти на виправданий ризик і приймати нестандартні рішення;

– уміння уникати попередніх помилок і прорахунків;

– здатність чітко й переконливо викладати свої думки;

– здатність передбачати наслідки кроків, що робляться;

– уміння ефективного управління своєю діяльністю й часом.

Інтерактивні методи (від англ. Interaction – взаємодія, вплив один на іншого) – методи навчання, засновані на взаємодії здобувачів освіти між собою.

Інтерактивне навчання – це «навчання, побудоване на взаємодії здобувача освіти з навчальним оточенням, навчальним середовищем, що є місцем здобуття досвіду»; «навчання, яке засноване на психології людських взаємин і взаємодій»; «навчання, що розуміється як спільний процес пізнання, де знання видобувається в спільній діяльності через діалог, полілог» (Ступина, 2009: 7).

Навчання з використанням інтерактивних освітніх технологій передбачає відмінну від звичної логіку освітнього процесу, а саме: не від теорії до практики, а від формування нового досвіду до його теоретичного осмислення через застосування.

Т. Паніна та Л. Вавилова (Панина, 2008) виділяють такі загальні результати й ефекти інтерактивного навчання:

1. Інтерактивні методи навчання дають змогу інтенсифікувати процес розуміння, засвоєння і творчого застосування знань при вирішенні практичних завдань.

Ефективність забезпечується за рахунок більш активного включення здобувачів освіти в процес не тільки отримання, а й безпосереднього («тут і зараз») використання знань. Якщо форми й методи інтерактивного навчання застосовуються регулярно, то в студентів формуються продуктивні підходи до оволодіння інформацією, зникає страх висловити неправильне припущення (оскільки помилка не тягне за собою

негативної оцінки) і встановлюються довірчі відносини з викладачем.

2. Інтерактивне навчання підвищує мотивацію і залучення учасників у рішення обговорюваних проблем, що дає емоційний поштовх до подальшої пошукової активності учасників, спонукає їх до конкретних дій, процес навчання стає більш осмисленим.

3. Інтерактивне навчання формує здатність мислити неординарно (власне бачення проблемної ситуації) та виходити з неї; обґрунтовувати свої позиції, свої життєві цінності; розвиває такі риси, як вміння вислуховувати іншу точку зору, вміння співпрацювати, вступати в партнерське спілкування, виявляючи при цьому толерантність і доброзичливість щодо своїх опонентів.

4. Інтерактивні методи навчання дають змогу здійснити перенесення способів організації діяльності, отримати новий досвід діяльності, її організації, спілкування, переживань. Інтерактивна діяльність забезпечує не тільки приріст знань, умінь, навичок, способів діяльності й комунікації, а й розкриття нових можливостей навчання, що є необхідною умовою для становлення та вдосконалення компетентностей через включення учасників освітнього процесу в осмислене переживання індивідуальної та колективної діяльності для накопичення досвіду, усвідомлення й прийняття цінностей.

5. Використання інтерактивних технологій навчання дає змогу здійснювати контроль за засвоєнням знань і умінь, застосовувати отримані знання, вміння й навички в різних ситуаціях більш гнучким і гуманним способом.

6. Результат для конкретного здобувача освіти: досвід активного засвоєння навчального змісту у взаємодії з навчальним оточенням; розвиток особистісної рефлексії; освоєння нового досвіду навчальної взаємодії, переживань; розвиток толерантності.

7. Результат для навчальної мікрогрупи: розвиток навичок спілкування та взаємодії в малій групі; формування ціннісно-орієнтаційної єдності групи; заохочення до гнучкої зміни соціальних ролей залежно від ситуації; прийняття моральних норм і правил спільної діяльності; розвиток навичок аналізу й самоаналізу в процесі групової рефлексії; розвиток здатності вирішувати конфлікти, здатності до компромісів.

8. Результат для системи «викладач – група»: нестандартне ставлення до організації освітнього процесу; багатовимірне освоєння навчального матеріалу; формування мотиваційної готовності до міжособистісної взаємодії не тільки в навчальних, а й у позанавчальних ситуаціях.

Термін «кейс» – з англ. «case» – «подія» або «ситуація», походить від лат. «casus» – форми латинського дієслова «cadere», що означає «падати». Тобто подія – це те, що падає, звалюється на нас» (Масалков, 2011).

До кейс-технологій належать (Современные образовательные технологии, 2011):

- метод ситуаційного аналізу;
- ситуаційні завдання та вправи;
- аналіз конкретних ситуацій (кейс-стаді);
- метод кейсів;
- метод інциденту;
- метод розбору ділової кореспонденції;
- ігрове проектування;
- метод ситуаційно-рольових ігор.

*Метод аналізу конкретних ситуацій* (далі – АКС). Під конкретною ситуацією розуміється подія, яка включає в себе протиріччя (конфлікт) або виступає в протиріччі з навколишнім середовищем. Як правило, ці ситуації характеризуються невизначеністю, непередбачуваністю появи та являють собою порушення або відхилення в соціальних, економічних, організаційних, педагогічних, виробничих і технологічних процесах. Однак метод АКС може включати й ситуації, у яких наявний позитивний приклад або досвід, вивчення й запозичення якого призводить до підвищення якості виробничої та громадської діяльності.

У процесі вирішення конкретної ситуації студенти використовують свій досвід та отримані знання, застосовують у навчальній аудиторії ті способи, засоби й критерії аналізу, які здобуті ними в процесі попереднього навчання.

Для аналізу можуть бути запропоновані такі типи ситуацій (Ступина, 2009):

- 1) ситуація – ілюстрація (демонструє закономірності, механізми, наслідки);
- 2) ситуація – проблема (опис реальної проблемної ситуації, вирішення якої необхідно знайти, або зробити висновок про його відсутність);
- 3) ситуація – оцінка (опис положення, вихід із якого вже знайдений, необхідно критично проаналізувати прийняте рішення);
- 4) ситуація – вправа (звернення до спеціальних джерел інформації, літератури, довідниках).

*Ситуаційні вправи.* В основі іншого різновиду кейс-технологій також лежить конкретна ситуація. Однак матеріал у ній підкріплений результатами спеціальних досліджень, формами статистичної звітності й іншою інформацією.

Опис ситуації може містити дані, які на перший погляд не мають прямого стосунку до рішення, але саме з них потрібно виділити найважливіші, пріоритетні для прийняття рішення.



*Ситуаційне завдання* відрізняється від конкретної ситуації за кількома ознаками (Панфилова, 2009):

- більш чітка постановка завдання як із якісного, так і з кількісного поглядів;
- аналіз реальних даних конкретної організації при нестачі вихідної інформації для імітації непевного характеру діяльності;
- необхідність виконати розрахунки (економічні, математичні, технічні тощо);
- подання результату рішення у вигляді кількісних показників, графіків, формул, графічно зображених структур;
- багатоваріантність можливих рішень.

Особливий вид методу аналізу конкретних ситуацій становить метод «кейс-стаді».

Кейс-стаді – це вид навчального заняття, що поєднує в собі кілька методів (самостійна робота з науковою літературою, навчальною інформацією, документами; аналіз конкретних ситуацій; мозковий штурм; дискусія; метод проектів тощо) і форм (практичного заняття, семінару, ділової або рольової гри тощо) навчання. Мова йде про такий вид аудиторного заняття, на якому студенти, попередньо вивчивши інформаційний пакет навчального матеріалу (кейс), ведуть колективний пошук нових ідей, а також визначають оптимальні шляхи, механізми й технології їх реалізації.

Використання методу «кейс-стаді» особливо цінно при вивченні тих розділів навчальних дисциплін, де необхідно здійснити порівняльний аналіз і де немає однозначної відповіді на поставлене запитання, а є кілька наукових підходів, поглядів, точок зору.

Результатом використання «кейс-стаді» є не тільки отримані знання, а й сформовані навички професійної діяльності, професійно-значущих якості особистості.

*Кейс-метод* як форма навчання й активізації навчального процесу дає змогу успішно формувати компетенції та вирішувати такі завдання (Панфилова, 2009: 11):

- студент повинен продемонструвати здатність мислити логічно, ясно й послідовно, а також розуміти сенс вихідних даних і припущених рішень;

- оперативно приймати рішення;
- відпрацьовувати вміння затребувати додаткову інформацію, необхідну для уточнення вихідної ситуації, тобто правильно формулювати питання «на розвиток», «на розуміння»;
- наочно представляти особливості прийняття рішення в ситуації невизначеності, а також різні підходи до розробки плану дій, орієнтованих на досягнення кінцевого результату;
- здобувати навички ясного й точного викладу власної точки зору в усній або в письмовій формах;
- виробляти вміння здійснювати презентацію, тобто переконливо підносити, обґрунтовувати й захищати свою точку зору;
- відпрацьовувати навички конструктивного критичного оцінювання точки зору інших;
- розвивати вміння самостійно приймати рішення на основі групового аналізу ситуації;
- формувати здатність і готовність до саморозвитку та професійного зростання на основі аналізу (рефлексії) своїх і чужих помилок, спираючись на дані зворотного зв'язку.

**Висновки.** Отже, інтерактивні методи навчання та освітні технології спрямовані передусім на підвищення власної активності здобувачів освіти і їх мотивації до навчально-професійної діяльності. Вони дають змогу перейти від пасивного засвоєння знань студентами до їх активного застосування в модельних або реальних ситуаціях професійної діяльності, що, безумовно, підвищує якість підготовки майбутніх фахівців.

Використання кейс-методу в підготовці майбутніх учителів початкової школи до інноваційної професійної діяльності є особливо значущим, оскільки його застосування в навчальному процесі вимагає максимального наближення здобувачів вищої освіти до реальних ситуацій професійної діяльності й прийняття адекватних рішень.

За допомогою кейс-методу майбутні викладачі мають можливість вивчати складні професійні питання, формувати вміння виділяти проблеми, аналізувати та розробляти програми дій, що дасть змогу в майбутньому виважено діяти в реальній ситуації.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Масалков И. К. Стратегия кейс-стади: методология исследования и преподавания : учебник для вузов. Москва : Академический Проект ; Альма Матер, 2011. 443 с.
2. Панина Т. С., Вавилова Л. Н. Современные способы активизации обучения : учебное пособие / под ред. Т. С. Паниной. 4-е изд., стер. Москва : Издательский центр «Академия», 2008. 176 с.
3. Панфилова А. П. Инновационные педагогические технологии : Активное обучение : учебное пособие. Москва : Издательский центр «Академия», 2009. 192 с.
4. Психолого-педагогическое сопровождение реализации инновационных образовательных программ / под ред. Ю. П. Зинченко, И. А. Володарской. Москва : Изд-во МГУ, 2007. 120 с.

5. Ситуационный анализ, или Анатомия Кейс-метода / под ред. Ю. П. Сурмина. Киев : Центр инноваций и развития, 2002. 286 с.
6. Современные образовательные технологии : учебное пособие / под ред. Н. В. Бордовской. 2-е изд., стер. Москва : КНОРУС, 2011. 432 с.
7. Ступина С. Б. Технологии интерактивного обучения в высшей школе : учебно-методическое пособие. Саратов : Издательский центр «Наука», 2009. 52 с.
8. Технологія тренінгу / упоряд : О. П. Главник, Г. М. Бевз ; за заг. ред. С. Д. Максименко. Київ : Главик, 2005. 112 с.
9. Хімчук Л. Використання педагогічних інтерактивних технологій у навчанні вчителів початкової школи. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 31. Том 4. С. 196–200. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/31.214362>.
10. Філімонова Т. Використання інтерактивних технологій навчання в процесі вивчення педагогічних дисциплін майбутніми фахівцями початкової освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 31. Том 4. С. 190–195. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/31.214360>.

## REFERENCES

1. Masalkov I. K. Strategiya kejs stadi: metodologiya issledovaniya i prepodavaniya [Case study strategy: research and teaching methodology]: uchebnik dlya vuzov. Moskva : Akademicheskij Proekt ; Al'ma Mater. 2011. 443 s. [in Russian].
2. Panina T. S., Vavilova L. N. Sovremenny'e sposoby` aktivizaczii obucheniya [Modern ways to enhance learning]: uchebnoe posobie / pod red. T. S. Paninoj. 4-e izd., ster. Moskva: Izdatel'skij cenztr «Akademiya». 2008. 176 s. [in Russian].
3. Panfilova A. P. Innovacionny'e pedagogicheskie tekhnologii: Aktivnoe obuchenie [Innovative pedagogical technologies: Active learning]: uchebnoe posobie. Moskva: Izdatel'skij cenztr «Akademiya». 2009. 192 s. [in Russian].
4. Psikhologo-pedagogicheskoe soprovozhdenie realizaczii innovacionny`kh obrazovatel'ny`kh programm [Psychological and pedagogical support for the implementation of innovative educational programs] / pod red. Yu. P. Zinchenko, I. A. Volodarskoj. Moskva: Izd-vo MGU. 2007. 120 s. [in Russian].
5. Situacionny`j analiz, ili Anatomiya Kejs-metoda [Situational Analysis, or Anatomy of the Case Method] / pod red. Yu. P. Surmina. Kiev : Cenztr innovacij i razvitiya. 2002. 286 s. [in Russian].
6. Sovremenny'e obrazovatel'ny'e tekhnologii: uchebnoe posobie [Modern educational technologies: a tutorial] / pod red. N. V. Bordovskoj. 2-e izd., ster. Moskva: KNORUS. 2011. 432 s. [in Russian].
7. Stupina S. B. Tekhnologii interaktivnogo obucheniya v vy'sshej shkole [Interactive learning technologies in higher education]: uchebno-metodicheskoe posobie. Saratov : Izdatel'skij cenztr «Nauka». 2009. 52 s. [in Russian].
8. Tekhnologhiiia treninhu [Training technology] / uporiad: O. P. Hlavnyk, H. M. Bevz; za zah. red. S. D. Maksymenko. Kyiv: Hlavnyk. 2005. s. 112 [in Ukrainian].
9. Khimchuk L. Vykorystannia pedahohichnykh interaktyvnykh tekhnologhii u navchanni vchyteliv pochatkovoї shkoly [The use of pedagogical interactive technologies in the teaching of primary school teachers]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 31. T. 4. 2020. ss. 196–200. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/31.214362> [in Ukrainian].
10. Filimonova T. Vykorystannia interaktyvnykh tekhnologhii navchannia v protsesi vyvchennia pedahohichnykh dystsyplin maibutnimy fakhivtsiamy pochatkovoї osvity [The use of interactive learning technologies in the process of studying pedagogical disciplines by future specialists in primary education]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 31. T. 4. 2020. ss. 190–195. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/31.214360> [in Ukrainian].

**Інна ФОРОСТЮК,**

*orcid.org/0000-0001-8691-3203*

кандидат педагогічних наук, доцент,  
доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування  
Національного університету харчових технологій  
(Київ, Україна) [ingaborge@ukr.net](mailto:ingaborge@ukr.net)

## ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

У статті проаналізовані методичні аспекти викладання іноземних мов у закладах вищої освіти й можливість використання сучасних он-лайн ресурсів і технологій у дистанційний період і під час змішаного навчання. На думку авторів, питання впровадження інноваційних методів у вищій освіті України з урахуванням зазначених форм навчання є найбільш актуальним. Серед теоретичних і практичних підходів до вирішення зазначених проблем важливими й недостатньо розробленими, на думку авторів, є питання формування та підтримки мотивації студентів до результативного вивчення іноземних мов на заняттях у дистанційному форматі. Зазначаються чинники, які впливають на результат вивчення студентами іноземних мов при дистанційній роботі, виділяються проблеми, які стоять на заваді очікуваному результату, надаються приклади сайтів і платформ, які допомагають викладачам організувати навчання всіх видів мовленнєвої діяльності он-лайн. Зазначаються відмінності в роботі порівняно з аудиторними заняттями.

Авторами також описані результати он-лайн опитування студентів щодо їхнього ставлення до вивчення іноземних мов дистанційно, цікавих для них видів робіт під час цієї форми навчання. Окремі питання стосувалися особистої думки респондентів щодо видів робіт або організаційних моментів, які їм особливо сподобалися й не сподобалися при такій формі навчання. Зроблено висновок щодо основних аспектів роботи на он-лайн заняттях з іноземної мови у ЗВО при дистанційному та змішаному навчанні й перспектив досліджень у цих напрямках. Зазначається, що викладачі можуть успішно вирішити проблеми методичного, організаційного та психологічного характеру, пов'язані з навчанням у новому форматі. Існують, однак, чинники, які заважають використовувати на повну потужність он-лайн можливості: недостатнє технічне оснащення навчальних закладів, посилене навантаження на викладачів. Також зазначається, що студенти зацікавлені не тільки в дистанційних заняттях, а й в аудиторному спілкуванні. Змішане навчання виглядає перспективним, оскільки охоплює як сучасні технологічні можливості, так і традиційні підходи до навчального процесу.

**Ключові слова:** дистанційне навчання, змішане навчання, методика, ресурс, іноземні мови.

**Inna FOROSTIUK,**

*orcid.org/0000-0001-8691-3203*

Ph. D. in Pedagogy, Associate Professor,  
Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Professional Purposes  
National University of Food Technologies  
(Kyiv, Ukraine) [ingaborge@ukr.net](mailto:ingaborge@ukr.net)

## TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF DISTANCE AND BLENDED LEARNING

The article analyzes the methodological aspects of teaching foreign languages in higher education institutions and the possibility of using modern online resources in the distance period and in the blended learning system. According to the authors the issues of introducing innovative methods in higher education in Ukraine are the most relevant when we take into account the above mentioned forms of education. Among the theoretical and practical approaches to solve these problems important and insufficiently developed, in the opinion of the authors, are the ones about formation and maintenance of students' motivation to study of foreign languages at distance learning lessons effectively. The article identifies the factors that affect the result of learning foreign languages by students at distance work, highlights the problems that stand in the way of the expected result, it also provides the examples of sites and platforms that can help teachers organize learning all kinds of speech activities online. The differences in work compared to classroom activities are mentioned.

The authors also describe the results of an online survey of students about their attitude to learning foreign languages remotely, the types of activities they liked during this form of education. Some questions concerned the personal opinion of the respondents about the types of work and organizational aspects that they particularly liked and did not like in this

*form of training. There was made a conclusion about the main aspects of work at online foreign language classes in distance and blended learning and prospects for research in these areas. It is noted that teachers can successfully solve the problems of methodological, organizational and psychological nature associated with learning in a new format. There are, however, factors that prevent the full use of online opportunities: insufficient technical equipment of educational institutions, and increased workload on teachers. It is also mentioned, that students are interested not only in distance learning, but also in classroom communication. Blended learning looks promising because it covers both modern technological capabilities and traditional approaches to the learning process.*

**Key words:** distance learning, blended learning, methods, resource, foreign languages.

**Постановка проблеми.** Період дистанційної форми навчання, у якому зараз вимушено знаходяться заклади вищої освіти, виявився складним випробуванням для викладачів і студентів. Розглядаючи наслідки закриття очного викладання в навчальних закладах, ЮНЕСКО назвала низку наслідків цього періоду для середніх шкіл, частину з яких можна розглядати й щодо закладів вищої освіти. Серед них такі, як стрес для викладачів, соціальна ізоляція, труднощі з вимірюванням і перевіркою засвоєння знань, проблеми, пов'язані зі створенням, підтримкою та покращенням дистанційного навчання (UNESCO, 2020). «Більшість цих наслідків можуть бути релевантними також і для закладів вищої та професійно-технічної освіти» (Когут, 2020). Сюди можна додати ті проблеми, які стали більш виразними в результаті різкої зміни способів викладання, а саме: недостатнє володіння цифровими навичками (як серед викладачів, так і студентів), недосконалість методик викладання при зміні способу спілкування зі студентами, питання академічної доброчесності (Совсун, 2020). Водночас будь-яка різка зміна соціальних умов призводить до того, що з часом проблеми, які стали очевидними, перетворюються на нові можливості та шляхи для викладачів і студентів.

Тому в умовах вимушеного дистанційного навчання питання впровадження інноваційних методів у вищій освіті України з урахуванням дистанційного та змішаного навчання є найбільш актуальним. Потребують ретельного вивчення й обґрунтування з науково-практичного погляду такі теми, як зміст форм навчання, нові методи й технології викладання іноземних мов, їх особливості для закладів вищої освіти.

**Аналіз досліджень.** Аналіз наукових статей останнього періоду показав, що дистанційне навчання та методи, які застосовуються під час такої роботи, привертають значну увагу дослідників. Технології дистанційного навчання та їх застосування у вищій школі розглядають такі дослідники, як Ю. Бистрова, О. Воронкін, А. Заболотський, І. Хрін. В. Логвіненко зосереджує увагу на можливостях платформи MOODLE. Імплементацію технологій змішаного навчання при викла-

данні іноземних мов у вищій школі аналізують О. Ковальчук, О. Смаль, Т. Максимчук, В. Мізюк. Освітній простір смарт-суспільства розглядають В. Воронкова й О. Кивлюк. І. Когут. Вони розглядають використання смарт-технологій у контексті навчання іноземних мов, зокрема вебінари, соціальні мережі, вікі й підкасти (Воронкова, Кивлюк, 2017: 89). Ю. Назаренко, О. Сирбу аналізують проблеми та наслідки пандемії в освіті.

Серед теоретичних і практичних підходів до вирішення зазначених проблем, на нашу думку, важливими й недостатньо розробленими є питання формування та підтримки мотивації студентів до результативного вивчення іноземних мов на заняттях у дистанційному форматі, щоб студенти, знаходячись на відстані від викладача, були зацікавлені не просто провести час за екраном ноутбука або смартфона, а й запам'ятати нову інформацію, відпрацювати нові знання та вміння з іноземної мови. Питання підтримки мотиваційного складника й зацікавленості як у результаті, так і в процесі вивчення іноземної мови потребує розробки відповідних методик, які повинні містити цікаві та продумані завдання, що дають можливість для творчого розвитку студентів, результативного відпрацювання матеріалу та об'єктивного тестування рівня засвоєння пройдених тем.

**Метою статті** є презентація результатів опитування студентів стосовно їх ставлення до процесу викладання іноземної мови в університетах під час дистанційного періоду, до форм роботи, які були б їм цікаві й надалі у можливий період змішаного навчання. Нами також представлено низку доступних для ефективної роботи викладачів он-лайн ресурсів, які допоможуть формувати навички іншомовної комунікації, підготувати ефективні вправи для занять з іноземної мови у ЗВО під час дистанційного викладання та змішаного навчання.

**Виклад основного матеріалу.** Проблеми, які виділилися найгостріше під час вимушеного карантину, а відтак дистанційного викладання предметів, аналізуються багатьма спеціалістами. Найбільш гострими із цих проблем можна назвати вміння викладачів і студентів застосовувати цифрові навички для навчання, необхідні методики

викладання знаходяться початковому ступені розвитку, підвищене навантаження на викладачів, академічна доброчесність (дистанційна освіта спрямовує яскраве світло на цю проблему), слабка автономія ЗВО, загострення гендерних проблем (більше навантаження в цій ситуації несуть жінки) (Совсун, 2020). Однак подібні проблеми є водночас поштовхом до розвитку для подальшої роботи при змішаній формі навчання, яка, вочевидь, приходить на зміну очній.

«Змішане навчання є підходом, педагогічною й технологічною моделлю, методикою, що поряд із он-лайн технологіями спирається також і на безпосередню взаємодію між студентами та викладачами в аудиторії» (Рекомендації, 2020: 22). Теоретичні дослідження й практичні розвідки стосовно дистанційної та змішаної форми навчання на цей момент є надзвичайно актуальними, про що свідчать статистичні дані Google Trends. У лютому – березні 2020 року вищою була популярність пошукового теми «дистанційна освіта». Зацікавленість темою «змішане навчання» різко піднялася в серпні, перед початком 2020–2021 навчального року, і продовжує залишатися на досить високому рівні.

У рекомендаціях МОН щодо впровадження змішаного навчання в закладах передвищої та вищої освіти зазначається, що, окрім переваг у вивченні певних дисциплін, такий тип навчання дасть змогу забезпечити:

- узгодження змісту освітніх програм;
- постійний моніторинг якості освіти;
- демонстрацію окремих курсів потенційним вступникам;
- можливу комерціалізацію навчального контенту (Рекомендації, 2020: 5).

Як ми бачимо, формується думка, що змішане навчання надалі стане найбільш результативним і затребуваним засобом навчання у сфері освіти, водночас частково переходить у комерційну площину.

Викладання іноземної мови при використанні дистанційного складника в процесі змішаного навчання суттєво виграє, оскільки до рук творчого викладача потрапляє інструмент із широкими можливостями. На результат навчання впливає наявність комп'ютерної грамотності у викладачів, уміння підготувати потрібні матеріали, підібрати цікавий контент, правильно використати наявні програми. Тобто виходить на перший план і водночас починає вирішуватися одна з важливих проблем, яку зазначають дослідники, – цифрова грамотність викладачів і студентів. Викладач ставить основну мету – донести матеріал цікаво і

зрозуміло, за можливості оформити його так, щоб студент мав змогу попрактикуватися он-лайн, прослухати необхідний аудіоматеріал, надати відповіді на поставлені запитання, міг практикувати усне мовлення. Студенти, у свою чергу, знаходяться в умовах, коли необхідно швидко розбиратися в технічних принципах роботи і включатися в навчальний процес, самостійно знайти й опрацювати додатковий матеріал. Можливість організувати подібну діяльність забезпечують різні навчальні платформи. Більшість ЗВО використовує платформи MOODLE, Google Class. Задіяні також такі сервіси, як ZOOM, Google Meet тощо. У короткі строки викладачам довелося опанувати можливості різноманітних наявних навчальних платформ, іноді комбінувати їх для досягнення мети заняття.

Навчання читання, аудіювання, говоріння та письма он-лайн дещо відрізняється від того ж процесу в аудиторії, однак воно також може бути результативним. При навчанні говоріння (за умов використання відео) викладач може бачити й чути студентів так само, як і в аудиторії, але виправлення помилок доводиться відкладати на момент, коли студент закінчує виступ, адже він зазвичай не може вчасно почути виправлене слово чи фразу. Викладачу необхідно записувати помилки студентів і проводити обговорення чи пояснення пізніше. Викладач може також використовувати чат або жести, що, як показала практика, є досить результативним. Однак можливість студентам записати себе й прослухати результат або навіть перезаписати для покращення остаточної «версії» – це цікаві й корисні можливості, які відкривають нам Інтернет ресурси. ZOOM також дає чудову можливість розвести пари або маленькі групи студентів у різні зали (breakout rooms), що дає можливість водночас готувати діалоги або обговорювати дискусійні теми. Викладач, у свою чергу, може відвідувати групи, слухати й допомагати у виконанні завдань.

Навчання читання на заняттях он-лайн є таким само ефективним, як і під час аудиторних зустрічей. Ситуація при викладанні он-лайн навіть краща, тому що є можливість поширити текст на екран для всіх студентів одразу, унаслідок чого зникає ситуація відсутності підручника. Викладач виділяє необхідні для прочитання частини тексту. Переклад тексту сьогодні замінюють он-лайн перекладачі, якими студенти, особливо з низьким рівнем володіння іноземною мовою, постійно користуються. Подобається це викладачам чи ні, але це ситуація, якої нам не змінити. Тому зрозуміло, що переклад сьогодні не є важливим завдан-

ням, розуміння тексту перевіряється додатковими питаннями, виконаннями завдань до змісту тексту, підбором синонімів, вивченням і контролем лексичних одиниць професійного спрямування. Тут можуть допомогти платформи для вивчення лексики, наприклад Quizlet (<https://quizlet.com/>). Однак завдання з використанням вправ, які пропонує Quizlet, краще давати з обмеженням часу або під час аудиторної роботи, щоб зменшити можливість електронного перекладу.

Процес навчання аудіювання при використанні дистанційних технологій також отримує широкі можливості. Викладач, використовуючи, наприклад, ZOOM, може включити для прослуховування аудіо- або відеофайл усім студентам, не застосовуючи додаткового обладнання. Необхідно лише правильно поширити звук, що потребує уваги при підключенні. Наявність доступу до Інтернету при аудиторних заняттях – необхідна умова.

При навчанні письма викладачу доводиться досить творчо підходити до завдань, робити інтегровані заняття, давати такі завдання, щоб наприкінці необхідність написання висновку або кінцевої ідеї виявилось логічним продовженням попередньої дискусії. Підготовка подібних завдань вимагає додаткової роботи, але цей вид діяльності важливий особливо, наприклад, у діловій мові. Тут можуть допомогти Google Docs, такі як питання з відкритою відповіддю, що використовується в анкетуванні, яке насправді може бути звичайним есе або формальним/неформальним листом. Студенти можуть писати його одночасно за обмежений період часу, і викладач отримує відповіді, які після заняття перевіряє. Таке одночасне виконання письмового завдання в обмежений термін знижує можливість для студентів скопіювати відповідь з Інтернету.

Суттєву допомогу в розширенні знань щодо різноманітних он-лайн інструментів надають дистанційні курси для викладачів, наприклад, Cambridge Assessment English запропонували курси FutureLearn – безкоштовний практикум із дистанційного навчання, компанія Coursera безкоштовно відкрила свої курси викладачам і студентам ЗВО, інші навчальні організації також проводять вебінари, під час яких викладачі отримують корисні поради стосовно викладання іноземних мов он-лайн. Вони демонструють слухачам можливості використання таких ресурсів, як, наприклад, інтерактивні дошки Miro (<https://miro.com/>) і Padlet (<https://uk.padlet.com/>). На них можна викладати матеріал, працювати з ним у реальному часі. Студенти можуть спільно розробляти та демонструвати проекти й презентації.

Досить багато ресурсів існує для запису висловлювань, розповідей іноземною мовою. Найлегший спосіб, яким постійно користуються студенти сьогодні в розмовах між собою, – просто записати монолог у будь-якому месенджері та надіслати викладачу. Разом із тим можна використовувати для запису власного голосу або озвучування проєктів Voicespice, Speakpipe voice-recorder, Padlet. Так, на допомогу викладачу прийшли ресурси, які дають змогу урізноманітнити завдання, зробити їх цікавими й охопити, працюючи навіть дистанційно, усі види мовленнєвої діяльності.

При вивченні країнознавчих тем продуктивним ресурсом для викладачів і студентів може стати Google Maps, за допомогою якого можна робити невеличкі екскурсії тими містами, які вивчаються на заняттях. Те, що Лондон – столиця Великої Британії, тепер можна не тільки почути, а й побачити, «походити» його старовинними вуличками й оглянути сучасні хмарочоси Сіті.

Отже, ми бачимо, що існують багато он-лайн ресурсів, які зручно використовувати під час дистанційного навчання та які, у свою чергу, зберігатимуть усі свої переваги і при змішаному навчанні, перетворюючи для викладачів ті проблеми, з якими ми стикнулися на початку цього складного періоду навчання, на корисні й цікаві можливості.

Нами проведено опитування серед студентів університетів стосовно їхнього ставлення до дистанційних занять з іноземної мови. В опитуванні брали участь студенти денних відділень Національного університету харчових технологій (Київ), Києво-Могилянської академії, університету державної фіскальної служби (Ірпінь). Усього в опитуванні взяло участь 50 здобувачів. 74% із опитованих – студенти перших курсів, по 12% – другого та третього курсів і невеликий відсоток – третьокурсників. Приблизно однакова частина опитованих, 34%, під час дистанційного навчання на карантині більше працювали, ніж це було до його початку, 30% використовували час для додаткового навчання й стільки ж студентів більше відпочивали. Тобто вимушений дистанційний період давав можливість студентам урізноманітнити свою діяльність, можливість заробити тим, кому це потрібно, й опанувати додаткові знання тим, кому це цікаво.

Сьогодні здобувачі вже розібралися з тим, як працювати під час дистанційного періоду, і тому на питання «Після карантину як би Вам більше хотілося б вивчати іноземну мову?» варіант відповіді: «змішано: частина занять в аудиторіях, частина дистанційно» – обрали 52% респондентів,

тобто більшість опитуваних. Аудиторні та дистанційні заняття обрала приблизно однакова кількість – 32 і 34% відповідно (давалася можливість вибрати кілька варіантів).

Одне з питань стосувалося цікавих для студентів видів робіт, які їм пропонувалися викладачами під час дистанційних занять з іноземної мови (респонденти мали можливість дати кілька відповідей). Найбільшу кількість відсотків набрала робота з фільмами іноземною мовою (72%) і графічні завдання он-лайн (62%). Заняття з викладачем також набрали 60%, що говорить про необхідність живого спілкування з викладачем, коли є можливість задати питання й одразу отримати відповідь, пояснення незрозумілих моментів, мовну практику, у якій викладач іноземної мови відіграє основну роль, можливість презентацій і запису відеопроєктів обрала 38% і 14% відповідно.

У відкритих питаннях стосовно пояснень, що саме й чому сподобалося на заняттях у цей період, у відповідях часто згадувалася відсутність необхідності витратити час на дорогу, можливість обирати зручний час для навчання (тобто поєднати його з роботою), можливість обирати свій темп для навчання. Багато відповідей стосувалося того, що матеріал викладався цікаво, викладачі швидко реагували на запитання, допомагали в складних ситуаціях. Спілкування з викладачем особливо необхідно для підвищення мотивації студентів до навчального процесу. Рекомендації МОН щодо впровадження змішаного навчання також наголошують на тому, що якщо викладач регулярно знаходиться «на зв'язку» зі студентами, відповідає на питання, є модератором навчання, то це значно підвищує активність самих студентів (МОН, 2020: с. 41).

Тестова форма перевірок завдань також сподобалася здобувачам, однак у спілкуванні з представниками іншої сторони процесу – викладачами – часто можна почути нарікання, що під час виконання подібних он-лайн тестів порушується питання академічної доброчесності. Якщо здобувач зацікавлений тільки в отриманні оцінки, а не перевірки реального стану знань, він може легко набрати бали, використавши допомогу сторонньої людини. Викладачам іноземної мови в цій ситуації доводиться переглядати підхід до тестів, оскільки зрозуміло, що звичайний студент буде користуватися доступними засобами, які пропонує Інтернет. Тому можна організувати тестування, наприклад, у певний час для всієї групи,

збільшувати кількість варіантів завдань. Змішана форма викладання дасть можливість проводити підсумкові тести в аудиторіях. Тому питання мотивації та організації достовірної перевірки знань при дистанційній або змішаній формах навчання залишаються, на нашу думку, особливо актуальними.

Серед відповідей студентів на останнє питання анкети про те, що не сподобалося в цей період, лідером відповідей було недостатнє спілкування з викладачем. Це підтримує ідею необхідності саме змішаної форми навчання, коли суто технічні моменти студент може зробити на платформі сам, але спілкування в аудиторії буде залишатися важливим та обов'язковим компонентом. На нашу думку, це особливо стосується перших курсів, які міняють стиль навчальної роботи й потребують як організаційної, так емоційної та моральної допомоги з боку викладачів.

**Висновки.** Отже, дистанційне навчання, а в перспективі й змішана форма є на сьогодні викликом, із яким викладачі можуть упоратися. Існує низка проблем методичного, організаційного та психологічного характеру, які також доведеться вирішувати тим, у чиїх руках сьогодні освіта сучасної молоді. Для успішного просування вперед для викладачів ЗВО існує широкий вибір технічних можливостей: програм, платформ, ресурсів. Зацікавлений професіонал може знайти пояснення, практикуми та тренінги для опанування нових для нього інструментів. Звичайно, не все залежить від викладача. Велику роль відіграє технічне оснащення навчальних закладів, яке не завжди відповідає сучасним вимогам. Навантаження на викладачів також посилюється й залишається досить високим, що зумовлює зменшення зацікавленості в результаті, стрес, вигорання навіть найбільш креативних людей.

Студенти, як ми бачимо, знаходять багато цікавого й корисного в дистанційному навчанні, але потребують і «живого» спілкування в університетах, пояснення організаційних моментів, комунікації, відчуття студентського життя. Тому змішане навчання, яке починає впроваджуватися в закладах вищої освіти, вирішить цілу низку питань, що проявилися в період дистанційного навчання під час карантину. Але організація роботи в нових умовах вимагає методичних, організаційних і технічних змін. Ці питання потребують подальших досліджень і розробок.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Adverse consequences of school closures. *UNESCO* : веб-сайт. URL: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/consequences> (дата звернення: 01.02.2021).
2. Когут І., Назаренко Ю., Сирбу О. Коронавірус та освіта: аналіз проблем і наслідків пандемії. *CEDOS Аналітичний центр* : веб-сайт. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii> (дата звернення: 01.02.2021).
3. Совсун І. Шість проблем української вищої освіти, які виявив карантин. *Вища освіта в Україні. ОсвітаUA* : веб-сайт. URL: <https://osvita.ua/vnz/74767/> (дата звернення: 30.01.2021).
4. Воронкова В., Кивлюк О. Людина у освітньому просторі smart-суспільства. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems*. 2017. № 10–11. С. 88–95. URL: [http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17103/1/Voronkova\\_Kyvlyuk.pdf](http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17103/1/Voronkova_Kyvlyuk.pdf) (дата звернення: 30.01.2021).
5. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти. *МОН* : веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2020/zmyshene%20navchanny/zmishanonavchannia-bookletsreads-2.pdf> (дата звернення: 30.01.2021).

## REFERENCES

1. Adverse consequences of school closures // UNESCO [in English].
2. Kohut I., Nazarenko Yu., Syrbu O. Coronavirus ta osvita: analiz problem i naslidkiv pandemii. [Coronavirus and Education: analysis of problems and consequences of pandemic]. *CEDOS analytical centre* [in Ukrainian].
3. Sovsun I. Shist problem ukrainskoi vyshchoi osvity, yaki vyjavyv karantyn. [Six problems that quarantine discovered]. *High education in Ukraine. Osvita UA* [in Ukrainian].
4. Voronkova V., Kyvliuk O. Liudyna u osvithnomu prostori smart-suspilstva. [A man in an education space of smart-society]. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems*. 2017. № 10–11. P. 88–95 [in Ukrainian].
5. Rekomendatsii shchodo vprovadzhennia zmishanoho navchannia u zakladakh fakhovoi peredvyshchoi ta vyshchoi osvity. MON. [Recomendathion on introduction of blended learning to the institutions of pre-high and high education] [in Ukrainian].



УДК 37

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-34>

**Зоряна ХАЛО,**

*orcid.org/0000-0002-0545-6547*

*кандидат педагогічних наук, доцент,*

*доцент кафедри мовної та міжкультурної комунікації*

*Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

*(Дрогобич, Львівська область, Україна) zosja.79@ukr.net*

**Ірина ВОЛОШАНСЬКА,**

*orcid.org/0000-0002-4045-1231*

*кандидат педагогічних наук,*

*доцент кафедри мовної та міжкультурної комунікації*

*Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

*(Дрогобич, Львівська область, Україна) irynavoloshanska@rambler.ru*

## **ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

*У статті проаналізовано особливості професійної компетентності педагога як складника професійної підготовки фахівця, охарактеризовано основну мету професійної освіти на сучасному етапі розвитку суспільства; висвітлено різні підходи до визначення сутнісної характеристики професійної компетентності, її компонентний склад; узагальнено структуру професійної компетентності, зокрема професійну рефлексію, соціальну перцепцію та лінгвістичний складник; визначено суть і специфіку формування професійної компетентності педагога засобами інформаційно-комп'ютерних технологій навчання, указано на можливості успішного застосування новітніх методів навчання на заняттях іноземної мови з метою розвитку й удосконалення навичок компетентності вчителя; досліджено внесок видатних вітчизняних і зарубіжних учених у розвиток професійної компетентності; розкрито зміст понять «компетенція», «компетентність», «професійно-комунікативна компетентність»; розглянуто структуру професійної компетентності, зокрема професійну рефлексію, соціальну перцепцію та лінгвістичний складник, її функціональні компоненти; опрацьовано велику кількість іншомовних джерел з проблеми вдосконалення професійної компетентності; показано важливість формування професійної комунікативної компетентності майбутніх учителів при вивченні іноземної мови; застосування інформаційно-комп'ютерних технологій сприяє більш активному та свідомому засвоєнню учнями знань з іноземної мови; проаналізовано комп'ютерні програми, які створюють позитивне ставлення учнів до навчального матеріалу; описано впровадження комп'ютерних технологій у навчальний процес, який дає змогу посилити внутрішню мотивацію до навчальної діяльності учнів на уроках іноземної мови; охарактеризовано навчальні та контролюючі програми, програми-тести, які стимулюють інтерес учнів до навчальної діяльності, сприяють формуванню логічного, творчого мислення, розвитку здібностей учнів.*

**Ключові слова:** *професійна компетентність, компетенція, педагог, метод, іноземна мова, навичка, новітні методи, комп'ютер, професійна рефлексія, інформаційні технології.*

**Zoryana KHALO,**

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,*

*Associate Professor at the Language and Intercultural Communication Department*

*Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*

*(Drohobych, Lviv region, Ukraine) zosja.79@ukr.net*

**Iryna VOLOSHANSKA,**

*Candidate of Pedagogical Sciences,*

*Associate Professor at the Language and Intercultural Communication Department*

*Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*

*(Drohobych, Lviv region, Ukraine) irynavoloshanska@rambler.ru*

## THE FORMATION OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF A TEACHER IN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE BY MEANS OF INFORMATION AND COMPUTER TECHNOLOGIES

*In the article we analyze the peculiarities of professional competence of a teacher as a component of professional training of a specialist, characterize the main purpose of professional education at the present stage of the society development; different approaches to determining the essential characteristics of professional competence, its component composition are highlighted; the structure of professional competence is generalized, in particular professional reflection, social perception and linguistic component; the essence and specifics of the formation of professional competence of a teacher by means of information and computer technologies of teaching are defined, possibilities of successful application of the latest methods of teaching at foreign language lessons with the aim of development and improvement of the skills of the competence of a teacher are specified; the contribution of outstanding domestic and foreign scientists to the development of professional competence has been studied; the meaning of the concepts "competency", "competence", "professional-communicative competence" is revealed; the structure of professional competence is considered, in particular professional reflection, social perception and linguistic component, its functional components; a great number of foreign sources of information on the problem of improving professional competence are worked out; the importance of the formation of professional communicative competence of future teachers at learning a foreign language is shown. The use of information and computer technology contributes more active and conscious assimilation of knowledge of a foreign language by pupils; computer programs that create a positive attitude of pupils to the learning material are analyzed; we also describe the introduction of computer technologies into the learning process that enables to enhance the internal motivation to pupils' learning activities in foreign language lessons; we characterize training and control programs, test programs, which stimulate pupils' interest to learning activities, promote the formation of logical, creative thinking, development of pupils' abilities.*

**Key words:** professional competence, competency, teacher, method, foreign language, skills, latest methods, computer, professional reflection, information technologies.

**Постановка проблеми.** Запити сучасної школи вимагають суттєвого перегляду завдань вищої професійної педагогічної освіти. Як одне з найважливіших висунуто завдання формування вчителя нового типу, що володіє високим науково-методичним потенціалом: уже недостатньо пов'язувати його професійне навчання з накопиченням психолого-педагогічних і предметно-методичних знань і вмінь. Сучасна школа потребує не просто фахівця, який добре знає методичні рекомендації та вміє ними користуватися, а професіонала, здатного грамотно реагувати на мінливі умови, у яких протікає його діяльність, адекватно оцінювати навчальну ситуацію, вирішувати численні практичні завдання, пов'язані з навчанням і вихованням школярів. Отже, мова йде про особливу якість педагога, про його «професійну компетентність», складниками якої є спеціальні професійні та ключові (базові) компетенції.

Оскільки в сучасному світі велике значення має інформація, можливість долучитися до різноманітних джерел, швидко й оперативно отримуючи знання з перших рук, має для педагога дуже велике значення. Це неможливо фахово зробити без знання іноземних мов.

Важливим питанням, однак, є не лише те, які компетенції набуває педагог у *результаті* навчання, а й те, які компетенції він набуває в *процесі* навчання. Зокрема, важливо знати, які компетенції він набуває в процесі вивчення іноземної мови.

Як й інші компетенції педагога, компетенції, які він набуває в процесі вивчення іноземної мови, мають відповідати вимогам сучасного світу, однією з характерних рис якого є науково-технічний прогрес, невід'ємним складником якого є інформаційно-комп'ютерні технології. Отже, компетенції сучасного педагога мають формуватися поряд з іншими засобами шляхом застосування інформаційно-комп'ютерних технологій, зокрема, при вивченні іноземної мови. Дослідженню цієї проблеми й присвячена стаття.

**Аналіз досліджень.** Праці науковців, що стосуються проблематики статті, належать до двох наукових напрямів: 1) до дослідження компетентного підходу (Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Кузьміна, Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Полуніна, В. Рибалка, В. Саюк, Х. Шарепенко та ін.); 2) до проблеми впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій у навчальний процес (Б. Беседіна, А. Веліховська, М. Головань, Ю. Горошко, В. Дровозюк, М. Жалдак, Т. Зайцева, В. Клочко, Н. Кульчицька, К. Ламонова, Ю. Лотюк, Н. Морзе, А. Олійник, К. Осенков, А. Пеньков та ін.). Тематики цих досліджень певною мірою перетинаються, але в них недостатньо уваги приділяється застосуванню інформаційно-комп'ютерних технологій для вивчення іноземної мови як засобу формування професійної компетентності педагога. Цією обставиною зумовлена мета статті.

**Мета статті** – розглянути особливості процесу формування професійної компетентності педа-

гога в процесі вивчення іноземної мови засобами інформаційно-комп'ютерних технологій.

Для цього нам треба з'ясувати таке; 1) що таке професійна компетентність педагога, 2) які засоби інформаційно-комп'ютерних технологій і як застосовуються при вивченні іноземної мови, 3) які складники професійної компетентності педагога формуються при вивченні іноземної мови.

**Виклад основного матеріалу.** Професійна компетентність – це найважливіша характеристика фахівця-педагога, який самостійно, відповідально, ефективно повинен виконувати обов'язки, пов'язані з навчанням людей. У результаті самостійної роботи компетентність поступово трансформується в професіоналізм, який є високою майстерністю, характеризує глибоке оволодіння спеціальністю, виражається в умінні творчо користуватися засвоєною в процесі навчання інформацією. Тільки саморозвиток, самоосвіта, саморух особистості можуть забезпечити цей перехід, оскільки ніколи жоден навчальний заклад не давав та й не може дати всіх знань, умінь і навичок, які потребує фахівець у роботі (Денисова, 2008: 20–27).

Під компетентністю в загальному сенсі розуміють особисті повноваження посадової особи, її кваліфікацію (знання, досвід), що дають змогу брати участь у розробці певного кола рішень або вирішувати самому питання завдяки наявності певних знань, навичок (Денисова, 2008: 26).

Незважаючи на достатню кількість досліджень природи компетентнісного підходу, видового різноманіття компетентностей, варто зазначити, що це питання знаходиться до теперішнього часу на стадії дискусії (Денисова, 2008: 23).

Хоча вивченням професійної компетентності займалися багато вчених, але в сучасній науковій літературі немає єдності у визначенні сутності цього поняття. У більшості джерел термін «компетентність» (від лат. *competens* – належний, здібний) зазвичай уживається стосовно осіб певного соціально-професійного статусу й характеризує ступінь відповідності їх розуміння, знань і вмінь реальному рівню складності виконуваних ними завдань і розв'язуваних проблем (Пометун, 2006: 65).

Компетенції не виключають знань, умінь і навичок, хоча й принципово відрізняються від них. Від знань вони відрізняються тим, що існують у вигляді діяльності, а не лише інформації про неї. Від умінь вони відрізняються тим, що можуть застосовуватися до вирішення різного роду завдань (мають властивість переносу). Від навичок – тим, що вони усвідомлені й не автома-

тизовані, що дає змогу людині діяти не тільки в типовій, а й у нестандартній ситуації. Без знань немає компетенції, але не всяке знання й не в усякій ситуації проявляє себе як компетенція (Зимняя, 2005: 22).

Ключові професійні компетенції – це здатність працівника вирішувати завдання, які постають перед ним у процесі професійної кар'єри та не залежать від професії або спеціальності (інваріантні щодо них). Ними повинен володіти кожен член суспільства, вони універсальні й застосовуються в найбільш різних ситуаціях.

Поняття «компетентність» включає не тільки когнітивний та операційно-технологічний складники, а й мотиваційний, етичний, соціальний і поведінковий. Воно включає результати навчання (знання та розуміння), систему ціннісних орієнтацій, звички тощо (Gavials, 1998: 64).

Як набуття такої компетентності педагогом сприяє вивченню ним іноземної мови засобами інформаційно-комп'ютерних технологій?

Для відповіді на це питання ми маємо спершу з'ясувати, які якості набуває людина при вивченні іноземної мови засобами інформаційно-комп'ютерних технологій, по-друге, які із цих якостей входять до списку якостей, що становлять професійну компетентність педагога (Gavials, 1998: 64).

Особливості вивчення іноземних мов засобами інформаційно-комп'ютерних технологій зумовлені, по-перше, особливостями комп'ютера як пристрою, запрограмованого з використанням цифрових технологій для вирішення різного роду завдань, по-друге, навичками людини, необхідними для використання комп'ютера й тих інформаційно-комп'ютерних технологій, які потрібні для досягнення мети, що полягає у вивченні іноземної мови (Морзе, 2008: 15).

Комп'ютер є інструментом, який може бути запрограмований на вирішення найрізноманітніших завдань. Можна сказати, що в певному сенсі він здатен імітувати величезну кількість компетентностей, тобто може бути застосований до дуже багатьох сфер людської діяльності (Морзе, 2008: 15) й, зокрема, до вивчення іноземних мов.

Оскільки знання принаймні однієї іноземної мови є в наш час неодмінною умовою компетентності педагога, набуття такого знання неодмінно входить до його підготовки як фахівця.

Вивчення іноземної мови вимагає від учня здійснення різноманітних процесів: читання, писання, запам'ятовування, слухання, розмови тощо. Усім цим різним видам людської діяльності

відповідають засоби, які можуть бути вміщені в один устрій – комп'ютер.

Але ці засоби мають різну структуру. Вивчаючи іноземну мову, педагог учиться працювати з різними комп'ютерними засобами, зокрема з комп'ютерними програмами.

Усе наявне програмне забезпечення можна поділити на такі види: комп'ютерні словники, електронні енциклопедії, програми комп'ютерного перекладу, автоматизовані навчальні курси з англійської мови, комп'ютерні мовні ігри, автоматизовані тестові системи (Морзе, 2008: 15).

Працюючи із цими програмами, учень учиться автоматизувати вирішення різних завдань, спрямованих на вироблення та вдосконалення в нього навичок, необхідних для вивчення іноземної мови за допомогою інформаційно-комп'ютерних технологій, наприклад, працює з комплексними документами, що включають у себе тексти, таблиці, схеми, малюнки тощо; працює з мультимедіа (аудіо- та відеофайлами тощо).

Вагоме значення має робота з Інтернетом, користування яким дає можливість користуватися сучасною літературою, дивитися фільми мовою, що вивчається, отримувати доступ до сайтів та онлайн курсів найкращих викладачів, спілкуватися з носіями мови тощо.

Розглянемо докладніше інформаційно-комп'ютерні технології й ті їх засоби, які застосовуються при вивченні іноземної мови.

Інформаційно-комп'ютерні технології – це сукупність методів, засобів і прийомів, використовуваних за допомогою комп'ютера для відбору, обробки, зберігання, подання, передавання різних даних і матеріалів, необхідних для підвищення ефективності різних видів діяльності. Саме завдяки інформаційно-комп'ютерним технологіям можна вирішувати низку завдань при вивченні іноземної мови (Warshauer, 1996: 3), наприклад:

1) формувати й удосконалювати вміння та навички читання, використовуючи безпосередньо матеріали інтернет-мережі різного рівня складності, що дає студенту змогу планувати свою навчальну діяльність, контролювати й регулювати її;

2) на основі автентичних звукових текстів удосконалювати вміння аудіювання;

3) поповнювати свій словниковий запас лексиною іноземної мови;

4) за допомогою тестів, у тому числі в режимі on-line, удосконалювати знання з граматики;

5) формувати навички мислення;

б) формувати навички спілкування шляхом використання іноземної, що дає змогу розширити коло спілкування (Капинус, 2012: 36).

Це досягається шляхом використання різного роду комп'ютерних програм, зокрема мультимедійних програм.

Мультимедіа – це взаємодія візуальних та аудіоефектів під керуванням інтерактивного програмного забезпечення з використанням сучасних технічних і програмних засобів, вони об'єднують текст, звук, графіку, фото, відео в одному цифровому поданні (Кужель, 2001: 136).

Мультимедійні програми надають доступ до різних видів умовного матеріалу: статей, художньої літератури, матеріалів інформаційних сайтів, словників тощо. Використовуючи такі програми, студент може сам обирати формат, спосіб і темп роботи з навчальним матеріалом. Це допомагає формуванню вміння знаходити оптимальний режим навчання залежно від особливостей учня (Кужель, 2001: 136).

**Висновки.** Результати здійснення навчального процесу з використанням сучасних комп'ютерних технологій при вивченні іноземної мови показують таке:

1) застосування інформаційно-комп'ютерних технологій сприяє більш активному та свідомому засвоєнню учнями знань з іноземної мови;

2) комп'ютерні програми створюють позитивне ставлення учнів до навчального матеріалу;

3) упровадження комп'ютерних технологій у навчальний процес дає змогу посилити внутрішню мотивацію до навчальної діяльності;

4) навчальні та контролюючі програми, програми-тести стимулюють інтерес учнів до навчальної діяльності, сприяють формуванню логічного, творчого мислення, розвитку здібностей учнів.

Отже, можна зробити висновок, що, працюючи за допомогою інформаційно-комп'ютерних технологій над вивченням іноземної мови, педагог набуває та вдосконалює свою педагогічну компетентність, невід'ємними складовими якої, окрім досягнення певного рівня знання цієї мови, є:

– здатність планувати свою трудову діяльність, контролювати й регулювати її, розуміння логіки рішень, у тому числі й нестандартних (креативність), гнучке теоретичне та практичне мислення;

– компетентність у досягненні мети, яка є важливим ресурсом успіху, прагнення до високої якості своєї роботи, упевненість у собі, оптимізм.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисова Ж. А. Мультимедийная презентация языкового материала как методический прием. *Иностранные языки в школе*. 2008. № 3. С. 20–27.
2. Зимняя И. А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования (теоретико-методологический подход)? *Высшее образование сегодня*. 2006. № 8. С. 21–26.
3. Капинус О. Л. Использование компьютерных программ для изучения английского языка в вузе. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN18/12kolmuv.pdf>.
4. Кужель О. М., Коваль Т. І. Використання персонального комп'ютера у вивченні іноземних мов. *Нові інформаційні технології навчання в навчальних закладах України* : науково-методичний збірник. Вип. 8 : Педагогіка / редкол. : І. І. Мархель (гол. ред.) та ін. Одеса, 2001. С. 242.
5. Морзе Н. В. Методика обучения информатике. *Учебная книга*. 2008. 196 с.
6. Николайко Е. З. Использование ИКТ на уроках английского языка. URL: <http://festival.1september.ru/articles/507487/>.
7. Пометун О. І. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти. *Рідна школа*. 2005. Січень. С. 65–69.
8. Gavialis B. Computers and the EFL Class: Their Advantages and Possible Outcome. *English Teaching Forum*. 1998. Vol. 35. № 4. 64 p.
9. Warshauer M. Computer Learning Networks and Student Empowerment. *System*. 1996. № 24. P. 1–14.

### REFERENCES

1. Deny`sova, Zh. A. (2007) Multymediynaiia prezentatsiia yazykovoho materyala kak metodycheskyi pryem [Multimedia presentation of language material as a methodical technique]. *Y`nostrannye yazyky` v shkole*. Vol 3, pp. 20–27 [in Russian].
2. Zy`mnyaya Y`.A. (2006) Kompetentnostnyi podkhod. Kakovo eho mesto v systeme sovremennykh podkhodov k problemam obrazovaniya? (teoretyko-metodolohycheskyi podkhod) [Competence approach. What is its place in the system of modern approaches to the problems of education? (theoretical methodological approach)]. Vol 8, pp. 21–26 [in Russian].
3. Kapynus O. L. (2009) Y`spol`zovany`e komp`yuternyx programm dlya y`zuchen`ya angly`jskogo yazyka v vuze. [The use of computer programs for learning English in higher educational establishment]. – *Rezhy`m dostupu: http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN18/12kolmuv.pdf* [in Russian].
4. Kuzhel` O.M. (2001) Vy`kory`stannya personal`nogo komp'yutera u vy`vchenni inozemny`x mov [Using a personal computer in learning foreign languages. New information technologies of training in educational institutions of Ukraine]. *Novi informacijni tehnologiyi navchannya v navchal`ny`x zakladax Ukrayiny`*: *Naukovo-metody`chny`j zbirny`k*. Vol 8: *Pedagogika/Redkol.: I.I. Marxel` (gol.red.) ta in.* Odesa. pp. 242 [in Ukrainian].
5. Morze N.V. (2008) Metody`ka obuchen`ya y`nformaty`ke [Methods of teaching computer science]. M.: *Uchebnaya kny`ga*. pp – p. 196 [in Russian].
6. Ny`kolajko E. Z. Y`spol`zovany`e Y`KT na urokax angly`jskogo yazyka [Use of ICT in English lesson] – *Rezhy`m dostupu: http://festival.1september.ru/articles/507487/* [in Russian].
7. Pometun. O.I. (2005) Kompetentnisny`j pidxid – najvazhly`vishy`j oriyenty`r rozvy`tku suchasnoyi osvity [Competence approach is the most important guideline of the development of modern educatio]. *Ridna shkola*. Sichen`. pp. 65–69 [in Ukrainian].
8. Gavalis B. (1998) Computers and the EFL Class: Their Advantages and Possible Outcome. *English Teaching Forum*, Vol. 35, pp. 63–64 [in English].
9. Warshauer M. (1996) Computer Learning Networks and Student Empowerment. *System*, Vol.24, pp. 1–14 [in English].

УДК 378.091.212:78.071.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-35>**Юлія ХАРЧЕНКО,***orcid.org/0000-0001-9020-3001**концертмейстер кафедри теорії і методики музичної освіти та хореографії  
Мелітопольського державного педагогічного університету**імені Богдана Хмельницького**(Мелітополь, Запорізька область, Україна) kharchenko\_yuliia@mdpu.org.ua*

## ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «МЕТОДОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ»

*У статті розглянуто методологічну культуру концертмейстера закладу вищої освіти. Підкреслено, що фундаментом методологічної культури концертмейстера закладу вищої освіти є філософські, психологічні, культурологічні, музично-педагогічні знання, методичні вміння та навички. У цьому контексті зроблено спробу теоретичного осмислення, уточнення сутності поняття «методологічна культура» як педагогічного феномена, здійснено системний аналіз різних трактувань цього поняття. Розглянуто проблему становлення методологічної культури концертмейстера закладу вищої освіти. З'ясовано, що проявом методичної культури концертмейстера є творче застосування фахівцем певних концепцій, форм і методів пізнання, прагнення до самоосвіти й саморозвитку. Виявлено, що складниками методологічної культури є орієнтація в наявних у педагогіці музичної освіти методологічних підходах, концепціях і теоріях; здатність виокремлювати й обґрунтовувати актуальність дослідницьких проблем; уміння виконувати дослідження відповідно до методологічних орієнтирів; уміння уявити результати дослідження. На основі аналізу психолого-педагогічних джерел доведено, що методологічна культура є важливим елементом професійної культури концертмейстера закладу вищої освіти, а її основними ознаками є здатність до глибокого вникнення в сутність мистецьких явищ; уміння визначати ключові суперечності розвитку сучасної мистецької освіти; осмислення та проектування індивідуальної стратегії методологічного пошуку; готовність до творчого застосування сучасних концепцій, підходів і методів пізнання. Визначено, що показниками методологічної культури концертмейстера є методологічні знання загальнонаукового, конкретно-наукового й технологічного рівнів; дослідницькі вміння та навички, обумовлені теоретичним і практичним досвідом; ціннісне ставлення до методологічної культури як невід'ємного об'єкта професійного саморозвитку. Зроблено висновок, що методологічна культура є провідною професійною цінністю, одним із чинників успішної професійної діяльності концертмейстера закладу вищої освіти.*

**Ключові слова:** *методологія, методологічна культура концертмейстера, структурні компоненти методологічної культури концертмейстера, показники методологічної культури концертмейстера закладу вищої освіти.*

**Yuliia KHARCHENKO,***orcid.org/0000-0001-9020-3001**Concertmaster at the Theory and Methodology of Music Education and Choreography Department**Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University**(Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine) kharchenko\_yuliia@mdpu.org.ua*

## THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ESSENCE OF THE CONCEPT “METHODOLOGICAL CULTURE OF THE CONCERT MASTER HIGHER EDUCATION INSTITUTION”

*The article considers the methodological culture of the accompanist of the institution of higher education. It is emphasized that the foundation of the methodological culture of the accompanist of the institution of higher education is philosophical, psychological, cultural, musical, and pedagogical knowledge, methodological skills, and abilities. In this context, an attempt was made to theoretically comprehend, clarify the essence of the concept of “methodological culture” as a pedagogical phenomenon, a systematic analysis of different interpretations of this concept. The problem of the formation of methodological culture of the accompanist of the institution of higher education is considered. It was found that the manifestation of the methodical culture of the accompanist is: the creative application of certain concepts, forms, and methods of cognition by the specialist, the desire for self-education, and self-development. It is revealed that the components of methodological culture are: orientation in the existing methodological approaches, concepts, and theories in the pedagogy of music education; ability to identify and substantiate the relevance of research problems; ability to perform research following methodological guidelines; ability to present research results. Based on the analysis of psychological and pedagogical sources, it can be argued that the methodological culture is an important element of*

*the professional culture of the accompanist of the institution of higher education, and its main features: the ability to deeply understand the essence of artistic phenomena; ability to identify key contradictions in the development of modern art education; comprehension and design of own strategy of methodological search; readiness for creative application of modern concepts, approaches and methods of cognition. It is proved that the indicators of the methodological culture of the accompanist are: methodological knowledge of general scientific, specific scientific, and technological levels; research skills due to theoretical and practical experience; valuable attitude to methodological culture as an integral object of professional self-development. It is concluded that the methodological culture is the leading professional value, one of the factors of the successful professional activity of the accompanist of a higher education institution.*

**Key words:** *methodology, methodological culture of the accompanist, structural components of the methodological culture of the accompanist, indicators of the methodological culture of the accompanist of the higher education institution.*

**Постановка проблеми.** Одним із визначальних чинників прогресу суспільства, покращення добробуту громадян, їхнього духовного та інтелектуального зростання вважають рівень розвитку освіти й науки. Цим визначається державна підтримка розвитку освіти й науки як джерел економічного зростання країни та невід'ємного складника її національної культури. Створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у галузі освіти, наукової й науково-технічної діяльності сприяє забезпеченню використання досягнень вітчизняної та світової науки відповідно до економічних, соціальних, культурних та інших потреб суспільства. Саме тому в сучасних освітніх реаліях професійна компетентність концертмейстера закладу вищої освіти, переорієнтація його свідомості на осмислення принципово нових вимог до професійної діяльності набуває особливого значення. Здатність концертмейстера щодо відповідності цим вимогам пов'язана саме з його особистісними якостями та має виключно суб'єктивний характер (Сисоєва, 2008: 69). Одним зі складників професійно-педагогічної культури концертмейстера, що дає змогу адаптуватися до реалій сьогодення, яке вимагає відповідати потребам і запитам суспільства, бути конкурентоспроможним на ринку освітніх послуг, є методологічна культура фахівця. Проблема становлення методологічної культури викладача, здатного самостійно конструювати простір своєї професійної діяльності, розглянута в багатьох роботах сучасних науковців, при цьому поняття «методологічна культура концертмейстера» нині досліджена недостатньо.

**Аналіз досліджень.** Питання методологічної культури з погляду культурології викладені в роботах І. Безуглова, В. Біблера, Н. Боритко, В. Загвязинського, П. Кабанова, А. Новикова, Ю. Сенько, М. Скаткіна, В. Сластьоніна. Питанням особистісно-діяльнісного підходу присвячені роботи Б. Ананьєва, О. Анісімова, Л. Виготського, І. Зимньої, М. Кагана, А. Леонтєва, С. Рубінштейна та ін. Становленню методологічної культури педагога-музиканта присвячені наукові праці

Е. Абдулліна. Найбільш системно сутність і зміст методології педагогіки досліджено академіком В. Краєвським, котрий визначає це поняття так: «Методологія педагогіки є системою знань про структуру педагогічної теорії, про принципи, підходи і способи отримання знань, а також система діяльності з отримання певних знань та обґрунтування програм, методів та оцінок якості науково-педагогічних досліджень» (Краєвський, 2006: 18). Отже, В. Краєвський виокремив два підходи методології педагогіки: «знанневий» і «діяльнісний». На цій підставі дослідник розрізняє методологічну культуру вчителя-практика й педагога-дослідника. Водночас В. Краєвський наголошує, що й учителі-практики, і педагоги-дослідники мають володіти загальними вміннями, а саме: знаходити педагогічну проблему й вирішувати її в певному педагогічному завданні, висувати гіпотезу та здійснювати уявний експеримент, визначати шляхи й етапи вирішення педагогічних проблем, узагальнювати отримані результати (Краєвський, 2006: 127). У дослідженні «Методологія освіти» О. Новиков, ґрунтуючись на визначенні методології як вчення про структуру й організацію теоретичної та практичної діяльності, розглядає окремо методологію науково-педагогічного дослідження й методологію практичної педагогічної (освітньої) діяльності. У структурі того чи іншого виду діяльності він виокремлює три етапи: етап проєктування, технологічний етап і рефлексивний етап (Новиков, 2006: 212–274). Отже, О. Новиковим реалізований діяльнісний підхід до визначення сутності і структури методології освіти та обґрунтований висновок, що підставами сучасної методології є філософсько-психологічна теорія діяльності, системний аналіз і наукознавство, що включає в себе гносеологію (теорію пізнання) і семіотику (науку про знання).

Діяльнісний підхід до визначення сутності й структури методологічної культури концертмейстера зумовлює необхідність звернутися до характеристики його професійної діяльності. Робота концертмейстера закладу вищої освіти характеризується поліфункціональністю діяльності: він

має досконало володіти музично-теоретичними знаннями, виконавською технікою; бути обізнаним у різних жанрах мистецтва: інструментальному, камерно-вокальному, хоровому, хореографічному; бути здатним до музично-творчої та науково-методичної діяльності. Фахова діяльність концертмейстера передбачає наявність таких професійних компетентностей:

– у галузі практичної діяльності: здатність застосовувати сучасні освітні методики й технології, зокрема мистецькі; здатність до розв'язання складних завдань і проблем, що передбачають здійснення інновацій у галузі мистецької освіти; здатність організувати співпрацю з викладачем і здобувачем вищої освіти; здатність інтегрувати знання із сучасної педагогіки та педагогіки мистецької освіти; здатність планувати власну професійну діяльність відповідно до сучасних вимог;

– у галузі науково-методичної діяльності: здатність використовувати систематизовані теоретичні та практичні знання для визначення й рішення дослідницьких завдань у галузі музичної освіти; здатність упроваджувати сучасні інноваційні технології та методики музичної педагогіки з урахуванням особливостей освітнього процесу, спрямованих на розвиток особистості здобувача вищої освіти.

Отже, сучасний концертмейстер є водночас суб'єктом практичної педагогічної (освітньої) і науково-методичної діяльності. Ця обставина зумовлює розгляд сутності, специфіки та змісту його методологічної культури більш детально.

**Мета статті** полягає в обґрунтуванні сутності й змісту методологічної культури концертмейстера закладу вищої освіти.

**Виклад основного матеріалу.** Поняття «методологія» в науковому середовищі вважається найбільш невизначеним. Під «методологією» розуміють раціонально-рефлексивну розумову діяльність, спрямовану на виявлення, вивчення, організацію, систематизацію та розвиток способів перетворення людиною дійсності – методів (раціональних дій, які необхідно вжити, щоб вирішити певне завдання або досягти певної мети). Щодо різних видів людської діяльності «методологію» розглядають у двох основних напрямках – теоретичному та практичному: з погляду теоретичного напрямку (орієнтованого на вирішення теоретичних завдань) методологію розуміють як вчення про методи пізнання і способи перетворення дійсності; з погляду практичного напрямку (орієнтованого на вирішення практичних завдань) методологію розуміють як сукупність систематизованих певним чином прийомів і способів організації

діяльності, які застосовують у будь-якій галузі наукового або практичного знання. До аналізу самого поняття «методологічна культура», його змісту, активного використання в науковій літературі звернулися порівняно недавно – наприкінці ХХ ст. Незважаючи на загальноживане поняття «методологічна культура», його зміст, сутність і місце в системі інших понять, як у філософії, так і в педагогіці залишається доволі відкритим. Першими його стали вживати науковці В. Загвязинський, Л. Микешина, А. Хачатурян та ін., котрі стверджують, що сучасний фахівець не може бути тільки виконавцем, він має бути творчою особистістю, уміти приймати рішення в нестандартних ситуаціях і нести за них відповідальність. Так, В. Загвязинський стверджує, що «практична діяльність є великим мистецтвом, у якому дуже багато залежить від Майстра, але в основі цього мистецтва мають бути наукові принципи, підходи, системи. Якщо вони виявлені, якщо вони використовуються, практика істотно вирає, зменшується ймовірність втрат і помилок. Протиставляти наукову теорію і практику (мистецтво) – все одно, що протиставляти теорію музики, музичну композицію, у кінцевому підсумку, музичну грамотність мистецтву виконання» (Загвязинський, 2006: 28–29). О. Бондаревська, О. Гребенюк, І. Ісаєв, М. Рожков, В. Слатьонін та ін. науковці розглядають методологічну культуру особистості у взаємозв'язку з її професійною культурою. О. Гребенюк відзначає, що «загалом індивідуальність дослідника має відрізнятися цілісністю, досить високим розвитком найважливіших якостей, що відображають особливості науково-дослідницької діяльності й визначають сутність методологічної культури фахівця» (Гребенюк, 2000: 98). У дисертаційному дослідженні В. Бойко методологічна культура представлена як рефлексія дослідницької діяльності педагога. В. Слатьонін, І. Ісаєв, Є. Шиянов та ін. методологічну культуру вважають компонентом професійно-педагогічної культури і професійної майстерності вчителя. Ці науковці визначили методологічну культуру як найвищий показник професіоналізму педагога: «Становлення методологічної культури ґрунтується на розумінні сутності методології пізнання й перетворення педагогічних процесів. Важливо подолати наявні уявлення про методологію як систему принципів, що належать лише до логіки наукового дослідження, розкрити їх значення для повсякденної практики навчання й виховання, удосконалення управління цілісним педагогічним процесом» (Слатьонін, 2013: 71). Схожої точки зору дотримується В. Краєвський,



який уважає методологічну культуру передумовою формування професіоналізму викладача, сутність якої полягає в засвоєнні й використанні особливих методологічних знань, необхідних для дослідження педагогічних явищ і подальшої розробки педагогічної теорії. Науковець стверджує, що «методологічна культура педагога-професіонала, до якої входять методологічна рефлексія, здатність до наукового обґрунтування, критичного аналізу і творчого застосування певних концепцій, форм і методів пізнання, управління, конструювання, не може бути передана лише сукупністю готових знань і приписів... Посилення методологічних основ професійної підготовки педагога, пов'язане з переходом від жорсткої нормативності до евристичності, прямо залежить від установки викладача на проблемність навчання, його науковий пошук» (Краєвський, 2006: 112). Акцентуючи увагу на професійну майстерність, С. Кульневич розглядає методологічну культуру «як особливий вид функціонування педагогічної свідомості, яка керує мисленням викладача й має на увазі наявність методологічних умінь цілепокладання, визначення провідних принципів, відбору та перебудови змісту, моделювання й конструювання умов і засобів, що сприяють формуванню та розвитку особистості учня» (Кульневич, 1997: 111). Деякі дослідники висловлювали ідею про існування методологічної культури у вигляді багаторівневого й багатокомпонентного утворення, яке пов'язано зі складним процесом формування особистості. Так, О. Ходусов уважає, що методологічна культура включає педагогічну філософію (переконання), розумову діяльність у процесі методологічної рефлексії (розуміння), особистісну свідомість (самосвідомість), детерміновану властивостями інтегральної індивідуальності. Не менш важливою характеристикою методологічної культури вчителя, за ствердженням О. Ходусова, є «усвідомлення значення методології в професійно-особистісному зростанні; ставлення до методології; наявність практичного використання методології в професійній діяльності» (Ходусов, 1997: 118). П. Кабанов розглядав методологічну культуру як структуру, що включає педагогічні, загальнонаукові та філософські знання, особливі вміння й навички, які полягають у здатності визначати, створювати різнобічні форми діяльності (Кабанов, 1999: 62–68). На думку Г. Валеева, методологічна культура вчителя – це «культура мислення, заснована на методологічних знаннях, уміннях, навичках, здатності до рефлексії, наукового обґрунтування, критичного осмислення визначених концепцій,

творчого застосування форм і методів пізнання, управління та конструювання» (Валеев, 2001: 20). Інші науковці поняття «методологічна культура» застосовують стосовно певних властивостей особистості. У цьому випадку освоєні методологічні знання фахівець використовує для творчого перетворення педагогічної дійсності. Цікавою вважається думка про сутність методологічної культури О. Орлова, який закликає до розвитку педагогічного мислення як необхідності суб'єктивного, авторського розуміння педагогічних явищ. Дослідник стверджує, що виникнення нових ідей у певних проблемних ситуаціях, уміння викладача здійснювати методологічний пошук, його здатність до виявлення змісту, мети, ідей педагогічних явищ є шляхом для особистісного саморозвитку (Орлов, 2001: 165). Отже, вищевикладене дає змогу дійти такого висновку: поняття «методологічна культура», наповнюючись певним педагогічним змістом, стає доволі значущим явищем у саморозвитку особистості концертмейстера. Е. Абдулін розглядає методологічну культуру як інтегративну властивість особистості, що відображає якість освоєних ним методологічних знань, потребу в удосконаленні цих знань і використанні їх для творчого перетворення практичної дійсності. Учений стверджує, що у власному професійному саморозвитку педагог-музикант має вчитися досліджувати самого себе, аналізувати (рефлексувати) особисту професійну діяльність, осмислювати ефективність застосовуваних методів навчання, аналізувати зміст музичної освіти й намагатися визначити її вихідні установки, принципи. Виходячи з аналізу сутності методичної культури Е. Абдуліна, визначимо зміст методологічної культури концертмейстера, яка становить:

а) захоплене ставлення до методології педагогіки музичної освіти, розуміння її цінності для практичної діяльності й особистості концертмейстера;

б) придбані професійно орієнтовані методологічні знання;

в) засвоєні способи, методи дослідницької музично-педагогічної діяльності та їх творче застосування у власній фаховій діяльності (Абдулін, 2002: 9).

Багаторівнева сутність методологічної культури, її цілісний, розвивальний характер, компоненти цієї системи мають бути розглянуті більш докладно. Представимо методологічну культуру концертмейстера в сукупності структурних компонентів, що розкривають різноманітність наявних між ними зв'язків:

*когнітивний компонент* виявляється в здатності здійснювати методологічний аналіз зовніш-

ніх об'єктів і явищ на предмет їх впливу на стан і розвиток проблемних ситуацій у власній професійній діяльності;

*технологічний компонент* розкриває здатність здійснювати методологічний аналіз музично-педагогічних знань і умінь з метою їх можливого використання для вирішення проблемних ситуацій у власній професійній діяльності;

*рефлексивно-аналітичний компонент* зумовлений здатністю концертмейстера здійснювати методологічну рефлексію, тобто аналізувати власні дії з метою коригування виконуваної діяльності й раціональної організації подальшої діяльності в схожих умовах.

Науковий дискурс про сутність, зміст і структурні компоненти методологічної культури може бути продовжений, якщо розглянути точку зору О. Тупілко, котра розглядає методологічну культуру як систему філософських, загальнонаукових, частковонаукових і предметно-тематичних методологічних ідей, концепцій і дослідницьких умінь, які становлять основу розвитку науково-педагогічного мислення викладача, умінь приймати і професійно обґрунтовувати нестандартні інноваційні рішення, які є стратегічним орієнтиром його фахової діяльності. Дослідниця акцентує увагу на важливості «методологічної обізнаності, що позначає вміння визначати цілі й ціннісний зміст методичної діяльності на основі методологічного знання; володіння дослідницькими, комунікативними, рефлексивними вміннями та вміннями психічної саморегуляції» (Тупілко 2006: 53–55). Разом із цим важко зауважити, що цих складників недостатньо для тлумачення методологічної культури в умовах сучасних вимог до якості освіти й рівня професіоналізму фахівця. Деякі дослідники, а саме Б. Ананьєв, І. Буличев, виокремлюють аксіологічний підхід стосовно феномена методологічної культури як основи будь-якої культури (Шкуропатова, 2003: 18–19). Із цих позицій стрижнем методологічної культури концертмейстера можна вважати його ціннісні орієнтації в галузі музичної освіти, які, у свою чергу, стають критеріями аналізу наявної практики та власної фахової діяльності.

Безсумнівно, методологічну культуру концертмейстера варто розглядати в системі його духовних цінностей, соціально-психологічних норм, установок, особливостей професійної поведінки. Можна погодитися, що ознаки методологічної культури концертмейстера відображають його активну внутрішню позицію як творчого суб'єкта. Наявність методологічної культури є показником сформованості гуманістичних переконань

фахівця, які визначають спрямованість його професійної діяльності. Різні тлумачення й погляди роблять наголос на значущості певних особливостей методологічної культури концертмейстера залежно від пріоритетних завдань музичної освіти в сьогodenному соціокультурному житті. Отже, ми в змозі виділити загальне, що об'єднує різні погляди на означену проблему. Основним проявом методичної культури більшість дослідників вважає творче застосування фахівцями, у тому числі й концертмейстерами, певних концепцій, форм і методів пізнання, а також прагнення до самоосвіти й саморозвитку. На думку П. Кабанова, методологічна культура існує разом із творчістю (Кабанов, 1999: 63). При цьому змінюються умови професійної діяльності концертмейстера: він опановує новий досвід, його фахова діяльність стає пізнавальною, припиняються дії «за шаблоном». Методологічна культура дає змогу розробляти концертмейстерові оригінальні, нестандартні рішення під час виконання різноманітних творчих завдань. Отже, узагальнюючи визначення провідних науковців, можемо висловити власну думку з питання методологічної культури концертмейстера: методологічна культура концертмейстера закладу вищої освіти – це інтегральна якість особистості, яка відзначається здатністю до глибокого вникнення в сутність мистецьких явищ, умінням визначати ключові суперечності розвитку сучасної мистецької освіти, спроможністю до осмислення й проектування власної стратегії методологічного пошуку, готовністю творчо застосовувати сучасні концепції, підходи та методи пізнання. Це вищий рівень професіоналізму, сучасна ознака професійної компетентності фахівця, основними показниками якої є методологічні знання про принципи та способи організації музично-педагогічної діяльності, дослідницькі вміння й навички, спрямовані на збагачення інноваційного емпіричного досвіду, стійко-позитивне ціннісне ставлення до методологічної культури як нового об'єкта професійного саморозвитку.

**Висновки.** Підсумовуючи викладене, відзначимо, що дослідження сучасних науковців дали змогу значно розширити розуміння сутності та змісту методологічної культури, її значення в зростанні професіоналізму концертмейстера. Оскільки методологічна культура сприяє оволодінню фахівцем провідними професійними цінностями, сучасними технологіями діяльності й новим можливостями в професійно-творчій самореалізації, вона стає одним із найважливіших чинників успішної професійної діяльності концертмейстера закладу вищої освіти.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллин Э. Б. Методологическая культура педагога-музыканта. Академия. Высшее образование. Москва, 2002. 272 с.
2. Валеев Г. Х. Формирование методологической культуры учителя-исследователя : автореф. дисс. ... докт. пед. наук. Уфа, 2001.
3. Гребенюк О. С., Рожков М. И. Общие основы педагогики : учебник для ВУЗов. Москва : Владос, 2000. 160 с.
4. Загвязинский В. И. Исследовательская деятельность педагога : учебное пособие. Москва : Академия, 2006. 176 с.
5. Кабанов П. Г. Вопросы совершенствования методологической культуры педагога. Томск : Изд-во Том. ун-та, 1999. 140 с.
6. Краевский В. В. Методология педагогики: новый этап : учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Академия, 2006. 400 с.
7. Кульневич С. В. Личностная ориентация методологической культуры учителя. *Педагогика*. 1997. № 5. С. 108–115.
8. Новиков А. М. Методология образования. Москва : Эгвес, 2006. 488 с.
9. Орлов А. А. Развитие профессионального мышления будущего учителя в вузе : монография. Гродно : ГрГУ, 2011. 230 с.
10. Сисоева С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу : монографія. Хмельницький : ХГПА, 2008. 324 с.
11. Сластенин В. А., Исаев И. Ф., Шиянов Е. Н. Педагогика : учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / под ред. В. А. Сластенина. Москва : Академия, 2013. 576 с.
12. Тупилко О. В. Формирование методологической культуры учителя в профессиональной деятельности : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Красноярск, 2006. 185 с.
13. Ходусов А. Н. Методологическая культура учителя и условия ее формирования в системе современного педагогического образования. Москва ; Курск : КГПУ, 1997. 357 с.
14. Шкуропатова О. М. Развитие методологической культуры учителя в практике работы современной общеобразовательной школы : дисс. ... канд. пед. наук. Ставрополь, 2003. 240 с.

### REFERENCES

1. Abdullin E. B. Metodologicheskaya kultura pedagoga-muzykanta [Methodological culture of the musician teacher]. Academy. Higher education. Moscow, 2002. 272 p. [in Russian].
2. Valeyev G. Kh. Formirovaniye metodologicheskoy kultury uchitelya-issledovatelya [Formation of the methodological culture of the teacher-researcher] : Doctor's thesis. Ufa, 2001 [in Russian].
3. Grebenyuk O. S. Rozhkov M. I. Obshchiye osnovy pedagogiki [General foundations of the pedagogy] : textbook for higher educational institutions Moscow: Vlados, 2000. 160 p. [in Russian].
4. Zagvyazinskiy V. I. Issledovatel'skaya deyatelnost pedagoga [Research activities of the teacher] : tutorial. Moscow: Academy, 2006. 176 p. [in Russian].
5. Kabanov P. G. Voprosy sovershenstvovaniya metodologicheskoy kultury pedagoga [Questions of improving the methodological culture of the teacher]. Tomsk: Tomsk University Press, 1999. 140 p. [in Russian].
6. Kravevskiy V. V. Metodologiya pedagogiki: novyy etap [Methodology of the pedagogy: a new stage] : Tutorial for the students of higher educational institutions Moscow: Academy, 2006. 400 p. [in Russian].
7. Kulnevich S. V. Lichnostnaya oriyentatsiya metodologicheskoy kultury uchitelya [Personal orientation of the teacher's methodological culture]. Pedagogy, 1997. No.5. pp. 108–115 [in Russian].
8. Novikov A. M. Metodologiya obrazovaniya [Education of the methodology]. Moscow : Egves, 2006. 488 p. [in Russian].
9. Orlov A. A. Razvitiye professionalnogo myshleniya budushchego uchitelya v vuze [Development of professional thinking of the future teacher at the university] : Monograph. Grodno: Grodno State University, 2011. 230 p. [in Belarus].
10. Sysoieva S. O. Osvita i osobystist v umovakh postindustrialnoho svitu [The education and personality in the post-industrial world]: Monograph. Khmelnytsky: KhGPA, 2008. 324 p. [in Ukraine].
11. Slastenin V. A. Pedagogika [Pedagogy] : Tutorial for the students of higher educational institutions. Moscow: Academy, 2013. 576 p. [in Russian].
12. Tupilko O. V. Formirovaniye metodologicheskoy kultury uchitelya v professionalnoy deyatelnosti [Formation of teacher's methodological culture in professional activity] : Extended abstract of candidate's thesis. Krasnoyarsk, 2006. 185 p. [in Russian].
13. Khodusov A. N. Metodologicheskaya kultura uchitelya i usloviya eye formirovaniya v sisteme sovremennogo pedagogicheskogo obrazovaniya [Methodological culture of the teacher and the conditions for its formation in the system of modern pedagogical education]. Moscow; Kursk: KGPU, 1997. 357 p. [in Russian].
14. Shkuropatova O. M. Razvitiye metodologicheskoy kultury uchitelya v praktike raboty sovremennoy obshcheobrazovatel'noy shkoly [The development of the teacher's methodological culture in the practice of a modern general education school] : Extended abstract of candidate's thesis. Stavropol, 2003. 240 p. [in Russian].

UDC 331.5(494)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-36>**Irena KHMILYAR,**

orcid.org/0000-0003-3325-4165

Postgraduate Student at the Department of Pedagogy and Innovative Education

Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) Irena.R. Khmiliar@lpnu.ua

## NURSING PROFESSION THROUGH THE PERSPECTIVE OF THE SWISS LABOR MARKET

*In the article, the problem of the development of nursing profession through the perspective of the Swiss labor market has been studied. The scientific-pedagogical and economic literature, which highlights different aspects of the research problem, and also documents of the international nursing organizations have been analyzed. The profession of a nurse has been defined as a specialist providing professional care to individuals, families, groups and communities, the sick and their relatives, persons with special needs, healthy citizens that envisages tasks performance for health maintenance and improvement, organization of preventive measures, preparation and labor support, assistance in acute diseases, recovery and rehabilitation, long-term care and palliative care. The complex of research methods (analysis and synthesis, systematization and generalization) has been introduced. Special features of the nurse labor market have been pointed out in Switzerland; the importance of professional migration, namely from Italy, Germany and France, which induces the specific nature of health workforce in the healthcare system of the studied country, has been emphasized. Working conditions of nurses (workload, wages, full-time/part-time employment) and their social security (paid annual vacation, financial, material or non-financial incentives) have been characterized. Positive and negative factors, characterizing the nursing profession and being of great importance for nursing practice, namely: independence in the performance of professional duties, professional status and sick pay rules, as positive ones; occupational burnout and change of workplace or even profession, as negative ones, have been examined. Nursing workforce (nursing support worker, licensed practical nurse, registered nurse) and their responsibilities has been analyzed. The essence of legal regulation in the development of nurses' vocational training, which is implemented in accordance with the national interests of Switzerland and synchronized with the trends of the international labor market, has been highlighted. The research conclusions and prospects for further research have been presented.*

**Key words:** health workforce classification, nursing profession, labor market, nursing workforce, Switzerland.

**Ірена ХМІЛЯР,**

orcid.org/0000-0003-3325-4165

аспірантка кафедри педагогіки та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

(Львів, Україна) Irena.R. Khmiliar@lpnu.ua

## ПРОФЕСІЯ «МЕДИЧНА СЕСТРА» КРИЗЬ ПРИЗМУ РИНКУ ПРАЦІ ШВЕЙЦАРІЇ

*Стаття присвячена висвітленню результатів дослідження проблеми розвитку професії медичної сестри крізь призму ринку праці Швейцарії. Виконано аналіз науково-педагогічної та економічної літератури, присвяченої висвітленню різноманітних аспектів проблеми дослідження, а також документів міжнародних організацій у сфері сестринської справи. Означено професію медичної сестри як фахівця, що забезпечує професійний догляд за окремими особами, сім'ями, групами й громадами, хворими та їхніми родичами, особами з особливими потребами, здоровими громадянами, що передбачає постійне виконання завдань задля підтримання здоров'я та його покращення, організації профілактичних заходів, підготовки й допомоги при пологах, під час гострих захворювань, відновлення й реабілітації, тривалого догляду та паліативної допомоги. Представлено комплекс використаних методів дослідження (аналіз і синтез, систематизація та узагальнення). Акцентовано увагу на особливостях ринку праці сестринського персоналу у Швейцарії; підкреслено важливість професійної міграції, зокрема з Італії, Німеччини, Франції, що зумовлює специфіку кадрового потенціалу в системі охорони здоров'я досліджуваної країни. Презентовано умови праці медичних сестер (навантаження, оплата праці, працевлаштування з повним/неповним робочим днем), їхнє соціальне забезпечення (оплачувана відпустка, наявність винагород матеріального/нематеріального характеру). Виконано аналіз позитивних і негативних чинників, що характеризують професію медичної сестри й мають вагомe значення для професійної діяльності, а саме: незалежність під час виконання посадових обов'язків, професійний статус, норми оплати лікарняних листків – як позитивні, емоційне виснаження, зміна місця праці або зміна професії – як негативні. Охарактеризовано сестринський персонал (працівника з догляду за хворими, ліцензована практикуюча медична сестра, зареєстрована медична сестра) та його функції. Акцентується увага на нормативно-правовому регулюванні розвитку професійної підготовки*

*фахівців із сестринської справи у Швейцарії, яке реалізується відповідно до національних інтересів країни, які синхронізують тенденції міжнародного ринку праці. Представлено висновки й перспективи подальших досліджень.*

**Ключові слова:** класифікація медичного персоналу, професія медичної сестри, ринок праці, сестринський персонал, Швейцарія.

**Problem statement.** At the beginning of the XXI century the health labor market underwent significant changes caused by active migration processes, vertical and horizontal professional mobility, the improvement of requirements for health workers' competence and personal readiness to work in a changing professional environment. Moreover, the development of the labor market for mid-level health workers is directly related not only to economic or political factors; social and cultural factors are also essential. In such a situation, it is important to monitor the changes introduced, since vocational education of nurses must meet requirements of society, needs and interests of employers.

Nowadays, in Ukraine medical reform continues, which is characterized by both positive and negative aspects; thus, it is necessary to study foreign experience in order to identify those constructive ideas which could be implemented in domestic practice. The experience of Switzerland is noteworthy, which has a developed healthcare system that guarantees its citizens access to highly qualified medical services throughout lives.

**Analysis of relevant research and publications.** It is worth mentioning that problems of nurses' vocational education, working conditions, social security of health workers are the subject of scientific discussions of numerous national and international scholars. Synchronization of the European and national legislations of health workers' professional education and healthcare system (Kapinus, 2012); classification of healthcare providers in the context of the recommendations of the World Health Organization (Pietro de, et al. 2015); human resource development (Schwendimann, et al., 2014; Ruzhylo, & Terenda, 2020; Poghosyan, et al., 2009; Kravchuk, Danchak, & Prokopchuk 2020); professional competence (Lukina, & Mishurenko, 2018) etc. have been analyzed.

**The aim of the article.** The investigation of the development of vocational education of nursing workforce in Switzerland required the study of nursing profession in the context of the labor market needs. Thus, the aim of the article is to present the results of the analysis of the research problem.

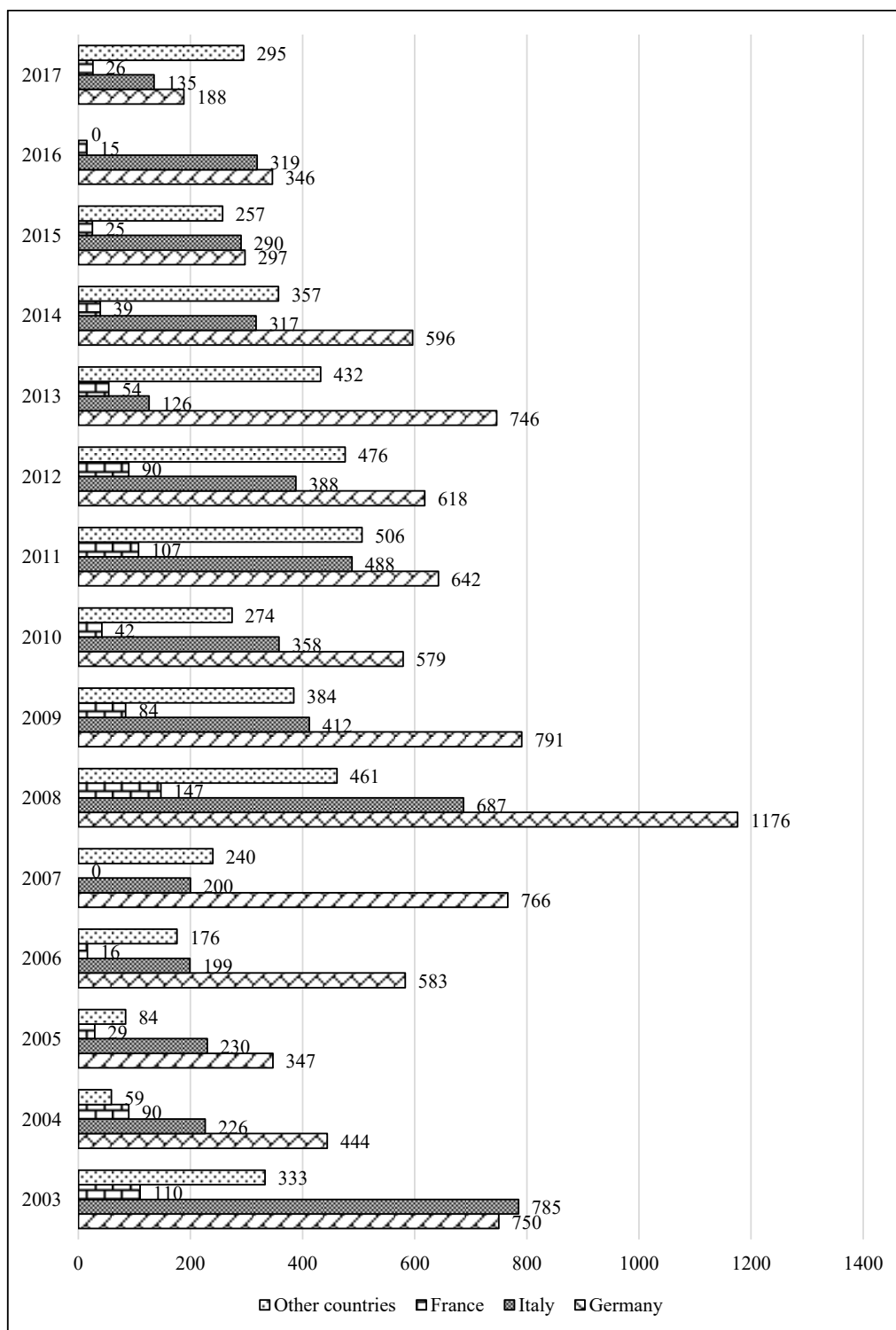
**Research methods.** Theoretical methods of the research: analysis and synthesis of the Swiss legislation and regulations, as well as the recommendations

of international organizations in the sphere of medicine and health care with the aim to identify international trends and features of the labor market for mid-level health workers; scientific-pedagogical and economic literature, which focuses on the theoretical aspects of the research problem; systematization and generalization of the research data with the aim to make conclusions and identify prospects for further investigation have been used.

**Results.** Despite the fact that Switzerland is not a member of the European Union, it maintains relations with the European Union, as reflected in numerous bilateral cooperation agreements, signed on the economic, social, cultural and political spheres. Kapinus (2012) notes that "Switzerland's experience of the European integration policy implementation is unique, as it is an example of the combination of consistent Euroscepticism and simultaneous advocacy of national interests within the framework of bilateral relations with the European Union" (p. 62).

As the results of the analysis of statistical data (NAREG, 2015) show, the Swiss labor market needs mid-level health workers to perform professional functions in hospitals, to provide long-term medical care depending on person's needs and to deliver medical care at home. In Switzerland the National Health Register (NAREG, 2015) was established with the aim to standardize data about the health workforce which have been updating since 2000. The register provides data about persons with higher education in medicine and health care: doctors, dentists, pharmacists, nurses, physiotherapists, obstetricians, ergotherapists, etc. (NAREG, 2014). The National Health Register also contains information about the type of profession, graduation year, professional license, and employment data. According to statistics, Switzerland had 18 practicing nurses and 4.2 doctors per 1.000 population in 2015 (OECD, 2017).

It is considered that significant share of the nursing workforce constitutes professionals received higher vocational education abroad (foreign-trained nurses). This statistics shows that nurses trained in Germany, Italy, France, etc. from 2003 to 2017 in Switzerland (see Fig. 1). According to Figure 1, vast majority of the nursing workforce is made up of graduates getting diploma in German, Italian and French higher educational institutions.



**Figure 1. Ratio of nursing workers trained outside Switzerland (Central Migration Information System, State Secretariat for Migration, 2018)**

The Swiss healthcare system (including long-term care) is one of the largest labor markets and continues to grow rapidly, especially in 2020, due to, inter alia, the spread of the Covid-19 pandemic.

In 2014, the healthcare system of Switzerland accounted for 11.8% of the labor force. The employment of the health care system was significantly higher

than the rest of the economy, increasing in 17% from 2009 to 2014, compared to 6% of total economy during the same period (Bundesamt für Statistik, 2015).

In general, the Swiss healthcare system comprises three groups of health professionals (see Table 1): university health professionals, including general practitioners, dentists and pharmacists; specialists in

Table 1

**Classification of health professionals in Switzerland**

Professional category	Groups
University health professionals	Physicians Dentists Pharmacists Chiropractors Veterinary surgeons
Psychological professionals	Psychotherapists Children’s and adolescent psychologists Clinical psychologists Neuropsychologists Health psychologists
Non-university health professionals (higher education path)	Nurses Midwives Nutritionists Physiotherapists Ergotherapists
Non-university health professionals (professional/vocational training path)	Nurses Medical laboratory officers Specialists in medical roentgenology Dental hygienists Podiatrists Ambulance officers

psychology, namely psychotherapists and clinical psychologists; non-university health professionals, including nurses and midwives (Pietro de, et al., 2015).

It is necessary to mark that there are 40–43.5 working hours per week for health workers, but there are 20–30 calendar days of paid annual vacation at the legislative level, depending on the cantonal regulations and the age category of the employee. Full-time or part-time employment is also available for nurses. Regarding nurse’s wage, it may differ due to the conditions set in the collective bargaining agreement concluded with the employer according to the current legislation. The collective bargaining agreement defines mechanisms of extra financial, material or non-financial incentives in addition to the basic wage (Pietro de, et al., 2015).

According to the statistics, annual net income of a registered nurse is 55.000–70.000 Swiss francs at the beginning of the professional career. But registered nursing professionals receive 60.000 – 85.000 Swiss francs with 10 years of professional experience, depending on the canton, age and qualifications (Bundesamt für Statistik, 2015).

The Swiss labor market needs highly qualified nurses capable to perform their professional functions effectively. In this context, nurses’ vocational education and training should be considered in the context of the demands of society, the needs of the labor market and the legal framework, in compliance with

which training should be performed. In fact, according to Babych (2011), “in modern interpretation, the model of a specialist is determined as the system of features characterizing conformity degree of professional activity with the level of the development of a particular profession and includes the following parameters: requirements to a specialist, defined by the nature of professional tasks; knowledge and skills required in professional activity; specific social and psychological qualities of a personality ensuring effectiveness of professional activity” (p. 238).

The results of the study give grounds to assert that the legal regulation of the development of nurses’ vocational training is implemented in accordance with the national interests of the studied country being synchronized with trends of the international labor market.

The Swiss Nurses Association is actively involved in the development of the mid-level health worker profession. In particular, the document has been published on prospects for the development of the nursing profession, which sets out norms and standards quality of nursing education and professional nursing practice (SBK-ASI, 2011).

The professional care, provided by nurses in Switzerland, is aimed at individuals, families, groups and communities, the sick and their relatives, persons with special needs, healthy citizens and envisages continuous tasks performance for health maintenance and improvement, organization of preventive measures, preparation and labor support, assistance in acute diseases, recovery and rehabilitation, long-term care and palliative care.

Obviously, this interpretation of the professional care is based not only on nurse’s professional skills, but also on soft skills, since its efficacy depends on forming constructive relationship with people, without which tender loving care cannot be delivered. Relations with patient’s family, the community, in which he/she lives, provides opportunity for the productive use of available resources, their identification, planning and organization of further activities and their realization.

It is important for modern nurses to have emotional, intercultural and social intelligence, since their work is based on patient’s physical, psychological, spiritual, sociocultural, age and gender peculiarities. Therefore, modern nursing workforce requires professional values and attitudes in addition to knowledge, skills and competencies.

The results of scientific research show that health workers’ positive or negative attitude towards working conditions and wages is important in delivery high-quality nursing services. In Switzerland, scientists found important factors for nurses as inde-

pendence in the performance of professional duties (94% of the respondents), professional status (85% of the respondents), sick pay rules (85% of the respondents) (Schwendimann, et al., 2014). In fact, national researchers point out that “study of international experience in the development of the nursing profession shows that rational use of the nursing workforce contributes to significant improvement in quality, accessibility and cost-effectiveness of health care delivery to the population, effective use of resources in health care, disease prevention” (Ruzhylo, & Terenda, 2020, p. 38).

Negative factors, characterizing nursing profession of studied country, should also be identified. For example, about 15% of the respondents suffered from occupational burnout and 28% of the respondents contemplated to change their workplace or profession (Poghosyan et al., 2009).

Investigating the problem of mid-level health workers' occupational burnout, Kravchuk, Danchak, & Prokopchuk (2020), point out that nurse's work is performed in “human-to-human relationship model” (“person-centered model”) and cannot conduct without constant tension. In particular, the main symptoms of burnout are: “physical (fatigue, insomnia, deterioration of health, manifestations of vegetative dysfunction), emotional (pessimism, cynicism, indifference, depression, feeling of loneliness and guilt), behavioral (impulsive behavior, constant fatigue, indifference to food, justification or tobacco, alcohol craving), intellectual (loss of interest at work, formal performance of work, indifference to new ideas) and social symptoms (loss of interest in leisure, social contacts and social activity, feeling of isolation, feeling of lack of support from family and friends)” (p. 62). It is worthwhile to agree with scientists Lukina & Mishurenko (2018) that in this case it is necessary to develop emotional stability and emotional intelligence, to create skills to control own emotions. The main components of emotional intelligence are: understanding one's own emotions, understanding other people's feelings, controlling one's own emotions (Lukina, & Mishurenko, 2018).

The International Council of Nurses (ICN), headquartered in Geneva, Switzerland, is of particular importance in the development of the nursing profession. The International Council of Nurses is a federation of over 130 National Nurses Associations representing more than 20.000 mid-level health workers worldwide. The International Council of Nurses, founded in 1899, is the world's first and largest international organization for health workers.

It should be noted that several categories of mid-level health workers are differentiated according to

the level of education registration and so on in the Swiss labor market. It is worth mentioning a nursing support worker, who performs the role of nurse's assistant, and his/her duties include direct care for the sick at home or healthcare settings, performed under the supervision of a nurse. The Swiss legislation does not provide for the registration of such workers and granting the licences for their activities, special education, a defined scope of practice, etc. In practice, diverse titles are applied to this category as nursing assistant, auxiliary, worker support, orderly, aide, home support workers, personal care worker, health care assistant, and community health worker etc. (Nursing Care Continuum Framework and Competencies, 2008; Rafferty, Busse, Zander-Jentsch, Semeus, & Bruyneel, 2019).

A licensed practical nurse is a person authorised to practise within the limits of a defined scope of practice and under the supervision of a registered nurse (Nursing Care Continuum Framework and Competencies, 2008; Rafferty, Busse, Zander-Jentsch, Semeus & Bruyneel, 2019).

A registered nurse is an independent, self-reliant mid-level health caregiver working autonomously or in collaboration with other specialists. A registered nurse has an appropriate education, has passed the qualification exam, is included in the National Health Register, performs own practice in compliance with occupational standards (Nursing Care Continuum Framework and Competencies, 2008; Rafferty, Busse, Zander-Jentsch, Semeus, & Bruyneel, 2019).

Considering the fact that continuous professional development is a “must” for professional activity; the term “advanced practice nurse” is used in Switzerland. This status indicates that a nurse is registered and considers to be an expert in nursing, has acquired an proficient knowledge base, skills and competencies for management decisions making. (Nursing Care Continuum Framework and Competencies, 2008; Rafferty, Busse, Zander-Jentsch, Semeus, & Bruyneel, 2019).

**Conclusions and prospects for further research.** Thus, on the basis of the research, it is concluded that the nursing profession is in demand on the Swiss labor market. It develops in the context of the international labor market trends, the national legal and regulatory framework that takes into account the interests of employers, the demands of society and the level of competencies of healthcare workforce delivering patient-centered professional care and dealing with patients' families, social services, community.

The prospects for further scientific research include the analysis of nurses' competency that determines creation of meaningful contents of educational and professional programmes.



### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабич М. Відповідальність у структурі професійної моделі молодшого медичного спеціаліста. *Психологія особистості*. 2011. Вип. 1. № 2. С. 237–244.
2. Капінус О. Швейцарська Конфедерація у контексті формування європейського економічного простору. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2012. Вип. 31. С. 62–71.
3. Кравчук Г., Даньчак С., Прокопчук О. Професійне вигорання медичних сестер як компонент робочого процесу. *Медсестринство*. 2020. № 2. С. 61–65.
4. Лукіна Г. О., Мішуренко О. В. Емоційна компетентність медичної сестри як складова її професійної компетентності. *Медсестринство*. 2018. № 4. С. 44–46.
5. Ружилю Н. С., Теренда Н. О. Вивчення потреби в неформальній освіті серед молодших спеціалістів з медичною освітою закладів охорони здоров'я Івано-Франківської області. *Медсестринство*. 2020. № 2. С. 39–40.
6. Bundesamt für Statistik. *Erwerbstätigkeit und Arbeitszeit – Detaillierte Daten* Detaillierte Ergebnisse der BESTA. 2015. URL: <http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/03/02/blank/data/02.html>.
7. Central Migration Information System, State Secretariat for Migration. *Analyses by Swiss Health Observatory*. Neuchâtel, 2018. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK545726/>.
8. NAREG. *Nationales Gesundheitsberuferegister, Factsheet*. Bern : Schweizerische Konferenz der Gesundheitsdirektorinnen und Gesundheitsdirektoren, 2014. URL: [https://www.astm.ch/files/Dokumente/News/Factsheet\\_NAREG\\_20141212\\_d.pdf](https://www.astm.ch/files/Dokumente/News/Factsheet_NAREG_20141212_d.pdf).
9. NAREG. *Nationales Gesundheitsberuferegister*. 2015. URL: <http://www.gdk-cds.ch/index.php?id=1013>.
10. Nursing Care Continuum Framework and Competencies. Geneva, Switzerland : International Council of Nurses, 2008. 43 p.
11. OECD. (2017). *Health at a Glance 2017: OECD Indicators*. Paris, France : OECD Publishing. URL: [http://dx.doi.org/10.1787/health\\_glance-2017-en](http://dx.doi.org/10.1787/health_glance-2017-en).
12. Switzerland: Health System Review / C. Pietro de, P. Camenzind, I. Sturny, L. Crivelli, S. Edwards-Garavoglia, A. Spranger, F. Wittenbecher, W. Quentin. *Health Systems in Transition*. 2015. № 17 (4). P. 1–288.
13. Poghosyan L., Aiken L. H., Sloane D. M. Factor structure of the Maslach burnout inventory: an analysis of data from large-scale cross-sectional surveys of nurses from eight countries. *International Journal of Nursing Studies*. 2009. № 46 (7). P. 894–902.
14. Strengthening health systems through nursing: Evidence from 14 European countries / A. M. Rafferty, R. Busse, B. Zander-Jentsch, W. Semeus, L. Bruyneel. Copenhagen, Denmark : WHO. European Observatory on Health Systems and Policies, 2019.
15. SBK-ASI. *Professionelle Pflege Schweiz – Perspektive 2020*. Bern: Schweizer Berufsverband der Pflegefachfrauen und Pflegefachmänner, 2011. URL: [http://www.sbk.ch/fileadmin/sbk/shop\\_downloads/de/Perspektive2020-dt.pdf](http://www.sbk.ch/fileadmin/sbk/shop_downloads/de/Perspektive2020-dt.pdf).
16. Neuchâtel: Schweizerisches Gesundheitsobservatorium. Das Pflegefachpersonal in Schweizer Spitälern im europäischen Vergleich / R. Schwendimann, et al. *Obsan Bulletin*. 2014. № 3.

### REFERENCES

1. Babych M. Vidpovidalnist u strukturi profesiinoini modeli molodshoho medychnoho spetsialista [Responsibility in the structure of junior medical specialist's professional model]. *Psychology of personality*. 2011. Vol. 1, № 2. P. 237–244 [In Ukrainian].
2. Kapinus O. Shveitsarska Konfederatsiia u konteksti formuvannia yevropeiskoho ekonomichnoho prostoru [The Swiss Confederation in the context of the European Economic Area formation]. *Bulletin of Lviv University. Series: International Relations*. 2012. Vol. 31. P. 62–71 [In Ukrainian].
3. Kravchuk H., Danchak S., Prokopchuk O. Profesiine vyhorannia medychnykh sester yak komponent robochoho protsesu [Professional burnout of nurses as a component of the working process]. *Nursing*. 2020. Vol. 2. P. 61–65 [In Ukrainian].
4. Lukina H. O., Mishurenko O. V. Emotsiina kompetentnist medychnoi sestry yak skladova yii profesiinoini kompetentnosti [Nurse's emotional competence as a component of her professional competence]. *Nursing*. 2018. Vol. 4. P. 44–46 [In Ukrainian].
5. Ruzhylo N. S., Terenda N. O. Vyvchennia potreby v neformalnii osviti sered molodshykh spetsialistiv z medychnoiu osvitoiu zakladiv okhorony zdorovia Ivano-Frankivskoi oblasti [Study of the need for non-formal education among junior specialists with medical education in Ivano-Frankivsk region health care institutions]. *Nursing*. 2020. Vol. 2. P. 39–40 [In Ukrainian].
6. Bundesamt für Statistik. *Erwerbstätigkeit und Arbeitszeit – Detaillierte Daten* Detaillierte Ergebnisse der BESTA. 2015. URL: <http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/03/02/blank/data/02.html>.
7. Central Migration Information System, State Secretariat for Migration. *Analyses by Swiss Health Observatory*. Neuchâtel. 2018. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK545726/>.
8. NAREG. *Nationales Gesundheitsberuferegister, Factsheet*. Bern: Schweizerische Konferenz der Gesundheitsdirektorinnen und Gesundheitsdirektoren. 2014. URL: [https://www.astm.ch/files/Dokumente/News/Factsheet\\_NAREG\\_20141212\\_d.pdf](https://www.astm.ch/files/Dokumente/News/Factsheet_NAREG_20141212_d.pdf).
9. NAREG. *Nationales Gesundheitsberuferegister*. 2015. URL: <http://www.gdk-cds.ch/index.php?id=1013>.
10. *Nursing Care Continuum Framework and Competencies*. Geneva, Switzerland: International Council of Nurses. 2008. 43 p.

- 
11. OECD. (2017). *Health at a Glance 2017: OECD Indicators*. Paris, France: OECD Publishing. Retrieved from: [http://dx.doi.org/10.1787/health\\_glance-2017-en](http://dx.doi.org/10.1787/health_glance-2017-en).
  12. Pietro de C., Camenzind, P., Sturny I., Crivelli, L., Edwards-Garavoglia, S., Spranger, A., Wittenbecher, F., & Quentin, W. Switzerland: Health System Review. *Health Systems in Transition*. 2015. 17 (4). P. 1–288.
  13. Poghosyan, L., Aiken, L. H., & Sloane, D. M. Factor structure of the Maslach burnout inventory: an analysis of data from large-scale cross-sectional surveys of nurses from eight countries. *International Journal of Nursing Studies*. 2009. 46(7). P. 894–902.
  14. Rafferty, A. M., Busse, R., Zander-Jentsch, B., Semeus, W., & Bruyneel, L. *Strengthening health systems through nursing: Evidence from 14 European countries*. Copenhagen, Denmark: WHO. European Observatory on Health Systems and Policies. 2019.
  15. SBK-ASI. (2011). *Professionelle Pflege Schweiz – Perspektive 2020*. Bern: Schweizer Berufsverband der Pflegefachfrauen und Pflegefachmänner. Retrieved from: [http://www.sbk.ch/fileadmin/sbk/shop\\_downloads/de/Perspektive2020-dt.pdf](http://www.sbk.ch/fileadmin/sbk/shop_downloads/de/Perspektive2020-dt.pdf).
  16. Schwendimann, R., & et al. Neuchâtel: Schweizerisches Gesundheitsobservatorium. Das Pflegefachpersonal in Schweizer Spitalern im europäischen Vergleich. *Obsan Bulletin*. 2014. Vol. 3.

**Olena TSVID-GROM,**

*orcid.org/0000-0003-4348-9398*

*Candidate of Philological Sciences,*

*Associate Professor at the Department of Foreign Languages*

*Bila Tserkva National Agrarian University*

*(Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine) tsvidgrom@gmail.com*

**Olga REIDA,**

*orcid.org/0000-0003-2227-7994*

*Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages*

*Bila Tserkva National Agrarian University*

*(Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine) milarejda@meta.ua*

**Kateryna IVLIEVA,**

*orcid.org/0000-0002-9539-4086*

*Senior Lecturer at the Department of Intelligent Computer Systems*

*National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"*

*(Kharkiv, Ukraine) ihgfedcba@ukr.net*

## **METHODS AND TECHNIQUES OF FOREIGN LANGUAGE LEVEL CONTROL AMONG STUDENTS IN NON-PHILOLOGICAL UNIVERSITIES**

*The article analyzes the basic principles and methods of testing the assessment of knowledge, skills and abilities of students in the process of learning a foreign language in non-philological universities.*

*It is emphasized that the current stage of education development in our country can be called transitional. The transition from traditional forms of education to the search for new, more effective ones requires the creation of a qualitatively new model of the control system, which would allow to assess the knowledge, skills and abilities of students objectively.*

*It is proved that effective organization and control needs clearly present the objects of control, which are the criteria for assessing the level of foreign language speech activity proficiency.*

*The main forms of control organization are recognized, such as: individual or frontal; by the nature of answers – oral or written; using the native language – monolingual or bilingual; using technical means, using visual aids (drawings, diagrams, tables, etc.), using only paper and pens, without any aids.*

*Focus is also placed on the relationship between teaching methods and knowledge control methods. Innovative teaching and control methods are carefully analyzed: the method of role play, the method of "case study", the method of projects that allow not only the teacher but also students to see their level of language proficiency and compare their achievements with the achievements of other students.*

*It is emphasized that the most effective form of control nowadays is test. Firstly, it helps to achieve the optimal performance of all elements of the learning system by providing feedback aimed at the educational activities of teachers and students. Secondly, feedback determines the dual nature of control.*

*Depending on the type of information you want to get, there are 4 types of tests: tests of general foreign language knowledge; diagnostic tests; educational achievements tests; tests of distribution by level of training (tests of abilities). Test control simplifies the examination of works by the teacher and allows to organize boundary and final control, to intensify the activities of students by covering more students with control, to test the knowledge of a large amount of material in a short period of time.*

**Key words:** *control methods, monolingual or bilingual, visual aids, achievements.*

**Олена ЦВИД-ГРОМ,**

*orcid.org/0000-0003-4348-9398*

*кандидат філологічних наук,*

*доцент кафедри іноземних мов*

*Білоцерківського національного аграрного університету*

*(Біла Церква, Київська область, Україна) tsvidgrom@gmail.com*

Ольга РЕЙДА,

orcid.org/0000-0003-2227-7994

старший викладач кафедри іноземних мов

Білоцерківського національного аграрного університету

(Біла Церква, Київська область, Україна) milarejda@meta.ua

Катерина ІВЛЄВА,

старший викладач кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

(Харків, Україна) ihgfedcba@ukr.net

## МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ КОНТРОЛЮ РІВНЯ ВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ СТУДЕНТАМИ НЕМОВНИХ ВУЗІВ

У статті проаналізовані основні принципи та методи перевірки оцінки знань, умінь та навичок студентів у процесі вивчення іноземної мови в немовних закладах освіти.

Наголошується, що сучасний етап розвитку освіти в нашій країні можна назвати перехідним. Перехід від традиційних форм освіти до пошуку нових, більш ефективних, потребує створення якісно нової моделі системи контролю, яка б дала змогу об'єктивно оцінювати знання, уміння та навички здобувачів освіти.

Доведено, що для ефективної організації та проведення контролю необхідно чітко уявляти об'єкти контролю, які виступають критеріями оцінки рівня володіння іноземною мовленнєвою діяльністю.

Визначаються основні форми організації контролю, як-от: індивідуальні або фронтальні; за характером оформлення відповідей – усні або письмові; за використанням рідної мови – одномовні або двомовні; з використанням технічних засобів, з використанням наочності (малюнки, схеми, таблиці тощо), з використанням тільки паперу і ручки, без будь-яких допоміжних засобів.

Також акцентується увага на взаємозв'язку методів викладання та методів контролю знань. Ретельно аналізуються інноваційні навчально-контролюючі методи: метод рольової гри, метод «кейс-стаді», метод проєктів, які дають можливість не тільки викладачу, а й самим студентам побачити свій рівень володіння мовою та порівняти свої досягнення з досягненнями інших студентів.

Наголошується, що найбільш ефективна нинішня форма контролю – тест. По-перше, він сприяє досягненню оптимальної дії всіх елементів системи навчання завдяки забезпеченню зворотного зв'язку, спрямованого на навчальну діяльність викладача та студентів. По-друге, зворотний зв'язок зумовлює подвійну природу функціонування контролю.

Залежно від виду інформації, яку потрібно отримати, розрізняють чотири види тестів: тести загального володіння іноземною мовою; діагностичні тести; тести навчальних досягнень; тести розподілу за рівнем навченості (тести здібностей). Тестовий контроль спрощує перевірку робіт учителем і дає змогу організувати рубіжний та підсумковий контроль, активізувати діяльність учнів шляхом охоплення контролем більшої кількості школярів, перевірити знання великого за об'ємом матеріалу за невеликий проміжок часу.

**Ключові слова:** методи контролю, одномовні або двомовні, наочні посібники, досягнення.

**Formulation of the problem.** One of the most important tasks in teaching a foreign language is to teach students to use a foreign language as a means of communication in all types of speech activities in various real-life situations.

Testing and assessing knowledge, skills and abilities is an important part of the learning process. The success of the whole learning process largely depends on its correct formulation. Mastering the method of testing knowledge and grading is one of the most important and difficult tasks facing the teacher (Андрощук, 1996: 45).

Control in foreign language classes with students of non-philological universities can pursue different goals, but in all cases it is not an end as it is, and has an educational nature, allows to improve the learning process, replace ineffective teaching methods with more effective ones, create more favorable conditions

for correction and improvement language skills for educating students by means of a foreign language.

Knowledge control is of great importance for students. It helps each student to understand and feel what success he has achieved in learning a foreign language or what his shortcomings are, what he needs to work on more. Correct objective assessments made by the teacher are an incentive for further work of students.

Therefore, there is a need to implement a system of control of maximum objectivity and the ability to measure the assessment using qualitative and quantitative indicators. The introduction of modern methods of control and evaluation in the practice of teaching in higher education institutions would ensure compliance with the requirements for control – objectivity, reliability, measurability, purposefulness, systematicity, etc. – and would make learning effective and bring it closer to the world standards.

**Research analysis.** Significant results have been achieved in the study of various control methods. The analysis of the special literature shows that in the methodology of teaching foreign languages many attempts have been made to solve the organization problem of knowledge control and assessment. Thus, scientists have identified the content and objectives of control, including test, its functions in the learning process; created a classification of control tasks; formulated the basic requirements to the development of control tasks and the control administration procedure; the peculiarities of the organization of control of different types of speech activity, foreign language skills and speech skills are analyzed and described; the specifics of control at the junior, middle and senior stages in secondary and higher educational institutions (V. Bankevich, M. Bernstein, M. Breigina, Zh. Vitkovskaya, M. Volodin, V. Gordienko, O. Gorchev, G. Ivanova, V. Kokota, N. Krasnyuk, O. Kunina, L. Lysenko, O. Leontiev, O. Polyakov, I. Rapoport, V. Rys, M. Rosenkrants, R. Selg, I. Sotter, O. Tovma, S. Folomkina, I. Tsaturova, M. Stulman, G. Yudis).

Despite the fact that in pedagogy and methodology many studies have been conducted on the problem of control and assessment of knowledge, skills and abilities of students, the problem of control in higher education remains relevant.

**The purpose of the article** is to analyze, generalize and comprehend the experience of using modern methods of control, as well as to determine the psychological and pedagogical basis for the use of test control in the study of a foreign language.

**Presenting main material.** An important condition for effective management of the process of learning is the systematic control and timely introduction of appropriate amendments in this process. After all, control – is a set of receptive actions of the teacher in order to compare the perceived with a specific or abstract standard.

In order to effectively organize and conduct control, it is necessary to clearly present the objects of control that serve as criteria for assessing the level of proficiency in foreign language broadcasting activities. If the task of control is to determine the level of students' mastery of foreign language activities, then the objects of control are speech skills and abilities that ensure the success of the organization of these activities. Thus, the objects of control are auditory, lexical, grammatical skills (linguistic competence) and the ability to perform speech activities in speaking, listening, reading, writing, taking into account the linguistic and sociocultural features of these types, speech activity (communicative competence).

It is important to use different control methods according to the level of knowledge of students and possibly their interests. The process of control of students' educational activities should be based on the principles of systematicity, objectivity, differentiation and taking into account the individual characteristics of students.

The means of control are specially prepared control tasks, which include instructions (rules) for their implementation and language and speech material learned by students before.

According to the organization form, control can be individual or frontal (group); by the nature of the answers – oral or written; using the native language – monolingual or bilingual; using technical means, using visual aids (drawings, diagrams, tables, etc.), using only paper and pens, without any aids.

Speech control can be individual oral, using visual aids to check in an adequate form the speech mechanisms, speech reaction, pause nature and statements situationally. But the content of statements, the correctness of the opinion can be checked in writing frontally. This can be a picture description, writing a work, report, story, etc.

Listening control can be oral or written, individual or frontal, monolingual or bilingual, using technical means, visual aids. For example, the control of text comprehension can be carried out by its translation in a foreign or native language orally or in writing. Here it is important to take into account the level of speaking and spelling skills: the student can fully understand the listened text, but not speak or spell enough to be able to explain the content of the text in a foreign language orally or in writing. In this case, the text is translated into the native language. In addition to the translation, there can be answers to questions, making a plan for the listened text, presenting the content in their own words and other tasks. Reading and writing control can be monolingual and bilingual, individual and frontal, oral or written. Oral comprehension of the text (through speaking) and reading technique (reading aloud) are checked orally. Bilingual control tasks involve the translation of certain information. Writing control is carried out only in writing, which allows to check the possession of spelling, graphic skills and the ability to express thoughts in writing. Dictations, memorization and other tasks can also be used here. Teaching methods and knowledge control methods are interrelated. Indeed, if teachers use a communicative method (mastering communicative competence), then they choose control methods that encourage students to express their own opinions, which allows to check the level of practical foreign language knowledge.

Using the constructivist teaching method, which is based on the actual acts outside the teaching of students, the teacher brings them closer to reality, encouraging them to construct their own knowledge. Innovative teaching and control methods include: the method of role play, the method of “case study”, the method of projects that allow not only the teacher but also the students themselves to see their level of language proficiency and compare their achievements with the other students’ achievements. In fact, the best indicator of the level of students’ foreign language mastery is the realization of their knowledge, skills and abilities to solve specific communicative tasks in real life situations. For example, the application of the case method involves two stages. The first – the teacher distributes pre-compiled cases to students. Students independently review the case, select additional information and literature to solve it. The second stage – the lesson begins with the control of students’ knowledge, finding out the central problem that needs to be solved. The teacher divides the group of students into small working groups and gives different or the same situations to solve the case, monitors the work of small groups, helps, avoiding direct consultations. Each small group chooses a “speaker” who expresses the group’s opinion at the decision presentation stage. During the discussion, questions to the speaker, speeches and additions of group members are possible. The teacher monitors the course of the discussion and by voting chooses a joint solution to the problem situation. At the summing stage, the teacher informs about the solution of the problem in real life or substantiates his own version and is sure to publish the best results, evaluates the work of each small group and each student.

Regarding the written test of students’ knowledge, the method of test control has recently become popular. The main distinguishing feature of the test is the objectivity guaranteed by the measurement, the function of which is to deliver quantitative information (Глуханюк, 1997: 98).

The purpose of any test is to obtain information. Depending on the type of information you want to get, there are 4 types of tests: tests of general foreign language knowledge; diagnostic tests; educational achievements; tests and tests of distribution by level of training (tests of abilities).

Taking into account the brief course of a foreign language in a non-language university and the different level of knowledge of students, tests of academic achievement are successfully used, as they are based on the program or language material and are used for current, intermediate and final control. Testing and assessment of knowledge performs three main func-

tions: control, training and educational (Глуханюк, 1997: 104).

In current control tests appear to be the best because they carry a large learning charge and are more accessible to the average and weak student. In grammar tests, especially in tests that require finding the correct answer to questions on the student’s specialty, for example, you need to define a terminological concept, the educational function of the test is very large. In this case, the test becomes an element of problem-based learning, which is very important for the formation of student’s cognitive activity. Due to its educational function, the test also provides an opportunity to involve students weak or unprepared in this material.

When conducting the final control in the educational process in a non-philological university, complex testing gives positive results. The final test consists of four separate tests that represent all types of speech activity. During the test, students must show the ability to use all language tools: grammar, lexical and phonetic. Testing in classes with students of completed test tasks showed that the most appropriate are the following testing techniques: question / answer, correct / incorrect, filling in the blanks, additions, multiple choice, target statement, comparison, synonyms, correction (Андрощук, 1996: 64).

Linguodidactic testing is used in foreign language teaching. Linguodidactic test is a set of tasks prepared in accordance with certain requirements, which have passed a preliminary test to determine quality indicators and which allow to identify the level of their language or communicative competence and evaluate the test results according to pre-established criteria. The main indicators of the quality of the didactic test are validity, reliability, differential ability, practicality and cost-effectiveness.

Linguodidactic tests are standardized and non-standardized.

A standardized test is one that has been pre-tested on a large number of those tested and has quantitative quality indicators. Among the standardized tests that measure proficiency, for example, in English, are known as IELTS (International English Language Testing System) – a test for those wishing to receive education in a foreign language. Every year it is passed by 25 thousand candidates. TOEIC (Test of English for International Communication) – a comprehensive test for those who plan to engage in professional activities in English. TOEFL (Test of English as a Foreign Language) is a comprehensive test developed in the United States for those wishing to receive an education or work in English. Standard-

ized tests are accompanied by a passport, which contains rules, conditions and instructions for multiple use of the test in different conditions.

Non-standardized tests are developed by the teacher for his students. Such tests are based on the material of a specific topic to check the level of formation of a particular skill or ability. Non-standardized tests are used during the current control in order to provide feedback in foreign language teaching. Non-standardized tests do not require the determination of all quantitative quality indicators. But it is advisable to identify in such a test very difficult and too easy questions and replace them with more acceptable ones (Андрощук, 1996: 79).

Many computer control programs can also be combined with computer training programs to determine the level of acquiring and mastery of grammar or lexical skills, listening skills, etc. And such a modern method of control as on-line tests is becoming increasingly popular. By integrating the information resources of the Internet, it is possible to solve the problem of controlling the level of foreign language mastering more effectively and variously,

directly using the materials of the network of various degrees of complexity. The use of computer technology encourages independent work, creates favorable conditions for the development of creative abilities, increases motivation and cognitive activity of students, improves individualization, differentiation and intensification of the learning process, organizes systematic and reliable control.

**Conclusions.** Thus, control and assessment of knowledge, skills and abilities of students is an important element of the educational process. Properly organized, it promotes the development of memory, thinking and speech, systematizes knowledge, detects mistakes in the learning process in time and serves to prevent them. To ensure effective foreign language learning of in higher education and to obtain objective indicators of academic achievement in the subject "Foreign Language", it is also necessary to create a reliable system of control over foreign language mastery. One of the most effective methods of control in the foreign language learning, as shown by the results of many studies and experiments, is a test method.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрощук А. Рейтингова технологія оцінки знань в навчально-виховному закладі. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 3. С. 86–96.
2. Богданова О. Воспитательное значение оценки знаний учеников. *Советская педагогика*. 1952. № 9. С. 54–59.
3. Богданова Г. Тематический зачёт как одна из форм ориентации учебного процесса на конечный результат. *Русский язык в школе*. 1994. № 6. С. 35–38.
4. Глуханюк Д. Як об'єктивно оцінити знання учнів (з досвіду впровадження залікової системи). *Педагогіка толерантності*. 1997. № № 1–2. С. 86–90.

#### REFERENCES

1. Androschuk A. O. Reytingova tehnologiya otsinki znan v navchalno-vihovnomu zakladi. [Rating technology of knowledge assessment in an educational institution]. *Pedagogy and Psychology*. 1996. № 3. pp. 86–96 [in Ukrainian].
2. Bogdanova O. S. Vospitatelnoe znachenie ocenki znaniy uchenikov. [Educational value of assessment of students' knowledge]. *Soviet pedagogy*. 1952. № 9. pp. 54–59 [in Russian].
3. Bogdanova G. A. Tematicheskiy zacet kak odna iz form orientacii uchebnogo processa na konechnyy rezultat. [Thematic test as one of the forms of orientation of the educational process on the final result]. *Russian language at school*. 1994. № 6. pp. 35–38 [in Russian].
4. Glukhanyuk D. Yak ob'ektyvno ocinyty znannya uchniv (z dosvidu vprovadzheniya zalikovoyi systemy). [How to objectively assess the knowledge of students (from the experience of implementing a credit system)]. *Pedagogy of tolerance*. 1997. № № 1–2. pp. 86–90 [in Ukrainian].

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-38>**Ганна ЧАВА,***orcid.org/0000-0001-5083-7229*

викладач англійської мови

Нікопольського коледжу

Дніпровського державного аграрно-економічного університету

(Нікополь, Дніпропетровська область, Україна) *anna.chava411@gmail.com***Ольга НАРОДОВСЬКА,***orcid.org/0000-0002-9869-1764*

викладач англійської мови кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Київ, Україна) *kpiteacherenglish@gmail.com*

## РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Сучасний темп розвитку суспільства ставить більш високі вимоги перед майбутніми фахівцями. Високий рівень інтелектуального розвитку не є запорукою вдалого працевлаштування. Фактом залишається те, що люди з високим рівнем знань та інтелекту часто не можуть досягти бажаних результатів. Тому виникла потреба з'ясувати, чому цього недостатньо для реалізації потенціалу та здібностей особистості.

Шляхом постійних досліджень науковцями було встановлено існування емоційного інтелекту, що визначає здатність людини усвідомлювати наявність власних емоцій та емоцій інших людей, а також правильно ними користуватись. Люди, які мають високо розвинутий емоційний інтелект, мають гарні навички спілкування, стресостійкі, впевнені в умовах виникнення кризових ситуацій. Тобто можна вважати, що успішна діяльність особистості залежить від ступеня розвитку інтелектуальної й емоційної компетентностей.

Рівень якості підготовки майбутніх спеціалістів визначається, поряд з іншими складовими частинами професіоналізму, не лише рівнем їхнього емоційного інтелекту, а й емоційною готовністю до професійної діяльності, що забезпечує ефективне включення їх в активну діяльність, виступає умовою творчості, створення нового, самовдосконалення, швидкої адаптації до професійно зумовлених змін.

Необхідність розвитку емоційного інтелекту студентів у процесі їх підготовки до професійної діяльності в закладах вищої освіти зумовлена і підвищеними вимогами до підготовки спеціалістів із боку держави, дотримання яких сприятиме підвищенню якості професійної діяльності фахівців із вищою освітою.

У статті розглядаються особливості розвитку емоційного інтелекту особистості, його структурні компоненти, а також розкриваються психолого-педагогічні умови його формування у студентів закладів вищої освіти на заняттях з англійської мови. До останніх належать залучення студентів до різних видів діяльності на заняттях, встановлення паритетних відносин у взаємодії викладача зі студентами, впровадження інтерактивних технологій навчання. Запропоновані у статті прийоми та форми роботи дозволять розвинути вміння розпізнавати почуття й емоції, власні й оточення, а ці навички є невід'ємною частиною комунікативної компетенції, що, у свою чергу, є ціллю іншомовної освіти. Отже, використання на заняттях з іноземної мови форм та методів розвитку емоційного інтелекту сприятиме, серед іншого, і розвитку навичок іншомовного спілкування.

**Ключові слова:** емоційний інтелект, рольова гра, кооперована діяльність, іншомовне спілкування, комунікативна компетенція.

**Hanna CHAVA,***orcid.org/0000-0001-5083-7229*

English Teacher

Nikopol College of Dnipro State Agrarian and Economic University

(Nikopol, Dnipropetrovsk region, Ukraine) *anna.chava411@gmail.com***Olha NARODOVSKA,***orcid.org/0000-0002-9869-1764*

Lecturer of English Language at the Department of English Humanitarian Language № 3

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

(Kyiv, Ukraine) *kpiteacherenglish@gmail.com*



## DEVELOPMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN ENGLISH LANGUAGE CLASSES

*The current pace of development of society puts higher demands on future specialists. A high level of intellectual development is not the key to successful employment. The fact remains that people with a high level of knowledge and intelligence often cannot achieve the desired results. Therefore, it became necessary to find out why this is not enough to realize the potential and abilities of the individual.*

*Through constant research, scientists have established the existence of emotional intelligence, which determines a person's ability to realize their own emotions and the emotions of others, as well as to use them correctly. People who have highly developed emotional intelligence, have good communication skills, stress-resistant and confident in crisis situations. That is, it can be considered that the successful activity of the individual depends on the degree of development of intellectual and emotional competences.*

*The level of training of future specialists is determined, along with other components of professionalism, not only by the level of their emotional intelligence, but also by the emotional readiness for professional activity, which ensures their effective inclusion in active activity, is a condition for creativity, creation of a new, self-improvement, rapid adaptation to professionally conditioned changes.*

*The need to develop the emotional intelligence of students in the process of preparing them for professional activity in higher education institutions is also due to the increased requirements for the training of specialists by the State, the observance of which will contribute to improving the quality of professional activity of specialists with higher education.*

*The article considers the features of the development of emotional intelligence of the personality, its structural components, as well as reveals the psychological and pedagogical conditions for its formation among students of higher educational institutions in English language classes. The latter include attracting students to various types of activities in classes, establishing parity relations in the interaction of the teacher with students, and introducing interactive learning technologies. The techniques and forms of work proposed in the article will allow you to develop the ability to recognize the feelings and emotions of your own and others, and these skills are an integral part of communicative competence, which, in turn, is the goal of foreign-language education. Therefore, the use of forms and methods of developing emotional intelligence in foreign language classes will contribute, among other things, to the development of foreign language communication skills.*

**Key words:** *emotional intelligence, role-playing, co-operative activity, foreign language communication, communicative competence.*

**Постановка проблеми.** Вивчення дисципліни «Англійська мова», крім формування основних компетентностей, спрямовано на становлення поведінки особистості та визначення її ролі в суспільстві. Емоційна сфера взагалі має сильний вплив на формування навичок мовлення, а якщо говорити про ділове спілкування, то тут здійснюється контрольований емоційно-комунікаційний процес, що потребує достатнього рівня володіння іноземною мовою, а також уміння контролювати та керувати власними емоціями. Тому важливим етапом у викладанні дисципліни є професійний підбір та поєднання різних видів навчально-виховної діяльності, форм та методів навчання, що сприятиме стійкому розвитку емоційного інтелекту випускників закладів вищої освіти.

**Аналіз досліджень.** Поняття «емоційний інтелект» своїй появі завдячує американським психологам та дослідникам П. Селюєю та Дж. Майеру. Ще в 1990 р. у своєму дослідженні вони довели, що саме цей феномен більшою мірою відповідає за успіх у житті та навчанні, ніж коефіцієнт інтелекту людини (Salovey, 1990: 185–211).

Починаючи з 90-х рр. ХХ ст. значення терміна «емоційний інтелект» безперервно досліджується, удосконалюється та розширюється, бо дане поняття активно застосовується не лише у

психології, а й у менеджменті, освіті. Так, у психолого-педагогічних працях, що належать У. Вайнрайху, Л. Виготському й іншим, ідеться про те, що опанування іноземної чи будь-якої мови є потужним механізмом, що дозволяє розвиватись увазі, мисленню, пам'яті, емоційній сфері тощо (Вайнрайх, 1979: 133).

Д. Люсін пропонує трактувати емоційний інтелект як здатність до розуміння й управління своїми та чужими емоціями. Здатність до розуміння емоцій означає, що людина може розпізнавати емоцію, тобто встановити сама факт наявності емоційного переживання в себе або в іншій людині; може ідентифікувати емоцію, тобто встановити, яку саме емоцію відчуває вона сама або інша людина, знайти для неї словесний вираз; розуміє причини, що викликають дану емоцію, і наслідки, до яких вона приведе. Здатність до управління емоціями означає, що людина може контролювати інтенсивність емоцій, передусім стримувати занадто сильні емоції; може контролювати зовнішнє вираження емоцій; може за необхідності довільно викликати ту або іншу емоцію. Він уводить два нові поняття: внутрішньоособистісний та міжособистісний емоційний інтелект (Люсін, 2004: 29–36).

Питанням виховання естетичного смаку засобами іноземної мови з використанням потенціалу соціокультурного компонента присвятив свої дослідження В. Вертегел (Вертегел, 2010). А у працях С. Понікаровської аналізується емоційно-чуттєве наповнення занять з іноземної мови, що є важливим кроком до підвищення якості навчання (Понікаровська, 2009: 181–187.)

**Мета статті** – проаналізувати проблему розвитку емоційного інтелекту студентів закладів вищої освіти; розглянути сучасні методи навчання, що використовуються на заняттях із дисципліни «Іноземна мова», виявити їхній вплив на розвиток емоційного інтелекту майбутніх висококваліфікованих фахівців.

**Виклад основного матеріалу.** У сучасному суспільстві вагомого значення набуває формування всебічно розвинутого фахівця, який не лише має знання й уміння, але й володіє комунікативними навичками, здатний керувати своїми емоціями. Нині вчені наголошують на гармонійному поєднанні інтелекту й емоцій людини, що водночас гарантує розвиток висококваліфікованого й успішного працівника.

Професійна діяльність передбачає залучення всіх складників загального інтелекту і ставить перед майбутнім фахівцем вимоги в рамках видів компетентностей:

- професійної – відповідність працівника професійно-кваліфікаційним вимогам;
- методичної – здатність до системного мислення, роботи з різного роду інформацією;
- часової – ефективний тайм-менеджмент;
- соціальної – уміння діяти самостійно і працювати в команді;
- емоційної – володіння сукупністю знань, умінь та навичок, здатність адекватно реагувати на зміни в результаті інтелектуальної обробки зовнішньої та внутрішньої емоційної інформації (Баурова, 2016: 3).

Отже, комунікативні можливості й емоційний інтелект майбутнього фахівця такі ж важливі, як інтелектуально-ділові якості, а можливо, і більш значущі.

На сучасному етапі розвитку суспільства зростають вимоги до якості підготовки фахівців і рівня сформованості їхніх професійно значущих характеристик. Професійна успішність особистості, безумовно, пов'язана зі знаннями, уміннями, навичками і здатністю до мислення загалом, тобто з рівнем загального інтелектуального розвитку. Однак здебільшого для ефективної взаємодії з оточенням високого рівня загального інтелекту виявляється недостатньо. Ідея емоцій-

ного інтелекту стала наслідком розвитку уявлень про соціальний інтелект, основною причиною для виділення якого як самостійної здатності або риси є часта невідповідність рівня загального інтелекту й успішності особистості у взаємодії із соціальним середовищем.

Необхідність вивчення емоційного інтелекту студентів продиктована необхідністю визначення чинників, що впливають на ефективність професійної діяльності та соціально-психологічної адаптації особистості до обраної професії. Отже, професійна діяльність безпосередньо залежить від рівня розвитку емоційного інтелекту. Саме навчання в закладах вищої освіти здатне сформувати та закріпити необхідні для майбутньої професійної діяльності навички.

Така навчальна дисципліна, як іноземна мова, відображає закономірності зовнішнього та внутрішнього світу особистості, їхній зв'язок із поведінкою. Тому мета навчання повинна передбачати розвиток самопізнання, співпереживання, емпатії. Заняття з навчального курсу «Англійська мова» мають змогу максимально використовувати виховний та навчальний потенціал предмета для досягнення поставлених цілей за умови, що викладач правильно обирає форми та методи реалізації змісту навчального матеріалу. Успішність їх використання визначається не лише рівнем засвоєння мовного та мовленнєвого матеріалу, але й тим, які емоції супроводжували студентів під час заняття, як це вплинуло на їхні погляди, переконання й ідеї.

Розвиток емоційного інтелекту студентів може ефективно відбуватись за таких умов:

1. Залучення студентів до різноманітних видів діяльності: ігрової, проєктної, кооперованої, дослідницької.
2. Встановлення паритетних відносин у системі взаємодії «студент – студент», «викладач – група студентів», «студент – група студентів».
3. Упровадження інтерактивних методів навчання (Шиян, 2012: 92–95).

Варто зауважити, що зміст навчального матеріалу має відповідати віковому та психологічному розвитку студентів, а також їхнім інтересам та уподобанням, відповідно до цього викладач підбирає і форми та методи роботи на заняттях. Отже, роль викладача є значущою, адже від нього залежить емоційний мікроклімат на занятті, наскільки студенти відчуватимуть довіру, щирість та підтримку з боку самого викладача й одногрупників, адже деякі види діяльності передбачають висловлення думок, що можуть відрізнитись від інших. Викладач має бути багатифункціональним –

помічник, колега, консультант. Позитивним прийомом є висловлення викладачем власної думки, без нав'язування її, з певних питань, проблем чи ситуацій. Це дає студентам відчуття впевненості та довіри до себе й інших.

Натепер, в умовах технологічного прогресу, вивчення іноземних мов не повинно концентруватись на виконанні традиційних завдань, як-от читання чи переклад тексту, заучування лексичних одиниць та монотонне виконання лексикограматичних вправ. Пріоритетними мають бути завдання, що спрямовані на спілкування, групову роботу, розвиток уваги, фантазії, що допоможе розкрити творчий потенціал студентів, активізувати мовний матеріал та проявляти різні емоції.

Одним із важливих завдань вивчення дисципліни «Іноземна мова» є формування комунікативної компетенції, що дозволить використовувати власні знання й уміння як для особистого спілкування, так і для вирішення ділових питань. Комунікативний підхід у процесі вивчення іноземної мови забезпечує домінування відкритого спілкування, що значно покращує навички усного діалогічного чи навіть монологічного мовлення.

Саме використання дискусій і обговорень не лише розвиває навички діалогічного мовлення та дає змогу вчитись обстоювати власну думку, але й формує емоційну грамотність, адже таким чином студенти вчаться контролювати емоції, адекватно реагувати на зовнішні подразники, розуміти та співпереживати співрозмовникам.

У дискусійних групах студенти можуть вільно висловлювати свої думки, почуття. Це дає змогу глибше пізнати себе, зменшити стрес, тривогу, а також покращити відносини з іншими учасниками. Адже дуже часто студенти бояться робити помилки у власних висловлюваннях, отже, постає питання подолання мовного бар'єра. Викладач у дискусійних групах виконує роль спостерігача, допомагає вдосконалювати комунікативні навички і розвиває емоційні компетенції, особливо стресостійкість. Такий вид діяльності добре підходить як для введення нового матеріалу, так і для засвоєння вже вивченого.

Для розвитку емоційного інтелекту використовуються різноманітні методи, форми, технології навчання, види вправ та засоби їх упровадження в початковий процес.

Для підвищення мотивації на заняттях з англійської мови використовуються ігри й ігрові елементи. Рольова гра – навчальна діяльність, що має комунікативне спрямування. Завдяки впровадженню ігор або ігрових елементів

викладач має можливість змоделювати будь-яку ситуацію та викликати бажання спілкуватись. Будь-які рольові перевтілення сприяють активізації розумових та регулятивних процесів, покращують емоційний стан учасників та загальний мікроклімат у групі. Використання такої форми роботи допускає роботу в парах чи групах (Зарицька, 2010: 13–24).

Такий вид діяльності дозволяє практикувати навички іншомовного спілкування, а також долати сором'язливість, невпевненість у собі та своїх знаннях. Викладачеві варто починати із простих чітких завдань і поступово, з набуттям необхідних лексичних, граматичних знань, їх ускладнювати.

Ще однією ефективною формою роботи під час занять є кооперована діяльність. Важливою її характеристикою є взаємодія з іншими, коли відбувається зіткнення думок, а значить, і емоційних станів. Ефективність даної форми роботи визначається її позитивною взаємозалежністю, можливістю працювати в малих групах, груповим опрацюванням результатів та рефлексії. Крім того, що студенти навчаються виступати, вести дискусії, аналізувати, вони ще й мають змогу взаємодіяти з іншими, що передбачає необхідність рефлексії. Розвиток емоційного інтелекту під час такого виду діяльності відбувається шляхом розвитку таких особистісних характеристик, як гнучкість, мобільність, стійкість, оперативність у виконанні дій.

Інноваційною методикою вивчення англійської мови вважається використання технічних засобів навчання. Такі засоби значно урізноманітнюють навчальний процес, дозволяють студентам самостійно дослідити задану тему, опанувати необхідний лексичний матеріал, а також підготувати цікавий звіт-повідомлення із досліджуваного питання. До того ж публічні виступи розвивають упевненість, навички поєднання вербальних та невербальних засобів висловлювання, уміння працювати з аудиторією, ораторські здібності, самоконтроль, підвищують самооцінку.

Інтерактивні методи навчання дозволяють поєднувати засоби цілеспрямованої міжособистісної взаємодії викладача та студентів один з одним із метою розвитку їхньої особистості та для розв'язання певних педагогічних завдань. Суттєвими для формування емоційного інтелекту є такі ознаки інтерактивного навчання, як полілог, діалог, сенсоутворення та свобода вибору.

Істотний внесок в емоційну грамотність студентів може зробити використання різноманітних анкетувань на заняттях з англійської мови, що допомагають студентам не лише більше дізнава-

тися про свої емоційні компетенції та вплив емоцій на кар'єрне зростання, але й усвідомити свою значущість, розвивати міжкультурну обізнаність.

Варто не забувати про те, що заняття з англійської мови передбачає реалізацію не тільки навчальних та розвивальних цілей, а й виховних. Тож кожного разу після вправ, що реалізують навчальні, або практичні, цілі, на етапі закріплення й актуалізації вивченого мовного матеріалу необхідно реалізувати й виховні цілі, застосовувати такі інтерактивні вправи, у процесі виконання яких студенти мають можливість висловитися, взаємодіяти з іншими у групах.

Важливо таким чином організувати дискусію, щоб поставлені запитання апелювали до життєвого досвіду студентів, тоді у процесі їх обговорення відбувається актуалізація пізнавальних інтересів, усвідомлення причетності до процесу вирішення проблеми, що супроводжується такими емоційними реакціями, як захоплення, напруження.

Окреслені психолого-педагогічні умови сприяють розвитку здібностей розуміти власні емоції (розпізнавати власні стани, їхні причини, усві-

домлення взаємозв'язку між почуттями та діями); контролювати власні емоції (уникнення внутрішньої та зовнішньої агресії, наявність позитивних ставлень до себе, оточення, своєї діяльності, керування стресом); розуміти емоції інших (емпатія, вміння слухати); соціальні вміння (розуміння інших і побудова взаємодії з ними, компетентне розв'язання конфліктів, вирішення міжособистісних проблем).

**Висновки.** Отже, є тісний зв'язок між вивченням іноземної мови та розвитком емоційного інтелекту, формування якого не вичерпує все розмаїття методичного арсеналу, що може бути застосований у цьому напрямі. Найбільш перспективними шляхами вирішення поставлених завдань у навчально-виховному процесі закладів вищої є застосування тренінгових, інтерактивних методів навчання і виховання. Успішний процес навчання іноземної мови є чимось більшим, ніж просто тренування мовних навичок, це процес розвитку особистості, оскільки безпосередньо вчить спілкуванню через спілкування. І чим більше ми будемо робити акцент на особистість, тим ефективніше будуть досягнуті предметні результати.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баурова Ю. Развитие эмоционального интеллекта в обучении взрослых. *Мир науки*. 2016. № 4. Т. 4. С. 3–10.
2. Вайнрайх У. Языковые контакты: Состояние и проблемы исследований. Киев : Вища школа, 1979. 133 с.
3. Выготский Л. Мышление и речь. Избранные психологические исследования. Москва : Педагогика, 1956. 405 с.
4. Вертегел В. Лінгвокраїнознавчий аспект виховання естетичного смаку студентів нефілологічних ВНЗ засобами іноземних мов. *Сучасний соціокультурний простір – 2010* : матеріали сьомої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. 2010. URL: <http://intkonf.org/kandidat-pedagogichnih-nauk-vertegel-vl-lingvokrayinoznachiy-aspekt-vihovannya-estetichnogo-smaku-studentiv-nefilologichnih-vnz-zasobami-inozemnih-mov/>.
5. Зарицька В. Необхідність розвитку емоційного інтелекту особистості в процесі її підготовки до професійної діяльності. *Вісник Одеського національного університету*. 2010. № 16. С. 13–24.
6. Люсин Д., Ушаков Д. Современные представления об эмоциональном интеллекте / под ред. Д. Люсина. Москва : Институт психологии РАН, 2004. 172 с.
7. Понікаровська С. Вплив емоційного компоненту на ефективність навчання іноземної мови у немовних ВНЗ. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2009. № 16. С. 181–187.
8. Шиян Т. В. Развитие эмоционального интеллекта студентов младших курсов средствами дисциплины «Английская мова за професійним спрямуванням». *Наукові праці*. 2012. № 146. Т. 158. С. 92–95.
9. Salovey P., Mayer J. Emotional intelligence. *Imagination, cognition, and personality*. 1990. № 9. P. 185–211.

#### REFERENCES

1. Baurova U. V. Razvitie emotsionalnogo intelekta v obuchenii vzroslykh [Development of the emotional intelligence while educating adults]. *The world of science*, 2016, № 4 (4), pp. 3–10 [in Russian].
2. Vinerayh W. Yazykovie kontakty: Sostoyanie i problem issledovaniy [Language contacts: Situation and problems of current research]. Kyiv: Vusha schola, 1979 [in Russian].
3. Vugotskiy L. S. Mushleniye i retch. Izbrannyye psichologicheskiye issledovaniya [Thinking and speaking. Psychological research, selected]. Moscow: Pedagogika, 1956. [in Russian].
4. Vertel V. L. Linguokrayeznavchiy aspekt vuhovanniya estetichnogo smaky studentiv nefilologishnih VNZ zasobami inozemnih mov. [Linguo-cultural aspect of forming aesthetic taste of university students of nonphilological departments while foreign language education process]. *Modern socio-cultural space*. 2010. URL: <http://intkonf.org/kandidat-pedagogichnih-nauk-vertegel-vl-lingvokrayinoznachiy-aspekt-vihovannya-estetichnogo-smaku-studentiv-nefilologichnih-vnz-zasobami-inozemnih-mov/> [in Ukrainian].
5. Zaritska V. V. Neobhidnist rozvutky emotsiynogo intelekту osobistosty v protsesi ii pidgotovky do profesiynoi diyalnosti [The importance of emotional intelligence development of personality while professional education]. *Bulletin of Odesa National University*, 2010, № 16. pp. 13–24. [in Ukrainian].

6. Lyusin D. V., Ushakov D. V. Sovremennuyе predstavleniya ob emotsionalnom intellekte [Modern position of emotional intelligence] D. V. Lyusin. Moskow: Institut psichologii RAN, 2004. [in Russian].

7. Ponikarovska S. V. Vpluv emotsiynogo komponentu na efektyvnist navchannia inozemnoyi movu y nemovnuh BNZ [The influence of emotional component on the foreign language educational efficiency at universities]. *Bulletin of V. N. Kharazin Kharkiv National University*, 2009, № 16. pp. 181–187. [in Ukrainian].

8. Shuyan T. V. Rozvutok emotsiynogo intelektu studentiv molodshuh kursiv zasobamu dustsuplinu “Angliyska mova za profesiynum spramuvanniyam” [The emotional intelligence development of fresh students by providing subject “English language for professionals”]. *Scientific research*, 2012, № 146 (158). pp. 92–95. [in Ukrainian].

9. Salovey P., Mayer J. Emotional intelligence. *Imagination, cognition, and personality*. 1990. № 9. pp. 185–211.

УДК 378.011.3-051:373.2]:81-028.31:57.081.1(045)  
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-39>

**Алла ЧАГОВЕЦЬ,**  
*orcid.org/0000-0003-0680-3165*  
доктор педагогічних наук, доцент,  
професор кафедри теорії та методики дошкільної освіти  
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради  
(Харків, Україна) [chagoalla@gmail.com](mailto:chagoalla@gmail.com)

**Юлія СИРОВА,**  
*orcid.org/0000-0003-4964-5451*  
кандидат педагогічних наук,  
викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти  
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради  
(Харків, Україна) [yuliya\\_syrova@ukr.net](mailto:yuliya_syrova@ukr.net)

**Світлана КОЛОСОВА,**  
*orcid.org/0000-0002-6112-685X*  
кандидат педагогічних наук,  
викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти  
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради  
(Харків, Україна) [kolosova.svetlanavik@gmail.com](mailto:kolosova.svetlanavik@gmail.com)

## ПІДГОТОВКА ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ДО ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПРОЦЕСІ ПОШУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРИРОДІ

Статтю присвячено проблемі підготовки майбутніх вихователів до здійснення цілеспрямованого педагогічного впливу на формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку. Визначено, що професійно-педагогічна підготовка здобувачів освіти дошкільного профілю до організації мовленнєвої діяльності дошкільників передбачає завдання опанування засобів, методів та прийомів формування мовленнєвої компетентності дітей. Встановлено, що розвиток мовлення дітей дошкільного віку – складний та багатоаспектний процес, для досягнення результативності освітньої діяльності з даного напрямку майбутні вихователі повинні опанувати інтеграцію всіх структурних напрямів Базового компонента дошкільної освіти для забезпечення цілісного впливу на дитину. У процесі наукового пошуку визначено, що для успішного розв'язання мовленнєвих та розумових завдань вдалою інтеграцією є поєднання освітніх напрямів «Мовлення дитини» та «Дитина у природному довкіллі». Виокремлено переваги використання пошуково-дослідної діяльності у природі для розвитку мовлення дітей дошкільного віку, як-от: поповнення й активізація словника (словами, які визначають назви предметів, дій, ознак); виховання культури мовленнєвої комунікації, уміння спілкуватися в конкретних соціально-побутових ситуаціях; поєднання моторної та мовленнєвої діяльності, які ефективно впливають на результат освітньої роботи. Зроблено висновок, що пошуково-дослідна діяльність у природі є процесом продуктивної діяльності дітей та сприяє формуванню в дошкільнят умінь застосовувати засвоєні мовні засоби під час практичної взаємодії, у реальних життєвих ситуаціях спілкування. Вивчення навчальних дисциплін «Дошкільна лінгводидактика» та «Теорія і методика ознайомлення дітей із природою» сприяє формуванню готовності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до використання пошуково-дослідної діяльності у природі з метою розвитку мовлення дошкільників.

**Ключові слова:** підготовка майбутніх вихователів, мовленнєва компетентність дітей дошкільного віку, пошуково-дослідна діяльність у природі, інтеграція.

**Alla CHAGOVETS,**  
*orcid.org/0000-0003-0680-3165*  
Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,  
Professor at the Department of Theory and Methods of Preschool Education  
Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"  
of Kharkiv Regional Council  
(Kharkiv, Ukraine) [chagoalla@gmail.com](mailto:chagoalla@gmail.com)

**Yuliia SYROVA,**

*orcid.org/0000-0003-4964-5451*

*Lecturer at the Department of Theory and Methods of Preschool Education  
Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"  
of Kharkiv Regional Council  
(Kharkiv, Ukraine) yuliya\_syrovaya@ukr.net*

**Svitlana KOLOSOVA,**

*orcid.org/0000-0002-6112-685X*

*Lecturer at the Department of Theory and Methods of Preschool Education  
Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"  
of Kharkiv Regional Council  
(Kharkiv, Ukraine) kolosova.svetlanavik@gmail.com*

## TRAINING STUDENTS TO FORM SPEECH COMPETENCE OF PRESCHOOLERS DURING EXPERIMENTAL ACTIVITIES IN THE NATURE

*The article deals with the issue of training future kindergarten teachers to implement purposeful pedagogical influence on forming speech competence of preschool children. It is determined that professional and pedagogical training of students majoring in Preschool Education to organize speech activities of preschoolers involves mastering the means, methods and techniques of forming speech competence of children. It is established that speech development of preschoolers is a complex and multifaceted process, to achieve high effectiveness of educational activities in this area, future kindergarten teachers must master the process of integrating all structural areas of the Basic component of preschool education to ensure holistic impact on preschoolers. While studying the scientific issue, it is determined that integrating "Child's Speech" and "Child in the Natural Environment" is efficient to ensure solving speech and mental tasks. The advantages of using experimental activities in the nature to develop speech of preschoolers are highlighted: expanding and activating vocabulary (due to the lexis that define the names of objects, actions, signs); training the culture of speech communication, an ability to communicate in specific social and domestic situations; combining movement and speech activities that effectively influence results of educational work. It is concluded that experimental activities in the nature are a process of productive activities by preschoolers that contributes to forming their ability to use the learned vocabulary in communication, in real life situations.*

*Studying the subjects of "Preschool language didactics" and "Theory and methods of introducing children to the nature" contributes to form readiness of future preschool teachers to use experimental activities in the nature in order to develop speech of preschoolers.*

**Key words:** *training of future preschool teachers, speech competence of preschoolers, experimental activities in nature, integration.*

**Постановка проблеми.** В умовах реформування сфери дошкільної освіти одним із завдань професійної підготовки фахівців є пошук ефективних шляхів удосконалення змісту освіти, спрямованого на формування у здобувачів освіти компетентностей, досвіду, самореалізації, для забезпечення конкурентоспроможності на ринку праці. Забезпеченню актуальних компетентностей випускників закладів вищої освіти дошкільного профілю сприяють урахування в освітньому процесі тенденцій розвитку дошкільної освіти. Одним зі шляхів забезпечення якісної підготовки здобувачів освіти є орієнтація освітніх програм на дотримання вимог Базового компонента дошкільної освіти.

Відповідно до вимог Державного стандарту дошкільної освіти (затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2021 р. № 33), однією із ключових компетентностей дітей дошкільного віку є мовленнєва компетентність, яка формується через освітній напрям «Мовлення

дитини». Отже, особливу увагу в підготовці майбутніх вихователів варто приділити навчанню здобувачів освіти цілеспрямованого педагогічного впливу на формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку.

**Аналіз досліджень.** Основні аспекти проблеми підготовки фахівців дошкільної освіти до розвитку мовлення дітей дошкільного віку розкрито у працях А. Богуш, В. Баранової, Н. Гавриш, Л. Зданевич, О. Кононко, Ю. Котелянець, К. Крутій, І. Луценко, І. Мардарової, Т. Піроженко. Науковці у своїх дослідженнях зазначають, що важливо формувати у вихователів уміння мовленнєвого розвитку дошкільників, розкривають теоретико-методологічні засади дошкільної лінгводидактики. Теоретичні та практичні положення екологічного виховання дітей дошкільного віку розкрито в дослідженнях Г. Беленької, Н. Горопахи, З. Гаращенко, Н. Живиріхіної, Н. Лисенко, С. Ніколаєвої, З. Плохій, О. Половіної.

Незважаючи на велику кількість праць, у яких розкрито проблеми мовленнєвого розвитку дошкільників та розвитку засобами природи, питання підготовки майбутнього вихователя до формування мовленнєвої компетентності дошкільників у процесі пошуково-дослідної діяльності в закладі дошкільної освіти є малодослідженими і потребують поглибленого вивчення.

**Мета статті** – зробити аналіз сучасної підготовки майбутніх вихователів до використання пошуково-дослідної діяльності у природі з метою розвитку мовлення дітей дошкільного віку.

**Виклад основного матеріалу.** Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що в сучасній дошкільній освіті мовлення розглядають як основу виховання і навчання дітей, оскільки від рівня володіння мовою залежить успіх навчання дитини у школі, уміння спілкуватися з людьми, її інтелектуальний розвиток. До дітей висувають високі вимоги щодо засвоєння культури мовлення та спілкування, елементарних правил користування мовою в різних життєвих ситуаціях (Василіогло, 2018: 9). Отже, сучасний фахівець дошкільної освіти повинен володіти системою знань, умінь і навичок, спрямованих на формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку. Відповідно до Базового компонента дошкільної освіти, мовленнєва компетентність – це здатність дитини продукувати свої звернення, думки, враження в будь-яких формах мовленнєвого висловлювання за допомогою вербальних і невербальних засобів (Базовий компонент, 2021: 18).

У дослідженнях І. Мардарової та В. Баранової зазначено, що мовленнєва підготовка дошкільників відбувається на організованих заняттях із розвитку мовлення різних типів і форм мовленнєвих висловлювань. Визначено чинники результативності навчання. Встановлено, що соціальне середовище, яке забезпечує дитині мовленнєве спілкування, – один із найважливіших чинників. Учені зазначають, що упущені можливості мовленнєвого розвитку в дошкільному віці майже не компенсуються пізніше у школі. Педагогам важливо вчасно забезпечити розвивальний потенціал мовленнєвого середовища, що оточує дитину, а також освітньо-мовленнєвий супровід в організації та проведенні занять, цілеспрямованої роботи з дітьми з усіх розділів програми і в різних видах діяльності (навчально-мовленнєва, пізнавальна, художньо-предметна, музична, образотворча тощо) (Баранова, Мардарова, 2019: 162).

У наукових розробках Н. Гавриш доведено, що на сучасному етапі націлену мовленнєву роботу педагоги спрямовують на формування особис-

тості, яка вільно і творчо застосовує засоби мови в різних ситуаціях буття, тобто на розвиток мовленнєвої особистості. Основною умовою автор зазначає активну позицію дитини як свідомого мовця. Це означає, що наслідувати зразки недостатньо. Треба створювати умови, щоби забезпечити мовленнєве самовираження в різних видах дитячої активності (Гавриш, 2019: 37). Автор стверджує, що для реалізації означеної мети недостатньо загальногрупових занять двічі на тиждень. Педагоги мають створити емоційно насичене розвивальне середовище, яке стимулюватиме активну інтелектуально-мовленнєву діяльність дітей протягом усього дня й активну комунікацію з дорослими й однолітками. Мовленнєва робота має вийти за межі мовленнєвих занять і відбуватися протягом усього дня в різних формах роботи та видах діяльності дітей (Гавриш, 2019: 37).

Професійно-педагогічна підготовка здобувачів освіти дошкільного профілю до організації мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку передбачає завдання опанування засобів, методів та прийомів формування мовленнєвої компетентності дошкільників. Отже, доцільно буде розглянути актуальні засоби розвитку мовлення дітей дошкільного віку, які здобувачі освіти можуть використати у практичному арсеналі.

У працях А. Богуш та Н. Гавриш визначено, що основними засобами з розвитку мовлення дітей є: організація їхнього спілкування в різних напрямках діяльності, як-от гра, праця, сприймання різних видів образотворчого мистецтва; довкілля, природа, ознайомлення дітей із художньою літературою, використання технічних засобів, мовлення вихователя як засіб впливу на мовлення дітей (Богуш, Гавриш, 2007: 173).

Формування мовленнєвої компетентності дошкільників неможливе поза межами діяльного підходу, тому вважаємо за доцільне розглянути пошуково-дослідну діяльність у природі як засіб розвитку мовлення дітей дошкільного віку.

Узагальнений аналіз наукових джерел свідчить, що розвиток мовлення дітей дошкільного віку – це складний та багатоаспектний процес, для забезпечення результативності освітньої роботи з даного напрямку майбутні вихователі повинні опанувати процес інтеграції всіх структурних напрямів Базового компонента дошкільної освіти для забезпечення цілісного впливу на дитину. Під час наукового пошуку встановлено, що для успішного розв'язання мовленнєвих та розумових завдань вдалою інтеграцією є поєднання освітніх напрямів «Мовлення дитини» та «Дитина у природному довкіллі».



Аналіз наукової літератури свідчить, що природа та довкілля поглиблюють мовленнєвий потенціал дітей на основі знань про навколишнє середовище і є ефективним засобом розвитку мовлення. У процесі наукового пошуку встановлено, що природне довкілля має ґрунтовний сенсорний потенціал, на основі якого формується лексична компетентність дошкільників (Богуш, Гавриш, 2007: 175).

На думку О. Максимової, пошуково-дослідницька діяльність дітей має багато плюсів. Адже діти виступають маленькими дослідниками, які вивчають явище чи об'єкт, його властивості, висловлюють своє припущення (гіпотеза), перевіряють його достовірність, узагальнюють отримані дані і відтворюють їх у мовленні. Цінна можливість декілька разів перевіряти достовірність отриманих даних, повторювати експеримент і проводити спостереження. У дітей заго-струється інтерес, допитливість, вони вчаться фіксувати поетапні результати та підсумовувати кінцеві дані. Велике значення має висловлення гіпотези, яка є основним компонентом пошукової діяльності, адже водночас відображаються наявні в дитини знання, її вміння передбачувати і прогнозувати відношення і взаємозалежності (Максимова, 2016: 49).

У результаті проведеного аналізу особливостей використання пошуково-дослідної діяльності в роботі з дошкільниками виокремлено такі переваги її використання в розвитку мовлення дітей дошкільного віку, як:

- поповнення й активізація словника (словами, які визначають назви предметів, дій, ознак);
- виховання культури мовленнєвої комунікації, уміння спілкуватися в конкретних соціально-побутових ситуаціях;
- поєднання моторної та мовленнєвої діяльності, які ефективно впливають на результат освітньої роботи.

Пошукова-дослідна діяльність є процесом продуктивної діяльності дітей та сприяє формуванню в дошкільнят умінь застосовувати засвоєні мовні засоби під час практичної взаємодії, у реальних життєвих ситуаціях спілкування. У процесі пошуково-дослідної діяльності майбутні педагоги повинні навчитись організовувати спілкування з дітьми в контексті пізнання зовнішніх ознак, властивостей природних об'єктів та їхніх взаємозв'язків. Не тільки акцентувати під час практичної діяльності увагу на пізнавальному розвитку дошкільників, а також звернути увагу на навички дітей взаємодіяти з вихователем і однолітками, слухати один одного, висловлювати свої думки.

Професійна підготовка вихователів до формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку повинна бути спрямована на систематизацію й удосконалення знань про засоби, форми, методи й особливості розвитку мовлення дітей дошкільного віку та засвоєння навичок інтеграції різних напрямів діяльності, які забезпечать системність кінцевого результату освітньої роботи.

Теоретичний курс здобувачі освіти засвоюють на лекційних заняттях з освітніх компонентів «Дошкільна лінгводидактика» та «Теорія і методика ознайомлення дітей із природою», а також шляхом самостійного опрацювання основної і додаткової літератури.

Здобувачі освіти у процесі фахової підготовки повинні не тільки засвоїти матеріал теоретично, а й виробити практичні вміння й навички, тому освітній процес спрямований також на виконання практичних та семінарських занять, які доцільно проводити із застосуванням активних форм навчання (дискусії, диспути, проектна діяльність, розгляд проблемних ситуацій, ділові ігри). Формуванню готовності здобувачів освіти до інтеграційної діяльності сприяли також проведення бінарних занять із навчальних дисциплін «Дошкільна лінгводидактика» та «Теорія і методика ознайомлення дітей із природою». Дидактичні підходи до організації навчальної діяльності майбутніх вихователів під час вивчення дисципліни полягали в розширенні потенційних можливостей майбутніх вихователів завдяки побудові навчальних занять таким чином, щоб отримані знання про сутність і особливості організації пошуково-дослідної діяльності у природі розкривали перспективи їх застосування в майбутньому для забезпечення розвитку мовлення дошкільників. Закріплення навчального матеріалу відбувається у процесі проходження педагогічної практики в умовах закладу дошкільної освіти.

**Висновки.** Отже, підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до формування мовленнєвої компетенції дітей дошкільного віку має бути організована як цілеспрямований процес, який відбувається в межах загальної професійно-педагогічної підготовки, відповідати спеціально розробленому змісту та методиці його реалізації. Вивчення навчальних дисциплін «Дошкільна лінгводидактика» та «Теорія і методика ознайомлення дітей із природою», проведення бінарних занять із вищезначених дисциплін сприяють формуванню готовності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до інтеграції пошуково-дослідної діяльності у природі та розвитку мовлення дошкільників.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Т. Піроженко та ін. Київ, 2021. 37 с.
2. Баранова В., Мардарова І. Підготовка майбутніх вихователів до розвитку мовлення дошкільників засобами ІКТ. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. № 1 (64). С. 161–166.
3. Богуш А., Гавриш Н. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови : підручник / за ред. А. Богуш. Київ: Вища школа, 2007. 542 с.
4. Василюгло Н. Опорні схеми-моделі – інструмент розвитку мовлення. *Управління. Дитячий садок*. 2018. № 2 (84). С. 9.
5. Гавриш Н. Розвиток мовлення: розв'язуємо актуальні проблеми. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2019. № 3. С. 36–38.
6. Максимова О. Формування екологічної компетенції дитини дошкільного віку. *Педагогічні науки : збірник наукових праць ; Херсонський державний університет. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. Вип. LXXIV. Т. 2. С. 46–50.*

## REFERENCES

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity [The basic component of preschool education] / Pirozhenko T.O. ta in. Kyiv, 2021. 37 p. [in Ukrainian].
2. Baranova V., Mardarova I. Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do rozvytku movlennia doshkilnykiv zasobamy IKT [Future Preschool teacher's education to using ICT in development of children's language]. *Scientific bulletin of V. O. Sukhomlynskooho MNU. Pedagogical sciences*. 2019. Nr. 1 (64). pp. 161–166. [in Ukrainian].
3. Bohush A. M., Havrysh N. V. Doshkilna linhvodydaktyka: Teoriia i metodyka navchannia ditei ridnoi movy [Preschool linguodictics. Theory and methodology of teaching children of the native language in preschool educational institutions]. Kyiv: Vyshcha shk., 2007. 542 p. [in Ukrainian].
4. Vasyliohlo N. Oporni skhemy-modeli – instrument rozvytku movlennia. Upravlinnia. [Reference schemes-models – a tool for speech development]. *Management. Kindergarten*. 2018. № 2 (84). pp. 9. [in Ukrainian].
5. Havrysh N. Rozvytok movlennia: rozviazuiemo problemy. [Speech development: solve current problems.]. *Educator-methodologist of preschool institution*. 2019. № 3. pp. 36–38. [in Ukrainian].
6. Maksymova O. O. Formuvannia ekolohichnoi kompetentsii dytyny doshkilnoho viku [Forming of ecological competence of child of preschool age]. *Collection of Research Papers "Pedagogical Sciences"*. Kherson State University. Kherson: Vydavnychiy dim "Helvetyka", 2016. № LXXIV. Tom 2. pp. 46–50. [in Ukrainian].

**Катерина ЧЕРВОНЕНКО,**

*orcid.org/0000-0001-6749-2167*

*кандидат педагогічних наук,*

*старший викладач кафедри соціальної роботи*

*КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»*

*Запорізької обласної ради*

*(Запоріжжя, Україна) kschervonenko@ukr.net*

## СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА ЯК ЗАСІБ ПРОФІЛАКТИКИ У ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

*Статтю присвячено дослідженню особливостей використання соціальної реклами як засобу профілактики у практиці соціальної роботи. Визначено, що соціальна реклама виступає одним з ефективних інформаційно-комунікативних засобів соціальної профілактики, яка спрямована не лише на актуалізацію соціальних проблем серед широкого загалу людей, а й на їх вирішення та запобігання виникненню і поширенню в суспільстві. Здійснено теоретичний аналіз поняття «соціальна реклама» у нормативно-правовому забезпеченні та довідниковій літературі. Зазначено основну мету та завдання соціальної реклами. Розкрито основні напрями розвитку соціальної реклами, її види та компоненти. Подано неоднозначні класифікації щодо визначення функцій соціальної реклами (інформаційна, просвітницька, соціально-регулятивна, естетична, комунікативна, іміджева, інтегративна, ідеологічна, виховна, соціалізуюча, культурна), на основі яких виокремлено її функції у системі профілактичної діяльності соціальних працівників: привертання уваги до вирішення різноманітних соціальних проблем та пропаганди соціальних цінностей у суспільстві. Сформульовано основну проблематику соціальної реклами в системі профілактичної діяльності практичної соціальної роботи (екологічні проблеми, проблеми зайнятості працездатного населення; проблеми поширення негативних явищ у суспільстві; проблеми в дитячому та молодіжному середовищі; проблеми сімей та дітей; проблеми поширення соціально небезпечних захворювань; проблеми поширення антисоціальних релігійних течій та субкультур; проблеми порушення прав людини та дитини, пропаганда здорового способу життя, декларація загальнолюдських цінностей). Визначено вимоги до змісту й оформлення соціальної реклами в системі практичної соціальної роботи. Зазначено, що одним із важливих чинників ефективності соціальної реклами, який має бути врахованим під час її розроблення, виступає психологічний механізм сприйняття людиною соціального повідомлення, що визначає правильну послідовність її психологічного впливу. Акцентовано на важливості залучення до процесу розроблення соціальної реклами, окрім креативних фахівців із рекламних та поліграфічних технологій, фахівців із соціальної роботи.*

**Ключові слова:** соціальна реклама, соціальна робота, соціальна профілактика, профілактична діяльність, соціальний працівник.

**Kateryna CHERVONENKO,**

*orcid.org/0000-0001-6749-2167*

*Candidate of Pedagogical Sciences,*

*Senior Lecturer at the Department of Social Work*

*Municipal Institution of Higher Education*

*“Khortytska National Educational Rehabilitation Academy”*

*of Zaporizhzhia Regional Council*

*(Zaporizhzhia, Ukraine) kschervonenko@ukr.net*

## SOCIAL ADVERTISING AS A MEANS OF PREVENTION IN SOCIAL WORK PRACTICE

*The article presents the study of the peculiarities of using social advertising as a means of prevention in social work practice. It is determined that social advertising is one of the effective information and communication tools of social prevention, which is aimed not only at foregrounding social issues among the general public, but also at solving them and averting their emergence and spread in the society. The author carried out theoretical analysis of the concept “social advertising” in the legal framework and reference sources. The main purpose and objectives of social advertising were indicated. The main trends of social advertising development, as well as its types and components were revealed. The article enlists various classifications for defining the functions of social advertising (informational, educational, social and regulatory, aesthetic, communicative, image-forming, integrative, ideological, educational, socializing, cultural), on whose basis this advertising type’s functions in the system of preventive activities of social workers were highlighted: they*

are the attention to solving various social problems and promotion of social values in the society. The author determines the general range of problems targeted by social advertising in the system of preventive activities in social work practice (this range includes environmental problems, problems of employment among the working population; problems of negative phenomena in society; problems of children and youth; problems of families and children; problems of socially dangerous diseases; problems of the spread of antisocial religious trends and subcultures; problems of human and children's rights violations, promotion of healthy lifestyle, manifestation of universal values). The requirements to the content and design of social advertising in the system of practical social work were determined. It is noted that one of the significant factors in the effectiveness of social advertising, which must be taken into account during its development, is the psychological mechanism of human perception of social messages determining the correct sequence of its psychological impact. The article emphasizes the importance of involving specialists in social work in the process of developing social advertising, along with creative specialists in advertising and printing technologies.

**Key words:** social advertising, social work, social prevention, preventive activity, social worker.

**Постановка проблеми.** Постійні політичні та соціально-економічні зміни в сучасному українському суспільстві сприяють поширенню різноманітних несприятливих явищ у соціальному середовищі, що негативно впливають на людей, особливо на молоде покоління, формування його ціннісних орієнтацій, способу та якості життя. Такі сучасні реалії активізують нагальну потребу в розробленні та використанні різноманітних інформаційно-комунікативних профілактичних засобів, спрямованих на забезпечення запобігання поширенню негативних явищ у соціальному середовищі, стримування й обмеження їх, які активно використовуються фахівцями у практиці соціальної роботи. Одним з ефективних інформаційно-комунікативних засобів профілактики в соціальній роботі виступає соціальна реклама, спрямована не лише на актуалізацію соціальних проблем серед широкого загалу людей, а й на їх вирішення та запобігання появі і поширенню в суспільстві.

**Аналіз досліджень.** Використання соціальної реклами в сучасному суспільстві привертає увагу багатьох закордонних і українських учених. Зокрема, теоретичні аспекти соціальної реклами висвітлені в роботах Т. Астахової, К. Бове, О. Грубіної, А. Ковальнової, Д. Огілві, В. Осаула, Г. Ніколайшвілі, В. Слушаєнко й інших. Вивченню соціальної реклами як засобу державного управління присвятили свої дослідження Т. Безверха, В. Бугрим, Г. Гулакова, І. Давидкіна, В. Дрешпак, Т. Ревенко, Є. Ромат, С. Шубін та інші. Сутність, функції, види соціальної реклами в соціальній та соціально-педагогічній діяльності стали предметом досліджень Н. Дідик, О. Безпалько, Р. Вайноли, А. Капської, О. Сватенко й інших. Соціальну рекламу як інструмент профілактики негативних явищ у суспільстві розглядають О. Агарков, Л. Березовець, Г. Волошко, М. Докторович, А. Стрелковська й інші. Особливостям підготовки майбутніх соціальних працівників до використання соціальної реклами у практичній діяльності

присвятив своє дослідження Д. Мазоха. Проте проблема використання соціальної реклами як засобу профілактики у практиці соціальної роботи є малодослідженою та потребує подальшого розроблення.

**Мета статті** – проаналізувати особливості використання соціальної реклами як засобу профілактики у практиці соціальної роботи.

**Виклад основного матеріалу.** Профілактика виступає одним із провідних напрямів практичної діяльності соціальних працівників, який спрямований на запобігання появі та розвитку негативних явищ у суспільстві, підтримку та захист здорового способу життя людей, особливо молоді, реалізацію їхнього творчого потенціалу, ліквідацію соціально небезпечних учинків та їхніх наслідків.

Державний стандарт соціальної послуги профілактики розглядає дефініцію «соціальна профілактика» як комплекс заходів, спрямованих на запобігання негативним соціальним і особистісним (поведінковим) явищам, обмеження та зупинення таких явищ, їхніх наслідків у соціальному середовищі, реалізується за допомогою різних інструментів впливу соціального, юридичного, педагогічного та психологічного характеру (Державний стандарт соціальної послуги профілактики, 2015). Серед основних завдань послуги визначено: по-перше, запобігання проблемам та негативним явищам на різних рівнях (особистість, сім'я, група, громада); по-друге, формування позитивних ціннісних орієнтацій та сприяння зміні поведінки; по-третє, зменшення ризику повторення проблем або негативних явищ; по-четверте, адаптація, інтеграція та реінтеграція, ресоціалізація отримувачів профілактичних послуг (Державний стандарт соціальної послуги профілактики, 2015).

Ефективне вирішення поставлених завдань щодо здійснення профілактики може бути забезпечене через активне використання соціальної реклами, яка виступає потужним інформаційно-комунікативним інструментом профілактичної

діяльності соціальних працівників та визначена однією з форм реалізації послуги соціальної профілактики.

Виготовлення, використання та розповсюдження соціальної реклами регламентовано Законом України «Про рекламу», відповідно до основних положень якого соціальна реклама – це «інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку» (Закон України, 1996). У соціально-педагогічній довідниковій літературі соціальну рекламу розглядають: як «інформацію з питань здорового способу життя, охорони здоров'я, екології, збереження енергоресурсів, профілактики правопорушень, соціального захисту та безпеки населення, яка не має комерційного характеру і спрямована на дітей, підлітків, молодь, жінок, різні категорії сімей» (Капська та ін., 2000: 194); як «вид рекламної продукції, спрямований на поширення засобами масової комунікації інформації, що стосується соціальних цінностей» (Алексєєнко, 2009: 428).

У Положенні про соціальну рекламу в системі соціальних служб для молоді України, що є додатком до наказу Українського державного центру соціальних служб для молоді № 80 від 20 липня 1998 р. «Про затвердження Положення про соціальну рекламу в системі соціальних служб для молоді України» сформульовано основну мету та завдання соціальної реклами, а саме: створення загального інформаційно-реklamного середовища соціальної спрямованості; надання населенню практичної корисної інформації з різних напрямів соціального впливу; формування суспільно орієнтованого, здорового способу життя; формування впевненості щодо ефективного вирішення життєвих проблем; формування позитивного образу молоді сім'ї; антипропаганда негативних явищ, залежностей, криміналізації суспільства тощо (Положення про соціальну рекламу, 1998).

Аналіз визначень, основної мети і завдань соціальної реклами та соціальної профілактики, що виступає одним із напрямів діяльності соціальних працівників, дозволив встановити єдину спрямованість виокремлених феноменів – запобігати появі негативних явищ, впливати та залучати до дій як широку громадськість, так і конкретні групи й особистості. Отже, соціальна реклама є одним із засобів профілактики, призначенням якої є привернення уваги суспільства до вирішення важливих проблем практичної соціальної

роботи, захист системи соціальних цінностей та суспільних норм, убезпечення людей від негативних явищ та їхніх наслідків, формування активної життєвої позиції щодо вирішення власних та суспільних проблем.

Виділення напрямів розвитку соціальної реклами залежить від потенційних і актуальних для конкретного середовища проблем, які потребують вчасного запобігання нагального вирішення й мінімізації їхніх негативних наслідків через упровадження різноманітних профілактичних заходів. Так, Г. Ніколашвілі серед основних напрямів розвитку соціальної реклами виділяє:

– підтримку позитивних суспільних явищ і процесів, прищеплення цінностей: патріотизму, законслухняності, правопорядку, милосердя, меценатства, культури тощо;

– підвищення якості життя через формування цінностей гуманізму, здорового способу життя, сімейних цінностей; ставлення до дітей, до молоді, до людей похилого віку, до людей з особливими потребами;

– діяльність, спрямовану на усунення негативних явищ, як-от: боротьба з тютюнопалінням, алкоголізмом, наркоманією; корекція поведінки, що відхиляється тощо (Николайшвили, 2006: 67).

Дослідники соціальної реклами неоднозначні у класифікації її функцій, серед яких найчастіше виділяють: інформаційну (інформування про соціальну проблему і привернення до неї уваги), просвітницьку (пропаганда соціальних цінностей), соціально-регулятивну (формування суспільної свідомості, зміна поведінкової моделі людей) (Дідик, 2015: 130); естетичну (позитивний і негативний зміст), комунікативну (зв'язок між державою і населенням), іміджеву (позитивний образ соціальних цінностей) (Докторович, 2014: 71); інтегративну (інтеграція зусиль різних організацій та служб), ідеологічну (провідник соціальної політики держави), виховну та соціалізуючу (вплив на цілеспрямоване формування особистості під впливом соціальних інститутів, її підготовку до успішної соціальної життєдіяльності в певному середовищі), культурну (збереження традицій та цінностей) (Ковалева, 2011) тощо.

У системі профілактичної діяльності соціальних працівників соціальна реклама виконує комплекс функцій, головною з яких виступає здійснення впливу, спонукання до активних дій усього суспільства або окремих особистостей із метою зміни моделі поведінки, формування важливих особистісних якостей та характеристик (милосердя, гуманізм, толерантність, соціальна активність тощо), інтеріоризації цінностей.

Відповідно до визначених функцій у системі профілактичної діяльності соціальних працівників соціальна реклама зазвичай спрямована на привернення уваги до вирішення різноманітних соціальних проблем як загальносуспільних, так і окремих груп або конкретної особистості, та пропаганди соціальних цінностей. Основною проблематикою визначено:

- екологічні проблеми (збереження навколишнього середовища та природних ресурсів, озеленення територій, забруднення повітря, води, ґрунтів, сортування сміття тощо);
- проблеми зайнятості працездатного населення (незайнятість молодих фахівців, безробіття внаслідок складних життєвих обставин, виїзд за кордон кваліфікованих спеціалістів тощо);
- проблеми поширення негативних явищ у суспільстві (алкоголізм, наркоманія, тютюнопаління тощо);
- проблеми в дитячому та молодіжному середовищі (булінг, рання вагітність, адиктивна та делінквентна поведінка, бродяжництво тощо);
- проблеми сімей та дітей (насильство в сім'ї, бездоглядність, безпритульність та жорстоке поводження з дітьми, усиновлення, патронатне виховання, прийомне батьківство, сирітство, планування сім'ї тощо);
- проблеми розповсюдження соціально небезпечних захворювань (СНІД, туберкульоз тощо);
- проблеми поширення антисоціальних субкультур (вандалізм, екстремізм тощо), релігійних течій;
- проблеми порушення прав людини та дитини (соціальний захист дітей та незахищених верств населення, торгівля людьми, соціальна допомога людям похилого віку, особам з інвалідністю, мігрантам, гендерна нерівність тощо);
- пропаганда здорового способу життя та декларація загальнолюдських цінностей тощо.

Залежно від мети профілактичної діяльності, об'єктів впливу, функцій тощо вирізняють різні види соціальної реклами: друковану, телевізійну, зовнішню, рекламу в інтернеті тощо.

Якщо використовувати соціальну рекламу як засіб профілактики, важливо враховувати вимоги, зазначені в Положенні про соціальну рекламу в системі соціальних служб для молоді України щодо актуальності тематики, заборони тверджень дискримінаційного характеру та надання відомостей, спрямованих на порушення законодавства або завдання шкоди іншим, неможливості використання особистих зображень чи фото людей без їхньої згоди тощо (Положення про соціальну рекламу, 1998).

Важливим та суперечливим виступає питання ефективності соціальної реклами, яку важко відстежити, оскільки її результати (зміна ставлення до проблеми, формування цінностей) є довгостроковим процесом, що відбувається під впливом різноманітних зовнішніх соціальних та індивідуальних особистісних чинників.

На основі досліджень М. Докторович (Докторович, 2014) та Г. Ніколайшвілі (Николайшвили, 2006) нами визначено основні вимоги до змісту й оформлення соціальної реклами в системі профілактичної діяльності соціальних працівників.

Вимоги до змісту соціальної реклами:

- соціальна реклама має бути позитивно спрямованою на реалізацію соціально значущих ідей;
- у соціальному повідомленні має простежуватися спрямованість на широку аудиторію (безпосередньо або опосередковано), її об'єднання;
- реклама має демонструвати альтернативні можливості, вибір, варіанти вирішення проблеми;
- реклама має містити інформацію для встановлення зворотного зв'язку в разі потреби (номери «гарячих» ліній, контакти відповідних служб та установ);
- зміст реклами повинен легко та швидко запам'ятовуватися, мати пролонговану дію.

Вимоги до оформлення соціальної реклами:

- реклама має привертати увагу, викликати сильні емоції (позитивні або негативні);
- контент соціального повідомлення має бути водночас представленим вербалізованими (текст) та візуалізованими (ілюстрації, фото) засобами;
- головним героєм соціальної реклами має бути людина або група людей (фото або відео);
- в оформленні реклами важливо враховувати особливості пізнавальної сфери людини та психологічні закономірності впливу кольорів, зображень, символів тощо.

Для підвищення ефективності соціальна реклама має бути структурованою, незалежно від обраного виду, та включати такі компоненти, виділені М. Докторович:

- когнітивний, спрямований на перегляд, усвідомлення та закріплення наданої соціально ціннісної інформації;
- емоційний, спрямований на емоційну реакцію адресата через ілюстрації, колір, голос і музику;
- комунікативний – характеризується словами, слоганами і текстовими повідомленнями, що легко запам'ятовуються;
- мотиваційний, спрямований на актуалізацію проблеми, формування морального кодексу, розв'язання проблеми (Докторович, 2014: 71).

Одним із важливих чинників ефективності соціальної реклами, який має бути врахованим під час її розроблення, виступає психологічний механізм сприйняття людиною соціального повідомлення, який ґрунтується на правильній послідовності психологічного впливу. Забезпечити його реалізацію можна через використання «традиційної рекламної формули AIMDA» (Попова, 2016: 72), що передбачає: привернення уваги – зацікавлення – мотивування до дій – бажання діяти – безпосередню активність. Розроблена відповідно до вимог маркетингу соціальна реклама сприятиме приверненню уваги та здійсненню впливу, спонукаючи до дії представників конкретних соціальних груп або суспільства загалом, що забезпечуватиме реалізацію мети соціальної профілактики. Рекламодавцями можуть виступати державні, комерційні, громадські організації та соціально відповідальний бізнес.

Розроблення реклами – це складний творчий процес, від ідеї до виробництва, у який залучена група креативних фахівців із рекламних та поліграфічних технологій. У процес розроблення соціальної реклами обов'язково має бути залучений компетентний фахівець із соціальної роботи. Сьогодні в освітні програми з підготовки фахівців за спеціальністю 231 «Соціальна робота» включені дисципліни з вивчення сучасних рекламних технологій, що передбачають опанування майбутніми соціальними працівниками базових теоретичних

знань у галузі соціальної реклами, застосування їх у практичній діяльності, спрямованій на створення рекламних матеріалів соціального характеру та проектування соціально орієнтованої рекламно-інформаційної кампанії. Відповідно до цього соціальні працівники можуть активно розробляти та використовувати соціальну рекламу в системі своєї профілактичної діяльності, залучати до цього процесу всіх соціально активних та небайдужих.

**Висновки.** Соціальна реклама міцно увійшла в сучасний інформаційний простір українського суспільства та стала важливою соціальною технологією, зокрема й у галузі практичної соціальної роботи, де виступає ефективним інформаційно-комунікативним засобом профілактики, спрямованим на привернення уваги до вирішення важливих соціальних проблем, убезпечення людей від негативних явищ та їхніх наслідків, стимулювання соціальної активності щодо збереження соціальних цінностей та дотримання суспільних норм. Особливостями використання соціальної реклами як засобу профілактики у практиці соціальної роботи визначено її актуальну проблематику та вимоги до змісту й оформлення, спрямовані на підвищення її ефективності у практиці соціальної роботи.

Подальші розвідки в цьому напрямі вбачаємо в дослідженні системи фахової підготовки майбутніх соціальних працівників до використання соціальної реклами у своїй професійній діяльності.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дідик Н. Сутність, функції та види соціальної реклами в соціально-педагогічній діяльності. *Молодий вчений*. 2015. № 12 (27). Ч. 3. С. 129–132.
2. Докторович М. Соціальна реклама: структура, функції, психологічний вплив. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2014. В. 115. С. 70–73.
3. Ковалева А. Социальная реклама как направление социальной работы : учебное пособие. Горно-Алтайск : РИО ГАГУ, 2011. 117 с.
4. Николайшвили Г. Социальная реклама: теория и практика. Москва : Виртуальная галерея, 2006. 200 с.
5. Попова Н. Основы рекламы : навчальний посібник. Харків : ВДЕЛЕ, 2016. 145 с.
6. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики : наказ Міністерства соціальної політики України № 912 від 10 вересня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15>.
7. Про затвердження Положення про соціальну рекламу в системі соціальних служб для молоді України : наказ Українського державного центру соціальних служб для молоді № 80 від 20 липня 1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0080699-98#Text>.
8. Про рекламу : Закон України № 270/96-ВР від 3 липня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред. А. Капської, І. Пінчук, С. Толстоухової. Київ, 2000. 260 с.
10. Соціальна педагогіка : словник-довідник / за заг. ред. Т. Алексеєнко. Вінниця : Планер. 2009. 542 с.

#### REFERENCES

1. Didyk N. M. Sutnist, funktsii ta vydy sotsialnoi reklamy v sotsialno-pedahohichnii diialnosti [The essence, functions and types of social advertising in social and pedagogical activities]. *Molodyi vchenyi*. № 12 (27). Ch. 3. 2015. pp. 129–132 [In Ukrainian].
2. Doktorovych M. O. Sotsialna reklama: struktura, funktsii, psykhologichnyi vplyv [Social advertising: structure, functions, psychological impact]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*. Ser.: Pedahohichni nauky. 2014. V.115. pp. 70–73. [In Ukrainian].

3. Kovaleva A. V. Social'naya reklama kak napravlenie social'noj raboty: ucheb. posob. [Social advertising as a trend of social work: a manual]. Gorno-Altajsk: RIO GAGU, 2011. 117 p. [In Russian].
4. Nikolajshvili G. Social'naya reklama: teoriya i praktika [Social advertising: theory and practice]. Moskva: Virtual'naya galereya, 2006. 200 p. [In Russian].
5. Popova N. V. Osnovy reklamy: navchalnyi posibnyk [Basics of advertising: a textbook]. Kharkiv: Vydavnytstvo "VDELE", 2016. 145 p. [In Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu sotsialnoi posluhy profilaktyky: Nakaz Min. sots. polityky Ukrainy [On Approval of the State Standard of Social Prevention Services: Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine] № 912 vid 10.09.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15> [In Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro sotsialnu reklamu v systemi sotsialnykh sluzhb dlia molodi Ukrainy: Nakaz Ukrainskoho derzhavnoho tsentru sotsialnykh sluzhb dlia molodi [On Approval of the Regulations on Social Advertising in the System of Social Services for Youth of Ukraine: Order of the Ukrainian State Center of Social Services for Youth] № 80 vid 20.07.98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0080699-98#Text> [In Ukrainian].
8. Pro reklamu: Zakon Ukrainy [On Advertising: the Law of Ukraine] № 270/96-VR vid 03.07.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text> [In Ukrainian].
9. Slovnyk-dovidnyk dlia sotsialnykh pedahohiv ta sotsialnykh pratsivnykiv [Handbook for social educators and social workers]. / za zah. red. A. Y. Kapskoi, I. M. Pinchuk, S. V. Tolstoukhovoi. Kyiv, 2000. 260 p. [In Ukrainian].
10. Sotsialna pedahohika: slovnyk-dovidnyk [Social pedagogy: a handbook]. / za zah. red. T. F. Alieksieienko. Vinnytsia: Planer. 2009. 542 p. [In Ukrainian].



**Віра ЧОРНОУС,**  
*orcid.org/0000-0003-3756-1269*  
кандидат педагогічних наук,  
доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін  
КЗВО «Рівненська медична академія» Рівненської обласної ради  
(Рівне, Україна) 0672528939@ukr.net

## МОТИВАЦІЙНА СКЛАДОВА У СТРУКТУРІ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

*У статті подано детальний аналіз досліджень, присвячених феномену творчості, проаналізовано головні підходи до вивчення цього поняття, що у науковій літературі розуміється як здатність людини створювати з наявного матеріалу дійсності на основі пізнання закономірностей об'єктивного світу нову реальність, що відповідає різноманітним суспільним та особистим потребам.*

*З'ясовано різні позиції вчених щодо терміна «творчі здібності», проаналізовано їх сутність, структуру й показники досконалості. Для розвитку творчих здібностей та виявлення його динаміки необхідно керуватися показниками креативності особистості. На основі результатів проведеного аналізу зроблено висновок про складність і неоднозначність феномена творчості, різні аспекти якого відображаються в численних поняттях. Визначено суперечності формування творчих здібностей студентів, обґрунтовано педагогічні засоби підвищення зацікавленості у навчанні.*

*Розкрито сутність поняття «мотивація», що розглядається як система взаємопов'язаних психологічних факторів, що визначає особистісну трансформацію взаємодії соціальних та індивідуальних чинників у стійку творчу спрямованість особистості. Наведено класифікацію факторів мотивації навчально-професійної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів, яка містить психолого-педагогічні, особистісні, соціально-психологічні та професійні чинники.*

*Розглянуто роль мотивації у розвитку творчих здібностей особистості майбутнього вчителя початкової школи, проблеми її відсутності у студентів, емоційний аспект мотивації, види та техніки мотивів, а також подано поради щодо підвищення мотивації студентів для професійної підготовки майбутніх спеціалістів. Встановлено, що мотивація є одним із найважливіших компонентів навчально-виховного процесу, складником усіх теоретичних концепцій творчості, розуміється як прагнення до самоствердження або зростання особистості.*

**Ключові слова:** творчість, творчі здібності, мотивація особистості, творчий вчитель, навчальна діяльність.

**Vira CHORNOUS,**  
*orcid.org/0000-0003-3756-1269*  
Candidate of Pedagogical Sciences,  
Associate Professor at the Social Sciences and Humanities  
Municipal Institution of Higher Education "Rivne Medical Academy"  
of Rivne Region Council  
(Rivne, Ukraine) 0672528939@ukr.net

## MOTIVATIONAL COMPONENT IN THE STRUCTURE OF CREATIVE ABILITIES OF THE PERSONALITY OF THE FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER

*The article presents the detailed analysis of research of phenomena of creativity, analyzes the main approaches to the study of this concept, which in the scientific literature is thought as the ability to create from the existing material of reality based of knowledge of the laws of the objective world.*

*Different views of scientists of the term "creative abilities" are defined; their essence, structure and indicators are analyzed. To develop creative abilities and identify its dynamics, it is necessary to be guided by indicators of personality creativity. Based on the results of the analysis the author concluded that the complexity and variety of the phenomena of creativity, various aspects of which are reflected in numerous concepts. Contradictions of formations of creative abilities of students are defined; pedagogical means of increase of interest in training are discussed.*

*The essence of the concept of "motivation" is defined, which is considered as a system of interconnected psychological factors which reflects the personal transformation of the interaction of social and individual factors into a stable creative orientation of the individual. The classifications of factors of motivation of educational and professional activity of students of higher pedagogical educational institutions is given, which contains psychological, pedagogical, personal, social and professional factors.*

*The role of motivation in the development of creative abilities of the future primary school teacher, the problem of its absence in students, the emotional aspect of motivation, types and techniques of motives, advises on increasing student motivation for training future professionals are given. It is established that motivation is one of the most important component of the educational process, is a component of all theoretical concepts of creativity and is understood as the desire for self-affirmation or personal growth.*

**Key words:** *creativity, creative abilities, personality motivation, creative teacher, educational activity.*

**Постановка проблеми.** Динамічні процеси, що відбуваються в економічному і суспільному житті, визначають потребу особистості, яка здатна самостійно приймати рішення, усвідомлено здійснювати свій вибір, нетрадиційно підходити до вирішення проблем, створювати щось нове. У зв'язку з цим зростає значущість психолого-педагогічних досліджень, спрямованих на вивчення сутності творчої активності особистості, визначення можливостей і педагогічних умов її формування. Перед освітніми закладами сьогодні постає важливе завдання розвитку творчих здібностей студентів, які повинні не лише реалізовувати навчальну функцію, але й перш за все бути спроможними виконати свої професійні функції, які безпосередньо залежать від індивідуальних особливостей педагога. Цілеспрямований розвиток творчої особистості – це важлива умова навчально-виховного процесу, яка передбачає повагу до особистості, врахування її індивідуальності, пізнавальних, творчих потреб, нахилів та інтересів.

Проблема мотивації є однією з найскладніших і актуальних проблем психології творчості та висуває питання, над якими працює сьогодні наука, зокрема вплив індивідуально-психологічних особливостей особистості на формування та розвиток мотивації до творчості, фактори впливу зовнішніх та внутрішніх мотивів на активізацію творчих здібностей.

**Аналіз досліджень.** Питанням творчої особистості займалась велика кількість соціологів, психологів, філософів, педагогів. Сутність і зміст понять «творчість», «творчі здібності» досліджувалися у працях Б. Ананьєва, Дж. Гілфорда, Н. Лейтеса, К. Платонова, С. Рубінштейна, Б. Теплова, В. Рибалки, С. Сисоєвої, Е. Торренса.

Л. Виготський, Я. Пономарьов, С. Рубінштейн, вважають найважливішими у формуванні творчої особистості психологічні аспекти творчості, внутрішні процеси, а механізм уяви, сприйняття, фантазії, волі – основою творчої діяльності. У наукових працях В. Моляко, Д. Пойя висвітлено питання управління процесом творчості, створення умов, які б забезпечували інтуїтивне осягнення ідей вирішення проблеми; створення творчого клімату в науковому, педагогічному та студентському колективах; запропоновано особливі евристичні

засоби вирішення творчих завдань, форми стимулювання творчої активності людини.

Проблема розроблення шляхів розвитку творчої особистості входить у коло наукових інтересів значної кількості сучасних педагогів і психологів. Зокрема, йдеться про роботи В. Андрєєва, Д. Богоявленської, В. Загвязинського, В. Кан-Калика, Н. Кічук, В. Моляко, В. Рибалки, С. Сисоєвої.

Дослідження мотивації здійснювалося багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими. Складність проблеми обумовлена множинністю підходів до розуміння мотивації як чинника активності та системи спонукань будь-якої діяльності фахівця. Поняття «мотив» розглядається як потреба (А. Маслоу, В. Іванніков), як предмет потреби (О. Леонтьєв), як переживання потреби і її задоволення (С. Рубінштейн), як предмет зовнішнього світу, уявлення, ідеї, почуття (Л. Божович). Також мотивацію визначають як один із видів спонукання до дії (В. Асєєв, В. Ковальов), співвідносять із таким поняттям як «намір» (К. Левін, Б. Зейгарник), особистісними властивостями (Дж. Аткинсон, К. Мадсен), як психічний процес стимулювання до визначених цілей та засобів їх досягнення (К. Обуховський), як основу власної поведінки (І. Імедадзе, В. М'ясіщев).

Аналіз проблеми дослідження дає можливість виділити такі суперечності:

- між потребою суспільства у креативних особистостях, які здатні систематично та послідовно вирішувати наявні проблеми, і недостатньою кількістю педагогічних засобів та умов розвитку творчих здібностей особистості;

- між підвищенням вимог до творчої активності майбутніх педагогічних працівників та організацією навчально-виховного процесу, яка неповною мірою стимулює розвиток творчих здібностей студентів;

- між можливостями навчальної діяльності щодо розвитку творчого потенціалу студентів і недостатньою розробленістю науково-методичного забезпечення цього процесу.

На підставі виявлених суперечностей, аналізу психологічної та педагогічної літератури була визначена проблема дослідження, що полягає в теоретичному обґрунтуванні педагогічних мотивів у підвищенні творчої активності студентів.

**Мета статті** полягає у розгляді мотивації як складового компоненту у структурі творчих здібностей майбутніх учителів початкової школи та діагностиці структури мотивів професійної діяльності майбутніх педагогів.

**Виклад основного матеріалу.** Творчість є важливою умовою становлення вчителя, його самопізнання, розвитку й розкриття як особистості, тобто творчість уможливує розвиток здібностей, є основою педагогічної талановитості учителя початкових класів. Творчість вважається найбільш істотним аспектом діяльності педагога, а це детермінує потребу орієнтування на володіння передовими педагогічними технологіями, на використання предметних знань для більш ефективного виховання й розвитку особистості, формування цілісної картини світу, здатності до життєвого самовизначення. Значна кількість педагогів (М. Боритко, А. Байбаков, Ф. Гоноболін, В. Журавльов, Н. Кузьміна, В. Мезінов, Т. Полякова, В. Симонов, В. Сластьонін, І. Соловцова, В. Сухомлинський) вважають, що творчість є однією з найважливіших якостей професії вчителя. Саме тому дуже важливо приділяти увагу розвитку творчого потенціалу майбутнього педагога в процесі фахової підготовки.

Відомий психолог В. Моляко, визначаючи сутність поняття творчості з точки зору психології, зазначає, що «під творчістю розуміють процес створення чогось нового для цього суб'єкта» (Моляко, 2006: 3). Таке визначення творчості дає можливість пошуку механізмів розвитку творчої діяльності ще в дитячому віці. Одними з таких засобів, на думку вчених, є інвенції. В цій моделі формування творчо обдарованої особистості О. Музики поняття інвенції (від лат. "inventio" – «вигадка») розглядається як природний шлях розвитку творчості. Інвенції – це спонтанні відхилення під час навчальної діяльності, що виникають у процесі наслідування. Усвідомлення та використання інвенцій задля отримання творчого результату є одним із механізмів спонтанного розвитку творчості та творчих здібностей (Моляко, 2006: 3). Аналіз психолого-педагогічної літератури підтверджує, що вчені по-різному визначають поняття «творчі здібності». О. Музика трактує творчі здібності як психічне явище, яке розвивається разом із творчими здібностями. Особистість розвиває виконавські здібності, а коли вже діяльність освоєна, виникають інвенції, що стають передумовою розвитку творчих здібностей. Творчу обдарованість автор вважає не вродженою якістю, а вищим рівнем розвитку здібностей, який харак-

теризується високими творчими досягненнями (Музика, 2006: 3).

В. Клименко складовою частиною творчих здібностей вважає психомоторику, а головною умовою роботи механізму творчості оптимальний стан душі (мислення, почуття, уява) й тіла, а також гармонійність розвитку всіх його складових частин. У цьому разі мислення, почуття, уява будуть знаходити нові завдання, психомоторика буде їх вирішувати, а енергетичний потенціал – давати життя діям (Клименко, 2002: 5).

Питанням розвитку творчих здібностей присвячені роботи таких відомих психологів, як Б. Ананьєв, В. М'ясищев, С. Рубінштейн, О. Леонт'єв, Б. Теплов, Е. Голубева. Вивчаючи здібності людини як індивідуальні відмінності, Б. Теплов зазначав, що здібності, обдарованість як особистісне утворення не забезпечують успіху, а створюють лише можливість його досягнення. Крім здібностей, на його думку, потрібні інші засоби, зокрема вміння, навички, мотивація (Теплов, 1961: 10).

Для розкриття методологічних закономірностей творчих здібностей студентів О. Антонова, С. Сисоева пропонують такі підходи:

- системний підхід, що дає змогу забезпечити цілісність процесу підготовки фахівця як єдність системно-структурних елементів;
- діяльнісний підхід, що дає змогу з'ясувати основну складову частину професійної підготовки;
- особистісний підхід, що уможливує акцентування на соціальній значущості функціонування освіти у сучасному суспільстві;
- технологічний підхід, що досліджує найбільш раціональні шляхи навчання й визначається як система способів, принципів, що регулюють процес навчання (Антонова, 2007: 2; Сисоева, 2006: 9).

Найважливішою та необхідною складовою частиною творчих здібностей є мотивація. Отже, педагогічна діяльність, що спрямована на виявлення й розвиток творчих здібностей студентів, має ґрунтуватися на формуванні мотиваційної сфери, яка загалом детермінує навчальну поведінку.

Мотивація – це процес безперервного взаємного впливу та перетворень, у якому суб'єкт дії та ситуація взаємно впливають одне на одного, результатом чого є реально простежена поведінка. Мотив, на відміну від мотивації, – це те, що належить самому суб'єкту поведінки, є його особистою властивістю до здійснення окремих дій (Тихенко, 2007: 11). Мотивація сприяє розвитку

самостійності, організованості навчальної діяльності майбутнього педагога початкової школи.

Є. Ільїн розглядає мотивацію як систему мотивів або стимулів, що спонукають людину до конкретних форм діяльності або поведінки, а мотив – це спонукальна причина дій і вчинків людини. Основою мотиву людини є завжди її потреби. Автор зазначає, що розуміння мотиву як потреби дає можливість дати відповідь про те, чому здійснюється активність, розуміння мотиву як мети дає змогу дати відповідь, заради чого проявляється ця активність; розуміння мотиву як стійких диспозицій особистості дає відповідь про те, чому вибрані саме ця мета й цей спосіб її досягнення (Ільїн, 2013: 4).

Важливим мотивом творчості, на думку К. Роджерса, є прагнення особистості реалізувати себе, проявити свої можливості. Під цим прагненням слід розуміти спрямування до своєї діяльності, прагнення до саморозвитку, вдосконалення, формування здібностей організму. «Це прагнення може бути глибоко приховане під тиском психологічного захисту. Я впевнений, виходячи із власного досвіду, що це прагнення є в кожній людині і очікує тільки необхідних умов для звільнення і прояву. Саме воно і є головною мотивацією творчості, коли організм вступає у нові відносини з навколишнім світом, намагаючись найбільш повно бути самим собою» (Роджерс, 1994: 8).

Виділяються такі особливості мотивації творчості, як наявність внутрішнього, а не зовнішнього джерела мотивації (А. Маслоу, К. Роджерс); активність, ініціативність (О. Матюшкін, Д. Богоявленська); особистісна природа (С. Степанов, І. Семенов); непрагматичний характер (М. Бахтін, В. Дружинін); незалежність думки, самостійність (О. Матюшкін, С. Мотков); орієнтація не на продукт, а на процес навчальної діяльності (А. Маслоу, Я. Пономарьов); стійкість, впевненість у своїх силах (Я. Пономарьов, К. Поппер).

Творчість ґрунтується на оновленні мети та виробленні стилю функціонування мозкової діяльності, яка включає новизну, постановку цілей, засобів і методів їх досягнення.

Мотивація має велике значення для розвитку здібностей людини. Вона розуміється як прагнення до самоствердження або зростання значення власної особистості. Значна кількість педагогів (А. Байбаков, Ф. Гоноболін, Н. Кузьміна, Т. Полякова, В. Симонов, В. Сластьонін) виділяє зовнішню та внутрішню мотивацію. Внутрішня мотивація – це інтерес до навчальної діяльності, а зовнішня – засіб для задоволення інших потреб чи досягнення цілей. Л. Тихенко та С. Николаєнко

вважають, що «зовнішні мотиви можуть бути досить потужним чинником успішності навчання. Проте вони психологічно збіднюють сам процес, перешкоджають використанню всіх його розвиваючих ресурсів, а іноді можуть спричинити деформацію особистісного розвитку людини» (Тихенко, 2007: 11). Відомий психолог Г. Алдер стверджує, що зовнішня мотивація відіграє додаткову позитивну роль у формуванні творчих здібностей та сприяє розвитку у майбутнього педагога зацікавленості до навчання (Алдер, 2004: 1).

Такі вчені, як Т. Емебайл, Дж. Гілфорд, Дж. Аткинсон, Ф. Баррон, досліджуючи поняття мотивації, визначають, що зацікавленість у своїй роботі, потреба у самоорганізації, успішність у навчанні, розвиток уяви, творчого мислення, творчої активності відіграють важливу роль у майбутній професійній діяльності вчителя. Це підкреслює важливість психологічних факторів у навчанні, на що можуть вплинути зовнішні фактори, наприклад хороша оцінка чи нагорода.

Мотивація творчих здібностей – це наявність мотивів, які визначають особистісну взаємодію психологічних чинників як стійку творчу спрямованість особистості. Мотивація визначає стан свідомості особистості, який обумовлює важливість творчої діяльності у системі життєвих виборів і власних стратегій, стимулює та підтримує творчий процес на всіх стадіях його розвитку. Творчі здібності є засобом становлення особистості, що розвивається, у системі особистісних стосунків. Мотиви творчої активності стають детермінантами розвитку обдарованості.

Творчі здібності особистості залежать від позитивних мотивацій, зокрема потреби у вирішенні професійного завдання. Відсутність такої мотивації практично не залишає шансів на успіх. Основними напрямками активності суб'єкта в мотиваційному самовизначенні є інтеграція, внутрішня узгодженість мотиваційної сфери, усунення протиріччя, а також перевірка можливостей і доцільності життєвої мети, що формується. Процес навчання має бути побудований так, щоб студент увесь час відчував себе його суб'єктом, розвивав власні здібності, виховувався творчою повноцінною особистістю. Якщо вчитель правильно узгодить зміст навчання, його методи, форми, засоби з власними інтересами студентів, то тим самим перетворить їх на суб'єктів навчально-виховного процесу; узгодить темп, ритм і складність процесу навчання з можливостями студентів, тоді вони відчують своє значення, у них виникне бажання її підтвердити.

На думку Г. Алдера, найбільш визнаною є теорія, в якій мотивація є складовою частиною твор-

чого процесу, що викликана тією енергією, яка знаходиться у самому предметі занять (конкретному завданні, під час виконання якого необхідно вийти за межі звичайного). Саме те, чим митець займається, є самодостатнім джерелом задоволення. Звідси випливає те, що на креативність, реалізацію творчих здібностей мотиви зовнішнього порядку можуть здійснювати негативний вплив з тієї причини, що вони заважають людині, не дають їй повністю відчувати задоволення від натхненного заняття. Позитивні емоції є одним з основних психологічних механізмів розвитку загальних розумових здібностей, а мотиваційні фактори є найважливішими детермінантами морального, інтелектуального та творчого розвитку особистості (Алдер, 2004: 1).

Отже, процес підготовки майбутніх учителів початкової школи має бути спрямований на створення у вищих педагогічних навчальних закладах сприятливих умов для повноцінного прояву й розвитку творчих здібностей студентів відповідно до їх схильностей, набуття високого рівня професіоналізму.

**Висновки.** Організація навчально-виховної діяльності на основі врахування важливих мотивів засвоєння нових знань є умовою не лише підвищення професійних знань, умінь і навичок, але й формування орієнтації студентів на реалізацію

їх творчих здібностей, досягнення оригінального та самобутнього результату. Підкріплення мотивації пізнавальної діяльності позитивними емоціями, якими супроводжується будь-який творчий процес, на відміну від регламентованої праці, є одним з основних психологічних механізмів розвитку загальних розумових здібностей, а мотиваційні фактори є найважливішими детермінантами морального, інтелектуального та творчого розвитку особистості. Підвищення рівня навчальної та навчально-професійної мотивації студентів можливо через удосконалення навчального процесу шляхом введення нових, сучасних методів та форм навчання.

Величезне значення для становлення мотивації має здатність протистояти нормативним мотиваційним схемам, що супроводжує процес їх відбору та індивідуальної трансформації. Саме ця здатність є визначальною у формуванні мотивації творчої особистості, оскільки сприяє розвитку самостійності, оригінальності, творчої спрямованості. Активізація пізнавальної мотивації та творчих здібностей може бути підвищена завдяки врахуванню сформованих потреб особистості майбутнього вчителя початкової школи, а саме потреб у нових враженнях, знаннях, професійному самовизначенні, самоорганізації власної діяльності, які зумовлюють особистісний розвиток.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алдер Г. CQ, или мускулы творческого интеллекта / пер. с англ. С. Потапенко. Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2004. 496 с.
2. Антонова О. Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів : монографія. Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 472 с.
3. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень : колективна монографія / за ред. В. Моляко, О. Музики. Житомир : Рута, 2006. 320 с.
4. Ільїн Є. Мотивація і мотиви / пер. з рос. мови, передмова та примітки Т. Тадеєвої. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 512 с.
5. Клименко В. Психологічна підтримка творчості учня. *Психолог*. 2002. С. 46–47.
6. Левченко Т. Мотивація суб'єкта в різних видах діяльності : монографія. Вінниця : Нова книга, 2011. 448 с.
7. Маслоу А. Мотивация и личность. Психология личности в трудах зарубежных психологов. Серия: Хрестоматия по психологи / сост. и общ. ред. А. Реана. Санкт-Петербург : Питер, 2000. С. 182–199.
8. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва : Прогресс, 1994. 478 с.
9. Сисоева С. Основи педагогічної творчості : підручник. Київ : Міленіум, 2006. 346 с.
10. Теплов Б. Проблемы индивидуальных различий. Москва : изд-во АПН РСФСР, 1961. 536 с.
11. Тихенко Л. Розвиток творчих здібностей учнівської молоді в освітньо-виховній системі «Мала академія наук України» : навчально-методичний посібник / за заг. ред. С. Ніколаєнко. Суми : Університетська книжка, 2007. 119 с.
12. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Москва : Смысл, 2003. 860 с.

#### REFERENCES

1. Alder G. CQ, ili muskulyi tvorcheskogo intelekta.[CQ, or the muscles of creative intelligence]. [per. s angl. S. Potapenko]. Moskva: FAIR-PRESS, 2004, 496 p. [in Russian].
2. Antonova O. Teoretychni ta metodychni zasady navchannia pedahohichno obdarovanykh studentiv: monohrafiia [Theoretical and methodical principles at teaching pedagogically gifted students: monograph]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2007. 472 p. [in Ukrainian].
3. Zdibnosti, tvorchist, obdarovanist: teoriia, metodyka, rezultaty doslidzhen: Kolektyvna monohrafiia [Capabilities, creativity, giftedness: theory, methodology, results of researches: Collective monograph] / Za red. V. Moliako, O. Muzyky. Zhytomyr: Ruta, 2006. 320 p. [in Ukrainian].

4. Illin Ye. Motyvatsiia i motyvy [Motivation and motives]. [pereklad z ros. movy, peredmovna ta prymitky T. Tadeievoi]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2013. 512 p. [in Ukrainian].
5. Klymenko V. Psykholohichna pidtrymka tvorchosti uchnia [Psychological support of a pupil]. Psykholoh, 2002. Pp. 46–47 [in Ukrainian].
6. Levchenko T. Motyvatsiia subiekta v riznykh vyдах diialnosti: monohrafiia [Motivation of a subject in different types of activities: monograph]. Vinnytsia : Nova knyha, 2011. 448 p. [in Ukrainian].
7. Maslou A. Motivatsiia i lichnost. Psihologiya lichnosti v trudah zarubezhnykh psihologov [Motivation and personality. Psychology of personality in the works of famous psychologists]. Seriya: Hrestomatiya po psihologi [cost. i obschaya redaktsiia A.A. Reana]. SPb : Piter, 2000. Pp. 182–199 [in Russian].
8. Rodzhers K. Vzgl'yad na psihoterapiyu. Stanovlenie cheloveka [A look at psychotherapy. Becoming a man]. Moskva: Progress, 1994. 478 p. [in Russian].
9. Sysoieva S. Osnovy pedahohichnoi tvorchosti: Pidruchnyk [Fundamentals of pedagogical creativity: Textbook]. Kyiv : Milenium, 2006. 346 p. [in Ukrainian].
10. Teplov B. Problemy individualnykh razlichiy [Individual difference problems]. Moskva: Izd-vo APN RSFSR, 1961. 536 p. [in Russian].
11. Tykhenko L. Rozvytok tvorchykh zdibnosti uchnivskoi molodi v osvitho-vykhovnii systemi “Mala akademiia nauk Ukrainy”: navch.-metod. posib. [Development of creative abilities of student’s youth in the educational system “Small Academy of Sciences of Ukraine”: educational and methodological manual] / za zah. red. L. Tykhenko, S. Nikolaienko. Sumy: Universytetska knyzhka, 2007. 119 p. [in Ukrainian].
12. Hekhauzen H. Motivatsiia i deyatelnost [Motivation and activity]. Moskva: Smyisl, 2003. 860 p. [in Russian].

**Viktoriia CHUIENKO,**

*orcid.org/0000-0003-0494-3463*

*Senior Lecturer at the Department of the English language*

*Petro Mohyla Black Sea National University*

*(Mykolyiv, Ukraine) victoria.chuenko@ukr.net*

## **WAYS OF DEVELOPING KEY SUSTAINABILITY COMPETENCIES OF UNIVERSITY STUDENTS AT FOREIGN LANGUAGE CLASSES**

*Sustainable development is a new vision of interaction between the society and the environment, a shift in the system of values for the sake of creating a balanced sustainable future, a goal which is pursued by many countries in the world. The implementation of SD ideas and values is done by means of education, at all levels, including the higher education, and is aimed at developing key sustainability competencies, including systems thinking, anticipatory, strategic, collaborative, problem-solving ones. The article states that this objective can be achieved within a university environment, while teaching a foreign language for specific purposes.*

*The author presents some ideas of how to increase students' sustainability awareness and master their sustainability competencies at foreign language classes when they tackle real-world problems and interact in the professionally-oriented situations. The goals, content, forms and learning methods of foreign language for specific purposes training are specified in the context of ESD. The research demonstrates the efficiency of promoting ESD ideas with the help of incorporating communicative-activity and problem-based approaches into the foreign language training. Implementing interdisciplinary knowledge is proved to be beneficial.*

*The author shares her experience of teaching ESD values while discussing sustainability-related issues with students of different specialties, emphasizing the importance of doing this for the sake of raising sustainable citizens who are able to value and understand interrelation of the things that surround them, to take responsibility for their actions and anticipate the consequences of their future professional activity.*

**Key words:** *ESD, sustainability competencies, a foreign language for specific purposes, communicative-activity, problem-based approaches, interdisciplinary.*

**Вікторія ЧУЄНКО,**

*orcid.org/0000-0003-0494-3463*

*старший викладач кафедри англійської мови*

*Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

*(Миколаїв, Україна) victoria.chuenko@ukr.net*

## **ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЙ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ**

*Сталий розвиток – нове бачення взаємодії суспільства й навколишнього середовища, зміна ціннісних орієнтирів заради створення збалансованого майбутнього, важлива концепція, якою керується сьогодні більшість країн світу. Імплементация її ідей і цінностей відбувається через систему освіти, на всіх її рівнях, включаючи вищу освіту, і націлена на розвиток системного мислення, випереджувальної, стратегічної, міжособистісної компетенцій, вміння вирішувати проблеми тощо. Людина, яка володіє цими ключовими компетенціями, має розвинене мислення, здатна критично оцінювати й виявляти причинно-наслідкові зв'язки, вирішувати складні питання, прогнозувати наслідки власної професійної діяльності та брати на себе відповідальність за скоєні дії. У статті стверджується, що всі ці компетенції можуть бути сформовані в університетському середовищі під час вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням.*

*Автором представлені ідеї щодо підвищення рівня мотивації та свідомості в студентів щодо сталого розвитку, коли вони вирішують питання професійного характеру та спілкуються, обмінюючись знаннями й досвідом у ситуаціях, наближених до реальних. У статті визначаються цілі, зміст, форми та методи навчання іноземної мови для досягнення спеціальних цілей у контексті освіти для сталого розвитку. Для формування та вдосконалення компетенцій, необхідних для забезпечення сталого розвитку, вказується на доцільність використання комунікативно-діяльнісного та проблемного підходів, а також залучення міждисциплінарних зв'язків. Наголошено на тому, що формування системи ціннісних орієнтирів через обговорення тем, які стосуються взаємодії суспільства й навколишнього світу, має відбуватися на заняттях з іноземної мови на всіх спеціальностях і відображатися в навчальних програмах.*

**Ключові слова:** *освіта для сталого розвитку, компетенції для сталого розвитку, іноземна мова за професійним спрямуванням, комунікативно-діяльнісний підхід, проблемне навчання, міждисциплінарні зв'язки.*

**Problem statement.** Education for Sustainable Development (ESD) was and is still believed to be a new vision of education that encourages people to take responsibility for creating a balanced sustainable future. The emphasis here is made on reevaluation of their goals, habits, values and attitudes towards the surrounding world in favor of a sustainable development planning and a so-called responsible consumption. The educational and behavioral models are shifted from getting knowledge about the environment to nurturing value-based attitude to it, from taking immediate decisions to anticipating the consequences of the actions taken.

Back in 2005, UNESCO, emphasizing that education was one of the key tools of shaping values necessary for attaining sustainable development, announced the United Nations Decade of Education for Sustainable Development (2005–2014). Later on, in 2015, the UN members adopted the 2030 Agenda for Sustainable Development that includes 17 goals (SDGs) aimed to spur economic and social growth, improve health sector, the sphere of production and education. Its Goal 4 clearly reflects the urgency to integrate ESD principles into all levels of education, including higher education, and develop key competencies essential to become sustainable citizens who will support and implement sustainability ideas on local and global scales.

**Research analysis.** Education for Sustainable Development (ESD) is a lifelong process which should be started in childhood and can be incorporated in school or university life, taking into account age, socio-psychological and axiological peculiarities of learners. Being one of the priorities of contemporary higher education in Ukraine, ESD mainly involves “greening” and humanization of education, focusing much attention on forming sustainable-earth mentality, ecological culture and ethics of university students as an essential prerequisite for promoting sustainable development principles and ideas. With this kind of mentality, students regard themselves as a part of a natural community, follow ethical rules and think about possible ways of their coexistence with nature not only for the present benefits, but also for the future outcomes. However, ESD is not limited to an environmental component; it involves social and economic ones, which are all interdependent (Teti-ana, Malolitneva, 2020).

The list of key sustainability competencies has been defined as the following (A. Wiek, L. Withycombe, C. Redman, 2011):

- systems thinking competency which involves the ability to analyze problems and apply systems concepts;

- normative competency which involves the knowledge of basic norms of sustainable development, its targets, principles and ideas;

- anticipatory competency which is seen as the ability to think critically, to forecast, to assess the future results and consequences of the actions taken, to weigh possible benefits and limitations, considering alternative ways;

- strategic thinking competency which means the ability to plan, model and overcome obstacles to reach the desired outcomes;

- collaborative or interpersonal competency (foresees the ability to exchange knowledge and skills and learn from the experience of others, to negotiate and deal with conflicts, to seek for compromise and mutually participate in problem-solving);

- integrated problem-solving competency is the ability to analyze, systematize, conduct research, evaluate and develop a reasonable solution.

There are various mechanisms of integrating SD principles into the educational context and developing the above-mentioned competencies. To make this process more efficient, some experts emphasize the necessity of strengthening school and university language curriculum with more ESD content (Babano-glu, Agcam, 2020) or employing an action-oriented transformative pedagogy, providing teachers with special training to facilitate ESD (Rieckman, 2018). With its numerous learning strategies and tools, foreign language learning has a wide range of possibilities to achieve this objective. Y. Lavrysh and I. Lytovchenko mention that by introducing project- and place-based approaches into English classes it is possible to increase students’ sustainability awareness and general motivation to learning (Lavrysh, I. Lytovchenko, 2019).

**The aim of the article** is to analyze the ways of mastering/activating sustainability competencies of university students while learning/teaching a foreign language for specific purposes, with the inclusion of environmental, social and axiological components into the learning process at the university, in particular at Ecology department at Petro Mohyla Black Sea National University.

**Presentation main material.** In the context of ESD, teaching students a foreign language for specific purposes can be viewed as a specially organized process where the orientation of the goals, content, forms and methods of instruction is aimed not only at the future specialty of students and developing their professional qualities, but also at forming their communicative competence with a responsible attitude to the natural and social environment in the process of solving mental and cognitive tasks.



Thus, the goal of a foreign language for specific purposes in the context of ESD is to shape the personality of a student who is able and willing to participate in communication in professional, sustainability-related situations, using a foreign language. The pragmatic aspect of the goal of learning is associated with developing students' communicative competence for using a foreign language in professional, sustainability-related situations. The cognitive aspect is seen in shaping students' individual picture of the world, moving towards sustainable development, and using a foreign language as a tool for learning about this world. The educational aspect is responsible for the formation of the students' emotional and axiological attitudes towards nature and the environment, their ability and desire to perceive and tolerate the opinions and attitudes of other people, of other cultures, which forms the basis for intercultural communication and stimulates their readiness to participate in it.

In addition to the most important general pedagogical principles of foreign language education (which involve the principle of personality-oriented education; consciousness; the principle of activity in training), within the framework of ESD, attention should be paid to the implementation of such principles as tolerance to different viewpoints and the possibility of developing one's own position based on critical thinking skills; prediction as a vision of not only the past and the present problems, but also the future ones; activation of self-study and autonomous activity of students in order to obtain the final educational results.

For teaching university students a foreign language for specific purposes within the framework of ESD, the following complex pedagogical conditions must be met:

1) creating a contextual environment in the framework of a professionally-oriented foreign language and integrating competence, problem and axiological approaches to learning;

2) providing advanced and differentiated education in the formation of foreign language training content;

3) the cooperation of local, regional and global aspects in education.

The content of the professionally-oriented foreign language training in the context of ESD, in addition to the traditional constituents (knowledge, skills/competencies), must also include an emotional and evaluative one. It will not only influence the formation of positive values while studying a foreign language and doing activities related to language acquisition, but it will also enhance students' motivation to obtain and perceive the information about the environment and

to discuss it in professionally-oriented communication situations in class. The subject component of the content should include lexical material (professional and sustainability-related terms and concepts), linguistic and cultural knowledge, environmental knowledge, communicative goals and intentions, professional sustainability-related texts, themes and situations. The procedural component of the content of training should include the skills and abilities of oral and written communication in a foreign language in professional situations related to the problems of the environment and sustainability on the whole. The emotional-evaluative component of the content of training includes emotional activities connected with analyzing and evaluating personal experience and contribution while dealing with environmental issues/cases and its subsequent discussion in the class using a foreign language, or while debating at conferences and seminars.

Teaching a foreign language for specific purposes in the context of ESD, in our opinion, requires the use of communicative-activity and problem-based approaches. The communicative-activity approach foresees the simultaneous development of all speech skills and abilities of learners engaged in the process of learning which models real communication. They learn by practicing, by interacting and collaborating with each other while accomplishing different professionally-oriented or sustainability-related tasks.

In the problem-based approach, the attention is focused on considering a real-world sustainability problem and problem situation of moral or spiritual value that must motivate students to get a deeper understanding of the target concept(s), to investigate the solutions they come across in various learning resources, to anticipate the results, to make a reasoned decision of their own, and finally to defend it either independently or in a team.

The problems can be borrowed from a variety of sources: authentic books or magazines, movies or YouTube videos. In search for ideas, interdisciplinary knowledge is valuable. The sustainability-related topics (included into the language curriculum) may encompass anthropogenic global disasters, climate change, wars and poverty, pandemic, technological development and security, alternative sources of energy, etc. The chosen material should have:

– high cognitive value (more often, it should be informative and professionally-oriented, containing plenty of facts, terms, abbreviations, peculiar to the target area of knowledge);

– an element of novelty, which is likely to provoke certain interest to the topic studied;

– implicitly or explicitly expressed information, including moral and value-related nature, with some contradictions;

– a convincing element – the author’s influence on the learner’s emotional state through numerous facts, figures, proofs, vivid examples, etc. that sometimes can be even provocative.

We believe language training in the context of ESD must be conducted in a modular format, each structural component of which is a unit with a problem situation and a number of lexical and grammatical exercises to support it. Combining learning materials with one central connecting idea allows creating a substantive thematic community within one unit, which can even serve as a junction with neighboring units. The learners are supposed to focus their attention more on problem situation analysis and its solution than on mere reading texts and doing text-related exercises. A textbook is seen as a source of information, rather than the source of the solution (Steinmann, 2003: 218).

When the messages expressed by the students while engaging with the assigned problem are confusing and difficult to understand, the teacher can apply to clarification-seeking techniques, which as a rule involve non-judgmental questioning or summarizing. Clarification occurs through:

1) the questions asked by the teacher to support the discussion: “What choices can be made in this situation and what is your decision? What are the possible consequences of your choice? What wouldn’t be/wouldn’t happen if ...? Are you satisfied with what you have chosen?”;

2) work with the list of adjectives/nouns/synonyms/antonyms/derivatives or the lexical filling of frames;

3) asking for definition of unfamiliar words or explaining the contextual meaning of polysemantic words which, as a rule, convey several concepts, thus becoming misleading for learners (for example, a spring as a season of the year and a water body);

4) explaining the origin of the words (for example, knowing the meaning of the root “terra” (“land or territory”) it is possible to guess the meaning of the phrases “extraterrestrial beings” or “terrestrial ecosystems”);

5) providing visual means to support verbal expressions;

6) asking for specific examples or sharing personal experience;

7) reflexive discussions, etc.

An example of a problem situation of spiritual and cognitive value can be a discussion offered to the senior students (the 4<sup>th</sup> course) of Ecology department at Petro Mohyla Black Sea National University about

the expediency of constructing a nuclear power station in some region of Ukraine and its consequences for the environment and population on both local and global scales. On the basis of the proposed text containing information about the positive and negative aspects of using nuclear energy (information model), students are to decide a problem situation: they compare the advantages and disadvantages of this type of energy with the other ones (non-renewable – oil, gas, coal, and renewable – hydropower, wind energy, solar energy) and justify their choice. Then they are given the problem situation of a spiritual and moral character based on the film about Chernobyl catastrophe and other accidents at nuclear power plants worldwide (explicitly and implicitly expressed moral value information) to determine the possible risks and benefits of making or not making a decision in favor of building a new nuclear power plant. Students are asked to comment, for example, on economic feasibility, on demographic and environmental threats. As a rule, their opinions vary, so they get invaluable experience in defending their own point of view in a foreign language and feel the necessity to compromise and tolerate another opinion, which they may not agree with. At the same time, students define for themselves the moral and value reference points according to which they will live and work in the future.

What should be noted is that it is vital to develop sustainability competencies and sustainable-earth mentality not only of Ecology students, but also of students of other specialties, no matter whether they study law, economics or computer sciences. This idea is supported by many scientists (Tetiana, Malolitneva, 2020). Thus, the ESP curriculum for Computer engineering students has been improved to include the topics connected with management and advertising strategies, life safety, technological progress and security, recycling and reuse etc. They are offered to conduct project research on “How to dispose of the outdated equipment” or “How green is IT sphere” or to develop a web resource to assist in promoting the ideas of sustainability. Economics students are asked to make start-up business plans and calculate not only economic, but also environmental hazards of a new project or product.

Regardless of which learning techniques for efficient language acquisition the teacher applies to, whether to case studies, role games, debates, infographic presentations or simulations, all of them to a greater or lesser degree allow for a comprehensive check of students’ both communication skills and sustainability awareness. Because of the availability of technical resources, graphics and video apps that students nowadays have at their disposal, making

short video clips/films in teams of 3–4 students has gained much popularity among students. This challenging and creative activity, on the one hand, can promote teamwork and healthy competition when it comes to competing with other teams, making students highly motivated and involved, while on the other hand, it makes them analyze and think more consciously about the problems of the environment and their role in it.

A proactive approach to the selection of the content of foreign language training allows us to shape the conscious and humanistic attitude of students towards their future actions and future professional activity at the initial stage of studying at the university. Students realize that a great number of problems must be tackled systemically, guided not only by the principles of expediency and material benefits, but also taking into account the interests of other people, the consequences for the nature and the planet on the whole. The results of the conducted survey have revealed that 76% of the students of the experimen-

tal group at Ecology specialty and 54% of Computer engineering students are sure that while conducting their professional activity they will necessarily take into account social and environmental hazards.

**Conclusions.** To sum up, it should be noted that developing learners' sustainability competencies in the process of foreign language for specific purposes acquisition is done in synergy with developing communication skills and other basic competencies. It is possible to achieve this thanks to incorporating communicative-activity and problem-based approaches, as well as implementing interdisciplinary knowledge in the foreign language training. Moreover, it's vital to introduce and discuss sustainability-related topics with students of all specialties. ESD can promote students' understanding of interdependence and interrelation of professional, economic, environmental and social issues, and teach them to follow the principles of ESD, concerning thinking globally and acting locally, as well as thinking about the future by acting now.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Babanoglu M., Agcam R. Sustainability in compulsory English curricula for primary and secondary education: competencies and components. *Academic studies in foreign language education*. Livre de Lyon, 2020. P. 38–54.
2. Lavrysh Y., Lytovchenko I. The case of education for sustainable development approaches implementation at English language classes at the technical university in Ukraine. *Pedagogy*. 2019. Vol. 91 (5). P. 736–749.
3. Rieckman M. Learning to transform the world: key competencies in ESD. *Issues and trends in Education for Sustainable Development* / ed. by A. Leicht, J. Heiss, Won J. Byun. Ch. 2. UNESCO, 2018. P. 39–59.
4. Steinemann A. Implementing sustainable development through problem-based learning: Pedagogy and practice. *Journal of Professional Issues in Engineering Education and Practice*. 2003. Vol. 129 (4). P. 216–224.
5. Tetiana H., Malolitneva V. Conceptual and legal framework for promotion of education for sustainable development: case study for Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*. 2020. Vol. 9 (2). P. 42–54.
6. Transforming our world: the 2030 Agenda for sustainable development. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda> (date of accessed: 31.01.2021).
7. Wiek A., Withycombe L., Redman C.L. Key competencies in sustainability: a reference framework for academic program development. *Sustainability Science*. 2011. Vol. 6 (2). P. 203–218.

#### REFERENCES

1. Babanoglu, M., Agcam, R. (2020). Sustainability in compulsory English curricula for primary and secondary education: competencies and components. *Academic studies in foreign language education*, Livre de Lyon, pp. 38–54 [in English].
2. Lavrysh, Y., Lytovchenko, I. (2019). The case of education for sustainable development approaches implementation at English language classes at the technical university in Ukraine. *Pedagogy*, 91 (5), pp. 736–749 [in English].
3. Rieckman M. (2018). Learning to transform the world: key competencies in ESD. *Issues and trends in Education for Sustainable Development*, Chapter 2, pp. 39–59 [in English].
4. Steinemann, A. (2003). Implementing sustainable development through problem-based learning: Pedagogy and practice. *Journal of Professional Issues in Engineering Education and Practice*, 129 (4), pp. 216–224 [in English].
5. Tetiana, H., Malolitneva, V. (2020). Conceptual and legal framework for promotion of education for sustainable development: case study for Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*, 9 (2), pp. 42–54 [in English].
6. Transforming our world: the 2030 Agenda for sustainable development. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda> [in English].
7. Wiek, A., Withycombe, L., Redman, C.L. (2011). Key competencies in sustainability: a reference framework for academic program development. *Sustainability Science*, 6 (2), pp. 203–218 [in English].

УДК 351.743:372.8(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-43>**Вадим ШЕМЧУК,***orcid.org/0000-0001-8873-0443**кандидат педагогічних наук,**начальник науково-дослідного відділу розвитку фізичного виховання,**спеціальної фізичної підготовки і спорту**навчально-дослідного центру проблем фізичного виховання,**спеціальної фізичної підготовки і спорту**Навчально-наукового інституту фізичної культури та спортивно-оздоровчих технологій**Національного університету оборони імені Івана Черняхівського**(Київ, Україна) va.shem@ukr.net***Людмила УСТИНОВА,***orcid.org/0000-0002-6582-7231**доктор медичних наук, професор,**начальник кафедри військової токсикології, радіології та медичного захисту**факультету перепідготовки та підвищення кваліфікації**Української військово-медичної академії**(Київ, Україна) ustinova.umta@gmail.com***Оксана ШЕМЧУК,***orcid.org/0000-0002-0641-0313**старший викладач кафедри військової загальної практики – сімейної медицини**факультету підготовки військових лікарів**Української військово-медичної академії**(Київ, Україна) puziaka11@ukr.net*

## ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ РІЗНИХ ІНСТИТУЦІЙ СЕКТОРА БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ В УМОВАХ РАДІАЦІЙНОЇ, ХІМІЧНОЇ ТА БІОЛОГІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

Службово-бойова діяльність (СБД) представників різних інституцій сектора безпеки і оборони України (СБОУ) може відбуватися в екстремальних умовах, зокрема й в умовах радіаційної, хімічної та біологічної (вірусної) небезпеки (РХБН), що потребує від представників «силового блоку» високої професійної підготовленості, достатніх теоретичних знань та сформованих професійних компетентностей. Це забезпечить якісне виконання ними завдань за призначенням у вищезазначених умовах. Результати попереднього аналізу науково-методичної та спеціальної літератури із проблеми формування готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності дозволяють засвідчити, що цій проблемі приділяється значна увага. Проте, незважаючи на вагомий результат наукових пошуків, у дослідженнях провідних учених обраного напрямку наукової розвідки проблема формування готовності майбутніх офіцерів до виконання завдань за призначенням в умовах радіаційної, хімічної та біологічної (вірусної) небезпеки в системі професійної освіти з акцентованим використанням засобів спеціальної фізичної підготовки (СФП) ще не стала предметом спеціального наукового теоретичного й емпіричного дослідження.

Головною метою роботи є визначення сутності та структури готовності майбутніх офіцерів різних інституцій сектора безпеки і оборони України до виконання завдань за призначенням в умовах радіаційної, хімічної та біологічної (вірусної) небезпеки з акцентованим використанням засобів спеціальної фізичної підготовки. Під час першого етапу дослідження членами науково-дослідної групи проведено моніторинг науково-методичної та спеціальної літератури в обраному напрямку наукової розвідки. Упродовж другого етапу дослідження нами здійснено визначення сутності та структури готовності майбутніх офіцерів до виконання завдань за призначенням в умовах радіаційної, хімічної та біологічної (вірусної) небезпеки з акцентованим використанням засобів спеціальної фізичної підготовки.

Відповідно до мети та завдань дослідження нами визначено сутність та структуру готовності майбутніх офіцерів різних інституцій сектора безпеки і оборони України до виконання завдань за призначенням в умовах радіаційної, хімічної та біологічної (вірусної) небезпеки з акцентованим використанням засобів спеціальної фізичної підготовки – особистісне утворення, яке формується шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу на формування в майбутнього офіцера готовності до захисту України, до виконання завдань за призначенням у різних екстремальних умовах службово-бойової діяльності, умовах радіаційної, хімічної та біологічної (вірусної)

небезпеки і забезпечує поєднання ним знань про зміст та структуру військово-професійної діяльності та вимог цієї діяльності до рівня спеціальної фізичної підготовленості і психофізіологічного стану, сформованих прикладних компетентностей військово-професійної діяльності зі сформованими й усвідомленими ним у процесі розвитку можливостями та потребами.

**Ключові слова:** бойове забезпечення, готовність, екстремальні умови, засоби, майбутні офіцери, професійні компетентності, професійна освіта, спеціальна фізична підготовка, структура, сутнісні характеристики.

**Vadym SHEMCHUK,**

*orcid.org/0000-0001-8873-0443*

*Candidate of Pedagogical Sciences,*

*Head of the Research Department for the Development of Physical Education,*

*Special Physical Training and Sports*

*of the Training and Research Center for Physical Education, Special Physical Training and Sports*

*Educational and Scientific Institute of Physical Culture and Sports and Health Technologies*

*of the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy*

*(Kyiv, Ukraine) va.shem@ukr.net*

**Lyudmyla USTINOVA,**

*orcid.org/0000-0002-6582-7231*

*Doctor of Medical Sciences, Professor,*

*Head of Department of Military Toxicology, Radiology and Medical Protection*

*of the Faculty of Retraining and Advanced Training*

*Military Medical Academy of Ukraine*

*(Kyiv, Ukraine) ustinova.umma@gmail.com*

**Oksana SHEMCHUK,**

*orcid.org/0000-0002-0641-0313*

*Senior Lecturer at the Department of Military General Practice – Family Medicine*

*of the Faculty of Military Physicians*

*Military Medical Academy of Ukraine*

*(Kyiv, Ukraine) puziaka11@ukr.net*

## **PREREQUISITES FOR FORMATION OF READINESS OF FUTURE OFFICERS OF VARIOUS INSTITUTIONS OF THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE TO PERFORM TASKS AS PURPOSE IN CONDITIONS OF RADIATION, CHEMICAL AND BIOLOGICAL HAZARD**

*Service and combat activities (SCA) of representatives of various institutions of the security and defense sector of Ukraine (SDSU) can take place in extreme conditions, including conditions of radiation, chemical and biological (viral) danger (RCBD), which requires representatives of the «power bloc» high professional training, sufficient theoretical knowledge and formed professional competencies. This will ensure high-quality performance of their assigned tasks in the above conditions. According to the results of the preliminary analysis of scientific-methodical and special literature on the problem of formation of readiness of future officers for professional activity allow to testify that considerable attention is paid to this problem. However, despite the significant results of scientific research, in the research of leading scientists in the chosen field of scientific intelligence, the problem of forming the readiness of future officers to perform assigned tasks in the RCBD in the system of vocational education with emphasis on special physical training (SPT) has not been the subject of special scientific theoretical and empirical research. The main purpose of the work is to determine the nature and structure of the readiness of future officers of various SDSU institutions to perform assigned tasks in the RCBD with an emphasis on the use of SPT. During the first stage of the research, the members of the research group monitored the scientific-methodical and special literature in the chosen direction of scientific research. During the second stage of the study, we determined the nature and structure of the readiness of future officers to perform assigned tasks in the RCBD with an emphasis on the use of SPT.*

*In accordance with the purpose and objectives of the study, we have identified the nature and structure of the readiness of future officers of various SDSU institutions to perform assigned tasks in the RCBD with an emphasis on the use of SPT – personal education, which is formed by purposeful pedagogical influence on the formation of the future officer's readiness to defend Ukraine, to perform assigned tasks in various extreme SCA conditions, conditions of RCBD and provides a combination of knowledge about the content and structure of military-professional activities and the requirements of these activities to the level of special physical fitness and psychophysiological condition, formed applied competencies of military-professional activity with the opportunities and needs formed and realized by him in the process of development.*

**Key words:** *combat support, readiness, extreme conditions, means, future officers, professional competencies, professional education, special physical training, structure, essential characteristics.*

**Постановка проблеми.** Актуальним завданням сьогодення є трансформація й оптимізація різних інституцій сектора безпеки й оборони України за всіма напрямками для їх перетворення на ефективні, функціональні та мобільні «силові структури», які відповідають вимогам українського суспільства та європейським демократичним стандартам, зокрема стандартам НАТО. У цих умовах особливу увагу керівництво держави та її дружніх партнерів зосереджує на практичному спрямуванні фахової підготовки майбутніх офіцерів різних інституцій сектора безпеки й оборони України (далі – СБОУ), засвоєнню ними цінностей демократичного суспільства та високої готовності до виконання завдань за призначенням у різних умовах службово-бойової діяльності, що підкреслює практичну спрямованість обраного напрямку наукової розвідки.

Службово-бойова діяльність представників різних інституцій СБОУ може відбуватися в екстремальних умовах, зокрема й в умовах радіаційної, хімічної та біологічної (вірусної) небезпеки, що потребує від представників різних інституцій СБОУ високої професійної підготовленості, достатніх теоретичних знань та стійких практичних навичок (сформованих професійних компетентностей), що забезпечить якісне виконання ними завдань за призначенням у вищезазначених умовах.

Зважаючи на результати досліджень провідних учених і практиків: С. Бабака, О. Бондаренка, С. Бочарової, С. Кузніченка, С. Лещені, Н. Маса, С. Полторака, І. Приходька, І. Радванського, О. Самойленко, В. Тробюка, А. Чуха й інших фахівців, у напрямі всебічного забезпечення службово-бойової діяльності, а також опираючись на власний досвід бойових дій, зокрема й в умовах радіаційної, хімічної, біологічної (вірусної) небезпеки, простежується важливість спеціальної фізичної підготовленості представників різних інституцій СБОУ України. Крім цього, важливі розвиток і удосконалення спеціальної фізичної підготовленості, а також прикладних професійних компетентностей майбутніх офіцерів різних інституцій СБОУ (далі – майбутніх офіцерів), необхідних для виконання ними завдань за призначенням у різних умовах службово-бойової діяльності (далі – СБД), адже в майбутньому, відповідно до своїх функціональних обов'язків, саме вони будуть організовувати навчання підлеглого особового складу в системі професійної підготовки.

Результати попереднього аналізу науково-методичної та спеціальної літератури (моніторинг

низки наукових досліджень) із проблеми формування готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності дозволяють засвідчити, що цій проблемі приділяється значна увага. Зокрема, теоретичні питання професійної освіти майбутніх офіцерів та підвищення ефективності процесу навчання є предметом наукових пошуків провідних учених і практиків: О. Горохівського, О. Діденка, С. Іщенка, С. Кубіцького, І. Машталіра, Ю. Медвідь, Я. Павлова, О. Пехоти, С. Серховця, А. Стадника, Р. Троцького, В. Тюріної, О. Тогочинського, Г. Яворської та інших фахівців зазначеного напрямку.

Проте, незважаючи на вагомий результати наукових пошуків, у дослідженнях зазначених вище учених, а також інших науковців, проблема формування готовності майбутніх офіцерів до виконання завдань за призначенням в умовах радіаційної, хімічної та біологічної небезпеки (далі – РХБН) у системі професійної освіти з акцентованим використанням засобів спеціальної фізичної підготовки ще не стала предметом спеціального наукового теоретичного й емпіричного дослідження.

Дослідження організовано відповідно до плану науково-дослідної роботи і дослідно-конструкторських робіт науково-дослідного відділу розвитку фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту навчально-дослідного центру проблем фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту навчально-наукового інституту фізичної культури та спортивно-оздоровчих технологій Національного університету оборони імені Івана Черняхівського (2020 р.) та кафедри військової токсикології, радіології та медичного захисту факультету перепідготовки та підвищення кваліфікації Української військово-медичної академії.

**Аналіз досліджень.** Моніторинг науково-методичної та спеціальної літератури (моніторинг інтернет-джерел) в обраному напрямі дослідження дозволив нам визначити низку науковців: Л. Боровика, Л. Гребенюка, Я. Зорія, Ю. Лісничної, А. Любаса, О. Луценко, Ю. Корнійчука, С. Кучеренка, А. Маслія, О. Пшеничної, Д. Швеця та інших учених, які у своїх працях окреслили основні аспекти організації системи професійної освіти майбутніх офіцерів. Теоретичні концепції зазначених вище вчених і практиків доцільно врахувати під час конструювання майбутньої педагогічної моделі формування готовності майбутніх офіцерів до виконання завдань за призначенням в умовах РХБН з акцентованим використанням засобів спеціальної фізичної підготовки.

Під час подальшого аналізу науково-методичної та спеціальної літератури (інтернет-джерел) нашу увагу привернули такі роботи: (Кузьменко, 2004: 1), (Гутченко та ін., 2014: 2), (Флорін та ін., 2015: 3), (Ісмаїлов, 2015: 4), (Трегубенко та ін., 2020: 5), (Лазебник, Поплавець, 2019: 6), (Шемчук та ін., 2021: 7), а також праці інших учених: В. Віннікова, В. Гаврилюка, А. Гаврися, О. Статінова, А. Слюсаря, В. Казмірчука, Я. Короля, П. Черенцова, у яких розкриваються актуальні питання формування прикладних професійних компетентностей у військовослужбовців різних категорій та вікових груп, необхідних для виконання завдань за призначенням в умовах радіаційної, хімічної та біологічної небезпеки. Уважаємо, що окремі компоненти системи професійної підготовки зазначених вище вчених можна реалізувати під час розроблення майбутніх спеціфічних педагогічних умов, які сприятимуть формуванню прикладних професійних компетентностей майбутніх офіцерів у системі їхньої професійної освіти.

У наукових працях провідних учених і практиків, як-от: (Бородін, 2009: 8), (Хацаюк та ін., 2019: 9), (Шемчук та ін., 2020: 10), (Хацаюк та ін., 2020: 11), (Шемчук та ін., 2020: 12), інших фахівців: О. Гнидюка, С. Єрьоміна, С. Жембровського, Я. Зоря, А. Кашуби, А. Магльованого, І. Маріонди, А. Мельнікова, О. Моргунова, О. Ольхового, Ю. Таймасова, О. Ярещенка, розкриті особливості використання сучасних ефективних педагогічних методик / технологій, які спрямовані на розвиток і удосконалення спеціальної фізичної підготовленості (далі – СФП) майбутніх офіцерів різних інституцій СБОУ. Зазначені вище педагогічні технології забезпечують готовність майбутніх офіцерів різних інституцій СБОУ до виконання завдань за призначенням у різних умовах СБД.

Після узагальнення результатів аналізу науково-методичної та спеціальної літератури нами встановлено, що наявна система формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів потребує науково обґрунтованої трансформації відповідно до вимог сьогодення: стандартів НАТО, наявного бойового досвіду. Крім цього, членами науково-дослідної групи (В. Шемчук, Л. Устінова, О. Хацаюк, О. Шемчук) виявлено відсутність наукових праць, присвячених вирішенню практичної проблеми формування готовності майбутніх офіцерів до виконання завдань за призначенням в умовах РХБН з акцентованим використанням засобів СФП, що підкреслює актуальність обраного напрямку наукової розвідки.

**Мета статті** – визначення сутності та структури готовності майбутніх офіцерів різних інституцій сектора безпеки і оборони України до виконання завдань за призначенням в умовах радіаційної, хімічної та біологічної небезпеки з акцентованим використанням засобів спеціальної фізичної підготовки.

Для досягнення мети дослідження планувався вирішити такі завдання:

- провести аналіз науково-методичної та спеціальної літератури (моніторинг інтернет-джерел) у напрямі організації системи професійної освіти майбутніх офіцерів різних інституцій СБОУ;

- здійснити аналіз спеціальної науково-методичної літератури в напрямі формування прикладних професійних компетентностей, необхідних для виконання завдань за призначенням в умовах РХБН, у військовослужбовців різних категорій та вікових груп,;

- визначити ефективні педагогічні методики (технології) розвитку й удосконалення спеціальної фізичної підготовленості майбутніх офіцерів різних інституцій СБОУ, які забезпечують їхню готовність до виконання завдань у різних умовах СБД.

**Виклад основного матеріалу.** Дослідження організовано на базі навчально-наукового інституту фізичної культури та спортивно-оздоровчих технологій Національного університету оборони імені Івана Черняхівського (упродовж двох етапів).

Під час першого етапу дослідження (січень – травень 2020 р.) членами науково-дослідної групи (далі – НДГ) проведено моніторинг науково-методичної та спеціальної літератури (інтернет-джерел) в обраному напрямі наукової розвідки.

Надалі (другий етап дослідження, червень – грудень 2020 р.) нами здійснено визначення сутності та структури готовності майбутніх офіцерів до виконання завдань за призначенням в умовах РХБН з акцентованим використанням засобів СФП. Для досягнення мети дослідження членами НДГ були використані такі методи: абстрагування, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, моделювання, ідеалізації, формалізації, сходження від конкретного тощо.

Розглянемо сутність та структуру готовності майбутніх офіцерів до виконання завдань за призначенням. «Офіцер» (від латинського *officiarius*) перекладається як службовець і визначається в довідникових матеріалах (Білодід, 1980: 13) як особа командного, начальницького складу відповідних звань чи рангів структурних підрозділів інституцій сектора безпеки й оборони різних

країн. Підготовка майбутніх офіцерів для потреб «силового блоку» України здійснюється з урахуванням функцій, покладених на відповідні підрозділи різних інституцій СБОУ.

За допомогою структурно-логічного аналізу нами встановлено сутність поняття «підготовка». Зазначений термін (Гавриш, 2006: 14) тісно взаємопов'язаний із фаховою освітою та базується на концепції безперервного та системного навчання, збагачує поняття готовності; підготовка до професії розглядається як процес формування готовності до неї, а готовність – як результат професійної підготовки. У свою чергу, «професійна підготовка» (у правоохоронних структурах – «службова підготовка») – це система навчання, яка забезпечує формування необхідних прикладних професійних компетентностей, які потрібні для відповідної службової діяльності, з метою здобуття певної кваліфікації за конкретною професійною спеціалізацією.

Вивчення поглядів науковців щодо змісту поняття «професійна компетентність військовослужбовців» дає підстави для розуміння в нашому дослідженні професійної компетентності майбутніх офіцерів як особистісного утворення, що виявляється в їхній здатності до виконання завдань, що виникають під час СБД в умовах РХБН (екстремальні умови). Уважаємо, що основою здатності до ефективної СБД є єдність теоретичної та практичної готовності до її здійснення.

Отже, готовність є станом готового (довершеного), а «готовий», відповідно до спеціальної довідкової літератури (Білодід, 1980: 15), – це той, хто зробив необхідне приготування до чогонебудь; перебуває у стані, наближеному до чогонебудь; заздалегідь продуманий, складений, підготовлений; набув досвіду, уже склався, досяг високої майстерності. Готовність індивіда до професійної діяльності досліджували вчені: О. Акімов, С. Алексєєва, А. Бєвз, А. Гуменчук,

А. Демченко, Т. Жванія, Т. Кобилянська, О. Кокун, О. Сагач, О. Хутренко й інші фахівці зазначеного напрямку.

Відповідно до «класичних концепцій» педагогічної науки, є декілька підходів у напрямі дослідження проблеми готовності особистості до професійної діяльності:

– креативний (Ю. Демідова, Т. Кобилянська, Л. Кондрашова, М. Бригадир, С. Шандрук, В. Ягупов та інші учені) – готовність до фахової діяльності означає спроможність до творчості, фахову майстерність як творчість;

– персоналістичний (К. Дермельова, М. Лазарєв, Т. Мельничук, М. Москальов, О. Пехота, Г. Руда, В. Свистун та інші фахівці) – готовність до професійної діяльності виражається через відповідні вимоги до особистості фахівця, а також через сукупність його компетентностей;

– культурологічний (О. Будник, Г. Васянович, Ю. Демідов, О. Жирун, Л. Лісіна, Н. Школяр, Т. Чикалова, М. Хатунцев, О. Шевченко й інші вчені та практики) – готовність до професійної діяльності проявляється через рівень сформованості професійної культури;

– змішаний (Н. Антонова, Ю. Галімов, Н. Гатеж, Н. Мойсенюк, С. Мул, Н. Самойлов, В. Таєєва, В. Чепурна, інші провідні фахівці та практики) – поєднання різних педагогічних практик та підходів.

Під час подальшої дослідно-аналітичної роботи нами виявлено низку трактувань поняття «готовність особистості (індивіда) до професійної діяльності» (результати наведено в табл. 1).

Варто зауважити, що СБД майбутніх офіцерів різних інституцій СБОУ порівняно з іншими видами професійної діяльності має специфічні відмінності. Тому вважаємо за доцільне використання поняття «готовність майбутніх офіцерів різних інституцій СБОУ до виконання завдань за призначенням». Крім цього, необхідно підкрес-

Таблиця 1

## Трактування поняття «готовність особистості (індивіда) до професійної діяльності»

№ з/п	Прізвище вченого	Визначення поняття «готовність особистості (індивіда) до професійної діяльності»
1.	А. Бєвз	«певний ступінь відповідності змісту і стану психіки, фізичного здоров'я, якостей вимогам діяльності»
2.	Л. Карамушка	«комплекс взаємопов'язаних і взаємозумовлених психологічних якостей, які забезпечують ефективність професійної діяльності»
3.	Г. Коджаспірова	«складна динамічна система, що містить інтелектуальні, емоційні, вольові, мотиваційні сторони психіки»
4.	М. Котик	«стійкі якості індивіда і ситуативного чинника трудового завдання»
5.	Б. Сосновський	«ієрархізована система професійно важливих якостей і властивостей особистості, необхідних і психологічно достатніх для ефективної професійної діяльності»



лити, що багатьма вченими, представленими в табл. 1, а також провідними фахівцями обраного напрямку (Т. Кобилянська, Н. Кавуненко, І. Лапченко, В. Москалець, Р. Сімко, О. Сиротюк та інші) звертається увага на фізичну готовність індивіда до професійної діяльності, але не розкриваються засоби спеціальної фізичної підготовки для її досягнення, що підкреслює своєчасність і актуальність обраного напрямку наукової розвідки. Приклади трактування поняття «готовність майбутніх офіцерів до виконання завдань за призначенням» наведено в табл. 2.

Варто також зауважити, що у процесі формування готовності здобувачів вищої освіти до майбутньої професійної діяльності важливу роль відіграє педагогічний вплив (О. Демченко, В. Крутецький, С. Максименко, О. Пелех, Т. Яценко й інші вчені). Крім цього, важливо те, що готовність особистості може бути сформована лише за умови, що вона має чітке уявлення про сутнісні характеристики професійної діяльності, її якості та сформовані компетентності будуть відповідати вимогам даної діяльності (А. Бевз, М. Головань, М. Карпенко, С. Кубіцький, М. Недбай, С. Трубацова, В. Уліч та інші фахівці).

З урахуванням результатів аналізу науково-методичної літератури та моніторингу спеціальних джерел (інтернет-ресурси) відповідно до системно-структурного аналізу сутнісних характеристик обраного напрямку наукової розвідки, пропонуємо таке визначення поняття «готовність

майбутнього офіцера різних інституцій СБОУ до виконання завдань за призначенням в умовах РХБН з акцентованим використанням засобів СФП» – особистісне утворення, яке формується шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу на формування в майбутнього офіцера готовності до захисту України, до виконання завдань за призначенням у різних екстремальних умовах службово-бойової діяльності, умовах радіаційної, хімічної, біологічної (вірусної) небезпеки та забезпечує поєднання ним знань про зміст та структуру військово-професійної діяльності та вимог цієї діяльності до рівня спеціальної фізичної підготовленості і психофізіологічного стану, сформованих прикладних компетентностей військово-професійної діяльності зі сформованими й усвідомленими ним у процесі розвитку можливостями та потребами.

Аналіз низки досліджень із проблеми формування готовності майбутніх офіцерів до виконання завдань за призначенням у різних умовах СБД (О. Бойко, А. Галімов, Я. Павлов, А. Сіцинський, Р. Троцький, Д. Швець та інші вчені та практики) дозволяє нам виділити в її структурі низку компонентів, які є спільними, а саме:

- мотиваційний (розуміння труднощів СБД та їх подолання, об'єктивне оцінювання своїх можливостей під час управління своїм психічним та фізичним станом);
- функціональний (формування та розвиток необхідних компетентностей, які необхідні для

Таблиця 2

**Трактування поняття «готовність майбутніх офіцерів до виконання завдань за призначенням»**

№ з/п	Прізвище вченого	Визначення поняття «готовність майбутніх офіцерів до виконання завдань за призначенням»
1.	О. Бойко	«складне динамічне психічне утворення, що виражає сукупність інтелектуальних, емоційних, мотиваційних, операційно-управлінських і вольових складових частин його психіки в їх співвідношенні із зовнішніми умовами й управлінськими завданнями та включає взаємодію і взаємовплив мотиваційного, емоційно-вольового, орієнтаційно-мобілізаційного, пізнавально-оцінювального, операційно-управлінського й інтелектуального компонентів»
2.	М. Дьяченко	«цілеспрямований вияв особистості, що містить у собі її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові й інтелектуальні якості, знання, навички, уміння, настанови, налаштованість на певну поведінку»
3.	М. Недбай	«структурна інтеграція професійно важливих якостей особистості, знань, умінь та навичок щодо загальнонаукових основ сучасної техніки, формування яких відбувається під час навчально-виховного процесу у вищому військовому навчальному закладі»
4.	О. Михайлишин	«особистісне утворення, що передбачає наявність у випускника гностичних, конструктивних, організаторських і комунікативних умінь, що забезпечують подальшу професійну діяльність»
5.	О. Старчук	«професійно-особистісне новоутворення майбутнього військового фахівця, що формується у процесі фізичної підготовки, забезпечує можливість сформувати в майбутніх офіцерів ситуацію успіху і реалізувати її у процесі професійного становлення й самовдосконалення під час військової служби»

виконання завдань за призначенням в умовах РХБН, екстремальних умовах);

– прикладний (забезпечення розвитку прикладних військово-професійних рухових дій і навичок засобами фізичної та спеціальної фізичної підготовки);

– стресостійкий (формування високої психофізичної стійкості майбутніх офіцерів до впливу несприятливих факторів СБД в умовах РХБН та інших екстремальних умовах).

**Висновки.** Відповідно до теоретико-методологічного аналізу з даної проблематики членами НДГ визначено сутність та структуру готовності майбутніх офіцерів різних інституцій сектора безпеки й оборони України до виконання завдань за призначенням в умовах радіаційної, хімічної та біологічної небезпеки з акцентованим використанням засобів спеціальної фізичної підготовки – особистісне утворення, яке формується шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу

на формування в майбутнього офіцера готовності до захисту України, до виконання завдань за призначенням у різних екстремальних умовах службово-бойової діяльності, умовах радіаційної, хімічної, біологічної (вірусної) небезпеки та забезпечує поєднання ним знань про зміст та структуру військово-професійної діяльності та вимог цієї діяльності до рівня спеціальної фізичної підготовленості і психофізіологічного стану, сформованих прикладних компетентностей військово-професійної діяльності зі сформованими й усвідомленими ним у процесі розвитку можливостями та потребами.

Перспективи подальших досліджень в обраному напрямі наукової розвідки передбачають визначення критеріїв та рівнів сформованості готовності майбутніх офіцерів різних інституцій СБОУ до виконання завдань за призначенням в умовах радіаційної, хімічної, біологічної (вірусної) небезпеки.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кузьменко Л. Методика оцінки ефективності системи РХБ захисту та обґрунтування рекомендацій : автореф. дис. ... канд. військ. наук: 20.01.01. Харків, 2004. 23 с.
2. Розвиток засобів маскування дій військ та об'єктів із застосуванням аерозолів / О. Гутченко. *Наука і техніка Повітряних сил України* : збірник наукових праць. Харків, 2014. № 3 (16). С. 154–157.
3. Флорін О., Стародубцев С., Шаповал О. Обґрунтування структури та функцій системи бойової підготовки Національної гвардії України. *Честь і закон* : збірник наукових праць. Харків, 2015. № 4 (55). С. 44–53.
4. Ісмаїлов І., Ісмаїлов А. Основи організації і застосування підрозділів військ РХБ захисту ЗС України під час ліквідації НС НА ПНО. *Науковий збірник Інституту державного управління у сфері цивільного захисту*. Київ, 2015. № 3. С. 67–71.
5. Трегубенко С., Гутченко О., Тихонов І. Аналіз організації та здійснення радіаційного, хімічного, біологічного захисту підрозділу (частини) у сучасних бойових діях. *Системи озброєння і військова техніка* : збірник наукових праць. Харків, 2015. № 2 (42). С. 176–179.
6. Лазебник С., Поплавець С. Моделі та методика формування раціональної структури системи радіаційного, хімічного, біологічного захисту повітряного командування. *Системи озброєння і військова техніка* : збірник наукових праць. Харків, 2019. № 3 (59). С. 43–47.
7. Формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів до дій в умовах радіаційної, хімічної та біологічної небезпеки / В. Шемчук та ін. *Військова освіта* : збірник наукових праць. Київ, 2021. № 1 (43). С. 180–197.
8. Бородін Ю. Фізична підготовка курсантів у вищих військових навчальних закладах інженерно-операторського профілю : монографія. Київ, 2009. 417 с.
9. Хацаюк О., Любич Р., Оленченко В. Удосконалення військово-професійних навичок військовослужбовців Національної гвардії України в процесі спеціальної фізичної підготовки. *Новий колегіум* : збірник наукових праць. Харків, 2019. № 1. С. 63–69.
10. Педагогічна модель удосконалення спеціальної фізичної підготовленості майбутніх офіцерів засобами службово-прикладних єдиноборств / В. Шемчук. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя, 2019. Т 2. (71). С. 241–248.
11. Модель формування готовності майбутніх офіцерів-правоохоронців до застосування заходів фізичного впливу в різних умовах службово-оперативної діяльності / О. Хацаюк. *Інноваційна педагогіка* : збірник наукових праць. Одеса, 2020. № 2 (29). С. 174–178.
12. Використання технічних засобів навчання на початковому етапі формування навичок рукопашного бою майбутніх офіцерів / В. Шемчук. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя, 2020. № 4 (70). С. 217–222.
13. Білодід І. Словник української мови: словник. АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ, 1980. Т. 5. С. 816.
14. Гавриш І. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності : дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2006. 579 с.
15. Білодід І. Словник української мови : словник. АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ, 1980. Т. 2. С. 148.

#### REFERENCES

1. Kuzmenko L. F. Metodyka otsinky efektyvnosti systemy RKhB zakhystu ta obgruntuvannya rekomendatsii [Methods for evaluating the effectiveness of the R.C.B. protection system and substantiation of recommendations] : avtoref. dys. ... kand. viisk. nauk (20.01.01) : KhNUPS, 2004. 23 p. [in Ukrainian].
2. Hutchenko O. A., Hutchenko K. S., Tikhonov I. M., Ushmarov P. V. Rozvytok zasobiv maskuvannya dii viisk ta ob'ektiv iz zastosuvanniam aeroliziv [Development of means of masking the actions of troops and objects with the use of aerosols]. *Nauka i tekhnika Povitrianykh syl Ukrainy. Zb. nauk. pr. Nauka i tekhnika Povitrianykh syl Ukrainy. Zb. nauk. pr.*, 2014. № 3 (16). P. 154–157. [in Ukrainian].
3. Florin O. P., Starodubtsev S. O., Shapoval O. M. Obgruntuvannya struktury ta funktsii systemy boiovoi pidgotovky Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Substantiation of the structure and functions of the combat training system of the National Guard of Ukraine]. *Chest i zakon. Zb. nauk. pr.*, Kharkiv, 2015. № 4 (55). P. 44–53. [in Ukrainian].
4. Ismailov I., Ismailov A. Osnovy orhanizatsii i zastosuvannya pidrozdiliv viisk RKhB zakhystu ZS Ukrainy pid chas likvidatsii NS NA PNO [Fundamentals of the organization and application of units of the RHB troops of the Armed Forces of Ukraine during the liquidation of the Emergency Situations on the PNO]. *Naukovyi zbirnyk IDUTsZ*, Kyiv, 2015. № 3. P. 67–71. [in Ukrainian].
5. Trehubenko S. S., Hutchenko O. A., Tikhonov I. M. Analiz orhanizatsii ta zdiisнення radiatsiinoho, khimichnoho, biolohichnoho zakhystu pidrozdilu (chastyny) u suchasnykh boiovykh diiakh [Analysis of the organization and implementation of radiation, chemical, biological protection of the unit (unit) in modern hostilities]. *Systemy ozbroiennia i viiskova tekhnika. Zb. nauk. pr.*, Kharkiv, 2015. № 2 (42). P. 176–179. [in Ukrainian].
6. Lazebnyk S. V., Poplavets S. I. Modeli ta metodyka formuvannya ratsionalnoi struktury systemy radiatsiinoho, khimichnoho, biolohichnoho zakhystu povitrianoho komanduvannya [Models and methods of formation of rational structure of system of radiation, chemical, biological protection of air command]. *Systemy ozbroiennia i viiskova tekhnika. Zb. nauk. pr.*, Kharkiv, 2019. № 3 (59). P. 43–47. [in Ukrainian].
7. Shemchuk V., Khatsaiuk O., Sokolovskiy V., Kovtunenka A., Mushtatov Yu., Korniienko O. Formuvannya profesiinykh kompetentnosti maibutnikh ofitseriv do dii v umovakh radiatsiinoi, khimichnoi ta biolohichnoi nebezpeky [Formation of professional competencies of future officers to act in conditions of radiation, chemical and biological danger]. *Viiskova osvita. Zb. nauk. pr.*, Kyiv, 2021. № 1 (43). P. 180–197. [in Ukrainian].
8. Borodin Yu. A. Fizychna pidgotovka kursantiv u vishchyykh viiskovykh navchalnykh zakladakh inzhenerno-operatorskoho profilu [Physical training of cadets in higher military educational institutions of engineering and operator profile] : monohrafiia : NPU imeni V. P. Drahomanova, 2009. 417 p. [in Ukrainian].
9. Khatsaiuk O. V., Liubchych R. I., Olenchenko V. V. Udoskonalennia viiskovo-profesiinykh navychok viiskovosluzhbovtiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy v protsesi spetsialnoi fizychnoi pidgotovky [Improvement of military-professional skills of servicemen of the National Guard of Ukraine in the process of special physical training]. *Novyi kolehium. Zb. nauk. pr.*, Kharkiv, 2019. № 1. P. 63–69. [in Ukrainian].
10. Shemchuk V. A., Verbyn N. B., Nesterov O. S., Vasylenko M. M., Malakhov Ye. V. Pedagogichna model udoskonalennia spetsialnoi fizychnoi pidgotovlenosti maibutnikh ofitseriv zasobamy sluzhbovo-prykladnykh yedynoborstv [Pedagogical model of improving the special physical fitness of future officers by means of service-applied martial arts]. *Pedahohika formuvannya tvorchoi osobystosti u vishchii i zahalnoosvitnii shkolakh. Zb. nauk. pr.*, Zaporizhzhia, 2019. T. 2. (71). P. 241–248. [in Ukrainian].
11. Khatsaiuk O. V., Yelisieieva O. S., Zhukov V. L., Klymenko V. P., Berezhnyi Yu. M. Model formuvannya hotovnosti maibutnikh ofitseriv-pravookhorontsiv do zastosuvannya zakhodiv fizychnoho vplyvu v riznykh umovakh sluzhbovo-operatyvnoi diialnosti [Model of formation of readiness of future law enforcement officers to apply measures of physical influence in different conditions of service and operational activity]. *Innovatsiina pedahohika. Zb. nauk. pr.*, Odesa, 2020. № 2 (29). P. 174–178. [in Ukrainian].
12. Shemchuk V. A., Turchynov A. V., Klymovych V. B., Honcharov Ye. I., Trishchun R. M. Vykorystannia tekhnichnykh zasobiv navchannia na pochatkovomu etapi formuvannya navychok rukopashnoho boiu maibutnikh ofitseriv [The use of technical means of training at the initial stage of formation of hand-to-hand combat skills of future officers]. *Pedahohika formuvannya tvorchoi osobystosti u vishchii i zahalnoosvitnii shkolakh. Zb. nauk. pr.*, Zaporizhzhia, 2020. № 4 (70). P. 217–222. [in Ukrainian].
13. Bilodid I. K. Slovyk ukrainskoi movy (tom 5) [Dictionary of the Ukrainian language (volume 5)] : slovyk : AN URSR. Instytut movoznavstva, 1980. 816 p. [in Ukrainian].
14. Havrysh I. V. Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannya hotovnosti maibutnikh uchyteliv do innovatsiinoi profesiinoi diialnosti [Methods for evaluating the effectiveness of the R.C.B. protection system and substantiation of recommendations] : dys. ... d-ra. ped. nauk (13.00.04) : KhNPU, 2006. 579 p. [in Ukrainian].
15. Bilodid I. K. Slovyk ukrainskoi movy (tom 2) [Dictionary of the Ukrainian language (volume 2)] : slovyk : AN URSR. Instytut movoznavstva, 1980. P. 148. [in Ukrainian].

УДК 37.013

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-44>**Кямаля ЮСИФОВА,**

orcid.org/0000-0001-7825-5167

учений секретарь,

старший преподаватель кафедры иностранных языков

Бакинского инженерного университета

(Баку, Азербайджан) ([keyusifova@beu.edu.az](mailto:keyusifova@beu.edu.az))

## НАЦИОНАЛЬНО-ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ, СЕМЕЙНОЕ ВОСПИТАНИЕ В ГЕРОИЧЕСКИХ ЭПОСАХ И ЕГО ОБЩИЕ ЗАДАЧИ

Героические эпосы, такие как «Китаби-Деде Горгуд», «Кероглу», «Качаг Керем», «Качаг Наби», «Кара Танриверди», «Качаг Сулейман», «Самед бек», «Фатали хан и Тути Бике», «Кара Мелик», являющиеся богатым духовным культурным памятником народа, бесценны с точки зрения семейных отношений, воспитания детей в семье, воспитания национальных и духовных ценностей. Эти великолепные памятники литературы – классический тому пример. Важную роль в эпосах играли старики (аксакалы), которые выступали в качестве советчиков и посредников в делах, касающихся жизни селения или отдельной семьи. Молодежь и дети не имели права участвовать в обсуждении того или иного вопроса. В семейных взаимоотношениях младшие подчинялись старшим. Почитание предков, уважение к старшим, идея стать достойным гражданином присутствовали и в настоящее время остаются важными элементами семейной жизни на различных уровнях во всех сагах. Образ женщины-матери являлся самым почитаемым, перед ней преклонялись все, такое отношение к женщинам огузы считали честью для себя. Женщина-мать также играла очень важную и неоспоримую роль в воспитании детей. Ее долгом было воспитать здоровых, трудолюбивых и отважных личностей, уважающих и почитающих старших. Сюда входит и физическое, и эстетическое, и нравственное, и духовное воспитание.

Дастаны сами по себе воплощают общую функцию нравственности и духовности, морального и семейного воспитания. Эти памятники, созданные в разные периоды истории, характеризуются примечательными фактами с точки зрения возраста традиции, выбора успешных методов обучения и воспитания. Такие вопросы, как взаимопонимание, семейная ответственность, уважение, искренность в отношениях, определяют прочность семьи как системы, отражаются в ней до мельчайших деталей. Защита неприкосновенности семьи в целом, место и статус каждого члена семьи и забота о родителях – все это является неоспоримой частью этого общества, проясняет широкую природу героических эпосов и является достоверным источником для их разъяснения на уровне семейных отношений.

Проанализировав вышеуказанные дастаны, можем сделать вывод, что эти памятники народного творчества бесценны, а также до сих пор актуальны.

**Ключевые слова:** семейное воспитание, роль женщины в воспитании детей, эпос, народная педагогика, развитие национально-духовных ценностей.

**Кямаля ЮСИФОВА,**

orcid.org/0000-0001-7825-5167

вчений секретар,

старший викладач кафедри іноземних мов

Бакинського інженерного університету

(Баку, Азербайджан) ([keyusifova@beu.edu.az](mailto:keyusifova@beu.edu.az))

## НАЦІОНАЛЬНО-ДУХОВНІ ЦІННОСТІ, СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ В ГЕРОЇЧНИХ ЕПОСАХ І ЙОГО ЗАГАЛЬНІ ЗАДАЧІ

Героїчні епоси, такі як «Китаби-Деде Горгуд», «Кероглу», «Качаг Керем», «Качаг Набі», «Кара Танріверді», «Качаг Сулейман», «Самед бек», «Фатали хан і Тути Бике», «Кара Мелік», які є багатим духовним культурним пам'ятником народу, безцінні з точки зору сімейних відносин, виховання дітей у сім'ї, виховання національних та духовних цінностей. Ці чудові пам'ятники літератури – класичний тому приклад. Важливу роль в епосах відігравали старі (аксакали), які виступали як порадики та посередники у справах, що стосуються життя селища або окремої сім'ї. Молодь і діти не мали права брати участь в обговоренні того чи іншого питання. У сімейних взаєминах молодші підкорялися старшим. Шанування предків, повага до старших, ідея стати гідним громадянином були присутні і нині залишаються важливими елементами сімейного життя на різних рівнях у всіх сагах. Образ жінки-матері був найбільш шанованим, перед нею схилялися всі, таке ставлення до жінок огузи вважали честью для себе. Жінка-мати також відіграла дуже важливу й незаперечну роль у вихованні дітей. Її обов'язком було

виховати здорових, працьовитих і відважних особистостей, які поважають і шанують старших. Сюди входить і фізичне, і естетичне, і моральне, і духовне виховання.

Дастані самі по собі втілюють загальну функцію моральності та духовності, морального й сімейного виховання. Ці пам'ятники, створені в різні періоди історії, характеризуються визначними фактами з точки зору віку традиції, вибору успішних методів навчання й виховання. Такі питання, як взаєморозуміння, сімейна відповідальність, повага, щирість у стосунках, визначають міцність сім'ї як системи, відображаються в ній до найдрібніших деталей. Захист недоторканності сім'ї загалом, місце й статус кожного члена сім'ї та турбота про батьків – все це є неперечною частиною цього суспільства, проявляє широку природу героїчних епосів і є достовірним джерелом для їх роз'яснення на рівні сімейних відносин.

Проаналізувавши вищезазначені дастані, можемо дійти висновку, що ці пам'ятники народної творчості безцінні, а також досі актуальні.

**Ключові слова:** сімейне виховання, роль жінки у вихованні дітей, епос, народна педагогіка, прищеплення національно-духовних цінностей.

**Kemale YUSIFOVA,**

[orcid.org/0000-0001-7825-5167](https://orcid.org/0000-0001-7825-5167)

Scientific Secretary,

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages

Baku Engineering University

(Baku, Azerbaijan) ([keyusifova@beu.edu.az](mailto:keyusifova@beu.edu.az))

## NATIONAL AND SPIRITUAL VALUES, FAMILY EDUCATION IN HEROIC EPOSES AND ITS GENERAL TASKS

*Heroic epics such as Kitabi-Dada Gorgud, Koroglu, Gachag Kerem, Gachag Nabi, Gara Tanriverdi, Gachag Suleiman, Samed bek, Fatali Khan and Tuti Bike, Gara Melik which are a rich spiritual cultural monument of the people, are invaluable in terms of family relations, raising children in a family, bringing up national and spiritual values. These magnificent monuments of literature are a classic example. An important role in the epics was played by old people (aksakals), who acted as advisers and mediators in matters concerning the life of a village or a separate family. Youth and children had no right to participate in the discussion of the issue. In family relations, the younger was subordinate to the elder. Respect for ancestors, respect for elders, and the idea of becoming a worthy citizen were present at different levels in all sagas and now remain important elements of family life. The most revered was the image of a woman-mother, she was worshiped by everyone, and such an attitude towards women was considered an honor for the Oghuz. The woman-mother also played a very important and undeniable role in raising children. Her responsibility was to raise healthy, hardworking and courageous people who respect and honor their elders. This includes physical, aesthetic, moral and spiritual education.*

*Epics themselves embody a common function of morality and spirituality, moral and family education. These monuments, created in different periods of history, are characterized by remarkable facts from the point of view of the age of the tradition, the choice of successful methods of teaching and upbringing. Issues such as mutual understanding, family responsibility, respect, sincerity in relationships, etc., determine the strength of the family as a system and are reflected in it to the smallest detail. Protecting the integrity of the family as a whole, the place and status of each family member and caring for parents – all this is an undeniable part of this society, clarifies the broad nature of heroic epics and is a reliable source for their explanation at the level of family relations.*

*Having analyzed the above epics, it can be concluded that these monuments of folk art are priceless and also relevant to this day.*

**Key words:** family upbringing, the role of women in education, decent civic education, heroic epics, folk pedagogy, inculcation of national and spiritual values.

**Постановка проблеми.** Изучается природа семейного воспитания, а также способы привития нравственных ценностей в героических эпосах.

**Анализ исследований.** Одним из важнейших направлений фундаментального воображения азербайджанского героического эпоса является проблема семейного воспитания и функциональной роли семейных отношений в воспитании детей. Анализ, проведенный на этом уровне (Аббасов, 1099: 1), был направлен на выяснение хода процесса в представлении людей о семье

(роде), содержания взаимоотношений в горизонтальной и вертикальной плоскостях и всегда характеризовался появлением интересных примеров. В типологических подходах (Эфендиев, 2010: 2) определяемая в семейных отношениях система с ее хроническим характером являлась основой успеха структуры на уровне общества и государства. Это потому, что совершенная и хорошо аргументированная (а также строгая) модель воспитания, установленная в древнем этническом воображении, была основой для уни-

кальных табу того времени. Государственное устройство и армейские законы гуннов, уйгуров, гейтурков, огузов, хазар и сельджуков основаны на тюркском семейном (родовом) принципе воспитания. В целом «исследования показывают, что древнетюркское государственное устройство возникло из структуры тюркского племени (семьи)» (Аскер, Мамедли: 3, 9). Выдающиеся исследователи истории турецкой культуры Ф. Шумер, Л. Гумилев, Б. Огель, И. Гафасоглу, А. Инан и другие провели необходимые и важные исследования в этой области.

**Цель статьи** – выяснить сущность методов семейного воспитания в героических эпосах, протекания этих процессов на уровне семьи и общества.

**Изложение основного материала.** Героические эпосы – бесценное культурное событие с точки зрения выражения этнической мощи. Великолепные эпические образцы «Алп-эр Тонга», «Огуз Каган», «Манас», «Алпамыш», «Китаби-Деде Горгуд», «Чорабатыр», «Едиге», «Кероглу» сосредоточены на священной миссии показать правильные методы воспитания в этносе. Героические дастаны азербайджанского народа богаты примерами (будь то героизм или любовь) идеальных семейных отношений, уроками правильного воспитания детей, важнейшей ролью женщины в семье, любви и уважения к старшим, любовью к Родине. Это все основано на высоких моральных ценностях, считающихся святыми на пути к цели в будущем.

Азербайджанский героический эпос при всем его функциональном содержании отличается исключительными возможностями в формировании молодого поколения, основанного на этих ценностях. Например, эпизод, где Казан-хан обращается к Шуклу Малику, ограбившему его дом и пригнавшему к себе *«табуны лошадей и караваны верблюдов»*, таким образом: *«Ты увел мою мать, верни ее мне и я уеду без боя»* (Китаби-Деде горгуд, 1978: 6, 41), является примером почитания и любви к матери. В главе «Дирса хан оглы Бугадж» дочь хана, увидевшая, что ее сын не вернулся с охоты, говорит: *«Речь о моем единственном сыне, Дирса хан, а не обо мне»* (Китаби-Деде горгуд, 1978: 6, 26). У древних тюрков чуткость в отношении к женщинам в семье и в обществе, представление о женщине//матери всегда считалось критерием, мерой и основой для решения различных вопросов. Это было чем-то вроде рыцарского воображения. При этом учитывалась плодородная и воспитательная роль матери, поэтому отношение к женщинам было на редкость уважительным

и рыцарским. *«Въехавший в деревню сын сначала поклонился матери, а уже потом отцу»* (Гумилев, 1993: 10, 236). Это отражено в исторических книгах как важный обычай (например, в орхонских надписях).

В азербайджанских героических эпосах есть интересные примеры с точки зрения места женщины в семье, семейных отношений, воспитания детей. В эпосе «Кероглу» Кероглу // Нигярханум // Эйваз является классическим примером этого. «Приход Эйваза в Чанлибель» основан именно на отношениях между детьми и родителями в семье, которые считаются ее священным порядком. *«Весна только наступила. Чанлибель весь был раскрашен цветами, нарциссами. Родники бурлили, сердца колотились. Рев делибашев снова овладел Чанлибелем. Кероглу взял Дели Мехтара и стал осматривать лошадей и мулов. Коса взял Сефери с собой и прошелся по заповеднику Яги. Он вызвал неверующего и проверил порты и стражу. Дели Хасан собрал и привел всех делибашев к нему. Увидев, что все в порядке, Кероглу устроил пир в Чанлибеле»* (Кероглу, 1956: 7, 99).

Коллективное воспитание личности, совершенный порядок в контексте идейного и духовного воспитания определяют систему чувства гражданской ответственности. Он также характеризуется тем, что в качестве формулы используется социальный порядок в правовое поприще.

Как известно, «дети, будущие граждане общества, рождаются в семье, приобретают первые нравственные ценности и представления в семье, наследуют умственные, духовные, этические и эстетические качества от родителей в семье» (Талыбов, Агаев, 1983: 12, 254). Порядок в семье связан с представлениями этноса о нравственности, поведении, морали, правовом, психологическом, экономическом факторах. В «Габуснаме» подчеркивается, что «согласно здравому смыслу, ребенок должен уважать тех, благодаря кому появился на свет, боготворить их, то есть своих родителей» (Габуснаме, 1989: 9, 32). Семейное воспитание и семейные отношения происходят на разных уровнях в различных примерах эпосов, но главное, что во всех контекстах они показывают одну и ту же идею, указывают на один и тот же порядок. Говоря об этих вопросах, видный тюрколог Ф. Шумер подчеркивает: «Очевидно, что они (огузы) относятся к женщинам с любовью и уважением. Герои часто действовали по совету своих жен, обращались к ним, называя их «моя красавица»» (Шумер, 1992: 11, 373). Этот порядок уточняет уровень отношений в обществе, который проявляется на примере семейного совер-

шенства и в фактуре воспитания. Такие героические эпосы, как «Китаби-Деде Горгуд», «Манас», «Огуз Каган», «Алпамыш», «Кероглу», «Китаби-Баттал Гази», «Гандал Наги», «Дели Али», «Кара Мелик», «Шах Исмаил», «Фатали хан-Тути Бика», идеально проявляют себя на примерах воспитания детей, в семейных отношениях, выделяя важную роль женщины в семье.

Также здоровье семьи в целом играет ключевую роль в устройстве общества, социальной сферы для комфортного образа жизни. Здесь создание партнерства моральных, психологических, экономических, правовых факторов в целом на прочной основе, обеспечение и защита святости родительства является важной ценностью. Линия «отец/мать/дети» регулируется принципом «сын – потомок отца», основанным на идеальной семье от младшего до самого старшего, и все воспитание (как и ожидание) направлено на это. Н. Туси, один из энциклопедических интеллектуалов Средневековья, подчеркивал, что «из-за врожденных дефектов характера ребенка необходимо предотвратить его склонности к дурным привычкам, не допустить испорченности в его поведении, в его нравственности, то есть ту хорошую черту характера, которая проявляется у ребенка, нужно поощрять в первую очередь» (Туси, 1989: 13, 156–157). В контексте всего этого возникает необходимость рассмотрения в героических эпосах семейного воспитания и семейных отношений по таким направлениям:

- проблема монолитной семьи и ее генеалогическая сущность;
- роль женщины как воспитательницы в архаической памяти и в воображении средневековых саг;
- порядок в семье (обществе) и общие принципы его усовершенствования;
- женщина как символ нравственности, духовной ценности, идеального поведения, красоты, примера;
- отношения между членами семьи в таком принципиальном порядке: отец/мать/дети;
- семейные отношения, любовь и уважение к предкам как генеалогический код этноса.

В народной педагогике семейные отношения, которые предполагаются фактически (а также сакрально), на самом деле имеют серьезную фактуру как судьбоносный вопрос этноса, поэтому на примерах баяты, песен, пословиц, поговорок, загадок, легенд, сказок, саг, былей, дастанов, эпосов на разных уровнях с особой чувствительностью отражены семейные отношения, семейное воспитание, функциональная роль женщины в

этих отношениях, воспитание детей, их общие критерии и принципы, которые как бы сконцентрированы на решении этих задач. Добавим, что «воспитательная работа должна основываться на естественных силах человека; чем надежнее силы природы, то есть наследственные возможности, тем успешнее будет воспитание человека» (Кязимов, 2006: 4, 237). В героических эпосах есть типичные примеры этого, а на уровне семейных отношений в целом они стремятся передать все до мельчайших деталей. Священность семьи и принципы ее порядка в различных аспектах великолепно отражены в «Огузнаме» на примерах эпосов. В этническом воображении семейная (племенная) модель и принцип ее порядка легли в основу концепции воспитания в социальной сфере в целом. Идея о том, что «если сын не продолжает достойно носить имя своего отца, лучше бы не родился», стала фактически результатом правильного воспитания детей, поэтому Н. Туси подчеркивал, что «детей нужно воспитывать примерами, вызывающими доброту и любовь, особенно через понимание, влияющее на разум, сознание, познание» (Туси, 1989: 13, 156–157). Воспитание – это семейная ответственность, упорный труд и работа. В его основу входят успешная организация работы, творческий подход, рассудительность и здравый смысл. Счастливым и воспитанным ребенком сам по себе является фактически зеркалом счастливой семьи. Такие великолепные эпосы, как «Китаби-Деде Горгуд», «Кероглу», а также героические дастаны являются примерами, формирующими систему воспитания.

Например, счастье огузов связано с порядком в обществе и совершенством огузской системы воспитания. Это определяется степенью успешности работы: от семейной до общественной.

Как прекрасный пример эпического мышления эпос «Кероглу» бесценен с точки зрения прояснения семейных отношений, концепции воспитания, функциональной роли женщин в воспитании детей, уважения к предкам, родословной и историко-культурного ландшафта.

Ход событий по линии сюжета Алы киши // Кероглу, поведение и взаимоотношения Ровшана, советы отца и послушание ему сына являются прекрасными примерами в контексте саги. Как аксакал (старик), глава семьи, проявляя большую сдержанность и терпение ко всему, что с ним случилось, говоря Ровшану «внимательно слушай мои слова», он непреклонно исполняет роль старейшины (отца), которому беспрекословно подчиняются дети. В конце главы «Алы киши» есть эпизод, где отражаются важные традиции: «Алы

киши, сделав свое завещание, отдал жизнь за своего сына (ушел в мир иной). Кероглу похоронил отца недалеко от Гошабулага и с этого дня поселился в Чанлибеле» (Кероглу, 1956: 7, 99). Если в главе эпоса «Алы киши» семейные отношения и уважение к предкам выражены на примере Алы киши и его сына Кероглу, то в последующих главах они выражены как табу в отношениях между Кероглу и Нигяр ханум, Кероглу и Эйвазом, Нигяр ханум и Эйвазом. Например, в «Визите Кероглу в Эрзурум» мы сталкиваемся с тем, что герой женится на Нигяр ханум, и эта семья является примером высоких этнических и моральных ценностей. В эпосе Нигяр показана как благо-разумная, чуткая, ласковая и верная своему чувству подруга. В ее образе воплощена духовная красота азербайджанской женщины. Всю свою жизнь Нигяр посвятила движению Кероглу. Она страстно верит в правоту своего возлюбленного и изо всех сил помогает ему бороться против феодального гнета. Нигяр оказывает материнскую заботу соратникам Кероглу, ее ум и предусмотрительность часто указывают им верный путь. Как и Кероглу, Нигяр ханум отличается своими моральными качествами, высоким умением, способностью и играет исключительную роль как в семье, так и среди сподвижников в Чанлибеле. «Делибаши очень любили Нигяр ханум. Они подозревали, что Кероглу, возможно, обидел ее. Вот почему они встали и сказали: «Нигяр ханум, ты должна рассказать нам о своем горе. Мы все здесь стоим горой за тебя, поэтому ты не можешь горевать». Нигяр ханум всплакнула, когда увидела это, повернулась лицом к Кероглу и спросила: «Почему у нас нет детей?»» (Кероглу, 1956: 7, 99–100). Как видим, это классический пример любви к детям в семье, и другая сторона вопроса в сюжете саги отображается на более платоническом уровне. «Учителя говорят, что никто не видел, чтобы Кероглу плакал. Но после слов Нигяр с Кероглу случилось такое, что плач Нигяр был просто ничем по сравнению с этим» (Кероглу, 1956: 7, 101). Текстовая информация бесценна с точки зрения охвата сути эпической мысли, прояснения ценностей, характеризующих семейные отношения. Еще одна проблема, на которую следует обратить внимание, – это решение проблемы бесплодия, и сага имеет особую ценность с точки зрения того, как дает классический пример этого. Приобретение героем (Кероглу) достойного сына (Эйваза) решается со стороны народа и народного ашуга (Ашуг Джун). «Кероглу, ты не переживай на этот счет! У тебя есть такой ашуг, как я. Я похожу, поброжу. Я найду тебе сына, такого

же храброго, как Рустам, красивого, как Юсуф, приду и расскажу тебе, и ты усыновишь его» (Кероглу, 1956: 7, 102). В последующих эпизодах саги мы встречаем типичный пример того, как Эйваза привозят в Чанлибел, и это является классическим примером усыновления ребенка. «Как только Нигяр ханум закончила говорить, семь тысяч семьсот семьдесят храбрецов оседлали своих коней. Каждый постарался что-то подарить Эйвазу, оказав ему честь. Начался пир. У всех было отличное настроение. Души возрадовались. Саги стал ходить вокруг. Ашуг Джун вынул свой саз из чехла. Играли, пели, говорили, смеялись. Нигяр поцеловала Эйваза в глаза, почувствовала его душой и усыновила его» (Кероглу, 1956: 7, 123). В приведенных примерах рассматриваются вопросы, определяющие прочность семьи как системы, взаимопонимание, семейную ответственность, уважение, искренность в отношениях, защиту неприкосновенности семьи от старшего к младшему, место и статус каждого члена семьи, родительскую заботу. Такие вопросы, как совершенство в семейном устройстве, составляют основу общества. Здесь все – от психологического фактора до юридического (моральный фактор, родительский фактор, фактор труда) – рассчитано на идею воспитания нормальной семьи, нормальной полноценной личности.

Семейные отношения в героических эпосах, образ заботливого главы семьи, взаимный компромисс, взаимопонимание, вежливость и доброта – это принципы поведения и мировосприятия, напрямую связанные с сакральными представлениями этноса. Ключевым аспектом всего этого является функциональная роль, которую любовь играет в этих отношениях. Воспитание само по себе является сложным и постепенным и определяется путем поиска и применения успешных вариантов. Физическое и трудовое воспитание детей, привитие всех нравственных ценностей, формирование у личности характера с самого рождения у тюркских народов определяются системой работ, выполняемых с ними в разном возрасте. В героических эпосах особенно акцентируется внимание на тяжелых условиях жизни народных героев, эксплуатации детей как рабов с раннего возраста, а также на том факте, что они сталкиваются с различными трудностями, чтобы удовлетворить потребности семьи. Например, обратим внимание на вступительный эпизод эпоса «Качаг Танриверди»: «Танриверди только-только становился взрослым мальчиком. Ему было всего двенадцать лет. Он был очень сильным, смелым мальчиком.



*Однажды Исмаил киши приехал в Сулдуз, взяв с собой Танриверди, чтобы подработать и заработать немного денег. Договариваются с ага на каждодневную оплачиваемую работу и начинают трудиться. Ага время от времени навещает их, чтобы посмотреть, как они работают. Исмаил киши замешивает грязь, а Танриверди носит мастеру камни. Ага видит, что Танриверди очень быстрый и сильный мальчик, хотя он и еще ребенок. Он поднимает большие камни на второй этаж по две штуки за раз»* (Семь эпосов, 1989: 14, 45–46). На этом примере показываются, с одной стороны, трудное экономическое положение людей, давление и проблемы, созданные политической ситуацией в исторический период появления этих эпосов, а с другой стороны, приучение детей к труду, трудолюбие и любовь к созиданию в плане семейного воспитания. Трудолюбие, которое высоко ценится как основное условие счастья, во всех контекстах связано с правильностью модели воспитания на семейном и социальном уровнях в формировании личности.

Жизни таких героев эпосов, как Качаг Наби, Хаджар ханум, Мехди, Качаг Керема, Качаг Исмаила, Качаг Исахана, Гандала Наги, Кара Танриверди, Хаджи Таги, Молла Нура, Дели Али, Качаг Сулеймана, являются примером идеального семейного воспитания. Храбрость, трудолюбие, физические качества, верность семье (племени), уважение к предкам, проявленные этими национальными героями, отражаются в сагах на уровне эпизодов, событий, рассказов с высокими критериями. Например, верховая езда, стрельба из ружья, рукопашная борьба, проявление особых навыков и умений в охотничьем ритуале, трудолюбие, уважение и забота о людях были основными принципами семейного воспитания. В первом эпизоде эпоса «Качаг Керем» подчеркивается: *«Моллазалоглу Искандер был известен на Кавказе как храбрый, смелый и боевой человек. В деревне его знали и уважали. Хотя он не был богат, он и бедным тоже не был. Он жил неплохо. Как отец он тоже был счастлив. Его старшему сыну было семнадцать лет. Его звали Керем. Искандер любил его больше остальных детей. Он научил его ездить на лошади, стрелять и брал с собой, куда бы он ни пошел»* (Внуки Кероглу, 2006: 8, 36). Как видно, в этом примере ярко выражены семейное воспитание, формирование ребенка как личности, приобретение различных ценностей и способностей, рассчитанных на требования времени. В саге содержание ситуации и межситуационное состояние содержания, показанные различными мотивами, свя-

заны исключительно и напрямую с семейными ценностями. Динамика противоречий между Керемом и Исрафил агой, убийство отца Керема Искандера, ранение его брата Меджида, а также ранение дядей Исрафил аги Мешади ага и Вели ага, клятва Керема над могилой отца *«Я отомщу за тебя»* составляют семейное воспитание.

«Кара Танриверди», «Гандал Наги», «Дели Али», «Самед бек», «Молла Нур», «Шах Исмаил», «Фатали хан и Тути Бике», «Кара Мелик» и другие эпосы являются наиболее фундаментальным источником с точки зрения разъяснения представлений людей о семейных отношениях, функциональной роли женщин в этих отношениях, их плодородной и воспитательной функций, защиты порядка в отношениях «отец/мать/ребенок» и священных ценностей как табу, любовь и уважение к членам семьи и предкам. Например, с точки зрения уважения к женщинам, уважения к традициям и обычаям общества в саге есть интересные примеры. *«Внезапно Керему сообщают, что генерал из Дильджана едет в Тбилиси со своей женой. Керем останавливает фаэтон, в котором едет генерал. В этот момент и генерал, и его жена, услышавшие имя Керема, побледнели. Увидев это, Керем говорит:*

*– Сестра, чего вы боитесь, мы на женщину руки не поднимаем. У нас счеты только с генералом»* (Внуки Кероглу, 2006: 51). Утверждение Керема о том, что *«поднимать на женщину руку – это не по-мужски»* – яркий пример морали, этики, доброты, отваги, правильного воспитания людей, хотя и простых.

Эпосы, воспроизведенные в народном творчестве, связаны с необходимым воображением людей как учебник нравственности, духовности и личных ценностей. Каждый эпизод, описанный в эпосах, рассчитан на показ величия семейных ценностей, священных принципов воспитания, а точнее на их возвышение и восхваление. Например, в эпосе «Качаг Сулейман» решительные шаги Гульсума в ответ на случившееся являются примером этого. *«Все до единого жители деревни были тут. Но никто не критиковал Гульсума. Напротив, они восхищались ее храбростью. Они говорили:*

*– Молоко матери тебе – халяль, хлеб отца – халяль! Не девушка, а как храбрый сын отца своего. Она отомстила за своего деда, халяль!»* (Семь эпосов 1989: 4, 72). Подвиг Гульсум – наглядный пример образа женского героизма в героической истории азербайджанского народа. Это изначальное выражение молодости души в сагах, идущее из самых глубин истории. В дастане «Томрис»

Томрис, в «Китаби-Деде Горгуд» дочь хана Бурла Хатун, Банучичек, Сельджан Хатун, в «Кероглу» Нияр ханум, в «Шах Исмаил» Таджлы бейим, в «Фатали хан и Тути Бике» Тути Бике, Хаджар ханум в «Качаг Наби» – это олицетворение мужества, отваги и героизма женщин-героинь. Все это указывает на то, что суть азербайджанского героического эпоса как нельзя лучше отражает героические идеи народа в целом в контексте семейного воспитания.

**Выводы.** Героические эпосы – это хороший источник для изучения представлений людей о воспитании, нравственности и духовности народа. Этот аспект разрабатывается методом сравнения различных известных и менее извест-

ных дастанов. С этой точки зрения такие эпосы, как «Китаби-Деде Горгуд», «Кероглу», «Качаг Керем», «Качаг Наби», «Кара Танриверди», характерны вполне удачными примерами уважения к предкам, любви к женщинам, воспитания достойных детей (личностей) и правильной организации воспитания в целом.

Героические эпосы являются наиболее фундаментальным источником с точки зрения прояснения семейных отношений, роли женщин в этих отношениях, матери и воспитательницы, табуированной защиты отношений между отцом, матерью и ребенком, а также священных ценностей, таких как любовь и уважение к членам семьи, почтение к предкам.

### СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Аббасов А. Проблемы семейного воспитания в эпосе «Китаби-Деде Горгуд» – 1300. Баку, 1999. С. 21–25.
2. Эфендиев П. Наш всемирно известный эпос «Кероглу». Проблемы азербайджанского фольклора. Баку : Наука и образование, 2010. С. 55–78.
3. Кязимов Н. Педагогика высшей школы. Баку : БКМ, 2006. С. 432.
4. Гумилев Л. Древние турки. Баку : Молодежь, 1993. С. 536.
5. Шумер Ф. Огузы. Баку : Язычы, 1992. С. 432.
6. Туси Н. Ахлаг-Насири. Баку : Наука, 1989. С. 256.
7. Аскер А., Мамедли Г. Турецкие боевые искусства. Баку : Язычы, 1996. С. 176.
8. Кялиля и Димня. Баку : Энциклопедия, 1989. С. 328.
9. Талыбов Ю., Агаев А., Исаев И., Эминов А. Педагогика. Баку : Maarif, 1993. С. 292.
10. Кероглу (составитель М. Тахмасиб). Баку : АН Азербайджанской ССР, 1956. С. 452.
11. Внуки Кероглу (составитель Р. Рустамзаде). Гянджа : Аскероглу, 2006. С. 256.
12. Семь эпосов (составитель Р. Рустамзаде). Баку : Азернешр, 1989. С. 168.
13. Китаби-Деде Горгуд. Баку : Язычы, 1978. С. 184.
14. Габуснаме. Баку : Азернешр, 1989. С. 237.

### REFERENCES

1. Abbasov A. Problemy semeynogo vospitaniya v epose “Kitabi-Dede Gorgud” / Dede Gorgud – 1300, Baku, 1999, s. 21–25. [Problems of family upbringing in the epoch “Kitabi-Dede Gorgud”] // Dede Gorgud – 1300, Baku, 1999, pp. 21–25. [in Russian]
2. Efendiyev P. Nash vsemirno izvestnyy epos “Keroglu”. Problemy azerbaydzhanskogo folklor. Baku: Nauka i obrazovaniye, 2010, s. 55–78. [Our world-famous epic “Keroglu”. Problems of Azerbaijani folklore.] Baku: Science and Education, 2010, pp. 55–78. [in Russian]
3. Kyazimov N. Pedagogika visshy shkoli. Baku: BKM, 2006, s. 432. [Pedagogy of higher school.] Baku: BKM, 2006, p. 432. [in Russian]
4. Gumilev L. Drevniye tyurki. Baku: Molodezh’, 1993, s. 536 [Ancient Turks.] Baku: Youth, 1993, p. 536. [in Russian]
5. Shumer F. Oguzi. Baku: Yazychi, 1992, s. 432. [Oguzes.] Baku: Yazichi, 1992, p. 432. [in Russian]
6. Tusi N. Akhlagi-Nasiri. Baku: Nauka, 1989, s. 256. [Ahlagi-Nasiri.] Baku: Nauka, 1989, p. 256. [in Russian]
7. Asker A., Mamedli G. Turetskiye boyeviyе iskusstva. Baku: Yazychi, 1996, s. 176. [Turkish martial arts.] Baku: Yazichi, 1996, p. 176. [in Russian]
8. Kyalilya i Dimnya. Baku: Entsiklopediya, 1989, s. 328. [Kyalilya and Dimnya.] Baku: Encyclopedia, 1989, p. 328. [in Russian]
9. Talibov Yu., Agayev A., Isayev I., Eminov A. Pedagogika. Baku: Maarif, 1993, s. 292. [Pedagogy.] Baku: Maarif, 1993, p. 292. [in Russian]
10. Keroglu (sostavitel’ M. Takhmasib). Baku: AN Azerbaydzhanskoy SSR, 1956, 452 s. [Keroglu (compiled by MH Tahmasib).] Baku: Academy of Sciences of the Azerbaijan SSR, 1956, 452 p. [in Russian]
11. Vnuki Keroglu. (sostavitel’ R. Rustamzade). Gyandzha: Askeroglu, 2006, s. 256. [Grandchildren of Keroglu. (compiled by R. Rustamzade).] Ganja: Askeroglu, 2006, p. 256. [in Russian]
12. Sem’ eposov. (sostavitel’ R. Rustamzade). Baku: Azerneshr, 1989, s. 168. [Seven epics. (compiled by R. Rustamzade).] Baku: Azerbaijan, 1989, p. 168. [in Russian]
13. Kitabi-Dede Gorgud. Baku: Yazychi, 1978, p. 184. [Kitabi-Dede Gorgud.] Baku: Yazychi, 1978, p. 184. [in Russian]
14. Gabusname. Baku: Azerneshr, 1989, s. 237. [Gabusname.] Baku: Azerneshr, 1989, p. 237. [in Russian]

**Максим ЯБУРОВ,**

*orcid.org/0000-0002-5997-1464*

аспірант кафедри теорії та практики початкової освіти  
Донбаського державного педагогічного університету  
(Слов'янськ, Донецька область, Україна) *iaburovm@gmail.com*

## СУЧАСНИЙ СТАН СФОРМОВАНOSTІ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

*На фоні глобалізаційних перспектив світового співтовариства, що сприяють пошвидженню міжнародної співпраці та комунікації, світова наукова спільнота все більше уваги починає приділяти розвитку іншомовних комунікативних здібностей випускників вищих навчальних закладів, що перш за все стосується майбутніх економістів та обумовлює необхідність оптимізації рівня їх іншомовної компетентності.*

*Основною метою нашого дослідження є теоретичний аналіз основних аспектів проблеми становлення іншомовної компетентності майбутніх економістів, теоретичне моделювання та інтерпретація організаційних вимог і методичних форм процесу становлення іншомовної компетентності студентів-економістів. На цьому етапі розвитку науки іншомовна комунікативна компетентність майбутнього економіста розглядається як систематизоване інтелектуально-психологічне утворення особистості майбутнього фахівця, в центрі якого перебуває вмотивована здатність людини до ефективного спілкування у сферах професійної економічної життєдіяльності, оволодіння необхідними мовними й мовленнєвими нормами етикету, культурними особливостями, соціальним досвідом та вміннями їх гнучкого використання відповідно до специфіки ситуації професійної взаємодії, у функціональній єдності іншомовних професійно-комунікативної компетентності (включає організаційні, прагматичні та предметні компетенції) та інформаційно-когнітивної компетентності (комунікативно-когнітивні та інформаційно-когнітивні вміння та навички). Серед шляхів удосконалення рівня іншомовної компетентності майбутніх економістів доцільно розглядати засоби змістового насичення навчального лексичного матеріалу, прийоми розвитку внутрішньої і зовнішньої мотивації парно-групової та групової роботи, методи творення навчальних ситуацій для контекстного засвоєння нових іншомовних лексичних одиниць.*

**Ключові слова:** *іншомовна компетентність, економіст, студент, навчання, освіта, умови, структура.*

**Maksym IABUROV,**

*orcid.org/0000-0002-5997-1464*

Postgraduate Student at the Department of Theory and Practice of Primary Education  
Donbas State Pedagogical University  
(Slovyansk, Donetsk region, Ukraine) *iaburovm@gmail.com*

## CURRENT STATE OF FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE COMPETENCE OF FUTURE ECONOMISTS IN THE DOMESTIC SYSTEM OF HIGHER EDUCATION

*On the background of the world community globalization prospects, which contribute to the revival of international cooperation and communication, the world scientific community is increasingly paying attention to the development of foreign language communication skills of graduates, primarily for future economists and the need to optimize their competence.*

*The main purpose of our study is a theoretical analysis of the main aspects of the problem of future economist's foreign language competence, theoretical modeling and interpretation of organizational requirements and methodological forms of the formation of foreign language competence of students of economics. At this stage of development of science foreign language communicative competence of the future economist is considered as a systematized intellectual and psychological formation of the future specialist, at the center of which is a motivated ability to communicate effectively in professional economic life, mastering the necessary language and speech norms and the ability to use them flexibly in accordance with the specifics of the situation of professional interaction, in the functional unity of foreign language professional and communicative competence (includes organizational, pragmatic and subject competence) and information-cognitive competence (communicative-cognitive and information-cognitive skills). Among the ways to improve the level of foreign language competence of future economists it is advisable to consider the means of semantic saturation of educational lexical material, methods of developing internal and external motivation of pair-group and group work, methods of creating learning situations for contextual learning of new foreign lexical units.*

**Key words:** *foreign language competence, economist, student, education, conditions, structure.*

**Постановка проблеми.** Система фахової підготовки майбутнього конкурентоспроможного економіста являє собою складне, ієрархізоване утворення, специфіка якого полягає у поєднанні різнопланових компетентностей. Як зазначають D. Block, D. Cameron, оволодіння студентами принаймні однією іноземною мовою не тільки виступає чинником підвищення ефективності навчання впродовж усього подальшого життя, зростання фахового рівня як спеціаліста в певній галузі (особливо це стосується професій, що тісно пов'язані із соціальними контактами, взаємодією тощо), але й розглядається іноземними науковцями як цінний мовний та мовленнєвий ресурс, що сприяє кращій зайнятості (Block, Cameron, 2002: 6).

На думку М. З. Згуровського, недостатній рівень володіння вітчизняною молоддю – майбутніми фахівцями з вищою освітою різних галузей іноземними мовами може стати на заваді реалізації першочергових завдань для українських вищих навчальних закладів зі сприяння та розвитку можливостей для підвищення академічної мобільності студентів на шляху до інтеграції в єдиний європейський простір вищої освіти (Згуровський, 2004: 45–46).

Як вважає С. І. Кострицька, система вищої освіти України нині характеризується широким упровадженням головних принципів загальноєвропейського мовного середовища, що отримує свою реалізацію, зокрема, у розвитку іншомовної освіти у ВНЗ. Причому електронне навчання як складова частина мовної підготовки фахівців з вищою освітою потребує певної уваги та виваженого впровадження в навчальний процес як в аудиторній формі, так і у формі самостійної роботи студентів (Кострицька, 2012). Необхідність урахування усіх цих факторів у процесі підготовки майбутнього економіста у теперішніх реаліях глобалізації та міжнародної економічної взаємодії обумовила вибір теми нашого дослідження та його актуальність.

**Аналіз досліджень.** О. О. Зеліковська вбачає міжкультурну компетенцію суттєвим важелем професійної компетенції майбутніх економістів та пропонує використовувати для її оптимізації авторську методику формування міжкультурної компетенції студентів економічних спеціальностей, що реалізовується в навчальному процесі вивчення іноземної мови у три етапи (формування мотивації паралельного вивчення мови та культури для створення позитивної установки на процес оволодіння міжкультурною комунікацією, набуття предметно-професійних та культурно-специфічних знань, формування навичок) (Зеліковська, 2012).

О. П. Биконя зазначає, що у процесі навчання проведенню ділових усних та писемних переговорів майбутніх економістів як різновиду професійної комунікації вагому роль відіграють лінгвістичні особливості ділових перемовин, а саме офіційно-діловий стиль ділових перемовин, який реалізується як у письмовій формі (листи, меморандуми, протоколи, звіти щодо проведення переговорів), так і в усній формі (телефонні переговори, переговори по скайпу) (Биконя, 2006).

У процесі тлумачення компетентності майбутнього економіста в контексті його здатності отримувати й опрацьовувати професійну інформацію В. В. Борисенко виділяє перш за все складові частини мовної, мовленнєвої та комунікативної компетенції майбутнього економіста (Борисенко, 2010).

Н. Л. Драб вважає навчання професійно спрямованого монологічного мовлення необхідною складовою частиною навчального процесу з іноземної мови на старших курсах економічних ВНЗ, що сприяє розвитку у студентів знань, умінь та навичок, що є необхідними для презентації самого себе перш за все в монологічній формі (Драб, 2005). Л. М. Івашко вважає за необхідне використовувати інноваційні інформаційно-комунікаційні технології задля підвищення якості вищої економічної освіти, пропонуючи авторську концепцію цього процесу (Івашко, 2011).

О. В. Кареліна виділяє інформаційно-технологічні вміння майбутніх економістів як сукупність знань і навичок використання комп'ютерної та телекомунікаційної техніки для вирішення студентами навчальних завдань у вищому економічному навчальному закладі та у майбутній професійній економічній діяльності (Кареліна, 2005).

Т. В. Колбіна вважає, що ефективність процесу міжкультурної комунікації в економічній сфері забезпечується за рахунок взаємодії ділових партнерів на базі суб'єкт-суб'єктних взаємин та залежить від рівня засвоєння ними особливостей іншої культури, сформованості навичок та прийомів міжкультурної комунікації, професійно-особистісних якостей її учасників тощо (Колбіна, 2010).

М. А. Огреніч аналізує питання мовленнєвого етикету як невід'ємної складової частини професійної культури майбутніх економістів, який являє собою сукупність їхніх загальних і спеціальних знань, умінь, навичок, почуттів, ціннісних орієнтацій, що знаходить прояв у спеціалізованій економічній діяльності; інтегративне явище, яке уможливорює ефективність спілкування фахівців-економістів; стійкий сформований порядок вживання усталених мовленнєвих формул у певних

формах ділової комунікації (ділова телефонія, відеоконференція, ділові бесіди та наради, збори, майстер-класи, перемови, дискусії) та основних ситуаціях ділового спілкування (знайомство, привітання, обмін контактною інформацією, створення певного особистого та підтримка корпоративного іміджу тощо) (Огреніч, 2011).

Н. М. Рекун розглядає профільне шкільне навчання у старших класах економічного профілю як певний етап допрофесійної підготовки, а професійно орієнтоване вивчення іноземної мови, на її думку, тут виступає однією з підсистем загальної системи допрофесійної освіти, метою та основним завданням якої є формування в учнів комунікативної компетенції для здійснення професійно орієнтованого іншомовного спілкування, а також формування у майбутніх фахівців економічного профілю допрофесійної компетенції володіння іноземною мовою (Рекун, 2008). Як бачимо, іншомовна компетентність як вагома частина інтегральної фахової компетентності майбутнього економіста характеризується багатоаспектністю, структурно-функціональним розмаїттям, а процес її становлення займає тривалий час та повинен розгоратися на різних освітніх рівнях, починаючи з профільного навчання у старшій школі та закінчуючи післядипломною освітою економістів.

**Мета статті** полягає в аналізі теоретико-методологічних та організаційно-методичних підстав формування іншомовної компетентності майбутніх економістів у процесі навчальної діяльності. Вибір мети дослідження обумовлює низку завдань дослідження, серед яких слід назвати теоретичний аналіз та синтез основних аспектів досліджуваної проблеми; опис та інтерпретацію організаційних вимог та методичних форм провадження процесу становлення іншомовної компетентності майбутніх економістів.

**Виклад основного матеріалу.** Галузевий стандарт Міністерства освіти і науки України підготовки майбутнього економіста-бакалавра в галузі 071 «Облік та оподаткування» серед загальних компетентностей фахівця цієї спеціальності визначає «цінування та повагу до різноманітності та мультикультурності, здатність спілкуватися іноземною мовою» (що передбачає, на нашу думку, доволі високий рівень володіння нею) (Стандарт вищої освіти за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, 2018: 6). Нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти рівня бакалавра, сформульований у термінах результатів навчання майбутніх фахівців цієї спе-

ціальності, передбачає володіння та застосування знання державної та іноземної мови для формування ділових паперів і спілкування у професійній діяльності, повагу до культурного розмаїття, аналіз розвитку систем, моделей і методів бухгалтерського обліку на міжнародному рівні задля обґрунтування доцільності їх запровадження на підприємстві (Стандарт вищої освіти за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, 2018: 8–9). Зазначимо, що ці характеристики системи підготовки здобувача бакалаврського рівня, на думку розробників Стандарту та згідно з наведеною у ньому матриці відповідності визначених Стандартом компетентностей дескрипторам Національної Рамки Кваліфікацій, має сприяти донесенню до фахівців і нефахівців інформації, ідей, проблем, рішень та власного досвіду в галузі професійної діяльності, здатності ефективно формувати комунікаційну стратегію, здатності до подальшого навчання з високим рівнем автономності (Стандарт вищої освіти за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, 2018: 13).

Відповідно, Галузевий стандарт Міністерства освіти і науки України підготовки майбутнього економіста-магістра в галузі 071 «Облік та оподаткування» чітко визначає «вміння вільно спілкуватися іноземною мовою усно і письмово під час обговорення результатів досліджень та інновацій, здійснювати публічні ділові і наукові комунікації для вирішення комунікативних завдань державною та іноземними мовами» (Стандарт вищої освіти за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» для другого (магістерського) рівня вищої освіти, 2019: 8–9). Зазначимо, що ці характеристики системи підготовки здобувача магістерського рівня, на думку розробників Стандарту та згідно з наведеною у ньому матриці відповідності визначених Стандартом компетентностей дескрипторам Національної Рамки Кваліфікацій, має сприяти розвитку спеціалізованих концептуальних знань, набутих у процесі навчання та/або професійної діяльності на рівні новітніх досягнень, які є основою для оригінального мислення та інноваційної діяльності, зокрема в контексті дослідницької роботи, зрозумілому й недвозначному донесенню власних висновків, а також знань та пояснень, що їх обґрунтовують, до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються, здатності до подальшого навчання, яке значною мірою

є автономним та самостійним, підвищенню відповідальності за розвиток професійного знання і практик, оцінку стратегічного розвитку команди (Стандарт вищої освіти за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» для другого (магістерського) рівня вищої освіти, 2019: 15–16).

Як бачимо, іншомовна компетентність майбутнього економіста за вимогами державних стандартів вищої економічної освіти на різних її рівнях характеризується насамперед здатністю спілкуватися іноземною мовою як інструментом підвищення свого професійного та особистісного рівня, працювати в міжнародному контексті, цінуванням та повагою різноманітності та мультикультурності, вміннями вільно спілкуватися іноземною мовою усно й письмово під час обговорення результатів досліджень та інновацій, здійснювати публічні ділові та наукові комунікації для вирішення комунікативних завдань державною та іноземними мовами тощо.

О. І. Каменський розглядає англomовну компетентність майбутніх економістів як фахову спроможність вирішувати професійні та освітні економічні завдання засобами англійської мови у функціональній єдності англomовних професійно-комунікативної компетентності (включає організаційні, прагматичні та предметну компетентності) та інформаційно-когнітивної компетентності (комунікативно-когнітивні та інформаційно-когнітивні вміння та навички) (Каменський, 2009). Окрім іншомовної компетентності, низка авторів користується фактично синонімічними за своїм науковим змістом у контексті нашого дослідження поняттями «іншомовна комунікативна компетентність», «іншомовна міжкультурна комунікативна компетентність», «іншомовна лексична компетентність», «професійно спрямована комунікативна компетентність».

Т.А. Ганніченко пропонує розглядати іншомовну комунікативну компетентність майбутнього економіста як комплексне інтелектуально-психологічне утворення його особистості, що характеризується вмотивованою здатністю людини як майбутнього фахівця до ефективного спілкування у сферах професійної економічної життєдіяльності, оволодіння необхідними мовними й мовленнєвими нормами етикету, культурними особливостями, соціальним досвідом та вміннями їх гнучкого використання відповідно до специфіки ситуації професійної взаємодії. Дослідниця пропонує власну дидактичну систему формування комунікативної компетентності майбутніх економістів, що націлена на реалізацію процесу професійно орієнтованого навчання майбутніх еко-

номістів (визначено етапи розвивальної роботи та їх цілі, зміст навчання, його принципи, критерії оптимальності методів запропонованих засобів навчання, необхідних освітніх технологій, очікувані результати, форми й види їх контролю та оцінки тощо) (Ганніченко, 2009).

Ю. О. Семенчук як дидактичне підґрунтя інтерактивного формування англomовної лексичної компетентності майбутніх економістів розглядає систему загальнодидактичних принципів і спеціальних методичних прийомів, що втілюють основні закономірності й загальні підходи до організації навчання іноземної лексики, детермінують змістове насичення та впливають на моніторинг якості засвоєння навчального лексичного матеріалу (принципи наочності, свідомості, активності, міжпредметної взаємодії, комунікативності, систематизації видів іншомовної мовленнєвої діяльності, професійної спрямованості навчання), що загалом уможлиблює навчання студентів-економістів англomовної галузевої лексики в навчально-професійній діяльності за умов практичної інтерактивності. Як психологічні чинники ефективності інтерактивного навчання студентів англійської економічної лексики автор виділяє розвинену внутрішню та зовнішню мотивацію парно-групової і групової роботи; становлення сприятливого психологічного клімату в студентських групах та підгрупах; облік та врахування індивідуальних, вікових і соціально-психологічних особливостей кожного студента; створення навчальних ситуацій для контекстного засвоєння нових іншомовних лексичних одиниць; добір адекватних психологічним характеристикам мотиваційно-потребової сфери студентів автентичних матеріалів тощо (Семенчук, 2007).

С. В. Радецька доводить, що використання сучасних інформаційних технологій у процесі навчання майбутніх економістів професійно спрямованого англomовного читання створює такі переваги: висока індивідуалізація навчання читання (варіювання в режимі роботи з текстовим додатками, що максимально наближений до сфери інтересів та бажань кожного студента; регулююча індивідуалізація за рахунок гнучкості навчальних матеріалів, їх обсягу, вибір послідовності виконання вправ, визначення оптимальної міри втручання викладачів у навчальну роботу студентів-економістів); розвиваюча індивідуалізація, що полягає у можливості підбору раціонального режиму виконання вправ з урахуванням рівня розвитку окремих психічних процесів студента-економіста в процесі читання та ергономічних вимог до навчальних матеріалів; можливість функціонування зворотного зв'язку у формі надання

довідкової інформації та безпосередня оцінка результатів роботи; значне підвищення мотивації навчання читання у немовному ВНЗ; створення умов для самостійної роботи та значна інтенсифікація активності майбутнього економіста в процесі оволодіння навичками та вміннями читання (Радецька, 2005).

На думку З. М. Корневої, основна мета засвоєння англійського ділового мовлення студентами економічного профілю полягає у формуванні достатнього рівня їх професійно-орієнтованої комунікативної компетенції, зокрема, у таких видах активності, як говоріння, аудіювання, читання та письмо, що певним чином уможливує забезпечення повноцінної комунікації з усіх нагальних питань у процесі професійної ділової активності, дає змогу професійно спеціалізуватися, дедалі поглиблювати володіння англійським діловим мовленням, зміцнювати свою впевненість як користувачів мови. З огляду на таку специфіку оволодіння англійським діловим мовленням студентами економічного профілю авторка вважає його найкращою логіко-дидактичною формою технологію занурення як спеціальний різновид інтегрованого навчання іноземної мови, що являє собою вивчення іноземної мови студентами в процесі викладання ним однієї чи краще декількох дисциплін цією мовою, кінцевою метою чого є оволодіння цією іноземною мовою для спеціальних, зокрема професійно-орієнтованих, цілей (Корнева, 2006).

Л. Я. Личко розуміє під англійською професійно спрямованою комунікативною компетенцією в говорінні майбутнього економіста його вмотивовану комунікативну здатність (як упорядковану сукупність знань, вмінь та навичок, що дають змогу фахівцю цього профілю реалізувати їх для досягнення цілей комунікації) до вирішення професійно орієнтованих завдань у непередбаченому усному акті спілкування. При цьому у структурі англійської професійно спрямованої комунікативної компетенції в говорінні авторка виділяє такі елементи (та їх стислу змістову характеристику), як лінгвістична компетенція (термінологічність та локалізованість граматичних явищ, які використовуються суб'єктом мовлення, характером професійно спрямованих комунікативних актів), соціолінгвістична компетенція (висловлювання економістів обумовлюють їх професійна спрямованість, протокольний характер окремих професійних ситуацій (вітання, порядок проведення зустрічей, засідань) і етикетна поведінка учасників спілкування), прагматична компетенція (включає дискурсивну компетенцію як здатність

логічно й послідовно висловлюватися залежно від теми, реєстру, завдань та мети висловлювання тощо), функціональна компетенція, що містить вміння використовувати деякі макрофункції (опис, оповідання, ремарка, пояснення тощо) і мікрофункції (надання й запит необхідної інформації, висловлення ставлення до певних фактів – згода чи незгода; переконання як різновид аргументації, маніфестації, зіставлення товарів, послуг; соціалізація як ознайомлення, вітання, прощання, акцентуація уваги задля підтримки процесу спілкування) (Личко, 2009).

Зазначасмо, що низка вітчизняних дослідників, аналізуючи різні аспекти становлення іншомовної компетентності майбутніх економістів та її змістових різновидів, пропонує вдосконалювати її рівень у процесі навчальної діяльності.

**Висновки.** За результатами проведеного дослідження можемо зробити такі висновки:

1) іншомовна комунікативна компетентність майбутнього економіста розглядається переважно як комплексне інтелектуально-психологічне утворення особистості майбутнього фахівця, ядром якого є вмотивована здатність людини до ефективного спілкування у сферах професійної економічної життєдіяльності, оволодіння необхідними мовними та мовленнєвими нормами етикету, культурними особливостями, соціальним досвідом та вміннями їх гнучкого використання відповідно до специфіки ситуації професійної взаємодії, у функціональній єдності іншомовних професійно-комунікативної компетентності (включає організаційні, прагматичні та предметну компетенції) та інформаційно-когнітивної компетентності (комунікативно-когнітивні та інформаційно-когнітивні вміння та навички);

2) зміст іншомовної комунікативної компетентності майбутніх економістів на рівні державних стандартів вищої економічної освіти включає здатність спілкуватися іноземною мовою як інструментом підвищення свого професійного та особистісного рівня, працювати в міжнародному контексті, цінування та повагу різноманітності та мультикультурності;

3) задля вдосконалення рівня іншомовної компетентності майбутніх економістів використовуються здебільшого засоби змістового насичення навчального лексичного матеріалу, прийоми розвитку внутрішньої і зовнішньої мотивації парно-групової і групової роботи, методи творення навчальних ситуацій для контекстного засвоєння нових іншомовних лексичних одиниць, а також технологія занурення як спеціальний різновид інтегрованого навчання іноземній мові.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биконя О. П. Навчання майбутніх економістів ділових усних та писемних переговорів англійською мовою : автореф. дис. ; Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2006. 22 с.
2. Борисенко В. В. Формування мовленнєвої професійної компетенції майбутніх фахівців економічного профілю : автореф. дис. ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 22 с.
3. Ганніченко Т. А. Формування комунікативної компетенції майбутніх економістів засобами дидактичної гри у процесі мовної освіти : автореф. дис. ; Херсонський державний університет. Херсон, 2009. 21 с.
4. Драб Н. Л. Навчання майбутніх економістів іншомовного професійно спрямованого монологічного мовлення (монологу-презентації німецькою мовою) : автореф. дис. ; Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2005. 22 с.
5. Згуровський М. З. Стан та завдання вищої освіти України в контексті Болонського процесу : монографія. Київ : Національний технічний університет України «КПІ» ; «Політехніка», 2004. 76 с.
6. Зеліковська О. О. Методика формування міжкультурної компетенції студентів вищих економічних навчальних закладів. *Нова педагогічна думка*. 2012. № 1. С. 224–226.
7. Івашко Л. М. Інноваційні інформаційно-комунікаційні технології забезпечення якості вищої економічної освіти : автореф. дис. ; Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» Київ, 2011. 19 с.
8. Каменський О. І. Методика формування англійської компетенції студентів економічних спеціальностей засобами комп'ютерних технологій : дис. ; Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2009. 21 с.
9. Кареліна О. В. Формування умінь з інформаційних технологій у процесі дистанційного навчання студентів вищих економічних навчальних закладів : дис. ; Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2005. 22 с.
10. Колбіна Т. В. Теоретико-методологічні та технологічні засади формування міжкультурної комунікації студентів вищих навчальних закладів економічного профілю : дис. ; Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2010. 38 с.
11. Корнева З. М. Методика навчання майбутніх економістів англійського ділового мовлення на основі технології занурення : дис. ; Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2006. 24 с.
12. Костицька С. І. Іншомовна підготовка майбутніх фахівців нового тисячоліття: тенденції, інновації та перспективи. *Економічний вісник*. 2013. № 1. С. 151–160.
13. Личко Л. Я. Формування у майбутніх менеджерів-економістів англійської професійно спрямованої компетенції в говорінні : дис. ; Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2009. 24 с.
14. Огренич М. А. Формування мовленнєвого етикету в майбутніх економістів в англійському діловому спілкуванні : дис. ; Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, 2011. 24 с.
15. Радецька С. В. Методика навчання майбутніх економістів професійно спрямованого читання англійською мовою з використанням комп'ютера : дис. ; Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2005. 22 с.
16. Реқун Н. М. Зміст і організація навчання англійської мови в старших класах економічного профілю : дисертація. Київ : Київський національний лінгвістичний університет, 2008. 25 с.
17. Семенчук Ю. О. Формування англійської лексичної компетенції у студентів економічних спеціальностей засобами інтерактивного навчання : автореф. дис. ; Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2007. 25 с.
18. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Видання офіційне / Міністерство освіти і науки України. Київ, 2018. 20 с.
19. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» для другого (магістерського) рівня вищої освіти. Видання офіційне / Міністерство освіти і науки України. Київ, 2019. 23 с.
20. Block D., Cameron D. *Globalization and Language Teaching*. Routledge, 2002. 196 p.

## REFERENCES

1. Bykonja O. P. Navchannia maibutnikh ekonomistiv dilovykh usnykh ta pysemnykh perehovoriv anhliiskoiu movoiu [Training future economists in business oral and written negotiations in English] : avtoreferat. Kyiv : Kyivskiy natsionalnyi lnhvistychnyi universytet, 2006. 22 p. [in Ukrainian].
2. Borysenko V. V. Formuvannia movlenniievoi profesiinoi kompetentsii maibutnikh fakhivtsiv ekonomichnoho profilu [Formation of speech professional competence of future economic specialists] : avtoreferat. Kyiv : Natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni M.P. Drahomanova, 2010. 22 p. [in Ukrainian].
3. Hannichenko T. A. Formuvannia komunikativnoi kompetentsii maibutnikh ekonomistiv zasobamy dydaktychnoi hry u protsesi movnoi osvity [Formation of communicative competence of future economists by means of didactic game in the process of language education] : avtoreferat. Kherson, 2009. 21 p. [in Ukrainian].
4. Drab N. L. Navchannia maibutnikh ekonomistiv inshomovnoho profesiino spriamovanoho monolohichnoho movlennia (monolohu-prezentatsii nimetskoiu movoiu) [Training of future economists in foreign language professionally oriented monologue speech (monologue-presentation in German)] : avtoreferat. Kyiv : Kyivskiy natsionalnyi lnhvistychnyi universytet, 2005. 22 p. [in Ukrainian].



5. Zghurovskiy M. Z. Stan ta zavdannya vyshchoi osvity Ukrainy v konteksti Bolonskoho protsesu [Status and tasks of higher education in Ukraine in the context of the Bologna process]. : monographia. Kyiv : MON Ukrainy, Natsionalnyi tekhnichnyi un-t Ukrainy "KPI". K.: «Politekhnik», 2004. 76 p. [in Ukrainian].
6. Zelikovska O. O. Metodyka formuvannya mizhkulturnoi kompetentsii studentiv vyshchych ekonomichnykh navchalnykh zakladiv [Methods of forming intercultural competence of students of higher economic educational institutions]. *Nova pedahohichna dumka*. 2012. № 1. pp. 224–226. [in Ukrainian].
7. Ivashko L. M. Innovatsiini informatsiino-komunikatsiini tekhnologii zabezpechennia yakosti vyshchoi ekonomichnoi osvity [Innovative information and communication technologies to ensure the quality of higher economic education] : avtoreferat. Kyiv : Derzhavnyi vyshchyi navchalnyi zaklad "Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Vadyma Hetmana", 2011. 19 p. [in Ukrainian].
8. Kamenskiy O. I. Metodyka formuvannya anhlovnoyi kompetentsii studentiv ekonomichnykh spetsialnosti zasobamy kompiuternykh tekhnologii [Methods of forming English-language competence of students of economic specialties by means of computer technologies] : avtoreferat. Odesa : Pivdenoukrajnskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni K. D. Ushynskoho, 2009. 21 p. [in Ukrainian].
9. Karelina O. V. Formuvannya umin z informatsiynykh tekhnologii u protsesi dystantsiinoho navchannia studentiv vyshchych ekonomichnykh navchalnykh zakladiv [Formation of information technology skills in the process of distance learning of students of higher economic educational institutions] : dissertation. Ternopil: Ternopilskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka, 2005. 22 p. [in Ukrainian].
10. Kolbina T. V. Teoretyko-metodolohichni ta tekhnolohichni zasady formuvannya mizhkulturnoi komunikatsii studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv ekonomichnoho profilu [Theoretical-methodological and technological bases of formation of intercultural communication of students of higher educational institutions of economic profile] : dissertation. Zaporizhya : Klasychniy pryvatnyi universytet, 2010. 38 p. [in Ukrainian].
11. Kornieva Z. M. Metodyka navchannia maibutnykh ekonomistiv anhliiskoho dilovoho movlennia na osnovi tekhnologii zanurennia [Methods of teaching future economists of English business broadcasting on the basis of immersion technology] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02. Kyivskiy natsionalnyi lnhvistychnyi universytet. K., 2006. 24 p. [in Ukrainian].
12. Kostrytska S. I. Inshomovna pidhotovka maibutnykh fakhivtsiv novoho tysyacholittia: tendentsii, innovatsii ta perspektyvy [Foreign language training of future specialists of the new millennium]. *Ekonomichnyi visnyk*. – 2013. № 1. pp. 151–160. [in Ukrainian].
13. Lychko L. Ya. Formuvannya u maibutnykh menedzheriv-ekonomistiv anhlovnoyi profesiino spriamovanoi kompetentsii v hovorinni [Formation of future managers-economists of English-speaking professionally oriented competence in speaking] : dissertation. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi lnhvistychnyi universytet, 2009. 24 p. [in Ukrainian].
14. Ohrenich M. A. Formuvannya movlennievoho etyketu v maibutnykh ekonomistiv v anhlovnomu dilovomu spilkuvani [Formation of speech etiquette in future economists in English-language business communication] : dissertation. Odesa: Derzhavnyi zaklad "Pivdenoukrajnskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni K. D. Ushynskoho", 2011. 24 p. [in Ukrainian].
15. Radetska S. V. Metodyka navchannia maibutnykh ekonomistiv profesiino spriamovanoho chytannia anhliiskoiu movoiu z vykorystanniam kompiutera [Methods of teaching future economists professionally oriented reading in English using a computer] : dissertation. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi lnhvistychnyi universytet, 2005. 22 p. [in Ukrainian].
16. Rekun N. M. Zmist i orhanizatsiia navchannia anhliiskoi movy v starshykh klasakh ekonomichnoho profilu [Content and organization of English language teaching in senior classes of economic profile] : dissertation Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi lnhvistychnyi universytet, 2008. 25 p. [in Ukrainian].
17. Semenichuk Yu. O. Formuvannya anhlovnoyi leksychnoi kompetentsii u studentiv ekonomichnykh spetsialnosti zasobamy interaktyvnoho navchannia [Formation of English lexical competence in students of economic specialties by means of interactive learning] : avtoreferat. Kyiv : Kyivskiy natsionalnyi lnhvistychnyi universytet, 2007. 25 p. [in Ukrainian].
18. Standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 071 "Oblik i opodatkuvannia" haluzi znan 07 "Upravlinnia ta administruvannia" dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity [Standard of higher education in specialty 071 "Accounting and taxation" in the field of knowledge 07 "Management and Administration" for the first (bachelor's) level of higher education]. Vydannia ofitsiine. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Kyiv, 2018. 20 p. [in Ukrainian].
19. Standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 071 "Oblik i opodatkuvannia" haluzi znan 07 "Upravlinnia ta administruvannia" dlia druho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity [Standard of higher education in specialty 071 "Accounting and taxation" in the field of knowledge 07 "Management and administration" for the second (master's) level of higher education]. Vydannia ofitsiine. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Kyiv, 2019. 23 p. [in Ukrainian].
20. Block, D. & Cameron, D. Globalisation and Language Teaching. / D. Block, D. Cameron. Routledge, 2002. 196 p. [in English].

УДК 372.881.1  
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-46>

**Наталія ЯКОВЕНКО,**  
orcid.org/0000-0003-2587-8047  
старший викладач кафедри іноземних мов  
Національної академії Національної гвардії України  
(Харків, Україна) [natasha.yakovenko@gmail.com](mailto:natasha.yakovenko@gmail.com)

## МОДЕЛЮВАННЯ СИТУАЦІЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩОМУ ВІЙСЬКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті описані визначення понять «модельовання» і «модель», проаналізована ефективність методу модельовання для забезпечення практичної спрямованості навчання. Проведений аналіз дав змогу констатувати, що модельовання професійної ситуації на практичних заняттях дозволяє привести мовленнєву діяльність до звичайних умов спілкування.

Детально аналізуючи поняття «модельовання», ми дійшли висновку, що це складна багатofункціональна категорія, яка розуміється як діяльність суб'єкта навчання і спрямована на створення моделей професійно спрямованих процесів. У статті підкреслюється, що в процесі модельовання відбуваються: аналіз проблем, причин їх виникнення, побудова ціннісних баз і стратегій, визначення завдань і цілей, пошук засобів і методів реалізації створеної моделі. Було зазначено, що складання та використання моделі професійної ситуації допомагає отримати нові знання про змодельований об'єкт. З'ясувалося, що модель самостійно не може функціонувати, і для її ефективного функціонування необхідні відповідні умови. З'ясувалося, що найбільш прийнятним часом для процесу модельовання є практичне заняття. Наведені приклади використання модельовання в процесі професійно орієнтованого вивчення іноземної мови. З огляду на те, що поняття «модельовання» визначається як процес вивчення певних явищ шляхом побудови і вивчення їх моделей, завдяки яким відтворюється об'єктивна реальність, підкреслюється, що в процесі модельовання важливо, щоб і об'єкт, і система вивчалися одночасно. Це дає змогу пізнати досліджуваний об'єкт із різних сторін. Аналізується і узагальнюється, що процес модельовання професійної ситуації складається з кількох етапів: 1) постановка проблеми; 2) побудова моделі; 3) перевірка моделі на адекватність; 4) використання моделі. Зазначено, що подальші дослідження використання професійних ситуацій у навчанні іноземної мови пов'язані з розробкою модельних компонентів і їх змісту.

**Ключові слова:** модель, модельовання, індивідуальні стратегії, самостійна пізнавальна діяльність, професійна ситуація.

**Nataliia YAKOVENKO,**  
orcid.org/0000-0003-2587-8047  
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages  
The National Academy of the National Guard of Ukraine  
(Kharkiv, Ukraine) [natasha.yakovenko@gmail.com](mailto:natasha.yakovenko@gmail.com)

## SIMULATION OF PROFESSIONAL ACTIVITY SITUATIONS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN THE HIGHER MILITARY INSTITUTION

The article describes the definitions of “modeling” and “model”, analyzes the effectiveness of the modeling method to ensure the practical direction of learning. The conducted analysis allowed to state that modeling of a professional situation during practical employment allows to bring speech activity to natural conditions of communication. Analyzing in detail the concept of “modeling”, we concluded that this is a complex multifunctional category, which is interpreted as the activity of the subject of education and aimed at creating models of educational processes. The article emphasizes that in the process of modeling is: analysis of problems, the causes of their occurrence; building value bases and strategies; definition of goals and objectives; search for methods and means of implementing the created model. It was noted that compiling and using a model of a professional situation helps to gain new knowledge about the objects being modeled. It was found that the model cannot function independently, and appropriate conditions are necessary for its effective functioning. It was found that the most acceptable time for the modeling process is a practical lesson. Examples were given using modeling in the process of professionally oriented foreign language learning. Based on the fact that the concept of “modeling” is defined as the process of studying certain phenomena by constructing and studying their models, which reproduces the objective reality. It is emphasized that in the process of modeling it is important that both the object and the system are studied at the same time. This allows you to know the object under study from different angles. It is analyzed and generalized that the process of modeling a professional situation contains several stages:

1) *problem statement*; 2) *building a model*; 3) *checking the model for adequacy*; 4) *use of the model*. It is noted that further research on the use of professional situations in foreign language teaching is associated with the development of model components and their content.

**Key words:** *model, modeling, individual strategies, independently cognitive activity, professional situation.*

**Постановка проблеми.** В умовах оновлення освіти в Україні, шляхи реалізації якої визначено державною національною програмою «Освіта», Законом України «Про освіту», «Програмою будівництва військової освіти», особливої актуальності набуває проблема підготовки висококваліфікованих військових спеціалістів, здатних самостійно вирішувати питання, пов'язані з професійною діяльністю, зокрема у сфері, де необхідне спілкування іноземною мовою. Підготовка військових кадрів, зміцнення контактів із військовими спеціалістами зарубіжних збройних сил, проведення спільних навчань та тренувань, співробітництво в галузі військової політики, участь у міжнародних конференціях та семінарах потребують удосконалення рівня підготовки та володіння іноземною мовою. Цим зумовлений значний інтерес дослідників і педагогів-практиків до проблеми пошуків найбільш ефективних шляхів і методів удосконалення навчання іноземної мови.

**Аналіз досліджень.** Аналіз досліджень і публікацій. На думку вчених (О. Багарирев, О. Дахін, О. Малихін, С. Мельник, О. Пехота, І. Суслина, Л. Якубовська), одним із напрямів удосконалення викладання іноземної мови у вищих навчальних закладах є надання йому функціональної профільної спрямованості. Це передбачає включення в навчальний процес нових технологій, серед яких важливе місце займає моделювання. Ефективність цього засобу як інструменту, що забезпечує практичну спрямованість навчання і дає змогу наблизити мовну діяльність до природних умов спілкування, підкреслювали В. Афанасьєв, В. Віників, В. Глушков, С. Ельмаграбі, Дж. Роув, Дж. Форрестер, Р. Шеннон. Вони розкрили поняття «модель», «моделювання», «імітаційне моделювання», з'ясували дидактичні і педагогічні особливості рольової імітації як форми навчальної діяльності, визначили її суб'єкт і об'єкт.

Проблему використання моделювання в навчальному процесі не можна назвати новою. Вона вивчалася в різноманітних аспектах: застосування методу моделювання в дидактиці (Ю. Васьков, В. Мізинцев); методи, моделі і механізми підвищення ефективності навчального процесу (І. Колодій, С. Шаронова І. Буреєва); моделювання педагогічних ситуацій як спосіб підготовки майбутніх фахівців (Ю. Кулюткин, М. Горкун); психологічні аспекти моделювання (В. Штофф);

навчання іноземної мови з використанням імітаційного моделювання (К. Лівінгстон, І. Коломієць, Л. Вишнякова, І. Ладенко).

Водночас деякі питання особливостей використання моделей у теорії і практиці навчання залишаються мало вивченими. Необхідно приділити увагу деяким аспектам моделювання ситуацій, що відображають особливості професійної діяльності військових фахівців. Оскільки сучасна система навчання демонструє використання більш традиційних методів навчання та недостатнє впровадження сучасних технологій, виникає необхідність розробки і теоретичного обґрунтування моделювання як ефективного засобу навчання іноземної мови курсантів вищих військових навчальних закладів та визначення способів її реалізації.

**Мета статті** – проаналізувати та теоретично обґрунтувати закономірності використання методу моделювання ситуацій професійної діяльності курсантів вищих військових закладів.

**Виклад основного матеріалу.** На наш погляд, моделюванню як практичному методу в сучасній науці приділяється мало уваги, що не сприяє покращенню ефективності навчання курсантів вищих військових закладів саме на заняттях з іноземної мови.

Поняття «модель» (з французької мови *modele* – міра, зразок, норма; у перекладі з латини – образ, зменшений варіант, спрощений опис складного явища чи процесу) визначається як зразок, що відтворює, імітує будову та дію будь-якого об'єкта, а отже, використовується для отримання нових знань про об'єкт (Краєвський, 2001: 4). У нашому дослідженні важливою характеристикою процесу моделювання, за визначенням В. Краєвського і В. Полонського, виступає «модель, як наступний результат абстрактного узагальнення практичного досвіду, а не прямий результат експерименту» (Краєвський, 2001: 4). Моделювання – це процес створення ідеалізованої версії системи, результатом якої є модель або розробка необхідної технології. У дидактиці використовуються різні види моделей: концептуальна, теоретична, практична, функціональна та структурна. Інша класифікація видів моделей представлена науковцем А. Богатирьовим. На думку вченого, будь-яку модель може зарахувати до одного з трьох видів: фізичний, має схожий з

оригіналом характер; матеріально-математичний, природа якого відрізняється від оригіналу, але його поведінка може бути описана математичними засобами; логіко-семантичний, що складається зі спеціальних знаків, символів і схем (Бога-тирьов, 2001: 1).

Таким чином, ми бачимо, що форми моделювання різноманітні і завжди залежать від моделей, що використовуються, та сфери їх застосування. Моделювання, як будь-який процес, складається з певних стадій. С. Мельник виділяє такі стадії моделювання в педагогічному процесі: постановка мети; розв'язання проблеми за допомогою моделі; обґрунтування принципів; з'ясування ключових аспектів та створення адекватної моделі (Мельник, 2006: 6). Викладання іноземної мови потребує опори на модель. Метод моделювання професійних ситуацій надає широкі можливості для урізноманітнення навчального процесу та несе в собі величезний потенціал. Актуальність цього методу зумовлена основними завданнями моделювання, ціль яких в тому, щоб навчити курсантів вмотивовано здобувати знання та використовувати їх для розв'язання професійних проблем і практичних завдань, а також сприяти розвитку комунікативних здібностей та розширенню кола спілкування.

Не можна не приділити особливу увагу думкам Є. Князевої про доцільність застосування спеціальних методик моделювання (сценарного мислення) для вирішення професійних завдань і пошуку шляхів вирішення складних ситуацій. Такі прийоми спрямовані на зникнення стереотипів свідомості індивідуума, його культурного замкнення та дисциплінарних обмежень (Князева, 1995: 5).

Відстеживши та прояснивши зміст поняття «модель», приділимо увагу суміжному поняттю «моделювання». Педагогічний словник під редакцією М. Ярмаченка дає визначення моделюванню як процесу вивчення певних явищ, процесів або систем об'єктів шляхом побудови та вивчення їх моделей. Моделювання належить до основних категорій пізнання, на якому ґрунтується як теоретичний, так і експериментальний методи наукового дослідження (Ярмаченко, 2001: 8). Вчений розглядає процес моделювання як створення особливих ситуацій, в основу яких покладені ті ж зв'язки, що і в реальних умовах, а результати, отримані на об'єктах моделі, так само переносяться в реальні умови. Таким чином, моделювання – це процес, створення, дослідження та використання моделі. Науковці виділяють два основних способи моделювання:

1) предметний (дослідження проводиться на реальній моделі, що відбиває динамічні і функціональні характеристики предмета вивчення);

2) інформаційний або символічний (у процесі вивчення моделі являють собою схеми, малюнки, графіки).

Таким чином, термін «моделювання» означає метод наукового пізнання, за допомогою якого відтворюється об'єктивна реальність. У процесі моделювання ситуації важливим є те, що об'єкт та система вивчаються паралельно. Це дає змогу отримати інформацію про об'єкт із різних сторін. Інформація про цей об'єкт може бути отримана на різних етапах дослідження, а результатом моделювання є остаточна модель, що має відповідний вигляд. Успіх моделі залежить від організації відповідних умов, які є обов'язковими. Ми поділяємо думку М. Горячової про те, що в педагогічному моделюванні найчастіше використовують структурно-функціональні моделі. У процесі складання зазначений об'єкт розглядається як єдина система з частинами – складниками, елементами, підсистемами. Частина системи пов'язані між собою структурними відносинами, які підкоряються логічній і тимчасовій послідовності і служать для вирішення окремих проблем (Горячова, 2008: 3). Процес моделювання не є самостійним. Він вимагає дотримання низки вимог. Посібник «Методологія та організація наукових досліджень» містить такі вимоги до моделі: об'єкти дослідження (створені людиною чи природою) подавати однозначно; модель має бути допоміжним об'єктом, який у процесі дослідження замінить оригінал; модель повинна мати ті властивості оригіналу, які будуть суттєвими для цього дослідження (Краєвський, 2001: 4). Науковець О. Малихін визначає такі обов'язкові вимоги до створення моделей:

1) узгодженість моделі, яка створюється з освітнім простором, де їй належить функціонувати;

2) простота моделі, в процесі моделювання враховуються лише найсуттєвіші якості моделі, відкинуті менш важливі;

3) адекватність моделі, яка виражається в можливості досягнути поставлених цілей, при цьому модель має бути точна і правдива (Малихін, 2016: 7).

Проаналізувавши науково-педагогічні дослідження, ми дійшли висновку, що процес моделювання має кілька етапів:

- 1) постановка завдання;
- 2) побудова моделі;
- 3) перевірка моделі на адекватність;
- 4) використання моделі.

Найбільш прийнятна можливість для процесу моделювання – практичне заняття. Практичне заняття – це форма навчального заняття, на якому викладач організовує детальний розгляд курсантами окремих предметів навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання курсантом згідно зі сформульованими задачами. Основна мета практичних занять – набуття практичних навичок і умінь. Основними завданнями є: підготовка до самостійних практичних завдань; підготовка курсантів до контрольних робіт; придбання навичок застосування теоретичних знань на практиці; підготовка курсантів до майбутньої практичної діяльності. Моделювання професійних ситуацій на практичних заняттях становить такі вищезазначені головні етапи:

- 1) постановка завдання, тобто оголошення теми заняття;
- 2) побудова моделі, тобто окреслення професійної ситуації;
- 3) перевірка моделі на адекватність;
- 4) використання моделі під час виконання службових завдань.

Підготовка моделей до занять передбачає визначення їх тематики, розробку планів, визначення мінімуму обов'язкової для вивчення лексики, методичних рекомендацій. Використання моделювання базується на заздалегідь підготовленому методичному матеріалі – тести для виявлення рівня оволодіння курсантами необхідними теоретичними положеннями; комплекти завдань різної складності для роботи з ними на занятті. Цей матеріал готує викладач, за узгодженням із навчальним планом навчальної дисципліни. Основна мета занять із використанням моделювання професійних ситуацій полягає в поглибленні, закріпленні і перевірці знань курсантів із найбільш важливих і складних тем, вивчення практичного досвіду. Заняття в аудиторії починається коротким (5–7 хв.) вступним словом викладача, в якому підкреслюється важливість теми для практики, її особливості у системі курсу та описується ситуація, в якій може використовуватися набутий досвід. На практиці курсанти моделюють професійну ситуацію та під керівництвом викладача глибоко та всебічно обговорюють складні питання теми. Для посилення активності і закріплення знань викладач має залучати до участі в обговоренні теоретичних і практичних питань якомога більшу кількість курсантів. Це досягається постановкою додаткових питань, спрямованих на розкриття, деталізацію різних аспектів професійної ситуації, особливо

практичного досвіду, складних тем. Після обговорення кожного питання викладачу треба дати оцінку виступам, привернути увагу до найбільш суттєвих положень, проблем і можливих шляхів їх вирішення. Особлива увага приділяється питанням, в яких йдеться про роль і значення досвіду роботи за фахом у вирішенні актуальних проблем. Велике значення на практичних заняттях із моделюванням професійних ситуацій дає розв'язування задач за методом аналізу конкретних проблемних сторін, ділових і рольових ігор, інших активних форм роботи. Наприкінці заняття викладач виставляє курсантам оцінки за ступінь активності в обговоренні питань, за глибину засвоєння матеріалу, а також за належне виконання індивідуальних завдань і вміння використовувати отриманий досвід, тобто за практичне застосування отриманого досвіду засобом моделювання ситуації.

Моделювання як практичний метод досить часто використовується викладачами в процесі викладання іноземної мови. Елементи практичного моделювання всебічно застосовуються майже на кожному занятті. Поглиблення та розвиток навичок основних видів мовленнєвої діяльності потребує виконання різноманітних тренувальних вправ, які засновані на певних моделях. Так, читання та подальший контроль розуміння тексту зазвичай будується за певною схемою або моделлю. Використання методу моделювання в цьому випадку розвиває вміння логічно осмислювати прочитане, застосовувати отриману інформацію у відповідних життєвих ситуаціях, формулювати власні висновки та підбивати підсумки. Для виконання письмового завдання також пропонується приклад або модель. Письмо являє собою найскладніший вид мовленнєвої діяльності, тому застосування моделювання є очевидним. Наявність моделі полегшує відбір необхідних слів, розподіл предметних ознак у групі речень, організацію внутрішніх зв'язків речень тощо. Говоріння традиційно відбувається у вигляді монологічного висловлювання або складання діалогів за темою. У цьому випадку моделюється мовленнєва ситуація для говоріння, де модель висловлювання складається з трьох ключових частин: вступ, основна частина та закінчення. Важливо зауважити адресат мовлення, тему й основну думку говоріння, ціль та місце спілкування. Таким способом дуже позитивно відпрацьовувати навички ведення брифінгів, які посідають дуже важливе місце у військовій справі. Завдяки методу моделювання говоріння набуває важливих якостей, таких як змістовність, послідовність, точність та логіч-

ність. Завдання для перевірки розуміння аудіювання моделюються з тверджень, з якими треба погодитись або заперечити та запитань із варіантами відповідей. Тренування та вдосконалення лексичних навичок передбачають наявність зразка або певної моделі, за якою відпрацьовуються вправи. У процесі роботи з граматичним матеріалом також неможливо обійтись без моделювання: формування граматичних навичок відбувається шляхом виконання вправ, які підготовлені для певної ситуації за моделлю. Саме продуктивні граматичні навички передбачають вміння вибрати модель, яка підходить до цієї мовленнєвої ситуації та адекватно вжити її. Певна граматична форма виконує мовленнєву функцію повідомити певну інформацію, заперечити, висловити думку або переконати в чомусь.

**Висновки.** Таким чином, ми можемо констатувати, що процес викладання іноземної мови щільно пов'язаний із методом моделювання та охоплює різні аспекти його застосування, осо-

бливо це стосується військової справи. Моделювання як практичний метод становить основу системного розуміння процесу формування індивідуальних стратегій самостійно-пізнавальної діяльності курсантів, а також допомагає оптимізувати навчальну діяльність у процесі викладання іноземної мови. Результати проведеного аналізу виявили, що моделювання являє собою загальнонауковий теоретичний метод, метою якого є відтворення характеристик одного об'єкта на іншому, що створюється для дослідження. Своєю чергою модель утворює систему елементів, що відтворює певні якості, взаємозв'язки та функції досліджуваного об'єкта. Особливого змісту метод моделювання набуває для використання під час навчання іноземної мови курсантів вищих військових закладів. Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в розробці структурно-функціональних компонентів моделей та формуванні індивідуальних стратегій самостійної пізнавальної діяльності курсантів.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богатырев А. И. Теоретические основы педагогического моделирования (сущность и эффективность). URL: [http://www.rusnauka.com/SND/Pedagogica/2\\_bogatyrev%20a.i.doc.htm](http://www.rusnauka.com/SND/Pedagogica/2_bogatyrev%20a.i.doc.htm).
2. Бондаревська О. М. Дидактичні умови формування індивідуальних стратегій самостійно пізнавальної діяльності курсантів на прикладі викладання іноземних мов. *Молодь і ринок*. 2016. № 9. С. 110–113.
3. Горячова М. В. Моделирование педагогических процессов. *Успехи современного естествознания* : матер. Всерос. заочных электронных научных конф. 2008. № 1. С. 74–75.
4. Краевский В. В. Методология для педагога: теория и практика. Волгоград : Перемена, 2001. 324 с.
5. Князева Е. Н. Одиссея научного разума. Москва : Академия, 1995. 236 с.
6. Мельник С. В. Моделирование діяльності інноваційного навчального закладу. Школи сприяння здоров'ю. *Рідна школа*. 2006. № 4. С. 25–29.
7. Маліхін О. В. Гносеологічне визначення сутності моделі та процесу моделювання. *Молодь і ринок*. 2016. № 9. С. 26–29.
8. Педагогічний словник. Київ : Педагогічна думка, 2001. С. 323.
9. Baumann, Ch. Grand marchand loup, un projet Boeser Wolf, ein Projekt. *Internationale Schulbuchforschung: Zschr. des Georg-Eckert-Inst.* 2006. S. 63–84.
10. Jerry Kirkpatrick. The project method in marketing. *Enhancing Knowledge Development in Marketing*. Chicago: American Marketing Association, 1997. S. 8–12.

#### REFERENCES

1. Bogatyrev A. I. Teoreticheskie osnovy pedagogicheskogo modelirovaniya (suschnost i effektivnost). URL: [http://www.rusnauka.com/SND/Pedagogica/2\\_bogatyrev a.i.doc.htm](http://www.rusnauka.com/SND/Pedagogica/2_bogatyrev a.i.doc.htm). [in Russian].
2. Bondarevska O. M. Dydaktychni umovy formuvannia indyvidualnykh stratehii samostiino piznavalnoi diialnosti kursantiv na prykladi vykladannia inozemnykh mov. *Molod i rynek*. 2016. № 9. S. 110–113. [in Ukrainian].
3. Goryachova M. V. Modelirovanie pedagogicheskikh protsesov. *Uspehi sovremennogo estestvoznaniya: mater. Vseros. zaochnykh elektronnykh nauchnykh konf.* 2008. № 1. S. 74–75. [in Russian].
4. Kraevskiy V. V. Metodologiya dlya pedagoga: teoriya i praktika. Volgograd: Peremena, 2001. S. 324. [in Russian].
5. Knyazeva E. N. Odisseyia nauchnogo razuma. M. : Akademiya, 1995. 236 s. [in Russian].
6. Melnyk S. V. Modeliuvannia diialnosti innovatsiinoho navchalnoho zakladu. *Shkoly sprianniia zdoroviu. Ridna shkola*. 2006. № 4. S. 25–29. [in Ukrainian].
7. Malikhyn O. V. Hnoseolohichne vyznachennia sutnosti modeli ta protsesu modeliuvannia. *Molod i rynek*. 2016. № 9. S. 26–29. [in Ukrainian].
8. Pedahohichni slovnky. K.: Pedahohichna dumka, 2001. S. 323. [in Ukrainian].
9. Baumann, Ch. Grand marchand loup, un projet Boeser Wolf, ein Projekt. *Internationale Schulbuchforschung: Zschr. des Georg-Eckert-Inst.* 2006. S. 63–84. [in English].
10. Jerry Kirkpatrick. The project method in marketing. *Enhancing Knowledge Development in Marketing*. Chicago: American Marketing Association, 1997. S. 8–12. [in English].

---

## ЗМІСТ

### МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

<b>Зоя ЧЕГУСОВА.</b> Професійне декоративне мистецтво як важливий чинник національно-культурної ідентичності в Україні в умовах світової глобалізації (1990–2010-і рр.).....	4
<b>Чжан СЯО.</b> Народний танець як основа формування професійної майстерності майбутніх хореографів.....	14
<b>Чжао ЧЖЕНГУАН.</b> Няньхуа Китаю першої половини ХХ ст.: типологія та художньо-стильові особливості творів.....	19
<b>Тетяна ЧУРПТА.</b> Табірний «Джаз» Миколи Трегубова: маловідомі сторінки творчої біографії хореографа.....	26
<b>Лідія ШЕГДА.</b> Фольклорні традиції у хоровій музиці Мирослава Волинського (на прикладі колядок «Ой в ліску, ліску» та «Спи, Ісусе»).....	33
<b>Юлія ШЕМЕНЬОВА, Ольга ОВЧАРЕНКО.</b> Мистецтво Михайла Бойчука у процесі формування національної свідомості українців на початку ХХ століття.....	39
<b>Євгеній ШИШЛЮК.</b> Дискримінація національних меншин в європейському живописі. Гоніння й приниження циганського народу.....	45
<b>Оксана ЮРЧУК, Валентина ГРИШИНА.</b> До питання формування музично-історичних компетенцій сучасного вчителя музики.....	52
<b>Sofia YANKEVYCH.</b> Genesis of the avant-garde art of theater artist M. Kurpian.....	58
<b>Марія ЯРКО, Марія КАРАЛЮС.</b> Драматургічні особливості циклічних композиційних структур в академічній музичній творчості: проблемологія герменевтичної рецепції питання.....	65
<b>Тарас ЯРОПУД.</b> Новаторство Ніколо Паганіні – композитора-скрипаля – та виконавська інтерпретація його інструментальних творів.....	73

### МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<b>Наталія ХІБЕБА.</b> Словозміна іменників у сучасних бойківських говірках.....	81
<b>Тетяна ХОМЕНКО.</b> Мовна картина світу давніх германців: військові атрибути.....	94
<b>Вазуфе ХУДИЕВА.</b> Место Али бека Гусейзаде в истории общественной мысли Азербайджана и Турции.....	100
<b>Оксана ЦАРУК.</b> Суфіксація як продуктивний засіб англійського термінотворення.....	106
<b>Олександра ЦЕПА.</b> Субстанція часу в авторському кодуванні Івана Кочерги (на матеріалі п'єси «Майстри часу»).....	112
<b>Оксана ЧОРНОУС.</b> Проблемні питання семантики власних назв.....	116
<b>Tetiana SHAROVA, Sergii SHAROV, Svitlana KARNACHOVA.</b> M. Samarsky's artistic work on the topic of inclusion: modern reception.....	123
<b>Юлія ШВЕЧКОВА.</b> Політичні евфемізми як засіб реалізації комунікативних стратегій і тактик у політичному дискурсі (на матеріалі промов Терези Мей).....	129
<b>Галина ШЕВЦІВ.</b> Про автобіографічний нарис Тараса Шевченка.....	134
<b>Ludmyla SHEREMETA.</b> Concepts of terminology, terminology studies, the term system and the term.....	140
<b>Ярина ШИМКІВ.</b> Шляхи поповнення паремійного фонду: історія дослідження питання.....	146
<b>Екатерина ШКИЛЬ.</b> Оксюморон как способ отображения индивидуально-авторского стиля (на материале поэзии А. Фета).....	154
<b>Анна ШУЛЬГА.</b> ФСП: методологічна традиція та доцільність застосування в сучасних лінгвістичних дослідженнях.....	165
<b>Людмила ЮРСА, Людмила ГАВРИЛОВСЬКА.</b> Еколінгвістичний стан сучасного українського зоонікону.....	173

<b>Шахин Кямал ЮСИФЛИ.</b> Роль найменованих и атрибутів настільних ігор в організації персоязычних поетических текстів.....	177
<b>Лариса ЯРОВА.</b> Цитата як ознака прецедентного тексту на основі роману Донни Тартт «The Secret History».....	185
<b>Людмила ЯРОВЕНКО, Анжела БОЛДИРЕВА.</b> Граматичні трансформації в процесі перекладу.....	193

## ПЕДАГОГІКА

<b>Марія ТИШКОВЕЦЬ, Галина БАЧИНСЬКА.</b> Риси характеру: матеріали для опанування теми інакомовними студентами медичного вишу.....	203
<b>Ганна ТОВКАНЕЦЬ, Марія ТЕЛИЧКО, Людмила ЛЕНДЕЛ.</b> Комунікативна культура педагога у забезпеченні якості освітньої взаємодії.....	209
<b>Лада ФІЛАТОВА, Ірина РАДЧЕНЯ.</b> Підготовка майбутніх учителів початкових класів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії.....	215
<b>Тетяна ФІЛІМОНОВА.</b> Кейс-технології в процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи.....	222
<b>Інна ФОРОСТЮК.</b> Викладання іноземної мови у вищій школі в умовах дистанційного та змішаного навчання.....	227
<b>Зоряна ХАЛО, Ірина ВОЛОШАНСЬКА.</b> Формування професійної компетентності педагога при вивченні іноземної мови засобами інформаційно-комп'ютерних технологій.....	233
<b>Юлія ХАРЧЕНКО.</b> Теоретико-методологічні підходи до сутності поняття «методологічна культура концертмейстера закладу вищої освіти».....	238
<b>Irena KHMILYAR.</b> Nursing profession through the perspective of the Swiss labor market.....	244
<b>Olena TSVID-GROM, Olga REIDA, Kateryna IVLIEVA.</b> Methods and techniques of foreign language level control among students in non-philological universities.....	251
<b>Ганна ЧАВА, Ольга НАРОДОВСЬКА.</b> Розвиток емоційного інтелекту студентів закладів вищої освіти на заняттях з англійської мови.....	256
<b>Алла ЧаГОВЕЦЬ, Юлія СИРОВА, Світлана КОЛОСОВА.</b> Підготовка здобувачів освіти до формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку у процесі пошуково-дослідної діяльності у природі.....	262
<b>Катерина ЧЕРВОНЕНКО.</b> Соціальна реклама як засіб профілактики у практиці соціальної роботи.....	267
<b>Віра ЧОРНОУС.</b> Мотиваційна складова у структурі творчих здібностей особистості майбутнього вчителя початкової школи.....	273
<b>Viktoriia SHUIENKO.</b> Ways of developing key sustainability competencies of university students at foreign language classes.....	279
<b>Вадим ШЕМЧУК, Людмила УСТІНОВА, Оксана ШЕМЧУК.</b> Передумови формування готовності майбутніх офіцерів різних інституцій сектора безпеки і оборони України до виконання завдань за призначенням в умовах радіаційної, хімічної та біологічної небезпеки.....	284
<b>Кямаля ЮСИФОВА.</b> Национально-духовные ценности, семейное воспитание в героических эпохах и его общие задачи.....	292
<b>Максим ЯБУРОВ.</b> Сучасний стан сформованості іншомовної компетентності майбутніх економістів у вітчизняній системі вищої освіти.....	299
<b>Наталія ЯКОВЕНКО.</b> Моделювання ситуацій професійної діяльності в навчанні іноземної мови у вищому військовому навчальному закладі.....	306



---

## CONTENTS

### ART STUDIES

<b>Zoya CHEGUSOVA.</b> Professional decorative art as an important factor of national and cultural identity in Ukraine in the context of globalization (1990s to 2010s).....	4
<b>Djan SYAO.</b> Folk dance as the basis of formation of professional skills of future choreographers.....	14
<b>Zhao ZHEHGGUAN.</b> Chinese Nianhua in the first half of the XX century: typology and style features of works.....	19
<b>Tetiana CHURPITA.</b> Camp Jazz of Mykola Trehubov: little-known pages of the choreographer's creative biography.....	26
<b>Lidiia SHEHDA.</b> Folk traditions in the coral music of Myroslav Volynsky (on the example of corals "Oh, in the Woods-Fores" and "Sleep, Jesus").....	33
<b>Yuliia SHEMENOVA, Olha OVCHARENKO.</b> The art of Mykhayl Boychuk in the process of forming the national consciousness of Ukrainians at the beginning of the twentieth century.....	39
<b>Yevhenii SHYSHLIUK.</b> Discrimination of national minorities in European painting. Persecution and humiliation of the Gypsy people.....	45
<b>Oksana YURCHUK, Valentyna HRYSHYNA.</b> On the formation of musical and historical competence of a modern music teacher.....	52
<b>Sofiia YANKEVYCH.</b> Genesis of the avant-garde art of theater artist M. Kypriian.....	58
<b>Maria YARKO, Maria KARALYUS.</b> Dramaturgical features of cyclic compositional structures in academic musical works: problems of hermeneutic reception.....	65
<b>Taras YAROPUD.</b> Innovation of Nicolo Paganini as composer-violinist and performance interpretation of his instrumental works.....	73

### LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

<b>Nataliia Khibeba.</b> Word-change of nouns in modern Boykivskiy dialects.....	81
<b>Tetyana KHOMENKO.</b> Language world view of ancient Germans: military attributes.....	94
<b>Vazufe KHUDIYEVA.</b> The place of Ali bek Huseynzade in the history of public thought of Azerbaijan and Turkey.....	100
<b>Oksana TSARUK.</b> Suffixation as a productive means of English term-formation.....	106
<b>Oleksandra TSEPA.</b> The substance of the time in the author's coding of Ivan Kocherga (based on the play "Masters of the Time").....	112
<b>Oksana CHORNOUS.</b> Problematic issues in the semantics of proper names.....	116
<b>Tetiana SHAROVA, Sergii SHAROV, Svitlana KARNACHOVA.</b> M. Samarsky's artistic work on the topic of inclusion: modern reception.....	123
<b>Yuliia SHVECHKOVA.</b> Political euphemisms as a means of communicative strategies and tactics implementation (case study of Theresa May's speeches).....	129
<b>Halyna SHEVTSIV.</b> About the autobiographical sketch of Taras Shevchenko.....	134
<b>Liudmyla SHEREMETA.</b> Concepts of terminology, terminology studies, the term system and the term.....	140
<b>Yaryna SHYMKIV.</b> Ways of enlarging the fund of sayings: historiography of the topic.....	146
<b>Kateryna SHKIL.</b> Oxymoron as a method for displaying an individual author style (on the material of A. Fet's poetry).....	154
<b>Anna SHULGA.</b> FSP: methodological tradition and benefits of application in modern linguistic research.....	165
<b>Liudmyla YURSA, Ludmyla HAVRYLOVSKA.</b> Ecolinguistic condition of Ukrainian modern zoonimicon.....	173
<b>Shahin Kamal YUSIFLI.</b> The role of names and attributes of board games in organization of personal language poetic texts.....	177

.....

**Larysa YAROVA.** Quote as a sign of a precedent text based on Tartt's novel “The Secret History”.....185

**Liudmyla YAROVENKO, Anzhela BOLDYREVA.** Grammatical transformations in translation..... 193

**PEDAGOGY**

**Mariia TYSHKOVETS, Halyna BACHYNSKA.** Character traits: materials for topic acquisition by foreign students of medical university.....203

**Anna TOVKANETS, Mariia TELYCHKO, Liudmyla LENDEL.** Communicative culture of teacher in ensuring the quality of educational interaction..... 209

**Lada FILATOVA, Iryna RADCHENIA.** Preparation of future primary school teachers for the development of creative potential of young schoolchildren by art therapy.....215

**Tetiana FILIMONOVA.** Case technologies in the process of training future primary school teachers.....222

**Inna FOROSTIUK.** Teaching foreign languages in higher education in the conditions of distance and blended learning.....227

**Zoryana KHALO, Iryna VOLOSHANSKA.** The formation of the professional competence of a teacher in learning a foreign language by means of information and computer technologies.....233

**Yuliia KHARCHENKO.** Theoretical and methodological approaches to the essence of the concept “methodological culture of the concert master higher education institution”..... 238

**Irena KHMILYAR.** Nursing profession through the perspective of the Swiss labor market..... 244

**Olena TSVID-GROM, Olga REIDA, Kateryna IVLIEVA.** Methods and techniques of foreign language level control among students in non-philological universities.....251

**Hanna CHAVA, Olha NARODOVSKA.** Development of emotional intelligence of students of higher educational institutions in English language classes.....256

**Alla CHAGOVETS, Yuliia SYROVA, Svitlana KOLOSOVA.** Training students to form speech competence of preschoolers during experimental activities in the nature.....262

**Kateryna CHERVONENKO.** Social advertising as a means of prevention in social work practice.....267

**Vira CHORNOUS.** Motivational component in the structure of creative abilities of the personality of the future primary school teacher.....273

**Viktoriia CHUIENKO.** Ways of developing key sustainability competencies of university students at foreign language classes..... 279

**Vadym SHEMCHUK, Lyudmyla USTINOVA, Oksana SHEMCHUK.** Prerequisites for formation of readiness of future officers of various institutions of the security and defense sector of Ukraine to perform tasks as purpose in conditions of radiation, chemical and biological hazard.....284

**Kemale YUSIFOVA.** National and spiritual values, family education in heroic eposes and its general tasks....292

**Maksym IABUROV.** Current state of formation of foreign language competence of future economists in the domestic system of higher education.....299

**Nataliia YAKOVENKO.** Simulation of professional activity situations in foreign language teaching in the higher military institution.....306

## **НОТАТКИ**

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ  
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих  
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету  
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE  
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych  
Ivan Franko State Pedagogical University  
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 35. ТОМ 6  
ISSUE 35. VOLUME 6**

Редактори-упорядники

*Микола Пантюк*

*Андрій Душиний*

*Іван Зимомря*

Здано до набору 23.03.2021 р. Підписано до друку 23.04.2021 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64x84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 36,74. Зам. № 0421/151. Наклад 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,  
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції  
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.